

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΟΠΟΙΪΑ 1940-1941

50 1940-1990
ΧΡΟΝΙΑ

ΓΕΣ ΕΚΔΟΣΗ 2^η 1990

ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΟΠΟΪΑ

(1940 - 1941)

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ

7ο ΕΠΙΤΕΛΙΚΟ ΓΡΑΦΕΙΟ

1990

Ούτε γάρ χορηγιών ουθ' όπλων ουτ' ανδράν πλήθος καταλαγείς αν τις αποσταίη της τελευταίας ελπίδος, του διαγωνίζεσθαι περί της σφετέρως χώρας και πατρίδος, λαμβάνων προ οφθαλμών το παράδοξον των τότε γενομένων, και μνημονεύειν όσας μυριάδας και τίνας τόλμας και ηθλίκας παρασκευάς ή των συν νω και μετά λογισμού κινδυνεύόντων αιρέσεις και δύναμεις καθείλεν.

ΠΟΛΥΒΙΟΥ: Ιστοριών Β' 35, 8.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΑΣΙΣ

(1941 - 1945)

- Στο εξώφυλλο χρησιμοποιήθηκε Λαϊκή Αφίσσα «Η εξόντωσης της ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ προ της Κλεισούρας υπό του ηρωικού Ελληνικού Ιππικού» του 1941 που βρίσκεται στην ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.
- «Προσωπικό ημερολόγιο 'Αγγελου Τερζάκη» από το Δοκίμιο» Προσωπικές σημειώσεις του 'Αγγελου Τερζάκη» 1984 - Εκδόσεις «Ευθύνης».

ΕΞΩΦΥΛΛΟ

ΓΕΣ/7ο ΕΓ

(ΚΑΡΑΔΕΡΜΙΤΖΟΓΛΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ)

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ

Τ.Υ.Ε.Σ

1990

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΤΕΡΖΑΚΗ

ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

- Ο ΞΕΧΑΣΜΕΝΟΣ, 1925
ΦΘΙΝΟΠΩΡΙΝΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ, 1929
ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ, 1943
Η ΣΤΟΡΓΗ, Νοβέλλα, 1944
ΑΠΡΙΑΝΣ, 1946

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ

- ΔΕΣΜΩΤΕΣ, 1932
Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΩΝ ΣΚΛΗΡΩΝ, 1932
Η ΜΕΝΕΞΕΔΕΝΙΑ ΠΟΛΙΤΕΙΑ, 1937
Η ΠΡΙΓΚΗΠΕΣΣΑ ΙΖΑΜΠΩ, 1945
ΤΑΣΙΔΙ ΜΕ ΤΟΝ ΕΣΠΕΡΟ, 1946
ΔΙΧΩΣ ΘΕΟ, 1951
ΜΥΣΤΙΚΗ ΖΩΗ, 1957
ΤΟ ΛΥΚΟΦΩΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΩΝ 1989

ΘΕΑΤΡΟ

- ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΜΙΧΑΗΛ, 1936
ΓΑΜΗΛΙΟ ΕΜΒΑΤΗΡΙΟ, 1937
ΕΙΛΩΤΕΣ, 1939
Ο ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΠΛΑΘΙ, 1939
Ο ΕΘΝΟΣΙΑΣΤΗΣ, 1942
ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ, 1944
ΑΓΝΗ, 1949
ΘΕΟΦΑΝΩ, 1956
ΝΥΧΤΑ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ, 1958
ΘΩΜΑΣ Ο ΔΙΨΥΧΟΣ, 1962
Ο ΠΡΟΓΟΝΟΣ, 1970

ΔΟΚΙΜΙΑ

- ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΑΙΩΝΑ, 1963
ΤΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΙΑΓΟΥ, 1964
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΠΟΙΙΑ, 1968
ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΤΡΑΓΙΚΗ ΜΟΥΣΑ, 1970
ΟΙ ΑΠΟΓΟΝΟΙ ΤΟΥ ΚΑΙΝ, 1972
ΠΟΝΤΟΠΟΡΟΣ, 1975
ΟΔΟΙΠΟΡΟΙ ΜΙΑΣ ΕΠΟΧΗΣ 1980
Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΣΕ ΔΙΕΞΕΛΑΘ 1981
ΕΝΑΣ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ 1983
ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΤΗΣ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ 1984
ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 1984
Η ΑΝΑΓΚΗ ΤΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ 1985
ΓΙΑ ΜΙΑ ΔΙΚΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ 1987
ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ 1989
ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΥΛΑΙΑ 1989

Ο ΤΕΡΖΑΚΗΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Η σοβαρότερη αποστολή του στρατού είναι, χωρίς αμφιβολία, η διατήρηση της ειρήνης. Και ο προσφορότερος, ίσως, τρόπος για την διατήρηση της ειρήνης, είναι η ενίσχυση της μνήμης. Της μνήμης των αγώνων των φιλειρηνικών λαών να διαφυλάξουν την ειρήνη, την εθνική τους αξιοπρέπεια και την ακεραιότητα της χώρας τους.

Αυτή η ενίσχυση της μνήμης, μάλιστα, αποκτά διπλή αξία, δύναμη και σημασία, όταν προέρχεται από έναν σπουδαίο πνευματικό «οδηγητή», έναν άνθρωπο που αφιέρωσε ολόκληρη τη ζωή και τη δράση του στην προώθηση των υγιέστερων ιδανικών. Γι' αυτό, θεωρώ πολλαπλά εύστοχη και επαίετη την σκέψη του γενικού Επιτελείου Στρατού, στα πλαίσια του εορτασμού για τα 50χρονα από τον πόλεμο του 40 - 41, να επανεκδόσει το μνημειώδες ιστορικό χρονικό του 'Αγγελου Τερζάκη για τον αγώνα εκείνου του ελληνικού έθνους απέναντι στον ξένο εισβολέα.

Το χρονικό του πολέμου, με τίτλο «Ελληνική Εποποιία 1940 - 41», το έγραψε ο Τερζάκης μετά από παράκληση και παραγγελία του Γενικού Επιτελείου Στρατού, το 1964. Κι ήταν ο πιο κατάλληλος, ίσως, από όλους τους Έλληνες συγγραφείς και πνευματικούς ανθρώπους, για να ασχοληθεί με ένα τέτοιο έργο. Τόσο γιατί, τον πόλεμο της μικρής Ελλάδας εναντίον του πανίσχυρου «Αξονα», τον έζησε ο ίδιος από κοντά, με όλες τις κακουχίες (ακούσιες ή επιπτώσεις σοβαρές στην υγεία του) που επεφύλασσε το Μέτωπο στους Έλληνες μα θαρραλέους - αγωνιστές, όσο και γιατί ο πόλεμος, το Μέτωπο, η εμπειρία τους, αλλά και η ιδεολογική διάσταση ολόκληρου του αγώνα του '40 - '41 υπήρξαν κινητήριες δυνάμεις για πολλά από τα κείμενα που δημοσίευσε στη συνέχεια ο 'Αγγελος Τερζάκης, αναδεικνυόμενος έτσι σε κορυφαίο ίσως πεζογράφο του αιώνα μας.

Και δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά. Η όλη σκέψη του, στοχαστική, αυστηρή, ήταν απαιτητική από τον άνθρωπο, τον οποίο ήθελε κοντά στον ιδεατό κόσμο κι όχι βουτηγμένο στη λάσπη της μηδαμινότητας, ανώτερο από τον πηλό του, κι πάνω από την ζωώδη φύση του. Όπως, δηλαδή, περίπου ήταν και οι αγωνιστές των ελληνοαλβανικών βουνών, υπερασπιστές ιδανικών, πολεμιστές προς χάριν της ειρήνης και της τιμής.

Σ' αυτούς τους αγωνιστές, για παράδειγμα, παραπέμπει κατευθείαν ο κεντρικός ήρωας (και οι ιδέες, που κρύβει πίσω του) του πιο γνωστού μυθιστορήματός του 'Αγγελου Τερζάκη, που άρχισε, άλλωστε, να γράφεται μόλις έστρεψε ο συγγραφέας από το Μέτωπο. Πραγματικά, η περίφημη «Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ» είδε την πρώτη μορφή της ακριβώς το 1942, για να ξαναγραφεί και να ολοκληρωθεί δύο χρόνια αργότερα, να αρχίσει να δημοσιεύεται σε συνέχειες το 1945 και να κυκλοφορήσει μετά σε βιβλίο μετά, σε απελευθερωμένη εκδόσεις, τόσο στα ελληνικά όσο και σε διάφορες ξένες γλώσσες.

Εκεί, ακριβώς στις σελίδες της «Πριγκηπέσσας», λοιπόν, φαίνεται καθαρά ο πόλεμος που άνοιξε ο Άγγελος Τερζάκης ανάμεσα στην ιδέα και την ύλη, ανάμεσα στην ειρήνη, την τιμή και την ελευθερία και τους επιβουλεύλους επιδρομείς και κατακτητές, ιδεατούς ή πραγματικούς. Ένας πόλεμος σκληρός και μόνιμος, γενικός, πανανθρώπινος, παρά τις αλληγορικές εικόνες, που πρόβαλε ο Τερζάκης μέσα στο διβλίο του.

Περισσότερο συγκεκριμένες ήταν, αντίθετα, οι εικόνες ενός άλλου «μιατοπολειμικού» μυθιστορήματος, που παρουσίασε ο Άγγελος Τερζάκης το 1946. (Και το οποίο κυκλοφόρησε σε διβλίο μόλις το 1989). Εκεί, στο «Λυκόφως των Ανθρώπων», όπως είναι ο τίτλος του, οι ήρωες του έρχονται κατευθείαν από την Αλβανία, με τα γένεια τους μεγαλωμένα και τα πρόσωπα σκελετωμένα, όπως ακριβώς ήταν δηλαδή το και το πρόσωπο του ίδιου του συγγραφέα τον χειμώνα του '40 - '41. Αλλά, κυρίως, έχουν τις ψυχές του γαλιθανισμένες με τις ίδιες υψηλές ιδέες, το ίδιο αδάμαστο φρόνημα, την ίδια πίστη - πλην χωρίς μίσος για τους κεπλανημένους.

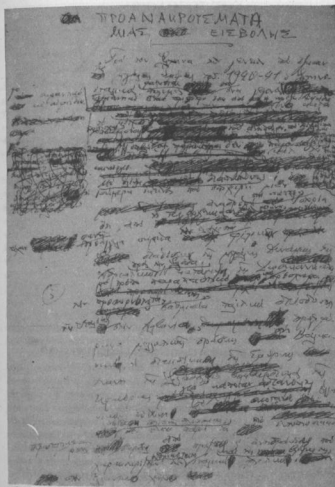
Είναι η πίστη, άλλωστε, που κυριαρχεί και στην - αφιερωμένη στον τότε νεαρό γιό του - συλλογή πεζογραφημάτων «Ο Απρίλης». (Ένα μεγάλο μέρος των πεζογραφημάτων αυτών διηγούνται κατευθείαν κάποιες μνήμες και εντυπώσεις του Άγγελου Τερζάκη από τη «θητεία» του στο Μέτωπο και στον πόλεμο. Όπως, επίσης, ανάλογες μνήμες περνούν μέσα από τις σελίδες του «Ημερολογίου» του από την Αλβανία, που επίσης κυκλοφόρησε σε διβλίο πριν μερικά χρόνια).

Είναι η πίστη, στις ανθρώπινες αξίες, τις πνευματικές και υψηλόφρονες, που ο Άγγελος Τερζάκης υλοποίησε, όχι μόνο στη θεωρία και στα κείμενά του, αλλά και στην πράξη. Αφού η προσωπικότητά του θέσει, αυτή που φάνηκε στον πόλεμο, ολοκληρώθηκε μετά και στην ειρήνη. Με τη γενικότερη στάση του απέναντι στη ζωή και τις εκφράσεις της, με την παρουσία του, το ήθος που εξέπεμπε, την αγωνία που εξέφραζε.

Αγωνία για την πορεία του τόπου, αγωνία για την πορεία των ανθρώπων του τόπου, μα, πάνω απ' όλα, αγωνία για την πορεία του ανθρώπου σαν είδους πια.

Αγωνία, που ανέβασε τελικά τη μορφή και την προσφορά του στο επίπεδο της ζωντανής συνείδησης του τόπου. Και τον «πόλεμό» του, εκείνον που άρχισε στα ελληνοαλβανικά βουνά και συνέχισε μετά σ' όλη του την ζωή, σε ακραία έκφραση απελευθέρωσης. Απελευθέρωσης, τιμής, αξιοπρέπειας. Όπως άρμυζε σε ένα αληθινό πνευματικό «οδηγητή». Και έναν αγωνιστή της «ελληνικής εποποιίας»...

ΒΑΙΟΣ ΠΑΓΚΟΥΡΕΛΗΣ

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ (Από την προσωπική του συλλογή)

Ο ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ ΣΤΟ ΜΕΤΩΠΟ

«Φεύγουμε για το Μέτωπο. Κυριακή απόγευμα ώρα 4.40'. Όλη η κατοικούρα η Ρωμοσθίνη μας χαιρέτησε στο πέρασμά μας. Νέοι, γέροι, γυναίκες, παιδιά. Μας στέλνουν φιλά. Κάνανε το σταυρό τους κι ύστερα σηκώανε στον ουρανό τα χέρια. Λυπάμαι τους συναδέλφους μου που δεν γνώρισαν τέτοιες στιγμές. Τα δάκρυα σούρχονται στα μάτια. Οι συναδέλφοι πρόσφεραν καραμέλλες, τσιγάρα.»

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΑΠΟ ΤΗΝ 1η ΕΚΔΟΣΗ

Το βιβλίο αυτό - εδώ προβάλλει αξιώσεις στην αδηφόρτερη Ιστορική Λίθθια όχι όμως και στην Ιστορική πληρότητα. Δεν είναι σύνθεση επιστημονική. Γραμμένο εξ' άλλου από άνθρωπο που είχε την τύχη ν' ανακινήσει τον τραγικό αέρα του μετάπου, αποκριθεί με περιφρόνηση κάθε βέβηλη φαντασία, κάθε αδιόριστη άνιμξη του μυθιστορηματικού. Η έκστρατεία του 1940-41 είναι από μόνη της πολύ πλούσια σε περιεχόμενο για να χρειάζεται τη συμπλήρωση της σκηνοθεσίας.

Ότόσο αυτή ή έκστρατεία, που όλοι τή λένε « τ' Έπος », έχει τότο το παράδοξο: πως είναι ένα έπος άγνωστο· θέλει να πω άγνωστο στις ζεστές του πτυχές, στην ανθρώπινη οσία του. Φαινόμενο ψυχολογικό και Ιστορικό άπροσδόκητο, δημαόργημα μιάς στιγμής ανεπανάληπτης, άδυσήθηκε από τή μετέπειτα γερονότα, τήν πλησμονή των βιομάτων: 'Η Κατοχή, ή 'Αντίσταση, τ'ό Κίνημα του Δεκέμβρη, τ'ά πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, τ'ό ζήτημα ενός νέου κόσμου, του κόσμου τής προηγουμένης εποχής, ήθελε να κατακαλύφουν τή στιγμή τής 'Αλβανίας. Τ'ό κεφάλαιο τόττο τής 'Ελληνικής 'Ιστορίας, ένα από τ'ά πιο σημαντικά, κλειστό, σφραγιστηκε και τοποθετήθηκε σ'ό 'Αρχείο προτοφ μνημειοθεϊ.

Όχι πως δεν υπάρχουν 'Ιστορίες του έλληνοϊταλικού πολέμου: 'Υπάρχουν, και αξιόλογες. 'Αλλά εκείνο που λείπει, είναι ένα βιβλίο δίχως αξιώσεις, προσιτό στον μέσο αναγνώστη, τ'όν άνειδίκετο σ'ά στρατιωτικά, σ'ά διπλωματικά, και που να διαβάζεται άνετα.

Δεν ξέρω αν μπόρεσα να τ'ό δώσω. Πρέπει να πω ότι θέλησα να προλάβω προτοφ αποχωρήσει από τή ζωή ή γενιά των μαχητών και χαθεί έτσι ανεπανόρθωτα ή άχνα των ανθρώπων που έκαμαν τήν 'Ιστορία. Γιατί τήν 'Ιστορία τή συνθέτουν πάντοτε δύο στοιχεία, που ό χρόνος τ' αποχωρίζει μιά σειρά γεγονότα κι ένα άρωμα εποχής. Τ'ό πρώτο, τ'ά γεγονότα, μοιραίες ν'ά τ' άνοκαταστήσεις ακόμα κ' ύστερα από αιώνες. Τ'ό δεύτερο όχι χάνεται, πετάει μαζί με τή στιγμή. 'Ακόμα κι' εκείνοι που τ'ό ένιωσαν — όπως και όσο νάθει κανένας τ'ό παρόν — ακόμα κι' αυτοί χάνουν τήν αίσθησή του όταν τ'ό πάρει ό άνεμος του Χρόνου.

Δεν ισχυρίζομαι πως μπόρεσα να αλχηματοίσω ή ν' ανακαλέσω τ'ό άρωμα τής μεγάλης για τήν πατρίδα μας στιγμής που σημειώθηκε ξαφνικά σ'ό φθινόπωρο του 1940. Έκαμα μόνον ό,τι μπορούσα για να μάθουν τ'ά παιδιά των 'Ελλήνων, οι ερχόμενες γενιές, πως ή έλευθερία είναι πάθος ιερό και πως γι' έλλη μιά φορά, καταμεις σ'όν εικοστό αιώνα, έδωσε τή μάχη της σ' αυτό - έδώ τ'ό χώμα, που μιάς έχει θρέψει.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίς
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α' Τά προανακρούσματα μιᾶς εισβολῆς	11
» Β'. Ὑπὲρ βασιῶν καὶ ἐστιῶν	31
» Γ'. «Δὲν θά περάσουν»	44
» Δ'. Τὰ ματωμένα χιόνια	64
» Ε'. Ἐξόρμηση πρὸς τὸ βορρῆά	86
» ΣΤ'. Ὁ σπαρτασμός στὰ σύνορα	105
» Ζ'. Πρὸς τὸ Τεπελένι	128
» Η'. Ἡ ὥρα τοῦ μαρτυρίου	142
» Θ'. Τὰ ὄρια τῆς ἀντοχῆς	155
» Γ'. Οὔτε σπιθαμὴ!	174
» ΙΑ'. Μὲ φωτιὰ καὶ μὲ σίδερο	187
» ΙΒ'. Διπλώνονται οἱ σημαῖες	205

Α'. ΤΑ ΠΡΟΑΝΑΚΡΟΥΣΜΑΤΑ ΜΙΑΣ ΕΙΣΒΟΛΗΣ

ΑΝ εἶναι ἀλήθεια πὼς ἓνα ἔθνος ἔξινο καὶ ζῆσει χαλυβδώνεται, ὠρμάζει μέσα στὸν ἀγῶνα, τότε καὶ ἡ ἱταλικὴ ἐπίθεση, ἡ εἰσβολὴ στὴν Ἑλλάδα τὸ φθινόπωρο τοῦ 1940, πρέπει να κριθεῖ με εἰδικὰ κριτήρια. Ἄς θεωρηθεῖ σὰν ἓνα περιστατικό ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ, ἐνῶ ξεκινᾶνε ἀπὸ μιὰ πρόθεση ταπεινὴ καὶ κακόβουλη, μετουσιώνονται χάρις τοῦ πνεύματος τῆς Ἱστορίας καὶ γίνονται πηγὲς φρονήματος, ζωῆς.

Γιὰ τὸν Ἑλληνα τὸν γενεὸν ποῦ ἔζησαν τὶς μεγάλες ἡμέρες τοῦ 1940 - 1941 ὁ Ἑλληνοϊταλικὸς Πόλεμος, πραγματικά, εἶναι κάτι σηματικό καὶ ἀπροσδόκητο. Σηματικό εἶταν, ἀληθινά, περισσότερο ἀπὸ ὅσο μπορεῖ νὰ τὸ θεωρήσει ἡ ἀπλὴ ἀναδρομὴ στὴ μνήμη. Ἀπροσδόκητο ἕμως μόνο κατὰ τὸ μέτρο τῆς ἀξιοβρήτητος ὑποκρισίας τοῦ ἀντιπάλου, ποῦ πέτυχε νὰ συγκαλύψει τὶς προθέσεις του ὡς τὴν τελευταία σχεδὸν στιγμὴ. Γιατὶ ἔτσι κάποτε ἓνας δοκатоs μπορεῖ νὰ ταπεινώνεται ἀπὸ τὶς ἰδίες του τὶς μεθόδους καὶ πράξεις. Μ' ἐκπλήξη διαπιστώνει σήμερα ὁ ἐρευνητὴς τῆς νεώτερης Ἱστορίας ἔτι, ἀπὸ τὶς ἀρχεὶς κιόλας τοῦ αἵωνα μας, ἔχαν φανεῖ οἱ ἐχθρικές προθέσεις ποῦ ἔτρεφε ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα ἡ Μεγάλὴ Δύναμις τῆς Ἀδριατικῆς.

Ἡ κατέληξη τῆς Δωδεκανήσου μὲ τρόπο παραπαισιώτικὸ καὶ πρόσχημα τὴν προσωρινότητα, τὴν ἀπελευθέρωση, ἡ βαθμιαία πολιτικὴ διεύθυνσις τῆς Ἰταλίας στὴν Ἀλβανία, προγεφύρωμα γιὰ μελλοντικὴ δράση τῆς στὴ Βαλκανικὴ, ἡ διεκδίκηση τῆς Σμύρνης χωρὶς κανένα δικαίωμα, ὁ βομβαρδισμός τῆς ἀνοχύρωτης Κέρκυρας γι' ἀντίποινα ἐνῶς ἐγκλήματος ποῦ ἔχαν διαπράξει οἱ Ἰταλοὶ, δὲν εἶναι παρὰ μόνον οἱ πιὸ θεαματικοὶ σταθμοὶ μιᾶς σπαρῆς ἀπὸ χαρακτηριστικὰς ἐνεργείας ποῦ ἐκφράζουν τὶς βλῆψεις τῆς ἱταλικῆς πολιτικῆς μέσα στὸν ἔθνικὸ ἑλληνοὐλο γῆρο. Βλέψεις, ἀλλοίωμα, προγενέστερες ἀπὸ τὸ φασιστικὸ καθεστῶς.

Στὴν πραγματικότητα, εἶταν ὑποτροπὲς ἐνὸς στείρου συμπλέγματος ἡγεμονίας: Ὁ Μουσολίνι, μεθυσμένος ἀπὸ μεγαλαυχία, θ' ἀποπειραθεῖ νὰ δώσει ἐκφραση σὲ ὄνειρο παλαιότερο: τὴν ἀνασύστασις τῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας, ἡ τουλάχιστον τῆς ἐνετικῆς θαλασσοκρατίας. «Πρὶν πεθῶνα — ἔλεγε στὰ 1922 σ' ἓνα σηματοφύλακά του — βλέπω νὰ σχεδιάζεται πᾶνω στὸ γαλανὸ ἱταλικὸ οὐρανὸ μιὰ ἀναγεννημένη αυτοκρατορία τῶν Καισάρων». Ὑπάρχουν σ' αὐτὸ τὸν κόσμο ἀρχηγοὶ λαῶν, καθεστῶτα, ποῦ δὲν ἔχουν καταλάβει πὼς ἡ Ἱστορία δὲν ἀντιγράφεται. Δημοουργεῖται, καὶ πάντοτε με νέους ἔθρους, νέα πεπρωμένα, ἀνάλογα μὲ τὴ γενικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου γένους. Ὁ Μουσολίνι εἶχε πιστέψει πὼς τὸ θράσος μπορεῖ ν' ἀποφύσσει τὴν

ἀξιοπρέπεια και ἡ ὑποκρισία νὰ ἐξαφανίσουν τὴ δίψα τῆς ἐλευθερίας. Ἀυτὰ κα-
ταμέσῃ σὸν 20ὸ αἰῶνα κι' ἀπέναντι σ' ἕνα λαὸ ποῦ, σὸ μᾶκρος πέντε χι-
λιᾶδων χρόνων, ἴσαμε τὸ πρόσφατο ἀόχμα παροῦν, δὲν εἶχε πάψει νὰ δίνει
ματωμένα πειστήρια τοῦ πάθους του γι' ἀνεξαρτησία.

Κατὰ τὸ διάστημα ὥστόσο ποὺ ἀκολουθοῦσε τῇ Συνθήκῃ τῆς Λωζάννης
(1923), ἡ χώρα μας ἔχι μόνον δὲν εἶχε περᾶξει κανένα, ἀλλὰ και εἶχε παλαι-
ψει σκληρότατα γιὰ νὰ ὀρθοποδήσῃ ὄσπτερα ἀπὸ τὸ βαρὺ τραῦμα τῆς μικρα-
σιατικῆς κατιστροφῆς. Ἡ προσπάθεια τῆς ν' ἀπορροφήσῃ ἐνάμιον ἐκατομ-
μῆρι πρόσφυγες και ν' ἀνασυγχάθῃ σὸν ὀικονομικὸν καὶ τὸ στρατιωτικὸν και
τὸν πολιτικὸν τομέα, εἶταν πασιδύλας. Μὲ τὴν Ἰταλία εἰδικότερα, εἶχαμε συνά-
ψει Σύμφωνο φιλίας τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1928. Μόνος πιθανὸς κίνδυνος ἀπὸ τὸ
Βορρᾶ: οἱ παλαιές, γνωστές, ἀνήσυχες βιλέψεις τῆς Βουλγαρίας. Ἡ χώρα
αὐτὴ, καθὼς και ἡ Ἀλβανία, παρέμεινε ἐξω ἀπὸ τὸ Βαλκανικὸν Σύμφωνο τοῦ
1934, ποὺ συνέδωε τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν Γιουγκοσλαβία, τὴν Ρουμανία και τὴν
Τουρκία. Τὸ Σύμφωνο αὐτὸ ἀπέβλεπε εἰς διατήρησιν τοῦ ὀριστάμενου ἑδαρι-
κοῦ καθεστῶτος στῇ Βαλκανικῇ. Ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὴ Δύση, δηλαδή ἡ ἐπι-
θεση ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἐξωβαλκανικὴ Δύναμις, ἀν και γραμμένοι ἀόρισστα,
αὐτὸ καιρῶ, σὸν ὑποσυνείδητο τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, δὲν φαινόνταν και πρακτικὰ
ἐπιχειρόμενος.

Ὤστόσο συνάζονταν τὰ σύννεφα ποὺ θὰ ἐκίαναν νὰ ξεσπάσι μὲ μέρη ὁ
Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, ὁ Πόλεμος τῶν Πέντε ἡπείρων. Ἡ ἔμμεση,
ἀναμείτρηση στῇ Ἰσπανία, στὰ 1936, εἶχε ἀνησυχίσει κάθε σινετὸ ἄνθρωπο,
γιατὶ ἐμοιάζε πολὺ μὲ δοκιμαστικὴ βολή. Ἡ φασιστικὴ Ἰταλία, ποὺ εἶχε
δώσει ἐξετάσεις ἀνθρωπιστικοῦ πολιτισμοῦ στὰ ἀσπερὰ τῆς Αἰθιοπίας, ὀρρο-
φόταν ξεφανύτῃ, τὸν Ἀπριλιο τοῦ 1939, κατὰ τῆς Ἀλβανίας τοῦ Ἀχμέτ Ζώ-
γυ. Ὑστέρα ἀπὸ ἕνα τηλεγράφο, ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν συνταχθεῖ γιὰ νὰ
μὴν ἀφίγουν περιθώριο παρὰ μόνον στῇ ἀπόρησιν τους, βομβαρδίζονταν ἀπὸ
τοὺς Ἰταλοὺς στὶς 6 τὸ πρωὶ οἱ λιμένες τῶν Ἀγίων Σαράντα, τοῦ Ἀλύωνος,
τοῦ Δυρραχίου, τοῦ Ἀγίου Ἰεσάνη τῆς Μεθούσης. Μαζί, γίνονταν ἀπόβαση
ἰταλικῶν στρατευμάτων ποῦ, ὄσπτερα ἀπὸ μικρὴ ἀντίσταση, προχωροῦσαν
σὸν ἑσωτερικὸν τῆς χώρας, ἐμπαιναν στῇ ἀλβανικῇ πρωτεύουσῃ, τὰ Τίρανα,
ἀνέτρεπαν τὸ καθεστῶς. Τὸ στέμμα τῆς Ἀλβανίας δὲν προσφερόταν ψυχραι-
μῶτα κατὸ βασιλεῖα τῆς Ἰταλίας και Ἀυτοκράτορα τῆς Αἰθιοπίας Βιστωρα
Ἐμμανουήλ τὸν Γ'.

Γίνεται ἔτσι πιὰ ἀισθητὸ πὸς ἡ φασιστικὴ Ἰταλία ἔχει ἀπορροφῆσει νὰ
κάμει μὲ στόφο, ὀπως τῆς ἀρμόζει, τὴν ἐμφάνισή της στῇ Βαλκανικῇ. Κατὰ
τὸ διάστημα ποὺ θ' ἀκολουθῆσει τὴν κατάληψή τῆς Ἀλβανίας ὡς τὴν ἐπι-
θεση κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἐπὶ ἐνάμιον χρόνῳ, ἡ Ἰταλία τοῦ Μουσολίνι θὰ κα-
ταβάλλει κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ συγκαλύψῃ τὶς ἐπεκτατικὰς τῆς προθέσεις
και ν' ἀποκομίσει τὸν μικρὸ τῆς ἀντίπαλο, ποὺ εἶναι στῇ πραγματικότητι κι'

ὁ ὀσιαστικὸς τῆς στόχος: τὴν Ἑλλάδα. Φέρνονν ντροπὴν σὲ κάθε ἀμερόληπτο
μελετητὴ τῆς Ἰστορίας οἱ περιστροφές, οἱ ὀδιολογισμοί, οἱ δραστηριοὶ δι-
πλωματικοὶ ἐλιγμοὶ, οἱ παλινοὐσίες και οἱ αὐτοδιαψεύσεις τῆς κυβερνήσεως
Μουσολίνι. Τὰ γεγονότα, ἀπὸ μόνον τους εὐλογητότατα, ἀκολουθοῦν τὴν ἐ-
πόμηνε σερὰ.

Ἡ ἀπόβαση στῇ Ἀλβανία και ἡ κατάληψή της εἶταν φυσικὸν ν' ἀνησυ-
χῆσουν ἰδιαίτερα τὶς δύο σινεορροφῆσεις ν' αὐτῇ χώρῃς, Ἑλλάδα και Γιου-
γκοσλαβία: πολὺ περισσότερο ποὺ ἡ διαγραφόμενη τώρα σὸν ὀρίζοντα ἀπει-
λᾷ δὲν προερχόνταν ἀπὸ τὴν Ἰταλία μόνη, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Ἀξωνα. Ἡ Ἰδρυσι τοῦ
εἶχε ἐξαγγεῖλει τὴν καθύμνηση χρόνια πρὶν, τὴν Ἰην Νοεμβρίου 1936, ἀπὸ τὸν Μου-
σολίνι. Γιὰ νὰ καθήσυχασῇ τὶς δύο ἀπειλούμενας χώρες ὁ Ντούσος — δηλαδή
γιὰ νὰ ἐξαπατήσῃ τὴν Ἑλλάδα — διεβαλίωμε ἐπίσημως τὴν ἀγγλικὴν κυ-
βέρνησησ και τὴν ἑλληνικὴν πὸς εἶναι ἀνακαρβίσις ὁ ἀποδιδόμενος σ' αὐτὸν προ-
θέσει. Στὸ μεταξῷ, ἡ ἑλληνικὴν προσπάθεια εἶταν νὰ τηρηθῇ στάση ὄσο γί-
νεσαι πιὸ ἀφύγη: Στὸν Ἀχμέτ Ζώγυ, ποὺ εἶχε ζητήσῃ καταφύγιο στὸ ἑλ-
ληνικὸν ἑδαρος, γίνονταν ὀπιδείξι ν' ἀπομακρυνθῇ ὄσο μποροῦσε σινεομάκτερα.
Ὁ πρσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος στῇ Ρώμη, εἰδοτοιοῖσε τὸ ἰταλικὸν Ὑπουργεῖον
Ἐξωτερικῶν εἰτι θὰ ληρθοῦν εἰα τ' ἀπαυτοῦμενα μέτρα ὄστε, ὀποιαδήποτε
πολιτικὴ δρᾶση τοῦ πρόσφυγα Ἀλβανοῦ βασιλέα ν' ἀποκλεισθῇ. Ἡ ἑκα-
τοποίηση τοῦ Μουσολίνι ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν αὐτῇ συμπεριφορὰ εἶταν τόση, ποὺ
ἀνέθεσε σὸν ἐπιτετραμένο του τῶν Ἀθηνῶν νὰ εὐχαριστήσῃ προσωπικῶς
τὸν Ἑλληνα πρσθυπουργὸ. Τὴν ἐπομένη κίελας, οἱ Ἰταλοὶ διέψευδαν κατη-
γορηματικὰ εἰας τὶς κυκλοφοροῦσες σὸν μεταξῷ ἀνησυχητικὰς φήμες. Ὁ
Μουσολίνι διεκήρυξε τὸ σεβασμὸν τοῦ πρὸς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον και τὴν ἐπι-
θυμία του ν' ἀναπτύξῃ σταθερὰ ἐγκάρβιες σχέσεις τῆς χώρας του μὲ τὴν
Ἑλλάδα.

Τρεῖς φορὲς πηγαίνει νὰ βρεῖ τὸν Ἑλληνα πρσβευτὴ στὸ Λονδίνο ὁ
Ἰταλὸς ἐπιτετραμένος και τὸν διεβαλίωμεν κατηγορηματικὰ γιὰ τὴν ἀγνό-
τητα τῶν ἰταλικῶν προθέσεων. Ὁ ὕπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Τοῖνεο, ἀπὸ
τὸ βῆμα τῆς ἰταλικῆς Βουλῆς, σπληττεῖαι τὶς ἀβάσιμες κι' ἐπικίνδυνες — ὀπως
τὶς χαρακτηρίζει — διαδόσεις, τὶς διαψεύδει. Γιὰ νὰ σινετοῖσι τὴν ἑλληνικὴν
στάση πρὸς τὴν ἐπίσημη ἰταλικὴ, ὁ πρσθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, ἀν και
χωρὶς βεβῶτερη ἐμπιστοσύνη στῇ εἰλικρινείῃ τῶν νέων γειτόνων, θὰ ὀπο-
σπηρεῖαι ὄσο λόγο του πὸς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀδυνατεῖ ἡσυχος νὰ σινεχίσῃ τὰ εἰ-
ρηνικὰ αὐτοῦ ἐργα, μὲ τὴν βεβαιότητι, ἔπει και ἡ κυβερνήσις τοῦ ἀγρυνεῖ διαρκῶς
διὰ τὴν ἀσφάλειαν και τὴν τιμὴν του.

Αὐτὰ γίνονταν τὴν ἀνοκῆ τοῦ 1939. Πιὰ εἶταν, σὸν μεταξῷ, ἀπὸ διπλω-
ματικὴ ἀφύγη, ἡ θέσι τῆς Ἑλλάδος και σὲ τί ἑξωτερικὸς σινεδιασμοὺς μπο-
ροῦσε ἡ χώρα νὰ βασίζεται;

Ἀπὸ ἀγγλικὴ και γαλλικὴ πλυρὰ, στὶς 14 Ἀπριλίου τοῦ ἔβου ἔτους,

δίνοντας εγγυήσεις για την ανεξαρτησία και την ακεραιότητα Έλλάδος και Ρουμανίας. Οι εγγυήσεις αυτές, περιχρυσωμένες σε αγορεύσεις ή δηλώσεις των πρωθυπουργών Τσάμπερλαιν και Νταλαντιέ, του Άγγλου ύπουργού των Έξωτερικών Λόρδου Χάλιφας και του πρώτου λόρδου του άγγλικού Ναυαρχείου Ούινστον Τσώρτσιλ, κίνουν αλοήθω, σήμερα τίθαιτερα πού κρινόμενα με την πείρα του Ιστορικού χρόνου, πώς άν και συναισθηματικά παρήγορες, είχαν άδαικμακή ούσιαστικά σημασία. Πρόκειται για τις γνωστές τό τέτοιες περιπτώσεις προστάθειας ν' άντιζυγισσάτε με λόγια άντυποιακά και με άόριστες έπαγγελίες τό θετικό βάρος μιās άπειλης. Η Έλληνική συνείδηση, την άνοιξη του 1939, άρχισε κύλας με δοκιμάει μια δραματική μόνωση. Θά της προκάλυψε την περίσκεψη και την ασυτήρητη περιμολογή, πού θά γίνουσι, έταν σημάει η ώρα, ψυχολογικό ύπόβαθρο της νύξης.

Άπό τό μέρος των γειτονικών κρατών ή κατάσταση δέν εΐταν καθόλου άνθαρρυντική. Η Γιουγκοσλαβία κρατούσε μια στάση έπαμφοτερζουσα. Τόν Ιανουάριο του 1937 είχε συνάξει Σύμφωνο διαρκούς φιλίας με τη Βουλγαρία, πράγμα πού χαλάρανε τη συνοχή της Βαλκανικής συνεργασίας. Προς τόν Χίτλερ και τόν Μουσσολίνι ή κυβέρνηση Στουγιαντινοβιτς εκδηλώνεται με φιλικότητα, ως τό σημείο να διασαρτηθεί για τις εγγυήσεις πού είχαν δοθεί άπό τους Άγγλους και Γάλλους προς την Έλλάδα. Αυτό δέν έμπόδιζε τό γιουγκοσλαβικό Γενικό Έπιτελείο, μετά την κατέληψη της Άλβανίας άπό τους Έταλούς, να προτείνει στό Έλληνικό Γενικό Έπιτελείο συνεργασία για τό μελέτη άνδεχόμενης Ιταλικής έπιβουλής. Στο μεταξύ, ή γιουγκοσλαβική κυβέρνηση άπέφευγε ν' άναλάβει δεσμεύσεις πολιτικής συνεργασίας των δύο χωρών, πράγμα πού θ' άποτέλλουσε όστόσο άναγκαία προϋπόθεση για την άνταλλαγή έπιτελικών σχεδίων.

Έπιβλεpes φαινόταν να δικαιολογούνται κάπως άπό την κατέβηση της Τουρκίας. Η χώρα αυτή, συνδεόμενη με την Έλλάδα άπό τις συμφωνίες του 1930 και του 1933, δέν είχε φανεί ώστόσο πρόθυμη να συνάξει και άντίστοιχες στρατιωτικές συμβάσεις. Μόνο σε περίπτωση πού θά γινόταν βουλγαρική έπίθεση είχε άνειλημμένη ύποχρέωση ή Τουρκία να βοηθήσει την Έλλάδα. Με την Άγγλία και τη Γαλλία τη συνέδεαν συμφωνίες άμοιβαίας βοήθειας σε περίπτωση πού θά γινόταν πολεμική ρήξη στη Μεσόγειο. Η εύεργητική σημασία των συμφωνιών αυτών, σε συνδυασμό με τις άγγλογαλλικές εγγυήσεις προς την Έλλάδα, άν και έμμεση, έμοιαζε να ένισχυει τη διατήρηση της ειρήνης στη Βαλκανική. Η συνέχεια απέδειξε πώς ή συμπαράσταση της Τουρκίας στάθηκε τόσο άρνητική πού να καταλήξει στό άντίθετο αποτέλεσμα: Νά δεσμευτούν Έλληνικές δυνάμεις στό βουλγαρικό μέτωπο σ' έλο τό διάστημα του Έλληνοϊταλικού πολέμου.

Στις 22 Μαΐου ώστόσο σημειώνεται κάτι βαρυσήμαντο για τόν κόσμο: Οι ύπουργοί των Έξωτερικών Γερμανίας και Έταλίας, παρυσίξ του Χίτλερ, ύπογράφουσι Σύμφωνο συμμαχίας, πού ό κυριώτερος τος όρος είναι ότι, άν τό ένα άπό τά συμβαλλόμενα κράτη περιλασσει σε πόλεμο, τό άλλο θά τό συντρέξει με όλες του τις κατά Ξηράν, θάλασσαι και άέρα δυνάμεις. Πρόκειται ούσιαστικά για προίμιο πολέμου. Γιατί ποιάς δέν Ξέρει τώρα πια την έπιθετική κοσμοθεωρία των άσοληγοτισμών; Σε μιάν Ιστορική συνομιλία με τόν πρεσβευτή της Έταλίας στην Άθήνα Ιωάκίμο, τρεις μήνες άργότερα, ό Μεταξάς θά βρει την ευκαιρία να εκδηλώσει τη λύπη της χώρας του για την Ιταλική εχθρότητα, πού είχε φανεί Ξεκαθαρα πια με τις πρόσφατες έπιθετικές δηλώσεις του στρατάρχη Μπαντόλο. Άλλά και θά προσθέσει ό Μεταξάς: α' Η Έλλάς ούδεμιαν έχει διαθέσει να ενεργήσει κατά της Έταλίας και να έλθη εις πόλεμον μετ' αυτής, εκτός εάν ή Έταλία ήθελε θίξει ζωτικά συμφέροντα της Έλλάδος και προπαντός την άκεραιότητά του έδάφους της. Διά τόν περρίπτωσι άντήν — τονίζει ό πρωθυπουργός — σάς παρακαλώ έπίσης να τηλεγραφήσετε ότι ή Έλλάς θά άμυνθή της τιμής της και της άκεραιότητός της μέχρις εσχάτων. Ό πρεσβευτής τότε είχε διαμαρτυρηθεί: δήλωσε πώς ή Έταλία ούτε έχει στό νοϋ της τέτοιο πράγμα ούτε θά τό επιχειρήσει ποτέ.

Άλλά τό Έλληνικό Γενικό Έπιτελείο είχε λόγους να μην άδρανεί. Πρίν άκόμα άπό τό Σεπτέμβριο του 1939, είχε πολλές φορές ύπογραμμίσει στην κυβέρνηση την άνάγκη να γίνουσι συνεννοήσεις με τά Γενικά Έπιτελεία της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας. Τά τελευταία αυτά, περιορίζονταν να ζητήσουν άπό τό Έλληνικό πληροφορίες χωρίς να δίνουσι πρακτική συνέχεια. Ένώ λοιπόν σκοτεινίαζε έλο και περισσότερο ό ούρανός της νοτιοανατολικής Εύρώπης κι' ενώ τό κύλισμα της βροντής άρχιζε ν' άκούγεται καθαρά, ή Έλλάδα, ξεμοναχισμένη στο δραματικό της άφωτήριο, δίχως ούσιαστική συμπαράσταση άπό πουθενά, έτοιμαζόταν ν' άντιμετωπίσει, για πολλοστή φορά μέσα στην Ιστορία, τη μόκρα της, την πάλη κατά του δεσποτισμού.

Η πρώτη άντίδραση του Γενικού Έπιτελείου τη στιγμή πού γινόταν ή άπόφαση των Έταλών στην Άλβανία — αυτή πού μπορεί να πεί κανένας ότι θά προδικαγράψει και την κατοπινή στάση της χώρας άπέναντι στην ελσβολή — περιέχεται στη διακήρυξη της 9ης Άπριλίου προς τις διοικήσεις του Β' Σώματος Στρατού και της ΙΧ Μεραρχίας: αΕίς την περίπτωση ελσβολής των Ιταλικών στρατευμάτων εις τό έξαρός μας, έντολή σας κατηγορηματική είναι ή μέχρις εσχάτων μετά πεισματος διεκδίκηση του έθνικού ήμύν έδδφορσν. Άνάλογη διαταγή στέλνεται την Ιβια μέρα και στον διοικητή της VIII Μεραρχίας. Διαταγές τέτοιες, όπως φωτίζονται άργότερα άπό τά γεγονότα πού έπινυ έπακολουθήσει, παίρνονυ κάτι τό τελεωτικό. Οι μονάδες προς τις ό πού άπευθύνονταν οι δύο προηγούμενες διαταγές, είναι οι δυνάμεις πού θά προσέπιζαν τόν έθνικό χώρο άπό την κατέβηση της Άλβανίας.

Τις άμέσως επόμενες ήμέρες τού 'Απριλίου 1939, τού Γενικού 'Επιτελείου Στρατού καταρτίζει τού πρώτου σχεδίου στρατιάς, με χαρακτηριστή καθαρότητα άμυντικού. Προβλέπεται σ' αυτό ή περίπτωση εισβολής από Βορρά κι' από Δύση μαζί, επίθεση δηλαδή από τή Βουλγαρία κι' από τήν 'Ιταλία, με τή Γνωσκολογία πρόθυμη να επιτρέψει τή διάβαση από τού εδαφός της έθιχρικού για τήν 'Ελλάδα δυνάμεων. 'Υπελόγιζε ακόμα, τού σχεδίου αυτό ένοστρατιάς, τά πρακτικά πλεονεκτήματα τού αντίπαλου, συγκεκριμένα πώς θα είχε τήν πρωτοβουλία στην έναρξη τού πολέμου, τού χρονικού προβάδισμα σέ συγκέντρωση δυνάμεων, άφού διαθέτε κιάλια γύρω στις πέντε έτοιμοπόλεμες μεραρχίες στην 'Αλβανία και ύπερόχη σέ άεροπορία. Οι 'Έλληνες δέν μπορούσαν νά κινητοποιηθούν άμέσως χωρίς αυτό νά θεωρηθεί πρόκληση. 'Οχυρώσεις έξ έλλου, πρós τού έλβανικού μέτωπου, δέν ύπήρχαν. 'Αν στις έναντιότητες αυτές προστεθεί ή δέσμευση έλληνικών δυνάμεων, λόγω Βουλγαρίας, στο μέτωπο τής 'Ανατολικής Μακεδονίας και τής Θράκης, ή όργανική κλιμάκωση τών ύπολοίπων, πού προορίζονταν Ισα - Ισα για τού έλβανικού μέτωπο, από τή Φλώρινα ως τήν Καλαμάτα, ή ύπαρξη για τή μεταφορά τους και τή συγκέντρωσή τους μιάς και μόνης σιδηροδρομικής γραμμής, πού θα μπορούσε εύκολα νά χτυπηθεί άπό τήν έθιχρική άεροπορία, τότε θα γίνει νοητό γιατί τού σχεδίου πρόβλεπε άμυντικό έλιγμό πού θα μετέφερε στην άνάγκη τού μέτωπου βαθύτερα στο έλληνικό έδαφος. 'Ο άντικειμενικός σκοπός είναι νά καλυφθούν ή Θεσσαλία και ή Θεσσαλονίκη από βάθος τέτοιου πού νά μπορεί νά πραγματοποιηθεί ύστερα ή άνάγκαια μετακίνηση και συγκέντρωση δυνάμεων.

Τά όχυρωματικά έργα πού άρχισαν νά γίνονται στη δυτική πτέρυγα τού μελλοντικού μετώπου, έδωσαν τήν εύκαιρία εύτυχώς, όταν ή ώρα σήμανε, νά τροποποιηθεί στην πράξη τού σχέδιο αυτό και νά μη χρειαστεί σχεδόν καθόλου ή σύμπτυξη αλλά, άπεκτανιάς, ή έλιγμός από άμυντικούς νά γίνει επιθετικός. Θά είναι ή φάση εκείνη τού πολέμου πού, ένάμιση χρόνο άργότερα, θα δοξάσει τά έλληνικά όπλα και θα σώσει, από ήθικη και στρατηγική άποψη, τήν δηλ σύμμαχική 'Υπόθεση.

'Η έπίσημη 'Ιταλία, στο μεταξύ, διεβαίβαινε για τις άγαθές της προθέσεις οι πράξεις της όμως, και ιδιαίτερα οι στρατιωτικές, φανέρωναν τού αντίθετο. Τόν Αύγουστο τού 1939, τού μεγαλύτερο μέρος τών Ιταλικών στην 'Αλβανία δυνάμεων, δηλαδή πέντε μεραρχίες πεζικού μαζί με πενήνταεπτά έλαφές πυροβολαρχίες και δεκατέσσερες βαρειές, βρισκόταν συγκεντρωμένο στο έλληνικό σύνορα. Πρόσχημα: μεγάλη γυναικεία. 'Η Ιταλική άεροπορία παρεβίαζε άδιάκοπα τόν έλληνικό έναίριο χώρο.

Τού έλληνικού Γενικού 'Επιτελείου άνησχει. Εισηγείται στην κυβέρνηση

τήν έπιστράτευση τών μονάδων πού βρίσκονταν άπάνται στην 'Αλβανία: τών VIII και IX μεραρχιών. 'Η έπιστράτευση τους, καθώς και τής IV ταξιαρχίας, διατάσσεται τή νύχτα τής 23ης Αύγουστου. Τήν ήμέρα πού είχε μόλις προηγηθεί, ένα γεγονός βαρυσήμαντο και πολύ άπειλητικό αναγγέλλεται: 'Η ύπογραφή στη Μόσχα τού γερμανοσοβιετικού Συμφώνου μη έπιθέσεως. Τά χέρια τού 'Αξονος λύνονταν από τήν 'Ανατολή. Μπορούσε τώρα άπερίσπαστος νά δράσει στη Δύση, στο Νότο.

Στήν 'Ελλάδα, συγκροτείται με 'Ανώτατη Διόκηση με τ' όνομα Τμήμα Στρατιώς Δυτικής Μακεδονίας και δυνάμεις τά Β' και Γ' Σώματα Στρατού. Στις 29 Αύγουστου, πηγαίνει στον 'Αρχηγό τού Γενικού 'Επιτελείου άντιστρατήγου 'Αλέξ. Παπάγο ή 'Ιταλική στρατιωτική ακόλουθος και τού ζητάει πληροφορίες για τις συγκεντρώσεις έλληνικών στρατευμάτων. Διαβαίβαινε έπίσημως, από μέρος τού 'Ιταλού ύπουργού τών Στρατιωτικών, ότι ισχύει πάντοτε ή έγγρηση πού δόθηκε τόν 'Απρίλιο για τού άπαρβαλιστο τού έλληνικού έδάφους.

Τρείς ήμέρες άργότερα, ή κόσμος ύπνωσε τού πρώτ με μιά συγκλονιστική είδηση. Είδηση πού θα έριχνε άμέσως φώς διακριτικό σέ όλα: Είχε άρchiσει, ξεκινά, επίθεση τών Γερμανών κατά τής Πολωνίας. Είναι ή 1η Σεπτεμβρίου 1939. 'Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ξέσπασε.

Πόλεμος πού — όπως πίστευε εκείνος πού τόν άρχισε, ή Φύρερ τού γερμανικού έθνους 'Αδόλφος Χίτλερ — προοριζόταν νά είναι κεραυνοβόλος. Πόλεμος - ληστρική έπίδρομη, βασισμένος στην τυχοδιωκτική ύπολογισμό δέ ή Δυτικές δυνάμεις αψιφθιακόμενες, πολιτικά άτολμες, παράλυνες από τού άπροσδόκητο χτύπητα, δέν θα προλάβαιναν αλλά και δέν θα ήθελαν ν' άντιδράσουν. Τού τελευταίου τούτο, είναι χαρακτηριστικό τής κοσμοθεωρίας πού τόν προκάλεσε και τή βαθμολογεί ήθικά. 'Ο 'Αδόλφος Χίτλερ υπελόγιζε στην άναίρηξη τών έλλων: Τήν Πολωνία ή σύμμαχοι θα τή θυσίαζαν, θα προτιμούσαν νά τήν προδώσουν για νά πέσει βορά τής εξαγριωμένης επιθετικής τού άληθιστίας, μήπως τή χορτάσει.

Τά πρώτα άποτελέσματα δικαιώνουν κατά ένα ποσοστό τούς ύπολογισμούς τού Χίτλερ: 'Η Πολωνία κυριεύεται μέσα σ' ένα είκοσιήμερο, διανέμει άνάμεσα στους συνεταίρους, αυτόν και τόν Στάλιν. Οι Δυτικές δυνάμεις όμως άνησχοῦν, ξεσηκώνονται. Στις 3 Σεπτεμβρίου, κηρύσσουν τόν πόλεμο κατά τής Γερμανίας ή 'Αγγλία και ή Γαλλία. Τά Βαλκανικά κράτη ώστόσο μένου άσάλευτα, με τήν άρελή έλιπδα πώς δέν θα βρεθούν στο δρόμο τής θύελλας. "Άλλα τους κηρύσσουν ούδέτεράττα κι' άλλα κάνουν έπίδειξη καλής διαγωγής πρós τή Γερμανία. 'Η 'Ελλάδα, πού δέν τή γελάνε νά προ-

αισθηματά της, βλέπει πώς όλο και περισσότερο μεγαλώνει η δραματική της μόνωση, άρα και το βάρος της εθώνης της απέναντι στις παραδόσεις της, απέναντι στην ίδια της την Ιστορία.

Αυτό δέν σημαίνει καθόλου και πώς δέν εστάθμισε με πολλή περιπέφηση την πραγματικότητα, τ' αντικειμενικά της δεδομένα. Άπεναντίας: Τό Γενικό Έπιτελείο Στρατού, μόλις ό Μεγάλος Πόλεμος είχε άρχισεί, διέτύπωνε πρής την κυβέρνηση τίς απόψεις του γιά τίς άμυντικές άνάγκες τής χώρας. Συγκεκριμένα τονίζόταν ότι είχαμε τό ταχύτερο άνάγκη από τόν όπλοισμο και τό ύλοκό πολέμου πού είχε παραγγείλει στή Μεγάλη Βρετανία και στή Γαλλία. "Ότι γιά νά πραγματοποιηθεί μιά άνδεχόμενη έπιστράτευση και συγκέντρωση δυνάμεων, θά έπρεπε νά τή συντρέξουν ό στόλος και ή άεροπορία τών Συμμάχων. "Ότι θά έπρεπε νά συνεργαστούν με τίς έλληνικές δυνάμεις και ναυτικές, άεροπορικές, ίσως και κατά Ξηράν δυνάμεις τών Συμμάχων, όποτε θά μπορούσε ή δράση του έλληνικού στρατού, σε περίπτωση ελθολής, νά μεταβληθεί σ' έπιθετική. "Ότι τό βάρος του βουλγαρικού μέτωπου θά έπρεπε νά τό ανάλαβει ή Τουρκία, ώστε νά ελευθερωθούν έλληνικές δυνάμεις γιά τό Ιταλικό μέτωπο. Τέλος ότι θά πρέπει, άν φτάσουμε σε πολεμική σύρραξη, νά έξασφαλιστεί ό πολεμικός άνεφοδιασμός τής χώρας.

Ότωση ή 'Ιταλία, μετά την έκρηξη του πολέμου, κατέβαλλε ένισχυμένες προσπάθειες νά βελτιώσει τίς σχέσεις της με την 'Ελλάδα, δηλαδή νά πυνώσει τό προπέτασμα καπνού πού έκρυβε τίς πρόθεσεις της. Στίς 17 Σεπτεμβρίου, ό πρεσβευτής Γκράτσι, έφανε από τή Ρώμη, όπου είχε άπουσιάζει ένα έπταήμερο, κι' επέδισε στον Πρωθυπουργό τής 'Ελλάδος άνακοίνωση όπου δηλωνόταν ότι: α"Η 'Ιταλία έχει ήδη δηλώσει, την 1ην Σεπτεμβρίου, ότι δέν προτίθεται ν' ανάλαβη ουδέμίαν πρωτοβουλία στρατιωτικών έπιχειρήσεων. 'Η απόφασις αύτη του 'Υπουργικού Συμβούλου, ήτις ίσχυει εν γένει, είναι ειδικώς εναντι τής 'Ελλάδος. Άκόμη και νά μετρήσει, ήν ή 'Ιταλία, λαμβανομένης ύπ' όψιν τής θέσεως της ως Μεγάλης Δυνάμεως δέν δύναται ν' άποκλείσει, μιάς έπιβεβάσεως αύτης εις τόν πόλεμον, δέν θ' ανάλαβη αύτη πρωτοβουλίαν έπιχειρήσεων απέναντι τής 'Ελλάδος.

Τά κείμενα τών δηλώσεων αύτου του τύπου, σε συνδυασμό με τά γεγονότα πού έπικαιολόγησαν, είναι τόσο εύγλωττα καθ' έαυτά, πού δέν χρειάζονται σχολιασμό. 'Η κατάστασις, ό μεγάλος, είχε άρχισεί νά παρουσιάζει μιάν όψηση. 'Η έπιστράτευση τών παρήμεθωρίων μονάδων πού είχε διαταχθεί στίς 23 Αύγουστου, δημιουργούσε τότε συνθήκες εύνοϊκές γιά τή συγκέντρωση έλληνικών δυνάμεων σε θέση περισσότερο προχωρημένη πρής τό σύνορον. Τροποποιείται έτσι και τό σχέδιο έκστρατείας: Προβλέπεται κάλυψη τής Δυτικής Μακεδονίας, εύρεία κάλυψη τών 'Ιωαννίνων και καταβολή κάθε προσπάθειας ώστε νά έμποδιστεί ό άντίπαλος νά καταλάβει τίς 'Ηπειρωτικές άκτις και τό στενό τής Κερκίρας. Κανένα τμήμα του έλληνικού έδάφους δέν

έγκαταλείπεται τώρα, έστω και προσωρινά, εκτός από την άσριακή παραμεθρία λωρίδα άνάμεσα στα σύνορα και τόν ποταμό Καλαμά, βάθους 20 - 25 χιλιομέτρων.

'Αλλά ή άπλή σύγκριση τών έγγραφών είναι και πάλι περισσότερο εύγλωττη από τά σχόλια σ' ότι άφορά την αξιοπιστία και την τακτική του άντίπαλου. Τρεισήμισι μήνες προτού ό πρεσβευτής Γκράτσι δηλώσει έπισήμως όσα δήλωσε στον 'Ελληνα πρωθυπουργό, ό Μουσιόλι έγραφε στον Χίτλερ: 'Αδι' αύτουν τόν λόγον πρέπει νά κυριεύσωμεν όλόκληρον την περιοχήν του Δουνάβεως και τά Βαλκάνια, εύθός μετά τάς πρώτας ώρας του πολέμου. Δέν ήμπορούμεν νά βακνοποιηθώμεν με δηλώσεις ουδετερότητος μόνον τών εκεί κρατών, αλλά πρέπει νά καταλάβωμεν τή έδαφη των και νά τή χρησιμοποιώμεν διά την προμήθειαν τών άπαραίτητων τροφίμων και πολεμικών βιομηχανικών έφοδίων.

Αδιά τής κεραυνοβόλου έπιχειρήσεως ή όποια πρέπει νά διεξαχθή άπο φασιστικούς, όχι μόνο αλ δεχθείσαι την Βρετανικήν έγγρυσιν χώρας, όπως ή 'Ελλάς, ή Ρουμανία και ή Τουρκία, θά θεθούν εκτός μάχης, αλλά θά έξασφαλισωμεν και ήμετις τά νύκτα μας.»

Άμμοιυρήθηκε άργότερα ή έντύπωση στην έλληνική Κοινή Γνώμη πώς ό Χίτλερ όχι μόνον είταν ξένος πρής την Ιταλική έπιβολή, αλλά και ότι, άν μπορούσε, θά την είχε έμποδίσει. Σάν παραχώρηση πρής σύμμαχου είχε θεωρηθεί ή συγκατάθεσι του νά έπιτεθεί ή 'Ιταλία. 'Η άλήθεια είναι διαφορετική. Κατά τίς συσκέψεις πού είχαν γίνει στίς 12 και 13 Αύγουστου 1939 στο "Όμογενζάτομπουργκ τής Βαυαρίας μεταξύ Χίτλερ, Ρίμμεντροπ και Τσιάνο, όχι μόνο είχε άνακοινωθεί από τους Γερμανούς στον 'Ιταλό ύπουργό ότι ό Πόλεμος άποφασίστηκε, αλλά και είχε κριθεί ή τύχη τής 'Ελλάδος και τής Γιουγκοσλαβίας. Οι Γερμανοί είχαν προσπάθεισι νά πείσωμεν την 'Ιταλία διά του Τσιάνο νά έπιτεθεί κατά τής 'Ελλάδος τή στιγμή άκριβώς πού θά έκασαν εκείνοι έναρξη χειρών άδικων κατά τής Πολωνίας. 'Ο Τσιάνο, άν και σύμφωνος στην ούσια, βρισκόταν στη δυσάρεστη άνάγκη νά δηλώσει πώς ή χώρα του δέν είναι άκόμα έτοιμη γιά πόλεμο.

Και σημειώνει ό Τσιάνο στο 'Ημερολόγιό του, πικρά, ύστερα από τίς συσκέψεις εκείνες: α"Έμαθα πόσο λίγο μάς λογαριάζουν οι Γερμανοί. 'Η γνώμη μου είναι, ότι ό πόλεμος πρέπει νά γίνει, έφ' όσον αύτός (ό Χίτλερ) και ό Ντούτσε είναι σύμφωνοι. Τό τί μπορεί νά συμβεί σ' έμάς δέν φαίνεται νά ενδιαφέρει καθόλου τόν Χίτλερ και τους συνεργάτες του. Γνωρίζουν ότι ή έκβαση του άγώνος θά έξαρτηθεί κυρίως άπ' αύτους και περιορίζονται νά μάς υποσχεθών κάποιαν έλεημοσύνη.

'Αλλά και στην 'Αθήνα, έπισημως πιά, ή Γερμανία κατέβαλλε προσπάθειες ν' άποκοιμίσει την 'Ελλάδα: Τόν 'Ιανουάριο του 1940, ό Γερμανός Στρατιωτικός 'Ακίλουθος πληροφορούσε τόν 'Αρχηγό του Γενικού Έπιτε-

λείου πώς είναι εξουσιοδοτημένος να του δηλώσει ότι απέκταται το πολέμου εις την Βαλκανικήν, πρωτοβουλία της Γερμανίας, απολείεται τελειώς. 'Η συνομιλία είχε λήξει με τή διαβεβαίωση και πάλι του Στρατιωτικού 'Ακολούθου ότι υπό συμφέρον της Γερμανίας είναι να απορευθῆ κάθε άφορμή ήτις θα είχε ως συνέπεια την επέκτασιν του πολέμου εις τὰ Βαλκάνια.

Και προκαλείται στο μέσον άνθρωπο, τὸν ἀνευροκίαιτο με τὴς μεθόδους μιᾶς ὀρισμένης διπλωματίας, ἡ εὐλογία ἀπορίας: Γιατί τὸση ὑποκρισία; Γιατί τὸση προσπάθεια δύο πανίσχυρων κρατῶν — πού δὲν ἔχουν τότε οὐσιαστικὰ νὰ φοβηθοῦν κανένα, καὶ τὸ ἤξεραν — γιατί τὸση προσπάθεια νὰ ἐξαπατήσουν τὴ μικρὴ Ελλάδα; Μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ συγκρατοῦσαν τὴς γενικώτερες προθέσεις τους; 'Ἡ μήπως ἡ τακτικὴ αὐτὴ είναι ἡ καθιερωμένη σὲ τέτοιες περιστάσεις; Μήπως ἀποτελεῖ ρεαλιστικὴ ἀπλῶς διαχείριση συμφερόντων, ὅποτε εἶχε ἐξασφαλίσει καὶ ἕνα εἶδος πολιτικοῦ ἀναμάρτητου;

Πέρα ἀπὸ όλα αὐτὰ, ὑπάρχει ὥστόσο κατὰ ἄλλο: Καθεστῶτα με κοσμοθεωρία βεβαίως μετὰ σὲ προφητικὰ ἰσχυρίσματα, πού ἐνοικωνοῦνται σὲ βουλίες ἰμπεριαλιστικῆς, πιστεύουν ἐν γ' αὐτὰ ἰσχυρῆ ἄλλῃ ἠθικῇ καὶ ἄλλας κώδικας τιμῆς ἀπὸ ἐπὶ γιὰ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον. Μετὰ τὴν πίστη στὴν ὑποθετικὴ καὶ αὐτοθωμαζόμενῃ ὑπεροχῇ τους, με σκέψῃ ἔμμονη — δηλαδὴ ψύχωση — τὸν στόχο πού ἔχουν τῆς ἐξουσίας στὸν ἐαυτοῦ τους, τὰ τυπικὰ γνωρίσματα τῆς μεγαλομανίας, δημιουργοῦν γύρω τους ἐνα δηλητηριασμένον κλίμα, ἕναν ἰδιότυπον πολιτικὸν μυστικισμόν. Πίσθουν πρῶτα τὰ στελέχη τους, ἔπειτα τὸν ὄχλον πού ἄγεται καὶ φέρεται, πὸς εἶναι φορεῖς μιᾶς ἀνώτερης τάξεως ἱστορικῆς ἐντολής. Μετὰ μέτρο στὸ ἐξῆς τὸ ἐξηγούμενον τοῦτο δράμα, κρῖνον συνοπτικὰ, ἀπορροῶν ἀδίσταχτα καὶ ἐπιχειροῦν τὰ πάντα. Κάθε μέσο τοῦς γίνεται πρόσφορον γιὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς τους, γιατί ὑποτίθεται πὸς ἐξαγνίζονται ἀπ' αὐτῆν. 'Ο Χίτλερ πίστευε πὸς εἶναι ἐντεταλμένος νὰ κρατήσῃ τὸ σπαθὶ τῆς ἐρῆς γερμανικῆς Διῆσης κατὰ τοῦ πνεύματος τῆς Συνθήκης τῶν Βερσαλλιών, πού εἶχε ἐπισφραγίσῃ τὴν ἤττα τῆς πατριδᾶς του στὸν Πρῶτον Παγκόσμιον Πόλεμον. 'Ο Μουσσολίνι πὸς εἶναι ὁ παράκλητος, ὁ Μεσσίας τῆς 'Ιταλίας, ὁ διάδοχος τῶν Καίσαρων. Εἰδιώτερα, ὁ Φύρερ τῆς Γερμανίας εἶχε ἀναπτύξει, μ' ἐπικουρίαν πολλὰς δανεικῆς ἰδέας, τὴν γήρωτὴ κοσμοθεωρίαν του γιὰ τὴν βιολογικὴν ὑπεροχὴν καὶ τὸν ἡγεμονικὸν προορισμὸν τῆς γερμανικῆς φυλῆς. 'Ο Μουσσολίνι, τυπικὰ, ἔπρεπε νὰ ἔχει τὸ προβάδισμα, σὰν πρῶτος διδάξας τὸν νεώτερον πολιτικὸν μεσσιανισμόν. Ἀλλὰ εἶχε τὴν ἀτυχίαν, στὴν πράξιν, νὰ βρεθῆ ὀραγοῦς τοῦ. Δὲν φαίνεται νὰ παρηγορήθηκε γι' αὐτὸ ποτέ.

Τί εἶταν ὅμως αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος πού εἶχε ἀπορασίαι νὰ βάλῃ τέρμα στὴν 'Ελληνικὴν Ἱστορίαν;

"Ατομα καθὼς ὁ Μπενίτο Μουσσολίνι, ἔχων κατορθώσων νὰ ὑψωθοῦν στὸ βῆθρον τῆς γενικῆς Ἱστορίας καὶ νὰ ἐπηρεάσουν ἀπορροστικὰ τὴς τύχας μεγάλων ἀνθρώπων συνόλων, προκαλοῦν, δικαιολογημένα, πολλὰ μελαγχολ-

λικὰ σκέψεις γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα — τουλάχιστον γιὰ τὴ μερίδα τῆς ἐκείνην τῆς, ἀβέβαια, περιμένη ἀπὸ θαυματοποιούς τὴν ὀποιαδήποτε σωτηρίαν της. 'Υπάρχουν βέβαια ὁ ἀπνευματισμὸς πού κρῖνον τους ἡγέτες αὐτοῦ τοῦ τύπου μ' ἕνα κριτήριον δουλικὰ θετικιστικῶν. Λένε: αἶψά νὰ κατορθώσουν, ἐπὶ κατορθώσων, θὰ πεῖ πὸς καὶ τὶ εἶταν. 'Υπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη κρίσις, χαρτοπύρη, πού θεωρεῖ πὸς ἐπὶ κατορθώσων ὁ τυχοδιώκτης τῆς ἡγεσίας, χαρακτηρίζει τὰ σύνολα πού τοὺς ἀνέστηκαν, ὅχι τὴς διέεξ τους προσωπικῆς ἀρετῆς. Εἶναι μιὰ κρίσις πού ἀπαιτεῖ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μιὰ ποιότηταν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, κατὰ πέρα ἀπὸ τὸν τυρλὸν δυναμισμόν τοῦ ζώου. Στὴν περίπτωσιν τοῦ Μπενίτο Μουσσολίνι, ἡ κρίσις αὐτὴ διαπιστώνει πὸς βρισκόμαστε ἀπέναντι σ' ἕναν καμποτινὸν μεθυσμένον ἀπὸ ἐγωλατρία ἀχαλίνωτη. Μετὰ τὰ κατορθώσων ὄρανα στὸν φυσιογνωμικὸν τύπον τοιαυτῆς, τὴ μακαρία, τὸ σκαγνί, μ' ἕνα κρῖνον δυσανάλογα στενὸν σὲ σχέση μετὰ τὴ βαρεὴν βάση του, θύμιζε, στὴν ὀριμῇ ἰδιαιτέρῃ ἤλικίαν του, κάποιον κομψόκοσμον πού παίζων στὰ λαϊκὰ κινηματογραφικὰ ἔργα μωδύμονι τοὺς μεσαιωνικοὺς ἄρχοντας. 'Ο ψυχράκωνος παρατηρητῆς, ἂν ἐβλεπε τὸν ποινιφρακα αὐτὸν τοῦ φασισμού σὲ μιὰ του δημόσια ἐμφάνισιν, ἀγόρευσις, ἐπίδειξιν, παρέλασιν, θὰ ἔξερνε τὸν κοῦφον ἥθοσόν πού πού μαστίζεται ἀπὸ ἕνα καὶ μόνο πάθος: νὰ πιάσει ὅσο μπορεῖ περισσότερο τύπον, νὰ διογκωθῆ, νὰ ξεχειλίσει, νὰ ἐκτοπίσει.

Κι' ὅμως, ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος μποροῦσε νὰ εἶναι — καὶ εἶταν — ἐπικίνδυνος. Μ' ἕναν τεράστιον πολεμικὸν τύπον τοιαυτῆς, τὴν ἀρραγτὴν δύναμιν τῆς ἀπολυταρχικῆς ἐξουσίας στὸ χέρι του, εἶχε τὴν ἀσυδοσία τοῦ ἀκαταλόγιστου πού, εἶσι νὰ τοῦρθε, βάζει φωτιὰ στὸ φυτὸν. Τὸν κερᾶνόν σ' αὐτὸν τὸν κόσμον δὲν τὸν κρατᾶνε οἱ φίλοι τοῦ ἀνθρώπου καὶ οἱ σκεπτοί. Τὸν διαθῆσκον οἱ ἀγροῦκοι. . .

'Ἡ φασιστικὴ Ἱταλία, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ καιρὸν προετοίμαζε τὴν παραβίασιν τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Παρενέπεσε ὅμως ἐνα περιστατικὸν πού τὸν ἔκαμε νὰ χάσει τὴν ψυχραμίδα της καὶ νὰ βάλῃ τὸ σκεδῆ τὸν σὲ ἔμμεση ἐφαρμογή: 'Ἡ αἰρηνιστικὴ ἐναρξὴ τοῦ Πολέμου ἀπὸ τὸν Χίτλερ καὶ προπάντων οἱ κεραυνοβόλες ἐπιτυχίαι τοῦ Φύρερ στὰ πεδία τῶν μαχῶν.

Σ' ἕνα μόνο μῆνα, εἶχαν σαρωθῆ τὸ Βέλγιο, ἡ 'Ολλανδία, ἡ Δανία, τὸ Λουξεμβούργον, ἡ Γαλλία, ἀφοῦ πρὶν εἶχαν ὑποκυφῆ ἡ Πολωνία καὶ ἡ Νορβηγία. 'Ο Μουσσολίνι κωριεῖται τότε ἀπὸ φόβου, νομίζει πὸς ὁ πόλεμος τελειώνει χωρὶς αὐτὸν, πὸς ἡ φασιστικὴ Ἱταλία δὲν πρόλαβε νὰ ἐπωφεληθῆ. 'Ἡ μεγάλη, ἡ μοναδικὴ εὐκαιρία λοιπὸν, χάνεται. . . Προφταίνει, μόλις δώδεκα ἡμέρας προτοῦ συνθηκολογήσῃ ἡ Γαλλία, νὰ τῆς κηρύξῃ τὸν πόλεμον: νὰ κηρύξῃ τὸν πόλεμον σ' ἕναν ἐτοιμοθάνατον. Εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ στόμου καὶ τῆς ἀλαζονίας νὰ καταδικάζονται ἀπὸ τὴ δύναμιν τῶν πραγμάτων σὲ πράξεις ἐ-

σχατης αναδρασης. 'Η εποχη μας βριθει απο τα σχετικα παραδειγματα.

'Αλλα απο τις 10 'Ιουνιου του 1940, απο την ημερα δηλαδη που η 'Ιταλια ειχε κηρυξει τον πολемо κατα της 'Αγγλιας και της Γαλλιας, η οταση του Μουσολινη απεναντι στην 'Ελλαδα αρχιζε ξαφνικα ν' αλλαζει. 'Ισως μη στιγμή εκείνη, ειχαμε διαβεβαιωσεις του για σεβασμα της ανεξαρτησιας, του απαραβιαστου της ελληνας της. Μετα την 10η 'Ιουνιου η 'Ιταλικη κυβερνηση απορασιζει να καταργησει τα προσχηματα. 'Ακριβότερα: θ' αναζητησει ελλα τωρα προσχηματα και δικαιολογιες για την επιθεση της. 'Η πρωτη στροφη της πολιτικης του Μουσολινη, σαν μακρηνη προοιδοιοληση, περιχθονα κινιας στο λογο που ειχε εκφωνησει εκεινος για να κηρυξει τον πολемо κατα της 'Αγγλιας και της Γαλλιας. Ειχε πει:

α. . . 'Ηδη, οποτε ο κυβος ερριβθη και η θελησις μας εκαισε τας γεφυρας επισθεν μας, δηλωσ καταγορητικως οτι η 'Ιταλια δεν σκοπει να παρασφρη εις την συρραξιν ελλους λαουσ συνορευοντας μετ' αυτης απο ζηρας η απο θαλασσης. 'Η 'Ελβετια, η Γιουγκοσλαβια, η 'Ελλαδα, η Τουρκια και η Αιγυπτος δεσ λβουν υπο σημειωσιν τους λογους μου τουτους. 'Εξαφεται απο αυτας, και μονον απο αυτας, πως οι λογοι αυτοι πραγματοποιησυν η δευ.

α' Απο αυτας» — δηλαδη απο αυτων, κρυμμενον, οποτε το θελησει, κτωσ απο το μανδια της δολοφονικης ανωνυμιας. Ειταν απειλη με ελους τους κινονες, μεσα στην ακραιφνεστερη παραδοση της τακτικης των ολοκληρωτισμων.

'Ας ανησυχουσε ο Τσιανο δεκα μηνες πριν, για το τοτε απροπαρδιστου της χρας του. Το καλοκαιρι κινιας του 1940, η 'Ιταλια διεθεε απεναντι μας πλεονεκτηματα συντριπτικα, περισσοτερα κ' απο τα αυτονονητα για μεγαλη Δυναμη. 'Ας τ' απαιριθμησωμε:

Ειχε την πρωτοβουλια ν' αρχισει τον πολемо, δηλαδη διεθεε το εδοιο του αιφνδιασμου, το στρατηγικως ασυναγωνιστο. Οι δυναμεις της ειταν απο καιρο επιστρατευμενες, κατα το μεγαλυτερο τους μεροσ διαθεσιμες, κτωσ απο την ελληνας η πλευρα γινονταν εστω και μερικη επιστρατευση, αυτο θα εμφανιζονταν αμεσως σαν προληψη. 'Η αεροπορικη, επειτα, υπεροχη της 'Ιταλιας εταν τρομαχτικη. Στρατηματια της ετοιμοπολεμα, κωπου 95.000 ανδρες, βρισκονταν στην 'Αλβανια, μαζι με θωρακισμενα τακτικηματα μεσα. Πολεμικο υλικο ειχε αποθηκευτει εκει περισσοτερο απο οσο χρειαζονταν για τις υπερωσους επι τοπου δυναμεις. Τελος, μπορούσαν οι 'Ιταλοι να μεταφερουν ανεμπδιστικα κ' ελλα στρατηματια στην 'Αλβανια: 'Η 'Αδριατικη εταν πια δυση του. Γι' αυτο ακριβως ειχε γινει και η καταληψη της 'Αλβανιας ενα χρονο πριν.

Την υρεση του παρασιμω χειμωνα αρχιζει τωρα να τη διαδεχεται μια προουσα ενταση. Με πολλη δευδερμια ο πρεσβυτης στη Ρωμια Ι. Πολιτης ειχε τηλεγραφησει στην ελληνας Κυβερνηση, στις 15 Μαϊου 1940: α. . . Ειμαι ελλωστε πεπεισμενος οτι εαν η 'Ιταλια εισελθη εις τον πολεμον θα δοκο-

λουθησ πιστως, παρα πασαν ανθιθενο δηλωσιν, την μεθοδον του αιφνδιασμου». Σις 18 'Ιουνιου τον καιτι ο διευθυντης του ιδιαιτερου γρασειου του 'Ιταλου υπουργου των 'Εξωτερικων, ο πρεσβυτης 'Ανφουζο, και του ανακωνοιου οτι το 'Ιταλικο Ναυαρχειο ειχε διαπιστωσει, ακατα τροπον ασφαλη, την παρουσια σε λιμενες της Κρητης εξινου πολεμικων. Τωσο ο πρεσβυτης οσο και, αμεσως οστερα, η ελληνας κυβερνηση, διαφειδουν. Την επομνη ημερα, ο 'Ανφουζο αναρωτωει πως η πληροφορια ειταν λαθεμνη. Αυτο δεν εμποδιζει να καλεσει παλι, οστερα απο εφρα ημερας, τον 'Ελληνα πρεσβυτη, για να του ανακωνοσει χωρις περιφρασεις οτι ο πρεσβυτης της 'Ελλαδος στην 'Αγκυρα εφραζεται εναντιον του 'Αξονου και οτι θα πρεπει ν' αντακατασταθει. Την ιδια κατηγορια θα επαναλαβει ο Τσιανο αυτοπροσωπως οστερα απο τεσσερες ημερες.

'Αλλα η προσπαθεια εξερεθισμου και η αναζητηση απο τους 'Ιταλους αφορμια ειταν ρυθμισμενη με τροπο που ν' ακολουθουε σταθερη ανιωσιν. Σις 3 'Ιουλιου ο Τσιανο καλωσ τον 'Ελληνα πρεσβυτη σ' τογο βαναουο και ορυμμενο του δηλωνε οτι εχει αποδειξει πως τα αγγλικα πολεμικα μεταχειριζομτα τους ελληνας λιμενες για επιθεσεις κατα των ιταλικων ναυτικων δυναμειν. Προσθετε πως η κατασταση αυτη ειναι απαράδεκτη κ' οτι αν δεν σταματησει αυθωρει, η 'Ιταλια θα προθει σ' δραση. Μάταμα διαμαρτυρονται, παρατασσουν επιχειρηματα αποστοματικα η ελληνας κυβερνηση κ' ο πρεσβυτης στη Ρωμια. Την απαντηση ο ελεσ αυτες τις αιτιασεις θα τη δωσει ο υιος ο πρεσβυτης της 'Ιταλιας Γκρατσι, αλλα μετα τον πολемо, σ' Αποαμνημονωματια του: «Βεβαιω με τον κατηγορηματικωτερο τροπο — γραει — και με πληρη συνειδηση των εθωνων μου, εκεινο που υπογραωθηρα να βεβαιωσω επανειλημμενος σ' εκεινους που διηθωναν την ιταλικη πολιτικη, μ' επιστως ανακωνοσεις και με προσωπικες επιστολες: δηλαδη οτι ουτε μια βρετανικη βαση, ουτε ναυτικη ουτε αεροπορικη, υπηρξε ποτε στην 'Ελλαδα πριν απο την 28η 'Οκτωβριου 1940». Και θα προσθεσει πιο περα: «'Η ελληνας κυβερνηση τηρησε την ουδετεροτητα με αναμειβητητη νοιμοφροσυνη και με ελα τα μεσα που διεθεε, ος την εσχατη στιγμη». 'Η ιταλικη κυβερνηση ομως, απο τη στιγμή που η Γαλλια συνθηκολογησε, ειχε αποθραυσθει. 'Απορασιμενη να προχωρησει τ' ταχυτερο, πολλαπλασιαζε τις προληψεις. Βομβαρδιωτικα αεροπλανα χτυπησε μια μικρη μοναδα του ελληνας Ναυτικου, οστερα το αντιτοπιλικο «Γδρα». 'Η ιταλικη αεροπορια δεν πασει να παραβιζει τον ελληνας εναιριο χωρο. Τεσσερες βωμβες απο αεροπλανα πεφτουν γυρω σ' ελλα ελληνας πολεμικα, ελλημενιμενα στον Κορινθιακο κόπο, στο λιμενα της Ναυπακτου, η ανδμωσ στη Σαλαμينا και την Αιγνα. 'Η κατασταση αγραμειε στις 11 Αλυγουστω, οταν το πρακτορεο Στεφανο, που ο ειδησεις του εχουν επισημη προελουση, δημοσιουσε σ' οδωλικον στην Ιταλικο Τυπο, μ' εντυπωσιακους τιτλους, ανακωνοθην οτι οο μεγας 'Αλβανος πα-

πρώτης Νταούτ Χότζα δολοφονήθηκε στην έλληνοαλβανική μεθόριο από Έλληνες πράκτορες». Χωρίς ίχνος υποψίας για την ειρηναια του πράγματος, το άνακωνοθέν προσθέτει, αναπερόμενο στη συμπεριφορά των Έλλήνων προς τους Άλβανούς της Τσακουριάς: «Σήμερα ο τυρλής δεσποτισμός επιτίπτει περισσότερο από κάθε άλλην φορά κατά των πληθυσμών αυτών. . .»

‘Ο Νταούτ Χότζας είναι λιγότες γνωστότατος, επικυρωγμένος από έλκοσι χρόνια για φόνους κι άλλα εγκλήματα του κοινού δικαίου. Τόν εχχαν σκοτώσει πάνω σε καυγή δύο Άλβανοί, πού τότε εχχαν πάσει οι έλληνικές Άρχες πριν από δύο μήνες. ‘Η Ιταλική κυβέρνηση τὰ ήξερε δια αυτά, όπως γινόταν κατάδηλο από διακοίνωσή της του περαμένου Ιουλίου προς τὸ ελληνικό Ύπουργείο Έξωτερικών. Τὸ Πρακτορείο Ἀθηνῶν, άμέσως τὴν επόμενη ήμέρα, τὰ εχε διαψέσει τὴ διάφυσή του όμως αυτή, ὁ Ιταλικός Τύπος φρόντιζε, παρὰ κάθε έθιμο, να τὴν άποσιωπήσει. Ὑστερα από άλλες δύο ήμέρες, στις 14 Αύγουστου, τὸ Πρακτορείο Ἀθηνῶν έδινε στὴ δημοσιότητα, αναλυτικά τώρα, ὁλόκληρο τὸ ποινικό μητρώο του Νταούτ Χότζα.

‘Αλλά τὴν Ἰταλία τὴν ενδιέφεραν τώρα τὰ προσήγματα και τίποτ’ άλλο. Τὴν ίδια ήμέρα, 14 Αύγουστου, ὁ πρεσβευτής Ἰ. Πολίτης εχε τηλεγραφήσει από τὴ Ρώμη στὴν κυβέρνηση: α’ Από προχθές ἡ Ἰταλία απέβαλε τὸ προσωπειόν εναντι ήμῶν. Τὸ γνωστό φερέφωνο του φασιστικού κόμματος, ὁ δημοσιογράφος Γκάιντα, μ’ ένα έβρο του, έδινε στον διευθυνόμενο Ιταλικό Τύπο τὸ σύνθημα: Γενική επίθεση κατά τῆς Ἑλλάδος.

* * *

Και άνατέλλει ἡ 15ῃ Αύγουστου του 1940. Πλήθη προσωνητές κατακλύζουν τὴ λευκή Τήνο, στὸ βεθυγλάνο ελληνικό Αιγαίο. Είναι ἡ γιορτὴ τῆς Παναγίας. Στὸν ὄρμο του νησιού, γιὰ ν’ άπονείμει τις καθιερωμένες τιμές, έχει φτάσει από τὰ Ξημερώματα ἡ «Ἑλλη», τὸ παλιό, Ιστορικό εὐδρομο του ελληνικού Στόλου. Σημαιοστολισμένη, κάνει νὰ κυματίζουν τὰ χρώματα του έθνους πλάι στον ὀρησκευτικό πανηγυρισμό. Δέν έχει όμως προχωρήσει τὸ πρωί, είναι ακόμα ὀχτώμιση ἡ ὄρα, όταν κρότος τρομαχτικός συρλονίζει τὸ πλοιο και τὸ νησί. Μαύροι καινού σπκάνονται άμέσως, τρυφίζουν τὴν «Ἑλλη», πού χτυπημένη κατάσπαρα, στὰ βράζα της, από έχθρο κρυμμένο, άρχίζει νὰ γέρνει. Δύο ακόμα τορπιλλες σκάζουν με φοβερό πάταγο, ἡ μία σε ζέρα κοντά στὸ φανὸ του νησιού, ἡ άλλη στον κυματοπλάστη. Ὁ λαός, οι προσωνητές, στὴν παραλία και στὸ ὄρμο πού ανεβαίνει προς τὴν εκκλησία, άναστατώθηκαν. Ἄδικα άγωνίζονται τὸ πλήρωμα νὰ ρυμουλκήσει τὸ καράβι, νὰ τὸ φέρι σε μέρος ζέβαθο, να τὸ σώσει. Τὰ ρυμουλκία κόβονται. Στις δέκα παρὰ δέκα, ἡ «Ἑλλη» δέν ὑπῆρχε πιά· εχε βουλιάξει μέσα σε φλόγες.

Ποιός έκαμε τὸ εγκλημα; Ποιός πέταξε από μακριά τὸ στυλέο; Καμμιὰ

έλληνη ψυχὴ δέν άμφιβάλλει: Ἡ γενναία πράξη εχει άποτυπωμένη τὴν ταυτότητά της στον τρόπο της. Ἡ έρευνα ἄλλωστε πού θὰ γίνει στὸ βαθὸ του ὄρμου άμέσως τὴν επόμενη ήμέρα, θὰ φέρι στὸ φῶς τὸ τοκασιμένο έπισκεπτήριο του δολοφόνου: Κοιμάτια από τις τορπιλλες, με πάνω αριθμὸ μητρώου και στοιχεία Ιταλικά.

Κι όμως: άν και άμφιβαλία δέν χωραίει, ἡ έλληνηκή κυβέρνηση άπορασίζει νὰ μὴ μιλήσει, νὰ μὴ φανερώσει τὴν ἀλήθεια, γιὰ ν’ άποφύγει κάθε προσιβή. Σε άνακωνοθέν της δηλώνει πὸς δέν κατόρθωσε νὰ εξακαρβώσει τὴν έθνοκάστηκα του υποβρυχίου πού χτύπησε τὴν «Ἑλλη». Μόνο στις 30 Ὀκτωβρίου, άρῶ πιά θὰ εχει άρχίσει ὁ πόλεμος, ἡ κυβέρνηση θὰ κάμει γνωστή τὴν ἀλήθεια. Ἄν όμως ἡ έπίσημη Ἑλλάδα σωπαίνει, δέν ξεγελιέται ἡ κοινὴ Γνώμη, εγγυησὸν και ζένη. Ὁ παγκόσμιος Τύπος στιγματίζει τὴν πράξη. Ὁ ὄλεμος πού ξεσπκάνεται διεθνῶς είναι τόσος πού οι Ἰταλοι δελιάζουν, τὰ χένον, άγωνίζονται νὰ φανούν άνύπτοι και ἄθωοι. Σοφίζονται και νὰ ένοχοποιήσουν τὴν Ἀγγλία, πού εχει τάχα συμῆρον ν’ άναστατωθούν τὰ Βαλκάνια. Ἄκόμα και ὁ Τσιάνο, στὸ Ἡμερολόγιό του, χωρίς ν’ άναρει τὴν ἀλήθεια, δοκιμάζει νὰ ρίξει τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ άνοστούργημα στον Γενικό Διοικητή τῆς Δεωδεκανήσου Ντε Βέκι, αὐτὸν τὸν μέθυσον — όπως γράφει. Ὅμως από τὴ στιγμή εκείνη, ἡ έλληνηκή συνείδηση εχει διαφανιστεῖ αρκετά, ελδοποιήθηκε. Ἡ ιερὸσυλη πράξη πού εγκρινάισε συμβολικά τὴν επίθεση κατά των Ἑλλήνων στὸ νησί τῆς Θεοτόκου, θὰ κατασταλάξει μέσα στὴν ψυχὴ του ελληνικού λαού, θὰ τὴ βοηθήσει νὰ ὀρμάσει γοργὰ μέσα στους δύομιση μήνες πού ὁ ἀκούλυθῆσουν και θὰ χρωματίσει με ιερὸτητα τὸν άγώνα πού προτοιμάζεται. Τὸ εχε νιώσει άραγε, ἡ άργότερα μόνο τὸν κατάλαβε ὁ πρεσβευτής τῆς Ἰταλίας Γκράτιο, πού θὰ γράψει μιὰ μέρα στ’ άπονημνευμάτά του : « Τὸ εγκλημα τῆς Τήνου εχε γιὰ ἀποτέλεσμα, γιὰ νὰ μὴν πῶ έκαμὸ τὸ θαύμα, νὰ δημοτυρηθῆι σ’ ὄλη τὴν Ἑλλάδα μιὰ ἀπύλυτη ένότητα ψυχῶν. Μοναρχικοί και βενιζελικοί, ὀπαδοί και αντίπαλοι τῆς 4ῆς Αύγουστου, πείστηκαν πὸς ένα μόνον ἀδυσόπητο έχθρό εχε ἡ Ἑλλάδα: τὴν Ἰταλία. Και πὸς άν δέν γινόνταν ν’ άποφρευθεῖ μιὰ σύγκρουση με τὴν Ἰταλία, θὰ εχταν προτιμότερο ν’ άντιμετωπισθεῖ ὁ έχθρός με άνδρισμό, παρὰ νὰ ὑποχωρήσει τὸ ελληνικό έθνος μπροστά σ’ έναν έχθρό πού δέν διαταξὶ νὰ μεταχειρίζεται τέτοια μέσα».

Τὴν ίδια ήμέρα του τορπιλισμοῦ τῆς «Ἑλλης», στις 6 τ’ απόγευμα, δύο Ιταλικά βομβαρδιστικά άεροπλάνια έρριξαν βόμβες χωρίς ἀποτέλεσμα πάνω στον ατμόπλοιο «Φρίντων», πού βρισκόταν στὸ Μάλι τῆς Κρήτης. Εχταν φανερό πὸς ἡ Ἰταλία άδικαροροσε πιά γιὰ τὸ μέσο. Ὁ πρεσβευτής τῆς δέν γελάει στὸ χαρακτηρισμό.

* * *

Και ὁ Χίτλερ ; Εχταν σύμφωνος άραγε σ’ ὀλα αυτά; Ξέρομα σήμερα πὸς

έχει — αλλά για λόγους πολύ διαφορετικούς από εκείνους που είχαν υποθέσει τότε μερικοί ρωμαντικοί Έλληνες. Δεν ήταν σύμφωνος ο Χίτλερ γιατί, από τον καιρό των συσκέψεων στο "Ομπερβάλτομπουργκ, μέσα στον ένα χρόνο που είχε μεσολαβήσει, τα πράγματα είχαν πάει διαφορετική τροπή. Μια έλληνοϊταλική ρήξη, θά είχε αντίκτυπο εφόρτο στην πολεμική πολιτική του "Αξόνος. "Η Γερμανία ήθελε κάθε προσπάθεια να συγκρατηθεί κατά της Μεγάλης Βρετανίας, που δεν είχε πέσει. Έπειτα, ο Χίτλερ, είχε τα δικά του σχέδια για την "Ελλάδα: Λογάριαζε να την έβριάζει διπλωματικώς ή να επιτεθεί πρώτα κατά της Κρήτης τόν ίδιο εκείνο χειμώνα του 1940. Τη γράφει σ' επιστολή του προς τόν Μουσολίνι. "Η εκουαθέρση τών Βαλκανίων έδωσσε τού εΐταν άναγκαία, για ν' απαλλαγεί από τόν κίνδυνο να πλειυροκοπηθεί εταν θά επιχειρούσε την εκστρατεία που κιάλας λογάριαζε κατά της Ρωσίας. Δέν τόν συνέφερε με κανένα τρόπο ν' αφήσει στο Νότο μια δυνατοτήτα να τού άνοιχτεί βαλκανικό μέτωπο, όπως τόν Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

"Ο Μουσολίνι, άπειναντία, ήθελε να προλάβει. Τού χρειαζόταν κι α' αούτου, για λόγους γρήτερου, μια έντυπωσιακή νίκη, όπως οι πρόσφατες γερμανικές. Αίσθημα κατωτερότητος άπέναντι στο συνεταίρο του είχε άρχισει να τόν κατατρύχει. "Ο σύνδεσμος τών δύο δικτατόρων εΐταν λυκοφιλία. Στύν άνώτερο "Αρχηγό τού Γενικού "Επιτελείου του στρατηγού Μπαντόλιο, θά πεί ζ Μουσολίνι τόν Νοέμβριο: «Μάς εΐδοποίησαν έμεις οι Γερμανοί εταν χτήθησαν τη Νορβηγία, ή γι' άλλες τούς επιχειρήσεις; Μάς άγνόησαν έντελώς. Γάρα κι' εγώ τούς πληρώνω με τόν ίδιο νόμισμα.

"Εντούτοις θά βρεθεί στην άνάγκη, ύστερα από πίεση τού Γερμανού ύπουργού τών "Εξωτερικών Ρήμνεντροπ και διάρημα τού Στρατιωτικού "Ακολούθου της γερμανικής πρεσβείας στη Ρώμη, ν' άναβάλει την εισβολή στην "Ελλάδα. Λογάριαζε να την κάνει άμέσως μετά τόν τορπιλισμό της α "Ελιόνη. Στο στρατηγό Βισκόντι Πράσκα, διοικητή τών Ιταλικών στρατευμάτων στην "Αλβανία, θά σταλούν άλλες οδηγίες τώρα. Το σχέδιο της όριστικής κατά της "Ελλάδος επίθεσας ο Πράσκα άρχίζει να τόν συντάσσει το Σεπτέμβριο. Είναι το περίφημο «Emmergenz G.» κατά τη συνθηματική του όνομασία. Προβλέπει ταυτόχρονη επίθεση κατά της έλληνοικής "Ηπείρου κι' αποβάσεις στην Κέρκυρα, στην Κεφαλληνία και στη Ζάκυνθο. Τέλος Σεπτεμβρίου, το σχέδιο στέλνεται στη Ρώμη για έγκριση από τού Γενικό "Επιτελείο. Για την προετοιμασία της έφαρμογής τού, είχαν άρχισει κιάλας μετακινήσεις δυνάμεων από τη γιουγκοσλαβική στην έλληνοική μεθόριο, ενώ ένισχύσεις στέλνονταν από την "Ιταλία. "Ως τις άρχές "Οκτωβρίου, θά έχουν μεταφερθεί στην "Αλβανία έλλοι 30.000 άνδρες, τάνκς, πυρομαχικά. Την παραμονή της εισβολής, το σύνολο τών Ιταλικών δυνάμεων στην "Αλβανία θά φτάνει τις 100.000 άντρες.

"Ωστόσο ή γενική άτμόσφαιρα είχε άρχισει πάλι να βαρβαίνει, πολύ.

Στις 27 Σεπτεμβρίου ύπογράφεται το τριμερές Σύμφωνο Γερμανίας, "Ιταλίας και "Ιαπωνίας, ενώ στις 4 "Οκτωβρίου, οι δύο δικτάτορες και οι ύπουργοι τούς τών "Εξωτερικών συναντιόνται στο Μπρέννερ, χωριό τών Ιταλογερμανικών τάρα σύμφων — μετά τού "αξάλους — όπου και συζητείται άναλυτικά ή ύπόθεση της "Ελλάδος. Ξαφνικά, στις 7 "Οκτωβρίου, ο Μουσολίνι μαθαίνει ότι τα γερμανικά στρατεύματα κατέλασαν τη Ρουμανία. Πρόσχημα: να προεπατίθουν τις πετρελαιοπηγές της από τούς "Αγγλους. "Η άγαπηκότητή του ξεσπάζει: «"Ο Χίτλερ — λέει τόν Τσιάνο — με φέρνει πάντοτε μπροστά σε τελεσμένα γεγονότα. Θά τόν πληρώσω με τού ίδιο νόμισμα. "Από τις έφημερίδες θά τού μάθει πώς κατέλασαν την "Ελλάδα». "Η άπόφαση είχε παρθεί από καιρό: δέν άπέμενε παρά να όρισει και την ήμέρα. Αυτό θά γίνει στις 14 "Οκτωβρίου. Την ίδια στιγμή, καλείται στη Ρώμη ο στρατηγός Πράσκα: "Η έγκριτική διαταγή τού σχεδίου του επίθεσας είναι έτοιμη.

Το πρωί της 15ης "Οκτωβρίου, στις 11 ή ώρα, είχε συζηληθεί το μεγάλο Πολεμικό Συμβούλιο στο Παλάτιο Βενέτσα. "Η σύσκεψη θά γινόταν στο ύδιαιτερο γραφείο τού Μουσολίνι. Μετέχουν οι κεφαλές της Ιταλικής στρατιωτικής ήγεσίας: Εΐναι ο στρατάρχης Μπαντόλιο άνώτατος άρχηγός τού Γενικού "Επιτελείου, ο στρατηγός Ροάτα υπαρχηγός του, ο στρατηγός Βισκόντι Πράσκα, ο τοποτηρητής της κυβερνήσεως στα Τίρανα Τζακομίνι, ο ύπουργός τών "Εξωτερικών κόμης Τσιάνο, ο ύπουργός τών Στρατιωτικών στρατηγός Σοντού, ο κούαρχος Καβαλιέρι άρχηγός τού Ναυτικού "Επιτελείου, ο στρατηγός Πρίκολο άρχηγός τού "Επιτελείου "Αεροπορίας. Συνεδρίαση ιστορική, γι' αυτό κι' αποτυπώνεται σε στενογραφημένα πρακτικά. Τόν λόγο παίρνει πρώτος φυσικά ο Μουσολίνι, που μπαίνει κατ' εΐθειαν στο θέμα: «Σκοπός μας να καθορίσωμεν τās λεπτομερείας μιας επίθεσας που άπεράσισα από πολλού να έξαπολύσω κατά της "Ελλάδος».

"Εδώ δέν ύπάρχουν τιά περιστροφές και προσχηματά: βρισκόμαστε στο άπτρο του θηρίου. Μια χώρα από 45 εκατομμύρια, πάνοπλη, οργανωμένη με σύστημα σκληρό, άπεράσισα με συντηρεί ένα λαό από έφτάμισι εκατομμύρια ψυχές, που φράζει τού δρόμο στην έξαπολίωση μεγαλομηνιας. Στη σύσκεψη τού Παλάτιο Βενέτσα, ο Μουσολίνι καθίριζε άμέσως από την άρχη την ήμέρα της επίθεσας: Θά εΐταν ή 26 "Οκτωβρίου, αδίκως ούτε μιας ώρας άναβολήν. Και προσέθεσε ο Ντούτσο: α "Η επιχείρηση αυτή έχει όριμιας από πολλού εις την σκέψην μου και την άπεράσισα πολύ πριν ή λάβωμεν μέρος εις τόν παρόντα πόλεμο». "Εξηγούσε ότι δέν προέβλεπε περιπλοκές από μέρος της Γιουγκοσλαβίας και της Τουρκίας, ότι ή Ρουμανία εΐταν πια από γερμανική κατοχή, στη δέ Βουλγαρία προσφέρεται τώρα ή εΐκακρία να πραγματοποιήσει τις βλάβεις της για τη Μακεδονία.

"Ο Τζακομίνι, που τού ζήτησαν να εκθέσει πρώτος τις άπόψεις του, εΐπε ότι στην "Αλβανία αή επιχείρησης άναμένεται άυτομόνησιν. "Οτι ο έν-

θουσιασμός των 'Αλβανών είναι τόσοσ ώστε, τὸν τελευταῖο καιρὸ, παρατηρεῖται κάποια ἀπογοήτευση ποῦ ἀργεῖ νὰ ἐκδηλωθεῖ ἡ ἐνέργεια κατὰ τῆς 'Ελλάδος. Σ' ἐρώτημα τοῦ Μουσολίνι πὸς εἶναι τὰ πνεύματα στὴν 'Ελλάδα, ὁ Τζακομίνι ἀποκρίθηκε: «Φαίνεται πὸς οἱ 'Ἕλληνες ἔχουν χάσει τὸ ἦθικό τους».

Μιλῶσε ὕστερα ὁ Πράσκα. Δήλωσε πὸς ἡ ἐσωτερικὴ ἐμφραίνεται μετὰ τοὺς καλλίτερος αἰώνους. «Οἱ ἔχει προετοιμαστῆ καὶ μελετηθεῖ ὡς τὴν τελευταία λεπτομέρεια. «Εἶναι τέλεια ἐν τῇ μέτρῳ τὸ ἀνθρώπινος δυνατοῦ, εἶπε. «Ὅσο γιὰ τὸ ἦθικό τὸν ἱταλικὸν στρατευμάτων, εἶναι ὑπερόχο καὶ ὁ ἐνθουσιασμός τους ἔχει φτάσει σὸ μέξιμους. «Τὰ μόνα κρούσματα ἀπειθαρχίας ποῦ συνήντησα — ἐξηγοῦσε μὲ ἀιταρρέσκεια ὁ Πράσκα — εἶναι ἡ ἀσυγκράτητὴ ἐπιθυμία τῶν ἀξιωματικῶν, ποῦ φλέγονται ἀπὸ τὸν πόθο νὰ πολεμήσουν».

Σ' ἐρώτηση τοῦ Μουσολίνι γιὰ τὴν ἀναλογία τῶν δυνάμεων, ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς 'Αλβανίας δήλωσε πὸς ἔχουν ὑπέροχο ἀπάνει σὸς 'Ἕλληνες 2 πρὸς 1. «—Γνωρίζομε ποῖον εἶναι τὸ ἦθικό τῶν 'Ἑλλήνων στρατιωτῶν» ρωτᾷ ὁ Μουσολίνι. Ὁ Πράσκα: «Δὲν θὰ πολεμήσουν μ' εὐχαρίστησιν».

Τὸ Συμβούλιον ὕστερα, κατὰ προτροπὴ τοῦ Μουσολίνι, ἀσχολήθηκε μετὰ τὴν ἀναζήτησὴ ἀφορμῆς γιὰ τὴν ἐπίθεσιν. Προσέφθηκε ὁ Τσιάνο νὰ τὴ δημιουργήσῃ. Ὁ Μουσολίνι τὴν ἤθελε γιὰ τὶς 24 Ὀκτωβρίου, δύο ἡμέρας πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσβολή. «—Εἰς τὰς 24 θὰ δημιουργηθεῖ, βεβαίως ὁ κόμηξ. Θὰ εἶναι τὰ δῆθεν ἐπεισόδια σὸς 'Ἁγίους Σαράντα καὶ τὴν Καπέιστια, ποῦ θὰ χρησιμοποιηθοῦν, πραγματικά, σὰν πρόζχημα γιὰ τὴν ἐπίθεσιν».

Συνετώτερος κάποιος ἀπὸ τοὺς προλαήσαντες, εἶχε φωνεῖ ὁ Μπαντόλιου. Συνέστασε νὰ συνδυασθεῖ ἡ εἰσβολὴ στὴν 'Ελλάδα μ' ἐνέργεια στὴν Αἴγυπτο, πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Μέρσα Μακρούχ. Κατὰ τὴ γνώμη του, χρειάζονταν εἰκοσι μεραρχίας στὴν 'Αλβανία καὶ διστάχια τριῶν μηνῶν γιὰ τὴ συγκέντρωσιν τῶν δυνάμεων. 'Αλλὰ ὁ Μουσολίνι εἶταν πικρὸ ἀσυγκράτητος. Ὑστερα ἀπὸ συζήτησιν πάνω σὲ εἰδικὰ σημεῖα: τὴν ὀργάνωσιν ἑλβανικῶν συμμοριῶν, τὸν ἐξοπλισμό τους, κλπ. ἐκίλεσε τὴ συνεδρίασιν σὺς δωδεκάμησιν τὸ μεσημέρι μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια: «—'Ας ἀνακαταλιωσομεν: 'Επίθεσις εἰς τὴν 'Ηπειρον. Παρακολούθησις καὶ πρῆσις ἐπὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Καὶ ὡς δευτέρα φάσις, πορεία πρὸς τὰς 'Αθήνας.»

Πορεία πρὸς τὰς 'Αθήνας. Ὁ Γκράτσι θὰ ἐξηγήσῃ μὲ μέρα στ' Ἀπομνημονευμάτῃ τοῦ πὸς «τὴν ἐσωτερικὴν κατὰ τῆς 'Ελλάδος, οἱ ὑπεύθυνοι κίλοι οἱ τῆς Ρώμης τὴν θεωροῦσαν ἕνα εἶδος στρατιωτικὸ περίπατο καὶ τίποτ' ἄλλο».

Μιὰ μικρὴ ἀπογοήτευση γιὰ τὸν Μουσολίνι θὰ εἶναι ὁ Βόριξ τῆς Βουλγαρίας. Στὴν ἰδιόχειρην ἐπιστολήν ποῦ θὰ τοῦ σταλεῖ ὁ Ντούτσι μετὰ τὴν παρακί-

νῆσιν νὰ μετασχεῖ κι' αὐτός σὸ εὐγενὲς ἐγχείρημα, ὁ Βόριξ θ' ἀπαντήσῃ ἐτι τὰ ὀφελήματα δὲν τοῦ φαίνονται τέτοια καὶ τὸ ἐπιτρέπουν ν' ἀναλάβῃ τὸ σχετικὴ εὐθύνη ἀπάνει στὴ χώρα του. «Φοβᾷται τοὺς Γούρκους προπαντός, σημεῖον σὸ «Ἡμερολόγιό του ὁ Τσιάνο. Ὁ Μουσολίνι ὁμοίως, διαβάζοντας τὴν ἀπάντησιν ποῦ τοῦ εἶχε φέρε ὁ 'Ανρούζο ἀπὸ τῆ Σόφια, εἶχε ξεσπάσει: «—Βασιλεῖς χωρὶς καρδιά δὲν θὰ πετύχουν ποτὲ τίποτα. Ἡ πορεία τοῦ Πράσκα θὰ εἶναι ραγδαία καὶ θ' ἀναγκάσει τὶς ἑλληνικὰς δυνάμεις τοῦ Βόρειου τομέως ν' ἀποσυρθοῦν πρὸς τὴν 'Αθήνα, ἀν δὲν τὶς διαλύσομε πρὶν ἐντέλειωσι ἀναγκαστεῖ ὁ καθῆνας τους νὰ πάει σὸ χωριὸ του!»

Ἡ ἡμερομηνία τῆς εἰσβολῆς, ὕστερα ἀπὸ ἐπιμονὴ τοῦ Γεν. Ἐπιτελείου, θ' ἀναβληθεῖ ἀπὸ τὶς 26 εἰς 28 Ὀκτωβρίου. Στις 27, ἐλα τὰ ὀπλιταγωγὰ τὰ συγκεντρωμένα σὸ Μπρινίτζι καὶ στὸν Τάραντα μετὰ τὴ μεραρχία «Μπάρνι, γιὰ τὴν κατέληξιν τῆς Κέρκυρας, ἀναγκάζονται ἀπὸ τὴν κακοκαιρία ν' ἀναβῶν τὸ ἐκκίνημά τους γιὰ τρεῖς ἡμέρας. Θὰ τὸ ἀναβῶν γιὰ πάντα τὴν 1η Νοεμβρίου, ὕστερα ἀπὸ τὰ πρῶτα νῆα σὸ μετόπισιν. Ἡ ἀπροδοκίγη γιὰ τοὺς ἱταλοὺς, ἡ ἀπειλητικὴ ἀντίστασιν τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων προκαλοῦντες, ἀνέγκασε τὸ ἱταλικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο ν' ἀποφανεῖ πὸς ἡ μεραρχία Μπάρνι χρειάζεταν τώρα ἀπαραιτήτως στὴν 'Αλβανία, νὰ ἐνισχῆσι τὸν Πράσκα. Τὰ νησὰ τοῦ Ἰονίου εἶχαν σωθεῖ.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἄλλοσιν κατὰστασιν σὸ ἱταλικὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο κάθε ἄλλο παρὰ ἀρμονικὴ εἶταν. Ὁ Μπαντόλιου, ἀν καὶ διέχων σθένος ἀπάνει στὸν Μουσολίνι, εἶταν ἀπαισιόδοξος γιὰ τὴν εἰσβολὴν στὴν 'Ελλάδα. Οἱ τρεῖς ἀρχχοῖ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου εἶχαν κρηυτεῖ ἀντίθετοι. Ὁ Ροάτα καταδολευόταν τὸν Πράσκα. Ὁ Τζακομίνι εἶχε κατακρατεῖ μεγάλα ποσὰ προσιμμένα γιὰ τὴν ἐξαγορὰ συνειδήσεων στὴν 'Αλβανία. Φήμες θοῆς κι' ἀνεξαρκρίβους κυκλοφοροῦσαν ὅτι οἱ ἐπίστμοις διαδρόμοις, παρασημακὰ διαβήματα γίνονταν διχως ἀποτέλεσμα ἀπὸ τοὺς στρατηγούς, ὁ ἕνας κρυβόταν ἀπὸ τὸν ἄλλον καὶ γενικὰ ἐπικρατοῦσε μὲ ἀτμόσφαιρα χαιμικτὴ — ἡ μοῖρα τῶν ὀλοκληρωτισμῶν.

Ὀπόσο, στις 22 Ὀκτωβρίου, σὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρώμης, ὁ Τσιάνο ἀρχίζει νὰ συντάσῃ τὸ περιλάλητο τηλεσίγραφο, ποῦ προορίζεται νὰ ἐπιδοθεῖ στὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν τὴ νύχτα τῆς 27ης πρὸς τὴν 28η. «Φυσικὰ — σημεῖον σὸ Ἡμερολόγιό του ὁ ἴδιος — πρόκειται γιὰ ἐπίσημο ἔγγραφο ποῦ δὲν ἀφῆνει διέξοδο: ἡ ἀποδοχὴ τῆς κατοχῆς ἡ ἐκτέλεσιν τῆς ἐναντίον τους ἐπιθέσεως. Λαμπρὰ πληροφορημένος ὁ πρεσβευτὴς τῆς 'Ελλάδος στὴ Ρώμη, τηλεγράφοῦσε στις 23 Ὀκτωβρίου στὴν κυβέρνησιν ἐτι, κατὰ πληροφορίες ἐναντιωτικῆς πηγῆς, ἡ ἀντιον τῆς 'Ελλάδος ἐνέργεια εἶχε προοιδοιοθεῖ γιὰ τὶς 25 ἕως 28 Ὀκτωβρίου. Στὸ μετεξ, ὁ πρεσβυς

Γκράτσι έπαιξε στην 'Αθήνα τὸ τελευταῖο καὶ γραφικώτερο μέρος τοῦ ρόλου του : Μὲ τὴν εὐκαιρία ποὺ τὸ 'Εθνικὸ Θέατρο θ' ἀνέβαζε στὴν 'Αθήνα, μετὰ τῆ Θεσσαλονίκης, τὸ μελόδραμα τοῦ Τζάκομο Πουτσίνι «Μαντάμ Μπατερφλάυ», δεύτερο κατὰ σειρά ἔργο τῆς ἀρτιστουάτας Λυρικῆς του Σαγκῆς, ὁ 'Ιταλὸς πρεσβευτὴς εἶχε προτείνει νὰ κληθεῖ ὁ γιὸς τοῦ διάσημου συνθέτη νὰ παρακολουθήσει τὴν πρώτη ἐπίσημη παράσταση. Θὰ εἶταν μιά εὐκαιρία ν' ἀναθερμανθοῦν οἱ σχέσεις τῶν δύο λαῶν στὸ καλλιτεχνικὸ καὶ στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο, γιατί ἡ Ἰταλικὴ πρεσβεία θὰ εἶνε τὴν ἐπομένη μιά δεξίωση, ἔπου θὰ καλοῦσε ὅλη τὴ γνωστὴ ἀθηναϊκὴ κοινωνία. «Θὰ ἦτο μεγάλῃ τιμὴν ἂν στὴ δεξίωση αὐτὴ δεχόταν νὰ προσέλθει ὁ πρωθυπουργός.

Ὁ 'Ιωάννης Μεταξῆς συμφώνησε, ἴσως γιὰ νὰ ἐξαντλήσει ἔτσι ὅλες τὶς δυνατότητες. «'Εστω—εἶπε—. Ἄς εἶθει ὁ κύριος Πουτσίνι. Ἄς δοθεῖ ἡ ἐορτὴ. Ἀλλὰ νὰ ξέρει ὁ κ. Γκράτσι ὅτι ἐγὼ δὲν θὰ παραστώ. Οὕτε ἡ Κυβέρνησις». Κι' ἐξηγοῦσε ὑπὸ ποῖες συνθήκες θὰ μπορούσαν, ἂν ἡ 'Ἰταλία τὸ ἤθελε πραγματικά, ν' ἀποκατασταθοῦν οἱ σχέσεις.

Ὁ Ἀντώνιος Πουτσίνι, συνοδευμένος ἀπὸ τὴ γυναίκα του, ἦρθε. Στὸ σταθμὸ Λαρίσης τὸν ὑποδέχτηκε ἡ διεύθυνση τοῦ 'Εθνικοῦ Θεάτρου κι' ἀνότερα στὴλέχη του. Ἡ παράσταση τῆς «Μαντάμ Μπατερφλάυ» δόθηκε στις 25 Ὀκτωβρίου μὲ πολλὴ ἐπισημότητα κι' ἐπιτυχία, παρὰ τὸ γενικὸ κλίμα, τὸ ψυχολογικὰ ἀπόρροφο ὕπερα ἀπὸ τὰ γεγονότα ποὺ εἴγιν προηγήθει. Ἡ δεξίωση στὴν 'Ἰταλικὴ πρεσβεία ἔγινε τὴ νύχτα τῆς 26ης πρὸς 27η Ὀκτωβρίου. Πάνω στὸ μεγάλο τραπέζι, εἶχαν τοποθετηθεῖ μικρὲς σημαίες τῶν δύο ἔθνων· τὴν ἴδια ἑώρας ὥρα, πίσω ἀπὸ τοὺς σκοτεινοὺς διαδρόμους τῆς πρεσβείας, μέσα στὰ γραφεῖα τῆς, οἱ δύο γραμματεῖς ἀποκρυπτογραφοῦσαν τὸ τελειῶ-γραφο πρὸς τὴν 'Ελλάδα, ποὺ ἔφτανε κατὰ δύοσε, μὲ τρόπο πρῶτοτερο, σὲ τέσσερα μακροσκελῆ τηλεγραφήματα. Ὁ Γκράτσι, εἰδοποιημένος νὰ τὸ περιμενε μὲ προηγούμενο τηλεγράφημα, ἀπὸ τὸ πρωί, εἶταν νευρικός, ἀνήσυχος. Πῶλαπλασίαζε τὶς περιποιήσεις του στοὺς καλεσμένους του, σεβρίζε μόνος του τὶς κυρίες, στιγμὲς - στιγμὲς ὅμως στεκόταν σὰν ἀπορροφημένος σὲ σκέψεις καὶ εἶχε τότε βλέμματα ἀκατανόητα γιὰ τοὺς ἐκεῖ 'Ἕλληνας. Νόμιζε πὸς ἡ εἰσβολὴ θ' ἀρχίζε τὴν ἴδια ἐκείνη νύχτα, πὸς θ' ἀναγκαζόταν νὰ διακόψει τὴ δεξίωση του. Μόνον ἀπὸ πιά, στίς πρωινῆς ὥρες, ἔφυγαν καὶ οἱ τελευταῖοι καλεσμένοι καὶ τὰ τηλεγραφήματα μῆχανε στὴν κανονικὴ τους σειρά, μόνον τότε πληροφορήθηκε πὸς ἡ ἐπίθεση θὰ γινόταν τὰ χαράματα τῆς 28ης Ὀκτωβρίου. Τὸ τελειῶγραφο αὐτὸ ἔπερε νὰ τὸ ἐπιδώσει, δίχως προειδοποίηση, στὸν 'Ἕλληνα πρωθυπουργὸ στίς 3 τὸ πρωί...

ΤἩ στιγμή αὐτὴ, τὴν κρίσιμη, ἔπου πρόκειται ν' ἀρχίσει ὁ ὑπερ βωμῶν καὶ ἐστιῶν ἀγῶνας, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιχειρήσουμε μιά συνοπτικὴ ἐπισκόπηση τῶν δύο παρατάξεων ποὺ ἀντιπρόκονται στὴν ἑλληνοαλβανικὴ μεθῆριο ἀπ. τὴ νότια ἀκρῆ τῆς, τὸ 'Ἰόνιο πέλαγος, ἴσασμὲ τὸ βορρᾶ, τὴ λήμη τῆς Μεγάλῆς Πρέσπας. 'Εδῶ θὰ παιχτεῖ μιά ἀπὸ τὶς πὺ ἀπορασιστατικὲς — ἀν ὄχι ἡ ἀπορασιστατικώτερη, παρὰ τὰ ἐξωτερικὰ μεγέθη — δραματικὲς πράξεις τοῦ Παλῆμου τῶν πέντε ἡμερῶν. Ἡ διάταξη αὐτοῦ τοῦ μετώπου εἶναι, σὲ σχέση μὲ τὸν κορμὸ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, λοξή : 'Ἐχει προσανατολισμὸ βορειοδυτικὸ. μὲ τὸ ἀριστερὸ τῆς χαμηλὰ στὸ Νότο καὶ τὸ δεξιὸ ψηλὰ στὸ Βορρᾶ.

Ἡ ἑλληνικὴ ἄμυνα, ἔπου τὸ εἶδαμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ὀλοκληρωμένη, καὶ τοῦτο γιὰ λόγους κυρίως πολιτικούς : Κάθε σημαντικὴ κινητοποίηση τῆς χώρας προτοῦ οἱ 'Ἰταλοὶ ἐκδηλωθοῦν, θὰ σήμαινε πρόκληση στὸν Μουσσολίνι, ποὺ ἄλλο δὲν γύρευε παρὰ νὰ τοῦ δοθεῖ ἡ εὐκαιρία, τὸ πρόσημα, μὲτὰ εἰσβολῆς. Στὴν πολιτικὴ αὐτὴ σκοπιμότητα, ἄς προστεθεῖ ἡ ψυχολογικὴ καὶ ἡ οικονομικὴ : Τὸ πότε οἱ 'Ἰταλοὶ θὰ ἐκδηλώνονταν εἶταν ἀγνωστο· μιά παρατεταμένη λοιπὸν διατήρηση δυνάμεων ὑπὸ τὰ ὅπλα, σὲ κατὰσταση ἀναμονῆς, θὰ ἔσθαιρε τὸ ἥθικὸ τοῦ στρατοῦ καὶ θὰ ἐπεβάρυε οικονομικῶς, μὲ τρόπο δυσβάσταχτο, τὴ χώρα. 'Ενῶ λοιπὸν τὸ Γενικὸ 'Επιτελεῖο ζητοῦσε διαρκῶς τὴν ἀδεια νὰ προεῖ σ' ἐνέργειες ποὺ θὰ ἐνίσχυαν τὶς ἐν εἰρήνῃ ἑλληνικὲς δυνάμεις, ἡ κυβερνηση ἀπέφευγε νὰ δώσει τὴν ἐπίσημη συγκατάθεσή τῆς. Σὲ κλίμακα περιορισμένη ὡστόσο, μὲ τρόπον ἔμμεσους, τμηματικά, εἶχε κατορθωθεῖ νὰ γίνε ἡ ἀπαραίτητη κινητοποίηση. Συγκεκριμένα, ἐπιστρατεύτηκαν οἱ δύο μεραρχίες τῶν συνόρων, ἡ VIII καὶ ἡ IX, ἡ IV Ταξιαρχία πεζικοῦ καὶ ἡ φρουρὰ Κερκύρας. Ἄλλα, δευτερεύοντα μέτρα, εἶχαν συμπληρώσει τὴν ἀθρόβη αὐτὴ προετοιμασία ἀπὸ τὶς 27 Αὐγούστου ὡς τὴν παραμονὴ τῆς εἰσβολῆς.

Συγγλῆνους πληροφορίες κι' ἐνδείξεις ἔπειθαν πὸς ἡ κύρια προσπάθεια τῶν 'Ἰταλῶν δὲν θὰ ἐκδηλωνόταν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Φλώρινας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, ἔπου θὰ μπορούσε βάσιμα νὰ υποθεθεῖ, ἀλλὰ πρὸς τὴν 'Ἡπειρο. 'Εκεῖ, στὴ μεθῆριο μὲ τὴν Ἀλβανία, εἶχαν συγκεντρωθεῖ Ἰταλικὲς μεραρχίες, θωρακισμένα καὶ βαρῶ πυροβολικὰ. Τὸ ἑλληνικὸ Γενικὸ 'Επιτελεῖο, μὲ τὰ προστατευτικὰ τοῦ μέτρου, εἶχε ἐνισχύσει τὶς παραμεθῆριες δυνάμεις τῆς Ἡπείρου καὶ εἶχε προβλέψει καὶ τὴ μεταφορὰ ἑλλων ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸ θέατρο ἐπιχειρήσεων, σὲ περίπτωσι ποὺ ἡ Βουλγαρία θὰ παρέμενε οὐδέτερη. 'Ἐτσι,

ή ελληνική άμυνα της μεθροίου, τη νύχτα της 27ης 'Οκτωβρίου 1940, παρουσιάζει την ακόλουθη διάταξη :

'Από την άκτι τη 'Οιούηυ παλάγους ως τὸ βρος Σμόλικα συμπεριλαμβανόμενο, σὲ μέτωπο κάπου ἑκατὸ χιλιόμετρα πλάτος, παρέτασσε τὸ στήθη της ἡ VIII Μεραρχία. Ἐλιγε ἔντολή ν' ἀποφράξει τὴν κἀθοδο τοῦ ἔχθρου πρὸς τὴν Αἰτωλοακαρνανία καὶ μαζὶ νὰ καλύψει τὸ θέατρο 'Ἐπιχειρήσεων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, πὸν βρισκόταν στὰ δεξιὰ της. Σ' ἔνιχυση της ἔλιγε διατεθεὶ τὸ 39ο Σύνταγμα Εὐζώνων. Τὴ στιγμή τῆς εἰσβολῆς, τὸ Σύνταγμα αὐτὸ βρισκόταν σὲ πορεία πρὸς τὸ μέτωπο.

'Απὸ τὴ δεξιὰ πρέφυγα τῆς VIII Μεραρχίας καὶ Ἰσμαε τὴ λίμνη τῆς Μεγάλης Πρέσπας, στὴ βόρεια δηλαδὴ ἑσχατιὰ τοῦ μετώπου, ἔλιγε ἀντιπυθεὶ τὸ Τμήμα Στρατιάς Δυτικῆς Μακεδονίας (ΤΣΔΜ). Τὸ ἀποτελοῦσαν : 1) Τὸ 'Απόσπασμα Πίνδου, στὴν Σμόλικα καὶ τὸν Γράμμο, πὸν ἔλιγε μέτωπο 37 χιλιόμετρα: ἀπὸ τὰ τρία τοῦ τάγματα ἄνωσ τὸ τρίτο, στὶς 27 'Οκτωβρίου, βρισκόταν ἔν κινήσει πρὸς τὸ μέτωπο. 2) Δεξιότερα, τὰ Β' καὶ Γ' Σώματα Στρατοῦ, πὸν ἔλιχαν τὶς δυνάμεις τοὺς κλιμακωμένους σὲ βάθος ἀπὸ τὰ σῶναρα ὡς τὸ Βέρμιο καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Τὴ γραμμὴ προκαλύφωσ, τὴ νύχτα τῆς εἰσβολῆς, τὴν κατεχῶν ἡ IX Μεραρχία καὶ ἡ IV Ταξιαρχία. Αὐτὲς ἐκλύπταν τὸ ὑπόλοιπο εὐρὸ μέτωπο ἀπὸ τὸ Γράμμο ὡς τὴ λίμνη τῆς Μεγάλης Πρέσπας.

Οἱ 'Ἐλληνικὲς δυνάμεις τῶν ἀλβανικῶν συνόρων, συνολικὰ, συγκροτημένες σὲ 39 τάγματα πεζικοῦ καὶ 40 πυροβολαρχίης διαφόρων διαμετρήματων, ἔλιχαν 35.000 ἄνθρωπος. Ἐλιταν ἀκόμα τρία τάγματα πεζικοῦ καὶ μίμηση πυροβολαρχία στὴν Κέρκυρα γιὰ τὴν ἀμυνὰ της, καὶ στὴν περιοχή τῆς Πρέβεζας, γι' ἀνάλογο σκόπο, ἑνα τάγμα πεζικοῦ μὲ μιὰ πεδινὴ πυροβολαρχία κι' ἑνα λόχο πολυβόλων.

'Αντικρυ στὴν ἑλληνική αὐτὴ παράταξη, ἡ ἱταλικὴ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες Μονάδες :

1. Τὸ XXV Σῶμα Στρατοῦ Ταξιμουριάς, προσανατολισμένο πρὸς τὴν 'Ἠπειρο. Τὸ ἀποτελοῦσαν : 'Ἡ 51ῃ Μεραρχία Σινέα, ἀπλωμένη στὴν περιοχή Κονισπολις — Δέβρινο — 'Αγιοι Σαράντα. Δυτικὰ ἀπὸ τὴν Κονισπολι καὶ Ἰσμαε τὴ θάλασσα ἔλιταν ἡ Μεραρχία 'Ἰππικοῦ. 'Ἡ 23ῃ Μεραρχία Φερράρα βρισκόταν στὴν περιοχή Γεωργουσιάτες — 'Αργυροκάστρο — Πρεμετὴ — Μέρτζανη. 'Ἡ 131ῃ θεωρακισμένη Μεραρχία Κενταύρων στὴν περιοχή Τεπελίνη — 'Αργυροκάστρο, μὲ ἔξονα τὴν κοιλιάδα τοῦ Δρίνου.

2. Τὸ XXVI Σῶμα Στρατοῦ Κορυτσῆς, προσανατολισμένο πρὸς τὸ θέατρο 'Ἐπιχειρήσεων Βορειοδυτικῆς Μακεδονίας. Σ' αὐτὸ ἄνθρωκ : 'Ἡ 3ῃ Μεραρχία 'Αλπινιστῶν Τζούλια στὴν περιοχή Λεσκοβίαι — 'Ερόσκας, ἡ 53ῃ Μεραρχία 'Αλπινιστῶν 'Αρέτσο στὴν περιοχή Σκόδρα, ἡ 29ῃ Μεραρχία Πιεμὸντε δυτικὰ τῆς Κορυτσῆς, ἡ 49ῃ Μεραρχία Πάρμας ἀνατολικὰ τῆς Κορυτσῆς, τέλος ἡ 19ῃ Μεραρχία Βενέτσια ἀπὸ τὴ λίμνη Πρέσπα Ἰσμαε τὸ 'Ελ-

βασάν. 'Ἐκτὸς ἀπὸ τ' ἄρματα μάχης τῶν διαφόρων μονάδων, τὸ XXVI Σῶμα Στρατοῦ διέθετε κι' ἄλλα πενήντα ἑρεδρικά ἄρματα στὴν περιοχή 'Ερόσκας.

Συνολικὰ οἱ δυνάμεις τῶν 'Ἰταλῶν, κατακεινημένες σὲ 59 τάγματα πεζικοῦ, 135 πυροβολαρχίης, ἀπὸ τὶς ὁποίης 23 τοῦ βαρέος, 150 ἄρματα μάχης, 18 Διες Ἰππικοῦ, 6 τάγματα ἄλμων καὶ 1 τάγμα πολυβόλων, ἔλιταν τὶς 100.000 ἄνθρωπος. 'Ανάμεσά τοὺς πρέπει νὰ ὑπολογίσει κανένας τοὺς φαντακτοὺς μελανοχρῶτες καὶ τοὺς ἐπὶ τόπου στρατολογημένους 'Αλβανοὺς, γνῶστες τοῦ εἰδωφους.

'Αλλὰ ἂν οἱ 'Ἰταλοὶ ὑπερτεροῦσαν σὲ στρατὸ ξηρῆς, δίχως καμμιὰ μέλιστα ἀναλογία μὲ τοὺς 'Ἐλληνες σὲ πυροβολικὸ καὶ πολὺ λιγότερο στὰ ἀνυπαρχτα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ στρατὸ ἄρματα μάχης, ἡ ἱταλικὴ ὑπεροχὴ ἔλιταν συντριπτικὴ σὲ ἀεροπορία. Διέθετε 400 ἀεροπλάνα πρῶτῆς γραμμῆς, ἀπέναντι σὲ 140 περίπου ἑλληνικά, πὸν βρισκόταν σὲ καλὴ, ἀπλόως, κατάσταση.

'Ἐδῶ χρειάζεται μιὰ ἀποσαφήνιση : Οἱ 'Ἰταλοὶ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἂν ἔλιταν αὐτοὶ πὸν θεωροῦσε ὁ κόσμος ἀργότερα, ἔταν ἡ ἀγωνιζόμενη ἑλληνικὴ ψυχὴ τῶς ἐπέβαλε τὴ γνωστὴ μείωση. Οἱ 'Ἰτολοὶ τοῦ 1940, ἀπὸ πρῶτα ἔλιχαν καταλάβει τὴ βρετανικὴ Σομαλία καὶ βραβαναὺ ἀπειλητικοί, μ' ἐπιτυχίης, στὰ σῶναρα Αἰθιοπίας καὶ ἀγγλικῶ Σουδᾶν, ἔλιταν προελάσει στὴ Λιβύη, σὲ βάθος ἑκατὸ χιλιόμετρα πρὸς τὴν 'Αλεξάνδρεια, ἀπώθησαν τοὺς 'Αγγλους, κατέλαβαν τὸ Σοφῶμ καὶ τὸ Σίντι ἐλ Μπαράν. Οἱ Βρεταννοὶ τῶρα ἀγροστρόφονταν μ' ἄλες τοὺς τὶς δυνάμεις στὴ Μέρσα Ματρούχ. Στὴ Μεσόγειο, ὁ ἱταλικὸς στόλος, δεύτερος μετὰ τὸν ἀγγλικὸ, ἀποικοτοῦσε ὄλο καὶ μεγαλύτερη ἐλευθερία ἔνεργείας μετὰ τὶς ἐπιτυχίης στὴν 'Αρρική καὶ τὸ κλεισίμο τῆς 'Αδριατικῆς. 'Απέναντι σ' αὐτὸ τὸ στόλο, πὸν θὰ ἔξασφάλιζε τὶς μεταφορὲς ἠητροπολιτικῶν στρατευμάτων καὶ θ' ἀπειλοῦσε τὰ ἑλληνικὰ περάλια, ὁ ἑλληνικὸς στόλος μὲν ἔλιγε ν' ἀντιτάξει πρᾶ μὲν τῆς δεκαῆς τοῦ φραξῆς μονάδες. 'Απ' αὐτὲς, ὁ α' 'Αβέρωφ» ἔλιταν παλιωμένος, μὲ μαχητικὴ ἀξία μειωμένη ἀπὸ τὴ μικρὴ του ταχύτητα. Τέσσερα ἀπὸ τὰ ὄγτῶ ἑλληνικὰ ἀντιπορπλικὰ ἔλιταν κι' αὐτὰ παλιωμένα, καθὼς καὶ τὰ ἔξῃ ἐν ὄλω ὑποβρύχια.

Αὐτὰ τὰ μειονεκτικὰ στοιχεῖα πρέπει νὰ ἔχει κανένας ὅτ' ἔλη του ὄχι μόνο γιὰ τὴ δυσαναλογία μετὰ τῶν ἀντιπάλων παρατάξεων, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ψυχολογικὸ ρόλο πὸν μπορούσαν νὰ παίξουν.

'Ας ἰδοῦμε ὄμως τὴ διαμόρφωση τοῦ εἰδῶφους στὸ μέλλοντικὸ θέατρο 'Ἐπιχειρήσεων. Ἐλιγε πλάτος 240 χιλιόμετρα. 'Απὸ τὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ, ὄρεινὸ, ὄσοβατο, μὲ ἀπότομους πάλγιες, στενὲς κοιλιάδες καὶ στερημένο ἀπὸ συγκοινωνιακὲς ἀρτηρίης. 'Ἐτσι, τὸ ἀπὸ ἀμυντικὴ ἀποψη πλεονέκτημὰ του, μετριαζόταν αἰσθητὰ : 'Ἡ μεταφορὰ δυνάμεων ἀπὸ τὴ μὲ πτέρυγα τοῦ μετώπου στὴν ἄλλη, παρουσιάζει ἔξαιρετικὲς δυσχερείης, ἐνῶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν 'Ἰταλῶν ἡ μεγάλῃ ἀμεζιτὴ ἀρτηρία ἀπὸ Λεσκοβίαι σὲ Κορυτσὰ διευκολύει κάθε μετακίνηση. 'Ας προστεθεὶ σὲ τοῦτο ὄτι, οἱ ὄλο μοναδικὲς ἀρτηρίης γιὰ

τὴν ἄνοδο τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸ μέτωπο, θὰ βρίσκονταν, ἀμέσως μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἰσχυροτάτης ἰταλικῆς ἑεροπορίας, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ παρενοχλήσει πολὺ σοβαρὰ καὶ τὰ κέντρα ἐπιστρατεύσεως στὸ ἑσωτερικὸ τῆς χώρας.

Ὁ ἄμαχος, τέλος, πληθυσμὸς, βρίσκονταν στὸ ἕως τῶν ἐπιθρομῶν τοῦ ἔθρου, δίχως ἀεροπορία ἰκανὴ σὲ ἀριθμὸ ν' ἀντιμετωπίσει τὶς ἐξορμήσεις ἀπὸ τὴν Ἀλβανία, ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα.

Μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ γιὰ βάση, ὁ στρατηγὸς Βισκόντι Πράσκα, Ἀνώτατος Διοικητὴς τῶν ἰταλικῶν δυνάμεων στὴν Ἀλβανία, ἀξιοματικὸς ἀπὸ τοὺς πρὶν διακεκριμένους τῆς Ἰταλίας, πρῶν Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ στρατάρχου Μπακτόλιο, θεωρητικὸς τῶν κεραυνοβόλων πολέμου, εἶχε καταστρώσει τὸ Σχέδιόν τοῦ Ἐπιχειρήσεως. Προέβλεπε, στὸ Θέατρο Δυτικῆς Μακεδονίας, στάση ἐνεργητικῆ ἀμυντικῆ. Ἰσχυρότατη ἀφηνιαστικὴ ἐπίθεση στὴν Ἠπειρο, στὴν κατεύθυνση Καλπᾶ — Ἰωάνινα — Πρέβεζα. Τὴν ἐπίθεση θὰ τὴν υποβοηθοῦσαν δευτερεύουσες ἐνέργειες τόσο πρὸς τὴν κατεύθυνση Λεσοκοβί — Σαμαρίνα — Μέτσοβο, ὅσο καὶ στὸ μῦκος τῆς Ἠπειρωτικῆς ἀκτῆς. Σὲ δευτέρῃ φάσει, ἐπίθεση πρὸς τὴν κατεύθυνση Κορυτσᾶ — κοιλᾶδα τοῦ Ἀλιεῦμονος — Θεσσαλονίκης. Νέες δυνάμεις, μεταφερόμενες στὸ μεταξὺ ἀπὸ τὴν Ἰταλία, θὰ ἐξασφᾶζαν τὴν προέλασιν ἀπὸ τὴν Ἄρτα πρὸς τὴν Ἀθήνα.

Ὁ στρατηγὸς Σοντοῦ, ἴπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, εἶχε διαβεβαιώσει τὸν Μουσολίνι ὅτι τὰ ἰταλικά στρατεύματα θὰ χρειάζονταν μὴ μόνον βδομάδα γιὰ νὰ φτάσουν στὰ Ἰωάνινα καὶ τὸ πολὺ δεκαπέντε — εἴκοσι ἡμέρες γιὰ νὰ βρίσκονται στὴν Πρέβεζα. Ἡ προέλασιν πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους θ' ἄρχιζε ἀμέσως ὕστερα.

Εἰδικότερα, τὸ Σχέδιόν τοῦ Βισκόντι Πράσκα προέβλεπε μετωπικὴ ἐπίθεση πρὸς τὸ Καλπᾶ μὲ τὶς Μεραρχίες Φερράρα καὶ θεωρητικὴν τῶν Κενταύρων, ὑποβοηθούμενες ἀπὸ τὴν Μεραρχία Σιένα, ποὺ θὰ στρεφόταν ὕστερα μαζὶ τοὺς πρὸς τὰ Γιάνινα. Δεξιὰ κ' ἄριστερα ἀπὸ τὸ κεντρικὸ αὐτὸ βέλος, θὰ προωροῦσαν σχηματίζοντας λαβίδα ἡ Μεραρχία Ἴπτικου ἀπὸ τὴν ἀκτῆ, ἡ 3ῃ Μεραρχία Ἀλπινοστῶν Τζούλια στὴν Πίνδο. Ἡ Μεραρχία Τζούλια, ἀφοῦ θὰ κυρίευε τὸ Μέτσοβο, θὰ ἔκοβε στὰ δυὸ τὶς ἀμύνόμενες ἑλληνικὰς δυνάμεις, τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τὴ μιά, τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Τὸ ἔλο σύστημα βασιζόταν στὴν ἀφηνιαστικὴ ἐισβολὴ μὲ ταχυκίνητα μέσα, προτοῦ προλάβει νὰ γίνῃ ἡ ἐπιστράτευση καὶ συγκέντρωση ἑλληνικῶν δυνάμεων.

Τὸ σχέδιόν τοῦ Βισκόντι Πράσκα, καλὰ μελετημένον καθ' ἑαυτὸ, παρουσιαίξε, ὡστόσο, ἀμερόληπτα κρινόμενον, ὀρισμένες ἀδυναμίας. Στὶς διατιθέμενες γιὰ

τὴν ἐπίθεση δυνάμεις, ἐπιταροῦσες, ἀπὸ τὴν ἀποψὴ τοῦ πυροβολικοῦ καὶ τῶν μηχανοκινήτων, τὸ πεδινὸν στοιχεῖο, πράγμα ποὺ τὶς ὑποχρέωνε νὰ κινούνται κατὰ τὸ πλεῖστον ὀδικῶς. Ἀπὸ τὸ σύνολόν τους, ἔπειτα, τὸ μισὸ προοριζόταν γιὰ τὴν κυρία ἐνέργεια κατὰ τῆς Ἠπείρου, ἐνῶ τ' ἄλλο μισὸ ἐκάλυπτε τὴν Κεντρικὴν καὶ τὴ Βόρειαν Ἀλβανίαν. Ἐτοί, τὸ ἔλο δυναμικὸ τῆς κύριας ἐνέργειας ἀποδείχτηκε κατώτερον ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς στιγμῆς. Ὁ Πράσκα, ὅθια τῆς ἐπιτημένης αἰσιοδοξίας του καὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ καθεστώτος ποὺ ἀντιπροσώπευε, εἶχε ὑποτιμῆσει τὸν ἀντίπαλόν του. Εἶχε λησμονήσει πὸς σὲ μὴ δυναμικὴ ἀναμέτρηση λαῶν, δὲν ἀγωνίζονται μόνον μηχανικὰ μέσα καὶ ἀριθμὸς ἀγωνιστῶν καὶ ποιότητες, ψυχῆς, μὲ ἔλο τὸ ἥθικόν τους ὑπόβαθρον, τὸ φρόνημά τους. Οἱ Ἑλλῆνες τοῦ 1940, λιγοστοί, φτωχοί, ἀναγκασιότατοι νὰ εἶναι σχεδὸν ἀνέτοιμοι, εἶχαν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν μαχητικὴν, δηλαδὴ τὴν βιολογικὴν τους ἀξία, καὶ μὴν ὑψηλὴν ἰδέαν νὰ ὑπερασπίσουν, τὸ ἔσχατον ἀγαθὸ τοῦ ἀνθρώπου : τὴν ἐλευθερίαν του. Πλᾶν σ' αὐτὴ τὴ βαθύτατη καὶ πατροπαράδοτη ἑλληνικὴν ἰδεολογίαν, θὰ ἴδουμὲ πὸς δημιουργήθηκε σ' ἐπίμετρον καὶ τὸ εἰδικὸν ψυχολογικὸν κλίμα τῆς μεγάλης ἐκείνης στιγμῆς. Οἱ ἴταλοι τοῦ φασισμοῦ εἶχαν νὰ πολεμήσουν γιὰ ἓνα αὐθαίρετον πλεονασμα : τὴν ἰταμὴ ἀξίωσιν μιᾶς ἡγεμονίας, ποὺ δὲν τὴν δικαιολογοῦσε καὶ δὲν τὴν δικαίαν τίποτα. Ἐξῶ ἀπὸ τοὺς ὀργανωμένους σὲ τάγματα πραιτωριανῶν μελανοχίτωνες καὶ τοὺς κάθε λογῆς θερμοκέφαλους ὀπαδοὺς τοῦ Ντοῦσεν, οἱ ὀπλοῖτοι τῆς στρατιᾶς τοῦ Βισκόντι Πράσκα ἐνωθῶν βαθεῖα μέσα τοὺς πὸς εἶναι στρατιώτες σὲ μὴν ὑπόθεσιν ἀδικη καὶ ἄνιστη ὡς τὴν ἀνανδρία. Ἀν πολέμησαν — καὶ πολέμησαν, παρ' ὅλα ὅσα διεθνεῖς μὲ εὐκολὴ σάτυρα κατέγινε νὰ διαδώσει — αὐτὸ ἔγινε γιὰτί, ὅπως ἔξεραι πολὺ καλὰ ἔποιος ἔγινε νὰ λάβει μέρος σὲ πολεμικὰς συγκρούσεις, τὴν ὄρα ποὺ παίζεται ἡ ζωὴ, ἔμπνεαν κ' ἐπιστρατεύονται μέσα στὰ ἄτομα οἱ ἀρχέγονοι, τυπικὰ δυνάμεις. Ἰδίως ὅταν ἔξερουν πὸς ἔχουν μὲ τὸ μέρος τους τὴν ὀλικὴν ὑπεροχήν, τὰ πλεονέκτημα τῆς βίας.

Στὴν Κηφισιά, σ' ἓνα σταυροδρόμι ἰσχυμένον ἀπὸ μεγάλα πύκνα ποὺ γέρνουν πάνω σὲ ροδοδάφνες, γωνία Κεφαλληνίας καὶ Δακρυλῆ, βρίσκεται μὴ βίβλα διώροφη, σταχυιά, μὲ παράθυρα βυζαντινοῦ ρυθμοῦ, μέσα σὲ κήπον. Ἡ ὄψη τῆς, παλαικῆ, δὲν ἔχει τίποτα τὸ ἀξιοπρόσθετον τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μὴν ἀρχαίνοντά λυγρὰ κουρασμένη. Ἡ ὄρτια τοῦ κήπου, σιπερένια, θέρυλλη, βρισκεται σὲ κορυφῇ γωνία καὶ βγάζει στὸ σταυροδρόμι.

Ἐκεῖ, στὶς τρεῖς παρὰ δέκα τὸ πρωτὶ τῆς 28ῆς Ὀκτωβρίου 1940, μέσα στὴ νύκτα, ἤρθε καὶ σταματήσεν ἓνα αὐτοκίνητον τοῦ Διπλωματικοῦ Σώματος. Ὁ σκοπὸς χαροφάλακας ἔξεραι μέσα τρεῖς ἄντρες. Ὁ ἓνας τοὺς βγήκε, τοῦ μῆλους ἑλληνικὰ, ἐξήγησε πὸς ὁ πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας ζητεῖ νὰ ἰδεῖ τὸν

Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως. "Ἐχει νὰ τοῦ κάνει, λέει, μιὰν ὑπερπεύγουσα ἀνακοίνωση. "Ὁ σκοπὸς χτύπησε τὸ ἡλεκτρικὸ κουδούνι τῆς σκοπιᾶς του, νὰ εἰδοποιήσει τὸ σπίτι. Κοιμόνταν ὄλοι. Στὴ βαθεῖα γαλήνη τῆς νύχτας, μακριὰ κάπου, ἀκούγονταν νὰ γαυγίζει ἓνα σκυλί.

Ὁ ἀκόλουθος πού ζήτησε πρώτος καὶ πῆγε νὰ εἰδοποιήσει τὸν Ἰωάννη Μεταξᾶ, δὲν εἶχε ξεχωρίσει στὸ σκοτάδι τὰ χρώματα τῆς σημαίας τοῦ αὐτοκινήτου. Εἶχε κι' αὐτὴ λουριδὴς κἀβτες, λοιπὸν τὴ νόμισε γαλλικὴ. Εἶπε στὸν πρωθυπουργὸ πὸς τὸν ζήτηε ὁ πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας. "Απορημένος ὁ Μεταξᾶς γιὰ τὸ ἀσυνήθιστο τῶν ὄρων, πέρασε πᾶνω στὸ βαμπακερὸ νυχτικὸ τοῦ ἑνα βεστὸνι σκυροῦ, κατέβηκε στὸν κῆπο καὶ πῆγε νὰ κοιτάξει ἀπὸ τὴν πλαϊνὴ πόρτα, τῆς ὁδοῦ Κεφαλληνίας. Τότε ἀναγνώρισε τὸν Γκράτσι. Κατάλαβε. "Ἡ ὄρα εἶχε σημάνει στὸ ρολοὶ τῆς Ἱστορίας.

Ὁ Γκράτσι, ὅταν εἶπανε νὰ ξεκινήσουν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ μὴν προκαλέσει τὴν προσοχὴ ἔστω καὶ σὲ ὄρα τόσο προχωρημένη, εἶχε σκεφτεῖ νὰ μὴν πάρουν τὸ μεγάλο, πρεσβευτικὸ αὐτοκίνητο. Εἶχε διαλέξει τὸ λιγότερο θεαματικὸ τοῦ Στρατιωτικοῦ Ἀκολουθοῦ. Ὁδηγοῦσε ὁ ἴδιος ὁ Ἀκόλουθος, μὲ πλάι του τὸ διεργμηνέα τῆς Πρεσβείας, τὸν Ντεσάντο, ἓναν Ἀλβανὸ ἀπὸ χρόνια ἐγκατεστημένο στὴν Ἀθήνα, χρήσιμο γιὰ τὴ συνεννόησιν μὲ τὸ σκόπε. Ὁ Μεταξᾶς ἔδωσε τὸ χέρι του στὸν Γκράτσι καὶ εἶπε στὸ χωροφύλακα ν' ἀφή-ἀφήσει ἐλευθερὴ τὴ διάβαση. Ὁ Στρατιωτικὸς Ἀκόλουθος μὲ τὸ διεργμηνέα ἔμειναν στὸ δρόμο, ὁ πρωθυπουργὸς μὲ τὸν πρεσβευτὴ πέρασαν τὴν πόρτα τῆς ὑπηρεσίας κι' ἀνέβηκαν στὸ σπίτι. Μπήκανε σ' ἓνα σαλονάκι μὲ πολλὰ ἀπλῆ ἐπίπλαση, στὸ πρῶτο πάτωμα, κάθισαν. Δίχως ἄλλο προίμιο, ὁ Γκράτσι θύλωσε, μιλώνοντας γαλλικά, πὸς ἡ κυβέρνησή του τὸν ἔχει ἐπιφορτίσει νὰ ἐπιδώσει μιὰν ἐπεύγουσα ἀνακοίνωση.

"Ἐδωσε τὸν τηλεγράφο.

Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἄρχισε νὰ διαβάζει :

"Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἠγαγκάσθη ἐπανειλημμένως νὰ διαπιστώσῃ, ὅτι, κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς παρούσης συρράξεως ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἔλαβε καὶ ἐτήρησε στάσις ἡ ὅποια ἀντίκειται ὀχι μόνον πρὸς τὰς ὁμαλὰς σχέσεις εἰρήνης καὶ καλῆς γειτονίας μεταξὺ δύο χωρῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ καθορισμένα καθήκοντα τὰ ἀπορρόντα διὰ τὴν ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐκ τῆς ἰδιότητος τῆς ὡς οὐδέτερο κράτους..."

Τὸ κείμενο εἶταν μακρὸν. Ἀναμασοῦσε τὶς γενωστές, ἀούστικτες αἰτιάσεις: "Ἐλληνικὰς παραχωρήσεις πρὸς τὸν ἀγγλικὸ Στόλο, συνεργασία μαζὶ του, ἐθθρικός πράξεις κατὰ τῆς Ἰταλίας, καταπίσεις τὸν Ἀλβανῶν τῆς Τσαμουριάς, ὅ,τι μπόρουν νὰ στρατολογήσει ἀπὸ τὸ ἀπέμνη τῆς χαμηλῆς φαντασίας του ὁ Τσιάνο, ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου. Ἀπαιτοῦσε νὰ μποῦνε στὴν Ἑλλάδα τὰ Ἰταλικά στρατεύματα καὶ νὰ καταλάβουν στρατηγικά τῆς σημεία,

γιὰ νὰ διασφαλίσουν τὴν οὐδετερότητά τῆς. "Ἄν συναντήσουν ἀντίσταση, ἡ ἀντίδρασις αὐτὴ θὰ κάμψῃ διὰ τὸν ὄπλων.

Ὁ Γκράτσι, στὸ βιβλίο του, τὸ γραμμένο εἰν' ἀλήθεια μ' ἔντονο —ἀν καὶ καθυστερημένο — αἰσθημα ντροπῆς γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων πού κυβερνοῦσαν τότε τὴ χώρα του, λέει πὸς τὰ χέρια τοῦ Μεταξᾶ, καθὼς κρατοῦσαν τὸν τηλεγράφο, ἐλαφρότερον συγκινημένα καὶ τὰ μάτια του, πίσω ἀπὸ τὰ γυαλιά, εἶταν ὑγρά. Αὐτὸ — ἐξηγεῖ ὁ Γκράτσι—συνέβαινε πᾶντα στὸ Μεταξᾶ ὅταν εἶταν εἰς τὴν συγκινημένους. "Ἡ στιγμή, πραγματικὰ, εἶταν δραματικὴ κι' ἐπίσμη. Τὸ βάρος τῆς εὐθύνῃς ἀπέπνευε στὴν Ἱστορίαν, στὸ ἔθνος, στίς παραδόσεις του, θὰ μποροῦσε νὰ λυγίσει πολλὸ σφιχτοῦς ὄμιος. "Ἄς εἰπωθεῖ πρὸς τιμὴν τοῦ Μεταξᾶ ὅτι δὲν λύγισε τοὺς δικούς του. Εἶναι ὁλοφάνερο πὸς μέσα στὴ συνείδησή του μιλοῦσε ἐκεῖνη τὴν ὄρα κάτι πέρα ἀπὸ τὴν πρακτικὴ φρόνησι καὶ τὸν πολιτικὸ ρεαλισμὸ. Μέσῃ στὴ νύχτα, τὸν σαλονάκι αὐτὸ ὅπου μιλοῦνταν μόνος του ὑπόλογος ἀπέπνευε στὴν Ἑλλάδα, ἐντολοδόχος τῆς, ὁ Μεταξᾶς ἔκωσε μέσα στὸ αἶμα του τὴ βαθεῖα φωνὴ τῆς ἔθνικης ψυχῆς. "Ὅταν ἀποδιάβασε τὸ κείμενο, στήνωσε τὰ μάτια του, κοίταξε καλὰ τὸν πρεσβευτὴ καὶ μὲ φωνὴ συγκινημένη ἀλλὰ στέρεα, εἶπε :

— Alors, c'est la guerre. Ὅστε λοιπὸν, πόλεμος.

Ταρκιμένος ὁ Γκράτσι, προσπάθει νὰ μετρίσει τὴν ἐντύπωσι, νὰ ἐξηγήσει. "Ἰσχυρίστηκε πὸς αὐτὸ δὲν εἶταν καθόλου ἀπαραίτητο : "Ἡ Ἰταλικὴ κυβέρνησις, ἀπεναντίας, εἶχε τὴν ἐλπίδα πὸς ἡ ἑλληνικὴ θ' ἀποδεχόταν αὐτὰ πὸς τῆς ζητοῦσε ἡ δικαιοσύνη, θ' ἄρχιεν νὰ μποῦν τὰ Ἰταλικά στρατεύματα. "Ἡ κίνησή τους θ' ἄρχιεν στίς 6 τὸ πρωτ.

— Αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνει, εἶπε ὁ Μεταξᾶς. Καὶ πὸς φανταζόσαστε, ἀκόμα κι' ἂν ὑποθεθεῖ πὸς θὰ εἶχε τὴν πρόθεσι νὰ συγκατατεθεῖ, πράγμα πού ἀπουλείεται, ὅτι θὰ προλάβαινα μέσα σὲ τρεῖς ὄρες νὰ ζυτνήσω τὸ βασιλεῖα, νὰ καλέσω τὸν Ἰπουργὸ πᾶν Στρατιωτικῶν, τὸν Ἀρχηγὸ τοῦ Ἐπιτελείου, νὰ βάλω σὲ κίνηση ὅλες τὶς τηλεγραφικὰς ὑπηρεσίες τοῦ Στρατοῦ, νὰ δώσω στὰ τμήματα τῶν συνόρων τὶς ἀνεγκλιπτες ὁδηγίαις ;

Τὸ ὑποκριτικὸ καὶ βάνκωσο ἀδέξωσο, πού εἶταν κι' ὁ ἀντικειμενικός σκοπὸς τοῦ τηλεγράφου, ὑπογραμμίζονταν ἀπὸ τὸν Ἑλληνα πρωθυπουργὸ γιὰ νὰ γίνει κατὰφωρη ἡ κακοπιστία ἐκείνων πού τὸ συνέταξαν. Ὁ Γκράτσι, ἐκτεθειμένος ἀσχημα, δοκίμασε νὰ παρατηρήσει πὸς τὸ πρᾶγμα δὲν τοῦ φαίνονταν καὶ τόσο ἀδύνατο: ζήτησε νὰ υποθεθεῖ τρῶσους, μέτρα.

— Καὶ ποιὰ εἶναι αὐτὰ τὰ στρατηγικὰ σημεία πού θέλει νὰ καταλάβει ἡ κυβέρνησή σου ; ῥώτησε ὁ Μεταξᾶς.

— Δὲν ἔχω τὴν παρακμηρὴ ἰδέαν, Ἐξοχώτατε. Δὲν μ' ἔχουν πληροφρορήσει σχετικῶς.

— Ὅστε βλέπετε πὸς πρόκειται γιὰ πόλεμο. Ἡ εὐθύνη θὰ βαρῶνει ἀποκλειστικὰ τὴν Ἰταλικὴν κυβέρνησι. Ἡ ἔξερ κἀλλιστα πὸς τὸ μόνο πού ἐπι-

θυμοσε ή 'Ελλάς εΐτανα με παραμείνει οιδεντέρα. "Ήξερε όμως και πώς εΐμασαν άπορασιμένοι να υπερασπίσουμε άπέναντι σ' όποιονδήποτε τόν εθνικά μας έδαφος.

Ο Γκράτσι σηκώθηκε.

— Διατηρώ την έλπίδα, εΐπε, πώς θα λάβετε ύπ' όψη σας τή διαβεβαίωση τής διακωνώσεως ότι ή Ιταλική Κυβέρνησις δέν επιβουλεύεται τή κυριαρχικά δικαιώματα και τήν ανεξαρτησία τής 'Ελλάδος. Θα περιμένα τήν άπάντησή σας ως τις έξη, στην πρεσβεία.

Ο Μεταξάς δέν άποκρίθηκε. Μή άξιούπρεπει, άφησε τόν πρεσβευτή να καταλάβει πώς ή συνομιλία είχε τελειώσει. Μόνο στην πόρτα του κήπου, κάτω, στο κατώφλι που εΐχανε δρασκελίσει μπαίνοντας ένα τέταρτο τής ώρας πριν, εΐπε με βαρεία φωνή :

— Vous êtes les plus forts. "Εχετε τή δύναμη με τόν μέρος σας.

Τότε ο Γκράτσι ένωσε ντροπισασμένος. "Η άνασθρία που του εΐχαν άναθέσει να εκφράσει, τού άνέβηκε νομοιαξί στο πρόσωπο. Ο ήλικιωμένος αυτός άνθρωπος που στεκόταν εκεί μπροστά του, και τόν έθνος του, εΐχανε προτιμήσει, στην ύπερτατη τούτη στιγμή, τήν δδδ τής θυσίας παρά τήν άτίμωση. Εΐταν τή λόγια άκριβώς τού ίδιου του Γκράτσι, σ' άπομνημονευμά του. Μ' εϋλάβεια υποκλήθηκε μπροστά στον Έλληνα πρωθυπουργό κι' έφυγε με τόν κεφάλι σαυμμένο.

Εΐταν ή ώρα τρείς και τέταρτο. Κανονικά, σέ δύομισή ώρες περίπου έπρεπε ν' άρχισει ή εισβολή. Ο 'Ιωάννης Μεταξάς δέν είχε καιρό να χάνει.

Ανέβηκε γρήγορα τόν σπύτι του, πήρε τόν τηλεφώνω, ζήτησε τόν Βασιλέα. Τόν κατετόπισε σέ δ, τι είχε συμβεί. "Τότερα ειδοποίησε τόν 'Αγγλο Πρέσβυ. Ο Πάλλερτ άπάντησε πώς άνεβαίνει άμέσως στην Κηφισιά. Στο μεταξύ, ο Μεταξάς ειδοποίησε τηλεφωνικά τόν 'Αργητό του Γενικού 'Επιτελείου Στρατού άντιστρατήγου Παπάγου, τόν 'Αργητό του Γενικού 'Επιτελείου Ναυτικού καύαρχο Σακελλαρίου. Συνεκάλεσε τόν 'Υπουργικό Συμβούλιο στο 'Υπουργείο τών 'Εξωτερικών. Στις τέσσερες παρά τέταρτο επικοινωνήσε τηλεφωνικά με τούς 'Ελληνες πρέσβεις στην 'Αγκυρα και στο Βελιγράδι.

Ο 'Αγγλος πρεσβευτής έφτασε στην Κηφισιά στις τέσσερες ή ώρα. Ο Μεταξάς τού άνεκοίνωσε τή σχετικά με τήν έπίθεση τού τελεσιγράφου και ζήτησε τήν ένίσχυση τής 'Αγγλίας στον άνω αυτόν άγώνα που άρχισε. Ο Πάλλερτ τόν διεβεβαίωσε πώς ή 'Αγγλία θα τήρησει τήν εγγύηση που είχε δώσει τήν άνοιξη τού 1939 κι' ότι θα ειδοποιήσει τήν κυβέρνηση τού.

Αμέσως όποτε ο Μεταξάς κατέβηκε στην 'Αθήνα. Στις τέσσερες ήμισυ έφτασαν στο 'Υπουργείο τών 'Εξωτερικών ο Γεώργιος Β' με τόν διάδοχο Παύλο. Μιά ώρα άργότερα, άρχισε ή συνεδρίαση τού 'Υπουργικού Συμβουλίου.

Τήν ίδια ώρα, γινόνταν μιιά παρασπονδία άντάξια τής όλης ως τότε Ιταλικής πολιτικής: Χωρίς να περιμένουν τήν έκπονη τής προθεσμίας που ο 'Ιδιο έταξαν, οι 'Ιταλοί άρχισαν στις 5.30 τήν έπίθεσή τους σ' όλο τόν πλάτος τού άλβανικού μετώπου.

'Αλλά τόν 'Υπουργικό Συμβούλιο, στο μεταξύ, συνεδρίαζε. Ο Μεταξάς, άνοιγοντας τή συνεδρίαση, είχε αναβάσει στα τής Ελληνικής πολιτικής άπάντα στην 'Ιταλία, εξιστόρησε τήν ωχρητή σκενή με τόν Γκράτσι. Συνεπέρανε :

— Αυτή εΐναι, κύριοι συνάδελφοι, ή όλη εξέλιξις τής πολιτικής μας. Τώρα, έπ' όσον πρόκειται να ζητήσω τήν ύπογραφή σας εις τόν διάταγμα τής έπιστρατεύσεως, σ'ς δηλώ άπερφερότως ότι, οιοσδήποτε έξ ύμών έχει τυχόν αντίρρηση ή επιφύλαξι, μπορεί να τήν διατυπώσει ελευθέρως, ή, άν διαφωνή, να υποβάλη τήν παραιτήσιόν του.

'Η συγκίνηση εΐταν βαθεία. Πήρε ο Μεταξάς τή έτοιμα διάταγμα : — Θέτω πρds ύπογραφήν τή διατάγματα ταύτα, εΐπε, και ύπογράψω πρώτος.

Έκανε τόν σταυρό του, ύπέγραψε τόν διάταγμα τής γενικής έπιστρατεύσεως. — Ο Θεός σ'εί, τήν 'Ελλάδα, εΐπε.

Όλοι τόν μιμήθηκαν. Τά διατάγματα εΐταν πολλά : Τής έπιστρατεύσεως τού Ναυτικού, τής κηρύξεως τής χώρας σέ κατάσταση πολιορκίας, τής κηρύξεως σ' έμπόλεμη κατάσταση τής 'Αεροπορίας, τής αναλήψεως τής γενικής άρχηγίας τών ενόπλιων δυνάμεων από τόν Βασιλέα, τού διορισμού τού στρατηγού Παπάγου ως 'Αρχιστρατήγου τού κατά Ξηράν στρατού. Οι ύπουργοί ύπέγραφαν στή σειρά και ξανάλεξαν τόν λόγο τού πρωθυπουργού : α' Ο Θεός σ'εί, τήν 'Ελλάδα.

Έξω ξεμήρωνε ή 28η 'Οκτωβρίου.

Ένας άνεμος καινούργιος, άνυποψίαστος, άρχισε να φυσάει πάνω στην 'Αθήνα.

Εΐταν ή ώρα 6 όταν οι σειρήνες τής άντιαεροπορικής άμυνας ζήτησαν τήν πολιτεία. Ο ούρανος εΐταν πεντακάθαρος, λευκάκις ο ήρθεος, μωρίς δροσιά. Στο δς όρόμους, τούς έρμιους άκόμα, κρότησαν μερικά παραθυρόφυλλα, κάποιες μπαλκονόπορτες. Οι άνθρωποι ζυπνοΐσαν ξαφνιασμένοι, ρουτούσαν τούς πρώτους διαβάτες. Ένα βουητό άνέβαινε λίγο-λίγο από γύρω, από μακριά, τή πρώτα όμαδικά βήματα πάφλασαν στην άσφαλτο. Μάτια ύψωνον στην ούρανο, έψαχναν. Όμως σ' όλη αυτή τήν κίνηση που άρχισε και πύκνωσε σέ μικρές συντροφίες, σέ όμάδες που ξεκινούσαν για τή κέντρα, δέν εΐχε όριζεις ταραχή ή άγωνία. Μιά διάθεση ευφορίας, κέφι άνάστρο, άλλόλοτο, ζεστήκωνε

της ψυχής, πρωινό άγέρι που κολιπάνει το πανί. Στα μάτια των ανθρώπων που άντικρόνονταν, έφεγγε ένα χαρούμενο ξαφνισμα, σάμπως διος αυτός ο κόσμος, ό Ισλαμ χτές βουτηγμένος στην καθημερινότητα και στη βιοπάλη, να μάθαινε ξαφνικά πώς έχει μέσα του κρυμμένα νιέτα.

Γιατί τό πρωί της 28ης Οκτωβρίου 1940 γινόταν πραγματικά μία αποκαλύψη: Διαφορετικό είχε πείσει να κοιμηθεί τό έθνος τη νύχτα που πέρασε, διαφορετικό ζυπνούσε τώρα. Ή ελδση που έτρεχε από στόμα σε στόμα « Πόλεμος 1 οί Ίταλοί εισβάλλουν », έκανε σά γενική πρόσκληση σέ ξεφάντωμα. Περηφάνεια, φιλότιμο και λεβεντιά φούσκωναν τό στήθη.

Κι' ό καθένας, ό πίο ταπεινός, ένωθε να ζυπνάει μέσα του μία έπίγνωση πώς τρέψ χιλιάδες χρόνια τον καλούν με τ' όνομα του, τό όσημο Ισλαμ χτές, να τό δικαιώσει, να τό υπερασπίσει. Ή Ίστορία έκανε να είναι λόγια των σχολικών βιβλίων και των πανηηγυρικών λόγων, γινόταν πράξη ζωής. Είχε φωνή βαθεία, βουρη μέσο στο αίμα, μιλούσε. Κι' ό πίο ταπεινός, έκανε τή σκέψη άθελά του, πώς σ' αυτόν έλαχε να τμήσει αυτή τή φάληγγα των νεκρών που ξεκινάει από πολύ μακριά και δίνει νόημα στο Χρόνο. Ή έολογή της Μοίρας εΐταν βαρείά, αλλά για τούτο και ή τιμή πολύ μεγάλη.

Οί έφημερίδες, άν και Δευτέρα, κυκλοφόρησαν. Έδειξαν με λίγα, χτυπητά λόγια τή σχετικά με τό τελεσίγγραφο, τήν ελδση πώς οί Ίταλοί θα εισβάλλουν στις Ήξη — τώρα. Κάτι όρθωνόταν σύσωμο, να τους ύποδεχει όπως άρμύζει. Τόν έθουσιασμό των χρωμάτις ή άγανάκτηση, ή περιφρόνηση. Δρόμοι, πλατείες, σταιροδρόμια, είχαν φουντάσει στο μεταίτι από ζεστές άνάσεις, κόσμο' μακριές θεωρίες πορεύονταν πρós τήν Όμόνοια, τό Σύνταγμα, ένθ στο ραδιόφωνο άκούγονταν τό διάγγελμα τού Μεταξά: « Ή Οτιμητή έπέστη πού θ' άγωνισθώμεν διά τήν άνεξαρτησίαν της Έλλάδος, τήν άκεραιότητά και τήν τιμήν της... » Σέ μερικά μπαλκόνια φάνηκαν σημαίες, όπως στην 25η Μαρτίου. Τό διάταγμα της έπιστρατεύσεως άρχισε να τοιχοκολλείται στα κέντρα. Μέσα του ό καθένας άκουγε τόν Έθνικό Ύμνο ν' άνεκρατείται χαμηλόφωνα, τόν ύμνο στην έλευθερία, σάν προσκλητήριο και σάν προσευχή.

Ή ψυχολογία τού λαού σέ τέτοιες περιστάσεις φαίνεται στις γενικές της γραμμές άπλή, τό περιεχόμενό της όμως είναι σύνθετο. Ή όργη για τή δουλερή συμπεριφορά τού άντιπάλου, τήν ήθική του άναξιοπρέπεια, ξεσπασε εκείνο τό πρωί σ' αλόβρητες έπιθέσεις με στόχο τις έγκαταστάσεις των Ίταλών μέσα στην ίδια τήν Έλληνική πρωτεύουσα. Διαδηλώσεις έσπασαν τό πρακτικό της άεροπορικής Έταιρίας Άλα Λιττόρια στο Σύνταγμα, τήν Κάψα ν' Ίταλία της όδοϋ Πατριών. Είχε γίνει ξαφνικά συνειδητό πώς και τα δύο αυτά κρύβανε Ισλαμ χτές ένδρα κατασκοπευτικά και προπαγάνδας. Ή δυσαναλογία, έπειτα, άνάμεσα στην όγνη των λιμεναπολιτικών άξιόσωτων τού έχθου και στο ήθικό του ύπόβαθρο, ζυπνούσε μίαν έπιτονη διάθεση για άνειδι-

σμό. Είναι αυτή που θα χρωμάτισε στο Ήξη, σε στενή έναλλαγή με τόν βαθύτερα δραματικό τόνο, έλο τόν άγώνα.

Όταν στις 9,30 έγινε ό πρώτος άεροπορικός συναγερισμός στην πρωτεύουσα και φάνηκαν σέ λίγο, πολύ ψηλά, τα έχθρικά άεροπλάνα, ό πληθυσμός δέν σκέφτηκε να κατέβει στα καταφύγια, όπως τόν είχαν διδάξει. Στάθηκε και κοιτάξε τό θέαμα από τους δρόμους, τα μπαλκόνια, τις ταράτσες. Βόμβες προορισμένες για τόν Πειραιά έπεσαν στη θάλασσα. Στο Τατόι δέν σημειώθηκαν ζημιές' χτυπήθηκε όμως σέ τρία άλληπαλλάκια κώματα ή Πάτρα, όπου τ' άεροπλάνα κατέβηκαν πολύ χαμηλά, έριξαν πάνω στον άμαχο πληθυσμό. Σεβαρρέμενος εκείνος, είχε μείνει έξω από τό καταφύγιο, όπως στην Άθήνα. Οί πνήγνα νεκροί του και οί περισσότεροί από έκαστό τραυματίες έκαναν φανερό πώς ό έχθρός εΐταν άποφασισμένος να έπιείξει τή δύναμή του όπου τό μπορούσε, βάνευσα.

Βομβαρδίστηκαν τήν ίδια μέρα έγκαταστάσεις κοντά στον Ίσθμο, ή Ναυτική βάση της Πρέβεζας, τα έργα ύδρευσεσε στο Φοσφίδρι της Κηφισιάς, ή Κινέτα, ή περιοχή Ίστυιας. Στην Άθήνα, κατά τις 11 ή ώρα, φάνηκαν μέσα σ' άνοιχτό αυτοκίνητο να περνά άργά από τούς κεντρικούς δρόμους ό Γεώργιος ό Β' και ό Μεταξάς. Χαιρετούσαν χαμογελαστοί τα πλήθη, που είχαν συσπαρθεί από έθουσιασμό. Λημονήθηκαν τότε διαφανείς, άντιρρήσεις για τό καθεστώς, πολιτικές άντιθέσεις, έλα. Κώματα κόσμος έζωνε τό αυτοκίνητο, χυνόταν πάνω του, ζητωκραυγάζε, χειροκροτούσε. Αυτά — εκεί, όπως τα πρόσωπα που ένσάρκωναν τή θέληση τού έθνους, τό φρόνημά του, τίποτ' άλλο. Ό Έλληνικός λαός είχε άποικήσει μπροστά στον έθνικό έχθρό τήν ψυχική του ένότητα.

Τό πρώτο πολεμικό άνακοινώθεν τού Γενικού Στρατηγείου, που βγήκε σ' έκτακτες έκδόσεις των έφημερίδων κοντά τό μεσημέρι, έβωσε με λιτή έξιοπρέπεια τόν τόνο στην έλη Ίπόθεση. Σάν κείμενο, επέκτισε, μπήκε στην Ίστορία: « Αί Ίταλικά στρατιωτικά δυνάμεις προσβάλλουν από τις 5.30 σήμερον τα ήμέτερα τμήματα προκαλύψεως της Έλληνοαλβανικής μεθορίου. Αι ήμέτεροι δυνάμεις άμύνονται τού πατρίου έδάφους. »

Έκει — πέρα, στα σύνορα, βροντούσε τό κανόνι. Σέ περισυλλογή βαθύτατη, με κλεισμένα μάτια, τό άκουγε μέσα της κάθε Έλληνική ψυχή.

Κανέναν δέν μπορούσε να ζέρει, στις πρώτες εκείνες ώρες, ποιά εξέλιξη υά είχε ή άναμέτρηση' διες οί ένδείξεις, λογικά, έπειθαν πώς ό έπιτιμμένος, άργά ή γρήγορα, θα έπικρατούσε. Μήπως δέν είχε μίαν εκμηδενιστική ύπεροχή; Όστόσο ένα πράγμα έκανε άμέσως έντύπωση παντού στο ζεωτερικό, όπου έφτασε ό άντιπάλος τού έγγηγριτου που σήμασε τόν Έλληνικό βράχο: Πώς ή Έλλάδα άντιστεκόταν, πολεμούσε. Με πείσμα. Σέ μία στιγμή όπου οί δυνά-

δυνάμεις του "Αξονος είναι άκαταμάχητες, παντού νικηφόρες; ή 'Αγγλία άπομονωμένη, τελευταίος μαχητής, και τó παιγνίδι κερδισμένο πιά σχεδόν από τους δυό δικτάτορες, ενώ δέος συνείχε ήττημένους και ουδέτερούς, ένα κράτος μικρό, εκεί στην άκρη της Βαλκανικής, ορθόθρημο άπορασιμένο να υπερασπίσει τὰ ιερά του. 'Η παράτολμη άπόφαση του Σάφιντζις, ή ψυχική του δύναμη συγκινοῦσε. 'Ο κόσμος μάθαινε γι' άλλη μιὰ φορά πώς αξίει να ζουν είναι μόνον αυτοί που ξέρουν να πεθαίνουν.

Τις ώρες εκείνες, ένας 'Αμερικανός άνταποκριτής κατέβαινε με τó τραίνο από τó Βουκουρέστι. Πήγαινε να παρακολουθήσει τὰ γεγονότα από κοντά. «Έξω από την Κοζάνη — γράφει — συναντήσαμε φάλαγγες άπανωτές, στρατό, και μακρυές θεωρίες βραδυπορούντα τμήματα. Κυμάτιζαν στο δρόμο τραβώντας κατά τó βορρά, κατά τή Φλώρινα, πορεύονταν έτσι από πολλές ημέρες, αλλά οί στρατιώτες μὰς χαίρετσαν φωναχτά και μὰς κούνησαν τὰ χέρια τους καθώς άντιπερνούσαμε. Είταν άντρες με λαμπερά μάτια, νευρομένοι. Φαινόταν γερσοί, στέρεοι, μ' έλο που οι περισσότερες από τίς σολάτες τους είταν τσαλακωμένες κι' άκατάστατες και μοιάζανε διπλό μπόδι για τους πύο πολλούς. «Τους κακόμοιρους, είπαμε μεταξύ μας, «τί πιθανότητες να έχουν άπέναντι στον Ιταλικό στρατό; Μπορεί τώρα που μιλάμε οι φασιστικές μηχανωίνητες μηχανίες να έχουν φτάσει κιόλας στο ένα τρίτο του δρόμου για τήν 'Αθήνα. Οι μικροί όμως αυτοί Έλληνες, όπως κι' ό κόσμος που βλέπαμε στα χωριά, δεν φαίνονταν καθόλου να σκοκίζονται. Τραβούσαν έμπρός, έλο μπρός».

Τήν ίδια ημέρα της εισβολής έρχονται πρώτα τὰ τηλεγραφικά μηνύματα του Γεωργίου του ΣΤ' της 'Αγγλίας, του πρωθυπουργού της Ούινστον Τσούρτσιλ, του πρωθυπουργού του Καναδά Μακένζυ Κίνγκ. «'Η υπόθεσις σας είναι και δική μας υπόθεσις», λέει ο Γεώργιος ο ΣΤ'. «'Η 'Ιταλία εδρε τὰς άπειλάς του έκροβισμού άνωφελείς έναντι του ήρέμου θέρους σας», γράφει ο Τσούρτσιλ. Καί ο Μακένζυ Κίνγκ δηλώνει ότι, τή στιγμή που αή κοιτίς του εύγενεστέρου πολιτισμού που έγνωρίσεν ή ανθρωπότης, ή χώρα εις τήν όποίαν όφείλομεν δετι καθιστά τήν ζώην άνωτέραν και όραιότεραν, ύφίσταται τιαυτήν έπιθεσιν, έλων τών άληθινών ανθρώπων ή θέσις είναι παρα τó πλευρόν της». 'Ασυγκράτητος είναι ό ένθουσιασμός στις έλληνικές πατριώεις: Κωνσταντινούπολη, Κύπρος, Αίγυπτος στρατεύσιμοι κι' ήθελοντες παρουσιάζονται στις προξενικές 'Αρχές, ζητάνε να πάνε στην 'Ελλάδα και να πολεμήσουν. Τό πρακτορείο Ράϋτερ, τίς πρώτες ημέρες που άκολουθούν τήν έναρξη του άγώνα, μιλάει για κατωούσιμν συμπάθειας προς τήν 'Ελλάδα. Στην 'Αμερική, που δεν έχει άκόμα βγει στον πόλεμο, ή πώλη που διεξάγεται στα βουνά της 'Ηπείρου επηρεάζει τó φρόνημα για τίς επικείμενες προεδρικές έξιλογές: «'Ο άμερικανικός λαός — γράφει ο «Κρίστιαν Σάιενς Μόντορ» της Βοστώνης — ψηφίζον σήμερον (5 Νοεμβρίου) δεν εύρίσκειται πλέον πρό του θεάματος έλοκλήρου της Εύρώπης ένταχθείσης οικειοθελώς εις τήν «Νέαν Τέξιν Πραγμα-

των» και έπιθυμούσης άντι πάσης θυσίας τήν ειρήνην...» 'Η Γαλλία, φημιμένη τώρα από τή γερμανική κατοχή, μπορεί να μιλήσει μόνον από τόν έλευθερο ραδιοφωνικό σταθμό της 'Αφρικής και λέει για τους Έλληνες: «αυτός έξορκίζουμε να μη πιστέψουν πώς οι Γάλλοι άδιαφοροῦν για τήν τύχη της ένδοξης πατρίδας τους. «Όλοι οι άληθινοί Γάλλοι βρίσκονται σήμερα πλάι στη μικρή 'Ελλάδα, που δίνει και ο' έλλα, μεγαλύτερα έθνη, ένα ύπτεροχο παράδειγμα». 'Η Γιουγκοσλαβία, ίσαμε χτές άμφίροπη, μονομιζ παρασύρεται, διαλέγει, κι' ό ένθουσιασμός της — τηλεγραφεί τó Ράϋτερ — είναι κάτι τó μοναδικό. 'Η Τουρκία, με σύσσωμο τόν Τόπο της, πανηγυρίζει: «Ζήτω ή 'Ελλάς! γράφει ή «'Εκδήμ» στις 29 'Οκτωβρίου. Είμεθα υπερέφρανοι διέτι συνδέμεθα δια συμμαχίας με ένα τέτοιο έθνος. » Καί ή «Βασήτ», για τήν 'Ελλάδα: «άληθινόντν δι' έλον τόν κόσμον παράδειγμα γενναίότητος».

Ίσαμε τήν 'Απει 'Ανατολή φτάνει ή άπήχηση. Στις 'Ινδίες κρίνουν ότι «το μέλλον τών Βαλκανίων έξαρτίεται από τήν τύχη της 'Ελλάδος». Στην άξονική 'Ιαπωνία φαίνεται τόσο άπιστευτο τó γεγονός ώστε καταγγέλλεται ότι αή 'Ελλάς έπέτειλε κατά της 'Ιταλίας! «'Αλλά τήν άκριβέστερη έτιμηση της στιγμής, όπως θά τó άποδείξει ή συνέχεια, τήν κάνει πάλι ό άμερικανικός «Κρίστιαν Σάιενς Μόντορ»: «Αδύναται να ειρη κανεις χωρίς διαταγμόν, ότι ίσως έχει επάνω, εις τὰ βουνά της 'Ηπείρου, κριναται ή τύχη έλοκλήρου του πολέμου».

Έκει κρινόταν, πραγματικά. 'Η λιτή άπάντηση στον πρεσβευτή της 'Ιταλίας, τó «δεν σάς έπιτρέπουμε να περάσετε», που είταν τó νόημα της δραματικά σύντομης συνομιλίας μέσα στη φθινοπωρινή νύχτα της Κηφισιάς, σημείωνε μιάν ιστορική καμπή. 'Αλλάς τó ήθος του Πολέμου τών πέντε ήπείρων.

ΣΤΗΝ Ήπειρο οι χειμώνες έρχονται νωρίς, άνοπόμενοι. Είναι τραχειά ή βήη τους, καθώς γύρω τὰ βουνά της περιοχής. Τò απόγεμα της Κυριακής 27 'Οκτωβρίου ο καιρός είχε βαρύνει πολύ, μούριζε ο τόπος γή νοτιομένη. Με τὸ σούρουπο, ξέσπασε βροχή, βαρειά βροχή, και τὸ γοργό σκοτάδι της νύχτας έφερε άστραπές, βροντές άπαινωτές, άστροπελέκια. Τὰ βουνά μούγκριζαν, τὰ ρουμάνια κ' ο' λαγκαδιές άντιυαλοούσαν. Άλλάξαζε πέρα ως πέρα τὸ κωματέρο, φαιρόστερο τοπίο της Ήπειρου.

Στὰ Γιάννινα, στη Μεραρχία, ὁ Διοικητής της ύποστράτηγος Κατσιμήτρος συνεργαζόταν με τὸν 'Επιτελάρχη του και με τὸν Διευθυντή του-III Γραφείου, τοῦ γραφείου 'Επιχειρήσεων. Δυὸ μέρες πριν, είχε έβρει μήνημα από τὸν συνταγματάρχη Δαβόνη, ψηλά από τὴν Πίνδο. 'Έλεγε πὸς έκει, άντίκρυ στὰ φυλάκια, τὰ Ιταλικά τμήματα έχουν πάρει κιάλας διάταξη έπιθετική. Νά περιμένουμε πολεμική ενδήλωση, έλεγε ὁ Δαβόνης. 'Άλλὰ ὁ Κατσιμήτρος τὸ ήξερε : 'Η κατάσταση στη δική του περιοχή δέν ήταν διαφορετική. 'Απεναντίας τὰ τηλεφωνήματα με τις σχετικές άναφορές έρχονταν άσταμάτητα. 'Ολόκληρη ή προκάλυψη άγρυπνοῦσε τ' αὐτὶ στραμένο.

Έξωπο άνοίγει ή πόρτα τοῦ γραφείου και μπαίνει μέσα ένας άντρας ήλιωμένος, μεγαλόσωμος, βαρὸς, κοκκινωπός. 'Έφερε μαζί του μωροδιά νόχως, ύπαίθρου, θύελλας. Στὶς έτοιμίδες του είχε τὰ δίσαιμα τοῦ συνταγματάρχη, τὴ φιλοσόφο ροιά και τὸ χρώμα τοῦ δόλου του : Μαύρο. — Πυροβολικό.

Με τὸ έμπα του, φάνηκε σάμπως ὁ πόλεμος νά είχε ζυγώσει ένα άκόμμα βήημα.

Είταν ὁ 'Αρχηγὸς Πυροβολικοῦ της Μεραρχίας. 'Ερχόταν από τὰ σύνορα, από τὰ προχωρημένα φυλάκια. Είχε προσωπικές, πρόσφατες εντυπώσεις. 'Ο συνταγματάρχη Μαυρογιάννης, κάπου δυὸ μήνες τώρα, δέν είχε σεαθεῖ οὔτε στιγμή : 'Ανέβαινε στη μεθόριο, στὰ φυλάκια, κατέβαινε στὰ Γιάννινα, σταματοῦσε στὶς ενδιάμεσες τοποθεσίες, τὸ μάτι του τις περιεργαζόταν, ζύγαιζε, λογάριάζε τὰ κορφοβούνια, τὰ ύψώματα, τις πλαγιές, τὰ περάσματα. 'Οργάνωνε τὴν έμυνα της Ήπειρου. 'Εβῶ μιὰ άνταρματική τάφρος, έκει έμπόδια με σιδεροτροχιές, άλλου ναρκοπέδιο, πὸ πέρα χαρακώματα, παρατηρητήρια, συρματοπλέγματα, φωλιές πολυβόλων, όλα καλά κρυμμένα κάτω από κλαδιά και κορμούς σκαπισμένων με χῶμα, θάμνων. 'Η πίστωση τοῦ Δημοσίου ήταν άσφηναντη, λοιπόν ὁ Μαυρογιάννης έπιστράτευε τὸς χωριάτες από γύρω. Πήγαινε στὰ χωριά, φώναζε τὸν Πρόεδρο της Κοινότητας και τὸν

παπῶ, έβάζε νά χυτηήσουν τὴν καμπάνα. 'Εβγαζε λόγο στοὺς χωρικούς ποὺ συναζόνταν. Και τὸς έβινε νά καταλάβουν πὸς ὁ άγώνας, άν είναι νά γίνει, θά είναι γιὰ τὴν 'Ελλάδα, γιὰ τὸ σπίτι τους, γιὰ τὰ χρώματά τους. Τὸν καταλάβαιναν' εταν ήπειρώτες, αὐτὸς πολέμαρχος γεννημένος. 'Απόψε, δσα είχε πὸς γραφεῖο τοῦ Μεραρχίου έδειχναν πὸς ή νύχτα τούτη πρέπει νά είναι ή έριστική.

Οι 'Ιταλοὶ είχαν τάξει κιάλας άντίκρυ, σ' έπίκαιρες θέσεις, τὰ πολυβόλα τους, έλιμους, έπλοπολυβόλα. Πιὸ πίσω, σ' έλάχιστη άπόσταση, είχαν τὸ πυροβολικό τους, όρειβατικό και πεδινό. Γιὰ νά γυμνάζονται οι πυροβολητές και νά έπισωμαίνονται οι στόχοι, γινόταν εικονική βολή: τὰ παραγγέλματα άκούγονταν καθαρά στὶς έλληνικές σκοπιές. Πάνω στην ίδια τὴν ήρωτική γραμμή, οι 'Ιταλοὶ είχαν έγκαταστήσει παρατηρητήρια με διόπτρες, χάρτες, έλα. Πιὸ πίσω, είχε πάλι θέσεις τὸ βαρὸ τους πυροβολικό.

'Ο Μεραρχος με τὸς τρεις έπιτελείς του έβγαζε γρήγορα τὸ συμπέρασμα. Τὸ άνεκοίνωσε ὁ ίδιος ὁ Κατσιμήτρος από τὸ τηλέφωνο στὸ Γενικὸ 'Επιτελεῖο : α'Η προσωπική μου γνώμη — εἶπε στὸ συνταγματάρχη ποὺ έπαυε τὸ μήνημα στὴν 'Αθήνα — είναι πὸς αύριο πρωί, ή μπορεί και τὴ νύχτα απόψε, θά έχουμε Ιταλική έπίθεση». Και προσέθεσε : α'Η Μεραρχία θά εκτελέσει τὸ καθήκον της πρὸς τὴν πατρίδα σύμφωνα με τις διαταγές και τις οδηγίες τοῦ Γενικοῦ 'Επιτελεῖου».

— Θά τ' αναφέρω, στρατηγέ μου.

— Μπορὸ νά βεβαιώσω ύπευθύνως τὸν κύριο 'Αρχηγὸ τοῦ Γενικοῦ 'Επιτελεῖο, και τὸ τονίξω ιδιαίτερος, ότι οι 'Ιταλοὶ δέν θά περάσουν τὸ Καλιπάκι. Χωρὸς νά έχω τὸ άνάστημα τοῦ στρατηγοῦ Πετακί, ποὺ εἶπε γιὰ τὸ Βερντιν ότι οι Γερμανοὶ δέν θά περάσουν και δέν πέφασαν, μπορὸ νά βεβαιώσω με κάθε πεποληση πὸς οι 'Ιταλοὶ δέν θά περάσουν τὸ Καλιπάκι.

Στὴν έλλη άκρη τοῦ σύρματος, ή φωνή τοῦ συνταγματάρχη κόμπιασε από συγκίνηση.

— Εύχομαι καλή έπιτυχία, στρατηγέ μου.

'Όταν έφτασαν τὰ μεσάνυχτα, ὁ Μεραρχος της 'Ογδῆς είχε συμπληρώσει τις διαταγές του: Τὰ τμήματα προκαλύφους νά παρακολουθοῦν άγρυπνα τὰ τμήματα της μεθορίου νά προσέξουν πολὺ μήπως μῆς γίνει από τὸς 'Ιταλοὺς καμμιὰ ύφαρπαγή προχωρημένων και άπομονωμένων φυλακίων. 'Η τελευταία πληροφορία ποὺ πήρε, εταν από τὴν περιοχή Χάνι Δελβινδίου. 'Η φωνή στὸ τηλέφωνο έλεγε πὸς στη μεγάλη άρτηρία από 'Αργυρόκαστρο σὲ Κακαβιά άκούγεται άδιάκοπο βροντοκίλισμα: 'Αρματα μάχης, βέβαια, και βαρὸ πυροβολικό, ποὺ άνεβαίνουν στὴν γραμμή. Ξεχωρίζει καθαρά ὁ μεταλλικός πάταγος από τις έρήσιες.

'Η φωνή τοῦ τηλεφώνου μετρεῖόταν με μπουμπουνητὰ άσταμάτητα, κρουέλιασμα της βροχής. 'Ο Μεραρχος κρέμασε τ' άκουστικό άτάραχος.

Πρόσταξε να πάνε στα σπίτια τους όσοι αξιωματικοί της Μεραρχίας δεν είναι επιφυλακή, ύστερα ανέβηκε κι' αυτός στο άπνευμά παύομα, που ήταν ή κατοικία του. Από εκεί, πήρε το τηλέφωνο μιάν ακόμα φορά, ρώτησε τους διοικητές των τμημάτων προκαλούμενος τί γίνεται, έμαθε πως επικρατεί ήσυχία κι' όλο το μέτωπο της Μεραρχίας. Έβγαλε δίπλα του την τηλεφωνική συσκευή και, κουρασμένος καθώς ήταν, έπεσε να κοιμηθεί.

Κοιμήθηκε βαθειά, τον ύπνο του αγωνιστή και του δικαίου.

Θά ήταν ή ώρα τέσσερες παρά τέταρτο πριν από τα χαράματα όταν το τηλέφωνο άρχισε να κουνούζει.

Ό Κατωμήτρος δεν τ' άκουσε. Κοιμόταν με σιδερένια παταραξία. Το τηλέφωνο έπέμεινε, σά βιαστικό και σάν άξιαματισμένο. Τότε παράτηρε από τόν ύπνο του το κοριτσάκι του Μεράρχου, κατέβηκε από το κρεβάτι του, έτρεξε, πήρε το άκουστικό. Είταν από την Άθήνα, από το Γενικό Έπιτελείο, μιά φωνή άνοιξιμηνη:

— Ευνήστε άμέσως το στρατηγό!

Ό Μέραρχος ζήτησε. Στο τηλέφωνο του είπαν ότι ο πρεσβευτής της Ίταλίας είχε επιδώσει πριν από λίγο τελεσίγραφο, ο Πρέεδρος της κυβερνήσεως το άπέρριψε και στις 6 ή ώρα 8' άρχισε έπίθεση των Ίταλών. Στη βεβαίωση του Μεράρχου πως ή Μεραρχία θά κάνει το καθήκον της, όπως το επιβάλλει ή έθνική τιμή και με τόν τρόπο που αυτό ξέρει, ή φωνή από την Άθήνα άπάντησε όπως και το παραμένο βράδι: «Στρατηγέ μου, καλή έπιτυχία».

Ό Κατωμήτρος κατέβηκε στο γραφείο του.

Λίγη ώρα άργότερα, το έπιτελείο της Μεραρχίας έφραγε βιαστικά, μέσα στη νύχτα και στη βροχή, για να έγκαιρα σταθεί σέ σκηνές, στον πρώτο του πολεμικό σταθμό διοικήσεως, δέκα χιλιόμετρα δώδε από το Καλλιόα, στη Βρόση του Πασι. «Άρχιζε ή έκστρατεία».

Ή νύχτα ήταν άγρια, φουρτουναισμένη. Μπουμπουνιτά άσταμάτητα συντάραξαν το στερέωμα, το νερό έπεφτε δαρτό, με λύσσα, να νίβει την πλάση. Τμήματα της προκαλούμενος, δώδε από τη μεθόριο, έφραγαν τα βροντοκόπια και, ειδοποιμένα από τη Μεραρχία τους, πάσχιζαν ν' άφουγκραστούν, να ξεκρίνουν κάτι άλλο, μύ χαρακτηριστικό, πέρα από το ηχητό σύνορο της νύχτας. Τμήματα που είχαν πάρει θέσεις άναμνησης, βλέποντας τόν κίνδυνο να πνιγούν από τη νεροποντή τα ζωά τους, είχαν βρεθεί στην ανάγκη να στεγαστούν πρόχειρα σέ κοντινά χωριά. Σαφινικά, μέσα από ύγρο κι' άναστατωμένο σκοτάδι, εκεί άπάνω στά φυλακία, άκούστηνε από τις σκοπιές στριγγά φωνή, ή συναγεμιάς: «Στά δπλα!η Πίσω, σέ σταθμούς των τμημάτων που βρίσκονταν κίμακωμένα σέ βάθος από τη μεθόριο, καλαπομοι πλατάγιοναν,

φωνές σπάθισαν τη νύχτα: α'Αξιωματικοί! Πόλεμος! Στά δπλα!η. Μαζί, μαζί' από το άγριο μπουμπουνιτά, ξεχάριξαν τώρα κάποιες βροντές πιο τρανωχτές, πιο κοντινές, που έβραναν τη γή νά τιναχτεί ξαφνιασμένη. Έσοκασαν στο σκοτάδι έδώ - εκεί λάμψεις. Το πυροβολικό του έχθρου, οι πρώτες έβριδες. Ή γή της Ήπειρου, χτυπημένη κατάσκαρκα, στά σπλάγια της, άνασειστηκε, βόρηξε σά ζωο μαχαιρωμένο.

Το μέτωπο, πέρα ως πέρα, καγιόταν τώρα από τα πυρά του έχθρου. Με όλα τους τα πυροβολικά ο Ίταλο έφραγαν σέ πλάτος και σέ βάθος. Κοκκίνιζε ο όριζοντας με την τρεμουλιαστή, πένθιμη άντιφραγγιά του χαλασμού, το έλαφος έτρεπε. Κι' ο Έλληνας φαντάρος στεκοτάρι άπορημένος, με το τσεφάκι ακόμα κρή στο χούφτο του, κοίταζε κι' άναρεσιτότα πάλι: από την Κομιστολη προς τους Φιλιάτες. Είχε εμμερώσει τώρα και τα τμήματα του έχθρου φαίνονταν ξεκάθαρα, σέ πικνές φάλαγγες, παράταξη πορείας, φουρτώτερο παρά μάχη, να προχωρούν μέσα στην Έλλάδα. Οι φρουρές των φυλακίων, κατά τις όδηγίες που τους είχαν δοθεί, άποσύρονταν κανονικά στις όρισμένες τους θέσεις, να συναντήσουν τα τμήματα προκαλούμενος που άρχιζαν τόν έπιφραδωντικό τους άγώνα. Είταν το σχέδιο της Μεραρχίας.

Ή εισβολή άρχισε μόλις κόπασε το κανονίδι, από πολλές μερες μαζί: 'Από τη Μέρτζαη προς το Χάνι Μπουραζίνι' από τους Δρυμάδες προς το Δελβινάκι' από την Κακαβιά προς το Χάνι Δελβινάκι πάλι: από την Κομιστολη προς τους Φιλιάτες. Είχε εμμερώσει τώρα και τα τμήματα του έχθρου φαίνονταν ξεκάθαρα, σέ πικνές φάλαγγες, παράταξη πορείας, φουρτώτερο παρά μάχη, να προχωρούν μέσα στην Έλλάδα. Οι φρουρές των φυλακίων, κατά τις όδηγίες που τους είχαν δοθεί, άποσύρονταν κανονικά στις όρισμένες τους θέσεις, να συναντήσουν τα τμήματα προκαλούμενος που άρχιζαν τόν έπιφραδωντικό τους άγώνα. Είταν το σχέδιο της Μεραρχίας.

Οι Ίταλοι δεν περιμέναν αντίσταση, ή το πολύ - πολύ είχανε φανταστεί με προσχηματική μονάχη αντίσταση. Μόλις άντίκρου τους έσοκασαν οι πρώτοι πυροβολισμοί από τις ραχούλες, στάθηκαν ξεπρακωμένοι. Ταμπουρωμένοι ο λιγοστοί άντρες των Έλληνικών φυλακίων στά ύψαματα, έφραγαν άπάνω στον έχθρο συνέχεια και με πέσιμα. Οι Ίταλικές φάλαγγες, που είχαν ξεκινήσει με παράταξη θεατρική, μπροστά ο μοτοσυκλετιστές, πίσω τα θεωρακωσιμα αυτοκινητα, πιο πίσω το πεικό, κλονιστηκαν, φουσκωσαν και ξεφουσκωσαν στη στιγμή, σάν το κορμί του φιδιού, έσοκασαν, σιόρπησαν στις πλαγιές γύρω, μέσα σ'τά σκούνα και σ'τά πουνάρια.

Οι άντρες του φυλακίου Κακαβιάς, που όρίζει μιάν από τις τρεις όδικες άρτηρίες από 'Αλβανία σ' Έλλάδα, είχαν προλάβει να συμπτυχθούν ένας - ένας στο πρώτο σύνθημα του συναγεμίου, ώρα πέντεμισή. Ό τελευταίος, ένας λαχιάς, άφρασε μέσα στο φυλάκιο το φανάρι του πετρελαίου άναμμένο. Οι Ίταλοι, βλέποντας το φως, νόμισαν πως το φυλάκιο κατέχεται κι' άρχισαν να του ρίχνουν με πυλοβόλα και με όμιους. Βλέποντας όστόσο ήσυχία, ροβήθηκαν παγίδα, έβραλαν φωνή στά Έλληνικά, να παραδοθεί ή φρουρά. Καμμιά άπάντηση. Τότε ξαναέρχισαν να ρίχνουν, καταγιωτικά. Τέλος ο αξιωματικοί

πρόσταξαν ἐπ' ὅπλου λόγχῃ καὶ τὸ πεζοὺ ἀώρησε. Βρῆκανε μέσα στὸ ἔρρημο φυλάκιο τὸ φανάρι μοναχικοῦ, νὰ τοὺς περιμένει.

Ἄν ἡ ἐπίθεση ἄρχισε γενικά στίς πεντέμισο, σὲ πολλὰ σημεῖα οἱ Ἴταλοι εἶχαν ξεκινήσει ἀπὸ πολλὸ νωρίς, τίς μικρὲς ὄρες τῆς νύχτας, προτοῦ ἀκόμα ἐπιδοθεῖ τὸ τηλεφώνημα καὶ ἡ Μεραρχία εἰδοποιήσῃ τὰ φυλάκια γιὰ τὴν ἐπιεπιμενὴ εἰσβολή. Στὸ φυλάκιο ἀνάμεσα Μέρτζανη καὶ Σκορδίλη, ἓνα ἰταλικὸ τμήμα εἶχε περάσει τὸ ποτάμι ἀπὸ νωρὸς κι' ἔκοιθε τὴν τηλεφωνικὴ γραμμὴ. Ἄπονήρευτοι ἓνας Ἑλληνας δεκανέας κι' ἓνας στρατιώτης, πήγαιναν νὰ τὴ διορθώσουν, ὅταν οἱ Ἴταλοι, πρὸ παραβολίχων, χύμηναν, τοὺς ἔπαιξαν καὶ τοὺς αἰχμαλωτίσαν. Στὸ φυλάκιο τῆς Αεοντοξανακῆς ὅμως, κοντὰ στοὺς Φυλιάτες, ἡ ἀρετὴ τοῦ ἔχθρου ἔδωσε ἀκόμα καλλίτερο δείγμα τῆς: Δίχως καμμιὰ προπαρασκευὴ πυροβολικοῦ ἔδω, στὸ βαθὸ σκοτάδι, τὰ ἰταλικά τμήματα προχώρησαν ἀθρόωβα, ἀθέατα μέσα στὸ δάσος, πήδηξαν ἀπάνω στὸ σκοπὸ, τὸν σκότωσαν, ἔπιασαν δυὸ στρατιώτες. Οἱ ἄλλοι τοῦ φυλακίου πρὶλαβαν κι' ἔφυγαν. Τὴν προηγούμενὴ ἡμέρα, οἱ ἴδιοι ἐκείνοι Ἴταλοι εἶχαν ἔρθει ἀπὸ τὸ δικὸ τους τὸ φυλάκιο ἀντίκρου, νὰ ζητήσουν ψωμί, γιατί τάχα εἶχαν ἀργήσει νὰ λάβουν τὰ τρόφιμά τους. Στὴν πραγματικότητα, εἶχαν ἔρθει νὰ κατατοπιστοῦν γιὰ τὸ πραξικόπημα ποὺ ἐτοίμαζαν. Οἱ Ἑλληνες, ἀπὸ τὰ ἔξη ψωμιὰ ποὺ βρισκόταν στὸ φυλάκιο, τοὺς εἶχανε δώσει καὶ πέντε. . .

Ἄλλὰ τὸ ἔχθρικο πυροβολικὸ ἀκούγονταν τώρα στὰ Γιάννια. Μὲ τὴν ἡμέρα ποὺ ἔφεγγε πιά, εἶχε βγεῖ καὶ ἡ ἰταλικὴ ἀεροπορία, ἔρχικε πάνω στὰ μικρὰ ἑλληνικά τμήματα τῶν συνόρων ποὺ συμπύσσονταν σὲ διαδοχικὲς θέσεις. Τὸν ἀγῶνα τῶν τμημάτων προκάλυψε εἶχε ἀναλίσσει ὁ Κασιμπήτορας στὸν Μαυρογιάννη νὰ τὸν διευθύνει, ποὺ ἔφερε καλὰ τὸ ἔδαφος καὶ τοὺς ἠγῆτορες τῶν τμημάτων. Τὰ ἔχθρικά ἀεροπλάνα ἀνακάλυψαν γρήγορα τὸ Σταθμὸ Διοικήσεως τῆς Μεραρχίας στὴ Βρύση τοῦ Πασαῖ, ἔρριξαν μιά κόκκινη φωτοβολίδα με ἀλεξίπτωτο, γιὰ νὰ τὴν ἐπισμαρτοῦν στὸν βομβαρδιστικὰ τους. Στὸν τομέα Μέρτζανης - Κόνιτσας ὥστόσο οἱ Ἴταλοι δὲν μπορούσαν νὰ προχωρήσουν: ἓνας λόχος ἑλληνικός, ἀπὸ τὰ ὕψηματα, τοὺς εἶχε καθλώσει μὲ τὰ πυρὰ του. Ἀριστερὰ κάτω, στὸν παραλιακὸ τομέα, στοὺς Φυλιάτες, τὸ βαρὺ πυροβολικὸ τῶν Ἰταλῶν ρίχνει συγκεντρωτικὰ μέσα στὴν πόλη, πάνω στὸν ἄμμοιο πληθυσμὸ, σκοτώνει. Ἡ θέση τῶν εἰσβολῶν εἶναι πλεονεκτικὴ, γιὰ τὴν ὄρα ἔχουν τὴν πρωτοβουλία, ἐκδηλώνονται ὅπου καὶ ὅπως θέλουν. Οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις, τὸ μόνο ποὺ μποροῦν νὰ κάνουν εἶναι νὰ προβάλουν ἀντίσταση μετρημένη, ἐπιβραδυντικὴ. Τὰ ἀποσιτισμάτα καταστροφῶν, κάτω ἀπὸ τὸ ἄγριο σφυροκόπημα τοῦ ἔχθρικοῦ πυροβολικοῦ, κατορθώνουν ν' ἀνατινάξουν γέφυρες, κομμάτια τῶν δρόμων. Ἀνατινάξεται ἡ γέφυρα μέσα στὴ χαράδρα, στοὺς Ἄγριοις. Στὴν Ἀρινίτσα, ἓνας ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Μηχανικοῦ, ὁ Πελένης, ἀφένεται ἀνάμεσα στίς ἔβριδες ποὺ σκάζουν γύρω καὶ

βάζει φωτιά στὸ φυτῆλι: Ἡ μεγάλη, στρατηγικῶς σπουδαία γέφυρα, τινάζεται στὸν ἀέρα.

Ὁ ἀγῶνας ἔχει πιά γενικευτεῖ ὁ ὅλο τὸ μέτωπο, καίγεται ὁ τόπος, τραντάζεται συθέμελα ἀπὸ δια μακρὰ τὰ πυροβολικά, τίς βόμβες, τίς ἀνατινάξεις, Σύσσωμη ἡ Ἡπειρος, πρόμαχος τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ὀρθώθηκε, ἀνεμίχθη, ἀνεμίχθη τὸ σπαθὶ τῆς, καὶ κρατώντας τὸν ξεσκασμένο κούλας χιτώνας τῆς μὲ τ' ἀριστερό, πισσωπλατίζει ἀργά, ἀντιπατάει καὶ χτυπάει. Τὸ Γενικὸ Ἐπιτελεῖο, ἀπὸ τὰ πῆλη Ἀθῶνιστοῦ, εἶχε στείλει στὴν VIII Μεραρχία μῆνυμα ποὺ εἶπε κατὰ-λήγοντας: « . . . ἀναγνωρίζεται ἡ δυσχερὴς θέση, εἰς τὴν εὐρίσκειται ἡ μεραρχία. Ἡ κυβερνήσις δὲν ἀναμένει βεβαίως ἐκ τῆς μεραρχίας νίκας, δεδομένης τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἀντιπάλου, ἀναμένει ὅμως ἐκ ταύτης, νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. . . » Ἡ VIII Μεραρχία, στρατολογημένη ὁλόκληρῃ ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, καὶ ποὺ ἀγωνίζετο τῶρα γιὰ τὴν πατρικὴ τῆς γῆ, δὲν θὰ σώσει μόνο τὴν τιμὴ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων. Θὰ τοὺς χαρίσει καὶ τίς πρῶτες νίκας.

* * *

Ἔβταν σκληρὲς ὥστόσο οἱ ἡμέρες ποὺ ἀρχίζαν. Ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ὀλικὴ ὑπεροχὴ τοῦ ἔχθρου μπορούσε ἀνετα νὰ ἐντυπωσιάζει. Πιάτὸν ἔρχο ποὺ πυροβολικοῦ του, τῆς ἀεροπορίας του, τίς ἀβήθους μοτοσυκλέτες ποὺ προπορεύονταν ἐπιβλητικὰ, σὲ παράταξη, ἀναβράζοντας, μὲ τίς μηχανεὲς τους, ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους στὴν ἐπίθεση καὶ τ' ἀδοκίμαστα ἀκόμα ἀπὸ τὸν Ἑλληνα στρατιώτη, τὰ θολικά ἄρματα μάχης. Στὸν τομέα τῆς Μέρτζανης, γιὰ νὰ ἐκβιάσει ἡ διάβασις, παρουσιάζονταν καμμιὰ δεκαπάρια μικρὰ καὶ πολυθρόνα τέταρα, μὲ πυροβόλα καὶ πολυβόλα ποὺ σπασίονε ἀπελευκτὰ μὲ ἀπὸ τίς θυρίδες τοῦ πυργίσκου, δυὸ σιδερένιες κεραεῖς ποὺ τινάζουν φύλλες, φτύνουν κατὸ μέταλλο.

Δοκίμασαν νὰ περάσουν τὸν αἰῶνα, νὰ προχωρήσουν πρὸς τὸ Μπουραζάνι ἀπὸ τὴ δεξιὰ ἔχθη τοῦ Ἄδω, ἐπειδὴ ἡ γέφυρα εἶχε ἀνατιναχτεῖ. Τὰ δυὸ πρῶτα, ἑσπρικά, ἀνοίξε ἡ γῆ καὶ τὰ κατόπι: κούτροβαλιστήσαν μέσα σὲ μιά βαθειὰ ἀνταρματικὴ τάφρο, καλὰ κρυμμένη. Ἀχοστήσαν ν' ἀγριετοῦν ἐκεῖ - μέσα οἱ μηχανεὲς τους, νὰ μουρξίζουν, ἀλλὰ δὲν κατάφεραν νὰ τὰ βγάλουν στὸ φῶς. Ἀπόμειναν στὸ βυθὸ, σὰν παρακουρτισμένα παιχνίδια. Τ' ἄλλα ἔπρηνε διαφορετικὸ δρόμο, πήγαν νὰ φέρουν βόλτα τὸ ἐμπόδιο, ὅταν, ἀνεμιασά τους, σκάζουν δυὸ τρομαχτικοὶ κερανοὶ, τινάζουν στὸν ἀέρα μέσα σὲ ἀστραπὲς καὶ μαύρους καπνοὺς σιδερα, πλάκες, βίδες — ἀπὸ ἀκόμα μικρὰ τέταρα. Ἐχγαν παθῆσι σὲ ναυροπέδιο, ἀπὸ ἐκείνα ποὺ ἔπραξε καὶ παράγωσε ὁ Μαυρογιάννης. Παλαβομμένα τὰ ὑπόλοιπα, γύρισαν τὰ μπρῶ-πίσω, τὸ ἔβαλαν στὴ φευγάλα. Μόνο ποὺ τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ τὰ εἶχε σημάδεψει

στὸ μεταξὺ, ἔφριχνε πάνω τους γοργά, ἀπαντώντας, γαϊούρες ἀπὸ σκόλιος τὸν κλέφτη. Μερικά ἀκόμα ἄρματα κοκκάλευσαν στὸν τόπο, χτυπημένα, τ' ἄλλα σούριπσαν, ἔγιναν μπουχός. Καὶ οἱ Ἕλληνες φαντάροι, ποὺ κοίταζαν ἀπὸ τὰ χαρακώματα τους μὲ μάτια τετωμένα τὴν πρώτη τούτη ἀναμέτρηση μὲ τὴ μηχανή, πρὸς οὐσαν ἔξω ἔβροντοι, φωνάζανε, γιουδαίζαν, σφύριζαν. Ἡ πατροπαράδοτη κραυγὴ τῆς μάχης «ἀέρα», κυμάτισε σ' ἕλη τῆ γραμμῆ.

Οἱ Ἴταλοι εἶχαν τὴν ἰδέα πὸς ὁ στόμος, οἱ φροβῆρες τὸ Ντούτος, ὅπως ἐντυπωσιάζαν αὐτούς, θὰ εἴχανε τρομοκρατήσει, παραλούσι καὶ τοὺς Ἕλληνες. Τὸ λάθος τους εἶταν αὐτό, κ' ἔχι, ἔπως εἶχε εἰπωθεῖ, ἡ στρατηγικὴ ὑποτίμηση τοῦ ἀντιπάλου. Δὲν ἤξεραν πὸς τὴν στεγνὴ κ' ἀμάλαγη τούτη χώρα ποὺ ἤρθαν, παράγεται ἐπὶ πανάργησιν χρόνια ἓνα ὄζο πὺ λυώνει κάθε λίπος, βάζει σὲ σκληρὴ δοκιμασία κάθε στόμο: Τὸ πνεῦμα τοῦ κριτικοῦ ἐλέγγου. Ἐνας Ἴταλὸς ἀξιωματικὸς τοῦ βαρέος εἶχε ἀκουστῆι νὰ λέει τὸ πρῶτ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τὸ Πεπέλι, κοντὰ στὴν Κακαβιά: «Αὐριο βροβῆθι θὰ πάρο τὴν καρὲ μου στὰ Γιάννινα». Τὸ ἀνέφερον οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ὅταν ὁ Ἕλληνας στρατὸς ἄρχισε νὰ προελάνει πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα. Ἐνας μουσικλετιστῆς πάλι, ὁ δεῦτερος στὴν σειρά τῆς φάλαγγας ποὺ κατορηφόρησι γιὰ τὸ Καλπῶσι, εἶχε κόψει στὴν πλάτη του ἓνα ζωντανὸ ἀρνί, τὸ πῆγαινε στὰ Γιάννινα νὰ τὸ ψήσει. Κούφιοι παληκαρισμοί! Τὴν ἀνάποδη τοῦ νομίματος οἱ στρατιώτες τοῦ Πράσκα τὴν εἶδανε πολλὴ γρήγορα. Ἀπὸ τὴς 29 Ὀκτωβρίου κώλας, ἄρχιζαν νὰ προχωροῦν διασταχτικοί, ἄν καὶ σ' ὀλόκληρο τὸ μέτωπο τῆς VIII Μεραρχίας. Ξεκίνησαν ἀπὸ ἀρῆ, κοντὰ στὴ 1 μετὰ τὸ μεσημέρι. Μέσα στὴ νύχτα, εἶχανε χάσει τὴν ἐπαφῆ.

Αὐτὸ, ἰκοῦ ἔπρεπε νὰ τοὺς κάνει ν' ἀνηυχῶσιν, τοὺς ξεγέλασε. Βέβαιος πὸς οἱ Ἕλληνες ἀποσύρθηκαν βαθεῖα στὸ ἐξαρὸς τους, πὸς ὁ δρόμος τώρα ἀνοίγεται μπροστὰ τους εὐλευθέρως, ξεκίνησαν κατὰ τὸ Χάνι Δελβινάσι ἀπὸ πικνὴ φάλαγγα, μπροστὰ ἡ μουσική. Ἐφταναν στὰ ὑψώματα, ξεβρόδεξε ἀπὸ τὴ μικρὴ δασωμένῃ ρεματιά, τοὺς Ἄγιους, ὅταν ἀπὸ ἀντίκρο ἀνέβη ξεφρονικά τσερκεθὶ ἄγριο, γαϊούριμα πικνὸ ἀπὸ τὰ πολυθῶλα ποὺ γάζωναν τὸν τόπο. Ἡ ρεματιά ἔβριχε βαρεῖα κ' ἄσχημα. Ἀπὸ τὴς πικνῆς τάξεις τῶν εισβολέων κιάλωσαν χάμιου οἱ χτυπημένοι σωρὸ. Ξερωνητὰ πανικοῦ, πόνου, χλασῆ. Ἡ μουσικὴ ἔπαθε συγκοπή, ἡ φάλαγγα ἔσπασε, σκόρπισε σὺ λόγγο, στὰ ρομαίνα.

Ὁ ἀγώνιας τῶν τμημάτων προκαλύφει κ' ὁ ὑποχωρητικὸς ἔλιγμος ποὺ εἶχε ὀρῖσι στὸ σχέδιό τῆς ἡ VIII Μεραρχίας, θὰ εἶχανε ὀσῶσο πολλὴ γήγορα: Τὴ νύχτα τῆς 29 πρὸς 30 Ὀκτωβρίου εἶλε τὰ τμήματα εἶχανε μετεῖ στὴ γραμμὴ ἀμύνει — τὴ γραμμὴ ποὺ εἶχε διαλέξει ἡ μεραρχία κ' νὰ δώσει τὴν ἀποφασιστικὴ μάχη τῆς. Ὁ καιρὸς εἶταν βροχερός, θὰ ἔροθια τοῦ Ἕλληνοῦ στρατοῦ λιγοσά: χρειαστῆκε νὰ περιορίσων σὲ μισὴ μερίδα κρηίδεροι τὴν τροφὴ γιὰ τὰ ζῶα. Ὅμως ὁ Κατομήτρος ἔβγαλε τὴν Ἡμερησίαν Διαταγὴ του κ' εἶλε:

«Ἀἴξαντος τοῦ προκαλυπτικοῦ Ἄγιουσι ἀπὸ σήμερον ἡ Μεραρχία κατέχει τὴν ἀργανωμένην τοποθεσίαν δι' ἑλων τῶν δυνάμεων τῆς. Ἐπὶ τῆς τοποθεσίας αὐτῆς θὰ δοθῆ ἡ ἀποφασιστικὴ ἀγὼν πρὸς τὸν ἔχθρον. Ὁ ἀγὼν θὰ διαεχθῆ μετὰ πείσματος καὶ ἐπιμονῆς ἀκαταβλήτου. Ἄμυνα κριτερὰ ἐπὶ τῶν θέσεων μας μέχρις ἐσχάτων. Ὀδεμία ἰδέα εἰς ὀδὴν νὰ ὑπάρχη περὶ ὑποχωρήσεως. . . » Ἡ Διαταγὴ αὐτῆ, ποὺ διαβάστηκε πρῶτ-πρῶτ στὴς μέσδες, ἐνὺ τὸ πυροβολικὸ ἔβαλλε, πνίγηκε στὴς ζιτωκραυγῆς.

Ἀπέναντι στὴν VIII Μεραρχία, τὴν παρατεταμένη ἀπὸ θάλασσα Ἰσμία Κόνιτσα, ὁ ἔχθρος διέθετε τρεῖς μεραρχίες. Ἡ μιά τους εἶταν θεωροκωμένη. Διέθετε ἀκόμα βαρὺ πυροβολικὸ, ἄρματα μάχης, ἀεροπορία ἰσχυρή. Στὴς 30 Ὀκτωβρίου οἱ Ἴταλοι προχωροῦσαν πρὸς τὸ Καλπῶσι ἀπὸ τὰ Δουλιανά, ἀπὸ τὸ Γεροπλάτανο, ἀπὸ τοὺς Ἄγιους κ' ἀπὸ τὸ Χάνι Δελβινάσι. Δὲν ἔρχονταν ἄμοις ἔπαφῃ μὲ τὰ Ἕλληνικὰ τμήματα: τὸ Ἕλληνοκὸ πυροβολικὸ, μὲ τὰ παρατηρητήρια του σὲ θέσεις ἐξαιρετές, δεξιὰ στὴ Γραμμάδα, ἀριστερὰ στὴ Μονὴ Βελῶσι, ἔβαλλε καταπάνου τους συνέχεια. Ἀναγκάστηκαν νὰ σταματήσων. Ὅλα τὰ περάσματα, οἱ τοποθεσίες, εἶταν μελετημένα, ἐπισημασμένα ἀπὸ τὸ πυροβολικὸ τῶν Ἕλλήνων πρὶν ἀκόμα ἀρχίσει ὁ ἀγὼνας, τότε ποὺ περιέμναν τὴν εισβολή: ἔπειτα οἱ σκοπεῖτες τοῦ Ἕλληνοκὸ πυροβολικοῦ εἶταν τέλειες, τὰ πυρὰ τοῦ εὐστοχοῦ: Βλήματα δὲν πέρσωναν, ἔπρεπε λοιπὸν τὸ καθῆνα τους νὰ πικνῆι τόπο. Εἶταν πάλι Ἕλληνοκὸ παράδοσι αὐτό, ἀπὸ τὸ 21, παράδοσι τῆς ἀγωνιζόμενης φτώχιας. Τὸ πυροβολικὸ τοῦ 1940 ὁ Βισκόντι Πράσκα τὸ βρῆκε — λέει σ' Ἄπομνημονεύματά του — εἶχι πολλὴ πικνὸ ἀλλὰ ἀρκετὰ εὐστοχο κ' ἐξαιρετικὰ ἀποτελεσματικόν. Καὶ προσέθετε: ἌΠυροβολαρχίες μέσος σὲ σπυλιές, ποὺ δὲν καθόρθωνε νὰ τίς ἀνακαλόφει ὄστε ἡ ἐπίγεια ὄστε ἡ ἐναερία παρατήρησι, χτυποῦσαν τὰ τμήματά μας σ' ἀναγκαστικὰ περσῶματα ἢ σ' ἀκάλυπτα σημεία ποὺ δὲν γίνονταν νὰ τ' ἀποφύγων, καὶ προκαλοῦσε πολλὰ θύματα, γιὰ ἔβαλλαν ἀπὸ ἑλες τίς κατευθύνσεις, κατὰ μέτωπο καὶ στὸ πλευρὰ τῶν στρατευμάτων μας.

Ἄλλη Ἕλληνοκὸ παράδοσι αὐτῆ, δημοιοργήμα πάλι τῆς ἀνάγκης: ὁ κλεφτοπέλιος, μεταπερμένος τώρα στὸ πυροβολικὸ. Οἱ πυροβολαρχίες ποὺ δεκάτιζαν τὸ στρατὸ τοῦ Πράσκα δὲν εἶταν κρυμμένες σὲ σπυλιές, γιὰτί τόσες σπυλιές δὲν ὑπῆρχαν. Εἶταν καμουφλαρισμένες κἀντὶ ἀπὸ δένδρα, μὲ ὄβριγμα γιὰ τοὺς πυροβολητῆς κ' αὐτὰ μεταμειωσμένα. Ὅταν ἡ ἀεροπορία παρουσιαζόταν ἀπὸ ψηλά, ἀνιχνεύοντας, σόπαιναν τὰ Ἕλληνικὰ πυροβόλα, μὲ μὴν προδοθῶν ἀπὸ τὸν καπνὸ. Μέλις τ' ἀεροπλάνα ἔφταναν, ξανάρχιζαν οἱ πυροβολαρχίες νὰ βάλλουν.

Τρῖανά καὶ τριανταμῖα τοῦ μηνὸς ὁ ἔχθρος κάνει νὰ προχωρήσει πρὸς τὸ Καλπῶσι καὶ δὲν τὸ κατορθώνει. Στὴς 31 σημειώνεται, ἀπεναντίας, ἐκεῖ-ἀπέναντι στὴν ἀερογιάλιὰ τοῦ Ἰονίου, ἓνα κατόρθωμα τοῦ Ἕλληνοκὸ στόλου — τὸ πρῶτο στὸν πόλεμο: Δύο ἀντιτορπιλικὰ, τὸ «Υφάρω» καὶ τὸ «Σπέτσαι»,

ὄπω τὸν ἀντιπλοῦρχο Κώνστα, ξεπροβάλλουν ξαφνικά στὸ πλευρὸ τῶν Ἰταλῶν, σηματοδοτοῦνται καὶ βομβαρδίζουσι μάλιστα ὄρα ὀλόκληρη, ἔτσι σηματοδοτοῦνται, τὶς ἰταλικὲς γραμμές. Ἡ κατάσταση στὴν περιοχὴ αὐτὴ ὅπου ἐνεργοῦσε ὁ ἐχθρὸς, εἶταν περίπλοκη. Ἄταχτα ἑλληνικὰ σώματα συνέπρατταν μάλι τοῦ ἑλλά καὶ οἱ περιθώουσι α' Ἀλβανοὶ τῆς Τσαμουριάς, στὰ νότια τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, χτυποῦσαν προδοτικὰ μέσ' ἀπ' τὰ σπίτια τους, λεηλατοῦσαν τὰ ἑλληνικὰ χωριά πού τὰ τμήματα προκαλούμενα εἶχαν ἀναγκαστεῖ νὰ τὰ ἐγκαταλείψουσι. Τὴν 1η Νοεμβρίου τέλος γίνεται αἰσθητὸ πὺς οἱ Ἰταλοὶ ἐτοιμάζονται γιὰ τὴν ἐπίθεσιν τους κατὰ τοῦ Καλπακίου. Ἡ κρίσιμη ἡμερομηνία ζυγώνει.

Ἀλλὰ κατὰ δυσᾶρεστο εἶχε σημειωθεῖ στὰ δεξιὰ τῆς VIII Μεραρχίας, πᾶνει στὴν Πίνδο: Οἱ Ἰταλοὶ ἔκαναν ἐκεῖ ἕνα ρῆγμα, ἀπόθησαν τὰ ἑλαφρὰ ἑλληνικὰ τμήματα στὴν ἄνω κοιλάδα τοῦ Ἄουου, ξεχύθρταν δεξιὰ κ' ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν Σμόλικα. Ἀνάμεσα στὸ Ἀπόσπασμα Πίνδου καὶ στὸ δεξιὸ τῆς VIII Μεραρχίας δημιουργήθηκε ἕτσι ἕνα ἐπικίνδυνον κενόν.

Τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο προωθοῦσε κατὰ καὶ ὅ, τὶς δυνάμεις διέθετε, ὅμως ἡ ἐπιστράτευση εἶταν ἀκόμα στὴν ἀρχὴ τῆς, οἱ ἐρεθέρειες ἐλάγιστες. Ἀναγκάζεται τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο νὰ θυμίσει μὲ διαταχὴν του στὴν VIII Μεραρχία πὺς κύρια ἀποστολὴ τῆς εἶναι ἡ ἀπόφραξιν τοῦ δρόμου πρὸς τὴ Θεσσαλία, ἀπὸ τὴν κατεῦθυνση Ἰωάννινα - Μέτσοβο - Καλαμπάκη, καὶ δευτερεύουσα μόνον ἡ ἄμυνα τῆς Ἡπείρου. Στὴν Ἡπείρου, τελικὴ γραμμὴ τῆς συμπτύξεως θὰ εἶταν ὁ Ἀραχθὸς ποταμὸς. Κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Ἀρχιστρατήγου, ἡ προσωρινὴ ἀπόλεια ἀδάφους δὲν θὰ εἶχε τόση σημασία ὅση ὁ κίνδυνος ν' ἀποκοπῶν οἱ δυνάμεις τῆς Ἡπείρου ἀπὸ τὶς δυνάμεις τῆς Θεσσαλίας καὶ νὰ σχιστεῖ ὁ ἑλληνικὸς κορμὸς στὰ δύο.

Τὶς πέντ' ἔξη αὐτὲς ἡμέρες, παίζοντας ἐκεῖ ἀπάνω στὴν Ἡπείρου καὶ στὴν Πίνδο, ἡ κρίσιμότερη πράξις τοῦ δράματος.

Ὁ Κατσιμητρος, κ' ἀφοῦ ἀκόμα ἔλαβε τὴ διαταγὴν τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, δὲν ἄλλαξε ἀπόφασιν. Εἶχε πεί πὺς θὰ δώσει τὴ μάχην στὸ Καλπάκι — ὅθ τὴν ἔδωκε ἐκεῖ. Ἡ Μεραρχία του, μετὰ τὴν προώθησιν μάλιστα τῶν ἑθνομικῶν δυνάμεων, εἶχε ἐμπλασθεῖ πιά στὸν ἀγῶνα, ἡ γενικὴ ἐπίθεσις τῶν Ἰταλῶν εἶταν ὀλοφάνερο πὺς θὰ ἐκδηλωνόταν ἀπὸ στιγμὴν εἰς στιγμὴν. Σκέφτηκε ἔπειτα ὁ Κατσιμητρος πὺς ἡ μεραρχία τοῦ δικιοῦσε, καὶ πὺς τῆς εἶχε ἡ ὑψηλὴ τιμὴ νὰ κλείσει πρῶτὴ αὐτὴ τὸ δρόμον στὸν εἰσβολέα, εἶταν ἀπαρτισμένη ἀπὸ ἡπειρώτες. Ἄν τὸν ἔλαγε τώρα νὰ ὑποχωρήσουν, νὰ παρατήσουν τὰ χρώματά τους, οἱ συνέπειες στὸ θῆκόν τους μπορεῖ νὰ εἶταν ὀλέθριες. Τότε εἶναι πὺς θ' ἀνοιγόταν διάπλατα ὁ δρόμος πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀποφάσισε λοιπὸν ὁ μέραρχος νὰ κάνει χρῆσιν τῆς ἀρχικῆς ἐλευθερίας πὺς τοῦ εἶχε ἀναγνωρίσει τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο. Κάλπε τους δύο συνταγματάρχες δικιοῦτες τῶν τοιμῶν Νεγρᾶδων καὶ Καλαμᾶ, τοὺς ἀνοκοίνωσε τὴ διαταχὴν πὺς εἶχε λάβει,

τὴ δειχὴ τοῦ ἀπόφασιν. Τοὺς ζήτησε ἀπόλυτη ἐχεμύθεια. Ἡ εὐθύνη πὺς ἀναδεχόταν τὴ στιγμὴν τοῦτῃ σὰν πολέμαρχος εἶταν τεράστια: εὐθύνη ἀπάναντι στὸ σύνολο τοῦ Ἄγῶνα, ἀπάναντι στὴν Ἑλλάδα, ἀπάναντι στὴν Ἱστορία. Εἶχε τὴ δύναμιν, τὸ σθένος νὰ τὴν ἀναλάβει. Ἐδῶ εἶναι πὺς φάνηκε ἀρχηγός.

Στὴ θεωρακισμένη Μεραρχία «Κενταύρων» εἶχε ἀνατεθεῖ ἀπὸ τὸν Ἰταλὸ Ἀρχιστράτηγον νὰ διασπᾶσιν τὸ ἑλληνικὸν μέτωπον καὶ τ' ἀμυντικὰ τοῦ ἔργου στὸ Καλπάκι. Ἡ ἐπίθεσις θὰ ἐκδηλωνόταν πρῶτα μετὰ τὴν κεντρικὴν φάλαγγα τῆς Μεραρχίας «Φερράρας». Σκοπὸς τῆς νὰ ὑπερκεράσει τὴν ὀχυρωμένην τοποθεσίαν, ἐνῶ ἄλλες φάλαγγες τῆς «Φερράρας», ἡ «Σολίνας» καὶ ἡ Ἰτρίτουσ ἀπὸ βορρᾶ, ἡ «Σακπίνου» ἀπὸ δυτικᾶ, θὰ ὑποβοηθοῦσαν τὴν κύρια κίνησιν.

Ἡ τοποθεσία πὺς ἔχει κέντρο τὸ ὄψωμα καὶ τὸ χωριὸν Ἐλαία (Καλπάκι) εἶναι πλατειὰ καὶ φωτεινὴ. Ὅπου κοιτάξει τὸ μάτι γύρω, κυματίζουν φουγοντας στὸν ὄριζοντα ὄψωματα, βουνά, λόφοι. Τὰ χρώματα παλῶν ἀπὸ τὸ σταχτὴν τοῦ βράχου ὡς τὸ ἀχνόγαλανο τοῦ μακρουνοῦ βουνοῦ, περινώτας ἀπὸ τὰ μενεαλιὰ, τὰ ροδιωμένα, τὰ ζουμπουλιὰ, μὲ πιτωλιὰ ἀπὸ ἀραχτὴ, σγουρὴ πρασινάδα. Ὅλο μάλι τὸ τοπίο ἀναδίνει κατὰ τὸ λιπώσαρκο καὶ τὸ αὐστρὸν. Τὸ κοντοποῦντρο καὶ τὸ πικρὸ σχοῖνο εἶναι ἡ βλάστησί του, θάμνοι κέλλιο, κ' ὁ καθέννας τους καλὸς γιὰ νὰ στήσει πίσω του καρτεῖ ἕνα τοῦφει.

Δυὸ δρόμοι, πὺς καθεβαῖνον ἀπὸ τὰ βορειοανατολικὰ κ' ἀπὸ τὰ δυτικὰ, ἀπὸ τὴν Κόνιτσα καὶ τὴ Μέρτζανη ὁ ένας, ἀπὸ τὴν Κασαβιά ὁ ἄλλος, δένονται. Ὁ κόμπος, γίνονται στὸ Καλπάκι ἕνα, κ' αὐτὸς πιά κυλάει κατὰ τὰ Γιάννινα. Ἡ θέσις εἶναι ἐπίκαιρη, σημαδιακὴ. Ὡστόσο ὁ ἀνεγνωριστὸς διαβάτης δὲν θὰ τὸ καταλάβει. Μόνον ἂν κάποιος τοῦ ἐξηγήσει, τοῦ θυμίσει, μόνον τότε τὸ τοπίο γύρω θὰ πάρει γι' αὐτὸν γλώσσα καὶ νόημα. Ἀριστερὰ, κοιτάζοντας κατὰ τὸ δρόμον γιὰ τὰ Γιάννινα, κάπου ἕνα χιλιόμετρο ἀπόστασις ἀπὸ τὴν δημοσίαν, θὰ ἴδει νὰ παρεμφανέται ἕνα βραχοβουνὸν κατ'ἐγμένο, στρογγυλεμένο, φαλακρὸ. Εἶναι τρίκορφο. Μ' ὄλο πὺς ἡ γήμνια του ροδίζει στὸν ἄλιο, ἂν τὸ καλοκοιτάξει βλέπει πὺς ἔχει κατὰ τὸ νεκρικὸ, ἴδια κόρα: Εἶναι ἡ Γραμπάλα, φρούριον ἄγριο, βυγλάτορας ἀποτραβηγμένους στὸ πλάι, ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ ἐπιτηρεῖ καὶ νὰ δεσποεῖ. Ὑψος χιλία διακόσια ἕνα μέτρα ἡ πρωτοκορφὴ κορφὴ τῆς.

Ἀνάμεσα Γραμπάλα καὶ δημοσίαν, φουσκώνει ἕνα μαλακώτερον ὄψωμα, αὐτὸ πρασινισμένο, ἂν κ' ἀπὸ φτωχὴ, κοντὴ βλάστησι, ἡ Ἀσσόνισα. Μαζὶ Γραμπάλα κ' Ἀσσόνισα κρατῶνται τὰ ποσιὰ τοῦ δρόμου ἀπὸ βορειοανατολικὰ, ἔχου τὸ μάτι πᾶνω του.

Δεξιὰ, μετὰ τὴν ῥάχην κολλητὴν εἰς πλαγιὰ πὺς καταφροεῖται κρεμαστὴ καὶ δασωμένη, ἡ Μονὴ Βελλὰς ἄνταντεται καταπρόσωπον τὴ μεγάλην κοιλάδα τοῦ Καλαμᾶ. Ἡ θέσις εἶναι ἔλοχη, οἱ γραμμὲς ἐδῶ καὶ τὰ χρώματα τρυφεραινοῦν, ἡ ψυχὴ ἑνασκαινει, πᾶνει νὰ ἀνειρεταται κάτω ἀπὸ τὴ λείκα καὶ τὶς βελανιδιὰς πὺς φλοιοβίζουν. Ὅμως ἡ ἄμυνα δὲν χαλαρώνεται, γίνεται μόνον πὺς κρυφῆ.

Ὁ Καλαμίς, πού ἀναβλόκει ἀνάμεσα Δολιανὰ καὶ Καλιπία λιανός, παιδικὴ ἀκόμα, ἕνα νερὸ διαμένει ἀνάμεσα σὲ καλαμίς, πίνει τώρα σὲ φερβαίνει, ἀπόδινεται σὲ βάλτους, γλωστροὶ πέρα φιδολιγίζοντα, στοιχειὸ γαλαζοπράσινο, μαργιόλο, μὲ ἔχθεσ ἰσκιωμένους ἀπὸ ἱτίες. Ὁ ἀέρας ἐδῶ βαρμυμυρώνεται ἀπὸ τὴ λυγαριά, τὸ μελοσόχορτο σὲ μεθιάει.

Ὅταν, τώρα, κοιτάξεις τὸν ἔρποντα φέρνοντας τὰ μάτια σου ἀργὰ γύρω ἀπὸ ἀνατολὴ σὲ δύση, ἀπὸ τὴ Γραμπάλα στὸ Λεπροβούνι, θὰ νιώσεις νὰ ξεκοβέται βαρὸ κι' ἐχέμιθο τὸ τεῖχος τῆς Ἡπειροῦ. Αὐτὸ εἶχε διαλέξει ἡ VIII Μεραρχία γιὰ τὸν ἀγώνα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Ἀπὸ τὴ μιὰ βουνό, ἀπὸ τὴν ἄλλη βουνό καὶ ποτάμι. Στὴ μέση, στοὺς βάλτους, θὰ βούλιαζαν, νὰ μείνουν, τ' ἄρματα μάχης τῶν Ἰταλῶν. Ἡ γῆ αὐτὴ ἔχει μιὰν αἰσθητὴ παρθεσιά: χτυπιέει μὲ θάνατο ἔπουν τὴν προσβάλει.

Ὅποτε τὴν 1ῃ Νοεμβρίου δὲν κατορθώνουν νὰ πλησιάσουν τὶς ἑλληνικὰς θέσεις οἱ Ἰταλοὶ. Οἱ ὁρμῶι εἶταν κομμένοι, τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ τοὺς ἐσκαπε μὲ σίδηρο ἀναμίεμοι οἱ φάλαγγες τῆς Μεραρχίας Φερράρα, οἱ Σολία καὶ Τρίτοιο, μὲ πολλὴ δυσκολία κατόρθωσαν νὰ φτάσουν σὲ Ἄνω Ραβέντια, πού βάλλονταν ἄνω ἀπὸ τὰ πυροβόλα τῆς Ἀσπυθόνας. Ὅπως ὁμοίως, στὴ 2 Νοεμβρίου, οἱ προετοιμασίες γιὰ τὴ μεγάλη ἐπίθεση εἶχαν συμπληρωθεῖ. Στὴ 8 τὸ πρωῒ, ἡ VIII Μεραρχία ὑπέλαψε ἕνα σῆμα τοῦ στρατηγοῦ Κάρλο Ρόσι πρὸς τὴν Ἀεροπορία. Ἐλεγε: «Ἐπιφυλάχθητε τῆς καλῆς ἡμέρας καὶ πᾶξίσατε ἰσχυρὰ τὸν ἔχθρον». Στὴ 9 ἡ ὥρα, κόμματα ἀπὸ ἱταλικὰ ἀεροπλάνα χυμοῦσαν ἀπ' ἀντικυρὸ καὶ ἄδειαν τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο τὶς βίβες τους πάνω στὴν ἑλληνικὴ γραμμὴ ἀντιστάσεως. Ἐφταναν πίσω, ἴσκιμα τὰ Γιάννια καὶ τὸ ἀεροδρόμιό τους. Τὸ μεσημέρι ἀκρίβως, ἕλο μαζὶ τὸ ἱταλικὸ πυροβολικὸ, ὁρενὸ, πεινὸν, καὶ βαρὸ, ἄρχισε νὰ βιάσει. Τὰ ἑλληνικὰ χαρκαώματα τῆς Γραμπάλας, τῆς Ἀσπυθόνας, τοῦ λόφου τοῦ Καλιπτικοῦ, σέβανταν ἀπὸ τὶς ἐκρήξεις, ὁ τόπος τρανιάζονταν, πάνω ἀπὸ δύο χιλιάδες βλήματα ἔσκαπαν μέσα στὶς ἑλληνικὰς γραμμές. Τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ, ἂν καὶ σθενέστερο σὲ ὄγκο, ἀπαντοῦσε μὲ πέθος. Ὁλόκληρη ἡ τοποθεσία εἶχε φούντωσει, βρόνταγε καὶ ἀνέβραζε σὰν καταχθόνιο σιδεράδικο. Οἱ βράχοι τοῦ τοσακίζονταν τίναξαν γύρω λεπιδοτὰ καὶ σβουρυγὰ χάλκινα, πού σφύριζαν σχίζοντας τὸν ἀέρα.

Στὴς δύομιστὴ μετὰ τὸ μεσημέρι, τὸ ἱταλικὸ πυροβολικὸ σάπασε. Τὸ πεζικὸν ξεκινούσε ἀπὸ τὶς θέσεις του γιὰ τὴν ἐπίθεση. Ἐφταναν πρὸς τὶς ἑλληνικὰς γραμμὰς σφειγμένοι σὲ πυκνὴ μάζες, στίση σιωπῆς, ἀπ' ὄλουθε. Τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ εἶχε ἀγριέψει, ἔφριξε πάνω τους γοργά, πελεκητὰ. Ἀποκρίνονταν τὰ πολυβόλα τοῦ ἔχθρου, φερμένα μὲ βαρετὰ ἔματα ἕλο καὶ πῖο κοντὰ, οἱ ὄμοιο. Βρόντοι κάθε λογιῆς, τυμπανουκρούσια παλαβῆ, ριπὲς κι' ἐκρήξεις σύμπυκτες, σεισμῶι, καὶ κωνοὶ μαῦροι, σταχτεροὶ, καὶ σκόνη. Μερικὰ φάλαγγες τοῦ ἔχθρου, μὲ τὴν ἀνάσση τους κοιμμένη μπροστὰ στὸ φράγμα τῆς φωτιάς,

σταμάτησαν. Ἄλλες πῖο ἐπιμονες, συνέχισαν, ἔναχομοῦσαν, γιὰ νὰ καθήλωθουν κι' αὐτὲς στὸ ἕλο. Τώρα ἔπαυσαν μέρος ἀπὸ τὶς ἑλληνικὰς γραμμὰς καὶ τὰ τούρκια, γιὰτὶ ὁ ἔχθρος εἶχε φτάσει σ' ἀπόσταση βολῆς πεζικῶν.

Ὅτσόσο, ὅσο ἡ ὥρα προχωροῦσε, ἡ πίεση δειχνόταν ἕλο καὶ πῖο μάταιη. Τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ εἶχε ἐπισπυμέναι ἐκεῖ πίσω, μὲ τὰ παρατηρητῆριά του, συγκεντρωσέες ἐχθρῶν τμημάτων πού ἀκόμα δὲν εἶχαν πρὸβαίει νὰ πέρουν μέρος στὴν ἐπίθεση. Μέσα στὶς ρεματιές τῆς Ψηλοράχης, ἔστρυπώθηκε ἔτσι μιὰ συγκέντρωση ἀπὸ δύο τάγματα χτυπητῶ ἀπότομα, κεραυνωτὰ. Ἐπαῖβε πανικὸ. Φάνηκαν οἱ ἕλο νὰ φεύγουν τρέχοντας, μπυλοῦκισα σκοπιστὰ, κατὰ τὸ Χάνι τῆς Καλλιθέας, πέρα. Ἐφταναν νύχτα πῖο στοὺς Ποντιάτες, κάτω ἐκείσο χιλιόμετρα ἀπὸ τὸ μέτωπο.

Τὸ Μηχανικὸ τῶν Ἰταλῶν ἀγωνιζόταν στὸ μεταξὺ νὰ ἐπισκευάσει τὴν ἀνατιναγμένη γέφυρα στοὺς Ἄγιους. Γκερμέζαν τὸ παραδίπλα ἐρημοκλισητὰ τῆς ἄγια-Παρασκευῆς, παίρναν τὶς πέτρες του, πήρανε καὶ τὸ μάρμαρο ἀπὸ τὸ ἅγιο ἔθιμα, νὰ ἔναχοῦσι τὸν γεφυρὸ. Ἡ πυροβολαρχία τοῦ Βαμβέττου, τοῦ βαρέος, πίσω ἀπὸ τοὺς Νεγράδες — ἡ πυροβολαρχία πού θὰ τὴν ἔλεγαν σὲ ἕλο οἱ Ἰταλοὶ ἀπυροβολαρχία φόντασμα, γιὰτὶ φανερόνταν ἐκεῖ πού δὲν τὴν περιέμεναν — τοὺς ἐπεσπύμανε. Ἀρχισε νὰ ρίχνει καταπάνω τους καὶ βρήκε στόχο μὲ τὸ πρῶτο. Πενήντα νεκροὶ ἔπεσαν, ἄλλοι τόσο τραυματισμένοι. Δύο πυροβολαρχίες ἱταλικὰς πού ἔβαναν ἄν ἀπαντήσουν, τιμηθήθηκαν: Ἀνταπάντηση τῆς ἑλληνικῆς πυροβολαρχίας τσάσινα τὰ πυροβόλα τῆς μιᾶς, τίναξε στὸν ἀέρα τὰ πυρομαχικὰ τῆς ἄλλης.

Ὅτσόσο βράδιαζε, νύχτανε. Τὸ κανονιδὶ ἀπὸ τὴ μεριά τῶν Ἰταλῶν ἔπαυε ν' ἀραϊώνει. Οἱ ἐπιθέσεις τοῦ πεζικῶν εἶχαν ἕλες ἀποκορευθεῖ, πουνεὶ δὲν εἶχανε μπορέσει νὰ βάλουν πόδι στὴν τοποθεσία ἀντιστάσεως τῶν Ἑλλήνων. Ὁ καιρὸς βράβαινε, τὴ νύχτα πρέπει νὰ ἔξοπαξε μεγάλη μπόρα. Κατόπιν οἱ ἄντρες συμμαζεύονταν στὰ χαρκαώματα τους, τυλιγμένοι πρόχειρα σὲ μιὰ κουβέρτα ἢ στὸ ἀντίσκηνο, ἤφρασαν ἕλο ὅτι πρέπει ν' ἀγρυπνᾶνε μ' αὐτὶ τεταμένω, ε' ἔπλο στὸ χέρι. Ὁ ἔχθρος δὲν θὰ ἔξοβιμανε πρὸς γρήγορα, καὶ τὴν πρώτη ἀποτυχία του. Ἀπανεντίας.

Θὰ εἶταν ἡ ὥρα μόλις ὄχτὸ τὸ βράδυ ἔταν μονομιᾶς φούντωσε τὸ ἱταλικὸ κανονιδὶ. Ἀπὸ τὶς θέσεις τους γύρω: στὸ Καλιπία, τὰ ἑλληνικὰ τμήματα ἔβαναν πῖο ἡ βολὴ συγκεντρώονταν ἐκεῖ ἀπάνω, στὴ Γραμπάλα. Καιγόνταν ἀπὸ τὴ ρίξα στὴν κορφὴ τὸ μέγα καύκαλο, βογκοῦσε ὡς τὰ ἔγκατὰ του, στὶς κρύες πλαγιές του ἄναβαν ἀστραπὲς ἀπανωτὲς, ἀντιφάγγιξε σπασμοειδῶι ὁ χαηλωμένω ἀπὸ τὴ συννερία οὐράνωθω θόλος. Τὰ παρατηρητῆρια τυφλώθηκαν ἀπὸ τὶς λάμψεις, οἱ Σταθμοὶ Διοικήσεως δὲν ἔξερναν πῖοττα πῖο.

Κατὰ τὸ βορρῶ, ἡ Γραμπάλα ἔχει μιὰ πλευρὰ ἀπότομη, ἕνα γκερεμὸ. Ἀπὸ ἐκεῖ εἶναι πῖο κάποιο ἐχθρῶν τῆγμα, ἐνῶ τὸ ὄψωμα ἔτριξε ἕλο καὶ φεγγοβολοῦσε σὰν πυροτέχνημα, σκαρφώλωσε ἀθάτο, βράχο τὸ βράχο. Ἐἶταν

σώμα επίλεκτο, «Τάγμα θανάτου», μαζί με 'Αλβανούς. Σάν έφτασαν κοντά στην κορφή, πήρανε μιάν ανάσα, χύμηξαν. Είτανε σά να τους ξέρναγε το σκοτάδι. 'Ο Έλληνικός λόχος που βρισκόταν εκεί πάνω θαρμάνε από τις όβιδες, αφηνιάστικε, πισωπλάτισε παραξάλλαιμένος. Την ίδια στιγμή, ένα έλλο έθρυλο τμήμα, ένας λόχος, χυμούσε από την έλλη πλευρά, την ανατολική. 'Η Γραμπάλα πατήθηκε' ο έχθρος γαντζώθηκε στο βράχο.

Τό πυροβολικό είχε σπάσει, αλλά εξαμύλιταν τώρα ο ουρανός. Βροχή άγρια, όργισμένη, με κεραυνούς και χαλάζι, έπνιξε τη Γραμπάλα στον κατακλυσμό της, την 'Ασσούνα, τό Καλάπια, όλη την τοποθεσία που την είχε κοπανάσει όλημερίς ή μάχη. Μέσα στο σκοτάδι που πλατάγιζε και μούγκριζε, δέν ξεχωρίζε τίποτα πιά, χανόταν ο προσανατολισμός. 'Η Μεραρχία διάταξε να ξαναπαρθεί άμέσως ή Γραμπάλα. Μαθαίνοντας τό πάρομο της από τόν έχθρο, είχε άνησυχήσει πολύ: Τό επόμενο βήμα του έχθρου, αν άγριστρωνόταν μέσα στο νύχτα εκεί πάνω, δέν εΐταν ρήγμα του μετώπου της 'Ηπείρου. 'Η άντεπιθεση, πρόσταξε ή Μεραρχία, να γίνει με τίς έπειρέσεις. 'Όλο τό πυροβολικό του τομέως να την υποστηρίξει.

Και ή θέελλα βρουχόταν, λυσσομανούσε. Μέσα σ'ό τέτοιο κακό, πώς να ξεκινήσει τμήμα στρατού πού βρισκόταν; Κανένας δέν έβλεπε τίποτα, πώς να σκαρφαλωθούν βράχοι, γκρεμοί; Χρειάστηκε να περιμένουν λίγο, μήπως κοπανάει τό κακό, να περιμένουν ώρες, μέσα σ'ό άγωνία φοβερή. 'Όλη νύχτα ή Μεραρχία τηλεφωνούσε στις Διοικήσεις των προχωρημένων τμημάτων, ρωτούσε, έδινε οδηγίες. Τό πυροβολικό του υποτομέως Σουθενών άνεφερε πώς ή κατάσταση εκεί είναι σοβαρή, ρώτησε μήπως δέν έπρεπε να γίνει μετακίνηση προς τά πίσω. 'Ο Κατσιμήτρος άποκρίθηκε μ' άσιστρότητα: 'Η Μεραρχία δέν πολεμάει στην τοποθεσία τούτη μέχρις εσχάτων, τό έχει δηλώσει, άπαγορεύει λοιπόν να μετακινήθούν ακόμα και πυρομαχικά. Είταν νύχτα πυροτό στον ουρανό και στην 'Ηπειρο. Μονάχα στις 5 τά χαράματα κόπασε ή βροχή, και τότε, τό έλληνικό πυροβολικό άρχισε να χτυπάει τη Γραμπάλα. Για λίγο. Μόλις σάπασε, οι λόχοι ο' όρισμένοι για την άντεπιθεση, με τους εξιμιατικούς τους μπροστά, άρμησαν.

Κάτω, στην 'Ασσούνα, άκουσαν από ψηλά την ίαχη ο' Αέρα!». Οι άξιωματικοί της Γραμπάλας είχαν δώσει τό πρόταγμα: «Έμπρός δια της λόγυχης!» Χύμηξαν πρώτοι. Οι στρατιώτες ξεθημάρωσαν, άκολούθησαν. Με τίς χειροβομβίδες στο χέρι οι ύπολοχαφοί, οι διμοιρίες, ξεφοώλιασαν πίσω από τους βράχους τους 'Ιταλούς πορθητές της νύχτας, οι λοχωφάτοι στρατιώτες έπρεχαν καταπάνω τους με βαρή διασκελισμό. Πιάστηκαν χέρια με χέρια, είταν κάτι δραματικό και γοργό. Δέν είχαν προλάβει οι 'Ιταλοί να όυρωθούν, να λάβουν έπιτυχίες. Οι έπειρέτες τους τώρα άκριβώς άνέβαιναν από τά Καλύβια της Άρίστης. 'Η φοβερή νύχτα που τους εύνησε, τότε είχε κι' έμποδίσει να ριζώσουν. Δεδίωσαν, πάλαιψαν για λίγο, με τό μάτι παλαβωμένο μπροστά

στην κρύα λάμψη της λόχης, όστερα λύγισαν, πήρανε τόν κατήφορο. 'Αφ'ηνα χάμιο είκοσι νεκρούς και στο χέρι τών νικητών έξη αιχμαλώτους, πρία πολυβάλα, τέσσερους όλμους, πλήθος πυρομαχικά. Είχαν πάρει μαζί τους πάνω από έξιζην τραυματίες.

Με την ήμέρα, τό πυροβολικό έπεισημανε, χτυπούσε κι' άνάγκαιζε σέ σύμπτυξη συγκεντρώσεις Ιταλικών τμημάτων με διάταξη έπιθετική στα Καλύβια της Άρίστης, στο Μεσοβούνι, στη Τζουραφάχη, στον Παρακάλλιο, έλλο. Τό πρϊό καταναλώθηκε σ' άμοιβαιο κανονίδι. Τίς άπογευματινές μόνω ώρες τό Ιταλικό πυροβολικό δυνάμωσε, μαζί κι' ο βομβαρδισμός από αεροπλάνα. 'Όστερα, τμήματα πεζικού εξώρμησαν κατά τη Γραμπάλα, την Ψηλοράχη και την 'Ασσούνα, αλλά τό έλληνικό πυροβολικό, μαζί με τά πολυβάλα της γραμμής μάχης, τ' άνάγκασαν να σταματήσουν να γυρίσουν πίσω. Την ίδια στιγμή, ο έχθρος έβραξε σ' έέργεια τά μεγάλα μέσα για να διασπάσει την άμυντική γραμμή στο κέντρο: 'Τ άρματα μάχης.

Τά έλληνικά παρατηρητήρια τά ξεκρίναν στις 4 ή ώρα να ξεκινάνε πάνω στη δημοσιά Δολιανιά - Καλάπια, σειρά ατέλειωτη σά φιδι μεταλλικό που σέρνεται και κυματίζει γροχίζοντας με πάταγο από όρμους σιδερένους. Κάπου πεντακόσια μέτρα από τό Καλάπια, σταμάτησε, κόπηκε στα δύο, τό πρώτο, κομμάτι άράσισε σ'ό βάθος. Είταν χαμιά κρυπτατά άρματα. Προχώρησαν. Τό δεύτερο κομμάτι λόξεψε και πήγε να κρουτεί σ'ό μέρος αθέατο. 'Όταν τό πρώτο είχε φτάσει τριακόσια μέτρα από τίς έλληνικές γραμμές, πρόβαλε και τ' άλλο, άκολούθησε. Είταν κάπου σαράντα με πενήντα άρματα. Στα πλάγια και τών δυό κλιμακίων πήγαιναν οι μοτοσυκλετιστές.

Τό θέαμα είταν άπειλητικό επίβλητικό. Με μάτι τεταμένο κι' άνήσυχο παρακλιούτοσε ο' Έλληνας φαντόρος, μέσα από τά χαρακώματα του, τ' άτολίδια αυτά έρπετά που έρχονταν καταπάνω του άνέγνωστα. Μπορούσαν να τά ίσοπεδούσουν όλα, να ξεγυθούν όλόστια κατά τά Γιάννια. Τό πρώτο κλιμάκιο του έχθρου χτυπιόταν από τό πυροβολικό της Γριμπιανης, από τά πολυβάλα, κι' όμως προχωρούσε. Κάποια άρματα, από τά πρώτα, καθλώδωσαν χτυπημένα κι' έφραζαν τό δρόμο, πέζιψαν όμως οι άντρες από τά επόμενα και τ' άναποδογύρισαν, να κάνουν τόπο. Τρυπώνοντας σερπετά άνάμιασά τους α' μοτοσυκλετιστές, άκροβόλλζονταν πίσω από δέντρα, θάμνους, στα πλευρά του δρόμου, και με έπιματα διαδοχικά, πολυβολούσαν τίς έλληνικές γραμμές.

Άλλά στη διασπαύρωση του Καλαπικιού τά πολυβάλα τών 'Ελλήνων θέριζαν. Συρματοπληγμένα, φράγματα από σιδεροτροχιές, έυλειναν τό δρόμο. 'Τ άρματα μάχης άνοχτήσαν και πήρανε τά χωράφια, αλλά εκεί ή γή σχίστηκε, καιπάτιε τά δύο που έρχονταν πρώτα. Τά άλλα λόξεψαν άκόμα, όμως εκεί, καθώς στη Μέρτζανη, σκάδουν κάτω από την κοιλιά τους νάρκες, γδούποτι φοβερή και ύποχθόνιο τινάζουν στον άέρα μέσα σ'ε φλόγες και μαύρους καπνούς σιδερικά κομματιασμένα. Οι βενζίνες παίρνουν φωτιά, ο τόπος χάμιο

φουσκάλιζέ τις σά νά τόν κείει εξάνθημα. Τά άρματα που έρχονταν από πίσω, κόνουν μεταβολή, αλλά υπερδειόνται συναματέξ τους, σκουνητρύζουν, ενώ τό έλληνηκό πυροβολικό συγκαταβάνει τά πυρά τόν πάνω τους, τά κοπανάνει γοργά, δίχως άνάσα. Έκταν ένας στρόβιλος από κεραυνούς, φλόγες και καυτό χαλάζι πού τά τύλιγε. Μή τή φάλαγγά τους εξαρθρώνιμένη τόρα, τρέχονα δεξιά κι' άριστερά, νά βρούνε πέρασμα νά φύγουν, σά ζώα παλαβωμένα. 'Από τή χαρακώματα οι εζώνιοι είχαν ένθουσιαστεί και ηηδόνοναν έξω, νά τούς ριχτούν μέ τή λόγγη. Μή κόπο τούς 'άνταρτατούσαν οι αξιωματικοί, εξηγγόνονα πός ή λόγγη δέν τρυπάει τό άρμα. Καί γύρω, σά ύφώματα, άνεβασιμένοι οι χωρικοί από τά κοντινά χωριά, κοίταζαν τό μέγα θέαμα, φώναζαν στις πυροβολαρχίες: «Βάρα τους, κυρ λοχαγέ! . . Δύο' τους νά καταλάβουν!»

Οί μοτοσυλετιστές είχαν πετάξει ήμου τις μηχανές τους κι' έφευγαν τρεχάτοι. 'Από τά έλληνηκά χαρακώματα ή κραυγή «άέρα!» είχε γίνει τόρα περιγλαστοχή, άνεκατεμένη μέ σφουρίγματα. 'Έκει κάτω, πέρα, τό δεύτερο κλιμάκιο τού έχθρου, παρασυριμένο από τό πρώτο, γύριζε κι' αυτό πλώρη, έφευγε γρήγορα. Πίσω του, στή δημοσία και στή χωράφια γύρω, άπόμειναν έννιά τοακισμένα, καθλασιμένα άρματα, ένα άρχμα για ζεύξη τών τάφρων πού δέν πρόλαβε νά χρησιμοποιηθεί, πενήντα μοτοσυλάτες τού κουτιού, τέσσερα πολυβόλα, πλήθος τουφέκια και πυρομαχικά.

Στόν Κατωμήτρο, ηηλεφώνησε ό Διοικητής τού τάγματος τών εζώνων νί άναφέρει τή νύξη: «Στρατηγέ μου, σās άναφέρω ότι πάει, έξευτελίστηκε κι' αυτό τό έπλο τού Μουσολίνι. 'Ο Διοικητής όμως τού θωρακισμένου Ιταλικού τμήματος πού είχε κάνει τήν επίθεση, έστειλε τό άκόλουθο ραδιογράφημα στήν 'Ανωτέρα τού Διοίκησης, πού τό έκλεψαν οι έλληνηκοί σταθμοί: «Φθόσας εις τόν λόφον Καλπακίου, βάλλομαι πανταχόθεν ύπό σφοδρού πυρός τού έχθρικού πυροβολικού μικρού και μέσου διαμετρήματος, τό όποιον οι προσηνητικοί και πονηροί 'Έλληνες έχουν τάξει καταλήλους και είναι άθάτατο. Τό πύρ τού πυροβολικού τούτου προκαλεί φοβερόν στρόβιλον και δέος διά τής ευστόχου και συντριπτικής βολής του επί τών άρμάτων...».

'Αλλά ή μάχη τής 'Ηπειρου δέν είχε λήξει. Οι 'Ιταλοί λογαρίαζαν νά επιχειρήσουν μιá γενική επίθεση στις 4 Νοεμβρίου, άνέβαλαν όμως για τις 5, ώστε νά οργανωθούν καλλίτερα. 'Ο πυρετός τής προτομοκισίας τους εζταν αισθητός. 'Η VIII Μεραρχία, για νά έβραιωσει τις θέσεις της, άπέσυρε τή νύχτα, χωρίς ό έχθρος νά τό νιώσει, τά τμήματα τής Γρίμιμανης και τής Γραβιτοπούλας δάθε από τόν Καλαμά κι' έβαλε έτσι τό ποτάμι μπροστά της, έμπόδιο άπρόβλητο από τ' άρματα μάχης. Σ' αυτά άλλοιωσε, τή Μεραρχία τών Κενταύρων, είχε άναθεθεί και πάλι νά διασπάσει τό κέντρο τής έλληνηκής άμυντικής γραμμής, ν' άνοιξει τό δρόμο προς τά Γιάννινα. 'Η Μεραρχία

Φερράρα θα συνέβαλλε από βοριά και νότο, ενώ ή φάλαγγ Σολίνα θα έβριμαν έρεβρεία. 'Η Ιταλική ήγεσία κατέλαγε στό συμπέρασμα πός έπρεπε νά συγκαταβάνει τις δυνάμεις της σά μιá τών άνω κατεύθυνση και νά μεταχειριστεί διεκί τό μεγαλύτερο ποσοστό τού πυροβολικού της, τών άρμάτων μάχης και τού πεζικού της.

Σημέρωσε ή 5 Νοεμβρίου και τό μέτωπο άρχισε νά βροντοχτυπιέται από άρμα βολή τού Ιταλικού πυροβολικού. Χτυπούσαν τούς τομείς Καλπακίου, Νεγρδάων, και κάτω προς τή θάλασσα, τόν τομέα τής Θεσπρωτίας. 'Ακολούθωςαν τ' άεροπλάνα, πού βομβάρδιζαν τις έλληνηκές θέσεις μάχης, τά μετόπισθεν, τά Γιάννινα για δεύτερη φορά. 'Η έλληνηκή άντιαεροπορική πυροβολαρχία έριξε κάτω δυό έχθρικά άεροπλάνα. Στά συντρίμια τους μέσα, βρέθηκαν δυό μεγάλα δέματα. Τ' άνοιξαν. Εζτανε καμιά εξηγηταριά μαύρα συντρίμια τού κεφαλιού. Αλχμάλωτοι εζταν πός οι δικοί τους τά πρόβριξαν νά πέσουν στά περίχωρα, όλόγυρα στά Γιάννινα, για νά τρομοκρατήσουν τόν πληθυσμό. Τέτοι πένθος εξαγγελιόζταν ό Μουσολίνι.

'Εβώ οι 'Ιταλοί εζχανε κάνει λάθος. 'Η ήπειρώτισσα φοράει μαύρο μαντίλι επίζυξης, χωρίς νά κλαίει κάποιον. Φοράει και μαύρο ρούχο, μαύρο πασρούχι. Στά βραχοβούνια πού τί βλέπει ν' άνηφορίζει χωρίς προσπάθεια, μαζί μέ τό κοπάδι της τά γίδια, ή θεωρία της ξεκόβεται στεγνή, μοναστική, άρχασιμένη από τό χαλάζι και τό λιποτύρι. Τό άνθρώπινο αυτό πλάσμα έχει πάει άπάνω τόν κάπ από τή στέγνα τού τοπιού, τού κατάγυμνου βράχου, πού τόν σκουνητς μέ τό πόδι σου και τοακμακίζεις. Σου λέει καλημέρα ή 'Ηπειρώτισσα και ή κουβέντα της είναι κοφτή, σάν πρόσταγμα. 'Έχει μέ παρθενιά άπροσπέλαστη, όπως ή ζωή της είναι σκληρή κι' άμύλητη. Συνηνιμένη από τις τρεις πριν φέζει, κάθε μέρα, χειμώνα - καλοκαίρι, δουλεύει στό σπίτι, ζυμώνει, φουρνίζει, μαγερεύει, όυτερα βγαίνει στό χωράφι, δυό ζούφτες χόμα μέσα σέ μιá κουφάλα βράχο, μάχεται εκεί ως τό βράδι. Εζταν όπνος και πάλι έλαρχης.

Κοιτάς τό τοπίο γύρω, τά θεομύφιστα βουνά τής Παραμυθιάς, τή φοβερή Γκαμήλα, τήν Πίνδο, και καταλαβαίνεις πός ή ψυχή τού τόπου έχει δώσει στό μακροντυμένο τούτο πλάσμα μέ τό σκοτεινό κόρφο. Μάνα, γυναίκα, άδερφή, θυγατέρα, παρασπάθηκε σ' όλο τό μάκρος τού 'Αγώνα τών έντρα, τών πολεμικών, άφοσιωμένη, άλύγιστη, άποφασισμένη, όλόκληρη εκόννα τού χρέους και τής τιμής. Τί έρχονταν νά κάνουν οι στρατεύσεις τού Μουσολίνι σέ μιá χώρα έτσι άμέλαχη και πικρή;

'Η προπαρασκευή πυροβολικού κι' ό άεροπορικός βομβαρδισμός βόστηξαν δυό ώρες. Στις 10, εξόρμησαν οι φάλαγγες για τήν επίθεση. Στά ύφώματα Κούματα, Παλιόκαστρο, Μονή Βελλές, σκόνταζαν στό φραγμό τής φωτιάς, στή γέφυρα τού έγχο-Θανάδι πέρασαν μιá στιγμή τόν Καλαμά, αλλά τά πολυβόλα τούς θέριζαν, τούς ριζανε πίσω. Στόν Παρακάλαμο τ' άρματα μάχης, σέ ίσχυρό σχηματισμό — γύρω στά εξήντα — καθλώθηκαν από τό πυροβολικό.

Δεκαπέντε βούλιαξαν στους βάλτους του Καλαμιά. Έτσι το πρωί απόμεινε έναρπο για τους Ίταλούς, με μόνο αποτέλεσμα τις απώλειες. Γ' απόγεμα, νέες επιθέσεις στα ύψώματα 1060, 1090, 760, δέν στάθηκαν τυχερότερες. 'Αδιαπέραστο παρέμεινε το τείχος τής 'Ηπείρου.

Τό βράδι, οι ασύρματα τής VIII Μεραρχίας έπαιναν τό ακόλουθο Ιταλιό ραδιογράμμα: «Είμεθα ύποχρημένοι έν άνταμιό ένισχύσεων νά άνασταίωμεν προσωρινώς τήν έπίθεση. Οι Έλληνες, οτινες είναι γνωστοί διά τό πείσμα και τήν επιμονήν των, ώργάνωσαν από του καιρού τής ειρήνης τό φύσει τραχύ και άνώμαλον έδαφος τής 'Ηπείρου μετά τιαούτης μεθοδικώτερης και επιμελείας, ώστε κάθε βράχος αποτελεί μίαν φωλεάν πολυβόλων και κάθε σπήλαιον μίαν θέσιν άμύνης, και παρουσιάζουσι τόσην λύσαν εις τόν άγώνα, ώστε χρειάζονται περισσύτερα και ισχυρότερα μέσα διά νά τους εκδιώξωμεν.

Νά τους διώξουν από τή γή τους.

Στόν παραλιακό τομέα ώστόσο, τόν τομέα Θεσπρωτίας, οι Ίταλοι θέ σήμεριαν μίαν έπιτυχία που γιά μιá στιγμή φοβήρισε ώλόκληρο τό μέτωπο τής 'Ηπείρου. Τή νύχτα τής 6 πρós 5 Νοεμβρίου, ύποστηριγμένοι από ισχυρό πυροβολικό κι' αεροπορία, κατόρθωσαν νά ζήσουν τόν Καλαμιά στη Βρουέλα, νά περάσουν άντίκρου. Οι εκεί έλληνικές δυνάμεις δέν διέθεταν έφεδρείες· ή Μεραρχία εΐταν άναγκασμένη, τις ελαχίστες που είχε, νά τις κρατάει στό Καλαμιά — έπίκεντρο του δράματος. Τό σχέδιο ενεργειών όμως είχε προβλέψει μιá τέτοια δυσάρεστη τροπή. Στήν περίπτωση τούτη, θά γίνονταν σύμπτωξη με διαδοχικά έλματα Ισάμε κάτω, στό Σούλι και στόν 'Αχέροντα, ώστε νά διακοπεί ή έπαφή με τόν έχθρό και ν' άνασυγκροτηθούν οι δυνάμεις που ύποχωρούσαν. Στόν 'Αχέροντα, ή σύμπτωξη θά σταματούσε. 'Εκει πιά, άμυνα μέχρς έχσάτων είχε όροις τό Μέγαρχος.

Τό σχέδιο μπήκε άμέσως σ' έφαρμογή, ένώ στέλονταν επειγόντως στόν παραλιακό τομέα όσες ένισχύσεις μπορούσαν νά έξοικονομηθούν από τους άλλους τομείς. 'Η σύμπτωξη πραγματοποιήθηκε με άυτόκυριαρχία, χάρη στην ικανότητα τών ηγγόρων, ή κατάσταση όμως παρουσίαζε και πάλι μεγάλη σοβαρότητα. Δέν χρειάστηκαν μόνο νά πέσει στό χέρι του έχθρου ή 'Ηγουμενίσσα, όπου σώματα έπαιχα από 'Αλβανούς έβαλαν φωτιά, λεηλάτησαν. Κινδύνευε ό δρόμος και πρós τήν Πρέβεζα, ένώ ώλόκληρο τό άριστερό πλευρό τής VIII Μεραρχίας έμενε εκτεθειμένο. Γ' αυτό και ή έντολή της πρós τή Διοίκηση του τομέως Θεσπρωτίας εΐταν νά φράξει προπάντων τό πέρασμα πρós τό 'Ελευθεροχώρι, γιατί ό έχθρος μπορούσε από εκεί νά βρεθεί στό Κομηράϊ, 10 χιλιόμετρα δυτικά από τό Γιάννινα.

'Ο Κατσιμήτρος είχε προβλέψει πός έν δέν πέσει τό Καλαμιά ό έχθρός

ζην θά συνεχίσει τήν προέλασή του Ισάμε τόν 'Αχέροντα. Στις τέσσερις - πέντε έκείνες ημέρες που πρόβαλε ό μεγάλος κίνδυνος από τά δυτικά, οι Ίταλοι δέν τόλμησαν νά τροφοδοτήσουν τήν προέλασή τους. Ένώσω τό Καλαμιά βαστούσε, τους συνετχε ό φόβος μήπως πλειροκοπηθούν κι' άποκοπούν από τις βάσεις τους. Θά συγκέντρωναν λοιπόν άλλη μιá φορά τις προσπάθειές τους εκεί, στα ύψώματα που τους έπραξιαν ξεβρόδεξα τό δρόμο από τό Καλαμιά στό Γιάννινα, και που τους είχαν γίνει καυμός: τήν Ψηλοράχη και τήν 'Ασσόνο-νο από τή μιá μεριά, τό 790 από τήν άλλη.

'Η έπίθεση Ξαναρχίζει στις 7 Νοεμβρίου το πρωί, ύστερα από φοβερό βομβαρδισμό με έλα μαζί τά πυροβολικά. Τό παλιό έξόρησμο, άλλα τά έλληνικά κανόνια και πολυβόλα άγρίψαν, του φράσανε τό δρόμο. 'Ιπνικό Ιταλικό, που άνέβηκε μιá στιγμή στό Λεπρούνι, διασκορπίστηκε από τό πυροβολικό. Γ' απόγεμα νέες προσπάθειες τών Ίταλών και νέες τους αποτυχίες. Ένα τάγμα φάνηκε νά ξεκινάει πρós τή Γραμπάλα, καθηλώθηκε όμως από τά έλληνικά πυρά κι' άναγκάστηκε νά ζητήσει καταφύγιο στη ρεματιά κοντά στό Καλόβια τής 'Αρίστης. Έπεσε τό σούρουπο, ήρθε ή νύχτα και οι Ίταλοι έπέμειναν, γιατί ένιωσαν πός ή τόρα ή ποτέ. Μιά έπίθεση δέν μπορεί νά διακινείται χωρίς νά σημειώνει έπιτυχίες.

'Ο ήλιος είχε πιά βασιλέψει όταν άρχισε μανιακή προπαρασκευή πυροβολικού κατά τής Γραμπάλας. Στις 10 ή ώρα, ένα τμήμα Ιταλικό, από τό τάγμα που κρυβόταν στό Καλόβια, κατάφερε νά σαφραλώσει από γρημίδι άνεπιτήρητο· χύμηξε με όρημ, ώώθησε τά έλληνικά τμήματα από τή νύχτα κορφή του ύψώματος. Άμεση άντεπιθεση τών έλληνικών έφεδρειών που βρίσκονταν επί τούτου, δέν μέτρεσε ν' ανατρέψει τό Ιταλικό τμήμα. Εΐταν διαλεχτό, σταλμένο έπίτηδες γιά τό τραχύ έγχείρημα. Μεσάφυχα ακριβώς, οι Έλληνες κά-νωσαν μιá συντονισμένη άντεπιθεση με δύο λόχους. Τό σκοτάδι εΐταν πυκνό, μόνον οι λάμψεις από τις χειροβομβίδες ώδηγούσαν τή λόγχη. 'Αμυνόμενοι κι' επιτιθέμενοι πίσωτσαν στό χέρι, ή πάλι εΐταν λαχανιασμένοι, με δόντια σφριμένα, γιατί έδώ παίζονταν όλα γιά όλα: 'Η ή Γραμπάλα, κλειδί του Καλαμιαίου, τής 'Ηπείρου, μένει στό χέρι τών Ίταλών, ή τό γόνητρο μιās μεγάλης χώρας, που θέλει νά είναι και μεγάλη δύναμη, κουρελιάζεται.

Οι Ίταλοι έξαναγκάστηκαν νά ύποχωρήσουν, έχασαν τή Γραμπάλα όριστικά: 'Αφην χάμου σαρανταπέντε νεκρούς. Στά περιλαίμια τους είχαν όλοι τους πλάσες μετάλλινες με μιá νεκροκεφαλή κι' από κάτω τά λόγια: «Fanti della morte: «Στρατιώτες του θανάτου».

Τήν άλλη μέρα, ή έπιθετική έξαψη τών εισβολέων φαινόταν νά έχει καταπέσει. Παρατηρήσεις έδειχναν πός οι Ιταλικές δυνάμεις έπαιρναν διά-

ταξη άμυντική, τὸ πυροβολικὸ τους ἔδραζε θέσεις πρὸς τὰ πίσω, τ' ἄρματα μάχης δὲν παρουσιάζονταν στὸν ὄριζοντα. Ἀ' Ἀγρία εἶχε σταθεὶ ἢ ἀντίστασι τῶν Ἑλλήνων, θὰ γράφει ὁ Πράσκα ἀργότερα.

Στις 8 Νοεμβρίου ἔρχεται στὸν Ἰταλὸ Ἀρχιστράτηγο ἀπὸ τῆ Ρώμης διαταγὴ ν' ἀναστῆσει τὴν ἐπίθεσι. Τὴν ἕξαι μέρα γίνονται ἀντικατάστασι τοῦ ἀπὸ τὸν Ἰσκιε τότε Ἰμπούργὸ τῶν Στρατιωτικῶν στρατηγῶ Σοντού. Οἱ προτάσεις τοῦ Πράσκα γιὰ προώθησι στὸν παραλιακὸ τομέα εἶχαν ἀπορριφθεῖ. Ὁ Σοντού τὸν ἀνακαλοῦσε στὴν ἀπραγματικότητα, διαπίστωνε πὸς ἀξιοπληθῆκε ἡ ἐπιθετικὴ ὄρμη τῶν δυνάμεων ποῦ δροῦν στὴν Ἡπειρο καὶ τὸν ἐπιτιμοῦσε γιὰτὶ προτείνει τὴν ἀνάλυσι ἐπιχειρήσεων αἱ ὅποια φαίνονται τελείως παράλογοι.

Ἀπάντησι αὐστρη. Ὁ Βισκόντι Πράσκα κατέθεσε τὴν ἐντολὴ καὶ γύρισε πίσω στὴν Ἰταλία. Δώδεκα μόλις ἡμέρες εἶχαν περάσει ἀπὸ τότε ποῦ ξεκίνησε γιὰ τὴν εἰσβολή. Ἡ Ἰστορία γύριζε κύκλας ἄλλο.

Στις 7 Νοεμβρίου τελειώνει ἔτσι ὁ ἀμυντικὸς ἀγὼνας στὴν Ἡπειρο. Ἀπὸ τῆς 9 τοῦ ἴδιου μῆνα, ἡ VIII Μεραρχία ἀρχίζει νὰ στέλνει ἀναγνωρίσεις ἐπιθετικές, ἐνὼ στὸν περαλιακὸ τομέα προωθείται βαθμιαία γιὰ ν' ἀνακαταλάβει τὶς παλιὰς τῆς θέσεις. Ἡ τακτικὴ ποῦ θ' ἀκολουθῆσει ἡ Μεραρχία στὴ νέκ αὐτῆ φάσι τῶν ἐπιχειρήσεων θὰ εἶναι προσαρμοσμένη στὶς εἰδικὰς συνθήκες τοῦ ἑδάφους καὶ τῆς διαφοράς στὴν σύνθεσι ἀνάμεσα στὶς ἑλληνικὰς καὶ τὶς ἰταλικὰς δυνάμεις: Ἀντὶ νὰ ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ποῦ ἀποτελοῦσαν τότε ἀκίμα τὸν κώδικα τῶν ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀντὶ δηλαδὴ νὰ κάνει μετωπικὰς ἐπιθέσεις μὲ λογαρή ὑποστήριξι πυροβολικῶν, θ' ἀκολουθῆσει τὸ σύστημα τῆς πλευρικῆς ἀπειλής μὲ ἐλιγμοῦ. Τὸ γαλλικὸ σύστημα τοῦ 1914 - 18 εἶχε ὑπαγορευθεῖ ἀπὸ τὴ λογαρή σύστασι τοῦ τότε Δυτικοῦ μετώπου. Τὸ ἑδαφὸς τῆς Ἡπείρου εἶταν ἑλο πτώχεως ἢ ὄρεινὸ. Σ' αὐτὶς τὶς συνθήκες ἔπρεπε νὰ προσαρμοστῆ ἡ ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ διοίκησι γιὰ νὰ ἐξαναγκάσει τὸν ἀντίπαλο νὰ ἐγκαταλείπει τὶς τοποθεσίας τῆς ἑμῶνὰς τοῦ.

Ὁ ἔχθρος ἀρχίζει τῶρα ν' ἀποσύρεται κατὰ τὸ βοριά. Ἀπὸ τῆς 12 Νοεμβρίου καὶ πέρα, τὸ μέτωπο τῆς Ἡπείρου περιέρχεται στὸ Ἀ' Σῶμα Στρατοῦ σ' αὐτὸ θὰ ὑπάγεται ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἔμπρὸς ἡ VIII Μεραρχία. Οἱ Ἰταλοὶ ὀργάνωναι σύντονα τὶς θέσεις τους γιὰ ἄμυνα — μὴν ἄμυνα ποῦ δὲν τὴν εἶχαν ὡς τῶρα προβλέψει. Στις τάξεις τους εἶχαν σημειωθεῖ στὸ μεταξὺ συμπτώματα ἡθικοῦ κλισιομοῦ: Μιά διαταγὴ τῆς Μεραρχίας Θεοφάρα ἐπισημαίνει ἀπειρητικές ἐγκαταλείψεις τῆς γραμμῆς πυρὸς καὶ ἀδικαιολογήτου πανικοῦ, ἐνὼ ἄλλη διαταγὴ, τῆς Μεραρχίας Σιένια αὐτῆ, σημειώνει ἐπι ἀκατὰ τὸ πλεῖστον, ὁσὰκι πλησιάζουν πρὸς τὰς γραμμὰς μας περίτολοι ἢ ὁμάδες ἐχθρικοί, ἀποδίδεται εἰς τὸ γεγονὸς ὑπερβολικὴ σημασία, ἀναστατώνεται τὸ μέτωπον» κλπ.

Τὶ σημαίνουν αὐτὰ; Δευλία; Μιὰ τέτοια ἐξήγησι, ποῦ δόθηκε βιαστικὰ καὶ ἀβασάνιστα ἀπὸ πολλοὺς, δείχνει μόνον ἐπιπολαύτητα στὶς ἐκτιμήσεις. Ἡ ἴασι ν' ἀπλουστεύονται, ἀκόμη καὶ μὲ κίνδυνο κακῆς ἐρμηνείας, τὰ γεγονότα, εἶναι ὑπερσεια κακὴ καὶ βλοσυρὰ. Πολὸ δικαιότερος ὁ Διομιστῆς τῆς VIII Μεραρχίας, στὴν κριτικὴ τῶν πολεμικῶν γεγονότων ποῦ θὰ ἐπιχειρήσει μετὰ τὸν πόλεμο, θὰ γράφει: «Γενικὰς τὸ Ἰταλικὸν Πεζικὸν ὑπὸ ἰακὴν διοίκησιν ἐπολέμησε καλῶς, ὁ δὲ Ἰταλικὸς στρατιωτικὸς κατὰ τὴν ἄμυναν ἰδίως καὶ ὑπὸ καλὰς χεῖρας ὑπῆρξε πολὺ καλῶς μαχητῆς». Ἡ ἐξήγησι τῆς λιποψυχίας τοῦ εἶναι λοιπὸν ἄλλη: Ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀποψῆ, τὸν εἶχαν πολὺ ἀσχημα προετοιμάσει. Ἡ ἰταλικὴ ἡγεσία, παρασυρμένη ἀπὸ τὴν ἀνόητη ἔπαρσι τοῦ καθεστῶτος ποῦ ἐξέφραζε, εἶχε ὑποτιμήσει τὸν ἀντίπαλο. Τὴν πλάνη τῆς αὐτῆ, τὴν εἶχε μεταδώσει καὶ στὸ στρατιώτη. Ἡ ἀποκάλυψι τῆς ἀλήθειας, τῶρα, εἶταν πολὺ αὐστηρή. Τὴν πλήρωσαν ἀκριβὰ καὶ ἡ ἡγεσία καὶ ὁ στρατιωτικὸς, ὑπεύθυνοι καὶ ἀνεύθυνοι. Μέσα στὸν κύκλο τῶν ἀρχαίων τραγικῶν ἐνοτιῶν, οἱ Ἕλληνας θὰ μπορούσαν νὰ μιλήσουν ἐδῶ, ὅπως στὸν καιρὸ τῶν Περσῶν, τοῦ Αἰσχύλου, γιὰ «Ἰβρη».

Ἀλλὰ οἱ πρῶτες ἐπιθετικὰς ἐπιχειρήσεις ἐγκαρδιῶναν τὴν VIII Μεραρχία καὶ ἄς μὴν ἐνεργοῦσε πιά σὰ μόνάθα ἀνεξάρτητη. Στις 18 Νοεμβρίου, ὁ Καπομήτρος θὰ μορεῖ νὰ ἐκδώσει τὴν Ἡμερήσια Διαταγὴ του, ποῦ λέει: «Ἡλθεν ἡ εὐλογημένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἡμέρα κατὰ τὴν ὅποιαν θὰ ἐκδιώξωμεν τὸν ἔχθρον ἐκ τοῦ πατρίου ἑδάφους, εἰς τὸν ὅποιον εἰσῆλθεν οὗτος ἄνω κηρύξεος πόλεμος. . . Ἡδὴ ὀλοκλήρος ἡ Μεραρχία ἀναλαμβάνει ἀπὸ σήμερον γενικὴν ἀντεπίβασιν ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ Μετώπου τῆς καὶ δι' ἑλων σχεδὸν τῶν δυνάμεων τῆς. . .».

Ἡ ἐπίθεσι ἀρχίζει, πραγματικὰ, μὲ ὄρμη — τὴν ὄρμη ποῦ διακρίνει πάντα τοὺς Ἕλληνας στὴν ἐπίθεσι. Ὁ ἔχθρος ἀντιστοκόταν μὲ πείσμα, ὑποστηρικμένος ἀπὸ τὶς πολλὰς πυροβολαρχίας του, ὁ ἀγὼνας βαστοῦσε ἐλη τὴν ἡμέρα, οἱ ἀπώλειες εἶταν σημαντικὰς, ἀλλὰ πρὸς τὸ βράδι παίρνονταν μὲ τὴν λόγη τὰ ὑφώματα ποῦ βρισκότανι στὰ βόρεια τῆς Στρατινιστας.

Τὴ νύχτα, προελάνοντας στὸν ἐλευθερωμένον δρόμον ἀπὸ τὸ Καλπῆι πρὸς τὰ ἄνωρα, τὰ ἑλληνικὰ τμήματα θὰ βρισκαν δεξιὰ - ζερβὰ οὐραμισμένα τὰ πτώματα τῶν Ἰταλῶν ἀνάμεσα σὰ σκορπισμένον ὕλικον καὶ σκοτωμέναν ἔλογα. Μέσα στὸ δάσος, στὰ πλάγια τοῦ δρόμου, κάποιον ἐαπλωμένον ἀνάσκελα, ἐμοῖαν τὰ κοιμῶνται. Οἱ Ἕλληνας στρατιώτες τοὺς ζῶντων μὲ περιέργεια, τοὺς ἀγγίζαν, ἐβλεπαν πὸς ἔχουν κύκλας παγώους. Λαβωμένον βαρετὰ, εἶχαν σπῆθε ὡς ἐκαὶ μὲ τὴ ράχη, ξεψύχωναν. Πάνω στὴν ξενὴ γῆ, καταπρόσωπο στὸ βαρυσφορμένον οὐρανὸν, γιὰ δόξα τοῦ Μουσολίνι.

Δ'. ΤΑ ΜΑΤΩΜΕΝΑ ΧΙΟΝΙΑ

ΕΝΩ στο μέτωπο της VIII Μεραρχίας δινόταν η μάχη του Καλπακίου και του Καλαμά, η Πίνδος γινόταν σκηνή άπεραντη και σκυθρωπή ενός Άλλου δράματος, με κρίσιμη σημασία.

Σύμπλεγμα πολυειδίωτο, τραχύ, από στενό βράχο και δασοώμενες ρεματιές, πριονωτές ράχες, κρηματώρ κορφοβόουνα και βαθύσκοια ρουμάνια, πλαγιές πηγμένες στο Έλατο, την ξύλα, η Πίνδος έχει πρόσωπο λαβέντικο με πάνω του τη σφραγίδα του μυθικού και του αιώσιου.

Είναι ένα συγκρότημα από βουνά, που ριζώνει κατάσκαρα στύν ελληνικό κορμό και κλαδώνεται από τα βορειοδυτικά στα νοτιοανατολικά, κάπου εκατόν πενήντα χιλιόμετρα μήκος. Χταπόδι τεράστιο, κουβέρδι από μωμένες, πλακάκια καρβαλικευτά, μπερδεμένα, πλάθει τη ροχοκοκκαλιά της ελληνικής χερσονήσου. Για να κατέβεις βιαστής από το Βοριά, να χτυπήσεις τις πύλες της χώρας, πρέπει τόν κόμπο τούτο να τόν λύσεις. Δύσκολο πολύ. Κοιτάς τα καταρράγια ύπου κατακυκάλει τὸ μαύρο Έλατο, τις λαγκαθιές που βουζουν μωστικά μέσα στην άγρια της απεραντισούνης, και τὸ μάτι σου θαλώνει. Τά χωριά οωπαίνουν κωιριασμένα στις βουνοπλαγιές, σαν όρνια. Ψηλά στα ούρανοθέματα πυργώνονται άπανωτά, άσπιστες οι βουνοκορφές. Στις χαρακίές τους άσημζκει σαν κρημασμένο τέλι η νεροσυρμή, γκρεμίζεται σε σκοτεινά παράγγια. Σάν έρθει τὸ πρώτο χιόνι, όλος αυτός ο γιγάντιος κόσμος παραχώνεται, γίνεται άπεραντος άσπρος τάφος, όλο μωστήριο και σιωπή. Τότε μήτε η άρκουδα, τὸ άγριογούρουνο ή ο λύκος δεν ξεθαερώνεται μακριά από τις μονιές τους. Μονάχα ο άνεμος θερίζει δρασεκλιώντας τὰ διάσελα, κυριαρχος σά Χάρος.

Γιά να παραβιάσουν την Πίνδο οι 'Ιταλοί, κι' άς μήν περιμεναν άποφασισμένη ελληνική αντίσταση, είχαν διαλέξει μια Μονάδα τους από τις πιο έπιλεκτες: τή Μεραρχία Τζούλια, τών άλπινων. Είταν ένισχυμένη με ίππικὸ, Βερσαλλιέρους, σχηματισμούς Μελανοχιτώνων κι' Άλβανών. Με διοικητή της τὸ στρατηγὸ Μάριο Τζιρότι, ή Τζούλια έπαιτρατευμένη από καιρό, είχε μεταφερθεί στην Άλβανία τὸν Άπρίλη τοῦ 1939. Είχε άσκηθεί στὸν όρεινὸ πόλεμο, είταν άπόλυτα κατατοπισμένη στη διαμόρφωση και στὸ στήριγμα τοῦ μετώπου της Πίνδος, άνάλογο συγκροτημένη, λαμπρά έροδοσιμένη.

Η είσβολή της θά γινόταν με πέντε φάλαγγες, πέντε βέλη καλά ζυγασημένα, έτσι που να χτυπήσουν κατάκαρδα την 'Ελλάδα: Τή φάλαγγα Τολμέστο τὸ άριστερό της μεραρχίας, στη σειρά όυτερα τή Τζεμόνα, τή Τσιβιντάλε, τή Βιτσέντα και τέλος τήν 'Ακουίλα στὸ δεξί. Ένα άλλο τμήμα της

Τζούλια, μοιρασμένο σε τέσσερες ακόμα μικρές φάλαγγες, θά τόξευε στη βόρεια άκρη του τὸν ελληνικό ύποτομέα, άνάμεσα στὰ ύψώματα Κιάφα και Καταρούι.

Άποστολή της Τζούλια είτανε να εισχωρήσει ταχύτατα στὰ όρεινα περάσματα της Πίνδος, να κατέβει στὸ Μέτσοβο, να τσοκίσει στὰ δυὸ τή ροχοκοκκαλιά τοῦ ελληνικού μετώπου και ν' αποκόψει τις δυνάμεις της 'Ηπείρου από τις Δυτικές Μακεδονίας.

Άπάναντι στὸν έπιρροο αυτόν έχθρό, ή ελληνική άμυνα είχε ν' αντίπαζει ένα σχηματισμὸ ίσχνό: τή 'Απόσκαμα Πίνδου. Διοικητής του ο συνταγματάχης Κωνσταντίνος Δαβόσης. Δυὸ χιλιάδες άντρες από έδω, δεκαπέντε χιλιάδες από εκεί. Τὸ 'Απόσκαμα Πίνδου είχε να καλύψει ένα μέτωπο από τριανταπέντε χιλιόμετρα φάρδος σ' εύθελα γραμμή. Η άγρια όρεινή διαμόρφωση τὸ έδάφους, αν εύνοοσε την ελληνική άμυνα, πολλαπλασίαζε όμως και τὸ μέκος τοῦ μετώπου τοῦ είχε εκείνη να καλύψει.

Η άμυντική όργάνωση της περιοχής είταν έντελῶς πρόχειρη, καμωμένη βιαστικά μέσα στους δύο τελευταίους μήνες, από τότε που άνέλαβε τή διαίκτηση τὸ Δαβόσης. Χωρίς πιστώσεις άρμεκτες στη διάθεσή του, άναγκάστηκε —καθὸς στὸ μέτωπο της VIII Μεραρχίας ο Μωυρογιάννης— να ζητήσει την έθελοντική εργασία τών χωρικών για να γίνουη κάποια στοιχειώδη όχυρωματικά έργα. 'Αλλά κι' ο όπλιςμός, ο ίματισμός, τὰ πυρομαχικά τοῦ 'Αποσάματος είταν ελάχιστα. Διέθετε δύο εν δλω έλιμους' τηλεφωνική γραμμή που να συνδέει τὰ τμήματα μεταξύ τους δεν ύπήρχε άλλη από τή μια και μόνη πολιτική γραμμή από 'Ερταχόρι σε Κόνιτσα, με τις δευτερεύουσες μικροδιακλαδώσεις της' οι περισσότεροι αξιωματικοί είταν έφεδροί δίχως πείρα. Στὸ κατώρι του χειμώνα, που εκεί άπάνω είναι από την πρώτη στιγμή άπάνθρωπος, με τέτοια δυσαναλογία σ' αριθμό, μέσα, με τις βάρους της τεράστιας εύθινης άπάναντι στὸ σύνολο τοῦ μετώπου και στη χώρα, την άνεπιωτράτευτη ακόμα, που περιμενε πίσω άόκλυπτη, ο άγώνας που είχε ν' άντιμετωπίσει τὸ 'Απόσκαμα Πίνδου έπαρνε τή μορφή άποστολής άπελαπισμένης.

Η 28η Οκτωβρίου άνέτειλε εκεί - άπάνω με καιρό κρύο βροχερό. Στὰ δύο συντάγματα, 8ο και 9ο, που άποτελοοσαν τή Μεραρχία Τζούλια, είχε δοθεί από τὸ στρατηγὸ Τζιρότι διαταγή που είλεγε: « Η πρόθεσίς μου είναι να έπιτυχθ ή προχώρησης μέχρι τών θέσεων εις άς εύρίσκονται οι έχθρικοί καταυλισμοί, χωρίς να δυνηθώσι τὰ έχθρικά στοιχεία, τὰ εργασιεστημένα δια τήν φρούρηση τών συνόρων, να σημάνωσι συναγερόν. "Οθεν έπιβάλλεται όπως ή πρώτη ενέργεια δια τήν δημιουργία τών ρημάτων μελετηθ ήκ τών προτέρων και εργωνθώθ ή μέχρι τών ελαχιωνων λεπτομερειών.

» 'Βιαστέρος έπιβάλλεται να καθορισθώσι: Στοιχεία έντεταλμένα την έξουτερέωσιν τών σκοπών. Στοιχεία έντεταλμένα την άποκοπήν τών τρι-

φωνικών γραμμών. Στοιχεία ενσταλαμένα την κατάληψη των ελληνικών φυλακίων και την σύλληψη των φρουρών των. Τα διάφορα στοιχεία δέον να ελεγχθούν μεταξύ των βικινιωτέρων ανδρών δι' εκάστην άποστολήν. 'Εν συνόψει, ή θύσις εις εκάστην των διεξόδων δέον να διεξαχθῆ δι' ὀλίγων δυνάμεων και μετά τῆς μεγίστης ταχύτητος. Οὐσιώδης συντελεστῆς ὁ αἰφνιδιασμός.»

'Η εισβολή εἶχε ἀρχίσει, ὅπως και σὸ μέτωπο τῆς VIII Μεραρχίας, προτοῦ φρεῖε, πρὶν τελειώσει δηλαδή ἡ διάρκεια τοῦ τελειογράφου. 'Αν, κατὰ μέσον ὄρο, οἱ ἰταλικοὶ φάλαγγες εἶχαν παραβῆσει τὴν μεθόριον σὲ πέντε ἢ ὡρα, σὲ κάποια φυλάκια τῆς Πίνδου οἱ αἰφνιδιασμοὶ ἐκδηλώθηκαν πολλὸ πρὶν. Τὸ φυλάκιο 22 λόγου χάριν, πάνω ἀπὸ τὸ 'Ασημοχώρι, χτυπήθηκε γύρω σὲ μία μετὰ τὰ μεσάνυχτα. Οἱ ἀκριτές αὐτοῦ τῆς ἑλληνικῆς γῆς, δὲν εἶχαν προλάβει ἀκόμα νὰ μάθουν πὸς ἀρχίζει πόλεμος, νὰ καταλάβουν τί συμβαίνει. Σημειώνεται ἐδῶ μιὰ ἀντίρρηση πού και μόνη τῆς χαρακτηρίζει τὸ ἦθος τοῦ ἀντιπάλου: 'Ἐνὼ ἡ ἡγεσία του εἶχε διακηρύξει πὸς δὲν περίμενε σοβαρὰ ἑλληνικὴ ἀντίσταση, ἐνὼ μ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πεποίθησιν εἶχε κατηχήσει τὰ στρατηματά της, στὴν πράξιν ἀκολουθοῦσε μιὰ τακτικὴ, πού ἀπέναντι σ' ἀντίπαλο ἀνύποπτο, δειχνεὶ ψυχολογία δολοφονικῆ.

'Ανοίξαν καταπάνω στὰ φυλάκια φωτιά με πολυβόλα και χειροβομβίδες. Οἱ φρουρῆς, ἔξαρνιασμένες, ἀμυνόμενες ὅπως - ὅπως, ἄρχισαν σὰ συμπτύσσονται πρὸς τὴν γραμμὴν ἀντιστάσεως. Γιὰ νὰ κλονίσουν τὸ ἦθος τῶν λιγιστῶν αὐτῶν ἀνθρώπων, οἱ 'Ἰταλοὶ, τοὺς φώναζαν ἑλληνικὰ πὸς τάχα στὴν 'Αθήνα ἔγινε ἐπανάστασιν, πὸς ὁ Μεταξῆς ἔπεσε, πὸς ἡ νέα κυβέρνησις συμμάχησε με τὸν 'Αξονα και νὰ παραδοθῆν. Τὰ καλωδία τῶν τηλεφώνων εἶχαν φροντιστῆ νὰ τὰ κόψουν ἀπορραδίζε, κ' ἔτσι οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν ἑλληνικῶν τμημάτων δὲν μπορούσαν νὰ ἐπικοινωνήσουν με τὴ Διοικήσιν τους. 'Ὡστόσο σὲ πολλὰ σημεῖα ἡ ἀντίστασις καθόρισεν μ' ἀναχειτίζε τὸν ἐχθρὸν. Τὸ φυλάκιο 25, στὰ δεξιὰ τοῦ Γράμμου, ἀνίσταται ὡς τὸ μεσημέρι και ὕστερα ἀποσύρεται νὰ πάρει θέση στὴν κύρια γραμμὴ ἀντιστάσεως. Στ' ἀριστερὰ τοῦ κεντρικοῦ ὑποτομέως, τὸ ἐκεῖ ἑλληνικὸν τμήμα ἀγωνίζεται σὲ ὑψόμενα Καρδάρη και Στενὸ ὡς πού, δίγους πυρομαχικὰ πιά, μπροστὰ στὸν κίνδυνον νὰ κωλυθῆ, ἀναγκάζεται νὰ συμπτύχθῃ στὴν Πυροσύνην. Στὸ κέντρον, ὅπου ἐκδηλώνεται ἡ κύρια προσπάθεια τῶν 'Ἰταλῶν, τὰ ἑλληνικὰ τμήματα συμπτύσσονται πρὸς τὴ Βοῦρμπιασιν, ἐνὼ ἄλλα ὑποχωροῦν ἀνατολικώτερα, ὡς τὸ χωριὸ Θεοτόκος. Στὰ ὑψόμενα Σταυρῆς καὶ Κιάφα, ἰσχυρῆς ἰταλικῆς δυνάμεως με πυροβολικὸ και ὀλμων πείθουν τὸν ἐκεῖ ἑλληνικὸν λόγον, πού ἀγωνίζεται ὡς τις 2 μετὰ τὸ μεσημέρι, ὕστερα ὑποχωρεῖ στὴν 'Αητομηλίτσα κ' ἀπὸ ἐκεῖ στὸ ὕψωμα Πέτρα Μοῦκα. 'Ἐδῶ ἡ κόμψη εἶταν ἐπικίνδυνον. Στὴν Κιάφα ὅμως, ἡ ἐκεῖ διμοιρία δὲν λυγίζει, μάχεται ὡς τὴ νύχτα, και τότε ἀνβαίνει νὰ πιάσει τὴν κορφὴ τοῦ ὕψωματος, 2398 μέτρα. Στὸν ἀριστερὸν ὑποτομέα, ὅπου οἱ 'Ἰταλοὶ ἐκδηλώθηκαν μόλις στίς 5 τ' ἀπόγευμα, οἱ δυὸ ἐλ-

ληνικὸι λόγοι τῆς Καστανιάσσης και τῆς Μόλιστας κρατῆνε τίς θέσεις τους ὡς τὴ νύχτα.

Στὸν κεντρικὸν ὑποτομέα ὡστόσο ἡ κατάστασις ἔπαιρνε μορφή πολλὸ σοβαρῆ. 'Η κατάληψιν ἀπὸ τοὺς 'Ἰταλοὺς τοῦ Σταυροῦ, τοὺς ἄνοιγε τὸ δρόμον πρὸς τὴν 'Αητομηλίτσα και τὴ Λοκάρραχιν, ἐνὼ ἀπειλοῦσε με ἀποκοπή, στ' ἀριστερὰ, τοὺς λόγους τῆς Βοῦρμπιασίνης και τῆς Πυροσύνησσης. 'Ὁ Δαβάσσης ἀναγκάστηκε νὰ διατάξει σύμπτυξιν σὲ νέα γραμμὴ. 'Ὁ καιρὸς εἶταν ἀσχημικὸς πὸς: 'Ἐπερτε βροχὴ βαρεῖα, στὴν κατασκότεινη μέσα νύχτα οἱ ἄντρος τῶν ἑλληνικῶν τμημάτων, πού εἶχαν πολέμησει ὀλημερῆς νηστικοὶ, βράδιζαν τώρα μουσκεμένοι, ξεθεωμένοι. Στὸ ποτάμι τὸν Σαραντάπορον, τὸ παγωμένον νερὸ τοὺς ἀνέβαινε ὡς τὴ μέση. Τὰ βαρυφορτωμένα με πολυβόλα και πυρομαχικὰ μολύβια ἔχασαν πόδι στίς κακοτοπιῆς, στὸ σκοτάδι, γλίστρασαν και γκρεμίζονταν κάτω σὲ βαθεῖς χαράδρες. 'Ὁ Δαβάσσης, γιὰ νὰ τῶσσει τὸ ἦθος τῶν βασιανισμένων τμημάτων του, σάφιρνε νὰ στελεθε τοὺς διοικητῆς τους, νύχτα στίς 9 ἢ ὡρα, μιὰ διαταγὴ πού ἔλαγε πὸς ἔρχονται τέσσερα τάγματα αἴριο νὰ τοὺς ἐνισχύσουν κ' αὐτοὺς θὰ κάνει ἀνεπίθεσιν με τίς ἐφεδρείας. Ὅστε τάγματα βρίσκονταν πουθενὰ οὔτε ἐφεδρείας. 'Απεναντίας, τὰ μέσα διαβιβάσεων δὲν λειτουργοῦσαν καλά, πληροφοροῖες σωστῆς γιὰ τὰ τμήματα πού πολεμοῦσαν ὁ Δαβάσσης δὲν μπορούσε νὰ ἔχει, με τὸ τμήμα τῆς 'Αητομηλίτσας καθὲ ἐπικοινωνία εἶχε κωλύας κοπεῖ, τὰ πυρομαχικὰ εἶχαν τελειώσει. 'Αναγκάστηκε ὁ Δαβάσσης νὰ μαζέψῃ ὅσα βρίσκονταν στοὺς ἡμιονηγοὺς, στοὺς μαγειροὺς και στοὺς γραφεῖς και τὰ ἔστειλε στοὺς λόγους τῆς Πυροσύνησσης και τῆς 'Αητομηλίτσας. Ζήτησε κ' ἀπὸ τοὺς χωριώτες τῆς Πίνδου νὰ φέρουν τὰ ζῶα τους γιὰ νὰ κωλυθῆν τρόφιμα και πολεμοφόδια στὸ στρατὸ.

Τὰ ἔφεραν. 'Υστερα ἔπιπασαν μόνοι τους, γέροι, γριεῖς, κορίτσια, γυναῖκες, παιδιὰ, νὰ ζαλωθῶνται τὰ πολεμοφόδια, ὅπως σὲ λίγο θὰ ζαλωθῶν και τοὺς τραυματίες, νὰ σκαρφαλάνουν ἐκρη - ἄκρη σὲ γκρεμοὺς, κάτω ἀπὸ τὴ βροχὴ, μέσα στὸ σκοτάδι. 'Ἐτσι θὰ χαραχτοῦν στὴ μνήμη τοῦ ἔθνους, στὸ θρύλο, θὰ γίνουν ὄραμα συμβολικὸ, λιτανεῖα πού πᾶει νὰ καταθέσει τὸ βαρὺ τίξιμον στὸ θυσιαστήριον τῆς ἐλευθερίας.

Στίς 29 'Οκτωβρίου 1940 πέφτει χιόνιν στὴν Πίνδον, τὸ κρῦο εἶναι φοβερὸ. Στὴν Κιάφα, ἐκεῖ ψηλὰ στὰ δύο χιλιάδες τετρακόσια μέτρα, οἱ μοιοὶ ἄντρος τῆς διμοιρίας πού τὴν ὑπερασπίζεται ἔχουν πάθει ψύξη, τὰ χέρια τους κρουσταλλάσαν, δὲν μπορούσιν πᾶ νὰ κρατήσουν τ' ὄπλο. 'Ἐνας λοχίας ἀναφέρει

ἀπὸ τὸ τηλεφώνου πὸς εἶναι ὁ μόνος ποὺ μπορεῖ νὰ σαλέψει ἀκόμα τὰ χεῖρά του, νὰ μιλήσει, οἱ ἄλλοι κείνεται χάμου, στὸ χιόνι, σιγοπεθαίνουν. Ὁ πᾶνε τραυματιοφορεῖς νὰ τοὺς καταβάνουν, μὲ τὰ φορεῖα. Τὰ λιγοστά, σκόρπια τμήματα ποὺ εἶναι διαθέσιμα καὶ ποὺ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τὸ προθεθεῖ βιαστικὰ γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴ γραμμὴ ἀμόνης, φτάνουν πολὺ ἀργά, ὥστερα ἀπὸ ἐξαντλητικὰς πορείας. Τὸ ὕψωμα Μοῦκα, στὸ μεταξὺ, καίγεται ἀπὸ τὴ ἐκρήξεις τῶν ἐχθρικών βλημάτων· κι' ἕως ἡ ἐπίθεσις τῶν Ἰταλῶν ἀποκορεύεται δίχως ὑποστήριξη κἂν πυροβολικοῦ. Ἐδῶ δὲν χιονίζει, βρέχει, ἀλλὰ μὲ λύσσα, ἔχουν ἀνοίξει οἱ καταρράκτες τ' οὐρανοῦ. Οἱ ἄντρες, αἰτνοὶ ἐλὴ τὴν παρασμένη νύχτα, μουσκεμένοι ὡς τὸ κόκαλο, θεοθήτοικοι, ἐξαντλημένοι, μάχονται πάντα. Μερικὰ τμήματα λυγίζουν, ὁ διοικητὴς τοῦ τάγματος ἕμως τρέχει δεξιὰ - ἀριστερὰ στὴν πρώτη γραμμῇ, δίνει θάρρος, ἐξορκίζει, στήνει δὺο - τρία πολυβόλα καὶ κατορθώνει ν' ἀναγκασιέσι τὸν ἀντίπαλο.

Ἡ Μοῦκα καὶ τὸ Καζένη, τὰ δὺο ὕψωματα τοῦ κέντρου, θὰ πέσουν στὰ χεῖρα τοῦ ἐχθροῦ τ' ἀπόγεια. Ἀλλὰ τὰ ἑλληνικὰ τμήματα, ἀκόμα καὶ στὴν κατάστασι ποὺ βρίσκονται, θ' ἀντιπεθεθῶν ἀμέως, θὰ τὰ ξαναπάθουν. Τραυματίζεται ὁ διοικητὴς τοῦ IIIJ51 τάγματος—πρώτος τραυματίας ἀξιωματικῶς τῆς Πίνδου— καὶ δὲν φεύγει ἀπὸ τὴν γραμμῇ, μὲνι ὡς ποὺ οἱ Ἰταλοὶ ν' ἀπαυθῶν ὀριστικὰ. Παληκαριῆς ἀπελιπισμένος. Ὁ ἀντίπαλος εἶναι ἰσχυρότατος. Ἀπὸ τὰ μεσάνυχτα τῆς 29 πρὸς 30 Ὀκτωβρίου ἡ ἑλληνικὴ ὑπόχωρησις θὰ ἐπιταχυνθεῖ, τμήματα τῆς γραμμῆς ἀντιστάσεως, σὲ τραγικὴν κατάστασι, ἀνακατεμένα μὲ τὰ μεταγωγικά, θὰ φτάνουν ἐπὶ πίσω στὸ Ἐρταχώρι.

Ὁ ὑπασιπότης τοῦ Δαβάρου, ποὺ εἶχε σταλεῖ στὸν κεντρικὸ ὑποτομέα γιὰ νὰ βοηθήσει στὴν ἀνασυγκρότησι τῶν σκοπεσιμένων τμημάτων, ἀνέφερε ἀπὸ τὸ τηλεφώνου πὸς ἡ κατάστασι εἶναι ἀπελιπισμένη. Ἐλειπαν ὅπλα, ὄπλοπολυβόλα, τρόφιμα, τὰ πάντα. Οἱ ἄντρες, στὴν κατάστασι ποὺ εἶχαν φτάσει, φαντάσματα κἄλλο παρὰ στρατιῶτες, χρειάζονταν δύο ἡμέρας ἀνάπαυσι γιὰ νὰ ὀρθοποθήσουν. Ἀλλὰ καὶ στὸν ἀριστερὸ ὑποτομέα ἡ πίσισ τῶν Ἰταλῶν γίνονταν τώρα πολὺ ἰσχυρῇ. Προσπαθοῦσαν νὰ καταλάβουν τὰ σημαντικὰ ὕψωματα Γύφτισσα καὶ Ταμποῦρι, γιὰ ν' ἀνοίξουν τὸ δρόμου πρὸς τὴν Σαμαρίνα, νὰ ὑπερβιβάσουν τὸν ἑλληνικὸ λόχου ποὺ ἀγωνίζονταν ἀποτελεσματικὰ στὴ Μόλιστα. Ὁ ἐχθρὸς θὰ κινήθῃ καὶ πρὸς τὴν Κόνισσα, γιὰ νὰ πλευροκοπήσῃ αὐτὸ τὸ λόχου ἀπὸ τ' ἀριστερῷ. Ἡ Διοίκησι τοῦ Ἀποσπάσματος, γιὰ νὰ τὸν σώσει, ἀναγκάζεται νὰ διατάξῃ τὴ σύμπτυξιν τοῦ πρὸς τὸ Κεράτσοβ—τὴν Ἁγίαν Παρασκευῇ. Ἡ σύμπτυξις αὐτῆ θ' ἀρχίσει στὶς 2 μετὰ τὰ μεσάνυχτα, μέσα σὲ σκοτάδι πηχτὸ, ποὺ τὸ δέρνει ἄνεμος μακριασμένος.

Τώρα ἡ ἑλληνικὴ γραμμὴ ἀντιστάσεως ἔχει σπάσει. Ὁ Δαβάρου δὲν διέθετε πιά ἐφεδρεία καμμιά. Σύνταξ βιαστικὰ τοὺς γραφεῖς, τοὺς βοηθητικούς, τοὺς μαγειροὺς, νὰ φτιάξῃ ὄπως - ὅπως μιὰ διμοίρεια γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἐδρα τῆς Διοικήσεώς του, τὸ Ἐρταχώρι. Ἐπὶ δύο ἡμερῶν τὰ Ἀποσπάματα

Πίνδου εἶχε παλαίψει νὰ συγκατῆσει τὸν ἔγκου τῆς Μεραρχίας Τζούλια καὶ εἶχε κατορθώσει μόνο στὰ δεξιὰ τὸ μετώπου νὰ διατηρήσει τὴς θέσεις του. Ἡ μεγάλη ἀπειλὴ πρόβαλλε τώρα στὸ κέντρο. Ἐκεῖ, ὁ ἐχθρὸς δημιουργοῦσε ἕνα θύλακα πολὺ ἐπικίνδυνου, μὲ σκοπὸ νὰ ξεχυθεῖ δεξιὰ κι' ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν Σμῆλικα, νὰ καταλάβῃ τὴ Σαμαρίνα, τὸ Ἰστρατο, νὰ προέλθῃ στὸ Μέτωβο καὶ νὰ σπάσει στὰ δὺο τὴ ραχοκοκαλιά τοῦ ἑλληνικοῦ μετώπου.

Ἀν τὸ πετύχουν, ἡ κατάρρευσις εἶταν βέβαιη κι' ὁ δρόμος πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας ἀνοιχτός.

Εἶναι ἡ στιγμὴ ἀκριβῶς ὅτου τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο ζητεῖ ἀπὸ τὴν VIII Μεραρχία νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀγώνα τῆς στὸ Καλπίκι καὶ νὰ καλύψῃ τὴ διάβασιν Γιάννικα—Μέτωπο. Ὁ Κατομήτρος—τὸ εἰδμας—εἶχε ἐπιμείνει στὸ σκέθῶ του. Παρόλ' ἅλλα, τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο κινητοποιοῦσε δυνάμεις προορισμένες γιὰ τὴν Πίνδου, νὰ κλείσει τὸ ἐπίρροβου ρήγμα. Μὲ διαταγῆ τῆς 30ῆς Ὀκτωβρίου ἡ I Μεραρχία ἔπαυεν ὑπὸ τὴς διαταγῆς τῆς βλας τὴς δυνάμεις τῆς Πίνδου, ὑπάρχουσας καὶ μέλλουσας, ποὺ ἐπιστρατεύονταν αὐτῇ τὴ στιγμῇ. Στὴν Κοζάνη, τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο προθεθεῖ τὴ Μεραρχία Ἰππικοῦ. Ἡ Ταξιαρχία Ἰππικοῦ ἐξ ἄλλου, ποὺ συγκεντρωνόταν τώρα στὰ Γρεβενά, γίνονταν τμήμα τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ. Ἐντολὴ τῶν Μονάδων αὐτῶν θὰ εἶναι νὰ σκληρύνουν τὰ χεῖρά τῆς πλῆγῆς ποὺ εἶχε ἀνοίχῃ στὴν Πίνδου, νὰ τὴν περιορίσουν λίγο - λίγο καὶ νὰ προετοιμάσουν ἐπιθετικὰς ἐνέργειες μὲ σκοπὸ ν' ἀπειλήσουν τὴς συγκενωμένας τοῦ ἐχθροῦ στὴν κούλαδα τοῦ Σαραντάπορου καὶ τὰ νῦτα τὴν σὺν κούλαδα τοῦ Ἀῶσου.

Ἀλλὰ ἡ I Μεραρχία δὲν εἶταν ἀκόμα ἐπιστρατευμένη· μονάχα ἡ διοικήσι τῆς ἔρτανε στὶς 30 Ὀκτωβρίου τ' ἀπόγεια στὸ Ἐρταχώρι: Ὁ ὑποστράτηγος Βασ. Βραχνὸς μὲ δὺο ἐπιτελεῖς. Ἡ κατάστασι ἐκεῖ εἶταν τραγικῇ. Τμήματα σὲ ἀταξία, δίχως ὄργανικὸ δεσμὸ μεταξὺ τοὺς ἡ καὶ ὀμάδες ξεμοναχιασμένες, ἔρταναν διαρκῶς ἀπὸ τὸ μέτωπο, ναυαγία. Μέσα διαβιβάσεως, γιὰ ν' ἀποκατασταθεῖ ἡ συνοχὴ τῶν τμημάτων μεταξὺ τοὺς καὶ μὲ τὸ κέντρο, δὲν ὑπῆρχαν. Εἶταν ἀδύνατον στὴ νέα διοίκησι νὰ σχηματίσει σωστὴ ἰδέα ποὺ εἶναι ἀκριβῶς τὸ μέτωπο· ἡ μορφή του εἶχε γίνῃ ἐντελῶς ρευστῇ. Ἀκόμα λιγότερο μπορούσε ἡ Διοίκησι τῆς Μεραρχίας νὰ ἐρθεῖ σ' ἐπαφῇ μὲ τὰ τμήματα ποὺ πολεμοῦσαν χαμένα μέσα στὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ βουνοῦ ἀπὸ ψηλὰ στὸ Γράμμου ὡς τὸν Σμῆλικα κάτω. Σὲ τέτοιες περιστάσεις χρειάζονται ἀποφασεῖς ἀστραταϊκῆς καὶ ψυχολογικῆς, ἐνέργειες ὀριστικῆς. Ἐνα παραπάνω, ἕνας ἀδέξιος χειρισμὸς, γίνονται μοιραία. Ἀς ἀναγνωρίσουμε πὸς ἡ ἑλληνικὴ ἡγεσία, ποὺ ἐπιμύζονταν ἐκεῖνη τὴ στιγμῇ τὸ βάρος τοῦ μετώπου τῆς Πίνδου στήθηκε στὸ ὕψος τῆς ροβερῆς στιγμῆς.

Ὁ στρατηγὸς Βραχνός, ἀπὸ ἐνημερώθηκε ἀπὸ τὸν Δαβάρη γιὰ τὴ γενική κατάσταση, ἔλαβε μέτρα δραστήρια. Φρόντισε γιὰ τὴν ἀμείνων ἀνεπιστάτης τῶν κτημάτων, ἔστειλε τὸ τμήμα τῆς Ὀμάδος Ἀναγνωρίσεως πρὸς τὰ δυτικά, ἀπὸ τρεῖς κατευθύνσεις, νὰ ἔρθει σ' ἐπαφὴ μὲ τὸν ἔχθρὸ καὶ νὰ πληροφορήσει τὴ Μεραρχία ποὺς εἶναι οἱ θέσεις του. Τὸ τάγμα πού εἶχε ὑποχωρήσει ἀπὸ τὴν Καστανίαν στὴ Φούρκα, βρέθηκε, ὕστερα ἀπὸ ἐπίμονες ἀναζητήσεις, κοντὰ στὴ Ζούζουλη. Τοῦ δόθηκε διαταγὴ νὰ μὴ συμπυκνωθῆι πρὸς τὸ χωριό, ἀλλὰ νὰ πιάσει τὸ ὕψωμα Ρωμιός, στὴ νότια τῆς Φούρκας. Εἶναι τὸ ὕψωμα κλειδί, πού τόσο ρόλο θὰ ἔπαιξε σὲ λίγο.

Στὶς 31 τὸ πρωῒ, οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις κατέχουν, δεξιὰ ἀπὸ τὸ Ἐρταχώρι, τὴ γραμμὴ Τσοῦκα — Σμάρα. Ἐμπρὸς αὐτ' ἀριστερὰ, τὴ γραμμὴ Προφήτης Ἥλιας — Γάβρος — Ζούζουλη — Λευκάδια. Νοτιώτερα, κρατῶν τὸν αὐχένα Ρωμιός, μὲ προφυλακὸς τὸ ὕψωμα Ζεκίρι. Τὸ ἀριστερὸ στηρίζεται στὶς ὑπόρειες τοῦ Σμῶλκα.

Ἐκεῖ θὰ δώσουν τὴ μάχην τῆς Πίνδου ἡ Ἰ Μεραρχία, ἡ Ταξιαρχία Ἰππικῶ καὶ σὲ λίγο ἡ Μεραρχία Ἰππικῶ.

Ὅταν μιλάει κανένας γιὰ « μάχην τῆς Πίνδου », φαντάζεται κάποι δραματικὸ ἀλλὰ καὶ στὶς γενικὲς γραμμὲς τοῦ λιτό, εὐνόητου. Ἔταν κάποι σύνθετο, ἀφάνταστο πολὺλόχο, ἓνα πλεμέται ἀπὸ ἐλιγμούς, δευτερεύουσες ἀλλὰ κρίσιμες συγκρούσεις, ἀλλεπάλληλες ἢ ταυτοχρονεῖς μάχες, πορεῖες βρασιονιστικὲς, μὲ καιρικὲς συνθήκες ἀπάνθρωπες, μαρτυρία χαμμένα μέσα στὸ μέγεθος τοῦ συνόλου.

Τὸ πρωῒ τῆς 31ης Ὀκτωβρίου, ὁ Βραχνός μὲ τοὺς δύο ἐπιτελεῖς του καὶ τὸν Δαβάρη, πήρανε ἄλογα ἀπὸ τὸ Ἐρταχώρι, ἀνέβηκαν ἔτσι στὸ ὕψωμα μπροστὰ στὸ χωριό, τὸν Προφήτη Ἥλια καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ὁ μέραρχος ἔκανε μιὰν ἀναγνωρίσθη τοῦ ἐδάφους. Ὁ Βραχνός σχηματίζει ἀμέσως τὴ γνώμη πὸς τρεῖς ὕψωματα εἶχαν σημασία καίρια γιὰ τὸν ἀγώνα του, τρεῖς σημεῖα πού σχηματίζουν ἰσοσκελὲς τρίγωνο : τὸ Κούτσουρο, τὸ Ταμποῦρι καὶ τὸ Βούζο — παρακλάδι τοῦ Σμῶλκα. Τὸ χωριὸ τῆς Φούρκας, μὲ τὴς ἑξωτερικὲς σκεπὲς τῆς ἀπὸ σταχτιά πλάκα τοῦ βουνοῦ, βρίσκεται συμμαζεμένη στὸ ἐσωτερικὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ τριγώνου, σὲ μέσῃ σὲ ἀνοιχτὴ παλάμη. Τὴν ἐπιτροπὴν ἀπὸ βορειοδυτικὰ τὸ φοβερὸ Ταμποῦρι καὶ ὁ δικὸς τῆς Ὀροφῆς Ἥλιας Ὀλόγυρα, ὅσο πὸς φτάνει τὰ μάτι, κυματίζουν φεγγόντας ὡς τὰ οὐρανοθέμελα βουνὰ καὶ βουνά.

Ὁ Δαβάρης διατάχθηκε ἀπὸ τὸν Μέραρχο νὰ ἐξασφαλίσει τὸ Κούτσουρο, ν' ἀμυνθῆι ἐκεῖ μέχρις ἐσχάτου. Ἡ βία διαταγὴ δόθηκε στὸ τάγμα Πανταζῆ, πού κρατοῦσε πάνω στὸ Βούζο τὸ διάσελο Ρωμιός. Ἀπὸ ἐκεῖ κατεβαίνει

κανένας στὴ Σαμαρίνα. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσει τὸ τάγμα αὐτό, ἀκόμα καὶ ἐν κυκλιωνόταν — τέτοια εἶταν ἡ ἐντολή πού τὸ εἶχε δοθεῖ. Ὁ Βραχνός εἶχε κρίνει πὸς ἐκεῖ, στὴν περιοχὴ τῶ ἀπλωμάτων μπροστὰ στὰ μάτια του, πρέπει ν' ἀνακοπῆι μὲ κάθε θυσία ἡ προέλαση τῶν Ἰταλῶν διαφορητικὰ θὰ τοὺς ἀνοιγόταν ὁ δρόμος πρὸς τὸ Μέτσοβο καὶ πρὸς τὸ νότο.

Ὁ ἔχθρὸς γιὰ τὴν ὄρα δὲν φαινόταν πουθενά. Τίποτα δὲν ἀκούγόταν στὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ βουνοῦ. Τὸ ΓΣΑΜ εἶχε ὀρίσει μιὰ γραμμὴ ἀμύνους πού σχηματίζει μεγάλο ἡμικύκλιο, μὲ ἀνοιγμα πρὸς τὰ δυτικά, κάπου ἐκκοσπῶντε γυλιόμετρα. Κατὰ τὴν διαταγὴ τῆς Στρατιάς, ἔπρεπε τὰ πρὸς τὰ δυτικά τῆς γραμμῆς αὐτῆς τμήματα τοῦ Ἀποσπασματος Πίνδου νὰ ἐπιβραδύνουν τὴν προέλαση τοῦ ἔχθρου· ὅμως κανένα τμήμα — ἀλλοίμονο ! — δὲν βρισκόταν τώρα πιά δυτικὰ τῆς γραμμῆς ἀμύνους. Ὅλα εἶταν ἀνατολικὰ τῆς. Ἀπὸ τὴν ἐπισκόπησή πού ἔκανε ἐξ ἑλλοῦ στὸν ὀρίζοντα ὁ στρατηγὸς Βραχνός, ἔκρινε πὸς εἶταν ἀδικαιολόγητο νὰ μὴν πιάσουν τὰ ἑλληνικὰ τμήματα μιὰν ἄλλη γραμμὴ, δυτικώτερα, ἀπὸ οἱ Ἰταλοὶ δὲν εἶχαν προλάβει νὰ τὴν καταλάβουν πρώτοι : Εἶναι ἐκεῖνη πού σχηματίζεται ἀπὸ τὰ ὕψωματα τῆς Φούρκας, τὸν Προφήτη Ἥλια τῆς, τὴ Στρουναλιὰζαρη δεξιὰ, ὡς πέρα στὸ βορῆ στὴν κορυφὴ Ἀπάνω Ἀρῆνα, προέκταση ἀνατολικῶ τοῦ Γράμμου.

Σχεδιάστρες ἔτσι ἡ ἀντιπείση πού θὰ ἐξασφάλιζε τὴν ἀνάσχεση τοῦ ἔχθρου καὶ θ' ἔλλαζε τὴν πορεία τῶν ἐπιχειρήσεων, θὰ ἔδινε στοὺς Ἕλληνες τὴν πρωτοβουλία. Θὰ γίνονταν πρωῒ — πρωὶ τὴν ἄλλη μέρα, ἀπὸ τέσσερα μὲζι σημεῖα. Δεξιὰ, ὁ Βραχνός ἔστειλε ἓνα τμήμα μὲ τὸν ἀντισυνταγματάρχη Μεσῶρη νὰ πιάσει τὸ ὕψωμα τὸ Πριάσπου, γιὰ ἐξορμήσεις ἀπὸ ἐκεῖ πρὸς τὴν Λυκορράχη καὶ τὴν Ὀυζά. Ὁ Δαβάρης μὲ μιὰ διλοχία θὰ ἐξορμοῦσε πρὸς τὴν κατεύθυνση Κούτσουρο — Προφήτης Ἥλιας τῆς Φούρκας — Ταμποῦρι. Ἀριστερότερα, μιὰ ἄλλη διλοχία, ὑπὸ τὸν ταγματάρχη Καραβία αὐτῆ, θὰ εἶχε στόχους τὰ ὕψωματα Γάβρος, Τσοῦκα καὶ Ζεκίρι. Στὸ ἄκρο ἀριστερὸ ἔλος, τμήμα τοῦ τάγματος Πανταζῆ, πού κατεῖχε τὸ Ρωμιό, θὰ ἐνεργεῖσε μιὰν ἐπίθεση συρρίνωσας μὲ τὴν κατεύθυνση τοῦ Δαβάρη πρὸς τὸ Ταμποῦρι καὶ τὴ Ὀροφισσα. Γιὰ ν' ἀναγγέλλεται ἡ κατάληψή του κάθε ἀντισημερινοῦ σκοποῦ στὸ στρατηγεῖο τῆς Μεραρχίας, μιὰ καὶ μέσα διαβιβάζσεων δὲν ὑπῆρχαν, θὰ ἔπρεπε ν' ἀνάβεται καὶ ἀπὸ μιὰ μεγάλη φωτιά σὲ βουνοκορφὴ ὄρατὴ ἀπὸ τὸν Προφήτη Ἥλια τοῦ Ἐρταχωριοῦ. Ὅπως στὸν καιρὸ τοῦ Τριτοῦ πολέμου οἱ φρυκτωριεῖς...

Στὶς ἐξήμιση τὸ πρωῒ τῆς 1ης Νοεμβρίου ἀρχίζει ἡ ἐπιθετικὴ ἐνέργεια τῶν ἑλληνικῶν τμημάτων, πρώτα ἀπὸ τὸ ἄκρο δεξιό. Ὁ καιρὸς εἶταν ἐλαφρὰ συννεφιασμένος, ἀργότερα θὰ τὸ γύριζε σὲ ἀραιὴ βροχὴ. Τὸ Ἐρταχώρι εἶχε ζωντανάφι : βλέποντας τώρα στρατὸ συνταγματιμὸ γύρω του καὶ μέσῃ, ὕστερα ἀπὸ τὴς τρομᾶρες πού εἶχαν προηγηθῆι, ἀρχίζει νὰ ἐλπίζει. Πρὶν ἀκόμα Χαρᾶει, ὅλοι βρίσκονταν στὸ πόδι, στρατὸς καὶ χωρικοί. Τὰ τμήματα ἔτοι-

μίζονταν, ξεκινούσαν. Άλλα τὸ Βόρειο Τμήμα είχε κιόλας ξεκινήσει, μὲ τὸ ἱππικὸ μπροστά. Κατὰ τὴν ὁρτὴν ἡ ὥρα, φτάνοντας στὰ βόρεια ἀνατολικὰ τῆς Λυκορράχης, οἱ ἀνιχνευτὲς τοῦ Ξεκρίναν μιὰν ἰταλικὴ φάλαγγα ποὺ βρέθηκε πρὸς τὸ Κάντζικο. Προωθείται ἀμέσως μὲ τὸ ἱππικὸ κι' ἕνας λόγος πεζικοῦ ποὺ ἀκολουθοῦσε, τὴν ἀφηνιάζει. Οἱ Ἴταλὸι δὲν τὸ περιμέναν· σάστισαν, ταράχτηκαν, τρέξανε φύρδην-μύγδην νὰ πιάσουν τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ. Ἀφηνιασμένα τὰ μούλια του, μὲ τὸ φάρμακα ὅπως εἶπαν, τρέχανε πέρα-δῶθε, σκίρτιζαν στὸ βουνό. Ὁμοίως ἡ σύγκρουση στὸ χωριὸ μέσα εἶτανε σαλτηρή· οἱ Ἴταλὸι ἔβρισκαν ἀπὸ παράθυρα, γωνιῆς τῶν δρόμων, μὲ τ' αὐτόματα και μὲ τὰ πολυβόλα. Ἀπὸ τὰ βόρεια γύρω κατέβαιναν κι' ἄλλοι νὰ ταμπουρωθοῦνε στὸ χωριό. Ἡ ὁρτὴ τῶν Ἑλλήνων εἶταν ἀσυγκράτητη. Οἱ ἀμύνοντες ἔσπασαν, πολλοὶ παραδίδθησαν, ἄλλοι πέταξαν τὰ ἔπλα τους και τὸ βραζάν στὰ πόδια. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Μεσούρης εἶχε τραυματιστεῖ, ὅμως ἡ ἐπιτυχία εἶταν ἀπόλυτη. Αὐτὴ στήθηκε και ἡ καλλίτερη ἐπιχειροῦσα τῆς ἡμέρας.

Στὸ κέντρο, ὁ Δαβόκης εἶχε ἀργίσει τρεῖς ὥρες νὰ ἐπιτεθεῖ. Ἡ διλοχία τοῦ δὲν μπόρεσε ν' ἀνασυκοπθεῖ νωρίτερα. Τὸ τμήμα αὐτὸ ἀνηφόρησε στὶς ἀνατολικὰς πλαγιὰς τοῦ Προφήτη Ἴηλα, καθήλωσαν ὅμως ἐπὶ τόπου, γιατί ἡ τοποθεσία εἶταν ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ φυσικὴ διαμόρφωση ὄχυρὴ και ἡ ἀντίσταση τῶν Ἴταλῶν δραστήρια. Βρέθηκε ἔτσι χωρὶς ὑποστήριξη ἀπὸ τὰ δεξιὰ τὸ τμήμα ποὺ προχωροῦσε πρὸς τὴν Τσοῦκα και τὸ Ξεζιρί. Ἐκείνῳ, εἶχε ξεκινήσει στὴν ὥρα του, στὶς ἑπτὰμιστ, τὰ πυρὰ ὅμως τοῦ ἔχθρου συγκεντρώθηκαν ἀπάνω του. Ὁ ἕνας λόγος κατορθώνει νὰ φτάσει στὶς 10 ἡ ὥρα στὸ Γέβρο, ὁ ἄλλος ὅμως ἀνηφορίζει μὲ δυσκολία κι' ἀπώλειες στὴν πλαγιὰ τῆς Τσοῦκας.

Οἱ Ἴταλὸι τὴν ὑπερόπιζαν μὲ πείσμα. Ἐπικεφαλῆς τοῦ λόχου τοῦ ἀ νεαρὸς ὀπολοχαγὸς Διάκος κυριεῖται τὸ ὄψωμα, ἀλλὰ οἱ Ἴταλὸι κάνουν ἀμέσως σφοδρότατη ἀντεπίθεση μὲ πυροβολικὸ και ὄμιους. Βροντᾶει, καπνίζει ἡ βουνοπλαγιά, ὁ ἑλληνικὸς λόγος ἀνατρέπεται, ἀποσύρεται, ὁ Διάκος ὅμως δὲν τὸ βάζει κάτω, θέλει νὰ φτάσει μὲ κάθε τρόπο στὸν ἀντικειμενικὸ σκοπὸ του. Κάνει νέαν ἐφοδὸ, μπαίνοντας μπροστὰ στοὺς ἄντρες του μ' ἕνα τουφέκι στὸ χέρι. Ἀνηφορίζει πάλι στὸ ὄψωμα, μέσα στὸ καυτὸ θαλάκι σφαῖρες, ριπὲς πολυβόλων, βλήματα ὄμιων. Φτάνει κοντὰ στὶς θέσεις τοῦ ἔχθρου, ἀποκρούεται. Τότε ζητάει ἀπὸ τοὺς ἄντρες του νὰ κάνουν μιὰ τρίτη ἐξόρμηση. Εἶτανε πιά μεσημέρι. Ἐκεῖ κοντὰ στὸ χεῖμαρρο, τὴ Μαρτίτσα, ὁ ἔφεδρο ἀνθυπολοχαγὸς Ντάσκακ εἶδε ἑσπανάκι μπροστὰ τους ἔχε ἑχθρικὸ πολυβολεῖο. « Προσυχί, κόριε ὀπολοχαγέ! » ἔβαλε μιὰ φωνή, ἀλλὰ δὲν πρόλαβε. Τὸ πολυβόλο κροτάλισε ἔξω κι' ὁ Διάκος ἔπεσε θερμιόμοτος. Σὲ λίγο ἔπερτε κι' ὁ Ντάσκακ. Ὁ λόγος, ἀδέφαλος τώρα, κλονίστηκε, ἀποταραχτήκανε στὶς ἀρχικὲς τὸ θέσεις, ἐνῶ οἱ νεκροὶ τῶν δυὸ ἀξιωματικῶν ἀπόμειναν πίσω, ἐκεῖ ποὺ ἔπεσαν. Ὅταν ἡ Τσοῦκα πάθρηκε τελικὰ, τὴν ἄλλη μέρα, τὰ δυὸ πτώματα

θὰ βρεθοῦν μὲ τὴ νιότη τους ἀκρωτηριασμένη, σπαρκαμένη. Ἔτσι κατάνησε γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ ἡ ντροπισμένη τοῦ ἔχθρου ἀκαθάρδια.

Ὁ λόγος τοῦ Γέβρου ξεμοναχιασμένος, μὲ ἀκάλυπτο πιά τὸ ἀριστερὸ του, ἀναγκάστηκε μετὰ τὸ μεσάνηχτα νὰ συμπτυχθεῖ κι' αὐτὸς στὶς ἀρχικὲς τὸ θέσεις, γιὰ νὰ μὴ κυλισθεῖ. Τὸ τμήμα τοῦ ἔφρου ἀριστεροῦ, ποὺ θὰ ἐνεργοῦσε ἀπὸ τὸ Ρωμιὸ πρὸς τὸ Ταμποῦρι, δὲν μπόρεσε νὰ ἐκτελεσε τὴν ἀποστολὴν του, σκόνταψε σ' ἀντίθετη ἐπιθετικὴ κίνηση τῶν Ἴταλῶν ἀπὸ τὴ Φοῦρα, βρέθηκε γιὰ μιὰ στιγμὴ μετὰξὺ δύο πυρῶν καθὼς ἕνα ἰταλικὸ τμήμα φάνηκε νὰ κατηφορίζει ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Σμόλικα. Ἡ σύμπτυξη τοῦ τάγματος τοῦ Ρωμιοῦ ἔγινε σὲ μεγάλῳ βάθος, ἴσασκε ὀχτὼ χιλιόμετρα : στὴν Κίρκουρη, κι' ἀπὸ ἐκεῖ στὸ διάσελο ἀνάμεσα Σκούρτζα κι' Ἀνίτσιτα. Τὸ πάγμα αὐτὸ θὰ τεθεῖ στὸ ἐξῆς ὑπὸ τὶς διαταγὰς τῆς Ταξιμαρχίας Ἰππικοῦ, ποὺ ἔρχεται τώρα στὸ μέτωπο και εἶχε κιόλας προωθήσει τμήματα τῆς πάνω στὴ Σκούρτζα.

Τυπικὰ, λοιπόν, ἡ ἐπιτυχία τῆς τολημοῦς ἐπιθετικῆς ἐνεργείας τῆς 1ης Νοεμβρίου, εἶταν σχετικὴ μόνον. Ὁ στρατηγὸς Βραχνὸς τὴν εἶχε ἀπορασιεῖ μὲ ἀπόλυτη ἐπίγνωση πὼς παίζει ἐπικίνδυνον παιχνίδι : Εἶχε διαταχθῆ τοῦ Σώματος Στρατοῦ νὰ καταλάβει γραμμὰ ἀμόνως κι' αὐτὸς διατέτα ἐπίθεση. Ὁ στήθος, σὲ στιγμὲς τέτοιες, χρειάζεται ἀποφάσεις παρόμοιες. Μὲ τὴν ἐπιθετικὴ ἐνέργεια τῆς 1ης Νοεμβρίου στὴν Πίνδο, ἔχε μόνον τὰ χεῖλη τοῦ θύλακος στερεώθηκαν, ἀλλὰ και ἡ πορεία τῶν ἐπιχειρήσεων γενικὰ ἔλλαξε τροπή, ὁ στρατὸς ἀνέκτισε τὴν αὐτοπεποθησθή του. Ἡ πρόελαση τῶν Ἴταλῶν στὴ Σαμαρῖα, ἡ κατέληξη τῆς ἀπ' αὐτοὺς τὴν ἴδια ἡμέρα, ἡ κίνηση τοῦ ἀπὸ τὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ Σμόλικα στὴν κούλαδα τοῦ Ἄωου, θὰ εἶναι τώρα ἐπιχειρήσεις ἀσύνητες : Ἡ Μερραρχία Τζούλια, ἀπὸ ἐδῶ κι' ἔμπροσ, θὰ ἔχει τὸ πλεῦρό τῆς και τὰ νῦτα τῆς ἐκτελεσιμένα.

Στὸ σημεῖο τοῦτου, κάνει τὴν εἰσοδὸ τῆς στὴν πολεμικὴ σκηνὴ ἡ Ταξιμαρχία Ἰππικοῦ.

Ἐρχόταν ἀπὸ τὰ Γρ. βενὰ και πορευόταν πρὸς τὸ Δούτσικο, κάπου δεκαπέντε χιλιόμετρα σ' εὐθεία γραμμὴ, ἀνατολικὰ τῆς Σαμαρῖνας. Διοικητὴς τῆς ὁ συνταγματάρχης Σακράτης Δημάρατος. Καθὼς ἡ κατάσταση στὸ μέτωπο τῆς Πίνδος εἶταν ἀόμιμη συγκυμμένη, ἡ Ταξιμαρχία ἀνέβαινε πρὸς τὴ γραμμὴ τῆς φωτιᾶς σὲ κατάσταση μεγάλῃς ἀνησυχίας. Ἐσπερε νὰ προφτάσει νὰ φράξει τὸ δρόμο πρὸς τὴ Δυτικὴ Μακεδονία, γιατί ὁ ἔχθρος, ἔλεγον, εἶχε σπάσει τὸ μέτωπο, κατέβηκε στὴ Σαμαρῖα.

Στὰ Γρεβενά, ἡ ταρχὴ εἶταν διάχυτη, διαδόσεις κυκλοφοροῦσαν ἀνεξαρξίβωτες, γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ μετώπου. Ἡ Ταξιμαρχία ποῦ, γιὰ τὸ ταχυ-

τερο, είχε προωθηθεί με αυτοκίνητα συναγμένα όπως - όπως, ενώ τ' ελιόγα της ακολουθούσαν σε δεύτερο κλιμάκιο, πορευόταν την 1η Νοεμβρίου με πολλές δυσκολίες : Οι μεγάλες βροχές είχαν κάνει το δρόμο Γρεβενά - Δοΰτσιου βουρκο αδιάβατο, τ' αυτοκίνητα βούλιαζαν, άγκομαχούσαν να μὴν ξεμεινούν. "Όμως οι χωρικοί ήταν εκεί : είχανε συναχτεί από μόνοι τους, νύχτα, περίμεναν το στρατό, να τὸν βοηθήσουν. Έκοβαν δέντρα, τὰ έσπρναν χάμω με τὰ κλαδιά τους, έπιγειμάτωναν τούς λάκκους. Από τὰ βουνά αντίκρου, καθώς η Ταξιαρχία προωρούσε, φαίνονταν να καθιερώνουν γυναικοπαίδια και κοπάδια, ένας κόσμος ξεσητωμένος πού έφρουγε μπροστά στὴ βουή τὸ πολέμου. Οι ειλήσεις πού έφεραν μαζί τους ήταν θολές, ἡ Διοίκηση τῆς Ταξιαρχίας δὲν μπορούσε να τίς συναρμολογήσει, να βγάλει συμπεράσματα τί γίνεται εκεί - άπάνω. Χρειάστηκε ν' αλλάξει ἡ φάλαγγα σχηματισμό, από φόβο μήπως φτάσει πολύ άργά : έστειλε έμπρός τὰ ελαφρότερα όχηματα με τὸ τιμήμα πού θα πεζομαχούσε και κράτησε πίσω τὴν πυροβολαρχία της. Έφτασαν στὸ Δούτσιου στὴς δεκάμισή τὸ πρωί, ύστερα από όλονόχνη ταξίδι σε λαοπρόμηνες άνηφορίες. Τὸ χωριό ήταν έρημο· μονάχα καμμιὰ δεκαριά χωροφύλακες είχαν άπομείνει.

Δίως να χάνει καιρό ὁ Δημάρτος κατέβασε τούς άντρες του από τ' αυτοκίνητα, τούς σύναξε, τούς ειλπε ποιά είναι ἡ περίπτωση, ποιά ἡ άποστολή τους. "Όστερα, με τούς χωροφύλακες γιά όδηγούς στα μοναπάτια τὸ βουνού, τούς έστειλε ν' ανέβουν και να πιάσουν τὸ ύψωμα, τὴ Σκούρτζα. Έκεί τούς βρήκαν τὸ ίδιο απόγεμα οι άντρες τὸ τάγματος Πανταζῆ, πού είχε χτυπηθεί με τούς 'Ιταλούς στὸ Ρωμιό κι' όπισθοχωρούσε. 'Ο Δημάρτος τὸ πρόσταξε να πιάσει τὸ άλλο ύψωμα, τὴν 'Αντίτσα, στ' άριστερά του.

'Ο καιρός όσο πήγαινε και ψύχραινε, φύσαγε άνεμος κοφτερός, παγερή έρχόταν ἡ νύχτα. Στὴς πρόχρησε θέσεις τους οι λιγοστοί άντρες τὸ Δημάρτου, δίχως πολύβολα, με τὴν πυροβολαρχία τους πίσω μακριά, κοντά στὸ Δούτσιου, έξω από άπόσταση βολῆς γιατί ἡ κακοτοπία δὲν τὴν άφηνε να ζυγώσει, περιέμεναν τὸν έχθρό. Τῆ νύχτα έκεινη ὁ 'Ιταλός βρισκόταν στη Σαμαρίνα και στὸ Παλιοσίλι, με κατεβήθουν προς τὸ Δίστρατο. 'Η άπειλή κατὰ τὸ κέντρο τὸ ἑλληνικό μετῶπου ζύγανε στὴν κορυφαία της φάση.

Στὴς τρεῖς από τὰ μεσάνυχτα, ὁ Δημάρτος στέλνει διαταγή στὸ τάγμα τῆς 'Αντίτσας με ειλναι έτοιμο τὰ χαρτάκια γιά έπίθεση. 'Αντικειμενικός σκοπός τὸ έμπρός του ύψωμα Ρέντα. Περισσότερο όμως από μιὰ κατάληψη θέσεων, πρόωρη ακόμα, σκοπός τὸ Δημάρτου ειλτανε να τονώσει με τὴ δράση τὸ ήθικό τὼν τιμημάτων, τὸ βαλκαντιμένο από τὴν άδιάκοπη κληθικότητα. Στὴς τέσσερες τ' απόγεμα τῆς 2 Νοεμβρίου, ἡ έπίθεση εκδηλώνεται από δύο κατευθύνσεις, από τὴ Σκούρτζα με τὴν εκεί ελαφριά Δη τῆς Ταξιαρχίας κι' από τὴν 'Αντίτσα με τὸ τάγμα Πανταζῆ. Πυροβολοῦσε δὲν ύποστύριζε τὴν έπίθεση, γιατί δὲν έφταναν ὡς εκεί οι βολές του.

'Η ελαφριά Δη προχώρησε ανένόχλη ὡς τὸ ύψωμα Μπαλιῆ, άνάμεσα Σκούρτζα και Ρέντα, από τὴ Ρέντα όμως ὁ 'Ιταλός άνοιξαν φωτιά δυνατή, καθήλωσαν τὰ ἑλληνικά τιμήματα. "Αργότερα, αναγκάστηκε και τὰ δύο να συμπυκνωθῶν στὴς άρχικές τους θέσεις. 'Η διοίκηση τῆς Μερραρχίας Τζούλια, τῆ νύχτα εκείνη, βρισκότανε στὸ Δίστρατο, ὁ δυνάμιες της άπλωμένες στὴν περιοχή νοτιοανατολικά τὸυ Σμόλικα, στὸ τρίγωνο Παλιοσίλι - Δίστρατο - Σαμαρίνα. 'Αλλά και τὸ ἑλληνικό Γενικό Στρατηγεῖο συγκροτούσε όλοένα, βιαστικά, νέα τιμήματα, τὰ έστειλε άπάνω στὴν Πίνδο. Έταν ένας άγνάνας ποός θα προετοπολάβει: οι 'Ιταλοί να κόψουν στα δύο τὴν ἑλληνική παρατάξη, τὴν ακόμα άδύναμη, ἡ οι 'Ελληνες να κλείσουν τὰ χεῖλη τῆς πληγῆς μεταγγίζοντας γρήγορα νέο αίμα;

Τὴν ἑδια εκείνη ἡμέρα, ἡ I Μερραρχία συνέχισε τὴν προσπάθειά της προς τὴ Φούρκα και τὸ Ταμπούρι. Οι κάτοικοι τῆς Φούρκας, πού είχαν παρατήσει τὸ χωριό τους και είχαν κρυπτεί στὸ δάσος τῆς βουνοπλαγιάς, έκουσαν μέσα στὴ νύχτα, στὴν άντερνικὴ ραχοπλα, τὴν λαχά « 'Αέρα! . . . άέρα! . . . » Τὸ συγκρότημα Δαβάνη έξορμούσε τίς μικρὲς ὄρες και κυριευε τὸν Προφήτῆ 'Ηλία. Στὴς πέντε παρά τέταρτο πρὶν ζημερώσει, ὁ Δαβάνης άνέφερε στὸ Μέραρχο τὴν κατάληψη τὸυ ύψωματος και τὴν πρόθεση τὸυ να συνεχίσει τὴν έπίθεση τὸ πρωί. Ζητούσε ενισχύσεις. Στὴς τρεῖς τ' απόγεμα, ένας λόχος έμπαινε τῆ Φούρκα, ενώ άλλος λόχος έτοιμαζόταν να έξορμήσει, μιση ὡρα άργότερα, προς τὸ Ταμπούρι. "Όμως ὁ 'Ιταλός, από τὸ Κάντζιου, κάπου πέντε χιλιόμετρα προς τὸ βοριά, είχαν άρχισει να πορεύονται κι' αὐτοί προς τὸ Ταμπούρι. 'Η συγκέντρωσή τους γι' άντεπίθεση, πού γινόταν περὶ κατὰ κάτω από τὸν Προφήτῆ 'Ηλία, αναφέρθηκε στὸ Δαβάνη· ειλνούς δὲσε μαζί του τὸν άνθροπολογό Σπυρόπουλο και προχώρησε να ἰδει, να κατατοπιστεῖ. Έκει ειλτανε πού, καθώς έβινε ὄδηγιες να προωθηθε μιὰ διομορία γι' αναγνώριση, δέχτηκε μιὰ σφαίρα στὸ στήθος του, έτσι με τραύμα διαμερές. Τῆ διοίκηση τὸυ συγκροτήματος θα τὴν ανέλαμβανε πιά ὁ ταγματάρχης Καραβίλας, διοικητῆς τὸυ τάγματος πού είχε σταλεῖ από τὴ Μερραρχία στὸ Δαβάνη γιά έπίθεση.

'Η άντεπίθεση τὼν 'Ιταλῶν εκδηλώθηκε με σφοδρότητα στὸ δεξιό τὸυ Προφήτῆ 'Ηλία. "Άμεση ἑλληνική άντεπίθεση, με τὸν Καραβίλα επικεφαλής, τούς έφριξε πίσω. Στὸ μεταξύ, ὁ λόχος πού είχε πάει τῆ Φούρκα, κυριευε και τὸ προς τὰ νοτιοδυτικά της ύψωμα Λιάγκη. Βήμα τὸ βήμα, με αίμα, τὰ ἑλληνικά τιμήματα είχαν άρχισει ν' άποθῶν τὸν έχθρό, να ξανακαίρουν τὰ χώματα πού είχε κατήσει ειλνούς τὴς πρώτες ἡμέρες τὸυ αιλνιδισμού, τίς ὄρες τῆς παραζάλης.

'Από τίς 2 Νοεμβρίου, ἡ I Μερραρχία και ἡ Ταξιαρχία 'Ιππικού άρχίζουν

νά συνεργάζονται, μολονότι σύνδεσμος μεταξύ τους ακόμα δέν υπάρχει. 'Η δεύτερη είχε ζητήσει από την πρώτη να τής καλύψει το δεξί της στο Λυκοκρέμαμα, ανάμεσα Ζουζούλη και Δούτσικο, γιατί ο έχθρος είχε φανεί να βαδίζει προς τὰ εκεί. 'Η Μεραρχία έσπευσε, την ίδια νύχτα, ένα λόγο να πιάσει το Λυκοκρέμαμα. Θά έφτανε εκεί άργότερα και το τάγμα που θά ξεκινούσε στις 4 το πρωί.

Στό μεταξύ, τή μέρα που ζημερώνει — και εταν Κυριακή — συνεχίστηκε ή έπίθεση προς τό Ταμπούρι. Τά έλληνικά τμήματα εξόρμησαν στις 5 τό πρωί, ύποστρυγμένα από τό πυροβολικό που είχε φτάσει πριν από λίγο. 'Υστερα από άγώνα σκληρό, κυριεύεται τό σημαντικό αυτό ύψωμα και κόβεται έτσι ο δρόμος έπικοινωνίας των 'Ιταλών από τό Κεράσσο προς τή Κόνιτσα. Οι δυνάμεις τους, οι προωθημένες στη Σαμαρίνα, άρχιζαν τώρα να νιώθουν πως ξενοχίτταν με κάμψη άφροσύνη — ίσως άνεπακόρωτα. 'Ο αντίχτυπος θά γίνει αισθητός στον τομέα τής Ταξιαρχίας 'Ιππικού.

'Εκεί, ή Κυριακή τούτη είχε ζημερώσει με καταχνιά πυκνή. "Όλη νύχτα είχε ρίξει βροχή παγωμένη, στρατιώτες κι' αξιωματικοί ξενύχτησαν στο ύπαλο. Μονάχα στις 10, τό πρωί άνοιξε να λυώνει ή καταιγιά, και τότε ένας ούλαμος προχώρησε γι' αναγνώριση προς τή Ρέντα. Τό ύψωμα που είχαν ύπερασπίσει με τόσο πείσμα χτες οι 'Ιταλοί, βρέθηκε τώρα έρημο. Χάμου, γιαιω, σκόρπια, εταν αυτόματα όπλα, τέσσεροι άσύρματοι. 'Η έλαρριά Δη, είδοποιημένη άμέσως, κινήθηκε όλόκληρη και κατέλαβε τή Ρέντα, ενώ ο ούλαμος προχωρούσε πύ πέρα γιά νέα αναγνώριση, προς τή Σαμαρίνα. Παράλληλα, άλλο τμήμα άνέβαινε στην Κίρκουρη, δίχως να συναντήσει ούτε εκεί Ιταλική αντίσταση. 'Ο ούλαμος ώστόσο που ζύγωνε στη Σαμαρίνα, κοντά στις 2 γ' άπομσημέρο, συγκρούστηκε μ' έλαρριά τμήματα του έχθρου. Προχώρησε τότε και ή Δη από τή Ρέντα, μπήκε στη μάχη. Στις τρεισίμισι γ' άπόγεμα ή Σαμαρίνα είχε παρθεί.

Εταν έρημωμένη, λεηλατημένη. Οι κάτοικοι είχαν φύγει μπροστά στους 'Ιταλούς και οι 'Ιταλοί είχαν γήσει τό χωριό, τά λιγοστά του καταστήματα του πήρανε όλα τά ντόπια μάλλινα σκεπάσματα. Οι έλληνικές δυνάμεις, μακριά από τις βάσεις τους τώρα, άπόμειναν χωρίς τρόφιμα και χωρίς ταίγαρα. 'Επαίλο του άγώνα τους εταν να περιοριστεί τό σύνολό τους σε ψωμιστόρι, με τή μερίδα τής κουραμάνας στο ένα τέτατο τής κανονικής. Οι 'Έλληνες, σ' όλο τό μάκρος τής Ιστορίας τους, έτσι πολέμησαν, ησθικό και ξεμοναχισμένοι. Χρειάστηκε να κάνουν πάντοτε έναν άγώνα διμέτωπο: με τόν έξω έχθρο και με τό μέσα ζώο. Μπορεί και γι' αυτό να κατέχουν τό μυστικό τής ελευθερίας, που είναι ήρωσεία άσκητική.

* * *

Τ' άλλο πρωί, ή Ταξιαρχία 'Ιππικού κατέλαβε τό διάσπλο Ρομιός, που

είχε σοβαρή τακτική σημασία. 'Ησυχία έπικρατούσε εκεί, καθώς και στο Ζεχίρι, και στο Κεράσσο, όπου τά έλληνικά τμήματα μπήκανε άνενόχλητα. Οι δυνάμεις τής Μεραρχίας Τζούλια εταν συγκεντρωμένες τώρα γύρω στις νότιες και στις ανατολικές ύπώρειες του Σμόλικα, με τόν άνεροπισμό τους προηλεκτικό. Είχε άποκατασταθεί στο μεταξύ κι' ο σύνδεσμος των δύο ελληνικών μονάδων που δρούσαν στην Πίνδο, τής Ι Μεραρχίας και τής Ταξιαρχίας 'Ιππικού. Οι διοικητές τους συναντήθηκαν στο Ρομιό, ανταλλάξαν τις έξουσίες τους, τις πληροφορίες που είχαν. Οι άποστολές τους διαγράφονταν ξεκάθαρα: 'Η Ι Μεραρχία θά προωθοίσε βαθμιαία τις δυνάμεις της προς τά δυτικά: ή Ταξιαρχία θά στρεφόταν προς τό Δίστρατο, στα νότια. Οι δύο έλληνικές μονάδες, σαν τό διαστολέα, θά χώριζαν στα δύο τις δυνάμεις τής Τζούλια, να τή διαμελίσουν.

Από θ' άρχίζει τις έπόμενες ημέρες. 'Από τις 3 Νοεμβρίου, μπαίνει στον άγώνα και ή Μεραρχία 'Ιππικού, που μεταφέρεται γρήγορα και τμηματικά στό νότια άκρη του μετώπου τής Πίνδου. Οι πληροφορίες εταν πως οι 'Ιταλοί κατέβαιναν προς τή Βοβούσα. Πραγματικά, μοναδική έπίδα της μεραρχίας των άλπιων εταν να όλοκληρώσει, άν τό μπορούσε, τό άρχικό σχέδιο του κεραυνοβόλου πολέμου: να μπήξει τό μαχηρί γοργά και βαθειά, να κόψει τό δρόμο Γιάννινα - Καλαμπάκα, τή μεγάλη και μοναδική άρτηρία που έφερε με νέο αίμα τήν έλληνική καρδιά. 'Η Ιταλική διείσδυση, στη μεγαλύτερη της τώρα έξαρση, έφτανε σ' ευθεία γραμμή τά τριάντα χιλιόμετρα βάθος με είκοσι πλάτος. 'Η Μεραρχία 'Ιππικού, με διοικητή της τόν ύποστρατήγο Γεώργιο Στανωτά, άποφασίζει να έξασφαλίσει με δυνάμεις της τόν όρεινό όγκο Κοκουρούντος, που όρθώνεται είκοσιπέντε χιλιόμετρα βορειοδυτικά από τό Μέτσοβο. Δέν τό κατόρθωσε την πρώτη μέρα, γιατί τά δύο τάγματα που είχαν σταλεί εκεί έφτασε με μειωμένη μαχητικότητα από τή βιάση: Τό ένα τους μάλιστα είχε βρεθεί στην ανάγκη να πετάξει στο δρόμο τούς γυλιούς του γιά να προλάβει. 'Όμως στη Βοβούσα, ένας έλληνικός λόχος, υπό τό λοχαγό Παπα, πολεμούσε κώλας με τούς 'Ιταλούς. 'Αβρόήθηκε, χρειάστηκε να ταμπορωθεί στη δασωμένη όχθη του 'Αδού και να χτυπάει από εκεί, με τ' αυτόματα, τό μουλαρόδρομο Βοβούσα - Δίστρατο. Διατάχτηκε τότε προώθηση στο Μέτσοβο του Μηχανοκίνητου Συντάγματος 'Ιππικού από τήν Καλαμπάκα. Στις 4 Νοεμβρίου ή μάχη τής Βοβούσας έκλινε προς τό μέρος των 'Ελλήνων. Τό μεσημέρι οι 'Ιταλοί άποτραβούνταν από τό Δίστρατο, αφήνοντας χάμου τούς νεκρούς τους.

* * *

'Αλλά τό Γενικό Στρατηγείο ενέτεινε άδιώκοπα τά μέτρα γιά τήν άποφραξη και τήν εξάλειψη του ρήγματος στον Σμόλικα και στην άπάνω κοιλιά

του 'Αώου. Τμήματα που δεν είχαν ακόμα προλάβει να συμπληρώσουν την επιστράτευσή τους, παζικό, Ιππικό, πυροβολικό, τμήματα προορισμένα για την Πίνδο, αλλά και τμήματα προορισμένα για 'άλλου, στέλλονταν τώρα, το ένα πίσω από τ' άλλο, όπως - όπως, με πορείες επίμονες, εξαντλητικές, έστω και με λιγνά πολεμοφόδια και πυρομαχικά, στην Πίνδο. Το αποτέλεσμα ήταν να γίνεται εκεί ένα ανακάτωμα φοβερό: "Έφταναν τμήματα άνολοκληρωτα, υπηρχετοσαν κάτω από διοικήσεις παράταρες, δίχως όργανικό σύνδεσμο μεταξύ τους. "Όμως ή περίσταση τὸ επέβαλλε: έπρεπε πρώτ' απ' όλα να προφτάσουν.

Κι' έβρεχε, έβρεχε άσωστα, τὸ κρύο από μέρα σε μέρα δυνάμεινε, ή χειμώνας έρχόταν άγριος και ζοφερός. 'Από τὰ χιονισμένα καταράχια του Σμόλικα, άντίκυρο, κατηφόριζαν πνοές παγωμένες, σάροναν τις πλαγιές, κόβανε την άνάσα. 'Ο στρατός που πολεμούσε εκεί άπάνω δεν είχε πιά την όψη στρατού. Έβτανε κάτι πλάσματα ανά άγρίμια, σποσπακάρια μυθικά, κουκουλωμένοι στις κάτες τους, με την άγάλιασα στο χέρι, τὸ πρόσωπο άγκαθερό, τὸ μάτι πυρωμένο. Οι άλύπτητες πορείες, ή πείνα, ή θάνατος, τὸ δάρισιμο της βροχής, ή άγρίπνια, τους είχαν κάνει σά θηρία. 'Η πάλι τούτη έπαιρνε από μέρα σε μέρα κάτι τὸ άρχεγο, γινόταν πάλεμα για μιὰ χούφτα γής μέσα σε βράχια, με τὸ μαχαίρι στα δόντια, κάτω από έναν ορανό φορωμένο κι' έθρικου.

Τις ήμέρες που ακολουθοῦν την 3η Νοεμβρίου, τὰ τμήματα της I Μεραρχίας προωθοῦνται σιγά - σιγά και παίρνουν θέσεις στα νότια τών 'Ιταλών. 'Εκείνοι, από την άπληστία τους να προλάβουν πρὸς τὸ Μέτσοβο, τις είχαν άφήσει άφροσύνητες ή λιγνά φρουρημένες. Τὸ πρὸι της 4ης Νοεμβρίου, τὸ Β' Σώμα Στρατού ειδοποιεί τὴ μεραρχία πὸς ὃ έθρδς χωριστες στα δύο φαλαγγες: Δύο τάγματα τὸ άνεβαίνουν πρὸς τὸ Δίστρατο ενώ οι πυροβολαρχίες ὀδεύουν πρὸς τὸ Ρωμιό, για να πέσουν από εκεί στο Κεράσοβο. Νά κρατηθῆ λοιπόν από τὴ μεραρχία τὸ Βούζιο, σε συνδυασμό με τὴ Μεραρχία 'Ιππικου.

Τὸ βράδι της ίδιας ήμέρας, ή μεραρχία είχε έγκατασταθῆ στα ὕψωματα Λικωρόραχη, Κάντζικο, Ταμπούρι και Λιάγκη, ενώ άπάναντί της δεν παρουσιάζονταν πουθενά έθρικά τμήματα. Διαπιστώνεται την άλλη μέρα πὸς και ή Καστάνιανη είναι ελεύθερη, και ή Πυροστιάνη, και τὸ ὕψωμα Γύφτισσα. Τὸ πρὸι της 5ης Νοεμβρίου, τμήματα της μεραρχίας κινῶνε πρὸς αυτές τις κατευθύνσεις' αλλά ενώ ή Γύφτισσα βρίσκεται έρημη τ' χωριό Πουρνιά, κάπου πέντε χιλιόμετρα νοτιοδυτικά από τὸ Κεράσοβο, κατέχει από τὸν έθρδ, που προβάλλει εκεί σοβαρή άντίσταση. Τὴ νύχτα στις ένα καί ὄρα, θά μαθευτῆ πὸς τὸ έθρικό αυτό τμήμα που κατέχει την Πουρνιά άνήκει στην 47η Μεραρχία Μπάρι. Πρόκειται για νέα μονάδα τὸν 'Ιταλικου στρατού, που κάνει έτσι την έμφάνισή της στο μέτωπο της Πίνδου.

Τὸ μεγάλο σφάλμα τών 'Ιταλών ήταν πὸς ενώ είχανε καλά σχεδιάσει την εισβολή της Τζούλια και την προώθησή της πρὸς τὸ Μέτσοβο, δεν είχαν φροντίσει και να εγκαταστήσουν, για κάθε ένδεχόμενο, κάπου κοντά στη μεθόριο, μὸν ἄλλη έφεδρική μεραρχία. Τους είχε παρασεί η άλόγιστη αισιόδοξία τους, ή πεποίθηση στην εύκολη νίκη. "Όταν τὴ νύχτα της 1ης πρὸς τις 2 Νοεμβρίου ὃ Βισκόντι Πράσκα θά βρεθῆ στην άνάγκη να μεταφέρει και να ρίξει τὴ Μεραρχία Μπάρι στον άγωνα, τὴ μεραρχία που τὸ έστειλε ὃ Μουσσολινη για βοήθεια, ή μονάδα αυτή μόλις που θά έχει άρχισῆ ν' αποβιβάζεται στην Αϊλώνα. Έβταν ή μεραρχία που είχε προοριστεί άρχικά να καταλάβῆ την Κέρκυρα. Με τὴ δυσάρεστη για τους 'Ιταλους τροπή που έπαρκεν τὰ πράγματα στην Πίνδο, ή Μπάρι έπρεπε να τρέξει και να ένισχυσει τὴ Τζούλια. Πολύ άργά. 'Η αποβίβασή της και μόνο, θά χρειάζονταν πολλές ήμέρες. Τὸ πρὸτο της σύνταγμα έφτανε στο μέτωπο κι' αυτοκίνητα, ενώ τὰ ὀπόλοιπα θ' άρχιζαν να συγκεντρώνονται στην περιοχή από Μέρτζανη σε Κόνιτσα στις 4 Νοεμβρίου. 'Ετσι, στις 5, ένα μόνο τάγμα είχε κατορθωθῆ να βρισκαται στην Πίνδο, αυτό που άγωνιζόταν τώρα στην Πουρνιά. 'Η έλληνηκή διοίκηση κατάλαβε πὸς ὃ έθρδς θά επιδιώξει να πιάσει με ισχυρές δυνάμεις τὰ περάσματα του Σμόλικα, για να έξαπαλλισῆ τὸ άριστερο της Τζούλια, που πολεμούσε τώρα γύρω από τὸ Δίστρατο.

'Από τις τέσσερες κορυφές του Σμόλικα, ή I Μεραρχία κίνησε να καταλάβῆ τὴ δυτικότερη, τὸν Κλέρτη. Με ἄλλες μετακινήσεις τμημάτων της, έπιανε άνατολικά τὸ Μποργιάτι, τὸ Ρωμιό και δια τὰ περάσματα της περιοχής. Προωθῆθηκε Ισαμει τὴ Μόλιστα, ενώ έστειλε άνεργωνισες δυτικότερα ἄκρια, Ισαμει τὴ Στράτσανη. Σκοπὸς ήταν να κλειστῆ από εκεί ή διάβαση του 'Αγιου Νικολάου, βορειοδυτικά από τὴ Μόλιστα, στο σημείο όπου σμίγουν τὰ ποτάμια, ὃ Σαραντάπορος κι' ὃ Κερασσβίτικος. 'Ετσι θά έμποδιζόταν ή διοχέτευση νέων δυνάμεων τὸν έθρδ από τις διαβάσεις του Σμόλικα πρὸς την περιοχή του Δίστρατου και ή ένισχυση της Τζούλια, που βρισκόταν πιά άποκομμένη, σφραγισμένη εκεί-κάτω.

'Από τις 5 Νοεμβρίου, άρχίζει τὸ βαρὺ κι' άγριο ψυχομαχητὸ της μεραρχίας τών ἀλβινων. Με τις έλληνικές μετακινήσεις που είδαμε, ὃ έθρδς κινῆναι να έγλωβιστεῆ στην περιοχή νοτιοανατολικά του Σμόλικα. Πρέπει να τὴ φανταστῆ κανένας σάν ένα μεγάλο άναποδογηριμένο Γ, πὸν τὸ κάθε σκέλος του φτάνει τὰ δέκα χιλιόμετρα. 'Αρχιμάει στο άνοιγμα τὸν Σμόλικα από νοτιοανατολικά. 'Η περιοχή είναι τραχεία και δασωμένη, τὴ διατρέχει ὃ 'Αώος με τους παραποτόμους του, ρέματα που κλαδώνονται άνάμεσα στον Σμόλικα άριστερά και στα ὕψωματα δεξιά, τ' άραδιασμένα κάθετα από

βοριά σὲ νότο : τῆ Σκούρτζα, τὴν Ἀνίτσα, τὴ Γομάρα, τὴ Βασιλίτσα. Ἡ ταξιαρχία δροῦσε ἀπὸ βοριά, ἢ Μεραρχία Ἰππικοῦ ἀνέβαινε ἀπὸ νότο. Ἐτάνε σὰ μὴ μασὰ πού κλείνει σιγά-σιγά τὰ σαγόνια τῆς. Ἀριστερά, στὸ μᾶκρος τοῦ Ἄδου, μὲ μέτωπο πρὸς τὸν Σμῶλκα, τὸ Ἀποστάσιμα Ἄδου, μὲ διοικητὴ του τὸν Μαρδοχαίου Φριζῆ, ἀπειλοῦσε τὸ δρόμο πρὸς τὴν Κόνιτσα. Ψηλό-τερα τέλος, πρὸς τὸ βοριά, ἢ Ἡ Μεραρχία εἶχε ἀποκόψει τὰ παράματα γιὰ πίσω. Μοναδικὸς δρόμος σωτηρίας τῶν Ἰταλῶν — ἀλλὰ κι' αὐτὸς σπαρμένος ἀγάθια — ἀπόμεινε, στὸν τομέα τοῦ Ἀποστάσιματος Φριζῆ, ἢ κουλὰδα τοῦ Ἄδου.

Τὰ δύο συντάγματα τῆς Τζούλια, 8ο καὶ 9ο, τὴ στιγμή πού ἀρχίζει ἡ κάθαρση τοῦ δράματος, βρίσκονταν τὸ ἓνα στὰ ὑψώματα Γομάρα, Βασιλίτσα καὶ γύρω ἀπὸ τὸ Δίστρατο, τ' ἄλλο στὶς νοτιοανατολικὰς πλαγιὰς τοῦ Σμῶλκα, ἀπὸ τὸ Παλιοσέλι Ισαμ τ' Ἀρματα. Στις 5 Νοεμβρίου, ἡ ἑλληνικὴ ἐπίθεσις ἐκδηλώνεται ὀρμητικῆ. Ὁ διοικητὴς τῆς Τζούλια στρατηγὸς Τζιρότι β' ἀναφέρει στὴν ἐκθεσὴ του ἀφόρητος : « Αἱ ἐχθρικά δυνάμεις ἐπιτίθεντο κατὰ τὴς μεραρχίας ἀπὸ διας τὰς κατευθύνσεις ». Πραγματικὰ : ὑψώματα παίρνονται καὶ ξαναπαίρνονται, ἑλληνικὰς ἐφοδοὶ γίνονται χωρὶς ὑποστήριξη πυροβολικοῦ, γιὰ τὸ πυροβολικὸ δὲν προεταίει ἢ δὲν βρῖσκει τὸ κατάλληλο ἔθαρρος γιὰ νὰ ταχθεῖ. Ἡ ἰταλικὴ γραμμὴ, πού εἶναι τώρα κυρτὴ, πολυμέτωπη, γιὰ τὸ Ἕλληνας τὴν πιέζουν ἀπὸ γύρω, μαζεύει, ζαρώνει, χάνει τὰ εἰρησμάτα τῆς ἑα-ἑνα. Ἀπὸ τὴν κατευθύνση τῆς Σαμαρίνας κι' ἀπὸ τὴν κατευθύνση τῆς Βυβρόσας, ἀπὸ βοριά κι' ἀπὸ νότο, οἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις συμπιέζουν τὸν ἐχθρό. Τὸ μεσημέρι, τὸ Β' Σώμα Στρατοῦ εἰσποιεῖ τὴν Ταξιαρχία Ἰππικοῦ πῶς οἱ Ἰταλοὶ, ἀπὸ τὴν περὶ τὴ Παλιοσέλι - Πάδες, Βάλλου μὲ ἄλλους καὶ πολυβόλα κατὰ τοῦ Ἀποστάσιματος τοῦ Ἄδου, πράγμα πού δείχνει πῶς ὁ ἐχθρὸς ἀγωνίζεται νὰ καλύψει τὴν ὑποχώρησι τῶν τμημάτων του πού φεύγουν ἀπὸ τὸ Δίστρατο.

Στὸ μεταξύ, τὰ ἑλληνικὰ πυρὰ βρίσκοντο τὸ ἰταλικὸ στρατηγεῖο καὶ τὸ σταθμὸ ἀσφαμάτου. Ὁ στρατηγὸς Τζιρότι ὑποπετεύεται πῶς πρῆξις τῶν ἀντιπάλων του εἶναι νὰ μπουνε σφῆρα ἀνάμεσα στὰ δύο ἰταλικά συντάγματα καὶ νὰ τὰ διαχωρίσουν. Γιὰ ν' ἀντιπρῶσει, προοιθεῖ ἓνα τάγμα τοῦ 9ου στὶς ἀνατολικὰς πλαγιὰς τοῦ Σμῶλκα, μ' ἐντολὴ νὰ ἐπιτεθεῖ γιὰ ν' ἀνακουφίσει τὰ τμήματα πού συμπύσσονται, ἀλλὰ καὶ νὰ οἰσει τὸ δρόμο πρὸς τὴν Κόνιτσα. Ὅπως βὰ γράφει ὁ Τζιρότι στὴν ἐκθεσὴ του, ἡ κατάστασις εἶχε γίνῃ κίωλας « ἀφόρητη ».

Ὅσο ὁ σφαδασμὸς τῆς Τζούλια, πού ἐνιωσε τώρα πῶς ὅλα χάνονται, θὰ εἶταν ἄγριος. Τὸ θῆριο, βλέποντας τὸ Χάρο μὲ τὰ μάτια του, ἐξαγριωνόταν, βίτσιζε δεξιὰ - ζερβά, δρεπανοτά, μὲ τὴν οὐρά του. Στὰ ὑψώματα ἀνάμεσα Δίστρατο καὶ Σμῶλκα προβάλλεται ἀντίστοιχη ἀπελιπομένη. Προσταθοῦν ἀκόμη καὶ ν' ἀντιστρέφουν τὴν κατάστασι, ν' ἀπειλήσουν μὲ κίωλασι

τὴν ἑλληνικὴ Ταξιαρχία. Ἐνὸς τὸ Κερζόλι καὶ τὸ Σουμάρα εχθρὸν παρθεῖ ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ τμήματα, οἱ ἐπιθέσει στὴ Γομάρα ἀποκροῦνται κι' ὁ ἀγῶνας συνεχίζεται ἐκεῖ ὡς τὸ βράδι.

Ἄλλὰ ἡ μάχη τῆς Πίνδου εἶχε πὰ κριθεῖ. Στις 6 Νοεμβρίου, ἡ διοικησις τῆς Τζούλιας, χωρὶς ἐπιβὰ βοήθειαν ἀπὸ τοὺς δικούς τῆς, χωρὶς ἐφόδια παρὰ μόνο τὰ λιγοστὰ πού τῆς ἐφίχταν τώρα σὲ δέματα τ' ἀεροπλάνια, ἀπορασιεῖ τὰ παρατηθεῖ ἀπὸ κάθε προσπάθεια πρὸς τὸ Μέτσοβο, ν' ἀπακριτωσίσει τὰ τμήματά τῆς καὶ νὰ πάρει τὸ δρόμο τῆς ἤτας : τὸν μοναδικὸ πού τῆς ἀπόμεινε καὶ γιὰ τὴ σωτηρία τῆς — τὴν κουλὰδα τοῦ Ἄδου. Ἐνα δεκαήμερο ἀπὸ τὴ νύχτα τῆς εἰσβολῆς εἶχε κρατήσει ἡ ἐπιθετικὴ ἔξαρσις. Τὸ σύστημα τοῦ κεραυνοβόλου πού μόνον εἶχε πεδωλοθεθεῖ, γκαριμιστρεσι στις κακοτιπιές τῆς Πίνδου.

Οἱ ἑλληνικαὶ δυνάμεις εἶταν ἐξαντλημενες καὶ λιγοστες : νὰ καταδιώξουν ἀποτελεσματικὰ τὸν ἐχθρό δὲν μπορούσαν. Ὁ Ἄλιος εἶχε ἐξευλισει ἀπὸ τίς μεγάλας βροχές, οἱ δυνάμεις πού βρίσκονταν δῶθε, στὴ νότια ἐχθῆ, δὲν εἶταν εἰκόλο νὰ τὸν περάσουν γιὰ ν' ἀποκόψουν τὸ δρόμο τῆς Τζούλια. Στὰ ὑψώματα τὰ κοντινὰ στὴ νοτιοανατολικὴ ἄκρη τοῦ Σμῶλκα, οἱ Ἰταλοὶ ἀγωνίζονταν ἄγρια ν' ἀνακόψουν τὴν καταδιώξι. Παίρνεται καὶ ξαναπαίρνεται ἡ Κόνιτσα, ἢ Σμωλιανη ὀργώνεται ἀπὸ τὸ ἰταλικὸ πυροβολικὸ καὶ τοὺς ἄλλους. Πότε οἱ Ἰταλοὶ κάνουν ἐπιθέσει, πότε οἱ Ἕλληνας. Ἄλλὰ τὴν ἴδια νύχτα, ὁ ἐχθρὸς κατβαίνει κλεφτὰ ἀπὸ τὴ Γομάρα, φεύγει, χάνεται στὸ σκοτάδι. Μὲ τὴν πυκνὴν καταχνιά, τ' ἄλλο πρωί, καθὼς ὀλάκερος ὁ μουσκιμένος τόπος γύρω ἀχνίζει, στέκεται ἀβύκτο στὶς ἑλληνικαὶ δυνάμεις νὰ ἐξακριβώσουν κατὰ πού τράβηξαν οἱ Ἰταλοὶ.

Ἡ Τζούλια εἶχε συρθεῖ — ἐρεπτο λαβωμένο, ματωμένο — καὶ κουλου-ριαζόταν τώρα ἀγκαλιαστὰ στὸν Σμῶλκα. Στὴ διοικησι τῆς, πού βρισκόταν στὸ Ἐλεῖθερο, ἐρχόταν διαταγὴ ἀπὸ τὴν Ἀνώτατὴ ἰταλικὴ Διοῦσις νὰ συγκεντρωσίει τὴ μεραρχία στὴν Κόνιτσα. Στις ἔντεκα τὸ πρωί τῆς 8ης Νοεμβρίου, δύο ἑλληνικαὶ διμοιρίες μπαίνουν στὸ Δίστρατο, προφαίνουσ ἐκεῖ ἓνα ἰταλικὸ χειρουργεῖο μὲ τοὺς νοσηλευμένους του, νὰ λειτουργεῖ κανονικά. Στὰ ὑψώματα ὡστόσο πού βρίσκονταν βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὸ Δίστρατο, ὁ ἐχθρὸς ἐνεργοῦσε ἀντεπιθέσει ἐντοες, γιὰ νὰ καλύψει τὴν ὑποχώρησι τοῦ κίριου ὄγκου του. Κάτω ἀπὸ ραγδαία βροχὴ πού γύρισε στὸ χιόνι, τὰ ἑλληνικὰ τμήματα, νηστικά καὶ κατάκοπα, ἀρχίζουν τὴν καταδιώξι.

Ἡ Μεραρχία Ἰππικοῦ στὸ μεταξύ, μὲ τμήματά τῆς πρόχειρα συγκροτημένα, βαστικὰ προωθμένα στὴ γραμμὴ μάχης ἀνάμεσα Βωβοῦσα καὶ Δίστρατο, εἶχε κάνει σκληροὺς ἀγῶνες. Δυνάμεις τῆς, κερδίζοντας τὸ ἔθαρρος βῆμα πρὸς βῆμα, ἔμπαιναν στὸ Δίστρατο μὲ ὄρα μετὰ τὴν Ταξιαρχία Ἰππικοῦ. Τὸ 8ο σύνταγμα τῆς Τζούλια, συσπειρωμένο γύρω στὴ Βασιλίτσα, συμπιεζόταν ἀνάμεσα στὴν Ταξιαρχία καὶ στὴ Μεραρχία Ἰππικοῦ, ἐνὸς ἡ καταδιώξι τοῦ 9ου συντάγματος τῶν ἄλτινων συνεχίζονταν πέρα, στὸν ἔξωνα

Πάδες - Παλιοσέλι - 'Ελεύθερο. 'Η Τζούλια διαμελιζόταν. Τμήματά της αποκομμένα, χαμένα μέσα στους βουήσιους δαυδαίους, επισημαίνονταν εδώ - εκεί, ίσως ανατολικά στην 'Αρβέλλα, στο Περιβόλι, και τότε χρειαζόταν να συγκροτούνται από τις ελληνικές μονάδες αποσπάσματα ειδικά για να τὰ ξεκαθαρίζουν. Στο Δίστρατο η κατάσταση είναι ακόμα πιο περίπλοκη: Οι 'Ιταλοί κρατούσαν τις γειτονικές πλαγιές της Βασιλείτσας και τ' Άλλα, σε ήμικύκλιο από νότο και νοτιοδυτικά, ύψωματα. Χρειαζόταν αδιάκοπες κι' επιδέξιες μετακινήσεις ελληνικών τμημάτων, έλιγμοι ἀπέλειπτοι, για να ξεφρακίζετο ο έχθρος από τις θέσεις του. 'Η πολυδαίδαλη μάχη της Πίνδου έμπαινε τώρα στην τελευταία της φάση.

Είναι σκληρός ο άγωνας πάνω και γύρω από τον χιονισμένο Σμόλικα. Γίνεται, από ελληνική πλευρά, με τις συνδυασμένες δυνάμεις της I Μεραρχίας, της Ταξιαρχίας 'Ιππικού, της Μεραρχίας 'Ιππικού και του 'Αποσπάματος 'Αώου. 'Η πύλη έχει δύο έξοδοι, σε δύο επίπεδα διαφορετικού ύψους: Ψηλά, για την κατάληξη των κορυφών του φοβερού όρεινου όγκου κάτω, στο μέγρος της κοιλάδας του 'Αώου, με κατεύθυνση των 'Ιταλών προς την περιπόνητη τώρα γι' αυτούς Κόνιτσα.

'Η I Μεραρχία είχε εγκαταστήσει τον σχηματισμό της 'Απόσπασμα Σμόλικα στην κορυφή Κλέφτης και στη γειτονική της, τη Νταλιάπολη. Οι 'Ιταλοί, από την ψηλότερη, τον κυρίως Σμόλικα, κινήθηκαν με σκοπό τὰ καταλάβουν τή Μεσοράχη και τη Νταλιάπολη, για να παραβιάσουν έτσι τὰ παράσπασμα προς το Μπικιόκι και τὸ Κεράσοβο. 'Η μάχη άρχισε στη Νταλιάπολη και ο' εκεί ελληνικός λόχος, μολοντί με σοβαρές ελλείψεις σε πυρομαχικά, άγωνίζονταν μιάμιση ημέρα.

Στό μεταξύ, στις βορειοδυτικές πλαγιές του Σμόλικα, τὸ συγκρότημα Κετόσι άνεργούσε επίθεση στο χωριό Πουρνιά, όπου οι 'Ιταλοί άντιστέκονταν με πείσμα. 'Αλλά σ' άνέχισαν τὸν δύο ελληνικών λόχων ἡ Μεραρχία έστειλε την IX 'Ομάδα 'Αναγνωρίσεως, που άνοιξε φωτιά στο άριστερό των άμυνόμενων με πολυβόλα κι' όλυμοι. Τ' άπόγεμα οι 'Ιταλοί φάνηκαν να φεύγουν προς τὰ δυτικά ύψώματα του χωριού.

Ψηλότερα, στο βοριά, ἡ V Ταξιαρχία προχωρούσε προς τὰ σύνορα χωρίς να συναντάει έχθρική άντίσταση. 'Ο έχθρος, εκεί, είχε αποτραβηχτεί μέσα στη νύχτα, πάνω στο Γράμμο. Ξεκαναμιούνταν ο περίφημος Σταυρός, ἡ κρίσιμη διαζύδαση του Γράμμου, και τὸ ελληνικό μέτωπο κατέρβαινε τώρα στη Βούρμπιανη, ενώ άναγνωρίσεις έφταναν στα χωριά τὸν συνόρων, τούς Χιοβάδες, τὸ Πλακάτι.

Κύρια όμως έγνοια της I Μεραρχίας είνανε τώρα ν' αποκόψει άν μπορούσε

τὸ δρόμο του έχθρου, να κυλάσει τις δυνάμεις του που άγωνίζονταν στην περιοχή από 'Αρματα σε Πάδες. Για τούτο, έπρεπε να πάσει τὸ μοναδικό παράσμα: τὸ Πεζολάρι. 'Από εκεί διέφρασαν φεύγοντας όλοένα 'Ιταλικά τμήματα. 'Αποφάσεις λοιπόν να στείλει ταχυκίνητες δυνάμεις. Παρόμοια διαταγή ήρθε στην I Μεραρχία κι' από τὸ Σώμα Στρατού: να κινήσει προς τὸ Πεζολάρι 'Ιππικό, ενώ σύγκαρα θα κρατούσε την κορυφή Κλέφτης και θα έβλινε τὸ βουήσιμο μουλαρόδρομο προς τούς Πάδες και τ' 'Αρματα.

'Αλλά ἡ Ταξιαρχία 'Ιππικού πολεμούσε ακόμα στα ύψωματα ανατολικά του Σμόλικα, ανάμεσα Δίστρατο και Σαμαρίνα. Τὸ Σώμα Στρατού φοβόταν πὸς τὸ δεξί της έμνε ἀκάλυπτο κι' έκρινε πὸς έπρεπε να κρατηθεῖ για τούτο από τμήματα της I Μεραρχίας τὸ ύψωμα Μπογιάνης, πὸς δεσπόζει από βοριά. 'Εκεί - πάνω, δύο χιλιάδες διακόσια τόσα μέτρα ύψος, έπεφτε τώρα χιόνι πυκνό, τὸ ελληνικό τάγμα πὸς κατείχε τὸ Μπογιάνη δέν μπορούσε ν' άνεροδιαστεί: ακόμα και σύνδεσμός του με τή διοίκηση της Μεραρχίας είνανε έξαιρετικά δύσκολος.

Στις 9 Νοεμβρίου παίρνεται από την I Μεραρχία ἡ Μεσοράχη. 'Επιθέσεις τὸν 'Ιταλῶν, πὸς άγωνίζονται να χαλαρώσουν τὸ βρόχο γύρω από τὸ λαϊμό τους, αποκρούονται ἡ μιά πάνω στην Άλλα. 'Ο στρατηγός Βραχνός προτείνει στο Σώμα Στρατού τή προώθηση της γραμμής μάχης της μεραρχίας του, αλλά τὸ Σώμα Στρατού τὴ άπαρνούσει ρητά. Οι όστις άντιστάσεις τὸν 'Ιταλῶν στο Δίστρατο και στα βορειοδυτικά του Σμόλικα δέν έχουν πια. Κύρια έγνοια του Σώματος είνανε ν' άνεκουρίσει τή άγωνιζόμενη Ταξιαρχία 'Ιππικού. Τὸ μέτωπο της I Μεραρχίας σχημάτιζε τώρα όρθή γωνία, με τὸ δεξί του σκέλος ν' άντικρύβει προς τὰ δυτικά, τὸ άριστερό του τὸ Σμόλικα, και τήν αίχμη του να σημάδεψε τὸ Πεζολάρι, πὸς τὸ κατείχαν οι 'Ιταλοί.

'Εκεί, στις θέσεις πάνω στο Σμόλικα, γίνονταν σκληρές μάχες. 'Ο έχθρος έκανε προσπάθεια να καταλάβει τὸν Κλέφτη: μάταια. 'Ολη τή νύχτα της 9 προς 10 Νοεμβρίου, με καιρό φοβερό, χιονιά βαρῶ, οι 'Ιταλοί κόνισαν επίθεσις άπεγνωσμένες να κυριέψουν τή Νταλιάπολη. Τίποτα. Τότε, μέσα στην προηγή, παγωμένη καταιχιά, παρατίνε χάμου πυροβόλα, όλυμοι, άσύμμετρα, με σημεία, νεκρούς άξιωματικούς και όπλίτες, και χάνονται. Είναν όλομογία συντριβής. 'Ενα όλόκληρο τάγμα άλπινοστῶν είχε καταστραφεί εκεί, ένας συνταγματάρχης είχε πέσει. Οι διακορμιόμενοι άνδρες τὸ τάγματος πήγαιναν, τὸ ίδιο άπόγεμα, να παραδοθούν στο τμήματὸ της Μεραρχίας 'Ιππικού, πὸς δρούσαν στην περιοχή από Πάδες σ' 'Ελεύθερο.

Στὴ μακρόστηνη, μοιραία λουρίδα, είχαν συμπιστεῖ τὴν ώρα, από βοριά κι' από νότο, τὸ 8ο συνταγμα της Τζούλια και τμήματα από τὸ 9ο. 'Ο άγόνος τους, πολυμέτωπος, σκληρός, με μόνο ίδανικό πιά τὴ φυγή προς τήν Κόνιτσα, είχε τὸ βάρος της καταδίσης. Πορεύονταν από μονοπάτια βουήσια, νικημένοι, έξαντλημένοι, κουρελιθδες, μακριές θεωρίες πένθιμες, με σκαμμένο μάγουλο,

στεγνό μάτι, ενώ οι έβριθε έσκαγαν γύρω τους, τίναναν το χιόνι πίδακες θανάσιμους, και οι ριπές των πολυβόλων βίτσιζαν με βουρδουλες άσταλένιους τόν άέρα. Σε κάθε βήμα, άφηναν χάμου, πίσω τους, σωρούς ανθρώπινους, συντρόφους που δέν γίνονταν πιά να τους βοηθήσουν. Γνώριζαν τώρα κι' αυτοί τη στέψηση, την πίκρα να πολεμάς δίχως ύποστήριξη, δίχως έφθδια, πενασμένους, μέσα στο χιόνι. 'Η κούλαδα του 'Αώου γίνονταν κάτι σαν έδδς προς τον 'Αδη. Στις 10 Νοεμβρίου, έλληνικά τμήματα, προελώνοντες γοργά για να πιάσουν τα διάσελο της Σούσιτσας και να κύψουν το πέραςιμα στον έχθρό, έρχονται σ' έπαφή με τις φάλαγγες του θου των άλπιων. 'Η σύγκρουση γίνεται κοντά στο 'Έλεθερο. Οι 'Έλληνες χυμάνε όρημτικοί, συνεπαρμένοι, άξιωματικοί και στρατιώτες παραβγαίνουν μεταξύ τους. Είναι κάτι σά μουρρίνι που ξεσπάει μ' άστροπελέκια, τσακίζει δέντρα. Το Ιταλικό σύνταγμα πολέμησε έφτά ώρες, τέλος λήγισε, σκόρπισε, διαλύθηκε. Στο δρόμο του, είχαν στραωθεί χάμου τριακόσιοι άντρες νεκροί, άλλος έφτακόσιοι με δεκαπέντε άξιωματικούς παραδίνονταν αιχμάλωτοι. Το πεδίο της μάχης κυμάτιζε σπαρμένο ως πέρα με ύλικό κάθε λογής, σκοτωμένν άλογα και μουλάρια.

Την έλλη μέρα, 11 Νοεμβρίου, νέα σύγκρουση με το 9ο της Τζούλια αυτή τη φορά, στο διάσελο Χρηστοβασιλα και στο ύψωμα 1324. Οι άλπινιστές πολεμάνε κι' έδω με τόλμη, μ' άπόγνωση, ώρες, όμως ή μότρα τους έχει μιλήσει πιά : τσακίζουν, φεύγουν προς την Κόνιτσα. Τα έλληνικά τμήματα έφταναν την έλλη μέρα στο Πεσάρι, ενώ οι 'Ιταλοί είχανε πιάσει, πύ πίσω, τη γραμμή 'Αγιος 'Αθανάσιος — Προφήτη: 'Ηλιάς, ένα χιλιόμετρο έξω από την Κόνιτσα. 'Εκει θα προβάλουν αντίσταση στερνή, θα κρατήσουν για λίγο. Είναι ο τελευταίος σραδασιμός της Τζούλια, της έλλοτε ποτέ διαλεχτής και περήφανης μερορχίας των άλπιων.

Στις 16 Νοεμβρίου το βράδι, ή Κόνιτσα ξαναγίνονταν έλληνική. Μόνο που οι 'Ιταλοί της είχανε βάλει φωτιά: πήρανε μαζί τους, φεύγοντας, και τριακόσιους όμηρους. 'Έχουν όμως αφήσει πίσω τους σωρούς πελώριους πυρομαχικά, στέρι, έξη κανόνια.

'Η μάχη της Πίνδου είχε τελειώσει. Οι έλληνικές δυνάμεις έπαιρναν τώρα μία — μία τις θέσεις της γραμμής Σταυρός — περιοχή Κόνιτσας, που είχαν χεθεί την πρώτη ήμέρα της εισβολής. Οι 'Ιταλοί, φεύγοντας προς την 'Αλβανία, παρέσυραν και τις δυνάμεις που είχαν σταλεί για να ενισχύσουν τη μοισραία μερορχία της Πίνδου. 'Ενώ το χιόνι πύκνωνε όλο και περισσότερο και το κρύο δυνάμωνε, ενώ ό χειμώνας έμπαινε με το βήμα του βαρύ, κρυσταλλιασμένο, ό φαντάρος είχε σγκώσει το γιακά της χλαίνης, που την έπα-

γαν οι βροχές, έχωσε το κράνος πάνω στη μάλλινη κουκούλα που του είχε πλέξει και του έστειλε έδω-πάνω μια γυναίκα — μάννα, άδερφή, στεφανωτή — και με το μάλλινηερ στή χούφτα, έπια και ραβδί, προχωρούσε από τα κάτασπρα καταρράχια : Προς τα σύνορα, ψηλά, στον άγριο Γράμμο, προς την 'Αλβανία. 'Έπρεπε τώρα να διώξει τον έχθρό από το έθνικό έδαφος, να τον κυνηγήσει όσο πύ μακριά γινόταν. Στο μέτωπο, σ' έλη τη γραμμή, από τη γαλανή θάλασσα του 'Ιονίου Ισκαμ ψηλά στις παγωμένες Πρέσπες, ό έλληνικός στρατός άρχίε να έχει παντού το ίδιο όραμα : 'Έβλεπε τις νύχτες μια γυναίκαια μορφή να προβαδίζει, ψηλόλιγνη, άλασποπερπάτητη, με την καλύτετρα της άναρημένη από κεφάλι στους ώμους. Την άναγνώριζε, την ήξερε από πάντα, του την είχανε τραγουδήσει σαν εφτανε μωρο κι' όνειρευότανε στην κούνια. Είναι ή μάννα ή μεγαλόψυχη στον πόνο και στη δόξα, ή λαβωμένη της Τήνου, ή υπέρμαχος Στρατηγός.

Ε' ΕΞΟΡΜΗΣΗ ΠΡΟΣ ΤΟ ΒΟΡΙΑ

Τό έθνος, με τις πρώτες όμβροντίες των κανονιών, είχε σκημαθεί στο πόδι όλόρθο. Όλες οι τάξεις, όλες οι ιδεολογίες, όλες οι γενιές είχαν γίνει ένα: μια μάχη, μια σημαία, μια ψυχή. Στις 11 Νοεμβρίου, δεκαπέντε ημέρες από την εισβολή, η ελληνική έπιστράτευση είχε συμπληρωθεί, κι αυτό ήταν κιόλας σαν ένα πρώτο θαύμα. Ό ιστορικός που καταγράφει τα γεγονότα του 1940, θα πρέπει — αν θέλει να δώσει μιαν εικόνα τους σωστή — να σημειώσει τον πλατό άέρα που είχε φυσήσει τις ημέρες εκείνες απ' άκρη σ' άκρη της χώρας. Η παρουσίαση των έφεδρων στις μονάδες τους έγινε μέσα σ' ένα κύμα ένθουσιασμού. Δίχως να περιμένουν προθεσμίες, συνεπαρμένοι από τη λαχράνα να δώσουν το παρόν τώ γρηγορότερο, πήρανε τώ θρόμο για τους στρατώνες από τώ ίδιο κιόλας πρωί της εισβολής. Στήν 'Αθήνα, τά τραμ είχαν ανέβει στους Άμπελοκήπους κατάφορτα, με κρεμασμένα απ' έξω, σαν ταοματιά, νιάτα που τραγουδούσαν. Όλόκληρη η πολιτεία έμοιαζε να πανηγυρίζει, σάμπως να μην περιμενε, χρόνια τώρα, παρά μονάχα τούτη τη στιγμή. Πρόσωπα γελαστά, συγκινημένα, χαριτωμένα από μπαλονάκια και παρράθυρα εκείνους που πήγαιναν να παρουσιαστούν, ό άμαξοστοιχιές περνούσαν, στις άκραιοές συνοικίες, ανάμεσα σε γέροντες που δάκρυζαν κι' άνέμιζαν στα χέρια τους σημαίες γυναικούλες έκαναν τώ σταυρό τους σα να περνούσε λιτανεία, ύστερα σήκωναν τά χέρια τους στον ούρανό, δεητικά. Αυτό βάσταζε όλο τόν καιρό που συνεχιζόταν η έπιστράτευση. Ό κάθε έφεδρος ένιωθε τώ άτομο του να μεγαλώνει, να πλαταίνει, τόν έαυτό του να γίνεται έντολόδογος της φυλής. Αυτό τόν γέμιζε συγκίνηση, ευθύνη και περηφάνια. Κι' από παντού της ελληνικής γής, μ' όλα τά μέσα, παλαιά και σύγχρονα, και με τά πόδια, θεωρίες άτέλειωτες πορεύονταν άνεβαίνοντας προς τώ μέτωπο, να κόψουν τη διάβαση στον εισβολέα.

Δέν πρέπει να προβάλουμε πάνω σ' εκείνες τις στιγμές δ, τι ξέρουμε σήμερα κι' δ, τι έγινε άργότερα, γιατί τότε θ' άδύχοουμε τώ νόημά τους. Οι έφεδροι που πήγαιναν να ντυθούν τώ χαλι τις πρώτες ημέρες τού πολέμου τού 1940, δέν έλεγαν μέσα τους πώς πάνε για να νικήσουν. Η 'Ιταλία ήταν μεγάλη Δύναμη, συνεταίρος ισότιμος της Γερμανίας στον 'Αξονα, κι' ό καθένας, τόν 'Οκτώβριο τού 1940, φανταζόταν τόν 'Αξονα άήττητο. Έπειτα, της 'Ιταλίας τώ γόητρο, ύστερα από τή φασιστική άναδιοργάνωση και τήν ύποταγή της Αιθιοπίας, ήταν δυναμμένο. Μιάν εικόνα της έπίσημης ψυχολογίας τού 'Οκτωβρίου 1940 δίνει η άκλόουθη περικοπή από τήν προφορική άνακόλωση που έκανε ό Μεταξάς στους Ιστικοτήτες κι' άρχισυντάκτες τού άθηναι-

κού Τύπου, τούς καλεσμένους ειδικά γι' αυτό στο Ξενοδοχείο της Μεγάλης Βρετανίας. Έβταν τήν τρίτη ημέρα τού πολέμου, στις 30 'Οκτωβρίου : α' 'Αλλά ύπάρχουν στιγμές — είχε πεί ό Μεταξάς — κατά τις όποίες ένας λαός όφεται, αν θέλει να μείνει μεγάλος, να είναι ίκανός να πολεμήσει, έστω και χωρίς καμμιάν έλπίδα νίκης. Μόνον διότι πρέπει. Γνωρίζω ότι ό ελληνικός λαός θα ήτο άδύνατος να δεχτεί άλλο τι αυτήν τήν στιγμήν ».

Οι έφεδροι τού 1940 πήγαιναν στο μέτωπο για να κλείσουν τήν 'Ελληνική 'Ιστορία μ' ένα κεφάλαιο άνάξιό της. Αυτός ό κλήρος τους είχε λάχει — ήταν μια τραγική και ύψηλή τιμή. Ποτέ άλλοτε, ύστερα από τόν έσηοικωμό τού 1821, δέν είχε φουσκώσει έτσι μέσα στην ελληνική ψυχή τώ κέρσι της λεβεντιάς. Τίποτα τώ πεισιθάνατο, τώ πένθιμο. Άεραφί άνοιξιμάτικο είχε άνταρμάξει τά φυλλοκάρδια. Οι άνθρωποι που σέ παύρος ειρήνης φαντάζονται τώ θάνατο συνταριασμένοι άναγκαστικά με τώ πένθος, με τή βαρυθυμιά και τήν άπόγνωση, είναι άδύνατοι να φανταστούν πώς έρχονται στιγμές όπου η προύπαντήση τού γίνεται πανηγυρισμός της ψυχής. Γιάτρευι έδώ ένα μάθημα ήθους, μια άποκαλύψη που δέν πρέπει με κανένα τρόπο να πάει χαμένη. Θα γαθεί αν θυσιαστεί άφέλιστα στο πρωτότερο μιας λαβειμένης προοπτικής. Στα παιδιά που φεύγανε για τώ μέτωπο τόν 'Οκτώβριο τού 1940, η εύχη όλων ήταν : « Στο καλό και με τή νίκη »· κανένας όμως δέν έδινε στη λέξη « νίκη » τώ φηινό περιεχόμενο της παρηγορίας, τήν ψευδαίσθηση. Νίκη σημαίνει έδώ άντικείμενο τού θανάτου λεβεντιά, χαριτωμένη τώ Χάρο από εκείνους που έχουν καρδιά να τόν άντικρύσουν κατάματα, τραγουδώντας. Νίκη, στα 1940, σημαίνει νίκη κατά τού θανάτου.

Οι πρώτες ημέρες, στα μετόπισθεν, είχαν περάσει μέσα σέ περιούλληγη αλλά δίχως τρομάρα. Τά άνακοινωθέντα τού Γενικού Στρατηγείου ήταν λιγύλογα κι' επιφυλακτικά, έβταν δικαιώματα μόνο στη μετρημένη αίσιοδοξία πώς ώστόσο εκεί - άπάνω γίνεται άγώνας, τώ έβαρος της χώρας προσπίκνεται με πάθος. Η Ζωή είχε άλλάξει ρυθμό, όσοι βρίσκονταν άπομονωμένοι πριν μέσα στις προσωπικές τους έγνοιες, είχαν βγει τώρα από τή φυλακή τού έαυτού τους, έπικοινωνούσαν με τούς γύρω τους χάρη στην κοινήν έννοια, τή μοναδική εκείνη κατεύθυνση όπου γύριζαν τά μάτια όλων : ένα δράμα από βουνά που βογκάνε και καννίκων χτυπιμένα από τώ κανόνι. Στο προσκήνιο είχε έρθει η έθνική Ζωή, η ύβικιακή άποτραβιάνα πίσω, με μιαν άόριστη συστολή. Έβταν η έπιστράτευση των ψυχών, η αύτοματη. Οι έφημερίδες, περιορισμένες σέ διαστάδα και κάπου - κάπου τετρασελίδα, δημοσίευαν κάθε μέρα προσλήψεις σ' έράνοις, γιά τή Φανέλλα τού στρατιάτου, γιά τή Κοινωνική Πρόνοια. Τά βράδια, η συσκότηση των δημόσιων χώρων, η συγκάλυψη των φώτων, έδινε στις πολιτείες μια νέα όψη, έχμηθη. Κι' ό καθένας συλλογίζονταν πώς εκεί - άπάνω γίνεται τήν ώρα τούτη η τραγική Ιεροτελεστία, η θυσία τού αίματος.

‘Αλλά τὸ σύστημα πού εἶχε ὡς τώρα τόσο ἀποδόσει σ’ ἄλλα τὰ μέτωπα τῆς Εὐρώπης, ὁ κεραυνόβλος πόλεμος, ὅσο οἱ μέρες προχωροῦσαν ἐμοιάζε νὰ μὴν ἔχει ἐφαρμογὴ στὴν Ἑλλάδα. Μονάχι οἱ ἀεροπορικές ἐπιδρομές πλῆγωνα τὶς ἑλληνικές πόλεις: τὴν Κέρκυρα, τὴν Πάτρα, τὴ Θεσσαλονίκη, τὴ Φλώρινα. Τὸ ζήτησμά τουτο τῆς ἄγονης λύσεως τοῦ ἔχθρου πᾶνω στοὺς ἄμαχους, στοὺς ἀνυπεράσπιστους, ἢ προσωπικὴ συμμετοχὴ τοῦ Τοιάνο μὲ τοὺς δυὸ γιούς τοῦ Μουσολίνι στὶς ἐπιδρομές, προκαλοῦσε ἀηδία καὶ περιφρόνηση. Κιόλας, τὸ ἦθος τοῦ ἀντιπάλου ἀρχίζε νὰ διαφαινεται. Στὶς παραμονὴς τοῦ πολέμου, εἶχε κυκλοφορήσει ἕνα ἱταλικὸ τραγουδάκι, πού διαδόθηκε γρήγορα, μὲ τὴν εὐκολὴ καὶ χαρούμενὴ μελωδία του, στὸν ἀντίποτο τότε ἑλληνικὸ λαό. Ἄρχιζε μὲ τοὺς στίχους :

« Μικρὴ χωριατοπούλα,
γλυκεῖα καὶ νοστιμούλα,
δυὸ μάτια βελουδένια,
δυὸ χεῖλάκια κερασένια,
νὰ τί ἔχεις γιὰ προυϊό »

Τὸ τραγουδάκι αὐτό, πού βρέθηκε νὰ ἔχει ρυθμὸ ἐμβατηρίου, παρακράσθηκε γρήγορα, πῆρε σατυρικὸ περιεχόμενο. Μὲ τοὺς νέους του στίχους, ἔγινε τὸ τραγοῦδι τῶν φαντάρων πού ἀνέβαιναν στὸ μέτωπο :

Μὲ τὸ χαμόγελο στὰ χεῖλη
πᾶν’ οἱ φαντάροι μας μπροστά,
καὶ γίναν οἱ ἴταλοι ρεζίλι
γιατὶ ἡ καρδιά τους δὲ βαστοῦ.

« Κορόδιο Μουσολίνι,
κανένας δὲ θά μείνει,
ἐσὺ καὶ ἡ Ἱταλία,
ἡ πατρίδα σου ἢ γελῶνα
τρέμεται ἄλοι τὸ χακὶ »

Οἱ στίχοι εἶταν ἀπὸλοιοί, ἕνα πανάρχαιο ὅμμα ἑλληνικὸ γνώρισμα, ἡ διακωμώδησι τῆς ἀνανδρίας, ζυποῦσε ἐπὶ στὰ χεῖλη τοῦ κόσμου καὶ τοῦ στρατοῦ, γινόταν λαϊκὸ θούριο. Συνόδεσε τὶς μονάδες πού πορεύονταν ἀπὸ ἄλλα τὰ σημεῖα τῆς χώρας πρὸς τὴν Ἡπειρο, πρὸς τὴ Μακεδονία, ρόθμιζε τὸ βῆμα στὶς πορείες, δρόσιζε τοὺς ταλαιπωρημένους στὶς ἐπισταθμίες, μέσα στὰ βουνά. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ξεκίνοσε γι’ αὐτὸ τὸν πόλεμο μὲ τὰ μέσα, οὐσιαστικὰ, τοῦ 1912-13 : τὸ μάνλιχερ, τ’ ὄρειβατικὸ πυροβόλο, τὸ μουλάρει, τὴ φτώχεια, τὴν πεζοπορία. Στοὺς ἄντρες τοῦ πυροβαλλικοῦ εἶχανε μοιραστεῖ τσιουρέκια μέουλερ, λάφυρα τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Σφαίρες δὲν πέροσαν γιὰ τοὺς

βαθμοφόρους, γιὰ τὰ πομπάλια περιστροφῆ τους. Οἱ κουβέρτες εἶτανε λιγοστές, τὰ βλῆματα ἀκόμα λιγότερα. Μονάχι ὀνόματι ἑλλοιάρους ξεκίνοσαν μὲ μὴν μόνο κουβέρτα γιὰ κάθε ἄντρα, ἢ ἀντιμετωπίζε ἐπὶ τὸ φοβερὸ χειμῶνα τῆς Ἀλβανίας. Ὅμως ἡ φτώχεια, εἶταν πηγαίνει νὰ σκοταθεῖ γιὰ μὴν ἰδέα, γιὰ τὸ φιλότιμο, τραγοῦδαί. Τραγοῦδώντας ξεκίνοσε κι’ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς.

Ἐπειτα ἦρθαν οἱ πρῶτοι τραυματίες. Ἡ διαδρομὴ τους ἀπὸ τὸ σταθμὸ Λαρίσης ὡς τὰ νοσοκομεία, τὸν Ἐρυθρὸ Σταυρὸ καὶ τὸ Ἀρσένειο τοῦ Ψυχικοῦ, ἔγινε ἀνάμεσα πὸ πλῆθη πνιγμένα σὲ συγκίνηση, λατρευτικὸ ἐθουοσιασμὸ. Οἱ ἀποστολὲς αἰχμαλώτων ἀρχίζαν νὰ πικνύνουν, ἢ παρελάσῃ τους προκαλοῦσε μεγάλῃ περιέργεια. Πῶς εἶτανε γιωστὸ πᾶσι αὐτοὶ οἱ ἀποσταλμένοι τῆς νέας ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας; Γινότανε γιωστὸ πὸς ἐδῶ - ἐκεῖ παραδίνονταν στὰ πεδία τῶν μαχῶν περίτρομοι, σπκάνοντας τὰ χέρια τους ψηλὰ καὶ φωνάζοντας, γιὰ νὰ ἐξεμεινίσουν τὸ λοχσοφόρο φαντάρο : « Μπέλλα Γκρέστια ! » Ὁ λαὸς δὲν τοὺς περιγελοῦσε. Κοίταζε μ’ ἀπορία καὶ συλλογὴ τὰ νεκρία αὐτὰ πού ἔφταναν στὴ ζώνη τῆς ἀσφαλείας ἀφοῦ πρῶτα ταπεινώθησαν· κι’ ἐννοθε πόσο σαθρὸ, ἐτοιμόροπο, εἶναι τὸ βῆρο τῆς ὑπεροφίας. Οἱ ἐφημερίδες δημοσίευαν κάθε μέρα φωτογραφίες ἀπὸ νέα κεραβῆνα αἰχμαλώτων. Καὶ στὴν ψυχὴ τοῦ λαϊκοῦ ἀνθρώπου διάκανε μὴ λύτωση γιὰ τὰ θύματα τοῦτα τῆς Μόρας, πού εἶχαν βέβαια μέσα τους τὸν καιμὸ τῆς εἰσῆνης, τὴ νοσταλγία κάποια ἀπομάκρης, ζεστῆς γυναικῆς.

Ἀπὸ μέρα σὲ μέρα ὥστόσο, ἀνάμεσα στὴν ἀβεβαιότητα τῶν εἰδησεων τοῦ μετώπου, ἀρχίζε νὰ θαυματοπύρει κάτι καινούργιο, μὴ παράδοξη αὐτή. Ὅχι μόνον ὁ κεραυνόβλος πόλεμος δὲν ἔφερε κινήτερα τὸ βρόντο ἀπὸ τὸ ἔχθρικο κανόνι, ἀλλὰ καὶ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἔβιαχνε πίσω τὸν εἰσβολέα, αὐτὸ εἶταν βέβαιον. Πι ἀκριβῶς γινόταν ἐκεῖ - ἀπάνω, σὲ ποιά συγκεκριμένα σημεῖα δινόταν οἱ μάχες, κανένας δὲν μπορούσε νὰ ξέρει. Κάθε ἀνεπαρῆς τότες, σὲ γράμματα ἀπὸ τὸ μέτωπο ἢ στὸν Τύπο, εἶταν ἀπαγορευμένη. Ὅλοι ὅμως εἶχανε τὸ αἰσθημα πὸς κάτι ἄλλόκοτο συμβαίνει: ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀντρέπεται τὶς πιθανότητες, τῆ φουσιχὸ φορὸ τοῦ πολέμου, νικαίει. Κιόλας οἱ ἔξω τοῦ ἀνεγνώριζαν, τὸ ὑπογράμμιζαν. Στὶς 7 Νοεμβρίου, τὸ «Daily Mail» δημοσιεύει μὴν ἀνταπόκριση ποῦ ἀρχίζει ἐπὶ : « Δὲν ἔπαρχει ἀμφιβολία ἐπὶ οἱ Ἑλλήνες μάχονται ὑπέροχα. Ὅπουδῆποτε συναντοῦν τοὺς Ἱταλοὺς τοὺς ἀπαθῶν ». Αὐτὸ δὲν εἶταν ἴσως παλὸ, ἀλλὰ εἶταν κάτι. Στὶς 8 Νοεμβρίου ὅμως, ὁ Ἱταλὸς ἀρχιστάθμος εἶχε ἀντικατωσταθεῖ κι’ αὐτὸ εἶλεγε πολλὰ. Στὶς 10 Νοεμβρίου, τὸ «Sunday Express» ἔγραψε : « Ἡ Ἑλλάς κάμνει ἀξιοθαύμαστο ἐργο. Ἔχετε ἀντιληθῆ ἐπὶ ἀβίσταται ἤδη ἐπιτυχῶς ἐναντίον τῶν γιγάντιων ἐπὶ περισσότερον χρόνον ἀπὸ οὐδὲποτε ἄλλοι»

λην χώραν εις την Ευρώπην, εκτός από την Γαλλίαν και την Ιδικήν μας την 'Αγγλίαν; "Ας μη απάτωμεθα. 'Η κατάσταση εις την 'Ελλάδα ήμπορεί να άποβη έξαιρετικώς σοβαρά δι' ήμιας. 'Ημπορεί όμως να γίνη και τὸ κλειδί τῆς νίκης».

Τὸ κλειδί τῆς νίκης ... "Ολοι καταλάβαιναν ξαφνικὰ πὸς ἐκεῖ, στὰ βουνὰ τῆς 'Ηπειροῦ, δὲν δινόταν μονάχα ἡ μάχη γιὰ τὴν 'Ελλάδα. Μὲ τὰ μέσα τῶν Βαλκανικῶν πολέμων και μὲ τὴ φτώχεια του, ἀλλὰ και μὲ τὶς πανάργαιες μνῆμες του και μὲ τὴν καρδιά του, ἕνας λαὸς συχνὰ προδομένος, ποτὲ παραδομένος, εἶχε πάρει γι' ἄλλη μιὰ φορά ἀπάνω του τὴ μεγάλη 'Υπόθεση: νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς ζωῆς γιὰ ἑαυτὸν — ἢ νὰ χαθεῖ.

• • •

Σχημάτιζε ἄραγε ξεκάθαρη ἰδέα ὁ κόσμος στὰ μετόπισθεν γιὰ τὸ τί γίνεταί στὸ μέτωπο; 'Η ἀπάντησις εἶναι ἀρνητικὴ. "Ἐξω ἀπὸ τὰ λακωνικὰ ἀνακοινωθέντα τοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου, κάποιες ἀνταποκρίσεις, ἀλλὰ πολὺ ἀόριστοι και συμβατικῆς, ἀπὸ ντόπιου και ξένου ἀπσταλμένου ἐφημερίδων, τίποτ' ἄλλο δὲν ἔφτανε πίσω. 'Η εἰκόνα τοῦ πολέμου εἶταν ἀναγκαστικὰ θολή, κάποτε και παραμορφωμένη. 'Απορεῖ, λόγου χάριν, ὁ σημερινὸς μελετητῆς πὸς, ἐνὸς ἡ νίκη τῆς Πίνδου εἶχε ἐξαγγελθεῖ και ἠνθάνθηκε ὅπως τῆς ἀξίζε βέβαια, μιὰ ἄλλη νίκη, τουλάχιστον ἰσάξια τῆς, μπορεῖ και πὺ δὲσκολη, πέρασε ἀπαρτήρητη: ἡ νίκη τοῦ Καλλικαίου, ἡ μάχη τῆς 'Ηπειροῦ. Κι' ὁμως! ἐκεῖ εἶναι ποὺ κλειστῆκε γιὰ πρῶτη φορά, και μὲ τρόπο κατηγορηματικὸ, ὁ δρόμος στὸν εἰσβολέα. 'Εκεῖ εἶναι ποὺ δὲν λόγους οὔτε στιγμή ἡ γραμμὴ ἀμύνης. "Αν οἱ 'Ιταλοὶ, μέσα στὰ πρῶτα εἰσοσπετέραιρα, ὅπως τὸ πίστευαν, εἶχανε κατέβει στὰ Γιάννινα, ἡ ἑλληνικὴ παράταξις θὰ εἶχε διχοτομηθεῖ, κι' ὄλο τὸ μέτωπο θὰ ἔσπαζε. Στὸν τομέα τῆς 'Ηπειροῦ ὁ Βισκόντι Πράσκα δὲν εἶχε και τὸ λάθος ποὺ ἔκανε στὴν Πίνδο, νὰ ἐξαπολύσει μιὰ μονάδα ἰσχυρὴ ἀλλὰ μόνη τῆς και νὰ τὴν ἀφήσει ἀπροφoδότηγὴ ἀπὸ ἐφεδρείας. Στὴν 'Ηπειρο εἶχε καταφέρει γυμνάσματα ἀλλεπάλληλα και γερὰ, μὲ τρεῖς μεραρχίες, τὴ μιὰ τους θωρακισμένη, και μὲ μιὰ μεραρχία ἰπτικῆς. Κι' ὁμως, νὰ τὰ παράδοξα τῶν πολέμων! 'Η μάχη τῆς 'Ηπειροῦ ἔγινε γνωστὴ πολὺ ἀργότερα, και λίγο-λίγο, βουβά.

'Ἐδῶ, προτοῦ ποῦμε στὸ κεφάλαιο τῶν ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ και στὴν προέλασή του, εἶναι ἡ θέσις να θίξουμε συνοπτικὰ ἕνα ζήτημα ποὺ πολὺ και πολλοὺς ἀπασχόλησε: Γιατί ὁ Μουσολίνι ἔκανε σὲ στιγμή τόσο ἔκαυρη, σὲ κατώφλι τοῦ χειμῶνα, τὴν ἐπίθεσή του; Στὸ πρόβλημα τοῦτο, ποὺ διατυπώθηκε ἀρκετὰ καιρὶς, ἔχουν δοθεῖ δύο ἐξηγήσεις. 'Η πρῶτη εἶναι πὸς ὁ Ντούσε πίστευε δὲν θὰ συναντήσει καμμιὰ ἀντίσταση και θὰ βρέψει ἔτσι μιὰν εὐκολὴ νίκη, ποὺ θὰ τὸν ἀποζημιώσει γιὰ τὴ

μειωτικὴ σύγκριστι μὲ τὸν θριαμβευτὴ συνταίρο του, τὸν Χίτλερ. Μὲ τὴν ἀπόψη αὐτὴ φαίνεται νὰ συνηγοροῦν ὀρισμένα στοιχεῖα. 'Ο στρατηγὸς Πράσκα γράφει σ' 'Απομνημονεμάτα του: « 'Υπῆρχε ἡ γνώμη πὸς ἡ ἐπιστρατεία κατὰ τῆς 'Ελλάδος θὰ ἔπρεπε ν' ἀναβληθεῖ γιὰ μιὰν ἐποχὴ πὸς εὐνοϊκῆ, ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ μεταφέρουμε περισσότερὸ στρατὸ και μέσα. Πρέπει ὁμως νὰ ἔξερι κανένας δὲτι ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως εἶχε ἀποφασίσει τὴν ἐναρξὴ τῆς ἐπιστρατείας κατὰ τῆς 'Ελλάδος τὸν 'Οκτώβριον, γιὰ λόγους πολιτικoὺς τοῦ ὅποιου δὲν ἀνεκοινώσε στις στρατιωτικῆς 'Αρχές, και πὸς κανένας Πρόεδρος Κυβερνήσεως δὲν εἶναι ἀπορροισμένος νὰ κάνει κάτι τέτοιο. "Αλλοστε δὲν εἶταν βέβαιον πὸς ἡ πάροδος τοῦ χρόνου θὰ εἶταν εὐνοϊκὴ γιὰ μᾶς.

» Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ οἱ 'Ἑλληνες θὰ μπορούσαν νὰ λάβουν μεγάλες ἐνισχύσεις ἀπὸ τοὺς Συμμάχους. Σὲ τέτοια περίπτωσι, θὰ ἔπρεπε ἡμεῖς νὰ βρισκόμαστε ἐν ἀμύνη».

'Η αἰσιοδοξία τοῦ ὑπαρχοῦ τοῦ Γενικοῦ 'Επιτελείου Ροῦτα, ποὺ εἶχε ἐκδηλοῦναι σὲ κρίσιμον Συμβολοῖον τοῦ Παλάτιου Βενετίας τῆς 15ης 'Οκτωβρίου, εἶταν κι' αὐτὴ ἕνας παράγων τῆς σπουδῆς. 'Αλλὰ κι' ὁ ἴδιος ὁ Πράσκα δὲν εἶχε ὑστερήσει σ' ἐπαγγελίας. "Αλλος 'Ιταλὸς στρατηγὸς, ὁ Πρίκολο, στὰ δεκά το ἀπομνημονεμάτα, δηλώνει δὲτι, κι' ἀφοῦ πιά εἶχαν ἀρχίσει οἱ ἐπιχειρήσεις, τὴν 1η Νοεμβρίου, ὁ Πράσκα τοῦ εἶχε ἀναθέσει νὰ πεῖ στὸν Μουσολίνι πὸς ὑπέλογιζε σὲ τρεῖς ἡμέρες νὰ βρισκοῦναι στὰ Γιάννινα και σὲ μιὰ βδομάδα στὴν Πρέβεζα.

Σ' αὐτὰ ἄς προσθεθεῖ ἡ ἀπόψη ποὺ ὑποστηρήθηκε ἀπὸ τοὺς τουρκικοὺς στρατιωτικoὺς κύκλους πρῶτους, στις ἀρχὲς Νοεμβρίου, δὲ πρσβευτικῶν 'Ιταλῶν στὴν 'Αθήνα Γράφει εἶταν ἕνα εὐκολοπίστο πρόσωπον, ποὺ εἶχε στείλει στὴν Κυβέρνησή του κακῆς πληροφορίας γιὰ τὴν ἀπορροιστικότηταν τῶν 'Ελλήνων. Αὐτὲς εἶχαν παρροίσει τὸν Μουσολίνι στὴν ἐπίθεσι. Περιττὸ νὰ εἰπωθεῖ πὸς ὁ Γράφει, στὰ δεκά το ἀπομνημονεμάτα, ἀφῆνι, ὅπως εἶδαμε, ἐντελῶς διαφοροτικὴ ἐντύπωση.

'Αλλὰ και οἱ 'Ιταλοὶ αἰχμάλωτοι ποὺ ἐξετάζονταν στὴν 'Αθήνα, βεβαιῶναν πὸς δὲν περιέμναν καθόλου ἑλληνικὴ ἀντίσταση. Εἶναι ἀναμνησθητὸ πὸς ἔτσι εἶχαν διαπαβγαυγηθεῖ τότε ποὺ περιέμναν στὴν 'Αλβανία τὴν ἡμέρα και τὸ σύνθημα τῆς εἰσβολῆς. Γιατί; 'Απὸ πλάνη τῆς ἡγεσίας τους; 'Απὸ φόβον τῆς μήπως δειλωσθεῖς; 'Αν τὸ δεύτερον ἀληθεῖσι, τότε πολὺ κακῆς χειριστικῆς τῆς ψυχολογικῆς προτομιασίας πρέπει νὰ εἶταν αὐτὴ ἡ ἡγεσία. Και νὰ ἡ ἀπόδειξι: Στις 9 Νοεμβρίου, ἕνας ξένος ἀνταποκριτῆς τηλεγραφοῦσε στὸ «Πρακτορεῖο 'Ηνωμένου Ἵτους» τὴ συνομιλία του μ' ἕναν αἰχμάλωτον ὑπολοχαγὸ τοῦ ἰταλικῶν στρατοῦ. Τοῦ ἀφηγηθεῖ — ὁ ὑπολοχαγὸς ἀνέμελλε σ' ἄλλα: « 'Ο συνταγματάρχης μᾶς βεβαίως — μόνον τώρα ἔξερουμε πὸς μᾶς εἶαγε ψέματα — πὸς ὁ στρατηγὸς Μεταξᾶς ὑποσχέθηκε στὸν κόμητα Τσιάνο δὲτι θὰ ἔδινε τὴν ἄδεια στὸν ἰταλικὸν στρατὸ νὰ μπει σὲ ἑλλη-

νικό και Γιουγκοσλαβικό Έθνος και πώς ή 'Ελλάς δεν θ' αντιστεκόταν ποτέ στη δύναμή μας. Με σημαίες ξεδιπλωμένες ξεκινήσαμε τ' άλλο πρωί στις 6 για να περάσουμε τα σύνορα. Μία υποδέχτηκε προμερή φωτιά. Επιστάντας άπροετοιμαστοί και ύποχωρήσαμε σε άταξις προς τη Βιγλίστα. Τ' άλλο πρωί μάς κύλωσαν. Δεν θά ξεχάσω ποτέ αυτούς τους διαβόλους με τη φουσανάλλα, που χμούσαν από παντού κατάνω μας και ξεφάνιζαν ».

Ένα ακόμα σημείο : Είναι από τ' άπονημονεύματα του στρατάρχη Μπαντόλο κι' άναφέρεται στις σχέσεις 'Ιταλίας - Γερμανίας : « Τόν Νοέμβριο — γράφει ο Μπαντόλο — πήγα στο 'Ινστιτούτο να συναντήσω τόν 'Αρχηγό του Γερμανικού 'Επιτελείου στρατηγό Κάιτελ. 'Αμέσως μου έκανε παρατήρηση γιατί ανέλαβα πρωτοβουλία να επιθετούμε κατά της 'Ελλάδος χωρίς καν να ειδοποιήσουμε τόν Φύρερ, που δεν επιθυμούσε να διαταράξει την κατάσταση στα Βαλκάνια. 'Από τήν 'Ελλάδα ή Γερμανία έπαιρνε όχι λίγες προμήθειες, που ίσως θά έλειπαν άργότερα. 'Αν, είπε ο Κάιτελ, είχα ειδοποιηθεί έγώ, θά πήγαινα άεροπορικώς στη Ρώμη να έμποδίσω τήν έκστρατεία ».

'Ας σημειωθεί ότι, και στην 'Ελλάδα, αυτή ή έντύπωση είχε δημιουργηθεί, πώς ο Ντούτσε έκανε του κεραυλού του. 'Όταν άργότερα θά εκδηλωνόταν ή γερμανική επίθεση, ή εξήγηση που θά δινόταν από τήν Κοινή Γνώμη θά έτανε πώς ο Χίτλερ αναγκάζεται για λόγους κοινού συμμαχικού γοήτρου να συντρέξει τόν ταπεινωμένο συνεταίρο του.

'Ότισό ο Ξένος Τύπος, από τά τέλη κιόλας Νοεμβρίου του 1940, άναζητούσε μών εξήγηση άοσιματικότερη. 'Η α 'Tribune» του Λονδίνου βόηξε πώς όταν ακόμα ο Μουσολίνι είχε πρωτοεγκαθιδρύσει τό καθιστός του, λίγους από ένα χρόνο δηλαδή μετά ήν « πορεία προς τή Ρώμη », είχε κάνει τήν πρώτη του άπόπειρα με στόχο τήν 'Ελλάδα. Είναι ο φόνος του στρατηγού Τόλλιν, τό « έγκλημα της Κακαβιάς », που έδωσε άφορμή στην 'Ιταλική επίδρομή κατά της Κερκίρας και στην επέμβαση της Κοινωνίας τών 'Εθνών. « Έκτοτε — έγραφε ή 'Tribune» — υπήρξεν άνίκανος (ό Μουσολίνι) να επιτύχη τήν έκδίκησή του κατά της 'Ελλάδος και της Μεγάλης Βρετανίας. Έπειτα από 17 δώδεκαχρονα χρόνια τώρα προσπαθεί α να παίξει τό χαρτί του ». 'Η 'Ελλάς υπήρξεν ή πρώτη ταπεινώσις, ή 'Ελλάς πρέπει να είναι ή έκδικησίς του. 'Όπως πάντοτε με τόν Μουσολίνι, εφίσκομεν εις τό βάθος ένα ψυχολογικών στοιχείου, που άργότερα τό επεξεργάζεται εις πολιτικόν σύστημα ». Κι' έβγαζε τό συμπέρασμα ο άρθρογράφος : « Είς τήν άνατολικήν Εύρώπην ο Μουσολίνι ήμπορεί να προβάλη αξίωσεις προς τόν Χίτλερ και ή βοήθεια τήν όποίαν θά λάβη τώρα πιθανώς ο 'Ιταλός δικτάτωρ από τόν συνεταίρον του, δεν θά είναι άπλώς εκδηλωσις καλωσύνης του τελευ-

ταίου, άλλ' ή έπιβεβαίωσις της άνάγκης εις τήν όποίαν εύρέθη ο Χίτλερ να αναβήση εις τόν Μουσολίνι όρισμένον έργον εις τήν άνατολικήν Εύρώπην, ως προπαρασκευήν διά τήν μελλοντικήν του έκστρατείαν κατά τών Βαλκανίων και της Τουρκίας ».

Τή δεύτερη αυτή άποψη έρχόταν, λίγες ήμέρας άργότερα, να τήν υποστηρίξει τό περιοδικό « Time and Tide ». 'Έγραφε : « Είναι άνησία και παραλογοισμός τό να ύποθέση κανείς ότι οι 'Ιταλοί, επιτιθέμενοι κατά της 'Ελλάδος, έβρυν ένεξαρτήτως και ότι δεν εξηγήθη ή γνώμη του Χίτλερ. 'Η έκστρατεία αυτή έπεται λογικώς της άποτυχίας του γερμανικού σχεδίου εισβολής εις τάς Βρετανικώς νήσους. Αί συνομιλίες μεταξύ του Ρίμπεντροπ και του Μολότωφ εις τό Βερολίον, ή γερμανική πίεσις κατά της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας και ή 'Ιταλική έκστρατεία κατά της 'Ελλάδος, άπαιτείου συνδεδασμένον γερμανοϊταλικόν σχέδιον πολεμικών και πολιτικών επιχειρήσεων, α όποία, εάν επετύχαιον, θά καθιστούσαν τόν Χίτλερ και τόν Μουσολίνι κυριάρχους της Βαλκανικής χερσονήσου, θά τούς έδιδαν βάσεις και άεροδρόμια εις τό Αιγαίον και τήν άνατολικήν Μεσόγειον ».

Τελειώνοντας ο άρθρογράφος τόνιζε : « 'Αλλά ή θαυμασία έλληνική στάσις άντέτρεψε τά σχέδια αυτά. Διά πρώτην φοράν τά γεγονότα διευθύνουν τόν Χίτλερ αντί να τά διευθύνη αυτός ».

Σήμερα τό ζήτημα μοιάζει περισσότερο ξεκαθαρισμένο. Προτού ακόμα άρχισει ο γενικός πόλεμος, είχε συμφωνηθεί μεταξύ Χίτλερ — Μουσολίνι πώς ή Μεσόγειος και ή 'Αδριατική θά είταν σφαιρές άναγόμενες στην 'Ιταλική πρωτοβουλία. Μετά τήν συνθηκόληψη της Γαλλίας, ο Μουσολίνι άποφάσισε να βελτιώσει τή στρατηγική θέση της 'Ιταλίας, με της έξασφαλίσει όρισμένα έδαφικά πλεονεκτήματα. 'Όμως ο Χίτλερ είχε άπάντησει κατηγορηματικά πώς δεν επιθυμεί επέκταση του πολέμου στα Βαλκάνια. Πραγματικά : γιά τή Ρουμανία είχε τό σχέδιό του, ή Βουλγαρία του είταν προσκείμενη, τή Γιουγκοσλαβία δεν τή φοβόταν. 'Όσο γιά τήν 'Ελλάδα, πίστευε στο συμφέρον της να παραμείνει υδύτερη, πίστευε ίσως και στην άλιστε γερμανοφιλία του Μεταξά. Οι 'Αγγλοι έλλωστε, άπορροφημένοι στον άγώνα τους γιά τήν Αίγυπτο, δεν μπορούσαν — έκρινε ο Χίτλερ, και όχι άστοχα — να προσφέρουν στην 'Ελλάδα βοήθεια που να τήν ενθαρρύνει.

'Ο Μουσολίνι μελετούσε επίθεση κατά της Γιουγκοσλαβίας ή της 'Ελλάδος. 'Η δεύτερη περίπτωση παρουσίαζε γι' αυτόν ένα σοβαρό πλεονέκτημα : Δέν άπαιτούσε γερμανική βοήθεια. Οι έπιτυχίες του Χίτλερ στις σκανδιναβικές χώρες του είχαν ξάψει τή φιλοδοξία. Ξαφνικά, στις 7 'Οκτωβρίου, οι Γερμανοί μπαίνουν στη Ρουμανία. 'Ο Μουσολίνι θίγεται κι' άνησχεί. Θίγεται γιάτί άγνοείται' άνησχεί γιάτί τό πραξικόπημα αυτό δησησεί ένδικάφρον τών Γερμανών γιά τά Βαλκάνια. Γερμανία και 'Ιταλία όστόσο είχαν μαζί έγγυηθεί τή ρουμανική έδαφική άκεραιότητα τόν Αύγουστο στη Βιέννη.

Ο Ντούτσος καταλάβαινε πώς τώρα ή ποτέ είναι ή στιγμή γι' αυτόν να παίξει το χαρτί του, να προλάβει, διαφορετικά, στο τραπέζι της ειρήνης, οι Γερμανοί θα τον παραγκωνίσουν, θα προσεπίσουν τη Γαλλία — προς το συμφέρον τους — άπέναντι στην Ιταλική βουλμία. Καί το χαρτί του ό Μουσολίνι πρέπει να τό παίξει εκεί που τό κρίνει ευκόλοτερο: στή μικρή κι' άπροσπάτευτη 'Ελλάδα.

Υπάρχει βέβαια μιá μικρή άναποδιά: ή προχωρημένη εποχή, ό χειμώνας που ζυγώνει. 'Αλλά ό καιρός δέν άφήνει στον Μουσολίνι περιθώρια, την άνοιξη θα είναι άργά πιά: οι Γερμανοί προχωρούν παντού άκόαθεκτοι. Γιατί νά μη δοκιμάσει λοιπόν κι' αυτός τον άκεραυνοβόλο πόλεμο, προπάντων άπέναντι σ' έναν αντίπαλο που προσφέρει, κι' άφού διαθέτει τόν 'Ιταλό θεωρητικό του 'είδους, τόν Βισκόντι Πράσκα, που δείχνει μάλιστα και τόσο αισιόδοξος; Αυτό που χρειάζεται τώρα, είναι μιá έντυπωσιακή νίκη κι' όχι μιá παθητική συνεργασία με τούς Γερμανούς.

Ό προετοιμασίες του στήν 'Αλβανία, ό αισθητές και στους αύριανούς αντίπαλους του, δέν είναι δυνατό νά μείνουν άπραρατήρητες από τό σύμμηχό του. 'Ο Γερμανός στρατιωτικός άκόλοθος στή Ρώμη είχε ζητήσει πληροφορίες τί έννοια έχουν ό συγκεκριμένες Ιταλικού στρατού στήν 'Αλβανία. 'Ο Μπαντόλιο του είχε άπαντήσει πώς γίνονται γιά τήν περίπτωση όπου ό 'Αγγλοι θα παρεβίαζαν τήν Ελληνική ύδωτερότητα. Δέν έξαπατήθηκε ό φόν Ρίντελν: Είδηποίησε τό γερμανικό Γενικό 'Επιτελείο πώς έπίκειται εισβολή τών 'Ιταλών στήν 'Ελλάδα. 'Ο ίδιος ό Μουσολίνι, γιά νά φανεί τυπικά συνεπής, έστειλε στις 19 'Οκτωβρίου μιάν έπιστολή στον Χίτλερ, γιά νά του πει τό γνωστό παραμύθι πός ό 'Ελληνας παραβιάζουν τήν ύδωτερότητα και πός αυτός είναι άπορατισμένος νά επέμβει πολύ σύντομα. 'Απέφυγε νά έξηγήσει τό πότε. Τήν έπιστολή αυτή ή Χίτλερ είναι άμφίβολο άν τήν έαβε. Στις 23 βρισκόταν στό Ισπανικό σύνορο, νά συναντήσει τόν Φράνκο. Συναντήθηκε έπειτα με τόν Πεταίν στο Μοντουάρ. Γυρίζοντας, έφτασε στή Φλωρεντία στις 28. Τό ίδιο πρωί, ή Ιταλική εισβολή είχε άρχισι. 'Ο Μουσολίνι, πολύ βικανοποιημένος βέβαια, έβαζε με τή σειρά του τό σύμμηχό του άπέναντι σ' ένα τελεσιέμενο γεγονός.

* * *

Όι πολεμικές έπιχειρήσεις όσώσσο στήν 'Ελλάδα έπικριναν διαφορετική τροπή από αυτήν που είχε προβλέψει ό Ντούτσος. Μέσα σ' ένα δεκαπενθήμερο, τό πρώτο, ή 'Ηπειρος και ή Πίνδος τού εχχαν δώσει μιάν άποτομωτική άπάντηση. Στο βόρειο τμήμα του μετώπου, αυτό που άρχίζει από τή λίμνη τής Μεγάλης Πρέσπας και κατεβαίνει στο Γράμμο, ό 'Ιταλοί εχχαν κρατήσει έρεκτική στάση, γιά νά συγκεντρώσουν τήν προσπάθειά τους στο κέντρο, σύμφωνα με τό σχέδιο του Πράσκα. Στο βόρειο λοιπόν τμήμα του μετώπου,

τό Ελληνικό Γενικό Στρατηγείο άπερσείζει ν' αναπτύξει πρωτοβουλία, νά χυπτήσει, γιά νά έλαφρώσει τήν πίεση του έχθρου στους άλλους τομείς.

Τό εχχειρίσμα δέν είναι εύκολο. Τό βόρειο αυτό τμήμα, λίγο πού μέσα από τά σύνορα, προς τήν 'Αλβανία, έχει ένα φυσικό φρούρο: τή Μοράβα. Είναι βουνό τραχύ, όλο νεύρο, έρημο από κατοικίες ανθρώπων. Κατεβαίνει λοξά από βοριά στις νοτιοδυτικά και κρύβει πίσω του τήν Κορυτσά με τόν πρόχωρο κάμπο της. Ρυτιδωμένη ή, Μοράβα από χαράδρες βαθιές κι' άπότομες, παρουσιάζεται έχθρική στον όδοιπόρο, δέν άφήνει νά χαράξει πάνω της ούτε φρενό χαμόγελο, κάμπο μονοπάτι. Στή βορεινή της άκρη έρθώνεται, κάστρο ξυμνοχιασμένο, φαλακρό, τό βρος 'Ιβάν, στή στενή λουριά γής, τό Τσαγκόνι, κυλάει τά νερά του ό Δεβόλης. Τά φυσικά τούτα ύχορά, και ιδιαίτερα τίς άνατολικές πλαγιές τής Μοράβας και τό 'Ιβάν, οι 'Ιταλοί τά είχαν ενισχύσει με έργα ένδοτρατείας τέτοια πού νά τά κάνουν άπροσπείλαστα.

Έκεί, άντικρύζοντας τήν 'Αλβανία, είναι παρατεταγμένες τό βράδι τής 27ης 'Οκτωβρίου δύο Ελληνικές μονάδες: ή IV Ταξιαρχία πεζικού και ή IX Μεραρχία. 'Ανήκαν και ό δύο στο Τμήμα Στρατιάς Δυτικής Μασεδονίας (ΤΣΔΜ) που τό διοικούσε ό άντιστράτηγος 'Ι. Πιτσιώας: ή πρώτη στο Γ' Σώμα Στρατού, ή δεύτερη στο Β'. Τά διοικούσαν άντιστοίχως ό άντιστράτηγος Γ. Τσολάκογλου κι' ό ύποστράτηγος Δημ. Παπαδόπουλος.

'Αγνάτεια τους, ή Ιταλική παράταξη άπαρτίσταν από τρεις μεραρχίες: τή Βενέτσια, τήν Πάρμα και τήν Πιενζίνε. 'Η Βενέτσια βρισκόταν στήν περιοχή που πιάει από τό 'Ερβασάν ως τή λίμνη 'Αχρίδα, ή Πάρμα στις άνατολικές πλαγιές τής Μοράβας, ή Πιενζίνε πύ πίσω, δυτικά τής Κορυτσάς. Τήν ήγεσία του βόρειου Ιταλικού μετώπου είχε ό στρατηγός Γκαμπριέλε Νάσο.

Τήν ήμέρα τής εισβολής, οι 'Ιταλοί εχχαν περιοριστι έδώ σε βολές πυροβολικού. Τήν έλλη μέρα χτύπησαν ένα Ελληνικό φυλάκιο. Είναι φανερό πός δέν έχουν σκοπό νά δράσουν. 'Αλλά τό Ελληνικό Γενικό Στρατηγείο ήθελε νά δημιουργήσει έπιθετική δραστηριότητα στην άπάνω κυλάδα του Δεβόλης, αυτήν που απλώνεται άνάμεσα στο σύνορο και τίς βορειοανατολικές πλαγιές τής Μοράβας. Θ' άπειλοσσε έτσι τό Τσαγκόνι, θέση στρατηγικής σπουδαιότητας, γιά νά προετοιμάσει μιάν έξόρμηση προς τή Κορυτσά. 'Η πολιτεία αυτή — συγκοινωνιακός κόμβος σπουδαίος — είναι Ελληνική: είχε δύο φορές παρθεϊ παλαιότερα από τόν Ελληνικό στρατό και δύο φορές χάθηκε γιati έτσι τό ήθελαν οι Σουνήτες ειρήνης. 'Η νέα κατ'έληψη τής τώρα, θα επηρέαζε ευεργετικά τό ήθικό τών μαχομένων και του λαού που δέχτηκε τήν άπόρριλητη Ιταλική έπίθεση.

'Από τίς πρώτες ήμέρες του πολέμου, άρχίζουν νά προσανατολίζονται προς τό τμήμα αυτό του μετώπου Ισχυρές Ελληνικές δυνάμεις. Υπάγεται στο ΤΣΔΜ και ή XI Μεραρχία, (διοικητής συν)χης Γ. Κώσταλος), ενώ ή Χ (διοικητής

ὕποστράτηγος Χρ. Κίτσιος) συγκεντρώνεται στην περιοχή Ἀμυνταίου - Πτολεμαῖδος. Ἡ VΧΠ (ὕποστράτηγος Π. Μπασιακίδης) πού προορίζεται ἀρχικά γιὰ τὸ βουλγαρικό μέτωπο, προωθείται στὴ Βέρροια.

Ἄλλὰ ἡ μάχη τῆς Πίνδου βρισκόταν στὸ μεταξύ σὲ πλήρη ἐξέλιξη. Τμηματὰ τῆς ΙΧ Μεραρχίας (ὕποστράτηγος Χρ. Ζυγούρης) εἶχαν ἀποβιβαστὴν τὸν δρόσον σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς δυνάμεις τῆς Ι Μεραρχίας, γιὰ νὰ ἐπισχίσουν τὸν ἀγῶνα τῆς. Ἡ ΙV Ταξιαρχία ὅμως (ὕποστράτηγος Ἀγαμέμνων Μεταξάς), ἀρχίζει, ἀπὸ τὴν 1η Νοεμβρίου, ἐπιθετικὰ ἀνέργειες πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα, μέσα στὸ ἀβανικό ἔδαφος. Ὑστερα ἀπὸ ἀγρία ἰταλικὴ ἀντίσταση, παίρνονται τὰ ὄψωματα Γκολίνα, Λόκβατ καὶ 1327, στὴ χερσόνησο τοῦ Πυζοῦ, ἀνάμεσα στὴ Μεγάλη καὶ τὴ Μικρὴ Πρέσβα, καθὼς καὶ, νοτιώτερα, τὸ χωριὸ Βέρνικα καὶ τὸ ὄψωμα Λιζιτσόνα. Ἡ ἐπιθεση γίνεται μὲ τὴ λέγχρη. Οἱ Ἴταλοι ἀντιστέκονται μὲ πείσμα, ἀλλὰ τὰ ἑλληνικὰ τμήματα τοὺς ἀπαιτοῦν, παίρνουν κ' ἄλλα ὄψωματα, πολεμοῦν ὡς ἀργὰ τὴ νύχτα. Τὸ Νότιο Συγκρότημα προχωρεῖ κ' αὐτὸ, φτάνει ἀνάμεσα Καπέτιτσια καὶ Μπίγλιτσια.

Ἀπὸ τὶς 4 Νοεμβρίου, ἡ ΙV Ταξιαρχία θ' ἀναπτυχθεῖ, θὰ γίνῃ ΧV Μεραρχία. Ἡ ἐπιθεση θ' ἐξαναρχίσει στὶς 5 Νοεμβρίου, στὸν τομέα τῆς Μεραρχίας Βενέτσια, ὅπου ἡ ἀντίσταση τῶν Ἰταλῶν εἶναι τόσο ὥστε ὅλοι οἱ ἀξίωματικοὶ καὶ οἱ ὀπίστες τῶν πυροβόλων συνοδείας πέφτουν γύρω ἀπὸ τὰ κανόνια τους. Ἐδῶ ὡστόσο, καθὼς καὶ στὸν τομέα τῆς Μεραρχίας Πάρμα, παίρνονται ἀπὸ τοὺς Ἑλλήνες κ' ἄλλα ὄψωματα. Ἡττημένοι οἱ Ἴταλοι, εἰχον ἀπωθηθεῖ κιάλας στὶς πλαγιὰς τῆς Μοράβας, πιάδουν τὴ γραμμὴ πού σχηματίζεται ἀπὸ τὰ χωριά Τοαγκόνι, Βράνστε, Μπαμπάν, Χότσιστε, βρίσκονται ὀρθὰ στὴν ἀνάγκη νὰ καλύψουν τὴν κύρια δρυμοματικὴ τους γραμμὴ.

Τίποτα πὺ δικαιολογημένο ἀπὸ τὸν τόνο τοῦ κελεύου πὺ ἀπευθίνομα τὸ Γ' Σῶμα Στρατοῦ στὶς μαχητικὲς μονάδες τοῦ τῆν 1η Νοεμβρίου: « Εἶναι ἀλλήθες — λέει — ὅτι τὸ πρῶτον συνεκροῦετο Βαλκανικὸς Στρατὸς ἐξωκλαίμενος μὲ γλίσκρα μέσα πρὸς Εὐρωπαϊκὸν Στρατὸν ὀπισπασμένον μὲ σύγχρονα μέσα καὶ διαθέτοντα καταπληκτικὴν ἀεροπορικὴν ὑποεργὴν. Τοῦτου ἔνεκεν κκτ' ἀρχὰς γενικῶς ἐπεκράτει ἀμφιβολία καὶ δυνάται τις εἰπεῖν ὅτι μὲ κἀποῖον δέος προσέβλεπον οἱ πλείστοι πρὸς τοιοῦτον πόλεμον. Κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις ταύτας τὸ Σῶμα Στρατοῦ διετίστοιεν ἐμπράκτως τὸ ὄπλορον ἐπιθετικὸν πνεῦμα τοῦ ἡμετέρου Στρατοῦ καὶ τὴν ἠθικὴν ἐπιβολὴν ἐπὶ τοῦ ἀντιπάλου εὐδὸς ἐξ ἀρχῆς... ».

Στὶς 5 Νοεμβρίου τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο διατάσσει τὸ ΤΣΔΜ νὰ ἀρχίσει μὲ τὸ Γ' Σῶμα Στρατοῦ ἔντονη ἐπιθετικὴ ἐνέργεια, πὺ νὰ εἶχει γι' ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν κατάληψη τῆς Κορυτσῶς. Οἱ ἀμέσως ἐπόμενες ἡμέρες θ' ἀπερροῦθον στὶς συνεννοήσεις τῶν μονάδων μεταξύ τους γιὰ τὸ πῶς νὰ προπαρασκευασθεῖ αὐτὴ ἡ ἐπιθεση. Ὑστερα ἀπὸ μελέτῃ τῆς τοποθεσίας καὶ τῶν ἄλλων δεδομένων, ὁ διοικητὴς τοῦ Γ' Σῶματος Στρατοῦ στρατηγὸς Τουλ-

κογιλο ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθεῖ σ' ὄλο μαζί τὸ μέτωπό του. Ἡ σχετικὴ διαταγὴ ἐπιχειρήσεων, μὲ χρονολογία 7 Νοεμβρίου, προβλέπει ἐπιθεση ἀφενεδιαστικῇ, χωρὶς προπαρασκευὴ πυροβολικοῦ, μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὸν ἀποκλεισμὸ ἀπὸ βοριά κ' ἀπὸ νότια τῆς Μοράβας, κατάληψη τῆς τοποθεσίας Τοαγκόνι καὶ τέλος τῆς Κορυτσῶς. Ἡ κύρια προσπάθεια θὰ στρεφάτο στὸ νότιο τμήμα τῆς Μοράβας. Ἐκεῖ τὸ ἔδαφος εἶταν πολὺ τραχὺ, δύσβατο, ἀλλὰ αὐτὸ θὰ ἐμπόδιζε τὸν ἐχθρὸ νὰ χρησιμοποιήσει ἀρματα μάχης.

Τὴν ἀπόφαση τούτῃ ὡστόσο εἶταν πεπωμένο νὰ τὴν ἀκολουθεῖσι μὲ διαφανία. Τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τὴν ἀνέκρινε, τὸ ΤΣΔΜ ὅμως τὴ θεώρησε ἐπικίνδυνη: Φοβόταν τὴ φθορὰ δυνάμεων πὺ θὰ εἶταν ἰσως ἀναγκαῖες γιὰ νὰ κρατηθεῖ ἄμυνα, ἀν τὸ καλοῦσε ἡ ἀνάγκη. Τὸ Σῶμα Στρατοῦ ἀνέπτυξε τὶς ἀπόψεις του. Θύμισε τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιτεθεῖ γρήγορα, προτὸ ἐπιχωρεῖ τυχὸν ὁ ἐχθρὸς, βεβαίως πὺς ἡ ἐπιχείρηση θὰ εἶχε ἐπιτυχία κ' ἄς γινόταν κ' ἄλλοις ἐπὶ τὸν πυρομαχικῇ. Τὸ ΤΣΔΜ ἐπέμεινε στὶς ἀπόψεις του καὶ ἡ ἐπιθεση χρειάστηκε ν' ἀναβληθεῖ.

Τελικὰ, ὡστερα ἀπὸ ἐπέμβαση τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου, πὺ πιστεύει σὴν ἀνέγκη γοργῆς ἐνέργειας, ἀποφασίστηκε ν' ἀρχίσει ἡ ἐπιθεση στὶς 14 Νοεμβρίου. Στὴ διάθεση τοῦ ΤΣΔΜ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο ἔβαζε καὶ τὸ πυροβολικὸ τῆς ΧΙΠ Μεραρχίας. Στὸ μεταξύ, καὶ οἱ ἐπιχειρήσεις σὴν Ἡπειρο καὶ σὴν Πίνδο εἶχανε παῖρι τὴν εὐνοϊκὴ τους τροπὴ, καὶ ὁ ἐπάλτις τῶν πρῶτων ἡμερῶν σήκωνε τὸ βάρος τοῦ ἀπὸ τὸ στήθος τῆς χώρας. Τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο κατάληγε σὴν ἀπόφαση νὰ ἐπιχειρήσει προέλαση τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, πὺ νὰ ἐξερροῦσαν ὅλες τὶς ἀντικρινῆς ὁροσειρῆς τῆς Ἀλβανίας καὶ νὰ ἐξασφάλιζαν τὴν ἐλεύθερη χρησιμοποίηση τοῦ στρατηγεῖου τοῦ δρόμου πὺ περὶ αὐτὸ τὴν Κορυτσῶ στὰ Γιάνναινα. Τὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ, ἐξ ἄλλου, θὰ ἐνεργούσε πρὸς τὸ Τεπελίχι, ἢ, τὸ λιγότερο, θὰ κοίταζε νὰ ἐξασφαλίσει τὸ δρόμο ἀπὸ Χάνι Μπουραζάνι σὲ Κόνιτσα.

Στὶς 8 Νοεμβρίου, ἡ Χ Μεραρχία, πὺ τὴν εἶδαμε νὰ συγκεντρώνεται σὴν περιοχή Ἀμυνταίου - Πτολεμαῖδος, ἀρχίζει νὰ μεταφέρει τὰ τμήματά τῆς στὸ Νεστόριο, στὶς ὄχθες τοῦ Ἀλιόκιμονος, γιὰ νὰ εἶναι ἔτοιμη νὰ λάβει μέρος στὴν ἐπιθεση κατὰ τῆς Κορυτσῶς. Ἡ ζώνη τῆς φτάνει, στὰ νότια, ἰσῶμα τῆς Ἀηρομλίτσας καὶ τὸ Γράμμο, ἐκεῖ πὺ ἡ μάχη τῆς Πίνδου τῶρα κερδίζεται. Στὶς 12 τοῦ μηνὸς, ἡ Μεραρχία προωθεί τὶς δυνάμεις τῆς καὶ παίρνει τὴν ἐπιθετικὴ τῆς διάταξη. Ὁ χερμάσιος τοῦ βορρᾶ εἶχε ἔρθει στὸ μεταξύ, πέφτει τὸ χιόνι πυκνὸ. Οἱ πορείαι γίνονται μέσα ἀπὸ χαράδρες πὺ γλιστροῦνε, τὸ πῶσι οὐ σκεπάζει τὰ πάντα, πνίγει τὸν ὀρίζοντα, τὰ μονοπάτια ἔχουν χαθεῖ, οἱ ἀνεροδιαμοιοι σταματᾶνε σχεδόν, ὁ στρατὸς πορεύεται ἀβόηθτος. Ὅμως πορεύεται, πῶσι νὰ πῶσι τὶς θέσεις πὺ πρέπει. Ἡ στιγμή πὺ θὰ ἐξαστολεθεῖ ἡ ἐπιθεση εἶχε ὀρισθεῖ. Εἶναι τὰ χαράματα τῆς 14ης Νοεμβρίου, ὡρα ἐξήμιση.

Προτομαζόνται καὶ οἱ Χ καὶ ΙΧ Μεραρχίες, πὺ θὰ ἐξορροῦσιν πρὸς

τή Μοράβα. Καί ή XV, που θά έπιτεθεί στον 'Ιβάν. 'Η IX έχει πάρει, ύστερα από έπίθεση, τό Γράμμο. Στόν τομέα τής XV μαίνονται οι χιονοβίαιες, οι μεγάλες βροχές τό κρύο έχει γίνει απάνθρωπο. Όμως μέσα στις νύχτες, κάτω από νερό άσταμάτητο, τά τμήματα πορεύονται, πιάνουν θέσεις. 'Από όλες τίς κατευθύνσεις, από μονοπάτια, χαράδρες, κορφοβούνια, ό έλληνικός στρατός άνεβαίνει προς τά σύνορα, τήν 'Αλβανία, συγκεντρώνεται για τή μεγάλη του εξόρμηση.

Τό Γ' Σώμα Στρατού έχει παρατάξει τώρα, σε πρώτο κλιμάκιο, από νότο σε βορία, τίς X, IX και XV Μεραρχίες. Σε δεύτερο κλιμάκιο τή XIII, που μόλις έφτασε. Οι 'Ιταλοί, άντίκυο, έχουν φέρει ή φέρνουν, έκτός από τίς τρείς μεραρχίες τους Βενέτσινα, Πάρμα και Πιεμόντε, τή Μεραρχία Μοδένα, τή Μεραρχία 'Αρέτσο, τή Μεραρχία άλπινιστών Τριεντίνο, δύο συντάγματα Βερσαλλιέρων. 'Εχουν, τέλος, μία μονάδα άρματα μάχης και ισχυρότατη 'Αεροπορία.

Είναι ή νύχτα τής 13 προς 14 Νοεμβρίου. 'Η πρώτη φάση του πολέμου, ή άμυντική για τους 'Ελληνες, έληξε. 'Αρχίζει ή δεύτερη φάση, ή έπιθετική — Γ' όλο τό μάκρος του μετώπου, από τό 'Ιόνιο Ισάκι τή Μεγάλη Πρέσπα. Γ' άλλη μία φορά, τήν τέταρτη μέσα σε σαράντα χρόνια, ό έλληνικός στρατός θά τεντώσει τό τόξο τής μοίρας του.

Στίς 6.30' τής 14ης Νοεμβρίου, ή XV Μεραρχία άρχισε τήν έπίθεση από τή χειρόνησο του Νιυζού, ανάμεσα στις δύο Πρέσπες. Σύμφωνα με τό σχέδιο, προπαρασκευή πυροβολικού δέν είχε προηγηθεί, ή εξόρμηση γινόταν αϊρηνδιακτικά και με τόση όρμή που ό έχθρος άσπίσσε, δέν μπόρεσε να βάλει σ' έπαρμηγή τό σχέδιο τών αυτόματων όπλων του, τά προχωρημένα τμήματα του λήγσαν άμέσως. Τά έλληνικά τάγματα που έκαναν τήν έπίθεση, προχώρησαν γοργά. Πιο πέρα όμως τό έδαφος γινόταν όρεινό, ό έχθρος μπορούσε να προβάλει εκεί αποτελεσματική άντίσταση. Αί 'Ιταλοί, πραγματικά, άρχιζαν σ' άγωνίζονται με τείσιμα: πολυβόλα τους κρυμμένα μέσα σε πολυβολεία γερά, και μαζί όμοιο, πυροβολικό, είχαν άρχισει να δουλεύουν όλα μαζί. Οι θέσεις τους σάστκαν φωτικά και σίδηρο, ή 'Αεροπορία χτυπούσε τίς έπιτιθέμενες έλληνικές δυνάμεις. 'Αλλεπάλληλες ιταλικές άντεπιθέσεις προσπαθούσαν στο μεταξύ σ' ανακόψουν τήν έλληνική προχώρηση. Έίταν ένας άγώννας πόλεμος, που δέν μπόρεσε όμως, από Ιταλική πλευρά, να κρατήσει πάνω από τρεις ώρες άφες. Στίς 10 τό πρωί, ό έλληνικός στρατός είχε σπάσει τήν κύρια Ιταλική γραμμή.

Τό άπύγεμα έγινε ένα εξόρμηση, για να παρθεί τό ύψωμα 1480. 'Ο λόγος δόθηκε τώρα στην ζυφολόγη και τή χειροβομβίδα, γιατί οι άντίπαλοι είχαν

άντικριστοί πιά, άγγίζονταν μεταξύ τους. Τό ύψωμα παίρνεται και τό 'Ιβάν άρχίζει σ' απομονώνεται. 'Ανάλογες έπιτυχίες έχουν τά έλληνικά τμήματα που ένεργούν στα νότια τής Μικρής Πρέσπας. 'Η γέφυρα του Δεβόλι κυριεύεται από τους 'Ελληνες, που προλαβαίνουν και αϊφνιδιαζουν τή φρούρα τής προτού προβεί σε άνατίναξη. 'Η προέλαση έχει φτάσει κιόλας σε βάθος τεσσάρων χιλιομέτρων.

Με τόν ίδιο αϊφνιδιαστικό τρόπο, όπως στο Βόρειο τομέα, είχε έπιτεθεί και στον Κεντρικό ή IX Μεραρχία. Στίς 8 ή ώρα, τμήματα της είχαν καταλάβει τό χωριό Μέγκουλα, προχώρησαν περισσότερο, έφτασαν στην Κόνιτσα. Τό βράδι, άλλα τμήματα της προσέπεσαν τό Σάλ. 'Η γραμμή τών 'Ιταλών Κόνιτσα - Ρέσνιτσα είχε σπάσει.

'Η X Μεραρχία, στον δικό της τόν τομέα, τόν νότιο, συναντάει δυνατή άντίσταση του έχθρου, προχωρεί σε λιγότερο βάθος. Μερικά τμήματα της καθυλώνονταν μπρος ά στις όχυρωμένες θέσεις τών 'Ιταλών, παίρνεται όμως τό Μπόζιγκραν και τά ύψοματα γύρω στο Νικολίτσε. Γενικά, ό άπολογισμός τής πρώτης ήμέρας ήταν ικανοποιητικός: Είχε κατορθωθεί διάσπαση τής άμυντικής τοποθεσίας του έχθρου στους τομείς τής XV και τής IX Μεραρχίας και αυτό ήταν σημαδι καλό για τή συνέχεια τής μάχης. Αιχμάλωτοι πολλοί είχαν πιαστεί, πολεμικό υλικό κυριεύτηκε. Τό έλληνικό πυροβολικό είχε κινήσει μ' ευελιξία, κατά κλιμάκια, καθόρθωσε να ύπερνηκσει κακοτοπιές άπίθανες, να ύποστηρίξει με θαυμαστή άποτελεσματικότητα τίς έφοδους του πεζικού. 'Αλλά ή έπίθεση είχε γίνει σε μέγα κλάτος, σ' όλο τό άνώπευμα του βόρειου μετώπου, όλες οι έφεδρείες είχαν χρησιμοποιηθεί. Αυτό δέν μπορούσε να γίνεται κάθε μέρα.

Τήν επομένη, 15 Νοεμβρίου, κυριεύονται και 'Αλλα ύψοματα, μ' όλο που στο σύνολό της ή έπίθεση δείχνεται περισσότερο φειδαλή. Τά έλληνικά τμήματα πήραν τό χωριό Πολιόσκα, στα δυτικά του Δεβόλι, ενώ καθόρθωναν και να στερεοποιήσουν τό ρήγμα που είχε άνοιχτεί στην άμυντική τοποθεσία του έχθρου. 'Η 16 Νοεμβρίου, τρίτη ήμέρα, βελτίωσε ακόμα περισσότερο τίς έλληνικές θέσεις. Μολονότι στο Βόρειο τομέα ή XV Μεραρχία δέν μπορούσε να πετύχει σημαντικά άποτελέσματα, στον Κεντρικό και στο Νότιο πάθησαν τά χωριά Ρέσνιτσα και 'Αρζα. Αιχμάλωτοι έδωσαν τήν πληροφορία πως με άλλα Ιταλική μεραρχία, ή 'Αρέτσο, έμπαινε στην άγώνα. Τώρα ήταν τέσσερες οι μεραρχίες που υπεράσπιζαν τή Μοράβα και τό 'Ιβάν.

'Επρεπε να ένοσηωθεί άνάλογα και ή έλληνική παρατάξη. Τό ΤΣΑΜ είχε στο διάθεση του Γ' Σώματος Στρατού τή XIII Μεραρχία, που θά έπαίνε θέση ανάμεσα στη IX και στη XV, με μέτωπο προς τή βορεινή όάχη τής Μοράβας. 'Η XI έξ έλλου, ήταν έτοιμη να κινηθεί προς τό μέτωπο από τήν περιοχή τής Οινόης, όπου βρισκόταν συγκεντρωμένη. Στίς 17 Νοεμβρίου ή XV Μεραρχία καθορθώνει να πάρει τά χωριά Μαστοροσίτ και Γκολομπέρτζα, δηλαδή

με βαθμιαία προχώρηση να κρούσει τις πόλες του Ίβάν. Στο κέντρο, ύστερα από άγώνα σκληρό, ολοκληρώνονταν από τμήματα της IX Μεραρχίας η κατάληψη της κορυφογραμμής της Πρέπας. Γενικά άλλωστε η σύγκρουση είχε πάρει τώρα χαρακτηρισρα δογματικό. Οι Ίταλοι έβλεπαν τη γραμμή τους να καταρρέει και αγωνίζονταν μ' αληθινή απόγνωση να σώσουν, δε, μορφοσαν, ν' άγκιστρωνούν στις θέσεις τους. Οι Έλληνες κέρδιζαν μια - μια αυτές τις θέσεις, με προσπάθεια σκληρή, ενώ οι απόλλειες γίνονταν βαρείες κι' από τὰ δύο μέρη.

Όπόσο ή τύχη της Κορυτσάς είχε κλώας κριθεί. Μάταια θά έμπελασε στον άγώνα και νέα Ιταλική μεραρχία, ή Τριεντινή, των άλπινιστών. Το μόνο της κατόρθωμα θά είναι ν' ανακόψει για μία στιγμή την προχώρηση της XV Μεραρχίας. Στις 17 Νοεμβρίου η μεγάλη δημοσιά Έρσεάκας - Κορυτσάς, πίσω από τη Μοράβα, βάλεται από τὰ πυρά τού έλληνοκού πυροβολικού, που χτυπάει και τούς στρατούς της Κορυτσάς, και τού αεροδρόμιο της.

Άλλά οι μάχες έχουν τις μεταπτώσεις τους, ή τύχη τις εναλλαγές της. Μιά στιγμιαία σύγχυση θά παρουσιαστεί στις τάξεις της XIII Μεραρχίας, που έμπαινε στον άγώνα εκείνη άκριβώς την ήμερα. Η νυχτερινή πορεία κάτω από βροχή, τó σκοτάδι, τó άγνωστο έδαφος, ερχανε καινέ ν' χαθεί ή έπαρή άνάμειση σ' κάποια τμήματα. Τó επιφορτισμένο με την έπίθεση Ύπόσταμα, έρχότανε σ' έπαρή, μεσημέρι της 18 Νοεμβρίου, με την οργανωμένη Ιταλική τοποθεσία στην περιοχή τού Χότσιστε, άνευθινας όμως διαδόσεις παρεπλήνησαν τó Διοικητή τού Συντάγματος, που βρισκόταν στα βορειά της Πολιόσκας, και τού δημιουργήθηκε ή εντύπωση πός τὰ μαχόμενα τμήματά του είχαν διαλυθεί. Εύτυχος ή διαταγή για σύμπτυξη πρὸς την Πολιόσκια άργησε νά φτάσει στον προορισμό της ή κίνηση δὲν ολοκληρώθηκε. Τό Γεν. Στρατηγείο άπεμάκρυνε τούς ύπευθύνους κι' άνέθεσε τή διεύθυνση της XIII Μεραρχίας στον Ίσμεν τότε Άρχηγό πυροβολικού τού Σώματος, τόν ύποστράτηγο Σωτ. Μουτούση.

Πρώτη άνέργεια τού νέου μεράρχου εΐταν νά διατάξει άμέσως, για την άλλη μέρα, έπίθεση. Η διαταγή τέλειωνε με τὰ άπλά τούτα λόγια: «Τὴν έπίθεση θά ύποστηρίξει τού βαρέος πυροβολικού και θά την παρακολουθήσει έπιπτος εκ τού έγγύου». Ύπάρχουν στον πόλεμο κάποιες άπλές αλλά καιρέσιμες φράσεις, πού βρισκουν νά πούν τó μοναδικό πού χρειαζόταν εκείνη τή στιγμή. Η δυσκολία είναι νά έχεις την καρδιά πού πρέπει, για νά τó βρεις.

Όσο κι' αν οι επιτυχίες τῶν πρώτων ημερῶν είχαν βαρύνουσα σημάσια, ο άγώνας δὲν γινόταν λιγότερο σκληρός για τόν έλληνοκό στρατό καθώς οι μέρες περνούσαν. Άπεναντίας: Στην πεισματωμένη αντίσταση τῶν Ίταλῶν, στην ύπεροχή τους σέ δύναμη πυρός, σέ Άεροπορία, έρχόταν τώρα νά προστεθεί

η βεβιώνας. Με συνθήκες ύπερβολικά δύσκολες άντιπέλευαν τὰ επιτιθέμενα τμήματα, ιδιαίτερα με την πυκνή καταιγιά, πού τ' άνέγκραζε έδώ - εκεί νά σταματῆνε, άνάμεσα νά εκκρίνουν τó δρόμο τους. Τό πυροβολικό έπαυε την ύποστήριξη του όταν βρισκόταν σ' άνυψωμα νά κανονίσει βολή. Στὰ ύψώματα έπαιε τó πρώτο χιόνι. Κι' όμως, έλλοτε περισσότερο αισθητά, έλλοτε άνεπαίσθητα, έλο και βελτιώνονταν οι έλληνοκές θέσεις. Η IX Μεραρχία παίρνε τó ύψωμα 1805 και ή άνασυγκροτημένη XIII τὰ χωριά Χότν...σε και Κράστο, μ' έξήτα αξιμαλώτους. Η ραχοκοκαλιά της Μοράβας, στη νότια άκρη της, έχει τώρα καθαρώνεται από τις έλληνοκές δυνάμεις κι' ο δρόμος από Ντάρζα σέ Μπομποτίτσα χτυπιέται από τ' αυτόματα και τó πυροβολικό.

Άπό τις 19 Νοεμβρίου έπεμβαίνει δραστήρια στον άγώνα ή νεοσύστατη «Όμάς Μεραρχιών Κ», υπό τόν άντιστράτηγο Γ. Κοσμῆ. Τὴν αποτελοῦσαν οι μεραρχίες X και XI, πού κατείχαν τó άριστερό τού μετώπου της Μοράβας. Διοικητές τους, τώρα, οι ύποστράτηγοι Γ. Δρομάκος και Ν. Τσίπουρας. Οι μέρες και οι νύχτες της 19 και 20 Νοεμβρίου άφιερώνονταν σέ προετοιμασία για την έπίθεση. Θά έχει για στόχο της την έγκρατίσταση στις δυτικές ύπάρσεις της Μοράβας και την έξασφάλιση έλέγχου πάνω στη μεγάλη άρτηρία Έρσεάκας - Κορυτσάς. Η έπίθεση άρχίζει, ύστερα από μιάς ώρας προπαρασκευάση πυροβολικού, στις δύο τ' απομειήμερο της 21ης Νοεμβρίου. Ο άγώνας είναι σκληρός. Παίρνεται τó ύψωμα 1900 και, νωτίότερα, έλλο ύψωμα, πού είναι τó κλειδί για όλη την άμνηστική γραμμή της Μοράβας. Τό ύψωμα τούτο οι Ίταλοι τó είχαν διουδικήσει με πείσμα, τó άνεκατέλαβαν ύστερα από ίσχυρή άντίθεση, τó ξανάχασαν.

Στις 21 Νοεμβρίου τó Γενικό Στρατηγείο κοινοποίησε σέ ΤΕΑΜ πληροφορία από γιουγκοσλαβική πηγή πός μια φάλαγγα ως είκοσι χιλιόμετρα μακρὸς φάνηκε νά δώσει από την Κορυτσά σέ Πόγραδετς. Εΐτανε φανερό πός οι Ίταλοι, πού έχασαν πᾶ τὴ Μοράβα, εδεικνύουν την Κορυτσά. Η παραμονή τους εκεί θά εΐταν σέ εξής πολύ έπικίνδυνη, γιατί ή έλληνοκή προέλαση από τις δύο όθρες της λίμνης Μαλίεκη θά τούς ύπερφαλάγγιζε, με αποτέλεσμα νά κόψει τó δρόμο για κάθε μελλοντική ύποχώρηση από την Κορυτσά πρὸς τὰ βόρεια.

Άμέσως τó Γ' Σώμα Στρατού προέθισε Όμάδες Άναγνωρίσεις σέ πλάγρια της Μαλίεκης, διέταξε την XV Μεραρχία νά πάσει τή δυτική έξοδο τού στενού Τσαγκόν και την IX νά στείλει προφυλακές σέ ρέμα δυτικά της Κορυτσάς. Μαζί, ή Όμάς Μεραρχιών Κ θά ξανάρχιζε, ζωηρότερη τώρα, την έπίθεση.

Χαράματα της 22ας Νοεμβρίου διαπιστώνεται πός ο έχθρός δίκκοψε την έπαφή του με τις έλληνοκές δυνάμεις. Τότε αυτές προχωρούν όιας μαζί. Παίρνεται χωρίς άντίσταση τó Τσαγκόν, ένα σύντηγμα άνεβαίνει τó μεσημέρι στην κορυφή τού Ίβάν. Άλλα τμήματα πικνουν τις βορειοδυτικές παρυφές

της Μοράβας. Τέλος, τὸ Ἀπόσπασμα Μπεγέτη, ποὺ εἶχε διακριθεῖ σ' ἓλο τὴ δίοσθημα τῶν ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν, παίρνει τὸ Μπόργκα. Στὶς ἔξῃ περὶ τέταρτο τὸ βράδι, ἓνα τάγμα κι' ἓνας λόχος μπαίνουν στὴν Κορυτσῶ. Ἡ πολιτεία ὑποδέχεται τοὺς ἑλευθερωτὲς τῆς μέσας σὲ παραλήρημα, πνιγμένη στὶς σημαίες. Εἶναι ἡ τέταρτη φορὰ μέσα σὲ τριανταεχτὸ χρόνια ποὺ ἡ ἑλληνικὴ Κορυτσῶ ξανέρχεται στὰ ἑλληνικὰ χέρια.

Ἡ ἀναγγελία ἐγινε στὴ Διοίκηση πεζικοῦ τῆς IX Μεραρχίας μ' ἓνα λακωνικὸ καίμενο :

« Ἀναφέρω ὄραν 17.45' σήμερα τὸ ὕπ' ἐμὲ ἀπόσπασμα εἰσελθὼν Κορυτσῶν, ἀπληθεύρωσε τούτην.

Συνταγματάρχης Μπεγέτης.»

Εἶταν ἡ πρώτη πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα μεγάλη πολιτεία, ἡ μεγαλύτερη τῆς Βόρειας Ἡπείρου, ποὺ κυριεῦε ὁ ἑλληνικὸς στρατός. Εἰκοσιπέντε ἡμέρες εἶχαν περάσει ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τῶν Ἴταλῶν στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἑλληνικὴ πρόλαση ἔπερνούσε σὲ βάθος τὰ εἰκοσιπέντε χιλιόμετρα.

Στὴν Ἀθήνα, εἶχε διαδοθεῖ ἀπὸ τὴ νύχτα πὸς ἡ Κορυτσῶ περτεῖ ἀπὸ στιγμή ἀπὸ στιγμή κι' ὁ πληθυσμὸς βρισκόταν στὸ πόδι. Ἄπὸ ναρὶς τὸ πρωὶ εἶχαν ἀρχίσει νὰ σημαϊστούλίζουν, στοὺς δρόμους τριγυρίζαν ἄνθρωποι ποὺ εἶχαν παρατήσει τίς δουλειές τους καὶ περιμένα νέα, ἔκαναν ὑποθέσεις, προεξοφλοῦσαν τὴν εἰδηση. Καθὼς τὸ μεσημέρι ζύγωνε καὶ ἀναγγελία ἐπισημὴ δὲν γινόταν, ἀρχίζε κατὰ σὰ διάχρονος ἐκνευρισμός. Εἰς φωνὴ ἀκούστηκαν οἱ καμπάνες. Ὅλοι κατάβηκαν. Εἶταν ἡ ὄρα μία μετὰ τὸ μεσημέρι. Σὲ λίγα λεπτὰ κυκλοφόρησε καὶ παράφτημα. Τότε κίματα λαός, καὶ μαζί ἀνάκτα Ἄγγλοι στρατιώτες, Ἀσπαραλοὶ, Καναδοὶ, ξεχύθηκαν στοὺς κεντρικοὺς δρόμους μὲ σημαίες ὁ διαβάτης ἀγκυλιώχονταν μεταξύ τους, ἔξω ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας τὰ πλήθη συγκαταραμμένα ζητοῦσαν νὰ παρουσιαστῶν ὁ πρωθυπουργός. Ὁ Μεταξᾶς βγήκε σ' ἓνα παράθυρο, εἶπε συγκινημένος, γελαστός, πέντε λέξεις : Ἄγαπητοί μου, ἡ Κορυτσῶ κατελήφθη». Οἱ ζητωκραυγὲς ἔξασπασαν, ἔγιναν κίματα, ἀπλώθηκαν σ' ἓλο τὸ μέγας τῆς ὑπάλαιπης ἡμέρας. Οἱ δρόμοι τῆς Ἀθήνας ἀντιπλοῦσαν ἀπὸ φλακμονικὸς καὶ θούρια. Ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο ἀκούγονταν διαγγέλματα τοῦ Γεωργίου Β', τοῦ πρωθυπουργοῦ.

Καὶ καθὼς κανένας δὲν ἔξερε ποῦ ἀκριβῶς, σὲ ποῦ σημεῖο τοῦ μετώπου, πολεμῶν οἱ δικοὶ του — γιός, ἀδερφός, πατέρας, σόζιγος —, ὁ καθένας ἀναλογιζόταν μὲ βουρκωμένα μάτια πὸς κατὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴ νίκη, κατὰ ἀπὸ τούτῃ τὴν πράξῃ ὕψηλῃς δικαιοσύνης, χρωστέται καὶ στὸν ἄνθρωπὸ τούτο, σὲ σπλά-

χη ποὺ τὸν θρεψάν, στὴν ἀγκαλιὰ ποὺ τὸν ἀποζητοῦσε, σὲ χέρι ποὺ τὸν εἶχε εὐλογήσει τὴν ὄρα τοῦ ἀποχωρισμοῦ.

Τὸ ἀνακοινωθὲν τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖου τὴν ἡμέρα ἐκείνη, ἀρχίζε ἔτσι : « Κατὰ τὴν σημερινὴν ἡμέραν τὰ στρατεύματά μας ἐπέτυχον τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ ὄρειου ἔργου τῆς Μόρβας, τὴν κατάληψιν τοῦ ὄρου Ἰβάν καὶ τοῦ κλύενος Κάρ-ε Κάριτ. Κατελήφθη ἡ Κορυτσῶ.

Κι' ἐξηγοῦσε παρακάτω :

« Τὴν Κορυτσῶν ὑπερήρησαν αἱ ἐξῆς δυνάμεις :

Ἡ 2α μεραρχία ἀλπισιῶν Τριεντινο, ἡ 19η μεραρχία Πιεμόντε, ἡ 49η μεραρχία Πάρμα, ἡ 53η μεραρχία Ἀρέτζο, τὰ ἀνεξάρτητα τάγματα Τόμορι καὶ Ταραμπός, τὰ 109ον καὶ 166ον τάγματα μελανογιτώνων, τὸ 4ον σύνταγμα Βερσαλλιέρων, τὸ 101ον τάγμα πολυβόλων θέσεως, διαθετόσαι ἐπὶ πλέον ὡς συμπληρωματικὰ καὶ πολλὰς πυροβολαρχίας βαρέος πυροβολικοῦ καὶ σημαντικῶν ἀρμυρῶν ἀρμάτων μάχης.

« Οἱ κατὰ τὴν μάχην περιελθόντες εἰς χεῖρας μας αἰχμάλωτοι καὶ τὰ κωμινθέντα ὕλικα δὲν κατεμετρήθησαν εἰστέ...»

Τὸ ἴδιο ἀνακοινωθὲν ἔκανε γνωστὸ πὸς πάθρηκε τὸ Ἀσκοβία κι' ὅτι τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα προχώρησαν πέρα ἀπὸ τὴν Ἑρσέα καὶ τὴ Μοράβα. Στὴν Ἡπειρο εἶχαν ξανακαταρθεῖ οἱ Φιλιππῆτες. Παντοῦ ὁ ἐχθρὸς διαχνόταν πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας.

Ἀκολούθησαν τὰ σχόλια τοῦ ξένου Ὑποφύ, συμμεμνηστικὸ κι' οὐδέτερο. Ἡ « Νταίρηλ Μαίρηλ » ἔγραψε : « Εἰς τὴν πλίν αὐτὴν εὐρίσκειτο τὸ γενεῖον στρατηγεῖον τῶν Ἴταλῶν. Ὁ κόσμος ὀλοκλήρως ὄρειαι συγκαρτήτρια εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀξίζει πράγματι νὰ δοθῇ εἰς τὸν λαὸν αὐτὸν πῶσα βοήθεια. Τὸ γήτρον τῆς Ἰταλίας οὐδέποτε εἶχε καταπέσει τόσο ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς ἔξουσίας ὑπὸ τοῦ Μουσσολίνι. Ἡ κατάπτωσης τοῦ γήτρον τοῦ Μουσσολίνι θὰ εἶχε συνεπείας εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ἄλλὰ κι' ἀπὸ ἐπίσημο βήμα, τῆς Βουλῆς τῶν λόρδων, ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν λόρδος Κάλιφας θὰ εἶλεγε : « Ποτὲ ἄλλοτε κατὰ τὴν διάρκεια τῆς μακρᾶς τῆς ἱστορίας τὸ ἔνομα τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐστάθη τόσο ὕψηλὸ καὶ τὸ ἔνομα τῆς Ἰταλίας τόσο χαμηλόν.

Στὴν Ἀμερικὴ, ἡ ἀπήχηση τῆς νίκης δὲν εἶταν μικρότερη. Ὁ ἑλληνικὸς στρατός — ἔγραψε ἡ « Κήρωζ - Βήμα » — κατεδείχθη ἀντάξιος τῶν προγόνων του. Κατήνεγκε τὴν πρώτῃν μεγάλῃν ἤτταν, ἡ ὅποια ἐσημαίωθη κατὰ τὸν μέγαν αὐτὸν πόλεμον, ὅσως διεξάγεται μεταξύ ἰσχυρῶν κρατῶν καὶ τῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν. Οἱ « Τάιμς τῆς Νέας Ἰόρκης » παρατηροῦσαν ὅτι ἡ Κορυτσῶ ὅ' ἀποτελεῖσι ἴσως τὴν ἀποφασιστικὴν καμπὴ τοῦ πολέμου.

Τὴν ἴδια μέρα ποὺ ἔπερτε ἡ Κυρυτσῶ, ὁ ραδιοφωνικὸς σταθμὸς τῆς Ρώμης εἶλεγε : « Ὁ Στρατηγὸς Σοντοῦ ἐξακολουθεῖ νὰ προετοιμάζει μὲ φρεμὴ ἀποφασιστικότητά τὴν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος. Δὲν ὑπάρχει οὔτε ἡ ἐλαχί-

στη πιθανότης σωτηρίας γιά τούς Έλληνας όταν ό Σοντοπό βάλει σ' έφαρμογή τά σχέδιά του. Πίσω από τήν Ιταλική δράση ύπισθοφυλακών στέκεται ένας δλώληρος στρατός που θά εχειβάσει κυριολεκτικά τό δρόμο πρός τήν καρδιά τής Έλλάδος, όταν μιά φορά ξεκινήσει.

Πρέπει νά υποθέσει κανένας πός ό στρατός αυτός δέν ξεκίνησε ποτέ. Τέσσερες ημέρες νωρίτερα, ό Μουσολίνι είχε δικαιολογηθεί σέ λόγο του πρός τίς «φασιστικές Ιεραρχίες»: Τά άγρια βουνά τής Ήπειρου και α Ιαπυμμένα χωράφια των — είχε πει — δέν προσφέρονται διά τόν «Blitz Krieg», τόν άστραπιαόν πόλεμον, όπως Ισχυρίζονται οι άδερπάτουοι εκείνοι όπαδοί τής στρατηγικής με τίς καρφίτες και τά σημαϊακά έπάνω εις τούς χάρτες». Ό ύπανιγμός στόν ύπό δυσμείνια τώρα Βισκόντι Πράσκα εταν άλοκάβαρος. Καί είχε πρόσθεσει, συνεχίζοντας τό λόγο του, ό Ντούτσι: «Υπάρχει κανείς μεταξύ σας, ά σύντροφοι, ό όποιος δά ένθυμηται τόν λόγον που έξεφωνήθη πρό του Αιθιοπικού πολέμου, τόν Ίούλιον του 1935, εις τό Έμπολι: Είπα τότε ότι θά εσπάζαμε τά πλευρά του Νεγκούσι. Τώρα, με τήν Ιδίαν άπόλυτον πεποίθησιν — έπαναλαβάνω, άπόλυτον — ούς βεβαίωνω ότι θά σπάσομεν τά πλευρά τών Έλλήνων... Όποιος άμφιβάλει ή σκέπτεται οτιδήποτε άλλο, δέν με γνωρίζει. Όταν ξεκινήσω, δέν σταματώ πλέον, μέχρι του τέλους. Θα τό άποδείξω διά μίαν άκόμη φοράν, ότι και άν συμβή».

Είχε άρχισι τόν πόλεμο με τίν άνέμελο κινισμό του δυνατότερου. Τουλάχιστον τότε δέν έμοιαζε νά τόν κυβερνάει ή έμπάθεια. Τώρα, ταπεινωμένος, πνιγόνταν από μαύρο μίσος και άρρωτόταν άδωρο. Τόσο χαμηλά μπορεί νά ρίξει τόν άνθρωπο ή άλακονία. Ό Έλληνοιταλικός πόλεμος είναι από τά κεφάλαια τής Ίστορίας τά πού πικνά σέ νόημα.

Η 14η Νοεμβρίου του 1940 είναι από τίς πιά άξιωμανημένους τής Έλληνικής Ίστορίας. Τήν ημέρα αυτή, μαζί με τήν έξόμηση τής νίκης στο Βοριά, είχε άρχισι και γενική ελληνική επίθεση σ' όλο τό πλάτος του μετώπου, από τή θάλασσα Ισμε τή Μεγάλη Πρέσπα. Τά στρατεύματα τής Ήπειρου, τής Πίνδου και τής Δυτικής Μακεδονίας, ξεκινούσαν ν' απωθήσουν τόν εχθρό από τά σύνορα, νά τόν ρίξουν πίσω, στο έσωτερικό τής Αλβανίας, τής θελοδούλης και δολερής, που είχε συμμαχήσει με τόν Αξονα. Πρώτα όμως άπλώνονταν εκεί περιοχές ελληνικές, χωμάτα τής Βόρειας Ήπειρου, τής αλύτρωτης, πληθυσμοί που κάτω από τόν άλβανικό ζυγό δέν έχασαν τήν εθνική τους συνείδηση, γλώσσα και μνήμη.

Στό βόρειο μέτωπο, μετά τήν κατάληψη τής Κορυτσάς, έπρεπε νά έξασφαλιστεί ή κατοχή τής. Ή νίκη που πραγματοποιήθηκε εκεί δέν εταν εύκολη. Έγινε με προσπάθεια σωστής ηής, πάνω σέ Ισχυρότατο άντίπαλο. Κάποιες άναλογίες θα δώσουν τό πάλσι τής μέτρο: Άπέναντι σέ Ιταλικές δυνάμεις έτοιμοπολεμες, συγροτημένες κι έφοδιασμένες άρματα, με τρόπο συγχρονισμένο, που είχαν έγκατασταθεί εκεί από καιρό, τό τοποθεσίες φρουρά και τεχνικά όχημα, ό ελληνικός στρατός έφτανε λαχανιαστά, μόλις έπιστρατευμένος στο μεγαλύτερο ποσοστό του, ύστερα από πορείες έξαντλητικές, άπάθνυρας. Άπέναντι στήν άρθνη Ιταλική άεροπορία, που άλώνιζε άνεύχλητη πάνω από τά πεδία τών μαχών και σφυροκοπούσε τίς έπιτιθέμενες δυνάμεις, ό ελληνικός στρατός δέν είχε ν' άντιπαράτάξει σχεδόν τίποτα. Οι Ίταλοί του βόρειου μετώπου διέθεταν μιά μεραρχία θωρακισμένη, 200 άρματα μάχης. Άντίκρου τους οι Έλληνες έχι άρματα μάχης δέν είχαν, αλλά ούτε καν άντιαρματικά όπλα και πυροβόλα. Κάθε Ιταλικό σύνταγμα πεζικού εταν έφοδιασμένο μ' έ-Έφντα όμιους: τό ελληνικό με τέσσερες. Οι Ιταλικές μεραρχίες διέθεταν ή κάθε μιά τους όργανικό πυροβολικό άπό εννιά πυροβολαρχίες. Έξή οι ελληνικές. Οι Ιταλικές δυνάμεις, τέλος, είχαν ύπεροχή και σέ βαρύ πυροβολικό.

Μέσα σ' εννιά μέρες ώστόσο, ή Ιταλική γραμμή είχε σπάσει. Ή Μοράβια και τό Ίβάν είχαν παρθεί. Ή Κορυτσά έπεσε. Άμέτρητο ύλικό πολέμου, πάνω από σαράντα πυροβόλα, χιλιοι — τόσοι αξιμώλοτοι, βρίσκονταν στο ελληνικά χέρια. Ή θβική σημασία τής νίκης δέν χρειάζεται νά ύπογραμμιστεί. Ό εχθρός, τό μόνο που είχε κατορθώσει εταν νά προλάβει και ν' άποσύρει τόν όγκο τών δυνάμεών του προς τά βόρεια, χωρίς νά πάθει μιά τελειωτική διάλυση. Ή ταπεινώση του φασιστικού Ιμπεριαλισμού είχε συντελεστεί. Τίποτα

δεν μπορούσε πιά να την κρύψει στα μάτια της Οικουμένης. Οι συμμαχικές δυνάμεις, που ώς τότε είχαν γνωρίσει παρά μόνον ήττες και ύποχωρούσαν παντού, με κράτη δολιχάρα να λυνώναι και να σβώνονται σαν κάστρα από έμμο που τ' έζώνει το κύμα, κράτη μεγάλα, ήγετικά, έβλεπαν τώρα την πρώτη νίκη, την πρώτη έλπιδα να χαράξει πάνω από το στρατόπέδου τους. Έτσι το πρώτο και μέγα δώρο στο πνεύμα της έλευθερίας εΐτανε γραμμένον να τ' προσφέρουν τ'α φτωχά και καταματωμένα έλληνικά χέρια.

Άλλα προτού εκθεθούν εδώ οι άμέσως επόμενες επιχειρήσεις του βόρειου μετώπου, πρέπει, σύμφωνα με τή χρονολογική τάξη, να ειπωθούν μερικά για την εξέλιξη της επιθετικής ενέργειας στις υπόλοιπες περιοχές.

Οι δυνάμεις του κεντρικού μετώπου, μετά τή νίκη της Πίνδου, είχαν άρξισαι να ξανακερδίσουν τ'ό θνικόν έδαφος και να προχωρήσουν προς τή μεθόριον. Από τ'ο Γράμμο Ισκιε τις δυτικές υπώρειες του Σμύλδικα και τόν Άδω, τ'ο Β' Σώμα Στρατού και ή Μεραρχία Ίπικου, τμήμα αΐτή του Α' Σώματος, συνέχιζαν τώρα τήν προσπάθειά τους. Τ'ο Β' Σώμα Στρατού ειδικότερα, ενεργούσε με τ'ο δεξί του προς τήν κατεύθυνση της Έροσάκας και υποβηθούσε τόν Άγιον τ'ο Γ' Σώματος Στρατού πρώτα, τού Συγκροτήματος Κ ύστερα, κατά της Μοράβας. Με τ'ο άριστερό του τ'ο Β' Σώμα ενεργούσε προς τ'ο Λεσκοβίκι. Η δεύτερη αΐτή ενέργεια εΐταν και υποβοηθητική της Μεραρχίας Ίπικου, που άποτελούσε τ'ο δεξί τού Α' Σώματος στη ζώνη από Σμύλδικα ες Τύμφρ.

Η Ι Μεραρχία εΐχε άποστολή να καταλάβει τήν οροβητική γραμμή κι' άμέσως ύστερα να κόψει τή λοχή άρτηρία από Μέρτζανη ες Λεσκοβίκι και Κορυτσά. Τού δρόμου αΐτού ή στρατηγική σημασία εΐταν μεγάλη. Ίσκιε τώρα εξασφάλιζε τήν άνετη κίνηση τών Ίταλών στό μάκρος του κεντρικού και τού βόρειου μετώπου, τή μεταφορά και τόν άνεροδιασμό τών δυνάμεών τους. Στ'α χέρια τών Έλλήνων θά παρείχε ύπηρεσίες άνάλογες.

Η σύνθεση της Ι Μεραρχίας ένοχηθήκε με τήν V Ταξιαρχία πεζικου (συνταγματάρχης Άν. Καλής) και με τρεις ομάδες Άναγνωρίσεως, ένθ ή Ταξιαρχία Ίπικου, μαζί μ' ένά σύνταγμα πεζικου και με μούρα όρειβατικου πυροβολικου, άποσύρθηκε στην περιοχή Δούτσικο - Σαμαρίνα για έφεδρεία. Τ'ο πρωί της 14ης Νοεμβρίου, τμήματα τού βόρειου συγκροτήματος τού κεντρικού μετώπου έκαναν επίθεση και ήτσαν τ'ο διάσολο της Μπάτρας, στον κεντρικό Γράμμο. Νοτιώτερα, πάρθηκε ή μεθοριακή γραμμή Ισκιε τ'ο Πέτσινο. Οι Ίταλοι της Πίνδου εΐχαν άπωθηθει πιά στην Έλλα πλευρά τών συνόρων. Η Ι Μεραρχία, με σκοπό να συνεχίσει τήν επίθεσή της, και παρά τις κάποιες επιφυλάξεις τού Β' Σώματος Στρατού, πήρε κοντά τ'ο μεσημέρι της έλλης ημέρας τ'ο ύψωμα 1253, τ'η Γκορίτσα, τ'ο 914, και συνέχισε τήν προχώρησή

της προς τ'α Καβάσια. Τ'ο ύψωμα Μαρία, πάνω στην κορυφογραμμή τών συνόρων, βρέθηκε έρμη από Ίταλους: στο Τζούρνοκο όμως δινόταν σκληρή μάχη. Τελικά τ'ο ύψωμα αΐτό πάρθηκε από τους Έλληνες με λάφυρα πολλά.

Τ'ο βόρειο συγκρότημα στο μεταξυ, από τή συνοριακή γραμμή που εΐχε καταλάβει άνάμεσα Πέτσινο, Μπάτρα και Ρορντόλ, άρχιζε να χτυπάει με τ'ο πυροβολικό του τήν άρτηρία Μέρτζανη - Έροσάκ - Κορυτσά. Και τ'ο Κάμενικ, ύψωμα σημαντικό πάνω στα σύνορα, εΐχε παρθει κι' εκείνο. Ό στρατηγός Βραχνός ζήτησε από τ'ο Β' Σώμα Στρατού τήν άδεια να στρέψει τόν όγκο τών δυνάμεών της Μεραρχίας του δυτικά, προς τ'ο Λεσκοβίκι. Θά εξασφάλιζε έτσι και τ'ο δεξί της Μεραρχίας Ίπικου, που προχωρούσε προς τή Μεσογέφυρα. Τ'ο Σώμα Στρατού συμφώνησε, ξεκινά όμως έφτασαν πληροφορίες πώς ή έχθρος ύποχωρεί σ' έλο τ'ο πλάτος τού μετώπου. Δόθηκε διαταγή να προωθηθούν τ'ο ταχύτερο οι δυνάμεις της Ι Μεραρχίας προς τ'ο Ραντάτ, τ'ο Λεσκοβίκι και τήν Έροσάκ. Στις τεσσεραεστημιση τ' άπόγευμα, πάρθηκε ή Ράχοβα. Οι προφυλακές τού βόρειου συγκροτήματος έγκαταστάθηκαν μισό χιλιόμετρο από τήν Έροσάκ.

Εΐταν ή στιγμή όπου οι Ίταλοι ένίσχυαν τήν αντίστασή τους στο βόρειο μέτωπο : στο Ίβάν, στο Τσακόνι, στις νότιες προσβάσεις της Μοράβας και στο Κιάρε Κιάρετ. Τ'ο ΤΣΑΜ καθόριζε να προαναπολιτούν οι διαθέσιμες μονάδες τού Β' Σώματος προς τή βόρεια ζώνη του και ν' άνασταλεί ή προέλαση προς τ'ο Λεσκοβίκι. Στις 19 τού μηνός, τ'ο ύψωμα Μαρία περνάει στα έλληνικά χέρια: νοτιώτερα όμως, μετά τ'ο Λυκόμυρο, στον Καλούγερο, οι Ίταλοι χτυπάνε γερά με τ'ο πυροβολικό τους. Ίστερα από έλληνική προσπάθεια επίμονη, τ' άπόγευμα πιά, πέφτει κι' αΐτό τ'ο ύψωμα.

Άλλα ή επιχειρήσεις στο μέτωπο της Ήπειρου εΐχανε πάρει στο μεταξυ τήν ένδοική τους τροπή. Τ'ο Β' Σώμα Στρατού πληροφορήσε τήν Ι Μεραρχία πώς οι λόγιοι της άναστολής : της δικής της επιθετικής ενέργειας εΐχανε λείψει. Στις 21 Νοεμβρίου ή Μεραρχία εδηλώθει τήν επίθεσή της : ή Έροσάκ παίρνεται, μαζί παίρνεται και ή Μπόροβα. Στις 22 Νοεμβρίου, τ'η μέρα της νύχης της Κορυτσάς, τ'ο Λεσκοβίκι βλέπει στους δρόμους τού έλληνικά στρατεύματα. Η μεγάλη όδοι άρτηρία βλίσκεται κάτω από τόν Ώαγκο τών έλλήνων όπλων.

Εΐναι δίκαιο να ειπωθεί πώς άν οι καθαρά επιθετικές επιχειρήσεις, σ' έλο τ'ο πλάτος τού μετώπου, άρχισαν στις 14 Νοεμβρίου, στο θέατρο επιχειρήσεων της Ήπειρου ή VIII Μεραρχία εΐχε προηγηθεί : άρχισε τις επιθετικές της άναγνωρίσεις από τις 10 Νοεμβρίου, με δική της πρωτοβουλία, πριν ακόμα ύπαχθει στο Α' Σώμα Στρατού.

Σκοπός της Μερραρχίας εΐτανε νά πετάξει τούς 'Ιταλοὺς πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὅμως ἔπου τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο, μέσα στὸ γενικὸ σχέδιο, καθάρισε τὶς ἀποστολὰς τῶν διαφόρων μεγάλων μονάδων, ἡ VIII Μερραρχία εΐταν ἐπιμένο ν' ἀκολουθήσει τὶς ὁδηγίαις τοῦ δόθησαν στὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ (διοικητὴς τοῦ ὀ ἀντιστράτηγος Π. Δεμιστῆρας) : Νὰ ἐνεργήσει τὸ Σῶμα στὸν ἔξονα Γιάννινα - Τεπελίη, με ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν εὐρεία κάλυψη ἀπὸ βορειοδυτικὰ τῆς περιοχῆς τῆς Μέρτζανης. Ἐτσι, θὰ κοβόταν ἡ ἀμάχητὴ ἐπικοινωνία τῆς κοιλάδας τοῦ Ἀἰώου με τὴν Κορυτσᾶ καὶ οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις θὰ ἐπικοινωνοῦσαν πιά ἀπὸ τὴν ἀρτηρία Λεσκοβίαι - Ἐροσίαι - Κορυτσᾶ. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ, καθόριζε τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο, θὰ ἔπρεπε νὰ συντονιστεῖ με τὴν ἐπιθετικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀριστεροῦ τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ πρὸς τὸ Λεσκοβίαι.

Ἡ VIII Μερραρχία ἐνισχύθηκε με δύο συντάγματα εὐζώνων, τὸ 40ῦ καὶ 39ο, δύο τάγματα τῆς III Μερραρχίας κα' ἕνα ἀκόμα τάγμα τῆς II Μερραρχίας. Ἡ τελευταία αὐτὴ (ὑποστράτηγος Γ. Λάβδας), με τὸν κύριο ὄγκο τῆς, βρισκόταν στὸ δρόμο πρὸς τὸ μέτωπο. Στὸ δεξιὸ τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ εἶχε τὴ Μερραρχία Ἰππικιοῦ, ἐνισχυμένη μ' ἕνα συντάγμα πεζικοῦ, τὸ 40όν, δύο τάγματα ποὺ ἀνήκαν στὴν I Μερραρχία κα' ἕνα ἀκόμα τάγμα. Ἐτσι ἐξασφαλίζονταν ὁ σύνδεσμος με τὶς δυνάμεις τοῦ κεντρικοῦ μετώπου.

Τὴν ἐξόρμησή του τὸ Α' Σῶμα ἀποφάσισε νὰ τὴν κάνει σὲ τρεῖς κεντροβίαιαι : Στὸ δεξιὸ θὰ γινόταν συγχλιόνουσα ἐνέργεια πρὸς τὴ Μέρτζανη ἀπὸ τὴν VIII Μερραρχία καὶ τὴ Μερραρχία Ἰππικιοῦ - στὸ κέντρο τὸ κύριο σῶμα τῆς VIII Μερραρχίας θὰ ἐξορμοῦσε πρὸς τὴν Κασαβιά - στὸ ἀριστερὸ, οἱ ἐκεῖ ὑπόλοιπες δυνάμεις τῆς Μερραρχίας θὰ φρόντιζαν ν' ἀνακαταλάβουν τὸ ἔθιμο ὄδαφος, τὶς περιοχῆς τῆς Θεοπροτίας, ἔπου εἶχε εἰσαδοῖσι ὁ ἐχθρὸς τὶς πρῶτες ἡμέρας τῆς εἰσβολῆς.

Ἡ Μερραρχία Ἰππικιοῦ, παρὰ τὴ δραστήρια προσπάθειά τῆς, δὲν μπόρεσε τὶς πρῶτες ἡμέρες, 14 καὶ 15, νὰ σημειώσει πρόοδο στὴ ζώνη τῆς. Οἱ Ἰταλοὶ εἶχαν ὀργανώσει καλὰ τὶς θέσεις τους στὰ ὑψώματα κα' ἔκαναν θραύση με τὸ πυροβολικὸ τους, ποὺ ἔριχνε ἀσταμάτητα, ἀλλὰ καὶ με τούς ὄμιους. Οἱ Ἰταλικοὶ αὐτοὶ ὄμιοι, ἀφθονοὶ καθὼς εἶταν, πολλὰν διαμετρημάτων, ιδιαίτερα αἱ μικροὶ, οἱ ἀτομικοὶ, εἶχαν ταλαιπωρηθεῖ πολλὸ τὸ ἑλληνικὸ πεζικὸ : Τὰ περισσότερα τραύματα εἶταν ἀπὸ ὄμιους. Στὶς 16 τοῦ μηνὸς ὅμως, ἕνα συντάγμα ἰππικιοῦ προωρεῖ πρὸς τὴν Κόνιτσα. Ἡ πολιτεία καιγόταν, ἡ λάμψη τῆς πυρκαγιᾶς φαινόταν ἀπὸ μακριά. Οἱ Ἰταλοὶ εἶχαν φύγει. Τὸ συντάγμα πῆρε τὸ δρόμο ποὺ περνάει ἀπὸ τὴ βορειὴ πλευρὰ τῆς φαρδίστερνης, τριγωνικῆς κοιλάδας τοῦ Ἀἰώου, κα' ἔρτασε δυτικὰ, στὸ Μάξι. Ἐκεῖ βρισκόταν Ἰταλοὶ, ἡ μάχη ἔρχισε, συνεχίστηκε ὡς τὸ βράδι. Μόλις στὶς 19 Νοεμβρίου οἱ δυνάμεις τῆς Μερραρχίας Ἰππικιοῦ μπόρεσαν νὰ φτάσουν στὴ γέφυρα Μπουραζάνη. Εἶταν ἀνατιναγμένη. Προχώρησαν. Ἡ ἐπάφῃ με τὸν ἐχθρὸ γινόταν τώρα στὸ ὄψωμα

τῆς Μελισσόπετρας, σὲ λιγότερο ἀπὸ ἕνα χιλιόμετρο ἀπόσταση ἀπὸ τὰ σύνορα. Δυὸ μέρες ἀργότερα, στὶς 21 Νοεμβρίου τὸ βράδι, παίρνεται, ὅστερα ποὺ ἀγώνα σῶμα με σῶμα, καὶ ἡ Μελισσόπετρα. Ἡ μάχη εἶχε ἀρχίσει στὶς ἐννιάμισθὸ τοῦ πρωῆ. Τὰ ἑλληνικὰ τμήματα ἔφταναν τώρα στὴ γέφυρα τῆς Μέρτζανης - στὰ σύνορα.

Ἡ VIII Μερραρχία ἔρχισε κα' αὐτὴ τὴν ἐπιθεσὴ τῆς στὸν τομέα τοῦ Καλπακιοῦ, ἀν καὶ ἡ II Μερραρχία, ποὺ προοριζόταν νὰ τὴν ἐνισχύσει, χρειάζονταν ἀκόμα δύο - τρεῖς ἡμέρες ὡς ποὺ νὰ φτάσει στὸ μέτωπο. Ἡ μεραρχία αὐτὴ ἀνέβαινε ἀπὸ τὴν Καλαμπάκα με τὰ πόδια - χρειάστηκε νὰ διανύσει ἔτσι κάπου διακόσια χιλιόμετρα. Μόλις ἔρτασε στὸ μέτωπο, στὶς 17, μὴτῃ ἀμέσως στὴ μάχη. Τέτοιου εἶδους ἀθλοῦ, μόνο τὸ ἑλληνικὸ πεζικὸ οὐκ ἀπορεῖ ἀκόμα στὸν εἰκοστὸ αἰῶνα. Σκοπὸς ὅμως τοῦ Γενικοῦ Στρατηγεῖο εΐτανε νὰ δοθεῖ ἡ ἐντύπωση πὼς γίνεται γενικὴ ἐπιθεσὴ ὁ ὅλο τὸ πλάτος τοῦ μετώπου, ἀπὸ τὴ θέλασσα ὡς τὴ Μεγάλη Πρέσπα : Ὁ ἀντίτυπος στὸ ἥθικο τοῦ ἀντιπάλου θὰ εἶταν σοβαρὸς. Σὲ τέτοιες περιστάσεις δὲν λογαριάζονται κόποι, ὄρια ἀνοχής.

Στὸν τομέα Ἐλαίας, τὸν τομέα τοῦ Καλπακιοῦ, ἡ ἐξόρμησὴ τῆς VIII Μερραρχίας ἔγινε ἀπὸ τὶς δύο ἄκρες τῆς ἀμυντικῆς τοποθεσίας. Ἡ μὲ κατεύθυνση, τὸ Συγκροτήματος Νεγράδων, θὰ εἶταν ἀπὸ Γραμπάλα πρὸς Τσουφαρξή - Βίγλα - Χάνι Δέμα, καὶ ἡ ἄλλη, τὸ Συγκροτήματος Καλαμά, στὴν κατεύθυνση Ἐψωμα 1302 - Χαβὸς - Πέτρα Χάιδως - Προφήτης Ἥλιος (1129) - Χάνι Δελβινίου - Ἀκρόφαρξη - Μπουράτο. Ἡ προσπάθεια ἀπέβλεπε στὸ ν' ἀποκατασταθεῖ τὸ κυριώτερο προγεφύρωμα πάνω στὴν Καλαμά, δηλαδὴ ἡ τοποθεσία ἀπὸ τὴ Ρεπετίστια στὴ Μονὴ Σωσίνου κα' ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἀγτόπετρα, τὴ Γρανιτοπούλα, τὸ Ριζέ. Ἡ γραμμὴ αὐτὴ, ποὺ ἀντικρύζει τὴ δύση, θὰ χρησηθεῖ ὅστερα γὰ βίαιη στὶς κατοινικὲς ἐπιθετικὲς ἐνέργειες.

Ἐνας λόχος, ἕνα τάγμα κα' ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ δύο ἀκόμα τάγματα, ὅλα εὐζώνικα, ποὺ ἐξόρμησαν τὴν πρώτη αὐτὴ ἡμέρα στοὺς τομεῖς Καλπακιοῦ καὶ Καλαμά ἀπὸ τρία διαφορετικὰ σημεία, σημειώσαν λαμπρὰ ἀποτελέσματα. Τὸ πρῶτο ἐξανήγαγε σὲ φυγὴ τούς Ἰταλοὺς καὶ πῆρε λάφυρα, τὸ δεύτερο ἔπιασε τὸ προγεφύρωμα δίχως νὰ συναντήσῃ ἐχθρὸ καὶ τὸ τρίτο ἔρχισε τὴ μάχη ποὺ βάστηξε ὅλη τὴν ἡμέρα, ἔρτασε ὡς τὴ Ρεπετίστια, αἰχμαλωτίωσε 164 στρατιώτες, 6 ἀξιωματικοὺς, κυριῶς τέσσερους ὄμιους, τριακόσια ἔπλα καὶ ὀπλοπολυβόλα. Μάταια βροντοῦσε τὸ Ἰταλικὸ κανόνι. Δὲν κατόρθωσε ν' ἀναγκάσει τὴν ἑλληνικὴ ἐπιθεσὴ παρὰ μόνο μπροστὰ στὴ Ρεπετίστια καὶ τὸ ἄλοφο τῆς.

Τὴν ἑλλῆ μέρα, πρὶν ἀκόμα φεθεῖ, οἱ Ἰταλοὶ, γιὰ νὰ παραλύσουν προταβολικὰ τὴν ἐπιθεσὴ, βάζουν πάνω ἀπὸ εἰκοσι προτοβολαρχίες τους νὰ ριχνοῦν. Ἀλλὰ ἡ βολὴ τους εΐταν ἀστοχη καὶ τὸ ἀποτέλεσμα πάνω στὸ ἥθικο τῶν ἑλλῆνων τμημάτων ἀνηθικὸ. Δίνεται τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ἐξόρμησὴ. Οἱ εὐζώνοι

πηδανε έξω από τις θέσεις τους. Τέσσερες ελληνικές πυροβολαρχίες προσαρμίζον αμέσως τη βολή τους πάνω στον όχυρωμένο λόφο της Ρεπετίστας, βάλλουν καταγυγιστικά. Οι Έταλοι πάλησαν με καρδιά, όμως η γη δάκρυσε κάτω από τα πόδια τους έστρεψε, ο άερας γύρω είχε γεμίσει λάμψεις, έκρηξεις, καπνούς, σίδερα αναμμένα που οβούριζαν και θέριζαν. Αναγκάστηκαν να λυγίσουν. Οι χτυπημένοι τους είχαν πολλούς, είχαν πιστεί 128 αιχμάλωτοι, απ' αυτούς οι έφτά αξιωματικοί. Στο λόφο της Ρεπετίστας άφθιναν, έγκραστασθήσαν οι ελληνικές δυνάμεις. Έγκραστασθήσαν και στο Χαρόβι. Πάρθηκε και το ύψωμα 936 ύστερα από έφτάωρη μάχη, που είχε καταλήξει να έρθουν στα χέρια οι αντίπαλοι. Η Κεραλοβουλγάρα πάθηκε κι' αυτή. Όλοι οι αντικειμενικοί σκοποί της ημέρας είχαν ολοκληρωθεί. Η νίκη φτεροκοπούσε πάνω από τα όπλα των Έδληνων.

Στο μεταξύ κοντοζύγωνε στο μέτωπο η II Μεραρχία' το Έπιτελείο της είχε φτάσει πρώτο, προανακλιόταν. Κατά τη διαταγή του Α' Σώματος, οι δυνάμεις της έπρεπε να ενεργήσουν προς τη γενική κατεύθυνση Βασιλικό Ντούσκα - Μέρτζανη. Είταν απόγευμα της 15 Νοεμβρίου όταν ο σταθμός Διοικήσεως της VIII Μεραρχίας δέχτηκε ξαφνικά την επίσκεψη του Διοικητή του Α' Σώματος στρατηγού Δεμισότγια, που συνοδευόταν από τον έπιτελάρχη του. Ο σωματάρχης έρχόταν να δώσει οδηγίες στη Μεραρχία για την κατάδιωξη του έχθρου πέρα από το έθνικό έδαφος.

Η απόφαση του Σώματος είταν να κατευθύνει την VIII Μεραρχία στον άξονα της δημοσιās από Καλιπίσι στé Κακαβιά κι' από εκεί, μέσα πιά στην άλβανική περιοχή, στο Άργυροκάστρο, στο Τεπελένι. Η II Μεραρχία θ' ακολουθούσε τον άξονα της άλλης δημοσιās, δεξιά, που τραβεί από το Καλιπίσι προς τη Μέρτζανη κι' από εκεί στην Πρεμετή και την Κλεισούρα.

Στην σύσκεψη που έγινε, έπαυσαν μέρος οι στρατηγοί Κατσιμήτρος και Λάβδας, με τους έπιτελείς της VIII και της II Μεραρχίας. Ο Διοικητής πυροβολικού της VIII Μεραρχίας ύποστηριξε πώς η II έπρεπε να κινηθεί από το στενό των Δρυμάδων προς την Πολιτσάνη, ύστερα ο άγκος των δυνάμεών της να ξεμπουκάρει από το στενό της Σούχας στην κοιλάδα του Δρινού. Οι Έταλοι, όταν βέβλησαν ν' απειλείται το πλευρό τους, κι' τα νώτα τους, θ' αναγκάζονταν να συμπυκνωθούν βιαστικά από την Κακκβιά προς το Τεπελένι.

Ο σωματάρχης επιφυλάχτηκε να μελετήσει τη ζήτηση και ν' αποφασίσει. Ο Κατσιμήτρος είχε υποστηρίξει κι' αυτός τον έλιγμο από τη Σούχα. Χωρίς άλλο και του σωματάρχη έπιθυμία θα είταν να καταδιώξει τον έχθρο έλλοπιτα μέσα στη Βόρεια Ήπειρο μόνο που η κατάδιωξη αυτή, σαν ήρθε ή ώρα της, χρόνισε άταίριαστα. Τό γιατί είναι άλλη ιστορία.

Την άλλη μέρα, πάθηκε δεξιά ένα μέρος από τη Βίγλα, το ύψωμα μεσοδρομίο από τη Γραμπάλα στη Ντούσκα. Άριστέρα πάθηκε η Πέτρα της Χάιδας και η Σιταριά. Τα ελληνικά τμήματα βρίσκονταν τώρα καθάλα στο μακρό, σκελετωμένο βουνό, τον Κασιδιάρη' οι θέσεις του έχθρου έπεσαν η μία μετά την άλλη. Ός της 17 Νοεμβρίου θα παρθεί και η όχυρωμένη Βίγλα, ύστερα από πάλη σκληρή όμως, με την ξεφολόγη, γιατί οι Έταλοι την υπεράσπιζαν με πείσμα κι' ως είχαν πολύ βαρείς άπώλειες. Άποτραβιόνταν τώρα πίσω, στην όχυρη τοποθεσία Ντούσκα - Βασιλικό, όπου θα πρβέβαλαν άμεσα κρατηρή. Η VIII Μεραρχία, πιστή στην τακτική της, θα έφορμούσει σχέδιο έλιγμου από τ' άριστέρα, από τα Δολιανά, το Κουτσόκρανο και τους Ποντικαίους, για να τους χτυπήσει στο πλευρό και να τους ξεραλιάσει από το τελευταίο τους όχυρο.

Άριστέρα της λίμνης της Ζαχαβίνας και του δρόμου που πάει στην Κακκβιά, ένα ελληνικό τμήμα συγκροτήθηκε στις 17 του μηνός με μια μονάδα από ποδηλάτες Βερσαλλέρους. Η αντίστασή τους είταν πεισματερή. Όταν πιά τσίκισαν και χάσανε το ύψωμα, τη Σκάδα του Κεράσοβου, βρέθηκε πώς άνηκαν στé με νέα μονάδα, που είχε φτάσει από την Έταλία με άεροπλάνα, πριν από δυό μέρες μόλις. Τους είχαν αποβιάσει στον Αύλινα, από κει τους έστειλαν με τ' αυτοκίνητα έλλοπιτα στο μέτωπο. Στην άνάκριση που τους έγινε, οι αιχμάλωτοι άποκριθήσαν με θράσος. Είταν οι περισσότεροι απ' αυτούς σπουδαστές σ' Ανώτατες Σχολές, πολεμούσαν, καθώς δήλωσαν, για να πάρουν νέα έδραση και να ξαναβρúσουν τη Ρωμακή Αυτοκρατορία. Θα νυκίσουν τους Έδληνες, είπαν, γιατί θα λάβεικαν ενισχύσεις και γιατί έχουν άεροπλάνα, άρματα μάχης, κανόνια πολλά.

Τώρα είχε μπει στον άγωνα και η II Μεραρχία. Έπαυαν στη δικαιοδοσία της το άνακτολικό τμήμα του μετώπου της Ήπείρου, στα δεξιά της VIII, που περιοριζόταν πιά στο δυτικό. Στις 20 Νοεμβρίου το πρωί, εξαπολύθηκε επίθεση με αντικειμενικό σκοπό τη διάσπαση της έθρυκτής τοποθεσίας στην κατεύθυνση Ντούσκα - Άηθωνούρι. Η έξορμηξη έγινε προς το Κεραλόβρυσο από τους εζώνους του 39ου μαζί με τέσσερες όρειβατικές πυροβολαρχίες. Οι τουλιάδες, παλεύοντας σώμα με σώμα, σκαρφάλωσαν στα ύψώματα του Βασιλικού, ενώ έλλοκληρο τώρα το πυροβολικό της Μεραρχίας, δέκα πυροβολαρχίες, συγκέντρωσαν τα πυρά του στις έστίες αντίστασεως του έχθρου. Οι Έταλοι πολέμησαν, αγωνιστήσαν με κρατηθούν με τα δόντια και πάλι τσίκισαν. Στις δυόμηξη τ' άπομνήσχηρο, έλλοκληρο το συγκρότημα του Βασιλικού έπεφτε, με λάφυρα έφτά βαρέα πυροβόλα, έξη άντιαεροπορικά, κάπου πεντακόσια ποδήλατα, μοτοσυλλέτες, αυτοκίνητα, μεγάλη ποσότητα από έλλο

διαβιβάζω, τρόφιμα, άρβυλα, πυρομαχικά, συρματοπλέγμα, έργαλεία. Οι 'Ιταλοί έφραγαν φύρην - μίθην, με καταρρακωμένο ήθικώ.

"Άλλα έλληνικά τμήματα ώστόσο προχωρούν προς τό Μαλυβοσκάπαστο, τους Δρυμάδες, τ' Άγθονοχώρι, εκεί ψηλά στην όροθετική γραμμή. 'Η 'Η-πειρος άπελευθερώνει τό ελαφός της. 'Ο έχθρός κρατιόταν άκόμα στην περιο-χή τό Γόρμου, τό ποταμόσ υπό κατεβαίνει από ψηλά, από τά βόρεια, δια-σχίζει βουνά, περνάει από τή γέφυρα τών 'Αγίων, κόβει τά στενά πού βγά-ζουσι στό Χάνι Δελβινάκι, γιά νά χυθεί κάτω στους βάλτους τό Παρακά-λιου. Κι' εκεί πάλι έκαναν τό θαύμα τους εζζωνοί και άπολοι πεζοί. Την προ-ηρούμενη μέρα, ένα έλληνικό σύνταγμα, πηδώντας από τους βράχους, είχε πε-τύχει ν' άνατρέπει τον έχθρό, νά περάσει τό ποτάμι στό Ρουψιά και νά πάρει τό χωριό τών 'Αγιο - Κοσμά, στην έλλη έχθρη. Πύ κάτω όμως, στην Λίμνη, τό χωριό τό σκαλωμένο στη βουνοπλαγιά, οι εκεί 'Ιταλοί δέν είχαν πάρει, είδηση γιά τό τί έγινε στ' άριστερό τους. Είχαν μάλιζέφι καμιά δεκαριά, είλας και τίς πήγαιναν στό σχολείο, ένα μεγάλο μονόροφο κτίριο στή χαμη-λότερη ζώνη του χωριού. Οι κοπέλας πορεύονταν κλαίγοντας, γιατί ήζαταν τί τίς περιμένει. Σάφνου, ψηλά στή ράχη, ξεπροβάδαν οι εζζωνοί. 'Αλαλαγμοί σκιάθηνε στό χωριό. Μέσα στή σύγχυση τους οι επίδοξοί γαμπροί τά σά-στοιαν, δέν ήζεραν από πού νά φύγουν. Οι γυναίκες του χωριού είχαν άρπάξει ξύλα, σκεορία, τους έστρωσαν στό κινήγι. Τά παιδιά μάλιζεφιν τά σκόρπια 'Ιταλικά τουφέκια κι' έφριγγαν καταπάνω τους. Σκότωσαν καμιά δεκαριά, έπιασαν είκοσιπέντε άρματόλοτους.

'Απόμεινε ή Ρονίτας, άπότομος όρενός δηνος στό νάτα τών 'Ιταλών, πού πνίγει τό δρόμο τής Κακαβιάς μέσα στό στενό Χάνι Δελβινάκι. 'Εκείνον είχαν πιάσει γιά νά κρατηθούν. Είταν όμως δικόσ μαχαίρι ή Ρονίτας, γιατί μπορούσε και νά τους κλείσει την υποχώρηση, νά γίνει φάκα. Είταν εκεί υπο-λειμματα τής Μεραρχίας Φερράρα, μαζι κι' ένα τάγμα Βερσαλλίερο, και είχαν άρματα μάχης. 'Ανάμεσα στην άνωταγμαμένη γέφυρα τών 'Αγίων και τό στενό, ή θέση τους στό μεταξύ είναι πλεονεκτητική, τ' άρματα μάχης θά τους ύποστη-ρίζαν σ' ένδεχόμενη αποχώρηση. Στο μεταξύ έκαναν έξορμήσεις στό νάτα διακλώσηση του δρόμου προς τό Κεράσοβο και τό Περιότερι, πού τά είχαν πάρει οι εζζωνοί γιά νά ύπερκεράσουν τό στενό. Τό έλληνικό πυροβολικό χτυ-πούσε τ' άρματα, άχρηστέυε μερικά, ό έχθρός όμως δέν κουνόταν.

Είτανε φανερό πός κρατιάνε τό στενό τό Χάνι Δελβινάκι γιά νά μπορέ-σουν, στριγγιμένοι εκεί, ν' άποσύρουν τους βαρείς σχηματισμούς τους πίσω σ' άλλη γραμμή άμύνης, βαθύτερα. 'Ενας παραπάνω λόγος γιά νά παραβιά-σει ό έλληνικός στρατός την πόρτα αυτή και νά τους κινήγησει. 'Η VIII Μεραρχία άποφάσισε νά εκπορθήσει την τοποθεσία μ' επίθεση συγχρόνως από δύο φάλαγγες. Συγκρότησε τρία άποσπάσματα: Τό άπόσπασμα Πακ-καδητροπούλου, πού είχε έντολή νά κινήθει στην κύρια κατεύθυνση από Σι-

ταριά προς Κρουονέρι και γενικά πάνω στ' όρενó συγκρότημα του Κερά-σοβου, με σκοπό νά ύπερκεράσει τή δυτική έξοδο του στενού και νά την κα-ταλάβει. Τό άπόσπασμα Κυριαζή πού θά τραβούσε από τά Κάτω Ραβένια προς τό Κουτσόκρανο, θά περνούσε τον Γόρμο, με άποστολή νά ύπερκεράσει τό Χάνι Δελβινάκι σέ μεγάλη άκτίνα από βουενά. Τρίτο τό άπόσπασμα Μπί-μη' αυτό θά προχωρούσε από τή Στρατιώνα προς τά Χείσματα, γιά ν' ά-πέλθουσι τό δρόμο διαφυγής τών 'Ιταλών προς την Κακαβιά, Τό άπόσπασμα Παπαδημητροπούλου και τό άπόσπασμα Μπίμη άποτέλειούσαν τή φάλαγγα Γκιαζή. Οι διάφοροι πυροβολαρχίες τέλος, είχαν έντολή άλλες νά κλείσουν μέσα στό στεφάνι φωτιάς τίς 'Ιταλικές δυνάμεις γιά νά τίς αχμαλώτισουν, άλλες νά χτυπήσουν τ' άρματα μάχης από τά πλευρά, άλλες νά τά πείσουν από τους 'Αγίους προς τή λίμνη Ζαράβινα, άλλες τέλος νά κοπανίσουν τό πυροβολικό του έχθρου στό Χάνι και πίσω.

Πρωί - πρωί άρχίζει ή επίθεση. Είναι όρμητική, άλλα και ή αντίσταση τών 'Ιταλών άπορρασιμένη. Την κορυφή του Προφήτη 'Ηλία, στό Κεράσοβο, την έχουν ζωσει με χαρακώματα και με διπλή σειρά συρματοπλέγμα, τό άπό-σπασμα Παπαδημητροπούλου παίρνει τό ύψωμα, άλλα δέν κατορθώνει νά ο-λοκληρώσει την κατάληψη τής κορυφής. Παίρνονται όμως τό Κρουονέρι και ή Στρατιώνα' έτσι άρχίζει νά περισφιγγεται κλώδα ό κλώδι γύρω από τ' όχυρό Χάνι Δελβινάκι. 'Ο διοικητής τών Βερσαλλίεραν πού κρατιάνε τό ύπόλειμμα του Προφήτη 'Ηλία, έξέρκιζει με ραδιογράφους τους άντρες του ν' άγωνιστούν μέχρις όσάτην γιά την τιμή τής 'Ιταλίας. Καί περνατικά, ό πόρινος φραγ-μός από πυροβολικό και αυτόματα τών 'Ιταλών είναι άδιαπέραστος, οι άλλε-πάλληλες έλληνικές έξορμήσεις δέν κατορθώνουν νά πετύχουν τό σκοπό τους.

'Από τά βαθιά χαράματα τής άλλης ημέρας ξεκάνησε ή επίθεση σ' όλο τό μέτωπο τής μεραρχίας. Με την ξιφολόγη συμπληρώθηκε ή κατάληψη του Προφήτη 'Ηλία, ενώ ψηλά, στή Βήσση, ό έχθρός πολεμούσε όχυρωμένος μέσα στό σπίατα, με λύσσα, χωρίς νά μπορέσει νά κρατηθεί τελικά στό χωριό. 'Άλλα παρά τίς τοπικές τούτες έπιτυχίες ή αντίστασή του στό στενό συνε-χιζόταν, κι' αυτό είναι κάτι πού δέν συνέφερε. Πίσω, θά όργάνωνε στό μεταξύ άλλες τοποθεσίες, θά έφερνε ένισχύσεις. 'Η Διοίκηση τής μεραρχίας διάταξε γιά την τρίτη ήμέρα νέα κι' άπορρασιτική επίθεση. 'Αρχισε πάλι από ναρις τό πρωί. Μ' έξόρμηση άκράτητη και παρά την άγρια αντίσταση τών 'Ιταλών, γίνεται ένα άπορρασιτικό βήμα: Παίρνονται τά ύψωματα Τάτσι, 450 και 597' έτσι κόβεται ό δρόμος Χάνι Δελβινάκι - Κακαβιά, στό νάτα του έχθρου. Τώρα τό 'Ιταλικό τάγμα πού άγωνίζεται στή Ρονίτας είναι χαμένο. Οι εζζ-ωνοί χυμάνε, και, με τολημηρ ήένεργεια, παίρνουν τον 'Αγιο Νικόλαο, τίς νύτες προβάσεις τής Ρονίτας. Τή νύχτα, οι 'Ιταλοί άρχίζουν νά συμπίστο-νουνται, άφού πρώτα παράτησαν επί τόπου άθρονο πολεμικό ύλικό, άσυμμά-τους, αυτοκίνητα, χιλια ποδηλάτα, τόνους πυρομαχικά. 'Η λέσχη τών αξίω-

μακικῶν τους βρέθηκε με κρεμασμένες γύρω κιθάρες, φούρνους ἐν ἐνεργείᾳ, φαί ἐτοιμοί, ζεστά κομψὰ ψωμάκια. Εἶπαν ἡ παραξήλη τῶν ἡττημένων τότε, πὸ πέρα λίγο νὰ πιστεῖται μέσα στὸ Δελβινοῦσι ὁ διοικητὴς τῆς Μεραρχίας Φερράρα, ὁ στρατηγὸς Τζαννίνι. Μόλις πὸ πέρασε νὰ πάρει τὰ βουνὰ μετὰ τὸ ἐπιτελεῖο του καὶ νὰ τραβῆσει πέρα, γιὰ τὸ δάσος τῆς Μπούνας.

Οἱ δυνάμεις τῆς μεραρχίας προχωροῦσαν τώρα πρὸς τὴν Κακαβιά καὶ, σ' ἄριστόν, πρὸς τὴν Καστάνιαν. Τμήματα μικρὰ κατέβαζαν ἀπὸ τὴ γραμμὴ τῆς φωτιάς τοὺς αἰχμαλώτους. Ἡ μάχη δὲν εἶχε καλοσοῦσάει, εἶχαν ἀκόμα τὸ λαχναρισμὸ τῆς οἰδῶναι, κ' ὅμως, συνοδεύοντάς πίσω τοὺς Ἴταλοὺς χωράτου, τοὺς φέσανε τοιγάρ, κουραμένα. Ἐκεῖ στὸ Χάνι τῆς Ζαράβικας, ἕνας ἀνώτερος αξιωματικὸς τῆς μεραρχίας βίλεπει ἕνα βραδυποροῦντα εὐζωνο πὸ πῆγαινε κρατώντας στὴν ὄμο του εἰνα Ἴταλλο λαβεῖνο.

— Γιατί, παιδί μου, τὸν πᾶς μόνος σου; ἀπόρησε. Δὲ φωνάζεις νὰ σοὺ δώσουν δυὸ Ἴταλοὺς νὰ τὸν σηκώσουν;

— Ἄσε νὰ μὴν πεθάνει, κόρισε συνταγματάρχῃ, καὶ τρέχει αἷμα ἀπὸ τὸ πόδι του. Τὶ Ἴταλοὶ τί ἐγώ, τὸ ἴδιο κάνει. . .

Ἔτσι εἶπαν. Στὸν πόλεμο τοῦτο, οἱ Ἑλλήνες δὲν ἔνωσαν μίσος. Ἀπροσδόκητη ἀντιστροφή τῶν ρόλων: Ὁ κομπατιστὴς ἱμπεριαλισμὸς εἶχαν ὁ ἠθικὰ μειωμένος — τὸ ὑποψήφιο θῦμα του ὁ μεγαλόψυχος.

Στὴ Θεσπρωτικὰ κάτω, συμπληρωνόταν σιγά — σιγά ἡ ἀποκατάσταση τοῦ ἔθνικοῦ ἐδάφους πὸ εἶχε ἀρჩίσει μετὰ τὴν ἀντεπίθεση ἀπὸ τὶς 12 Νοεμβρίου. Δροῖσε ἐκεῖ τὸ ἀπόσπασμα Λιούμπκα, ἀπὸ ἐκεῖ τὰ γέφυρα, τέσσερες πυροβολαρχίαι καὶ τρεῖς Διαι Ἰππικοῦ, ὑπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ Ἀ' Σώματος. Ἡ ἀντίσταση τῶν Ἴταλῶν εἶχε κρατήσει, τὶς πρώτες ἡμέρες, σ' ἀμχηχνία τῆς δυνάμεις τοῦ παραλιακοῦ τομέα, στις 16 ὅμως Νοεμβρίου, μετὰ πετυχημένη κίνηση τοῦ Ἀποσπασματος Ἐλευθεροχοριου εἶχε φέρει αὐτὴ τὴ μονάδα, ὕστερα ἀπὸ μάχη πὸ βάστηξε διη τὴν ἡμέρα, στὴ Σαλίτσα, στὰ νύκτα σχεδὸν τῶν Ἴταλῶν.

Ἀπὸ τὶς 16 τὴ νύκτα ὁ ἐχθρὸς ἀρχισε νὰ συμπτύσσεται χωρὶς νὰ προδθῆ αὐτὴ του ἡ κίνηση. Ἐβαλαν οἱ Ἴταλοὶ φωτιά στὴ Γουμένιτσα, σκότωσαν τρεῖς προκρίτους κ' ἀποσώθηκαν στὰ βόρεια τοῦ Καλαμά. Στις 20 Νοεμβρίου, ἑλληνικὰ τμήματα πέρασαν ἀπὸ πρόχειρη γέφυρα στὴν ἀντιυρινὴ ἑχθρ. Τὸ ποτάμι εἶχε φουσκώσει μετὰ τὶς τελευταῖες βροχές, τὸ πέρασμά του ἀπὸ τὰ ζῶα εἶχαν ἐξαιρετικὰ δύσκολο, οἱ ὀρόμοι εἶχαν χαθεῖ, πνιγμένοι στὴ λίσση. Τὶς βόρεις πὸ εἶταν ἀπαραίτητες γιὰ νὰ διαπεραθοῦν τὰ τμήματα στὴ βορεινὴ ἑχθρ τοῦ Καλαμά, τὶς φέρνανε ἐπὶ χλιμώτα ὄρομο, στὰ χέρια, γιὰτὶ οἱ καρδρόδρομοι εἶταν ἀδιάβατοι ἀπὸ τὸ νερὸ. Στὴ Βρυσηία, ἡ γέφυρα φτιαχνόταν κάτω ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἱταλικοῦ πυροβολικοῦ καὶ τῶν ὄλων. Στὴ Μενίνας κοπανίσουν τὴ γέφυρα ἡ ἱταλικὴ Ἀεροπορία. Τὸ ἱππικὸ δύσκολοτικὴ κἄμποσο νὰ περάσει τὸν ἐξαγριωμένον Καλαμά καὶ μερικὰ μικρὸσωμα ἔλογα πνιγμένα.

Ἄλλὰ τώρα οἱ Ἴταλοὶ ἔφευγαν σ' ὄλο τὸ πλάτος τοῦ παραλιακοῦ τομέα. Ἄβεισαν τοὺς Φιλιάτες, πᾶσανε τὴ γραμμὴ τῶν συνόρων ἀπὸ Σαγιάδες σὲ βουνὰ τοῦ Τακωνιά: οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις τοὺς ἀκολουθοῦσαν ἀπὸ κοντὰ, κάτω ἀπὸ βροχὴ ἀδιάκοπη, μέσα σὲ καταχνιὰ πυκνὴ, νηστικὴ, μουσκεμένη, ἴσκιος πλατῦς, μυριοκέφαλος, σκουρτός, ἀποφασισμένος, ἀδυσώπητος, τιμερός.

Ἄν στὸν παραλιακὸν τομέα τὰ ἐκεῖ ἑλληνικὰ τμήματα περνᾶνε τὸν Καλαμά, στὸ κεντρικὸ μέτωπο ἡ Μεραρχία Ἰππικοῦ περνᾶνε τὸν Σαραντάπορο, μετ' Ἀποσπάσματα Φριζὴ καὶ Χατζηφρόνο, ἐνὸς οἱ Ἴταλοὶ, μετὰ τὴν κατάληξη τῆς Μελισσοπέτρας, ἀποτραβῆνται πίσω, σὲ νύξ γραμμῆ. Ἡ γραμμὴ αὐτὴ πᾶνει ἀπὸ τὶς βορεινὲς πλαγιὰς τῆς χιονοσκεπαστῆς Νεμέρτσικας, δέκα χιλιόμετρα δῶθε ἀπὸ τὴν Πρεμετῆ, ὡς ἤψηλὰ στὸ Φράσσι. Ὁ ἀγῶνας ἀπὸ δῶ κ' ἔμπροσθε εἶχε μεταφερθεῖ πέρα ἀπὸ τὰ σύνορα, σὲ ἔλαρος τοῦ ἀντίπαλου.

Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖο καθόριζε τώρα τοὺς νέους ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς πὸ θὰ πρέπει νὰ ἐπιδιώξουν οἱ μεγάλαις Μονάδαις.

Ἡ χρῆση τῆς ἀρτηρίας Μέρτζανη — Λεσκοβίνα — Κορυτοῦ εἶχε ἐξασφαλιστεῖ μετὰ τὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Βόρειου Μετώπου, χρειαζόταν ὅμως, γιὰ τὸν ἀνεφοδιασμὸ καὶ τὴν ἐλευθερὴ κίνηση τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων, καὶ ἡ ἄλλη μεγάλη ἀρτηρία: Ἄγιος Σαράντα — Κακαβιά. Πραγματικὰ, ἐνὸς ἀπὸ τὰ κυριώτερα προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ σ' αὐτὸ τὸν πόλεμο εἶταν ὁ ἀνεφοδιασμὸς του, ἀπὸ τὴν ἐπάρκεια σὲ μεταφορικὰ μέσα. Ἐπιλύτης εἶχε γίνεαι τὸ πρόβλημα τώρα στὸν Μεταξᾶ. Οἱ σύμμαχοι δὲν βοηθοῦσαν, σοβαρὰ τουλάχιστον. Μετὰ τὴν ἐναρξὴ τοῦ πολέμου, ὄλα τὰ ἰδιωτικὰ τροχοφόρα καὶ ζωντανὰ εἶχαν ἐπιταχτεῖ αὐτὰ ὅμως, μαζὶ καὶ μετὰ τὸ στρατιωτικὰ ὄχηματα καὶ ζῶα, δὲν ἔφταναν παρὰ μόνον γιὰ τὸ διάστημα τῶν ἐπιχειρήσεων ἴσασε τὰ σύνορα. Ἡ ἀδιάκοπη χρῆση τους, ἔπειτα, ὄλο καὶ τὰ ἐφθαίρε, τὰ λιγώστευε, περιορίζε τὴν ἀπόδοσή τους. Μόνη λύση λοιπὸν νὰ παρθοῦν οἱ Ἄγιοι Σαράντα, μετὰ τὸ λυμῆν τους, ὅστε ν' ἀνεφοδιαζοῦνται ἀπὸ καὶ ἕνα μέρος τοῦλάχιστον τοῦ στρατιώματος: τὸ Ἀ' Σῶμα. Ἀπὸ τοὺς Ἄγιοις Σαράντα στὸ μέτωπο ἡ ἀπόσταση εἶταν πολὺ μικρότερη παρὰ ἀπὸ τὴν Πρέβεζα. Ἔτσι θὰ μπορούσαν νὰ ἐξοικονομηθοῦν αὐτοκίνητα γιὰ νὰ ὑπερτηθεῖ ἡ διεξαγωγὴ τῶν ἐπιχειρήσεων ἀπὸ τὰ σύνορα καὶ πέρα.

Στις νέαις ἀποστολαῖς τῶν μονάδων, πὸ καθορίζονται ἀπὸ τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖο, προβλέπεται ὅστε, ἡ ὄλη ἑλληνικὴ διάταξη, μετὰ στροφὰς τὸ δεξιὸ τῆς, νὰ προωθήσει τ' ἄριστόν της πρὸς τὸ βορρῆ. Τὸ κέντρο θὰ παρακολουθεῖ τὴν κίνηση καὶ θὰ ἐξασφαλίζει τὸ σύνδεσμο ἀνάμεσα στὸν δυὸ πτέρυγας.

Ἐιδιότερα: τὸ δεξιὸ (μέτωπο Δυτικῆς Μακεδονίας) νὰ ἐξασφαλίζει τὸ ὄψιθε τοῦ Κορυτοῦς ἀπὸ κάθε ἀπειλὴ εἶτε ἀπὸ βορρῆ εἶτε ἀπὸ Δύση καὶ ἐπιδιώξει πρὸς τὶς κατεβῆνσεις αὐτῆς τὴ μεγαλύτερη πὸν μορφεῖ διεκ- ὄση. Ὁ δὲ ἑξασχῆσει ἀκόμα ὄση γίνεσαι πῆσση πῆσση τὸν ἀντίπαλο, ὅστε ν' ὄση.

ἀπορροφήσει και ν' ἀπασχολήσει δυνάμεις του πρὸς ἔφελος τῶν ὑπολοίπων μεγάλων μονάδων τοῦ μετόπου.

Τὸ κέντρο νὰ προχωρήσει στὴν κατεύθυνση Λεσκοβίκι - Βεράτι, ἀπὸ τὴς κοιλιάδες τοῦ 'Αώου και τοῦ 'Αφου. Τὸ ἀριστερὸ του και τὸ δεξιὸ του θὰ ἐνεργοῦν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ δεξιὸ τοῦ 'Α' Σώματος και μὲ τ' ἀριστερὸ τοῦ ΤΣΑΜ. Τὸ ἀριστερὸ νὰ προχωρήσει στὴ γενικὴ κατεύθυνση 'Αργυροκόστρο - Τεπελένι-Αἰλών. 'Η ἐνέργεια νὰ γίνεται κυρίως μὲ τ' ἀριστερὸ.

Αὐτὲς εἶπαν οἱ νέες ἀποστολές. Στὸ βόρειο μέτωπο, οἱ 'Ιταλοὶ, μετὰ τὴν ἕκτη τους στὴν Κορυτσά, ὑποχωροῦσαν πρὸς τὸ Πόγραδετς και τὴ Μοσχό-πολη. Τὸ ΤΣΑΜ ἤθελε νὰ τοὺς καταλιόξει, ἀλλὰ οἱ μονάδες του ἐλας εἶχαν κατάκοπες ἀπὸ τὴς ἀπανωτὲς μάχες. Τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο βγάξει μιὰ διαταχὴ πρὸς τοὺς λέει: «'Αναχωροῦμεν κώσιμον στρατευμάτων μας ἀλλὰ κατὰ-στασις ἐχθροῦ χειροτέρα. Δὲν συμφάει ἀφήσιμον ἐχθρὸν ἀνασυνταχῆν και τυκτοποιηθῆν. Σωσθὲ, ἀλλὰ και πῶς γίνεται! Οἱ ἀνθρώπινες δυνάμεις ἔχουν τὰ ὄρια τους. 'Αν δὲν εἶνε ἡ ἐμεταλλίσιμος πρὸ ἐπερε τῆς νίκης τῆς Κορυτσας, αὐτὸ εἶχαν ἀπὸ μιὰ ἀποψὴ φρουκί. Σ' αὐτὸ τὸν πόλεμο, ἀπὸ δεῦ κα' ἐμπρός, τὰ ἔλληνικα τμήματα θὰ μένουν νὰ πολεμῆνε χωρὶς ἀντικατάστασις, ἢ στίς προχωρημένες θέσεις τους νὰ παγώνουν, ἐνῶ οἱ 'Ιταλοὶ θὰ συναλλάζονταν τὰ δικὰ τους κάθε δεκαπέντε μέρες. 'Η ἀντοχὴ τοῦ ἔλληνικοῦ στρατοῦ στὰ βουνὰ τῆς 'Αλβανίας, ἀντοχὴ σὲ κόπωση, κακουχίας, πείνα, γύμνια, ἐρτασε στὰ ἔρια τοῦ μαρτυρίου. Αὐτὸ εἶναι κάτι πρὸ δὲν πρέπει νὰ ξεχαστεῖ ἀπὸ τὴς μέλλουσας γενεάς.

Ὁ στρατηγὸς Τσολάκογλου, διοικητὴς τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ, δὲν εἶχε ἀκόμα λάβει γνώσις τῶν διαταγῶν τοῦ ΤΣΑΜ, ἀνυπομονοῦσις λοιπὸν βλέποντας νὰ χάνεται πολὺτιμος χρόνος. Σὲ μιὰ τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία του μὲ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο, πέτυχε νὰ μεταδώσει τὴν προσωπικὴ του ὀρμητικὴ-κόπτη. Μ' εὐθύνῃ τοῦ ἀπολυτοκρατικοῦ, τὸ Γ' Σώμα διατάζει τὰ τμήματά του ν' ἀρτίσιμον ἐπιθετικὰς ἐπιχειρήσεις στίς δύο ὄχιες τῆς ἑλληνικῆς κα' ἐστὶ προωθεῖται, στίς 25 Νοεμβρίου, ἐνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τέσσερα τάγματα, ὀρειβατικὸ και βαρὸ πυροβολικὸ, στὸ Ποντοκόριγι, ἀπὸ κεῖ στὸ διάσελο τῆς Γκραμποβίτσας. Οἱ κινήσεις αὐτὲς γίνονται στὴν κοιλιάδα πρὸ ἀνοίγειται ἀνάμεσα στὸ θεόρατο Μάμι Θάτ δεξιὰ, τὴν Κάκιμα ἀριστερὰ, και βγάξει ἀπὸ τοὺς βάλτους τῆς Μάλισης στὴ Μεγάλη Πρέσπα.

Κι' ἀνατέλλει ἡ μέρα ὅπου θὰ πέρει νὰ δοθεῖ ἡ μάχη γιὰ τὸ Πόγραδετς. Κλειδὸ τῆς τοποθεσίας, τὸ ὄψωμα πρὸ βρίσκεται στὰ νοτιοδυτικὰ του και δεσπόζει ὅλης τῆς περιοχῆς. Ὅμως ἡ ἐπιχειρήσις δὲν εἶχαν ἀπλή. 'Ανάμεσα στίς ἔλληνικὰς γραμμὰς και τὴς ἱταλικὰς ἀνοίγονταν βαθεῖα χαράδρα: στὸ βοδὸ τῆς κοιλίας τὰ νερά του ὁ Τσερβάκις. Ὅσο ἡ χαράδρα προχωρεῖ και χάνεται στὴ μασάλη τοῦ βουνοῦ, τόσο πρὸ κοφτὰ γίνονται τὰ χεῖλη τῆς, γκερμὸι. Καταχνηὰ πολλὴ εἶχε πέσει, οἱ ἱταλικὲς θέσεις κρύβονταν παραχωμῆσις στὴ

θολοῦρα, τ' ἀμυντικὰ τους ἔργα εἶχαν κρυμμένα μὲ πολλὴ τέχνη πίσω ἀπὸ τὰ σκίνα. Οὔτε ταχύκοκατο ἐξεχώριζε τὸ μάτι οὔτε πολυβολεῖο οὔτε συρματό-πλεγμα. Κι ὅμως εἶχαν δια ἐκεῖ, πίσω ἀπὸ τὴ σιγὴ και τὴν ἀκίνησια.

'Εξόρμησε τὸ 18ο σύνταγμα τῆς XIII Μεραρχίας. Τὸ πυροβολικὸ τοῦ ἐχθροῦ ἔρχισε νὰ βάλλει χωρὶς νὰ μποροῖσι μέσο στὴν καταχνηὰ νὰ ἐπισημαν-θοῦν οἱ θέσεις του, ὅπως ἐλάσσει και οἱ θέσεις τῶν πολυβόλων και τῶν βλ-μων. 'Αριστερὰ, ἡ προχώρησις χρειάζονταν τόλημ και ἰκανότητες ὀρειβασίας: Κατέβαιναν οἱ ἀνδρες τὸ γκερμὸ πιασμένοι χεῖρι - χεῖρι ἢ κρεμασμένοι ἀπὸ σκοινιά, χουρτιάζοντας τοὺς θένους. 'Αλλὰ και δεξιότερα ἢ ἐξελίξη δὲν εἶχαν ἀναιωνοποιητὴ, τὸ ὑπόλοιπο σύνταγμα δὲν εἶχε προχωρήσει ὡς τὴς πρώτες ὄρες μετὰ τὸ μεσημέρι.

'Απὸ τὸ παρατηρητήριό του, σ' ἐνα ὄψωμα στὰ νότια τῆς Λεσνίτσας, ὁ μέραρχος τῆς XIII παρακλιουθοῦσε μ' ἀδημονία. Μὲ τὰ κούλια του διεπί-στινε τὴν περιορισμένη ὀρατότητα, ἀλλὰ και δὲν δικαιολογοῦσις τὴν ἀδράνεια τῶν ἐκεῖ τμημάτων. 'Αποφάσισε νὰ πάει ὁ ἑῷος στὸν γραμμὴ τῆς μάχης, νὰ σχηματίσει προσωπικὴ ἀντίληψη. Κατέβηκε τ' ἄλογο του, προχώρησε φρούδι τὸ φρούδι στὸ βουνό, ἐρτασε στὴ βάση ἐξορμησίσεως. Εἶτανε πιά ἀπομοιωσμένος, ἢ ὄρα τέσσερες, ἡ κοινότησις φθινοπωρινὴ μέρα ἔπαινε νὰ γέρει. Οἱ ἐξηγή-σεις πρὸ δόθησαν στὸ μέραρχο δὲν τὸν ἐπεισαν πῶς ἡ καθυστέρηση εἶταν δι-καλιολογημένη. 'Αριστερὰ, τὸ ἔλλο τάγμα προχωροῦσε, και σ' ἔβαφος πρὸ πρὸ ἀνώμαλο. Ὁ στρατηγὸς Μουτούσης ἀγρίψε, γύρισε στὸν ὑπαπιστὴ τοῦ συντάγματος :

— Κύριε ὑπαπιστῆ! Τὴ σημαία! Νὰ ἔρθει ἐδῶ. Καὶ ὅλοι οἱ σαλπιγκταὶ τοῦ συντάγματος νὰ σημάδων ἐφοδο.

'Ἦρθε ἡ σημαία, ἐξεδιπλώθη. Στὸ πεδὸ τῆς μάχης ἡ σημαία εἶναι κάτι δραματικὰ ἱερὸ, σὰν τὴ θεῖα μεταλήψη, βουβὴ ἀλλὰ ἀκατανόητη ἐσολησι τῆς πατριδας. Στὸ ἀέρι τοῦ βουνήσιου θαλινοῦ ἡ σημαία τοῦ 18ου συντάγματος εἶχε ἀρτίσι νὰ στεροκοπέει ἀνήσυχον, πολὺ πρὸ ἀνερείτασις ἔσπινον. Οἱ σαλ-πιγκτικὲς σήμαιναν γύρω τὸ ἐμβατήριον τῆς ὀρμῆς και τῆς θυσίας: « Προχω-ρήτε! προχωρήτε! ». Μονομῆς, τὰ τάγματα μὲ τὰ κρήνη και τὴς λόγγες ἀνα-σείσταν, σφκώθηκαν, ἐσπυριαν, χύμηξαν. Κατρακυλοῦσαν τρέχοντας τὴ βουνοπλαγιά, ἐνα κύμα ἀπὸ χακί. Κάτω, στὴ λαγκαδιά, πῆρνε τὸ χωριὸ τῆ Σαρόσκα, τ' ἀντιπέρασον, ἔπαισαν ν' ἀνηφοροῦν τὴν ἀντικρινὴν πλαγιά.

Τότε εἶναι πρὸ ἔσπασσε ὁ φραγμὸς πυρὸς τοῦ ἐχθροῦ. Εἶχαν κάτι προμρὸ σ' ἐνταση, πυκνότητα, λύσσα, ἐνα τυφλὸ παραπέτασμα θανάτου. Ἀπὸ τὴ θέσι του ὁ μέραρχος ἀγωνίζονταν νὰ ξεκρίνει ἀν τὰ τμήματά του βρισκονταν διῶθε ἢ κείθε ἀπὸ τὸ φραγμὸ, κατέληξε νὰ παραδεχτεῖ τὸ δεύτερο. Πάσιγιζε νὰ ἐντοπίσει μέσα στὴν καταχνηὰ, τὴν πυκνωμένη ἀπὸ τοὺς φαρμακεροὺς κωπὸς τῆς μάχης, μιὰ λάμψη κἂν ἀπὸ στόμιον πολυβόλου, γιὰ νὰ ἐπισημανεῖ

τή θέση, να ρυθμίσει ανάλογα τὰ πυρά του πυροβολικού του, να υποστηρίξει το πεζικό. Τίποτα. Όλα εκεί άντικρυ εταν ένα σύννεφο πηχτό.

Έτσι, σε μιὰ στιγμή, τὸ γυμνασμένο μάτι του παλαιῦ ἀξιωματικῦ του πυροβολικῦ πὸ εταν ὁ στρατηγὸς Μουτούσης, πᾶνει κάπου μέσα στὴν ἀνίσχυη θολοῦρα κάτι σὰν ὑπόψια ἀναλαμπῆς. Γύρισε, βεβαίε κατὰ πίσω μιὰ φωνή:

— Ένα πυροβόλο στὴ διάθεσή μου!

Τοῦ τὸ πρόωθησαν. Εἶταν ὀρειβατικὸ τῶν 105, καμπύλης τροχιᾶς. Γρήγορα, μὲ τὸ μάτι, ὁ μέγαςχος ὑπόλογισε τὴν ἀπόσταση, ἔδωσε τὰ στοιχεία βολῆς. Τὸ πυροβόλο τέντωσε τὸ λαμποῦ το, βρυχήθηκε, τίναξε τὸν κεραυνοῦ.

Σὲ πεδίο βολῆς ἀνηφορικῦ, ἡ διαστορὰ εἶναι πάντοτε περιορισμένη. Τρεῖς-τέσσερες βολῆς ἀπὸ τὸ κανόνι τοῦ μερᾶρχου καὶ ξαφνικά, ἐκεῖ άντικρυ, τοῦ πηχτοῦ σύννεφο τῆς μάχης τὸ ζέσχισε λάμπη θεάτρα, βρόντος ἀκούσιτος προμερός. Ἡ ἑλληνικὴ ὄβριδα εἶχε πέσει μέσα σὲ πολυβολεῖο τοῦ ἑχθροῦ, πῆρανε φωτιά τὰ πυρομαχικά του, τινάχτηκαν ὀλα μαζί στὸν ἀέρα, ἄνθρωποι καὶ σίδερα.

Ὁ φραγμὸς μονομιᾶς ἀραιώσε, κόπασε. Τὰ ἑλληνικά τάγματα, μὲ τίς ἐπιβολόγης τεττωμένες μπρὸς, τὸν εἶχανε ξεπεράσει.

Τίς πρῶτες ὥρες τῆς νύχτας πάρησαν τ' ἀντερείσματα τῆς Ζερβόσκας, ἐνῶ ἀριστερὰ κυκλιώνταν τὸ Μπραγκολάτι ἀπὸ τὰ γύρω του ὄψωματα. Τὴν ἑλλή μέρα, 30 Νοεμβρίου, στις 8 ἡ ὥρα τοῦ πρωῦ, τὸ 1292 ἔφευτε στὰ ἑλληνικά χέρι. Οἱ Ἴταλοι μὸλις πὸύ πρόλαβαν νὰ ὑποχωρήσουν' ἀφῆσαν καμμιὰ ὀργανταρὰ αἰχμαλώτους καὶ ἀφῆνον πολεμικὸ ὕλικο. Τὴν ἴδια νύχτα ἐξεκένωσαν τὸ Πόργραδετς κα' ἔπιασαν ν' ἀδειάζουν ὀλη τὴν περιοχὴ, ἀπὸ τὰ γυνορωσλαβικά σῦνορα δεξιὰ ἴσασμε ψηλά στὴ βορειοδυτικὴ ἀκρολιμνιά τῆς Ἀχρίδας.

Διατάχτηκε ἀμέσως γενικὴ πρόελαση τῆς Μερραρχίας. Τὸ Πόργραδετς εἶχε παρθεῖ.

Στὸ μεταξῦ, ἡ IX Μερραρχία ἐξασφάλισε τὰ ὄψωματα στὰ βορειοδυτικὰ τῆς Μαλιόσης. Μὲ μάχης ἀδιάκοπες, προχωροῦσε στὸς διαδρόμους καὶ στὶς ράχες τῆς Κάμμας, ἔπαιρνε ἑνα-ἑνα τὰ φυσικά ὀχυρά τοῦ ἑχθροῦ. Τὸ 1652 παίρνεται μ' ἀφροντισμό, ὀστερα ἀπὸ ἑλιγμὸ ἐπιδέξιο, πὸύ εἶχε φέρει τὸ ἐπιτιθέμενο ἑλληνικὸ τμήμα στὰ νῦκτα τοῦ ἱταλικῦ. Αὐτὸ ἔγινε αἰτία νὰ πέσει καὶ τὸ 1548, πὸύ δὲν θὰ παφινόταν εἰκόλα μ' ἐπίθεση μετωπικὴ. Οἱ Ἴταλοι εἶχαν ἀντιβράσει ἐκεῖ ἀπεγνωσμένα. Ὄταν ὀστερα ἀπὸ ἑνα τελευταῖο σπασμό ἡ ἀντίστασή τους παρέλυσε, ἀφῆσαν στὸ πεδίο τῆς μάχης πενηνταπέντε νεκρούς, ἑκατὸν εἰκόσι τραυματίες. Μέσα στὸς αἰχμαλώτους, εἶτανε κα' ὁ διοικητῆς τοῦ τᾶγματός πὸύ εἶχε ὀπερατισεῖ τὸ ὄψωμα.

Τὸ γινὸν τῶρα ἔφευτε πυκνὸ. Τμήματα πὸύ ἐνεργοῦσαν ἐπιθέσεις ἀνα-

γκάζονταν νὰ σταματᾶνε τυρωλιμένα. Νοτιώτερα ὀστόσο, ἡ Ὄμας Μερραρχίῶν Κ ἔπαιρνε, στις 24 Νοεμβρίου, τὴ Μοσχόπολη, πὸύ ὁ ἑχθρὸς τὴν εἶχε ἐγκαταλείψει. Ἀπὸ τὸ βολγαρικὸ μέτωπο ἔρχονταν ἡ XVII Μερραρχία (ὀπιοστράτηγος Παν. Μπασακίδης) μὲ σκοπὸ ν' ἀντικαταστήσει τὴ XIII. Συνολικὰ, ἡ περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς, μὲ τίς ἐπιχειρήσεις στὴν Κάμμα, εἶχε ἐξαπαλλιστεῖ εἰρότατα, οἱ Ἴταλοι ὀμως μετέφεραν βιαστικὰ ὀλο καὶ νέες ἐνισχύσεις, σὸλήθειραν τὴν ἀντίστασή τους. Καθὸς ὀποχωροῦσαν σὲ φέλλαγα ἀπέδωιωτη πρὸς τὸ Ἐλβασάν κα' ἔφταναν στὴν ἀπάνω κοιλιά τοῦ Σκούμπη, τίς πρῶτες ὀρες τῆς 24 Νοεμβρίου, ἀπαντήθηκαν μὲ τὴ Μερραρχία Ἐάρρο, πὸύ ἔρχονταν τρέχοντας μ' αὐτοκίνητα, γιὰ νὰ τοῦς ἐνισχύσει. Τότε οἱ Μερραρχίες Ἀρῆστο καὶ Πιεμὸντε σταμάτησαν. Μαζὶ μὲ κάποια στοιχεῖα τῆς Μερραρχίας Πάρμα, γύρισαν μέτωπο κατὰ πίσω. Θ' ἀγωνίζονταν στὸ ἐξῆς ν' ἀναχατίσουν τὴν ἑλληνικὴ πρόελαση.

Ὁ ὀρίζοντας ἔπαιρνε ὀλο καὶ περισσότερο νὰ θολώνει, νὰ σκοτεινιάζει γιὰ τὴν ὀπὸθεση τοῦ φασισμοῦ. Στις 26 Νοεμβρίου ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Γενικῦ Ἐπιτελείου στρατάρχης Μπαντόλο ἔδινε τὴν παραιτήσή του. Εἰσπαίξε κρήση τετρα, δραματικὴ, στὰ παρασκήνια τῆς ἱταλικῆς ἡγέσιδας. Τὴν ἴδια μέρα, γυρίζοντας ἀεροπορικῶς στὴ Ρώμη ἀπὸ τὴν Ἀλβανία ὀπου εἶχε μείνει γιὰ καιρὸ μ' ἐντολή τοῦ Μουσσολίνι, ὁ στρατηγὸς Πρίκολο, Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικῦ Ἐπιτελείου τῆς Ἀεροπορίας, ζωγράφισε μὲ χρώματα μελανὰ τὴν ἐκεῖ κατᾶσταση. Ὁ Μουσσολίνι θὰ καλέσει γιὰ τίς 30 Νοεμβρίου ἑνα συμβόλιο μὲ σκοπὸ ν' ἀποσεισει τίς κωτηγορίες πὸύ ἔσπεραν μυστικὰ ἐναντίον του ἔδω — ἐκεῖ στὴ Ρώμη ὁ φίλοι τοῦ Μπαντόλο. Κατὰ τὴν ὀδοχὴ τοῦ Ντούστες ὁ πολιτικὸς χειρισμὸς τοῦ πολέμου εἶταν τέλειος, ὁ στρατιωτικὸς ὀμως εἶχε ἀποτύχει. Ὁ Μουσσολίνι προσωπικὰ, μόνο τίς πολιτικὸς εὐθῆνες εἶχε, καθὸς ἴσχυριζόταν. Ὁ Ἡ κατᾶστασις εἶναι σοβαρὰ, δὲν ἀποκλείεται μάλιστα νὰ ἀποβῆ καὶ τραγικὴ», εἶπε κατὰ λέξη στὸ συμβόλιο.

Πραγματικὰ, οἱ πληροφορίες καὶ τὰ σγῆλα τῶν ἀγγλικῶν ἐφημερίδων στὰ τέλη Νοεμβρίου, ἔκαναν κατᾶφωρη διεθνῶς μιὰ κατᾶσταση πὸύ εἶχε φέρει τὴν ἀπροσῄχητη γιὰ πολλοὺς ἄλλὰ καὶ τὴν ἀρεκτὰ διδαχτικὴ τροπή τῆς « Αἰ ἑλληνικῶι νίκαι — ἔγραφαν οἱ Ἀτάμς στις 28 Νοεμβρίου — εἶχαν τεραστιαν ἀπήχησι εἰς τὴν Ἑγγύς Ἀνατολήν. Προσέθεταν: Ὁ Εἰς τὴν Αἴγυπτον διέλυσαν τελείως τὰς ἀνισχύας περὶ ἱταλικῆς εἰσβολῆς καὶ μετέβλεσαν τὸν Μουσσολίνι, ὁ ὀποῖος ἔθεωρεῖτο ὡς κάτι σπουδαῖον ἀπὸ τὴν λαϊκὴν φαντασίαν, εἰς κομῶν πρόσωπον. Οἱ ἈΚαθολικοὶ Ἀτάμς τῆς ἐπομένης ἡμέρας σγολιάζουν: Ὁ Ἀκόμη καὶ ἄν σημαντικὰ ἐνισχύσεις, στέλλόμεναι εἰς Ἀλβανίαν, κατορθώσουν νὰ ἀποκαταστήσουν τὸ ἱταλικὸν μέτωπον, ἀνεπανόρ-

θωατο ζήμια θά έχει γίνει εις βάρος του γόητρου του Ιταλικού Στρατηγείου και τής αυτοπεποιθήσεως του Ιταλικού λαού. 'Ός εκ τούτου δυνάμει να βεβαιώσωμεν ότι επήλθε γεγονός πρωτορχμής σημασίας, ικανόν να μεταβάλη το μέλλον τής Ευρώπης και του κόσμου ολοκλήρου (. . .). Βεβαίως έβροθή-σασμεν τήν 'Ελλάδα εις τόν νά επιτευχθή τό αποτέλεσμα αυτό. Καί όμως ή στρατιωτική δόξα άνήκει έξ ολοκλήρου εις τόν έλληνικόν Στρατόν και εις τήν Διοικήσιν του, διότι δια σειράς έλιγμών επιδειξιάς οργανωθέντων και με άπαράμυλλον ήρωισμόν εκτελεσθέντων, ήδυνήθησαν πρώτων νά συγκρατήσουν τήν Ιταλικήν προέλασιν κατά τήν περίοδον τής επιστρατεύσεως, έπειτα νά κτυπήσουν τάς προεκχωρημένας Ιταλικάς βάσεις και τέλος νά εκμεταλλευθούν τό επιτευχθέν κέρδος, ούτως ώστε ο έχθρός νά μη δυνηθή πλέον νά ανακτήσῃ τήν πρωτοβουλίαν.

Στις 30 Νοεμβρίου, τό περιοδικόν « Time and Tide » τονίζει: « Ένα πράγμα είναι σπαρέ: ή ήττα τής 'Ιταλίας άποτελεί τήν προϋπόθεσιν δια τήν ήτταν τής Γερμανίας». Καί ο Α' Ημερήσιος Τηλέγραφος τής 2ας Δεκεμβρίου: « Ο Νοέμβριος — γράφει — έφερε μεγάλην μεταβολήν εις τήν διπλωματικίην μας κατάστασιν. Ο Χίτλερ έγύριζε δεξιά και άριστερά εις τήν Ευρώπην, προσπαθών ματαίως νά εύρη νέους συμμάχους. Δέν ήμπαρέσε νά έξασφαλίη παρά μόνον τήν Ουγγαρίαν και τήν Ρουμανίαν, άι όποιαί ήσαν ήδη ύπό τό πέδιλον του. Αί έλλαι χώραι μέν του έδωκαν τίσιμους πού νά του επιτρέπη ούτε και νά καυχηθή άόμην. Καί ο κύριος λόγος τής άποτυχίας αυτής, ύπήρξαν αι έλληνικαί επιτυχίαι κατά τής 'Ιταλίας».

Ανεξάντητοι είναι οι αinoi από μέρους του Τύπου των ελευθέρων Χωρών. Ας προστεθεί έδω, μόνον, μία περικοπή από ραδιοφωνική όμιλία του 'Αγγλου Ύπουργού τής Ναυτιλίας Ρόναλντ Κρός: « Όταν ο πόλεμος τελείωση, τότε θά έλθη ή εποχή πού, άνακοπούντες τόν δυσχερή δρόμον πού διηγήσομεν, θά ήμπορούμεν νά διακρίνωμεν καθαρά τήν καμπήν, τό σημείον δηλαδή έκεινο, όπου μία προσπάθεια, μία επιτυχία, μεταβάλει τήν φοράν τών γεγονότων. Καί διερωτώμαι μήν τός δέν θά άναγνωρισώμεν ως τήν άποραγοστικίην αυτήν καμπήν τόν θαυμάσιον άγώνα πού διεξάγει σήμερον ή μικρά 'Ελλάς εναντίον τής Ιταλικής δυνάμεως ». . .

Καλή ή άναγνώριση στήν όρα του κοινού κινδύνου. Χρειάζεται όμως και κάποια μνήμη άργότερα. . .

* * *

Και τώρα έπρεπε νά συνεχιστούν οι επιχειρήσεις του έλληνικού στρατού μέσα στό άλβανικό έδαφος. Τό Β' Σώμα Στρατού είχε λάβει κιάλας διαταγή, από τις 22 Νοεμβρίου, νά προετοιμάσει προέλαση με ίππικό πός τήν Πρεμετή. 'Αποτελούσαν τό Β' Σώμα ή I Μεραρχία, ή V Ταξιαρχία πεζικού και ή Τα-

ξιαρχία 'Ιππικού πού είχε άνασυγκροτηθεί μετά τή μάχη τής Πίνδου. Σ' αυτές, ήθε νά προστεθεί από τις 27 Νοεμβρίου ή XI Μεραρχία. Η Μεραρχία 'Ιππικού, στό δέλε το Α' Σώματος αυτή, προσαρτήθηκε προσωρινώς, από τις 28 Νοεμβρίου, στό Β' Σώμα. Κατά τις όδηγίες πού του εχχαν δοθεί, τό Β' Σώμα Στρατού θά μετέφερε τόν όγκο τών δυνάμεών του δυτικά από τήν κορυφογραμμή τών συνόρων, στήν 'Αλβανία μέσα, και θά προχωρούσε από τις κολάδες του 'Αώου και του 'Αβου πός τή γενική κατεύθυνση Μεσογέφρου - Βεράτι, σέ συνδυασμό με τό δέλε το Α' Σώματος Στρατού.

Έτσι είναι πού αρχίζουν οι δύσκολοι, οι έπιμονες επιχειρήσεις πός τήν Πρεμετή και τό Φράσερι. Στήν κολάδα του 'Αώου, πού όδηγεί στήν Πρεμετή, έχουν ελευθέρως νά δράσουν τά Ιταλικά άρματα μάχης. Ο δρόμος πός τό Φράσερι έξ έλλου είναι όρεινός, με κυματισμούς άπότομους, βαθειά χαράδες, ο χεμώνας πού έχει φτάσει με πυκνά χιόνια, τόν κάνει άδιάβατο.

Γ' Άλλη μία φορά οι έλληνικές δυνάμεις θά περάσουν από τή δοκιμασία τής καρτερίας και τής έσχατης άντοχής. Η Ταξιαρχία 'Ιππικού, πού είχε έτοιμή νά προχωρήσει πός τό Φράσερι γιά νά έξακρωφώσει άν ο έχθρός έχει συνδετικά τμήματα άνάμεσα στό βόρειο και στό νότιο συγκρότημα τής I Μεραρχίας, ξεκίνησε κάτω από βροχή, χωρίς καν νά έχουν συγκεντρωθεί τό Μπόρβα, πού είναι ή βάση τής, δια τά τμήματά της. Έπρεπε νά βιαστεί. Τό βράδι τής 25ης, ή Ταξιαρχία σκοντάβει πάνω σ' έχθρικές δυνάμεις πού κρατούσαν τό ύψωμα 1305 και τό διάσελο Ντελανιές. Γ' Άλλο πρωί δίνει μάχη και παίρνει τό ύψωμα, τή σταματάει όμως Ισχυρή έπιχειρήσι άντίσταση από φυλά τό Μάλι Κέλας, τό θεόρατο βουνό πού σκέπει άπελιπτικό τό Φράσερι. Άλλο τμήμα τής Ταξιαρχίας στό μεταξύ παίρνει τό χωριό Ζαβαλί. Έκει, στό ύψωματά γύρω από τό Φράσερι, θ' άγωνιστούν οι δυνάμεις τής Ταξιαρχίας στις 27, 28, 29 και 30 Νοεμβρίου, ενώ ο καιρός όλο και θά βαρβαίνει, θά γίνεται άπάάνθρωπος χιονιάς.

Τέλος, στις 30 τό βράδι, όστερα από άγώνα ούμα με ούμα, ο έχθρός ξεραλιώζεται με τή λόγγη από τους βράχους του Μάλι Κέλας και τό βουνό παίρνεται. Έβτανε θέση μεγάλης σημασίας γιά τήν άμυντική διάταξη τών 'Ιταλών. Έστω και με άπόσταση λίγου χρόνου, έπικρινε τήν τύχη και του Φράσερι.

Η I Μεραρχία έβλεπε στό μεταξύ μάχες πίσω δεξιά, στό Γκοστίβιστι, όπου τό έχθρικό πυροβολικό χαλάει κόσμο και καρφώνει επί τόπου τά έλλητικά τμήματα. Η διαταγή πού είχε πάρει ή Μεραρχία από τό Β' Σώμα Στρατού ήταν νά προωθήσει τις δυνάμεις τής στή γραμμή Βινιάχου - Γκοστίβιστι - Μπρεζνάν γιά νά διευκολύνει τις επιχειρήσεις τής Μεραρχίας 'Ιππικού πού ένεργούσε σ' άριστερό, στό μέρος τής κολάδας του 'Αώου. Άλλά ο έχθρός κατέβη Ισχυρότατα τά τρία χωριά Γκοστίβιστι, Κοσπρέτι και 'Ογκρέν. Τό έλληικό πεζικό άγωνιζόταν μέσα στή βαθειά γραμμή ενός παραπόταμου τής Λεγκατίστας, σ' έδαφος άγριο, κακογράγαλο, πού δέν είχε καμμία σχέση

στην πραγματικότητα με τη μορφή που παρουσίαζε πάνω στο χάρτη. Τα παράσιμα ήταν τόσο στενά πού δεν άφηναν ν' αναπτυχθούν κατά μέτωπο περισσότερο από τρεις άντρες. Ή προχώρηση χρειαζόταν να γίνεται άργα, με σύνεση, έτσι πού να μη χάνεται κι' ο σύνδεσμος ανάμεσα σε τμήματα πού ήταν αδύνατο να προχωρούν συμμετρικά μέσα σε τέτοιες κακοτοπίες, πολεμώνας.

Ο έχθρος κρατιόταν με δύναμη στην όχυρη τοποθεσία του Φράσερι κι' από εκεί, γραμμή προς τ' άριστερά, στο αντίρροπο Μάλι Κοκίτσι Ισάμε κάτω στην Πρεμετή. Ο ανεφοδιασμός του όμως δεν ήταν κανονικός, γινόταν με ρίψεις από αεροπλάνο. Η Ταξιαρχία Ίπικου ένεργούσε έπίθεση στο Μάλι Κέλιες με σκοπό να υπερκεράσει τ' άριστερό των Ίταλών, ενώ τα τμήματά της Ι Μερραχίας, πού έκαναν την έπίθεση από τα νότια, καθόρθωναν, ύστερα από ζωηρό άγώνα, να πάρουν το ύψωμα 1300 και το Γκοστίβστι με πολλά λάφυρα κι' αϊχμαλώτους. Μόλις την έλλη μέρα πέτυχαν να πάρουν και το Κοστρέτσι. Ένα τμήμα Ιταλικό, κοντά ένας λόχος, συγκεντρώθηκε κάπου εκεί στο βάθος μιας ρεματιάς και σήκωσε λευκή σημαία. Όταν ο έλληνας λόχος πού έκανε την έπίθεση κίνησε κατά κεί σε πυκνό σχηματισμό πορείας, να πάρει τους αϊχμαλώτους, οι Ίταλοι έφριξαν καταπάνω του ομαδικά. Ο έλληνας λόχος άναγκάστηκε ν' αραϊώσει άμέσως, να πάρει θέσεις μάχης, να πιστεί σε άγώνα εκ του συστάθην με τον έχθρό. Έκανε μπαμπεσιά ήττημένων, χαρακτηριστική της άπελπισίας πού τους κυριεύει και τους ξεκουράλιασε το ήθικó.

Άλλά και στ' άριστερό, στην κολιάδα του Άδου, προχωρούσε παράλληλα η Μερραχία Ίπικου. Στις 24 είχε φτάσει στο Χάν Μερτσέκ, στις 25 βρισκόταν βορεινά του Φούρκ. Είναι ο δρόμος πού άναβαίνει στην Πρεμετή ακολουθώντας την κοίτη του Άδου. Ψηλότερα όμως, στο Μαλιμπάρο μπροστά, έδηλώνονταν ισχυρή έχθρική αντίσταση και η Έπιλαρχία κατοπτέως πού ύθεσε κατά κεί άναγκάζονταν να σταματήσει χωρίς να περάσει το ποτάμι της Λεγκάιστα. Σ' έλη της ζώνης, γενικά, από Λεγκάιστα και πάνω, ο έχθρος είχε εγκαταστήσει ισχυρές όστιες άντιστάσεως. Άλλά η έλληνηκή λαβία σφιγγόταν προοδευτικά, ζερβόδεζε στην Πρεμετή. Άριστερά, στις ύψαιρες του Ντεμ'Αιτ, το άπόσπασμα Δημοκοστούλα κάνει έπίθεση προς τη Μπαχλώνα, την παίρνει Δελιά, το άπόσπασμα Φοιζή κατορθώνει να περάσει τη Λεγκάιστα, να πάρει με άγώνα το Μπένα-Σέκερι και, την έλλη μέρα, στις 30 Νοεμβρίου, τα ύψώματα στα βορειοδυτικά του Ναβοσλ και του Λούπτοκ.

Ίταλικά τμήματα άρχιζαν τώρα τη σύμπτυξή τους από την Πρεμετή προς την Κλεισούρα.

* * *

Στην περιοχή Καλαμά - Κακαβιάς, ύστερα από την εκπόρθηση της όχυρής

τοποθεσίας Χάνι Δελβινάκι, οι Ίταλοι ήταν άναγκασμένοι να διαλέξουν το καλύτερο με νέα γραμμή γιά την άμυνά τους.

Η γραμμή Τεπελίαν - Κλεισούρα είναι η πιο κατάλληλη αλλά και πολύ μακρινή, πάνω από σαράντα χιλιόμετρα πίσω από τα σύνορα. Τους συνέφερε τους Ίταλους να φτάσουν εκεί μόνον όταν θα την έφταν πριν κατάλληλα οργανώσεται. Έπρεπε λοιπόν να έπιρραυνθεί γιά την ώρα, με κάθε τρόπο, η έλληνηκή προέλαση. Αυτό θα προσπαθήσουν να πετύχουν τις τελευταίες ήμέρες του Νοεμβρίου. Με ισχυρές όθοφολακές, ένοσχυμένες από πολύ πυροβολικά, άρματα μάχης και αεροπορία, θα υπερασπίσουν έπίμονα τις φυσικά όχυρές θέσεις της όροθετικής γραμμής πρώτα, τον πεδινό διάδρομο της κολιάδας του Δρίνου ύστερα, όπου τ' άρματα τους άλωνίζουν άνεμπόδιστα. Οι έλληνας δυνάμεις, αντίθετα, στερημένες όχι μόνον από άρματα αλλά κι' από τ' άναγκαία άνταρματικά μέσα, θα πασχίζουν ν' άνοίξουν το δρόμο τους μέσ' από τα βουνά πού όρθώνονται ζερβόδεξα στο Δρίνο. Είναι δρόμος άχαρος, βασανιστικός, πού ο χειμώνας τον έχει πού πολύ άκόμα άποκλείσει. Ο έχθρος μπορεί να κρατάει τα παράσιμα εκεί μ' έλάχιστες δυνάμεις.

Στις 23 και 24 Νοεμβρίου, τμήματα της ΙΙ Μερραχίας είχαν περάσει τα σύνορα, πήρανε το χωριό Σούκις, στα ριζά της Νεμέρτσας. Άλλά ενίοτε πού χρειαζόταν έκανε μια γοργή προέλαση βορειοδυτικότερα, στην Πολιτσάνη, γιά να παραβιαστεί από κεί το στενό της Σούγκας, πού κόβει τους ίρρεινούς όγκους άπέναν. Τότε πιά, θα ξεχύνονταν οι έλληνακές δυνάμεις στην κολιάδα του Δρίνου. Η σχετική διαταγή του Α' Σώματος θα δοθεί με καθυστέρηση: μόνο στις 25.

Κι' όπως είχαν έπόμενο, οι Ίταλοι πρόβαλλαν μεγάλη αντίσταση στην Πολιτσάνη. Κατά μέτωπο η τοποθεσία θα ήταν πού δύσκολο να παρθεί, ένας όμως έλληνας από την πλαγιά της Νεμέρτσας, στο άριστερό τους, έφερε το ποθόμνο άποτελεσμα: τους αφηνιάσε. Στρανικά μισοκυκλωμένοι, άδειασαν το χωριό όσο μπορούσαν πού γρήγορα, το παρέτρησαν στα χέρια των Έλλήνων μ' αϊχμαλώτους, μαζ' και τον διονική του τάγματος πού είχε άντισταθεί.

Στο μεταξύ, η VIII Μερραχία είχε φτάσει μαχόμενη κοντά στην Κακαβιά. Κείθε από τη μεθόριο, στην περιοχή άνάμεσα Πεπέλι - Γιωφρουστίδες - Κακαβιά - Ραντάτ, οι Ίταλοι έχχανε τάξει πυροβολικά ενώ, πού ύποστηριζε το πεζικό τους. Έταν η Μερραχία Φερράρα και μαζ' ένα νέο σύνταγμα, πού είχε έρθει να την ένοσχώσει: το 42 της Μερραχίας Μοδένα. Έτσι θα βρεθούν άντιμέτωπα, από μιάν ίσοτροπία της τύχης, το 42 των Ίταλών και το 42 των ελλήνων. Θα πολεμήσουν και τα δύο τους σκληρά πάνω στα σύνορα, στην κρησμή αυτή γραμμή όπου κορυφώνεται τώρα η δραματική άναμέτρηση άνάμεσα σε δύο σημαίες, σε δύο πατριδες.

Άλλά στην άγρια, λεβέντικη περιοχή πού κλαδώνεται και κατακυλάει από τον ψηλό Μακροχώματο, κι' άκόμα πέρα, από το Μπουράτο Ισάμε την

"Ακρορράχη, ή μάχη έχει ανάψει στά γερά. Μέσα στό δάσος τής Μπούνας, ό έχθρός άμύνεται μέ καμιά δεκαριά πυροβολαρχίες και τέσσερα τάγματα πεζικού. Οι άλπινοστές του, ύποστηρηγμένοι από άφθονους όμιους πύριχων άδιάκωπα, έκαναν άπανωτές άντεπιθέσεις. Μέσα σ' ένα τετράγωνο βουήσος, κάπου δέκα μέ δεκαπέντε χιλιόμετρα, γεμάτο ρουμάνια, ρεματιές, λαγκάδια, τά τμήματα τών δύο στρατών χτυπιόνται μέ πείσμα, υπερδεδειμένα, σφιχταγκλισμένα θανάσιμα, μέσα σ' έναν κατακλυσμό φωτιάς. Τό έλληνικό πεζικό είναι άνυποστηρίχτο: Μονάχα μία βαρεία πυροβολαρχία διαθέτει, πίσω στό Χάνι Δελβινάκι, κι' αυτήν μέ τό παρατηρητήριό τής κλαρωμένο λοξά, πάνω στό φοβερό δόντι τοϋ Κουτσούκρανου. Έτσι πού είναι βαλμένη, έλάχιστα μπορεί τό ύποστηρίξει τό πεζικό. Λοιπόν εκείνο μάχεται ξεμοναχιασμένο, άπέανται σ' όλες μαζί τίς έχθρικές πυροβολαρχίες, πού έχουν φρενιάσει και τινάζουν φλόγες κατά τόν ούρανό.

"Από φηλιά, από τόν Μακρόκαμπο, ένα έλληνικό τάγμα είχε δοκιμάσει νά χτυπήσει τόν έχθρό στό νάχα, στους Ποντικίτες. Οι Ίταλοι άποτράβηξαν τήν κύρια δύναμή τους. Τότε δύο έλληνικά τάγματα βρήκαν τήν εύκαιρία, σακαράλωσαν δίχως ύποστήριξη πυροβολικού στό ύψώματα τοϋ χωριού. Ό έχθρός είχε άρχισει μέ τό δικό του πυροβολικό νά ρίχνει καταγεωσιτικά πάνω τους, ενώ έσπρωχνε και τό πεζικό του στην άντεπιθεση πρός τό Μακρόκαμπο και τούς Ποντικίτες. Είναι δραματικές ό άγώνες τοϋ έλληνικού πεζικού πού βάλλεται τώρα από όχτώ έχθρικές πυροβολαρχίες και πού πολεμεί, μέσα σέ μία κόλαση φωτιάς, νά διασπάσει τήν έχθρική διάταξη. Κι' όμως δέν σταματάει. Άργά, βογκηχτά, σκυφτά, προχωρεί, παίρνει ένα - ένα τ' άντερείσματα τοϋ άντιπέλου.

"Από αηχμαλώτους γινότανε στό μεταξύ γνωστό πός τήν τοποθεσία τήν ύπερασπίζουσαν δύο τάγματα άνάμεσα Ποντικίτες και Μπούνα, ένα άλβανικό στό Βομπλό, ένα άλπινοστών στό Μπουράτο κι' ένα έλλο όκόμα στην 'Ακρορράχη. Δύο έλληνικές έλαφρές πυροβολαρχίες στέλθηκαν νά ταχθούν σέ τετρακόσια μόνο μέτρα άπόσταση από τίς γραμμές τοϋ έχθρού. Ή μία τους προώθησε ένα άπόσπασμα γι' άναγκώριση κατά τή Μπούνα, εκεί όμοις έπτες πάνω σέ Ίταλούς. Είχε μόνον ένα όπλοπολυβόλο, τίποτ' άλλο. Πιάστηκε σέ μάχη, σκότωσε έναν ταγματάρχη και τρεις στρατιώτες, οι άλλοι Ίταλοι έφυγαν. Άλλά ένα τάγμα έλληνικό ξεκίνησε τώρα από τό Φαράγγι μέ διαταγή νά πάρει τό Βομπλό. Κατάφερε, μέσα σέ φλόγινες γλώσσες πού έβλυφαν τόν άέρα γύρω και τόν άεσαν, νά προχωρήσει κατά τήν 'Ακρορράχη. Άλλα δύο τάγματα χυμιάνε μαζί γιά τήν 'Ακρορράχη από τό Ζάβροχο. Στην Κακαβιά, τό έχθρικό φράγμα πυρός είναι άδιαπέραστο: Κανόνια, πολυβόλα, όμοι, ρίχουν όλα μαζί, κοπανάνε και σκάβουν κοντά - κοντά τόν τόπο λυσασάμενα. Νοτιώτερα όμως, τό άπόσπασμα Τσακαλάτου κατορθώνει, κοντά τό μεσημέρι, νά πάρει τήν κορυφογραμμή από Καστάναρη σέ Βάλτισια.

Τέλος, στις 26 τά εχημερήματα, έγινε ή τελική έξόρμηση πρός τό Βομπλό. Τό μισό έλληνικό πυροβολικό χτυπούσε τά έχθρικά τμήματα, τ' άλλο μισό τους έκυβε μέ παρατέτακτα φωτιάς τό δρόμο γιά πίσω. Τό πεζικό χύμιαε από δύο σημεία. Μέσα σέ μία ώρα, είχε κυκλωθεί ή μεγαλύτερη δύναμη τοϋ έχθρού, πιάστηκε. Είτανε τριακόσιοι Άλβανοί μ' έννιά αξιωματικούς. Τήν παρασμένη νύχτα, είχανε πέσει στό σπίτια τοϋ χωριού, έσθησαν στό παράθυρα πολυβόλα, κράτησαν τους κατοίκους μέσα, γιά νά τους σκοτώσει τό έλληνικό πυροβολικό. Άλλά ή εύστοχία του είταν άπίστευτη: Άπό 3.000 άντρα άπόσταση, ό πυροβολάρχης 'Αλεξόπουλος είχε πετύχει νά ρίξει από ένα βλήμα πάνω στό κάθε σπίτι. Είτανε μόνο τέσσεροι οι νεκροί στό τέλος, καμιά δεκαριά οι τραυματισμένοι. Όταν ζητήθηκε από τους χωρικούς νά σωχρώσουν τήν άναγκαστική αυτή έέργεια τής Μεραρχίας, εκείνοι άποκρίθηκαν: "Πόλεμος είναι. Σκοτώνονται οι στρατιώτες, θά σκοτωθούνε κι' έμεις. Μιά και πιάσατε τους άβραντιάδες, τους πλατσικολόγους, τό χωριό πανηγυρίζει.

Οι Ποντικίτες πάβησαν τήν ίδια μέρα, μέσα σ' ένα όργιο φωτιάς πού είχε εξαπολύσει τό έχθρικό πυροβολικό. Πάβηκε και ή Κατούνα. Και τό ύψωμα τοϋ Άγίου Νικολάου. Νοτιώτερα πάλι, παριόνταν ή γραμμή τών συνόρων από Άγία - Μαρίνα σέ Φυτόκι. Στο άκρο δεξιά είχε πατθθεί πέρα ως πέρα ό Μακρόκαμπο.

* * *

"Έπρεπε τώρα νά παρθεί τό δάσος τής Μπούνας, ή ύπόκλη ούτ'ι φωλιά τοϋ έχθρού, πού κάθε δέντρο τής έκυβε και μία κάνη. Τήν προστάτευαν σηματοπλόγματα κι' αυτόματα, ή προχώρηση εκεί είταν δύσκολη πολύ, σούχιζε άκρίβα, ό έλληνικός όμοιρίες καρπομόνονταν στις παρυφές τοϋ δάσους. Τό Σώμα Στρατού στό μεταξύ άνυπομονήσους, έκρινε πός παρατράβηξε ή μάχη αυτή στό σύνορα. Ή VIII Μεραρχία άπαντάει δικαιολογημένα πός αυτή άγωνίζεται άδιάκωπα εικοσιεπτά τώρα ήμέρες, άπέκρουσε τρεις έχθρικές μεραρχίες, και τώρα, στην άντεπιθέσή τής, βρίσκει μπροστά και τέταρτη. Διέλυσε τίς δύο. Έπιασε πάνω από όχτακόσιους αηχμαλώτους.

"Όλα σωστά, όπως άίλωσσε και τό άγριο, δόσβατο βουνοτέπι όπου δερνόταν ή VIII Μεραρχία τώρα. Αυτό δέν θα τήν έμπούδισε ώστόσο νά συσπειρωθεί άκόμα μία φορά, νά σφίξει τά δόντια τής και νά κάνει τήν ύπέρτατη προσπάθεια τής.

"Η Κακαβιά, μέ τά γύρω ύψώματα, έσπασε πάνω τής τά κύματα από πολλές έπιθέσεις. Πυροβολικό, όμοι κι' όλμιοι τών Ίταλών έρριχχαν εκεί μέ μανία, ενώ — καθώς θα καταθέσουν οι αηχμαλωτοι — πίσω από τό πεζικό τους έχουν σπηθεί πολυβόλα και τους άπαγορεύουν τήν ύποχώρηση. Τά

Ελληνικά τμήματα κάνουν μετωπικές επιθέσεις, κατάπλωρα στις έχθρικές τοποθεσίες: ή αυτοθυσία των ετών, αλλά και του έλλου πεζικού, αφήνει αστατισμένους ακόμα και τους ανώτερους αξιωματικούς τους.

Εύτυχώς που δύο ενέργειες εσώθησαν από τα νύκτα του έχθρου, όπου κατόρθωσαν να φτάσουν Ελληνικά τμήματα, έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο: Το δάσος της Μπούνας αδειάζεται από τους Ιταλούς, ενώ οι δυνάμεις τους της Κακαβιάς, μπροστά στον κίνδυνο να κυκλωθούν, αποτραβιούνται στο 669 και στο Μπουράτο.

Πάνω σ' αχμαλώτους αξιωματικούς, θα βρεθεί μία διαταγή της Μεραρχίας Μοδένα με την υπογραφή του διοικητή της. Λεί: «Να κυκλοφορήσει εύρεως μέχρι των διοικητών λόγων. Να λάβωσι γνώση μόνον οι αξιωματικοί.

» Παρέπεμψε εις το στρατοδικεϊόν πάντε αξιωματικούς διότι εγκλητέλειψαν σήμερα την θέσιν των εν τῇ μάχῃ.

» Ας γνωρίσουν οι αξιωματικοί ότι έχουν καθήκον να δίδουν το παράδειγμα και ότι το παράδειγμα τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ νὰ μὴ ὑποχωροῦν οὐτε κατὰ ἐν βῆμα, παραμένοντες εἰς τὰς θέσεις μαζὶ με τοὺς στρατιώτας των.

» Δὲν θὰ διστάσω, ἂν παραστῇ ἀνάγκη, νὰ προσφύγω εἰς τὴν ἐσχάτην πράξιν τοῦ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τυρκεϊσμοῦ.

Τὸ πεδίο τῆς μάχης. Ἐκεῖ, πάνω ἀπὸ τὴν Κακαβιά που εἶχε παρθεῖ τώρα, στὸ ὄψωμα που ὀρθώνεται κωνικὸ κ' ἀπότομο, ἡ κορφὴ ἀπόμεινε ἀνασκαμμένη ἀπὸ ὀρύγματα, χαρακώματα, φωλιές πολυβόλων, κρατῆρες ἀπὸ ἐκρήξεις. Στὰ κοντὰ θέματα μέσα, σερνόταν, πυκνὸ, μπερδευτὸ σὲν τ' ἀποχρυσίδια δίχτυ: τὰ παρατημένα τηλεφωνικὰ σύρματα τῶν Ἰταλῶν — που εἶχαν βουβαθεῖ τώρα. Τενεκέδες ἀπὸ κονοσέρβες, σφαίρες μετ' ἐξ χούφτης, βουλαιγμένα φυσίγγια, κασίδια τεταμένα ὄπως — ὅπως, που χάσκουν ξεχρονιστὰ τὰ σωθικά τους: μουροκόκκινες χειροβομβίδες με φτερούγια, βλήματα τῶν ὄλων. Πέφτει γύρω σιγαλὴ, παγωμένη ψυχάλα. Κάτι σφορὰ κούρεια, ροῦχα λωαμένα, σιγομουσκεύουν. Καὶ πίσω ἀπὸ χαμῶδεντρα, βατομουριές, ἀνακατεμένα τὰ μπρούμυτα, κούφρια, με πάνω τους γραπωμένο ἓνα ὄρνιο που ὁ φτερούγες του λαχταρίζουν ἤθονα.

Στὶς 26 Νοεμβρίου, χαράματα, κάτω — ἐκεῖ στὴ Θεσπρονία, τὸ Ἀποσπασμα Λιούμπα διέβρινε κ' αὐτὸ τὰ σῶματα, κωνηγώντας τὸν ἔχθρο.

Ἡ Ἰταλία γονάτιζε. Ἡ Ἰταλία τῶν κασάρων.

Ἀνέβαινε τώρα στὸ μέτωπο τῆς Ἠπείρου καὶ ἡ III Μεραρχία. Τὰ τμήματά της εἶχανε κάνει πορεία ἀδιόκοπη μέρα καὶ νύκτα, κάπου 350 χιλιάμετρα, κάτω ἀπὸ ἀσταμάτητες βροχές. Ἀπὸ τὶς 28 Νοεμβρίου θὰ ἐμπαιναν στὸν ἀγώνα, σ' ἄριστο, με μίαν ἐπίθεση που νὰ τοξεύει κατὰ τὸ Πεπλί -

τὸ Μπουλαράτ — τοὺς Γιωργουτσάδες, στὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ Ἀρίνου. Τελικὸς σκοπὸς τῆς Μεραρχίας: τὸ Ἀργυροκάστρο.

Στὶς 30 Νοεμβρίου ὁ καιρὸς στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀρίνου γίνεται βαρὺς, ἔχρην κρύο μετ' βροχῆ, καὶ στὰ βουνὰ γύρω τὰ πρῶτα χιόνια. Ἡ III Μεραρχία (ὀπιστράτηγος Γρη. Παπαδόπουλος), που ἔμεινε στὴ μάχη δίχως ἀνάσα, πῆρε μετ' ἑαυτῆς τὰ συστάγματα τὸ Κράα καὶ τὸ Μπουλαράτ.

Δεξιὰ, ἀπὸ τὴ λαγκαθιά τοῦ Σούχια, ἡ II Μεραρχία εἶχε πάρει τὴν προηγούμενη μέρα τὸ διάσπλο 1020, σπουδαῖο στρατηκὸν σημεῖο, κ' ἓνα τάγμα της προχώρησε πρὸς τὸ περίφημο στενὸ, ἔπιασε τὴν ἐξοδὸ που πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀρίνου. Ὅλη νύκτα πάλαιψαν νὰ τὴν ἐξαπαύουν οἱ Ἰταλοὶ. Μάταια. Τὸ τάγμα δὲν μετακινήθηκε ἀπὸ τὶς θέσεις του στὰ ὄψωματα τῆς Σούχιας. Τὴν ἑλλῆ μέρα ὅμως, νέες ἀντιθέσεις τῶν Ἰταλῶν ἀπὸ τὸ Λιμπόχοβο, τρεῖς Ἰσάμοι τὸ δειλινὸ, ἀνάγκασαν τὸ τάγμα νὰ συμπυκνωθεῖ στὴν εἴσοδο τοῦ στενοῦ, στὰ ὄψωματα. Ἡ Ἰταλικὴ ἀεροπορία βομβάρδισε, στὸ μεταξύ, μετ' ἐκρηκτικῆς τὴν Πολιτοσῆνη, τὴν ἔκαψε. Ἐίτανε χαλασμός, ὁ τόπος πῆγαινε κ' ἐρχόταν, λάκκοι τεράστιοι ἀνοίγονταν ὁ ἓνας πλάι στὸν ἕλλον, τὰ πτόματα σταβάζονταν, μουλιάρια μετ' ἃ φορτωμένα πυρομαχικά τους τινάζονταν στὸν ἄερα, ἐπαιρναν φοιτὰ τὰ φοιτὰ κ' ἔβαναν καπνὸ τὶς σάρκες τῶν ζώων.

Ἡ VIII Μεραρχία ἀγωνίζεταν τώρα νὰ πάρει τὸ 669. Οἱ Ἰταλοὶ τὸ εἶχαν ὀργανώσει με στετασιμένα πολυβολεῖα, χαρακώματα, δύο σειρὲς σφαιροματωπύλεματα, αὐτόματα, ὄλων, καὶ οἱ πλεονεξίες του εἶταν ἀπότομες πύλω. Οἱ αἰχμάλωτοι εἶχαν πὸς ἔχει δοθεῖ ἐντολὴ νὰ μὴ κάνουν οὐτε σπιθαμὴ πίσω. Ἐίταν ἐκεῖ τέσσερα Ἰταλικά τάγματα με δύο ακόμα γιὰ ἐφεδρεία. Εἰδικὰ τάγματα ἀπὸ ρακίστες με αὐτόματα στέκονταν πρὸ πίσω, γιὰ νὰ ρίχνουν σ' ὅποιον ὑποχωροῦσε. Στὴν Ἐπισκοπὴ εἶχαν τουφεκισοὶ ἐφτά, που φοβήθηκαν ν' ἀνέβουν στὴ γραμμὴ τῆς μάχης γιὰ τὴ λιάκιζε τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ.

Ἀποφασίστηκε ἐπὶ ἐλιγμός ἀπὸ τὸ Μπουράτο, γιὰ νὰ γίνει ὑπερέκβαση τοῦ 669. Ὅμως μὴ φοβερὴ χιονοθύελλα, τὴ νύκτα ἀνάμεσα 29 καὶ 30, καθήλωσε τὶς δυνάμεις τῆς μεραρχίας. Ἐίταν γραμμένο νὰ ποτιστεῖ με πολλὸ αἷμα τὸ 669 στὶς τρεῖς — τέσσερες ἡμέρες καὶ νύχτες που ἀκολούθησαν.

Στὴν παραλιακὴ ζώνη ἐπιχειρήσεων, οἱ δυνάμεις τοῦ Ἀποσπάσματος Λιούμπα προχωροῦσαν ξεκαθαρίζοντας τὴν περιοχὴ Ἰσάμο δεξιὰ στὰ πανόψηλα βουνὰ τοῦ Τσομάνη. Ἀριστερὰ τους, οἱ βάλτοι εἶχανε ξεγειρίσει ἀπὸ τὶς βροχές, ἄντρος καὶ ζῶα βούλιαζαν. Ὅμως ἔδω ἡ προέλαση εἶταν κιώλας βαθεῖ: Τὰ ἑλληνικά τμήματα εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τῆς Μπίστριτσας.

Ὁ πόλεμος τώρα γίνονταν παντοῦ μέσα στὸ ἔδαφος τοῦ ἀντιπάλου.

Γύρω στο Πόγραδετς το τοπίο είναι άηχοχο: λιγοστός κάμπος, ακρολιμνιά και βουνά απότομα, κρεμαστά πάνω στη λίμνη. Βαθείς χαράδρες τὰ κέβουν δίωυθε, χώνονται σερπετές μέσα στα σπλάχνα τους. Οι άγριώπιπες άγγίζουν ζυστά με τὸ φτερό τ' άσπρογάλανα νερά της λίμνης, φεύγουν πάνω κρώζοντας. Έκει θ' άπόσπανε το δρᾶμα της μια από τις πὺλ άπορασιατικές, άγριες και γοργές φάσεις του άγόνου.

Η XVII Μεραρχία, υπό το στρατηγὸ Μπασιάκιν, άφου πρώτα πήρε θέση ανάμεσα στη IX και στη XII, είχε άπλώσει τὸ δεξι της κατά τὸ Πόγραδετς, γιὰ ν' άντικαταστήσει λίγο - λίγο τὴ XIII, ποὺ κατέβαινε τώρα σ' έφεδρεία. Στις 3 Δεκεμβρίου, ἡ νέα μονάδα μπαίνει στη μάχη με μιαν έπιθεση γιὰ τὸ ύψωμα 1532. Είναι, μετά τὸ 1292, τὸ άλλο κλειδί της τοποθεσίας, κλειδί άρκαθερό, γιὰτι οί πλαγιές του, άπότομες και φορτωμένες χιόνι, ξεκόβονται πελεκητές στὸ βράχο, κουβαλιασμένες από σπῆλιές, παγίδες γιὰ κείνον ποὺ θέλει νὰ παραβιάσει τὴν τοποθεσία.

Ο καιρὸς εἶταν άσχημος, χιονιάς βαρὺς, με καταχνιά πυκνωτάτη. Τὰ τμήματα της XVII ρίχτηκαν στὴν έπιθεση μ' ένθουσιασμό. Ο άγώνας κράτησε τέσσερες ώρες. Και θὰ εἶταν ἡ έκβαση τοὺ πολλὸ άμφίβολη άν δὲν σηματοδότηαν έκει ένα από τὰ πὺλ άλλουστα περιστατικά αὐτοῦ τοῦ πολέμου.

Ο διοικητὴς τοῦ 31ου συντάγματος άντισυνταγματάρχης έφεδρες δε μονίμων Μπασιάκος, παρὰ τὴν ἡλικία του, παρέσυρε ένα λόγο και κατόρθωσε νὰ σακαρωλώσει στη δυτική πλαγιά τοῦ 1532. Από έκει, με σθένια, κρεμίστηκαν οί άντρες τοῦ λόγου, κατέβηκαν στὸ δεξι πλευρό και στὰ νότια τῶν Ίταλων, τοὺς ρίχτηκαν αἰφνιδιαστικά, από λίγα μέτρα άπόσταση. Άκολούθησε άγρια συμπλοκή. Οί Ίταλοί, με κομμένο πιά τὸ δρόμο πίσω τους, έπρεπε ἡ νὰ παραδοθῶν ἡ νὰ χτυπηθῶν δίχως έπιδικά. Διάλεξαν τὸ δεύτερο, και είναι πρὸς τιμὴν τους. Μέσα στη λαχανιασμένη, σκοτεινή τους άπελπισία, πάσχισαν νὰ κρατηθῶν στὶς θέσεις τους με νόχια και με δόντια.

Στις δύμιση τ' άπομεινήμερο, δόλοληρο τ' όρεινὸ συγκρότημα τοῦ 1532 περνάει στὰ ἑλληνικά χέρια και μαζί τετρακόσιοι αἰχμάλωτοι, λάφυρα άρθωνα στὰ λογγή. Πάνω έκει όμως, στὸν ψηλὸ τὸ βράχο, μετά τὴ μάχη, βρέθηκαν στρατιώτες Έλληνες και Ίταλοί λοχισμένοι μεταξύ τους, ἑλόρθοι ακόμα. Η παγωνιά τοὺς εἶχε κρουσταλλιάσει σὲ συμπλέγματα μελανιασμένα.

Τις ἡμέρες ποὺ άκολούθησαν, συνεχίστηκε ἡ κατάληψη ύψωμάτων στὰ βόρεια τοῦ 1532. Μέσα τ' άνήμερη χιονοθύελλα, δυὸ τάγματα εξόρμησαν στὶς

11 τὸ πρωί της 9ης Δεκεμβρίου και πήρανε τὸ «τραπεζοειδές» ύψωμα στὰ νοτιοανατολικά τοῦ χωριοῦ Καλιβάτοι. Δεξιότερα, παρὰ τὴν έπίμονη άντίσταση τοῦ έθροῦ, πάρθηκε γιὰ μια στιγμή ένα μέρος από τὸ «πεταλοειδές» ύψωμα, ισχυρότατη όμως έθβρική άντεπιθεση ματαίωσε τὴν ολοκλήρωσή του. Στὰ νοτιοδυτικά, ἡ IX Μεραρχία εἶχε ξεκαθαρίσει τὴν Κάμια, εἶταν πιά έγκατεστημένη πάνω της άμυντικά. Ο καιρὸς χειροτέρευε επικίνδυνα, πάμπολλοι άντρες πάθαιναν κρουσπηγήματα, σημειώθηκαν και κάμποσοι θάνατοι από τὸ κρύο. Τὸ Γ' Σώμα Στρατοῦ διέταξε προσωρινή άναστροφή στὶς έπιθετικές έπιχειρήσεις και μόνο διατήρησε τὸν δρόμο εἰς τὴν παρθή.

Άλλά εἶταν γιὰ τὴν ώρα άρκετά. Τόσα ποὺ νὰ ρίξουν σ' άπόγνωση τὴν ἱταλική ἡγεσία. Κιόλας στὶς 18 Νοεμβρίου, Ο Τσιάνο σημείωνε στὸν 'Ημερολόγιό του : « Οί ἡττες διαδέχονται τις ἡττες στὸ άβανικό μετωπο. Φοβάμαι πὸς θὰ χρειαστεί νὰ ύποχωρήσουμε α βόσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου » σὲ νέες άμυντικές θέσεις. Καταλαβαίνει κανένας πόσο τέτοιες ὁμολογίες θὰ εἶταν ὀδυνηρές γιὰ έναν άνθρωπο ποὺ εἶχε πάρει ουσιαστικά τὴν πρωτοβουλία αὐτοῦ τοῦ πολέμου, με' αποτέλεσμα ν' αποκληθεῖ ἡ έστρατεία της Άλβανίας από τοὺς Γερμανοὺς αὐ πολέμου τοῦ Τσιάνου.

Τὸ πάρομο τοῦ Πόγραδετς και της Κάμιας, άνοιγε τώρα τὸ δρόμο πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ άπάνω Σκούμπη και τὸ Έλβασάν. Τὸ βράδι της 3 Δεκεμβρίου, ὁ αρχιστρατηγὸς Σοντοῦ στέλνει ένα τηλεγράφημα εκτενέστατο στὸν Μουσολίνι ὅπου τοῦ άναφέρει πὸς τὸ Πόγραδετς χάθηκε. Τονίζει πὸς ἡ κατάσταση τῶν δύο ἱταλικῶν στρατιῶν της Άλβανίας είναι τραγική και ύποστηρίζει : « ὅποιαδήποτε στρατιωτικὴ ενέργεια, με σκοπο ν' αντίδράσει στὴν κατάσταση ποὺ έχει δημιουργηθεῖ, είναι πιά άδύνατη και ἡ διευσθέτηση πρέπει νὰ γίνει μόνο με πολιτική παρέμβαση ». Αὐτὸ σημείωνε άνάγκη νὰ ζητηθεῖ άναχωρήσει. Τὰ άπομνημονεύματα τῶν στρατηγῶν Πρίκολο και Άρμελλίνι, καθὸς και τοῦ Τσιάνου, μὰς δίνουν σ' έναργότατη εἰκόνα τὰ ἱστορικά γεγονότα ποὺ άκολούθησαν.

Όταν τὸ πρωί της 4ης Δεκεμβρίου ο Πρίκολο πήγε στὸ γραφεῖο τοῦ Μουσολίνι γιὰ τὴ συνθησιμένη του άναφορά, βρέθηκε στὸν προθάλαμο συγκροτημένους τοὺς περισσότερους ύπουργοὺς με συζητοῦν μ' έξάψη και ζωηρὸς χειρονομίες. Περισσότερο άπ' ἑλους φώναζε ο Τσιάνου. Τὸ ἑνω πρωί, πολὺ καιρὸς, λίγο μετά τὰ ἑξημερώματα, τὸν εἶχε πάρει στὸ τηλέφωνο ο νέος Ὑφυπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ὁ Σορτίσε, και τοῦ εἶχε άναγγεῖλει πὸς οί Έλληνες μπήκανε στὸ Πόγραδετς, διέσπασαν τις ἱταλικές γραμμές. Ο Σοντοῦ ζητάει πολιτική παρέμβαση.

Και άρρηγεται τώρα ο Τσιάνου, στ' Άπομνημονεύματά του : α' Ο Μουσο-

λίνοι με καλεῖ στὸ Παλάτιο Βενέτια. Τὸν βρίσκω ἀποθηρραμένον ὄσο καμψίμα ἄλλη φορά πρὶν. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη διέξοδος, μοῦ λέει. Εἶναι παράδοξο καὶ γελοῖο, ἀλλὰ εἶναι γεγονός. Πρέπει νὰ παρακαλέσω τὸν Χίτλερ νὰ γίνῃ ἀναχωρῶν ».

Ἐν τῷ τοιαύτῳ ἰσχυρίζεται πὸς ἀπάντησιν : « Αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον. Οἱ Ἕλληνας θὰ ζητήσουν σὰν πρῶτο ὄρο τὴν προσωπικὴν ἐγγύησιν τοῦ Φύρερ ὅτι ποτὲ πάλι δὲν θὰ γίνῃ ἀπόπειρα ἐναντίον τους. Θὰ προτιμοῦσα νὰ φυτῶσιν μὴ σφαιρὰ στὸ κεφάλι μου παρὰ νὰ τηλεφωνήσω στὸν Ρίμπεντροπ. Εἶναι ποτὲ δυνατό νὰ ἔχωμε ἠττηθεῖ ὀριστικῶς ; Μήπως ὁ ἀρχιστράτηγος κατέθεσε τὸ ὄπλον πρὶν τὰ καταθέσωσι οἱ ἄντρες του ; Δὲν εἶμαι οὐ θέση νὰ κάνω στρατιωτικὰς ὑποδείξεις, ἀλλὰ ἡ ἀσπληρὴ λογικὴ μοῦ λέει ὅτι, ἂν δὲν ἔρχομαι ἀκόμα ἡ φύγῃ τοῦ πανικοῦ, πρέπει νὰ ἐγκατασταθῆ ἓνα προγεφύρωμα στὸν Αἰλιώνα καί, μὲ νέας δυνάμεις, μὴ γραμμὴ ἀσφαλείας στὸν ποταμὸ Σκοομίτη. Ἐκεῖνο ποῦ ἔχει σημασία σήμερα, εἶναι νὰ ἀντισταθῶμε καὶ νὰ μείνωμε στὴν Ἑλλάδα. Ὁ καιρὸς θὰ μᾶς φέρῃ τὴ νίκη. Ἄν ὅμως τὰ παρατήσωμε τώρα, θὰ εἶναι τὸ τέλος ».

Ἐὸ Μουσολίνι πείσθηκε, ἀποφάσισε νὰ κάνει μὴν ἀκόμα προσπάθεια. Θὰ ἔστειλε στὸ μέτωπο τὸν στρατηγὸ Ὀύγκο Καμπαλλέρο, ποῦ εἶχε ἀντικαταστήσει στὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου τὸν Μπαντόλιο. Σὲ λίγο ὅμως ἔχασε πάλι τὸ θάρρος του.

— Κάθε ἄνθρωπος, εἶπε, πρέπει νὰ κάνει ἓνα μοιραῖο λάθος στὴ ζωὴ του. Ἐγὼ ἔκανα τὸ δικό μου ὅταν πίστεψα στὸν Βισκόντι Πράσκα. Πῶς ὅμως νὰ τὸ εἶχα ἀποφύγει ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος φαινόταν τόσο βέβαιος γιὰ τὸν ἐναυτοῦ καὶ ὅταν ἄλλοι οἱ ἐνδείξεις μᾶς εἰδείχναν πὸς πρέπει νὰ εἰμαστε βέβαιοι ; Τὸ ἀνθρώπινο ὄψος ποῦ ἔχω στὴ διαθέσει μου εἶναι ἀρχηστὸ καὶ ἀνάλογο.

Στὸν προβάλωμο, ὅλοι εἶχαν βρεθεῖ σύμφωνοι πὸς δὲ ἔσκηπε νὰ γίνεταί λόγος γιὰ τέτοια λύση. Θὰ βύθιζε τὸ ἰταλικὸ ἔθνος γιὰ αἰῶνας ἀλόκληρους στὴ ντροπὴ — γράφει ὁ Πρίκολο. Λίγη ὥρα ἀργότερα, μῆτε καὶ αὐτὸς στὸ γραφεῖο τοῦ Μουσολίνι, γιὰ τὴν ἀνακορὰ του. Τὸν βῆκε ἐρεθισμένον καὶ ἐκνευρισμένον ὄσο ποτὲ ὄλιτο.

— Εἶδατε τὸ τηλεγράφημα τοῦ Σοντού ; ρώτησε τὸν Πρίκολο.

— Μάλιστα, Ντοῦτσε.

— Καὶ τὴν πρότασιν νὰ ζητήσωμε, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, ἀναχωρῶν ;

— Παρὰ νὰ ζητήσωμε ἀναχωρῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, δὲν εἶναι προτιμότερον νὰ φύγωμε ἀμέσως ὅσοι εἰμαστε ἐδῶ γιὰ τὴν Ἀλβανίαν καὶ νὰ σκοτωθῶμε ἐπὶ τόπου ;

— Ἐχετε ἀπόλυτα δίκην. Δὲν θὰ ζητήσωμε ἀναχωρῶν.

Καὶ συμπεραινεῖ ὁ Πρίκολο :

« Εἶταν ἡ πρώτη πολὺ σοβαρὴ καὶ ἐπίσημη ἀναγνώρισις γιὰ τὴν τρομερὴν στρατιωτικὴν κρίσιν τῆς πολεμικῆς μας ἱστορίας καὶ γιὰ τὴν ἀνικανότητά

μας νὰ τὴν ἀντιμετωπίσωμε. Τόσο ἀπροσδόκητη εἶταν ἡ καταστροφὴ, καὶ μαζὶ τόσο τραγικὴ, ποῦ μᾶς ἔφερε ὄλους σὰ χαιμῶνους ».

Ἐὸ Μουσολίνι εἶχε περὶ κλεινόντας τὴ συνομιλίαν ἐκείνη :

— Μὲ βλέπετε ἀκόμα σχετικῶς ἡμερο. Κι' ὅμως νιώθω μέσα μου νὰ ξεσκιέται ἡ καρδιά μου σὰ νὰ μοῦ δίνουν μαχαίριές ».

Δὲν εἶχε ἄδικο ὁ Τοσιάνο νὰ προτιμᾷ τὴν αὐτοκτονίαν ἀπὸ μὴ προσφυγὴ στὸν Ρίμπεντροπ. Διακαπνίτε ἡμέρας πρὶν, εἶχε πείσει τὸν Ζάλτσμπουργκ, ὅσο εἶταν φανερὸ πὸς τὸν κάλεσαν γιὰ νὰ δώσει ἐξηγήσεις γιὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας στὴν Ἑλλάδα. Σημείωνε λοιπὸν τότε στὸ ἡμερολόγιόν του : « Μὴ ἀρκετὰ ἐνοχλητικὴ συνάντησις μὲ τὸν Ρίμπεντροπ στὸ Ζάλτσμπουργκ. Οἱ Γερμανοὶ φαίνονται πολὺ διασπασθέντες. Τὸ ἀπόγευμα συνάντησα τὸν Χίτλερ στὸ Μπέργκχοφ. Ἀτμόσφαιρα βαρεῖα. Εἶναι ἀπιστιόδοξος καὶ πιστεύει πὸς ἡ κατὰστασις ἔχει ἐπιδεινωθεῖ ἀπὸ τὰ γεγονότα στὰ Βαλκάνια. Προσπαθῶ ν' ἀπαντήσω ἀλλὰ δὲν μὲ ἀφήνει νὰ μιλήσω ».

Κι' ὅμως, νέα ταπεινώσις, χειρότερη ἀπὸ τὴν τότε : Ἐναντικατέστη τὴν ἀπειθῆ καὶ πάλι στὸν Ρίμπεντροπ, καὶ μὲ περισσύτερας ἡττες στὸ ἐθνικὸν του παθητικόν. Διέταξε τὸν πρεσβυτὴ τῆς Ἑλλάδος στὸ Βερολῖνον Ἐλφριέρι νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴν Ρώμην, ὅπου ἔφυγε νὰ βρισκείται, καὶ νὰ πάει νὰ παρακαλέσει τοὺς Γερμανοὺς νὰ βοηθήσουν τὴν Ἑλλάδα.

Ἐὸ Ἐλφριέρι φτάνει στὸ Βερολῖνον στίς 7 Δεκεμβρίου. Πηγαίνει ἀμέσως στὸν Ρίμπεντροπ. Ἐκεῖνος ἀπαντεῖ μὲ ὑπεκρινάς. Ἡ συζήτησις γίνεται σὲ τὸνο ἐχθρικό σχεδὸν ἀπὸ τὸν Γερμανὸν ὑπουργόν. Ὁ Ἐλφριέρι δὲν ἔχει ἄλλη διέξοδος παρὰ νὰ προσφύγῃ, τὴν ἄλλη μέρα, στὸν Χίτλερ.

Τοῦ ἐκθέτει, χωρὶς περιστροφές, τὴν καταστροφὴ τῆς Ἀλβανίας. Δὲν κρύβει τίποτα καὶ καταλήγει σὲ μίαν ἐκλογίην γιὰ ἐπείγουσα βοήθειαν. Ὁ Χίτλερ ταραχτήκε. Ἄφησε μέσα σὲ λίγα λόγια νὰ γίνῃ αἰσθητὴ ἡ ὀργὴ του, ἡ γνῶμη ποῦ εἶχε γιὰ τὸν ἀνάξιον συνεταιρὸν του, γιὰ τὴ μαχητικὴν ἀξίαν τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ. Ἐξήγησε πὸς ἀκόμα δὲν εἶταν ἔτοιμα τὰ σχέδια γιὰ μίαν ἐπιχείρησιν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, τὰ μεταφορικὰ ὅμως ἀεροπλάνια δὴλωσε πὸς θὰ μπορούσαν ἀμέσως ν' ἀναλάβουν δράσιν. Στὸ τέλος, ζήτησε νὰ συναντηθεῖ τὸ ταχύτερον μὲ τὸν Μουσολίνι.

Λίγες μέρες ἀργότερα, μὴ ὀμάδα ἀπὸ σαρανταεὶνὰ ἀεροπλάνια Γιούγκερς μετέφεραν στρατὸ καὶ ἐπὶδία ἀπὸ τὴ Φόντσια τῆς Ἑλλάδος στὸν Αἰλιώνα καὶ στὸ Δυρράχιον.

Τὸ σχέδιον βοήθειαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα εἶχε ἀποφασισθεῖ ἀπὸ τὸν Χίτλερ καὶ ἐπικαλυθεῖ.

Στὸ μεταξύ, ὁ Γερμανὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος στὴ Ρώμην στρατηγὸς

φόν Ρίντελεν, κατά διαταγή του Χίτλερ, έφρευε στις 10 Δεκεμβρίου για την 'Αλβανία, με σκοπό να μελετήσει επί τόπου την εκεί κατάσταση. Στην έκθεση που υπέβαλε δυο ημέρες αργότερα, έριοστούσε την προσοχή στη διάσταση που υπήρχε ανάμεσα στα όσα είχε πει ο 'Αλιέρι και στα όσα διατεινόταν η 'Ανωτάτη στρατιωτική Ιταλική Διοίκηση. 'Η τελευταία αυτή, ο Καβαλλέρο δηλαδή κι' ο Πρίκολο, πολύ αισιόδοξοι, έτοιμαζαν τα σχέδια για μιαν άπορασιστική επίθεση που θα γινόταν την άνοιξη. Δεν τους χρειαζόταν στρατός, έλεγαν. Μεταφορικά μέσα ήθελαν μόνον, έφρόδια κι' αεροπλάνα.

'Η έκθεση φόν Ρίντελεν κλονίσε τον Χίτλερ. Τα σχέδια γι' άποστολή γερμανικού στρατού στην 'Αλβανία άπορασίστερη ν' αναβληθούν ως πού να ξεκαθαριστεί η εκεί κατάσταση. Διαφορετική όμως αντίληψη είχε η Ιταλική ηγεσία : Στα τέλη Δεκεμβρίου, ο 'Ιταλός στρατιωτικός ακόλουθος στο Βερολίνο θα συναντήσει τον στρατάρχη Κάιτελ και θα του ζητήσει έστω κι' ένα γερμανικό σύνταγμα πεζικού. Αυτό, λέει, θα ήταν σε θέση να σταθεροποιήσει την κατάσταση, ν' ανυψώσει το ήθικo του Ιταλικού στρατού και να ρίξει το ήθικo των 'Ελλήνων.

'Ο Κάιτελ άπόρησε για τη μεταστροφή. 'Επιφυλάχτηκε να συνηνοηθεί με τον Χίτλερ, κι' εκείνος δέχτηκε να μελετήσει το ζήτημα.

'Από τη στιγμή αυτή κιόλας άρχισε ν' άχνουργάρεται στον όρίζοντα, κι' άς μών το ύποπτεούνταν οι 'Ελληνες, η γερμανική άπειλή.

'Εκεί άπάνω, στα βουνά της Βόρειας 'Ηπειρού, ό έλληνικός στρατός συνέχιζε τον άγώνα του. 'Η Χ Μεραρχία δρούσε στην περιοχή βορειοδυτικά της Κορυτσάς και είχε επεκταθεί νοτιότερα, στην όροσειρά της 'Οστραβίτσας. Την έβλεπασε στις 22 Νοεμβρίου. 'Από την 1η Δεκεμβρίου και πέρα, προωθείται σε βαθμιαία όλο και βορειοδυτικότερα, προς τη Μογλιτσα, παρά την αντίσταση του έχθρου και την κακοκαιρία. 'Ός τις 10 Δεκεμβρίου, έχουν παρθεί τα χωριά Γκότσσι, Πριετόπαπυ, 'Οπαρ, Μαζέρας, πέρα από την πανώψηλη 'Οστραβίτσα. Μετά τη Μογλιτσα, άποστολή της Χ Μεραρχίας θα είναι να προχωρήσει όσο μπορεί βαθύτερα στις κοιλάδες των ποταμιών Δεβόλη και Τομορίτσα, προς το 'Ελβασόν.

Το Β' Σώμα Στρατού, στο κεντρικό μέτωπο, είχε σε πρώτη γραμμή, από Βοριά σε Νότο, την V Μεραρχία πεζικού, την Ταξιαρχία 'Ιππικού, την I Μεραρχία και τη Μεραρχία 'Ιππικού. Μία 1η Δεκεμβρίου, το 'Απόσπασμα Γιαννακοπούλου, από δυο τάγματα και μιά πυροβολαρχία, συγκεντρωμένο στα βόρεια του Μέλι Κόλλας, επιτίθεται με πρωτοβουλία του διοικητή του προς το Κιάφε Κορτσές, παίρνει το Σεροπολί στα νότια των 'Ιγυλών και τους κόβει το δρόμο προς τα δυτικά. Είναι το τέλος της μάχης του Φράσσερι. Οι

'Ιταλοί αναγκάζονται να το εγκαταλείψουν και να τραβήξουν πέρα, για την Κλεισούρα.

'Η I Μεραρχία παίρνει το Κοστρέτσι και το 'Ογκρένι. 'Η Μεραρχία 'Ιππικού τη Λούπσκα. Τώρα η γέφυρα και η πόλη της Πρεμετής βρίσκονται κάτω από τα πυρά του έλληνικού στρατού. Σκοτώνεται εκεί ο Διαρχος Τζαβέλας, άπόγονος της Ιστορικής οικογένειας άγωνιστών από το Σούλι, ένας από τους πολλούς Τζαβελίους που έχουν πείσει στο πεδίο της μάχης. Στις 3 Δεκεμβρίου όμως, ώρα 10 το πρωί, οι 'Ελληνες μπαίνουν στην Πρεμετή.

Το Β' Σώμα Στρατού είχε τώρα πληροφορίες πώς ο έχθρος όργανώνει έντατικά την τοποθεσία μπροστά στο στενό της Κλεισούρας. Διατάσσονται οι Μεραρχίες XI και X, καθώς και η V Ταξιαρχία, να ενεργήσουν το γρηγορότερο για την εκπόρθηση της γραμμής Βαρυμπόπι - Φρέταρι - Σαβράνι - Γαρονί, που προσαίσιμα είναι στην Κλεισούρα. 'Απάντι τους βρίσκονται η άνασυρροτμήνη Τζούλια, η Μονέντα, τρία συντάγματα Βερσαλλιέριοι, το μεγαλύτερο μέρος της Μεραρχίας άλπινοτών Πουστέρια, το πυροβολικό των Κεντάδρων και κάτω τριάντα άρματα μάχης.

'Ενώ όμως το Β' Σώμα προσκατολιζόταν προς την Κλεισούρα, το Α' Σώμα παραβίαζε τις πύλες της κοιλάδας του Δρίνου. Πού βρισκόταν ο κύριος έγκος του Ιταλικού στρατού ; — αυτό ήταν τώρα το έρώτημα. 'Η άμυνά του φανερό πώς γίνεται με ισχυρές όπισθοφυλακές, που έχουν πείσει τα περάσματα για να κερδίσουν χρόνο. Πιθανότατα την κύρια αντίστασή τους οι 'Ιταλοί λογάριζαν να την προβάλουν στη γραμμή Τεπελέν - Κλεισούρα. Είναι το μεγάλο φυσικό έχυρο. Πριν άπ' αυτό, δεν υπάρχει άλλη τοποθεσία κατάλληλη για άμυνα μέχρις εσχάτων. 'Αλλά έπρεπε και να κρατηθούν στο μεταξύ με κάθε θυσία τους 'Αγίους Σαράντα και τ' 'Αργυρόκορτο, γιατί το πάρισμά τους από τους 'Ελληνες, έκτός από την πρακτική σημασία της άρτηρας που τα ένώνει, θα ήταν και βαρύ πλήγμα για το δικό τους ήθικo.

Το Α' Σώμα είχε μια διάταξη μετώπου άόυμφορη : Μά άπλωμένο εμπρός το δεξί του, έπαινε σ' εύθεία γραμμή από τον 'Αϊω στην 'Αδριατική, κάτω 65 χιλιόμετρα. 'Ανάπτυγμα τεράστιο. Δεξιά, η II Μεραρχία άγωνιζόταν στα δύο πλευρά της μακροστόνης, άγριας Νεμέρτσας, ενώ τμήματά της βρίσκονταν στο άνατολικό στόμιο του στενού της Σούχας. Γύρω στην Κακαβιά κι' άντικρυ στο Μπουράτο η VIII Μεραρχία έκανε άβάνες σολήνας να λυγίσει την Ιταλική αντίσταση, αλλά το πεζικό προτιμούσε να θυσιάζεται επί τόπου παρά να υποχωρήσει. Νοτιότερα, είχε μπει στον άγώνα η III Μεραρχία. Στον παραλιακό τομέα τέλος, το 'Απόσπασμα Λούμιτσα, άφου είχε πάρει τα βουνά του Τσαμκντζή, βρισκόταν στην άνατολική όχθη της Μπίστριτσας κι' άντικρυς πιά τους 'Αγίους Σαράντα.

*Αλλά ή πόρτα πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Δρίνου δὲν θὰ μπορούσε νὰ παραβιστεῖ με τὶς μεταωπικὲς μόνο καὶ πολύνεκρες ἐπιθέσεις τῆς VIII Μερραρχίας. Οἱ ἀγώνες στὸ Μπουράτο, οἱ ἐξορμήσεις γιὰ νὰ παρθεῖ τὸ 669, γίνονταν ἔχω μόνον ἀπέναντι σὲ ἰσχυρότατο ἀντίπαλο, ἀλλὰ καὶ κάτω ἀπὸ καιρὸς συνθήκες ἀπάνθρωπες. Τὸ χιόνι ἀνέβαινε ἀδιόκοπα, ἔφτανε τὸ ἕνα μέτρο, ὁ βορρῆς δυνάμουνε, θέρριζε πάνω στὰ ὑψόμενα, χιονοθύελλες ἐξοπαζαν τρομερὲς καί, μέσα στὴν αὐγή, βρέθηκαν ἐκεῖ οἱ πρῶτοι νεκροὶ ἀπὸ τὸ κρῦο, με τὸ δαχτυλὶό τους στὴ σκανδάλη τοῦ βόλου, φρουροὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ὑπερτάριοι. Ἐνας μόνον τρόπος εἶταν νὰ ἐξερριχθεῖ ὁ ἔχθρος ἀπὸ τὸ Μπουράτο: νὰ πραγματοποιηθεῖ ὁ πολυβρόλιτος ἐλιγμός ἀπὸ τὸ στενὸ τῆς Σούχας. Αὐτὸν ἀπορασί-στρον νὰ ἐπιχειρήσει εἰδικὸ ἀπόσπασμα, με διοικητὴ τοῦ τὸν ἀντισυνταγμα-τάρχη Πανουσανία Κατσότα.

Τὸ Ἀπόσπασμα ξεκίνησε ἀπὸ τοὺς Δρυμάδες στὶς 2 Δεκεμβρίου με μπρὸς τὸ ἱππικὸ. Ἡ περιοχὴ εἶταν βουνόσια, ἀφιλόξενη, δίχως δρόμους· ὁδηγοὶ δὲν μπόρεσαν νὰ βρεθοῦν μέσα στὸ ἀβανικὸ ἔδαφος, οὐ τελευταῖες βροχὲς εἶχαν μουλιάσει τὴ γῆ, τὴν εἶχανε κάνει γλιστερή, βούρκο. Τὰ φορτωμένα μολύβια βούλιαζαν καὶ δὲν ἔλεγαν πιά νὰ ἐκκολληθῶν. Τὸ Ἀπόσπασμα Κατσότα, ὡς πού νὰ φτάσει στὸ ἀνατολικὸ στόμιό τῆς Σούχας, βραδιάστηκε. Ἐκεῖ, βρήκε ἐγκατεστημένο τὸ τάγμα πού εἶχε ἀπωθηθεῖ τὴν προηγούμενη ἡμέρα ἀπὸ τοὺς Ἴταλοὺς. Τὸ ἀπόσπασμα Κατσότα προχώρησε, μπῆκε στὸ στενὸ καὶ κατακλιίστηκε γιὰ τὴ νύχτα στὸ χωριὸ Σέλτσκα.

Παράλληλα, μιὰ ἄλλη κίνηση γινόταν ἀπὸ τ' ἀριστερά, ὑποβοηθητικὴ τοῦ ἐλιγμοῦ: Τὸ Ἀπόσπασμα Στεφανάκου ὄδευε πρὸς τὸ διάσπλο πού βρίσκειται βορεινὰ ἀπὸ τὸ 1650, με σκοπὸ νὰ πάρει τὸ Λάιμποτβε Κρίκιτ, νὰ χτυπήσει καὶ τὸ πύρρὸ τὸ Λιμπούσκο καὶ τὴ μεγάλη δημοσιὰ πού ἀνεβαίνει ἀπὸ Κκακβαῖ σ' Ἀργυρόκαστρο. Τὴ νύχτα, ὁ Κατσότα σὺναξε τοὺς χωρικοὺς τῆς Σέλτσκας, φέρτωσε φαντάρους καὶ ντόπιους, μαζὶ καὶ τὶς γυναῖκες, με πολυ-βόλα, πυρομαχικά, τοὺς προεταξε νὰ σκαρφαλώσουν στὴ δεξιὰ πλαγιὰ τοῦ στενοῦ, βράχο τὸ βράχο. Ὅπως νὰ κάνουν, ὅποια κι' ἂν βροῦν ἀντίσταση, νὰ ξημεροῦθουν στὰ ὑψόμενα πού ὀρίζουν τὴ δυτικὴ ἐξοδὸ τῆς Σούχας, πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Δρίνου.

Εἶναι πλαγιὰ κορτῆ, γρεμέος. Μέσα στὴ νύχτα, ἔταν κι' ὁ τελευταῖος ἰσκιος φαντάρου ἢ χωρικοῦ ἐξαραιίστηκε με κίπο ἐκεῖ ψηλὰ στὸν ἀνήφορο, αὐτοὶ πού ἀπόμειναν κάτω στὸ χωριὸ ἀναρωτήθηκαν ἂν οἱ φευγάτοι δὲν θὰ ἐξουανχιστοῦν στὰ βουνὰ καὶ στὸ σκοτάδι, γιὰ νὰ ἐξοντωθοῦν ὕστερα ὡς τὸν τελευταῖο ἀπὸ τὰ ὄχυρωμένα ἐκεῖ γύρω τμήματα τοῦ ἔχθρου. Ξεκουκίζονταν ἀργὰ ὁ ὄρος τῆς νύχτας, φορτωμένες ἀγωνία. Σὰν ἔπαυσε νὰ ξημερώνει καὶ μοσκοβόλησε τ' ἀγιάδι τοῦ ὄρθρου, ἀκούστηκε πέρα, μακριὰ, στὴν ἠχησιὰ τοῦ βουνοῦ, τὸ βαρὸ βήξιμο τοῦ πρῶτου πολυβόλου. Ἄλλα βιάστηκαν τὸ κατό-πι του. Ὁ Κατσότας ἔστησε τ' αὐτί. Τὸ βουνὸ ἀντιβούλιζε τὰρα σύγκορρο με ἀπὸ

τὸ σφυροκόπημα· ἔττανε πολυβόλα Χότσκις, πολυβόλα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, καὶ γνώριζες ἀπὸ τὸ βρόντο τους. Τότε οἱ ἄντρες τῆς Σέλτσκας ἀνάσταν, φέ-ρεσαν τὰ κρῆνη τους, ἐσφιξαν τὶς ζωστήρες με τὶς παλάσσες καὶ ξεκίνησαν.

Οἱ Ἴταλοὶ, δύο τάγματα, στὰ ὑψόμενα ἀνατολικὰ τοῦ χωριοῦ Σούχα, εἶχαν αἰφνιδιαστεῖ ἄσχημα, ὑποχωροῦσαν. Ἡ τύχη τοῦ στενοῦ εἶχε κιόλας κριθεῖ. Τὴν ἄλλη μέρα παίρνεται ὁ Στεργκοπούλι, τὸ χωριὸ πού φυλάει τὴν εἰσοδὸ τοῦ στενοῦ ἀπὸ δυτικὰ, ἐνῶ τὸ ἱταλικὸ πυροβολικὸ ἀγωνίζεται ν' ἀνα-γαίσει τὴν ἑλληνικὴ ἐπίθεση καὶ ρίχνει ἐκατοστήριες τὰ βλήματα. Μάταια. Τὸ Ἀπόσπασμα Στεφανάκου, στὸ μεταξύ, ὕστερα ἀπὸ φοβερὰ ἐπικίνδυνη ἀναρρίχηση, εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸ Λάιμποτβε Κρίκιτ. Στὶς 4 Δεκεμβρίου τὸ πρῶτ, οἱ Ἴταλοὶ ἔδειαζαν τ' Ἀργυρόκαστρο.

Ἐνῶ ἡ II Μερραρχία παρεβίαζε τὸ στενὸ τῆς Σούχας, ἡ VIII συνέχιζε παράλληλα τὶς ἀκατάβλητες προσπάθειες τῆς νὰ ρίξει τὸ Μπουράτο καὶ τὸ 669, πού εἶχαν καθυλοῦσι στὴ μεθόριε τῆς δυναμείας τῆς. Οἱ ἀπώλειες εἶταν πολλές, ἡ κακοκαιρία δυσκόλευε τὶς ἐπιχειρήσεις, τὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ ὄμως ἐπέμεινε στὸ σύστημα τὸ, τὶς μεταωπικὲς ἐπιθέσεις, τὶς πολύνεκρες.

« Κατὰλέβατε τάχιστα — τῆλεσπῶν τὸ Σῶμα τὴ νύχτα τῆς 2 πρὸς 3 Δε-κεμβρίου στὴ Μερραρχία — καὶ ἄνευ ἀναβολῆς ὑψόμενα Μπουράτο καὶ ἀναφέρατε ἐνὸς νυκτός ἐκτέλειον. Ὁλοκληρώσατε πρὸ τῆς ἑω κατὰλήθην 669 καὶ συνε-χίσατε ἐνέργειαν πρὸς Ἐπισκοπὴν - 505 οὔτινος ἢ πτώσις δέον νὰ ἐπιτευθῆ ἐνὸς τῆς ἡμέρας ».

Ἄλλὰ στὸ Μπουράτο τὸ χιόνι εἶχε φτάσει τὸ ἐνάμισιο μέτρο· τὰ προχω-ρημένα ἑλληνικὰ τμήματα εἶχανε κερχῶναι νὰ προωθηθοῦν τ' ἀπόγεμα ἰσαμε τετρακίσια - πεντακίσια μέτρα ἀπὸ τὴν κορυφογραμμὴ, με χιονοθύελλα ὄμως τὰ εἶχε σταματήσει. Πέρασαν τὴ νύχτα μέσα σ' ἐκείνη τὴ θεομηνί, πὸ 1500 μέτρα ὕψος. Νέα ἐξόρμησις τὰ εἶχε φέρε σ' ἑκατὸ μέτρα ἀπόσταση ἀπὸ τὰ ἱταλικά χαρακώματα, ἀλλὰ τὰ πύρρὰ τοῦ ἔχθρου εἶταν ἐξοντωτικά, πυροβολικὸ, αὐτόματα, ὄμοιο, ὄμοιο ἐκαίαν τὶς χιονισμένες βουνοπλαγιές. Ἀπαντᾷ λοιπὸν ἡ Μερραρχία στὸ Σῶμα Στρατοῦ: « Νυκτερινὴ ἐπιχειρῶσις κατὰ Μπουράτο ὡς καὶ ἐνέργεια κατὰ 669 πρὸς ἀλοκλήρωσιν του πρὸ τῆς ἑω καθίσταται δυσχερὴς ἂν μὴ ἀδύνατος λόγῳ φύσεως τοῦ ἔδαφους, ἀφῆθου χιόν-νος καὶ καταστάσεως. Τὰ τμήματα τῆς Μερραρχίας εἶναι λιαν ἐξηγητημένα ἀριθμητικῶς καὶ σωματικῶς ἐνεκα τῶν ἀπὸ τεσσαρακοθημέρου συνεχῶν ἀγών-ων, διατεθέντων ἀπάντων τῶν τμημάτων τῆς Μερραρχίας εἰς τὴν πρῶτην γραμμὴν. Ἐπίθεσις συνηχισθησεται ἄμα τῆ ἑω ».

Εἶτανε δύο ἱταλικά τάγματα ἐκεῖ - ἀπάνω στὸ Μπουράτο, ἄλλα δύο στὸ 669. Στὸ Λιμπούσκο καὶ στὴν Ἐπισκοπὴ ἐφεβεία ἄλλα τῶσα τάγματα

μέ πυροβολικό. Συρματοπλέγματα, χαρακώματα, πολυβολεία, κλαδοτομίες σε βάθος είκοσι ως σαράντα μέτρα έκανον το βουνό και τὸ ύψωμα άπροσιπ- λαστα. Διαταγή τοῦ Τζέλοβο πρὸς τις διοικήσεις τῶν Ἰταλικῶν Μεγάλων Μονάδων εἶπε: « Εἰς ἐκάστην τῶν διαβάσεων Λογάρας, Τεπελένι, Κλεισιού- ρας, καὶ ἐγκατασταθῆ ἀπὸ τῆς ὑπέρρας τῆς σήμερον μερίμνη τῶν ἀρμοδίων διοικήσεων σταθμὸς ἐλέγχου τῶν Σωμάτων ὑπὸ ἀξιωματικῶς, μὲ τὴν ἐντολήν νὰ συλλαμβάνουν πάντα στρατιωτικὸν ὕποπτον φυγῆς ἐκ τῆς γραμμῆς. Νὰ διαταχθῆ ὅπως ἐκ τῶν ἐνόχων καὶ ὕποπτον τυρεκίζεται αὐθαρεῖ ἐς ἐπὶ δέκα, οἱ δὲ ὑπόλοιποι νὰ μεταφέρονται εἰς τὴν γραμμὴν καὶ παραπέμπονται εἰς ἔκτακτα στρατοδικεῖα. Τὰ αὐτὰ μέτρα καὶ διὰ τοὺς ἐπιστρατευθέντας ἐργάτας.

Ἄλλὰ ἡ κατ'ἐλήρη τὸ Μπουράτο καὶ τοῦ 669 γίνονταν πιά γιὰ τὴν VIII Μερραρχία κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀναγκαιὰ: ζήτημα τιμῆς. Γιὰ νὰ κανονιστῆ ἡ βολή τοῦ βαρέως πυροβολικοῦ ποῦ δὲ ὑποστηρίζει τὴν τελικὴ ἐξόρμησιν, ὁ ταγματάρχης Ι. Παπαρόδου προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τις γραμμὰς τοῦ πεζικοῦ καὶ στήνει τὸ παρατηρητήριόν του ἴσια πᾶνω στὸ Μπουράτο. Ἀπὸ καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴς πυροβολαρχίαις, ποὺ βρίσκονται πίσω στὸ Κάλντερμί, μὲ τὴλέφωνο, καλῶς δώδεκα χιλιόμετρα μακριά. Στὶς δύο τ' ἀπομνημονεῖ ἡ ἐπίθεσις ἀρ- χίζει.

Παχὺ καθὼς εἶχαν τὸ χιόνι, τὰ τμήματα ἀναγκάζονται νὰ προχωροῦν ἀργά, μὲ κόπο. Τὸ Μπουράτο, κατὰλευο, ὀρθωνόταν ὀλο μεγαλοπρέπεια, ἐνῶ ἡ ράχη τοῦ ἀχνόσβουνο ψηλά στὸν οὐρανὸ, τὸ θαμπὸ σὰν τὸ μαργαριτάρι. Οἱ ἄντρες ξεκίβωνταν μαυριδερά σημάδια πᾶνω στὸ ἀπλωμένο κολαριστὸ σεντόνι τῆς βουνοπλαγιᾶς, ποὺ τὴν ἔσκαβαν ψαχυλευτὰ καὶ τὴ λένικαζαν τὰ βλήματα. Παίρνονται δὴ ὀψόμενα τῆς κορυφῆς ἀλλὰ τὰ πυρὰ τοῦ ἔχθρου πυκνώνονται παλαβωμένα, φρενιάζουν. Ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Ν. Σαρρῆς, ποὺ διοικεῖ λόχο, ξεσπικνώνει τοὺς ἄντρες στὴν ἐφοδο, προχωρεῖ μαζὶ τους, ρίχνοντας μ' ἓνα ὀλοπολυβόλο, καὶ πέφτει νεκρὸς. Κόβεται ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ βαρὺ πυροβολ- ἰκὸν, ἐνῶ οἱ Ἰταλοὶ σπρώχνουν τὴν γραμμὴν μᾶχος ὀλο καὶ νέα τους τμήματα καὶ πυρομαχικά. Στὰ χαρακώματα τους μπροστά, τὸ χιόνι τινάζεται ψηλά, πιδάκει, ἀπὸ τις ἀδιόκοτες ἐκρήξεις.

Ἡ ὀλοκλήρωσις τοῦ Μπουράτο παραμυχοποιήθηκε μὲ νέα ἐξόρμησις τὴν ἄλλη μέρα, 4 Δεκεμβρίου. Ἡ ἐφοδος εἶχε γίνει ἐκ δύο φάλαγγες, ἀπὸ τὸ πλεῖρον καὶ κατὰμειοπο, τὸ μεσημέρι ποὺ ἔξοινε ὁ καιρὸς. Ἡ ἀπειλὴ στὰ νῶτα τῶν Ἰταλῶν, ἀπὸ τὸ στενὸ τῆς Σούχας, εἶχε παῖξει καὶ αὐτὴ τὸ ρόλο τῆς κλίσιος τὸ ἥθικόν τους. Τώρα οὐτε τὸ 669 μπορούσε νὰ σταθεῖ, ξεμοναχισμένον καθὼς εἶχαν ἀνάμεσα Μπουράτο καὶ Κακαβιά. Οἱ Ἰταλοὶ τὸ ἀδειασαν βιαστικὰ τὴν ὄδια νότια, καὶ τὰ ἑλληνικὰ τμήματα ποὺ ἀνέβηκαν ἐκεῖ σὰν ξημέρωσε, εἶδαν μπροστά τους ἀνέγνωρο τὸ θέμα τῆς ἰταλικῆς ἥτας: Διακόσιοι ὀγδόντα νεκροὶ σπιβάζονταν ἐδῶ - ἐκεῖ, ἀνάκατα μὲ πενήντα μουλάρια. Τὸ ἑλληνικὸν πυροβολικὸν τοὺς εἶχε ἑρπείσει. Μέσα στὰ χαρακώματα, οἱ σκοτωμένον εἶταν

ἑμάδες ὀλόκληρες, μαζὶ μὲ τὰ πολυβόλα τους καὶ τὰ ὀλοπολυβόλα. Πίσω, πέρα, σὲ βάθος κάπου ἓνα χιλιόμετρο, ὄσο ἄπληθὴ ἡ ἐπιφανεία τῆς ἀμυντικῆς τοποθεσίας τοῦ ἔχθρου, βρίσκονταν παντοῦ θαμμένοι καὶ ἄταφοι νεκροὶ. Εἶχαν πολεμήσει σκληρὰ — δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία. Μαζὶ μὲ τοὺς τραυματίαις, τὸ 669 πέφτει νὰ τοὺς εἶχε στοιχίσει πᾶνω ἀπὸ χίλιους ἄντρες. Τὸ εἶχαν κρατήσει μὲ τὰ δόντια, προτίμησαν νὰ σκοτώνονται ἐκεῖ, ἐπὶ τόπου, γιὰ νὰ προλάβουν νὰ ὀργανώσουν πίσω, τὸ Τεπελένι, — τὴν τελευταία ἐπιπίδα τους.

Στὸ ἀριστερὸν τῆς ἀρτηρίας Κακαβιά - Ἀργυροκάστρο, εἶχε πάρει θέσεις τὴν III Μερραρχία. Εἶχε ξεχυθεῖ ἀπὸ τὴν Καστάνιανη καὶ τὴ Βάλτσιστα στὴν κολιάδα τοῦ Ξεριά, παραπόταμου τοῦ Δρίνου, καὶ ἀνηφόριζε στὸ χιονο- σμένο Πλατυβούνι, ποὺ τὸ κρατοῦσαν μὲ πείσμα καὶ ἄγνοια οἱ Ἰταλοὶ. Τὰ δίδυμα ὀψόμενά του τὰ εἶχανε τυλίξει ἀμφοθετρικὰ μὲ τρεῖς σειρὰς χαρακώ- ματων καὶ ὀμβρολεῖα ἀπὸ ξερολιθιά. Εἶχανε βάλει ἐκεῖ ἀπάνω καὶ τὸ «Γέγμα των Ἀθανάτων». Ἀνάμεσα στοὺς ὀμιστὰς εἶχαν, λέει ἡ διάδοσις, καὶ ὁ γιὸς τοῦ Μουσσολίνι.

Ἀπὸ τις 30 Νοεμβρίου, ἡ III Μερραρχία (ὑποστράτηγος Γ. Μπάκος), ἐγωνίζεται σκληρὰ νὰ πατήσει τὸ Πλατυβούνι. Πρώτη, δύο καὶ τρεῖς Δεκεμ- βρίου ἡ ἐπίθεσις συνεχίζεται, ὡς ποῦ, στὶς ἔξη τ' ὀψόμενα τῆς τελευταίας ἡμέ- ρας, ὄστερα ἀπὸ ἐφοδο ἀπορασιμένην, ἄγνοια σῶμα μὲ σῶμα, σκοτώνεται ὁ ταγματάρχης ὑποδιοικητῆς συντάγματος Ζ. Ζακυνθινὸς ἀλλὰ παίρνεται τὸ Πλατυβούνι, ποὺ ἐκρυβε πίσω του τὸ Δέλβινο. Τὴν ὄδια μέρα οἱ δυνάμεις τοῦ παραλιακοῦ μετώπου ἔμπανταν στὸ σημαντικὸν λιμάνι, τοὺς Ἁγίους Σαράντα, ποὺ εἶχε μετονομαστῆ σὲ Πόρτο Ἐντικ γιὰ χάρις τῆς κῆρας τοῦ Μουσσολίνι, τῆς γυναικῆς τοῦ Ταϊάνο.

Ὁ ἔχθρος ἀνατρέπειται δεξιὰ, στὸ Μπουλαράτ, στὸ Γράφι, στοὺς Γιωρ- γουσιτάδες. Ὁ ἀμαξιτὸς δρόμος Μουρζίνα - Ἁγιοὶ Σαράντα βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ στρατιὰ προελπίσει στὸ μέρος τῆς κολιάδας τοῦ Δρίνου. Στὸ Ντρώβιανι τινάεται αἰχμαλώτως ἓνας ὀλόκληρος λόχος Ἰταλοὶ, ἑκατὸν εἰκοσι Μελανοχιτῆνες μὲ τὸν διοικητὴ τους. Τὰ ἑλληνικὰ τμήματα, ἀριστερότερα, περνᾶ τὴ Μπίστριτσα καὶ σταματᾶνε γιὰ τὴν ὄρα στὴ δεξιὰ τῆς ἔχθου, ἀνάμεσα Δέλβινο καὶ Μουρζίνα. Τὸ ἀπόσταμα Τεκαλιώτου, ποὺ δὲν εἶχε πᾶψει ν' ἐγωνίζεται ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ πολέμου, εἶχε καὶ πάλι διακριθεῖ. Τέλος, στὶς 5 Δεκεμβρίου ὄρα τρεῖς τ' ἀπομνημονεῖ, τὸ ἱππικὸν μπαινέει στὸ Δέλβινο, ὅπου ὁ Δῆμιαρχος παραδίνει τὰ κλειδιά τῆς πολιτείας στὸν Διοικητὴ τοῦ Ἀποσπάσματος ποὺ πῆρε τὴν πόλιν.

Δεξιὰ, στὴ ζώνη ἐπιχειρήσεων τῆς II Μερραρχίας, ἡ διείσδυσις εἶχε βα- θεῖ, τὰ χωριὰ τῆς δυτικῆς πλαγιᾶς τοῦ Λουτζερῆσις ἐπεφάνη τὸ ἓνα μετὰ τὸ

Ελλο. Ἡ πρόελαση γινόταν κ' ἀπὸ τοὺς δύο ἄξονες, τοῦ Ζαγοριᾶ καὶ τοῦ Δρίνου. Στὴ 8 Δεκεμβρίου πᾶρθηκε ἀμυχρή τὸ διάσελο τοῦ Τοαγιούπι, ἀλλὰ οὐτε καὶ τὸ χωριὸ Ἐρίντι φαινόνταν νὰ κατέχεται ἀπὸ τοὺς Ἴταλοὺς. Τὴν ἄλλη μέρα, ἕνα τάγμα ἑλληνικὸ μῆκρη στὴ Μεγάλῃ Λάμποβα. Δεξιότερα, ἕλλο τάγμα πῆρε τὸ διάσελο Μούσικας καὶ προχωροῦσε στὸ μάκρος τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ Ντεμπέλιτ, ποὺ εἶναι πρόελαση βορειοδυτικῆ τῆς Νεμέρτοκας. Στὴ 10, ἀνατρέπεται ἑχθρικὴ ἀντίσταση κοντὰ στὴ Χόρμωβα, ποὺ φράζει τὸ στενὸ τοῦ Τεπελινοῦ. Ἐνας λόχος μὲ πολυβόλα κατέβηκε τὴ νύχτα στὴ δεξιὰ ἐχθρὴ τοῦ Δρίνου. Τὸ ἑλληνικὸ βέλος χωνόταν τώρα βαθιὰ στὸ ψαχνὸ τῆς Ἀλβανίας, τόξευε ὀλόοισια στὸ Τεπελένι. Ἐκεῖ εἶχαν ἀποσυρθεῖ οἱ Ἴταλοὶ, ἀφοῦ πρῶτα κατέστρεψαν πίσω τους ἅλα τὰ τεχνικὰ ἔργα τοῦ δρόμου τῆς φυγῆς.

Ἄλλὰ ἐκεῖ ὁ ἑχθρὸς, ὅπως δῆλωσαν οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὰ γύρω χωριά, δοῦλε δυὸ μῆνες πρὶν ἀρχίσει ὁ πόλεμος, φτιάχνοντας ὀχυρωματικὰ ἔργα, χαρακώματα, συρμακοπλέγματα. Τί φροβῆται; Ἀπόβαση τῶν Ἀγγλων στὸς Ἁγίους Σαράντα ἐπειδὴ ἡ Ἰταλία εἶχε μπεῖν στὸν πόλεμο; Ἰσοχώρηση μπροστὰ στοὺς Ἑλληνας δὲν μπορούσαν βέβαια νὰ τὴ φαντάζονται τότε οἱ Ἴταλοὶ. Ἡ τοποθεσία ὅμως εἶταν πραγματικὰ φοβερῇ ἀπόρητη: τὸ Γνώλιμο, τελευταία κορυφὴ τοῦ Λουτζέρως ἦ ἀντικρῶζει τὸ Σεντέλι, τὸ Νεμπέλιτ δεξιὰ νὰ ζυγιάζεται μὲ τὴν Τρεμπεσίνα. Ἀνάμεσα στὰ τέσσερα τοῦτα ὀχυρὰ, τὰ στενὰ τῆς Κλεισοῦρας, ποὺ κόβουν δυτικὰ, τρυπώνουν νὰ βροῦνε στὸ Τεπελένι. Καὶ μπροστὰ στὸ Τεπελένι, νὰ τὸ κρύβει, τὸ ὄψιπεδο τοῦ Κουρβελῆσι μὲ τὸ Μάλι - Σπάτ, κ' ἀριστερὰ του, ἀπὸ πάνω του, ἡ Ντέσνιτσα νὰ τὸ σκέπει.

Ἄνάμεσα Γνώλιμο καὶ Μάλι - Σπάτ, στὴ στενότατῃ λαγκαδιᾷ, ἕνα διάδρομο πέδι, κυλάει πρὸς τ' Ἀργυρόκαστρο νὰ περᾶ του ὁ Δρίνος. Εἶταν ἡ μοῦρα τοποθεσία. Ἐκεῖ θὰ ἔφτανε, στὸ ὄστατο τέντωμά της, ἡ ἑλληνικὴ ὀρμή.

Ὁ ἑχθρὸς εἶχε ἀδειάσει τ' Ἀργυρόκαστρο ἀπὸ τὴς 4 Δεκεμβρίου, ἀλλὰ ἡ καταδιώξή του καθυστέρησε. Εἶταν μὰ ἀπὸ τίς μοιραῖες παραλείψεις αὐτοῦ τοῦ πολέμου, παράλειψή ποὺ βόηθησε τοὺς Ἴταλοὺς νὰ ἐγκατασταθοῦν ἀμέσως, γερὰ κ' ἀνενόητος, στὸ Τεπελένι. Βλέποντας πὸς οἱ Ἑλληνας ἀργοῦν νὰ μπουῖνε στ' Ἀργυρόκαστρο, εἶχαν γυρῶσι πίσω τὸ πρωὶ τῆς 7 Δεκεμβρίου, πῆρναν διάφορα ὕλικα κ' ὄχηματα ποὺ εἶχαν ἀφήσει ἐκεῖ καί, φεύγοντας, ἀνατίναξαν πίσω τους τὴ γέφυρα τῆς Παλιούκαστρος. Ἡ ἀνατίναξη ἀκούστηκε στὴ 4 τ' ἀπόγευμα. Ἀτυχή σύμπτωση, γιατί, τὴ νύχτα τῆς 6 πρὸς 7 Δεκεμβρίου, θὰ γινόταν διαδοχικὴ ἀντικατάσταση τῶν τμημάτων τῆς III Μεραρχίας ἀπὸ τὴν IV. Ἄλλὰ ἡ IV Μεραρχία, (ὑποστράτηγος Λ. Στεργιόπουλος), ἔσκινημένη ἀπὸ τὸ Ναύπλιο, ὅπου ἡ ἔδρα της, εἶχε μεταφερθεῖ στὴ Θεσσαλονικί

μὲ τὸ σιδηρόδρομο κ' ἀπὸ ἐκεῖ ἀνέβηκε στὸ μέτωπο μὲ τὰ πόδια: πορείες νωχερηνὲς γιὰ ν' ἀποφύγει τ' ἀεροπλάνα. Στὸ δρόμο, μοιραῖα, καθυστέρησε. Ἡ III λοιπὸν συνέχισε τὴν πρόελασή της καὶ πῆρε χωρὶς ἀντίσταση τὴ γραμμὴ Μαστίκωκος - Δερβιτσιάνη. Στὴ 8 τοῦ μηνὸς, ἡ IV ἄρχισε κ' αὐτὴ τὴς ἐπιχειρήσεις της, πῆρε, τὸ ἴδιο ἀπόγευμα στὴς τέσσερες ἡ ὥρα, τὴ Δερβιτσιάνη. Πεντακόσιες κοπέλες μὲ καμμιὰ διακοσαριὰ παληκάρια τοῦ βορειοηπειρωτικοῦ χωριοῦ βγήκανε νὰ προπαντήσουν τὸ σύνταγμα ποὺ ἐρχόταν. Κρατοῦσαν τὴν ἑλληνικὴ σημαία, ἐφέλναν τὸ Χριστὸς Ἀνέστη, τὸν ἔθνικὸ ὕμνο. Ἀπὸ τὰ 1913 εἶχε νὰ ἰδεῖ ἡ ἑλληνικὴ Δερβιτσιάνη ἑλληνικοὺς στρατῶ.

Τὸ ἴδιο βράδι, τὸ σύνταγμα τῆς IV προχώρησε, πῆρε τὸ Λαζαράτι. Ἄλλὰ τὸ Συγκρότημα ἀντιαρματικῆς προστασίας, στὸ μεταξὺ, προχωροῦσε στὸν ἄξονα τοῦ Δρίνου, εἶχε πληροφορηθεῖ πὸς οἱ Ἴταλοὶ ἔχουν ἀδειάσει τὸν Ἀργυρόκαστρο: βέσπτηκε λοιπὸν πρὸς τὰ ἐκεῖ καὶ μῆκρη στὴν πολεία τῆν ἑξῆς μέρα. Τὸ ὑποδέχτηκε μὲ ἐπιτροπὴ ἀπὸ κατοίκους. Ὁ μητροπολίτης Ἰωαννίνων Σπυρίδων, ποὺ εἶχε διατελέσει τὸ 1913 μέλος τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς Βόρειας Ἡπείρου ὑπὸ τὸν Χρηστάκη Ζωγράφου, πῆγε ἀμέσως στ' Ἀργυρόκαστρο καὶ χοροστάτησε στὴ δοξολογία.

Ἡ εἰδηση πὸς πᾶρθηκε τ' Ἀργυρόκαστρο ἐξοίκωσε κύμα ἐνθουσιασμοῦ σ' ὅλη τὴ χώρα. Ὁ Ἀρχιστράτηγος ἔστειλε στὰ τμήματα ποὺ συνέβαλαν στὴ νίκη συγχαρητήριο μῆνυμα, ὁ Γεώργιος ὁ Β' ἀπήλυθε διάγγελμα στὸ στρατῶ. Ἄλλὰ ἡ ἐντύπωση ἀπὸ τίς νέες ἑλληνικὲς νίκες—Ἁγίους Σαράντα, Δέλβινο, Ἀργυρόκαστρο—εἶταν ζωηρότερη ἀκόμα στὸ ἔξωτερο: Ἡ Ἰσπανία, ποὺ ὅς ἐκείνη τὴ στιγμὴ ἐρωτοτροποῦσε μὲ τὸν Ἄξωνα, μοῦδιασε, ἀρχισε νὰ διαστάζει. Ἡ Βουλγαρία ἀναβάλλει τὴν προσχώρησή της στὸ Σόφρωνο Βεροῦλινο - Ρώμη - Τόκιο. Στὴν Ἀμερικὴ, ποὺ δὲν εἶχε βγεῖ ἀκόμα στὸν πόλεμο, ἡ ἐντύπωση εἶταν πολὺ πῶ ἐντονη: Οἱ «Τάιμς τῆς Νέας Ἰόρκης» ὑπεστηρίζαν πὸς τὸ πάρομο τῶν Ἀγίων Σαράντα συμβαλλίζει τὴν καταστορῆ τὸ ἔπαθε ὁ Μουσσολίνι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας καὶ ὁ ἀμερικανικὸς γενικὰ Τύπος ἔθλωνε μὲ τίτλους μεγάλους πὸς ὁ Ρούσβελτ ὑποσχέθηκε νὰ βοηθήσει τὴν Ἑλλάδα.

Τώρα ἐκεῖνο ποὺ ἔπρεπε νὰ γίνῃ τὸ γρηγορότερο εἶταν νὰ προωθηθοῦν οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις στὸν κόμπο Τεπελένι - Κλεισοῦρα. Οἱ διαταγὲς τῶν Μεγάλων Μονάδων σ' αὐτὸ κατατέθηκαν. Ἄλλὰ κ' ἐνάμιση μῆνας πόλεμος μὲ πορείες ἐξανθητικῆς, καιρικῆς συνθήκης ἀπάνθρωπες, ἀνεφοδιασμὸ πορρηματικὸ ἔταν δὲν εἶναι ἀνύπαρκτος, τροφοδοσία χιμαρικῆ, ἔχουν μεταβάλλει τὸν ἑλληνικὸ στρατῶ σὲ λαὸ ἀπὸ φαντάσματ: καὶ σκέλευρα. Στὴ μάχη, σ' ἔματτα τῶν ἐφρόδων, πέφτον οἱ μαχητῆς πρηνῶν νὰ προφυλαχτοῦν ἢ νὰ ση-

μαδέφουν, κι' από πίσω βλέπεις τ' εφθάλια τους δίχως σόλες, τις πατούσες τους γυμνές. Με τις γυμνές αυτές πατούσες πορεύονται πάνω στα χιόνια, στ' άγκάθια, στους λεπιδωτούς βράχους. Ή δυσεντερία θερμίζει άλλωστε τμήματα, που πρέπει ωστόσο να πολεμάνε δίχως άνακταμό, να καταυλιζονται ψηλά σε κορυφογραμμές άπρόσιτες, μέσα στη χιονοθύελλα και στις άνεμοζάλες. Με τις στολές αυτές που έχουν μουσκέψει από βροχές άσωστες, που κουρελιάστηκαν, καφλαίστηκαν στη φωτιά της μάχης, περνάνε ποτάμια, ρέματα, κοιμούνται, μάχονται, στεγνώνουν, τουρτουρίζουν, παγώνουν. Ή πείνα έχει σκάψει τα μάγουλά τους, ρούφρηε τα νιάτα τους, έξωσε τα μάτια τους με καιριόλ. Ο πόλεμος άγεινεί τον άνθρωπο, άλλω τουτός - έδω δέν είναι πόλεμος όπως άλλοι πόλεμοι: είναι μαρτύριο, πόλη με τὰ φυσικά στοιχεία, τένομα υπεράνθρωπο, θυσία καθημερινή. Ξεπερνάει κάθε άνοχη και κάθε φαντασία. Στα βουνά της Άλβανίας ο στρατός άγινε κάτι σά λαός ψυχός κολασμένος, όραμα χειμωμένο από βαρμποινίτες του 'Αδθ. Τους κοιτάξεις και σέ κυριεύει άνατριχίλα, σά νά βλέπεις λείψανα νά πορεύονται.

Διαβάζει κανένας για μεραρχίας, συντάγματα, τάγματα, άποσπάσματα, και φαντάζεται τμήματα στρατού ντυμένα, ποθειμένα, όπλισμένα με τον καθιερωμένο τρόπο, τη στρατιωτική τάξη και όμοιομορφία. Έχχανε γίνει κάτι σάν τις άγριες εκείνες άγέλες των άγωνιστών του 21, άγρίμια του λόγγου, με μάτι πυρωμένο, πρόσωπο άγκασθρό. Κιόλας στις 5 Δεκεμβρίου, τὰ όγδόντα τοίς έκκατό του Άποσπάσματος που παίρνει διαταγή νά προλάσει πέρα από τη Μπίστριτσα, είναι έυπόληγο, κι' αυτό κάνει ν' αναβληθεί για λίγο ή προέλασή του. Ένα όλόκληρο τάγμα που προορίζεται νά προχωρήσει πέρα από τὸ Δέλβινο, άναγκάζεται νά ξεμείνει γιατί όλοι του σχεδόν οι άντρες δέν έχουν πιά εφθάλια. Δυό ομάδες ίππικού που έχουν προλάσει στη Φτέρα, στο δρόμο πρὸς τὴ Χειμάρα, χάνουν διακόσια άλογα από πνίξιμο ή γκρέμισμα στις κακοτοπιές. Τὸ ίππικὸ άλλωστε παντού, σ' όλα τὰ μέτωπα, πεζομαχεῖ, ξανακαβαλικεύει, καταδιώκει, πεζεύει, πολεμεί σάν δυό ξεχωριστά όπλα. Τὸ όρειβατικὸ πυροβολικὸ δέν τὸ προφταίνουν τὰ μουλιάρια λύνεται και τὸ φορτώνονται στις πλάτες τους οί πυροβολητές, για νά παρακολουθήσει τὸ πεζικὸ στις μάχες, στις έρόδους. Έτσι είναι που σκαρφαλώνει σὲ γκρεμοὺς που κι' ένας μόνος άνθρωπος, με τὰ χέρια του λούτερα, ζαλλίζεται νὰ τους θεωρεῖ. Όμως ή συμπάρταση του κανονιστὸ τώνώνει τὴν καρδιά του φαντέρου που ετοιμάζεται νά πηδήξει έξω από τὸ χαράκιμα τὴν ώρα που οί σάλπιγγες προστάζουν επίμονα « προχωρήτε, προχωρήτε ». Στις μονάδες των πρῶτου, από χεῖλη σὲ χεῖλη, φτερουγίζουν τὰ όνόματα παλληκαριῶν, ήγήγῆρων που έγιναν θρόλος, όνόματα που δέν θά φτάσουν — παράδοξο! — ποτέ στο έσωτερικό. Είναι παιδική στην αθρόοτητα της ή ψυχολογία του μαχητή: Έπειδι ήμαθε πὸς ανέλαβε τὴ διοίκηση του λόγου ή του τάγματος ὁ τάδε, ξεκουστός για κάποια του κατορθώματα, παίρνει θάρρος, νιώθει στερεότητα, ασφάλεια, κάτι περισ-

σότερο: τὸν συνειρμίζει τὸ φιλότιμο νά μὴν ύστερησει και ντροπιάσει τὸν επικεφαλῆς του. Τὸ δικαστικὸ τῆς μονάδας, ὁ αἰριμὸς του λόγου, του συντάγματος, γίνονται εμβλημα, σύμβολο, κάτι ζωντανό, που τὸ υπερασπίζεσαι με πάθος, θέλεις νά τὸ βγάλεις άπροπρόσωπο, νά τὸ τιμήσεις. Ή εἰδηση πὸς ὁ δεῖνα πυροβολάρχης βρέσκειται πίσω, με τὰ κανόνια του, και θά ύποστηρίξει τὴν επίθεση, βάζει στα πόδια και στην ψυχή φτερά, κάνει τὰ βαρυθυμιά τῆς άναμονῆς νά γίνει κέρει και χωρατό, ὁ έσκιος του θανάτου νά χάνει τὴν πυκνότητά του.

Ή IV Μεραρχία εφτανε τώρα άντίκρυ στο Τεπελένι. Ένα τάγμα της εἶχε σκαρφαλώσει στο Μάλι Σπάτ, εγκαταστάθηκε εκεί, άλλο τάγμα πῆρε τὸ διάσπλο Μπούζας Σεφέρ Άγατ. Έτοτερα από μάχη, παίρνεται τὸ Γκολέμι ὁ άμέσως επόμενος στόχος θά είναι τὸ Προγκονάτι και τὸ Λεκνοῦσι δεξιά, τὸ Κούτσι άριστερά.

Άλλά στο μεταξύ έχει φτάσει ὁ βαρὸς χειμώνας.

Εδώ, αρχίζει με ξέχωρη φάση του ελληνοϊταλικού πολέμου, από τις δραματικότερες και τις πιο πικρές. Γιατί αν στην πρώτη φάση, της εισβολής, ήταν η άρνηση να επιτραπεί η διάβαση στον επιδρομέα, αν η δεύτερη είχε την εξασφαλίση της Δίκης με την αντίθεση και με την καταδίωξη του άδικου πύου σε όρημηθίριο και, η τρίτη θα είναι η φάση της πάλης με τα φυσικά στοιχεία, της μεγάλης καρτερίας, του μαρτυρίου. Οι επιχειρήσεις που θα κάνουν την ελληνική προέλαση να φτάσει στ' άκρα της όρις, γίνονται τώρα πιο μ' ένταση τρομαχτική, μέσα σε συνθήκες απάνθρωπες, με όλες τις έσωτερικές δυνάμεις των ανθρώπων νευτώνες, έπιστρατευμένες για την υπέρτατη προσπάθεια. Πρέπει τώρα, να κερδηθώκε να μη χλαθεί, και πρέπει ακόμα με ολοκληρωθεί ή ανατροπή του αντίπαλου, του ξεφάλιασμά του από την τελευταία και ισχυρότερη όυρωματική του γραμμή. 'Ανάγκη λοιπόν να σταθεί ό ελληνικός στρατός με τ' όπλο επί σκοπόν, άκοιμητος έκει πάνω σε ό χιονομένα βουνα που τα θερίζουν ό χιονοθύελλες. Να σταθεί έτσι νύχτα - μέρα, βδομάδες, μήνες.

Τό Γενικό Στρατηγείο, κ' άς έχει μπει ό βαρός χειμώνας, δέν παρατείνεται από την έπιθετική προσπάθεια, γιατί δέν μπορεί, δέν κάνει να παρακηθεί. Πρέπει να διατηρηθεί από τους 'Ελληνες ή προεβόλεια, να μη λυγίσει τό έπιθετικό πνεύμα του στρατού και να μη δοθεί στον έχθρό καιρός γι' άνασύνταξη. Με στροφές τό δεξιό πάντοτε και με γενική κατεύθυνση την ίδια, από 'Ιωάννα σ' Αιλιώνα, θα γίνει προώθηση του Κέντρου και του άριστερού. Ειδικότερα, τό ΤΣΔΜ θα συνεχίσει την εξασφάλιση του ύψιπέδου της Κορυτσής και θα βοηθήσει τις έπιθετικές επιχειρήσεις, που θα ξελάσσονται από τ' Β' και Α' Σώματα Στρατού νοτιότερα. Στο κέντρο, τό Β' Σώμα θα επιδιώκει την κατάληψη της Κλεισούρας με προσπάθεια να υπερκεράσει από βοριά τους όρεινούς όγκους άνάμεσα Κλεισούρα και Τεπελί. Στο άριστερό, τό Α' Σώμα θα έχει στόχο του τό Τεπελί.

Στό δεκάημερο από 13 Ισάμε 22 Δεκεμβρίου ή κατάσταση δέν μπορούσε ν' αλλάξει ουσιαστικά στη ζώνη επιχειρήσεων του Β' Σώματος. Βελτιώνονταν μόνο ό θέσεις των μονάδων του γιά την έπιθεση που έτοιμαζόταν. Οι Ιταλικές δυνάμεις, αντίκρυ, παρουσίαζαν έξαιρετική δραστηριότητα, ενώ ή κατοκαρία δυνάμεινε όλοένα. Τό Β' Σώμα είχε ένσυρθεί τώρα με την XV Μεραρχία, που μεταφέρθηκε έκει με πορείες από την περιοχή της Κορυτσής. 'Η διάταξη γενικά του Β' Σώματος ήταν ή ακόλουθη :

Δεξιά ή XI Μεραρχία (όυστρατήγος Ν. Τσίπουρας), με άποστολή την την κατάληψη της περιοχής Μόλασι - Βεζέλια - Ντομπρούσα. Στο κέντρο ή XV Μεραρχία (συν/χος Παν. Σπηλιωτόπουλος), που θα έπαιρνε πάνω της την κύρια προσπάθεια : 'Επίθεση στην κατεύθυνση της κορυφογραμμής 1292 - Γαρονίν - 1200 και προσπάθεια να σπάσει την έχθρική τοποθεσία, ν' ανακόψει τό δρόμο βορεινά της Κλεισούρας, στο ύψος της Σούκας. 'Αριστερά, ή I Μεραρχία θα έκανε τή δική της έπίθεση προς τον άμαξικό δρόμο Κλεισούρας - Μπούζι. 'Επρεπε να παρθεί ή Κλεισούρα και ή μεραρχία να εισχωρήσει άνάμεσα Τρεμπσινα - Σεντί, στους διδμούς αυτούς όρεινούς όγκους που άσφαλίζουν όλόκληρη την όχηρή τοποθεσία από βοριά.

Στις 23 Δεκεμβρίου, ή έπίθεση αρχίζει. 'Ο καιρός είναι συννεφιασμένος, τα σύννεφα χαμηλά, κατεβαίνουν και σκοπεύουν κάθε τόσο τους άντικειμενικούς σκοπούς της XV Μεραρχίας, που ξεκινάει από τις θέσεις της ύστερα από ένα τέταρτο της ώρας προπαρασκευή πυροβολικού. 'Η γή είναι πνιγμένη σε στρώμα χιονί ως μέτρο, τα τμήματα προχωρούν με κόπο, ό άπάλειες είναι βορειές, τ' ατύματα και ό έλοιμο των 'Ιταλών θερίζουν.

Δεύτερα, στη ζώνη της XI Μεραρχίας, όλη την προηγουμένη νύχτα χύνει και ξανάρχισε να ρίχνει χιονί πυκνό από τις 11 τό πρωί την όλη μέρα. Καταχνιά άδιάπαραση είχε σκοπέσει ξαφνικά τό πάντξ. Τό τάγμα που άρχισε πρώτο την έπίθεση, δέν περιεμενε να φτάσει στο ύψος του και τ' άλλο τάγμα, που ήταν στο πλευρό του κρυμμένο στο χιονί που κατέβαινε άδιάκοπα, κατηφόρισε τή βαθειά χαράδρα αντίκρυ του, ξεπροβάλε μπροστά στους 'Ιταλούς. Δέν τό περιέμενε, τραγουδούσαν. 'Ο άγώνας που άκολούθησε ύστερα από την πρώτη σύγκυση, ήταν άγριος, σάμα με σάμα. Πότε πίσω ό 'Ιταλοί, πότε μερικά, κατάρωσαν να κρατηθούν στις θέσεις τους: άλλα μόνον Ισάμε τή νύχτα. Τελικά ξεριζώθηκαν, έφυγαν.

'Η I Μεραρχία είχε ξεκινήσει γιά τή δική της έπίθεση στις έννάμιση τό πρωί, μέσα από καταχνιά κ' ατμή. Πρώτο είχε έξορμήσει ένα σύνταγμα, στις 11 ή ώρα ρίχτηκε στη μάχη κ' άλλο. Είκαν άργή ή προχώρηση, τα πυρά του έχθρου φράζον τις διαβάσεις. Προωθήθηκε λοιπόν ένα τάγμα ακόμα, με άποστολή να επιχειρήσει με κίνηση ύπερκερωτική από τό βασισμένο άντέρειαμα, στο νότια του Κοικαίρι και διατέχτηκε τό πυροβολικό, μαζί και τα πολυβόλα, να την ύποστηρίξουν. 'Υστερα από άγώνα πεισματερό, τό ύψωμα 1067 πάθρε, καθώς και τό άντέρειμά του, σε βάθος όχτακόσια μέτρα.

Από 24 Ισάμε 30 Δεκεμβρίου ή κατοκαρία άναγκάει τό Β' Σώμα Στρατού ν' άναστέλει τις επιχειρήσεις του, να περιμένει καλλίτερες συνθήκες. Οι μονοκρόβομοι που έπρεπε ν' άκολουθούν τα τμήματα στις μετακινήσεις τους είχαν γίνει άδιάβατοι, πολύς από χιονί λυωμένο και λάσπη, τον είχαν ζυμώσει με τις όπλές τους τα ζώα, τ' άρβυλα. Τό χιονί στο μεταξύ έπεριτε άδιάκοπα, συναλλάζονταν με τις βροχές. Μουλάρια φορτωμένα γλυόστραγαν

οτά μονοπάτια, γκρεμοσκακίζονταν κάτω βαθεία στις χαράδρες, οι φαλαγγες τετάνωνταν και λιάνωναν έτσι που να γίνονται άτέλειωτες, άρχες, ξεσημασμένες, πένθιμες. Έρχονταν οι νύχτες και τις πρόφταναν στο δρόμο. Τότε άναγκάζονταν να σταθούν εκεί που βρίσκονταν, να κουρνιασούν και να ξενοτύπουν στην παγωνιά, πάνω στο χιόνι, στη λάσπη, μεθυσμένες από την ταλαιπωρία, μουσκεμένες ως το κόκαλο, μερόνυχτα άμέτρητα νηστικές. Είναι οι άδρες όπου ο άνθρωπος χάνει την αίσθηση του γύρω κόσμου, οπρκει πώς μετατοπίστηκε στην Κόλαση και βασιλεύεται εκεί δίχως έλπιδα γλυτωμού, κατάδικος στους αιδώνες.

Τά κρουπαγήματα νέκρωναν τ' άδρα, κάθε μέρα και σε περισσότερά. Είναι σάν ένας θάνατος ύπουλος, τμηματικός, που δάγκωνε κι' έβοσε κομμάτια από τή κορμιά; να τ' άφήνει σακατεμένα. Στην άρχη δέν έζερνε τί είναι, γι' αυτό και τά πρώτα κρούσματα δέν τους έκαναν ιδιαίτερη έντύπωση. Τό πόνι τουμπάνιαζε, βράνιε, κοκκίνιζε, έπιανε να μυρμιλάει σά να τό τρυπάγανε χυλιάδες άναμμένα καρδιά. Ύστερα άρχιζε να μελανιάζει, γινόταν μαυροπράσινο, πελόριο, και τότε έπαυγε έδω - εκεί, ένας άπαίσιος καρπός, άφρη να τρέχουν ύδρα κοκκινόχλωμα, αίμα και πύο. Τέλος νεκρώνονταν, δέν τό ένωσθαι καν πιά, τά δάχτυλα γίνονταν μαύρα και ξερά. Τό πήγαιναν ξεπόλογο πάνω στα χιόνια, νομίζοντας πως τό φυλάει τό άρβυλο, που είναι όμως από καιρό ξεπατωμένο χωρίς να τό ζέρουν. Έκει - άπάνω στις προχωρημένες γραμμές, στα βουνά που τά έπνιγε κάθε νύχτα καινούργιο χιόνι, οι προφυλακές δεκατίονταν. Οι κρουπαγήμενοι τής IV Μεραρχίας έφταναν κιόλας στο διπλάσιο από τούς χτυπημένους τής σε μάχες : δυό χυλιάδες εξακόσιοι στρατιώτες, έξήντα αξιωματικοί. Περισσότερα από τά μισά ζώα είχαν χαθεί. Ο διοικητής τής μεραρχίας, που άνέβηκε στις πρώτες γραμμές για να σχηματίσει προσωπική γνώμη, ένωσε τό θάρος του να λυγίσει στο δρόμο : Έχε διασταυρωθεί με φαλαγγες άτέλειωτες από λείψανα που έδεναν μέσα στη χιονοθύελλα, έλλα πεζή, έλλα σε φορεία, έλλα καθέλα σε ζώα σκελετωμένα — ένα δραμα του "Αδρ. Έίταν τραυματίες και κρουπαγήμενοι που τραβήγανε για τά όρεινά χειρουργεία, ν' άκρωτηριαστούν.

Σ' ένα τάγμα από όχτακόσιους, είχαν άπομείνει διακόσιοι εικοσι. Έίτανε λόχοι με κομμάτια εικοσάρια μόνον άντρες δύναμη. Παντού στα βουνά έβλεπες ξεμοναχιασμένους φαντάρους να ψάχνουν τρελλίζοντας τό δρόμο τους μέσα στην άσπρη άπεραντωσύνη, ή να έχουν καθήσει χάμω σε μιά πέτρα και να περιμένουν εκεί όρες άτέλειωτες, μήπως περάσει καμμιά έροδοπομπή να τους περιμαζέψει, ή τίποτα τραυματιοφορέι. Μερικοί έκλαιγαν από τόν πόνο, από την άπελπισία, από την πείνα. Συλλογιζόνταν τό σπιτικό τους, τή ζωή του σακάτη που τους περιμένει, τό σπαρταγμένο τών δικών τους σε θά τους άντικρύσουν, και ή καρδιά τους έλυωνε. Έίχαν ύπερασπίσει την Έλλάδα, την τιμή τής, σταμάτησαν μόνι αυτοί μέσα στον μεγάλο κόσμο τόν έθρο, τόν κυνή

γγκαν πίσω, τόν νηρόπισσαν. "Ω και, ή θυσία άξιζε τόν κόπο, άλλα δέν είταν για τούτο και λιγότερο βαρεία, λιγότερο πικρή.

Στό άριστερό του μετώπου, τό Α' Σώμα Στρατού (άντιστρατήγος Γ. Κορμιάς), έκανε τάρα πρόσθιατες να ξεκιλειόσαι τά φοβερά πλοκάμια που σφιχταγκυλιάζον τό Τεπελένι, ν' άνοίξει πάραμια κατά την κοιλιά του Σιουσίτσα, του ποταμού που τρβάει ψηλά, για τόν Αίλιον.

Η τοποθεσία είναι άγρια, με θεωρία κλειστή. Δεξιά, τό Λουτζέρισε, τό μακρύ βουνό που ακολουθεί την κοιλιά του Δρίνου, ξεπετάει ψηλά μιά τελευταία κυματοκορφή βραχυμένη : τό Γκόλοκο. Η πλαγιά καθυρροκίε ύστερα κρεμαστή, κάνει μια προσέγγι ή σκαλοπάτι, τέλος χώνεται στη μακροή που μέσα της φιθρλιγίζει ο Δρίνος. Άριστερά, τόν όρξινου τόν φράξει τό Μάλι - Σπάτ, χαμηλότερο αυτό, φεύγοντας κατά τό ύψέδο του Κουρβελόσι, τή Σειμάρα, τή θάλασσα. Άντίκρυ, μέ από τή χούνη, προβαίνει όλόδρο, αύγουλατό, θεράτο, τό Σεντέλι. Άνάμεσα Γκόλοκο και Σεντέλι, ο Αιδος τρυπάνει στα στενά τής Κλεισούρας, περνει άνάμεσα Πέστανης και Μετζυγοράνη, ξεμπουκάρει στη δική του κοιλιά, άνάμεσα Τρεμπέσινα και Δεμπέλιτ. "Όλα τά βουνά αυτά μαζή, στήνουν ένα φοφίριο τρομερό, με χαράδρες και γκρεμούς, βάρβαρα. Στους όχτους τών ποταμών, του Δρίνου, του Γαρδιουάτη, γέρνουν οι τίτες έξέπλεκες κι' άκούνε τό νερό να τραγουδάει.

Οι Ύταλοι έτσαν γερά όχυρωμένοι σ' άνη την τοποθεσία. Έίχαν δυό ή τρία τάγματα άπινιστες μοιρασμένα σ' άντιστρατιά του Στρακαβέτι, στο συγκρότημα ύψώματων τής Μαλέσος και στα ύψώματα τής Πέστανης. Κρατάγανε μ' έλλα πέντ' έξη τάγματα τά χωριά Λέδι και Λουτζάτι, στις πλαγίες ζερβόδεξα στο Δρίνο, που έδω στενεύει, πνίγεται, για να ξεχυθεί πίσω, στο Τεπελένι. Οι προφυλακές τους βρίσκονταν νοτιότερα, στη Χόρροβα. Έίχαν οργανώσει την τοποθεσία με χαρακώματα και οχυρωτάπλέγματα σφιχτάμενα δυό μήνες πριν από τόν πόλεμο. Τώρα, είχαν φέρι και πυροβολικό πολύ. Φωλιές σκαμμένες στους βράχους, πολυβολεία, ένα σύστημα πυκνό από άμυντικά έργα συμείληρνε την όχύρωση κι' έκανε κάθε προσέγγιση θανάσιμη.

Η προπέλαση τής τοποθεσίας από τόν έλληνικό στρατό άρχίζει μέσα στη βαρυχειμωνιά, και είναι δύσκολη, άργή, βήμα τό βήμα. Έχει φτάσει έποχή έντελής άκατάλληλη για έχθροπραξίες, ο τόπος είναι άτίθασος, όμως ο έχθρος δέν πρέπει να μείνει ήσυχος και να ριζεί ριζες εκεί σ' έλο τό διάστημα του χειμώνα. Άρκετά τόν εύλόγος κούλας ή κάποια καθυστέρηση στην καταδίωξη μετά τό Χάνι Δελβινάκι. Από 15 Δεκεμβρίου λοιπόν άρχίζουν έπιθετικές έπιχειρήσεις, παίρνεται στο Δεμπέλιτ ο ύψοδείκτης 1400, τό χωριό ή Ντεσνίτσιτσα, έλλα σημεία στην κοιλιά του Ζαγοριά. Τά έλληνικά τμήματα

ζυγώνουν τώρα στα στενά της Κλεισούρας. Άριστερά όμως το Γαλικό προστατεύεται αποτελεσματικά κι' από τα χιόνια κι' από τα πυρά, από τις θάλασσες του βουνού κι' από τις θάλασσες του πολέμου. Το ίδιο και το Λουτζάτι. Στις 16 κάθε κίνηση αναγκάζεται να σταματήσει από τη χιονοθύελλα: τα κροσπιάσματα δεκατίζουν τα τμήματα, το κάθε τάγμα περιορίζεται σ' ένα λόχο, πάμπολλα πολυβόλα κι' όπλοπολυβόλα χάνονται θαμμένα στο χιόνι.

Άριστερότερα όμως, στον τομέα της IV Μεραρχίας, είχαν παρθεί τα ύψωματα γύρω στο Σκίθροβο, ένα δόλοληρο Ιταλικό τάγμα είχε διαλυθεί και στο πεδίο της μάχης βρέθηκε σκοτωμένος ο διοικητής του 42ου συντάγματος συνταγματάρχης Τζανίνι με τον ύπασπιστή του. Οι Ίταλοι, στο μεταξύ, χτυπούσαν με ισχυρά πυρά, πάσχισαν να καταλάβουν το στενό του Μάλι Σπάτ. Ένας έλληνας λόχος, για να τους προλάβει, πετάει τους γυλιούς, του, σκαρφαλώνει στους βράχους, ανατρέπει τον έχθρο. Την ίδια νύχτα, ένα έπειδικό τάγμα προωθήθηκε από το Κολιάνιο μ' έντολή ν' αγωνιστεί αν είναι ανάγκη μέχρις έσχατων, άλλα να κρατήσει το Μάλι Σπάτ.

Την επόμενη ημέρα, τα έλληνα τμήματα θα φτάσουν σε δύομισή χιλιόμετρα από το Προγκονάτι. Άλλα οι χιονοθύελλες λυσομανάνε. Ο διοικητής της μεραρχίας αναφέρει: « Μετασχών καθ' όλον τον στρατιωτικόν μου βίον, από του 1912 μέχρι σήμερα, ως μάχμος αξιωματικός, συμπεριλαμβανομένης και της εις Ρωσίαν έκστρατείας, είμαι νομίζω εις θέσιν να πιστέω ότι ο Στρατός μας δεν έδοκίμασε παρομοίαν δοκιμασίαν...» Τις νύχτες αυτές της Άλβανίας, πραγματικά, όσοι τις γνώρισαν δεν θα τις λησμονήσουν σ' όλη τη ζωή τους. Ο διοικητής της μεραρχίας αναφέρει στην έκθεσή του πως δύο λοχαγοί είχαν πάθει όληνη φύξη και μεταφέρθηκαν πίσω αναλόητοι, με τα φορεία. Οι στρατιώτες σε παρόμοια θέση είχαν άμετρητοι.

Τις ίδιες εκείνες ημέρες, στον παραλιακό τομέα θα γραφόταν μια από τις πιο άδρες και ματωμένες σελίδες αυτού του πολέμου.

Η III Μεραρχία, υπό τον ύποστράτηγο Γ. Μπάζκο, είχε φτάσει στο ύψος του χωριού Μπόρσι, που το κατείχαν οι Ίταλοι. Αντίκρυ της, ένα τεύχος απότομο ύψωνόταν. Έβραζε το δρόμο λοξά, από βοριά στο νότο, το δρόμο προς τη Χειμέρα. Τον έβραζε άπλόλυτα, γιατί κερραβανει από δεξιά, από τη χιονοσμένη κι' άπροσπέλαστη κορυφογραμμή του Μάλι Τζόρετ, βουτηχτά στη θάλασσα. Το βραχιοβούνι αυτό το λένε Μάλι Κηπάροτι και είναι σά ράχη παχύδερμου καμπουριασμένη. Την τελευταία καμπύρα της, το περίφημο από τότε ύψωμα 613, οι Ίταλοι το κράταγαν με τρία τάγματα Γρεναδιέρων και το είχαν οργανώσει με τρεις σειρές συμματωπλέγματα, χαρακώματα σκαμμένα στο έλαφρό, μερικά άλλα από γεώσκακκος, πολυβολεία, όμοβολεία, πυροβολικά βάρρα και βαρά.

Υπερβαλλήση της τοποθεσίας δεν μπορούσε να γίνει γιατί, δεξιά, το βουνό έλο κι' άναβαίνει, απότομο. Το Μπόρσι, μοναδικό σημείο από το δρόμο κοντινό στο 613, το κράταγαν οι Ίταλοι. Μπροστά στο άγριοπό ύψωμα ό τόπος είναι άνοιχτός, χαρακωμένος από χειμάρρους, ακατάλληλος για προπέλαση. Το πρόβλημα όμως γινόταν ακόμα τραχύτερο για το πυροβολικό, το άναγκαίο για να ύποστηρίξει την έπιθεση προς το Μάλι Τζόρετ. Από πού να παρθεί; Για να καρβαλιέψει τον όρεινό όγκο Γκαλίτσι, θα έπρεπε ν' άνιχφορισει μπροστά στα μάτια του έχθρου, στις κακοτοπιές που κλιμακώνονται από το Τατεζάτι στο Κονιάκ κι' από το Κονιάκ στη Φτέρα, χίλια πεντακόσια μέτρα ύψος. Έίτανε βέβαια κι' άλλος ένας δρόμος για τη Φτέρα, καλύτερος: αυτός, από το Μπόρσι, όμως τον κρατούσαν οι Ίταλοι.

Όστόσο ή έπιθεση άρχίζει στις έφτάμισή το πρωί της 15 Δεκεμβρίου. Η ή έπιθεση άδέρνει τα πάντα, ή καταχνιά είναι πυκνή. Δυό τάγματα του 12ου συντάγματος, που χυμάνε στ' άριστερό, άναχαιτίζονται με άπόλλειες από τα δραστικά πυρά τού έχθρου. Μόνο το ένα τους σημειώνει κάποια πρόοδο. Δεξιά, ψηλά εκεί από τη Φτέρα και στη μαζούλα του βουνού, ή έπιθεση γίνεται από το άπόσπασμα Τσακαλώτου. Άντίκρυ, οι Ίταλοι κρατάνε το Κούτσι. Έχουν όχυρώσει γερά τις δύο άντικρουτές βουνοκορφές, το Μάλι Τζόρετ και την Παπαδιά, με χαρακώματα, συμματωπλέγματα, κι' έχουν εκεί ένα σύνταγμα της Μεραρχίας Σιέννα, ένα τάγμα Μελανοχιτώνες, ένα λόχο όλιμος. Η προχώρηση, την πρώτη ημέρα, είναι άργη κι' έπιπονη.

Η ή έπιθεση συνεχίζεται την άλλη μέρα με τον ίδιο φοβερό καιρό. Στόν παραλιακό τομέα, ένα ακόμα τάγμα είχε μπει στόν άγώνα και το πυροβολικό είχε έπιχυθεί με μια μοίρα του βαρέος. Έπιθέσεις κι' άντεπιθέσεις άπαντού έκαναν τη μάχη, νύχτα-μέρα, ν' άκρογυγιάζεται τότε δίθε γέροντας, τότε κείθε. Ένας άνθυπολοχαγός είχε δεχτεί, προτού πέσει έξαναημένος, όχτώ άπανωτά τραύματα, ό αξιωματικό έφεπταν ό ένας μετά τίν άλλων. Ο μέραχος, από το παρατηρητήριό του, βλέποντας έναν ταγματάρχη να προχωρεί με το τάγμα του ζαλωμένο πολυβόλα, κάνει πρόταση για προαγωγή του έπ' άνδραγαθία. Κράτησε τρία σωστά μερόνυχτα ή πάλι, ως το σούρουπο της 17. Τότε, ύστερα από σκληρή προσπάθεια με την έξυμολόγη, το 613 παραδόθηκε. Το 12ο σύνταγμα είχε άπόλλειες ειςκοσίνα αξιωματικούς χτυπημένους, τραυματίες ή νεκρούς, τραχιόσους πενήντα όπλίτες.

Άλλά δεξιά, μέσα στο βουνά, ή Παπαδιά δεν μπορούσε να πέσει ειλικα. Και είταν άνάγκη να παρθεί, γιατί άπειλούσε τα πλευρά και της III άριστερά και της IV δεξιά Μεραρχίας. Το Άπόσπασμα Τσακαλώτου θα χρεαζόταν ν' αναλάβει για τοτό ειδική έπιχειρήση, από το Κούτσι. Από εκεί όμως δεν μπορούσε να γίνει μαζί και ή διάνοιξη της κοιλιάς του Σιουσίτσι, που τραβαί ψηλά προς το βοριά και βγάζει στόν Αλλάνα.

Χτύπημα τέτοιο, αν μπορούσε να καταφερθεί στον εχθρό, σε συνδυασμό και με το Τεπελένι, θα ήταν τελειωτικό, στην καρδιά.

Μόνο ν' άφηνε την Ελλάδα άπειρσπιστη ή Γερμανία. Θ' ανεχόταν άραγε ως το τέλος την ταπεινώση του συμμάχου της; Την ταπεινώση που άμαίρωνε έμμεσα και τις δικές της νίκες; Πού έδινε άθάρρος σ' εχθρούς και σε ουδέτερους

Στόν τομέα της II Μερραρχίας ή θερμοκρασία είχε πέσει πολύ και οι κρουσπαχημένοι ήταν άμέτρητοι. Παίρνεται ώστόσο, στην κοιλιά του Ζαγοριά, ή Μαλέσοβα, άλλα οι Ίταλοι, από τη Μετζιγκοράνη άπέναντι, θερίζουν τις βόρειες πλαγιές του Δεμπελί με τα πυρά τους. Πολιαι άπ' αυτές είναι χωμένες σε γούβες, μέσα στους βράχους, άμέσως κάτω από την κορυφή 1285, που παίρνεται κι αυτή, μόνο που τα έλληνικά τμήματα δεν μπορούν να κατηγορηθούν στο φαράγγι του 'Αδού, στα στενά της Κλεισούρας.

Στη δυτική πλαγιά του Λουτζέρσε, που χωρίζει την κοιλιά του Δρίνου από του Ζαγοριά, το 'Απόσπασμα Κακώστα, ύστερα από άγώνα σκληρό, παίρνει στις 17 τη Χόρμωβα. 'Ο έπίμενος στόχος του θα είναι το Λέκλι, κάτω από το πανήφλο Γκάλικο.

'Αριστερά από το Δρίνο, το 'Απόσπασμα Λειβαρά, την ίδια ήμέρα, πατάει το ύψωμα 926, πάνω από το Μπέντς. Είναι επιχείρηση δύσκολη, σ' έδαφος απότομο, πνιγμένο στο χιόνι. Πολυβόλα και πυρομαχικά είχανε να κουβαλιόνται κι' έδω στους ώμους, με κίνδυνο στο κάθε βήμα κι' ένα γλύστρημα θανάσιμο.

'Η έπίθεση για το Λέκλι γίνεται στις 19. 'Αλλά ή τοποθεσία άνάμεσα Χόρμωβα και Λέκλι είναι όργανωμένη πολύ, το κρío έχει γίνει άόρητο, το χιόνι έφτασε τα δύο μέτρα. Στο σημείο αυτό, ή έλληνική προχώρηση άγγίζει το άκροάλο της όριο και κρουσταλλάζει εκεί, στους πάγους ενός ροφερού Δεκέμβρη. Κατέβαζαν από τα κοροφοβόνια τους άντρες μισοπεθαμένους, με φορεία, και ζώα ψόφραγα όπου είχαν σταθεί, από την παγωνιά.

Μέσα σε τέτοιες συνθήκες, ή IV Μερραρχία, άριστερά, έπιτίθεται και παίρνει τα ύψώματα γύρω στο Προγκονάτι. 'Αριστέρωτερα άκόμα, παίρνεται το Γκουσιμάρι. 'Απο Προγκονάτι σε Λεκνούσι οι ότοπος είναι κομμωμένο από βαθεία χαράδρα όλο μαχηρωτόδς βράχους. Στην έπίθεση για το Λεκνούσι, μέσα σ' ένα πεντάλεπτο, πέφτουν εικοσιοχτώ άντρες.

Στόν παραλιακό τομέα, τα έλληνικά τμήματα έμπαιναν στη Χειμάρα. 'Η έλληνική πολιτεία άπελευθερώνταν για τρίτη φορά στην ιστορία της. 'Ο Δεκέμβρης, τη μέρα κείνη, μέτραγε 22.

Παράλληλα, από τις περσές του Κουρβέλεσι, άρχιζε ή προσπάθεια για τη διάνοιξη της κοιλιάς του Σουσιστα. Το κλειδί ήταν το Κούτσι, κατέναντι

στο 'Απόσπασμα Τσακαλώτου. 'Η κρίσιμη μάχη έπρεπε πιά να δοθεί.

'Αρχισε στις 17 Δεκεμβρίου. 'Αν και ή προπαρασκευή πυροβολικού ήταν έντονη, δεν κατορθώθηκε άλλο από μια στενή λάψη έπαφής κοντά στο Ιταλικό συμπατολέγματα. 'Η επιχείρηση ήταν άραγε παράτολμη άλλά άπειρσπισμένη. Το απόσπασμα Τσακαλώτου έπρεπε να προχωρήσει και να σφηνωθεί περισσότερο από ό,τι ήταν κιόλας σφηνωμένο μέσα σ' ένα φαράγγι που ο εχθρός το κατείχε από τις πλαγιές κι' από τα ύψώματα. 'Αριστερά, ήταν όχυρωμένος καλά στο χιονισμένο Μάλι Τζόρετ, δεξιά ή πανήφλη Παπαθιά άστραφτε και βρόνταγε. Οι Ξυπόλητοι του 'Αποσπάσματος έφταναν πιά τη διολογία, το κρío σκότανε έπί τόπου, σημειώνονταν διαρροές, ή δύναμη των τμημάτων λιγώστες και οι βαθμοφόροι ζητούσαν έπίμονα άντικατάσταση εκεί - άπάνω της βουνοκορφής.

Μία λύση άπέμενε στο 'Απόσπασμα: ο αειρνιασμός. 'Ο διοικητής του τον όργάνωσε με άπλόητη μυστικότητα. 'Ακόμα και στόν μέραρχο έδωσε γενικές μόνο πληροφορίες, ότι σκοπεύει να ενεργήσει για να βγει από τον κλειό.

'Ο αειρνιασμός είχε σχεδιαστεί για τη νύχτα της 19 προς 20 Δεκεμβρίου. 'Όλη την προηγούμενη ήμέρα έγιναν λεπτομερειακές άναγνωρίσεις των Ιταλικών θέσεων. Διαλέχτηκε κι' ένας ούλαμος από άντρες γενούς και ψυχωμένους, που θα ξεκινανε από το χωριό Τζόρα νύχτα, χωρίς γυλιούς, με όδηγούς Χριστιανούς έμπιστους από τους χωριάτες, και θα σκαρφάλωναν από μια γυδοστρατα στο γκρεμό του Μάλι Τζόρετ. 'Αποθαλή του ν' άπαχαλώσει από εκεί πάνω τον εχθρό την ώρα του αειρνιασμού. 'Από το Μάλι 'Ιτέρας έξ έλλω, μια διολογία θ' άπαχαλούσε κι' αυτή τον εχθρό για να διευκολύνει την επιχείρηση.

Βαθεία χαράματα της 19, δίχως προπαρασκευή πυροβολικού, στά μουγκά, ο αειρνιασμός εκδηλώνεται. Τα τμήματα ζυγώνουν στις θέσεις του εχθρού σε μικρές φάλαγγες, με μπροστά τους βαθμοφόρους, έπ' ύπλο λοχία όλοι. Για τη στιγμή που θα γινόταν ή τελική έφοδος, είχαν διαταχτεί οι σαλπικητές να βρισκονται κοντά στους διοικητές ταγμάτων και στους λοχαγούς. Οι Ίταλοι είναι άνόποτοι, κομωμένοι.

Ξαφνικά, μέσα στο γλυκοχέραμα, ξεχινονται οι εύζανοι, οι σαλπικητές σημαίνουν. Οι βουνοπλαγιές άντιδούν από τις λαχές, τη χλαλόη, τις πρώτες χειροβομβίδες. Το πρώτο σύστημα πυρός του άντιπέλου δεν προφάνει να λειτουργήσει, οι πολυβολητές του πιάνονται πάνω στον ύπνο τους. 'Αλλά πού πίσω, οι άλλοι ζυπάνε, άναυστάδουσιναι γοργά, παλαβωμένοι, και τότε άρχιζει πάλι ύψωμα με όσκα πάνω στο Μάλι Τζόρετ, στο Μάλι 'Ιτέρας, μέσα στο Κούτσι το στενό. Οι Ίταλοι δεν ύποχωρούν παρά μονάχα βήμα το βήμα. 'Ο άγώνας συνεχίζεται σ' όλες τις κατευθύνσεις όλη μέρα, ως το βράδι. 'Όταν πιά πέφτει το σκοτάδι, το διάσελο του Κούτσι έχει παρθεί και τα πλαγιανά

Ελληνικά τμήματα άπασχολούν ζωηρά τις έχθρικές δυνάμεις των δύο όρειών όγκων για να τις έμποδίσουν να βοηθήσουν τους δικούς τους κάτω στο στενό.

Στό διάσπλο είχαν πιστεί πάνω από διακόσιους αξιωματικούς, μαζί κι' ό διοικητής της έμμειας άντισυταγματάρχησ Ντομιένου. Στην Παπαδιά όμως ή αντίσταση του έχθρου δέν έλαγε να λυγίσει. Αυτόνών εκεί - άπάνω ή θέση γινόταν τώρα άπελπιστική. "Έτσι και πάθρηκε το Κούτσι, δρόμος για ύποχώρηση δέν τους άπόμεινε" έπρεπε ή να πέσουν ως τόν τελευταίο ή να παραδοθούν. "Ένα τάγμα είχε διατεθεί για να τους ζώσει από το Κούτσι κι' ένας λόχος με μία ομάδα έμμειας από τη μεριά της Οτέρας. Κοντά το μεσημέρι της 21 Δεκεμβρίου, ό Τοσκάλωτος έστειλε στους πολιορκημένους έναν "Άλβανό με σημείωμα γαλλικά γραμμένο.

« Κύριε, — έλαγε στον επικεφαλής, — ή αντίστασή σας είναι μάταιη. Το σύνταγμα σας έχει άποδεκαστεί, πιστεί ή διαλυθεί. Πρέπει να παρουσιασθήτε στον ταγματάρχη μου, πού έχει διαταγή να σάς δεχτεί κι' εύμένεια ».

Έβταν εκεί - άπάνω ύδούλο του το 141ο τάγμα Μελανοχιτώνων. Άποκειμενίο από ήμέρες, λάβανα τροφές με άεροπλάνα. "Όττορα από δουδεκαήμερή σιδή ή και διάφορες προσπάθειες να σπάσουν τόν κλοιό, οι 'Ιταλοί άποφάσισαν να έρθουν σε διαπραγματεύσεις. Έβταν εικοσιένα αξιωματικοί κι' έξακόσιοι έβδομηναεφτά στρατιώτες. Στη μάχη του Κούτσι, συνολικά, οι 'Ιταλοί είχαν χάσει έννιακόσιους αξιμαλώτους, τριακόσιους νεκρούς, έξη πυροβόλα κι' ένα λόγο έμμειας, χάρια το έλλο πολεμικό ύλικό.

Τό άπόσπασμα Τοσκάλωτου, σε δύο φαλαγγες, προχωρούσε τώρα προς το Καλαράτι και τη Μπολιένα. Η κολάδα του Σιούσιτσα είχε παραβιαστεί: ή III Μεραρχία άπένευε στη σημαία του 40ου συντάγματος το Χρυσό 'Άριστιό 'Ανθρείας.

Δέν έτανε μάχη, έβταν έθλος. Ο Μουσσολίνι ένιωσε τόν κλονισμό βαθείά, τώρα πού είχε πέσει και ή Χειμάρα. Δυό ήμέρες άργότερα, έστειλε στον άρχιστρατήγγο του το άκλόυθο τηλεγράφημα :

« Ότιδήποτε σάς συμβή, διατάσσω να άμυνθήτε μέχρις έσχάτων στον τομέα Προγκονάτι - Τεπελί - Κλεισούρα, άκόμα κι' άν αέριο θα βρισκόσασταν τελείως περικυλωμένους. Σας καθιστώ προσωπικώς ύπεύθυνο για την έκτέλεση με πλήρη κατανόηση της διαταγής μου ».

Στη ζώνη του Β' Σώματος Στρατού, όπου οι έπιχειρήσεις από τις 24 Δεκεμβρίου είχαν άνοσταλεί έξαιτίας της βαρυχειμανιας, ξανάρχισαν μάλις ό καιρός έπιασε κάπως να καλλιτερεύει, δηλαδή στις 30 Δεκεμβρίου. Άποστολή του Σώματος έβταν τώρα να πάρει τη γραμμή Γαρονίν - Σοίκα - Πονγκοράνι. Καί την Κλεισούρα. Η έπίθεση θα γινόταν με τις μεραρχίες του κέντρου και

του άριστερου του Σώματος, τη XV και την Ι. Γά την εκκαθάριση της Ισχυρής τοποθεσίας θα συγκεντρώνονταν δια το πυρά του πυροβολικού πάνω στο ύψωμα 1292. Έβταν κάπου έθδόντα πυροβόλα, άνάμεσά τους τα είκοσιοχτά βαρέα. Οι 'Ιταλοί, άντίκρυ, είχαν δύναμη ως τέσσερες μεραρχίες : την 'Ακούι, τη Τζούλια, τη Μπάρι, ένα σύνταγμα έλλιμισιές και τάγματα μελανοχιτώνων.

Η XV Μεραρχία (συνταγματάρχησ Π. Σπηλιωτόπουλος) άρχίζει την έπίθεση αινιδιαστικά, χωρίς προπαρασκευή πυροβολικού, στις έφτά παρά τέταρτο το πρωί, με καιρό καθαρό και με δυνατό κρύο. Το πυροβολικό ζεσπάζει άφου πιά ό αινιδιασμός είχε συντελεστεί. Με όρμητικότητα φοβερή το πεζικό προχωρεί κι' άνατρέπει διας τις άντιστάσεις, ένθ το πυροβολικό βουβαίνει μία - μία τις έχθρικές πυροβολαρχίες. Οι 'Ιταλοί είχαν πιστεί πάνω στον ύπνο τους. Με άπόλωτες σοβαρότατες σ' έμφυχο κι' άψηχο ύλικό, το ήθικό τους τσακισμένο, στις όχτά ή άρα παρατάματα το 1292 και στις δύο το Μάι Σερβάνο. Άφηναν χάμου σφρά τα πτώματα και μαζί δεκαοχτά όρειβατικά πυροβόλα, δώδεκα έμμειας, πάθος αυτόματα, έμμειας. Οι αξιμαλώτοι έβταν 285 όπλιτες και 12 αξιμαμτικοί.

Παίρνονται εκείνη την ήμέρα και τα ύψώματα 738, 877, 706. Μάταια λυσομανούσε από ψηλά ή Ιταλική άεροπορία. Στη ζώνη έπιχειρήσεων της I Μεραρχίας, άριστερά, γινόταν άγρια πάλη για το ύψωμα 897. Στις έντεκάμισο είχε κι' αυτό παρθεί. Τό μεσημέρι παίρνεται το 381, τ' άπομυσημέρο το 656 και τ' άπόγευμα τα χωριά Κουκιάρι και Βαρυμπόπι. Οι 'Ιταλοί είχαν άπόλωτες βαρότατες, από 50 Ισμε 70 % σε όπλιτες, μεγαλύτερες άκόμα σε αξιμαμτικούς. Συνολικά, ή διάσπαση της γραμμής του έχθρου είχε συντελεστεί και οι αξιμαλώτοι έβταν τους έξακόσιους.

Στις 24 Δεκεμβρίου έγινε και στη θάλασσα μία σημαντική έλληνική έπιχειρήση : το ύποβρύχιο «Παπανικολής», με κυβερνήτη τόν πλωτάρχη 'Ιατρίδη, έτοησε παγίδα σε μεγάλη Ιταλική νηοπομπή. Έχει κατορθώσει να αξιμαλωθήσει, το προησόμενο βράδι, ένα μικρό Ιταλικό βενζινόπλοιο πού έβλεπε προς τόν Αλλάνα. "Από το πλήρωμά του, πέντε άντρες, πήρε τις πληροφορίες πού του χρειάζονταν για τα εκεί ναρκωπέδια και τόν άνάμεσά τους έδωλο. Με τα στοιχεία αυτά για βάση, ό «Παπανικολής» έτοησε το καρτέρι του. Τό μεσημέρι της 24 Δεκεμβρίου φάνηκε να έρχεται ή νηοπομπή από τήν 'Ιταλία. Έβταν δώδεκα μεγάλα μεταγωγικά, πού τα συνόδευαν έξη άντιτορπιλικά και δεκαπέντε άεροπλάνα. Τό έλληνικό ύποβρύχιο έλαβε στόχο, έρριξε τις τρεις τορπίλλες του στη σειρά. Τρία μεταγωγικά 15 έως 20.000 τόνων χυπήθησαν και βούλιαξαν. Τα Ιταλικά άντιτορπιλικά ρίχτηκαν άμέσως του «Παπανικολή», τόν κυνήγησαν, τού έρριξαν βόμβες βυθού στο σημείο όπου είχε καταδυθεί και στο όβρομ του, το ύποβρύχιο όμως κατόρθωσε, άν και με άθιάκοπα τραντάγματα από τις εκρήξεις, να ξεφύγει.

Στό βόρειο μέτωπο, ή βαρυχειμανια έβταν, φυσικά, άκόμα πιο φοβερή

ἀπὸ τὸ νότιο. Ἀπὸ τὶς 10 Δεκεμβρίου καὶ πέρα κάθε ζωηρὴ κίνηση οὐσιαστικὰ εἶχε παραλόσι. Οἱ Ἴταλοι ὀργάνωναι τὶς θέσεις τους σύντονα καὶ οἱ Ἑλληνες φρόντιζαν νὰ διατηρήσουν τὶς δικῆς τους ἢ καὶ νὰ τὶς βελτιώσουν μὲ μικρὰς, τοπικὰς ἐπιχειρήσεις. Τὰ πυρομαχικά, τοῦ πυροβολοῦ ἰδιαίτερα, εἶχανε λιγοστεύσει ἐπικίνδυνα. Οἱ κρουσπαγήματα πληθαίνουν.

Ἡ Χ Μεραρχία προεβίβει σιγά - σιγά στὴν κοιλιάδα τοῦ Τομορίτσου, ἀπ' ὅπου καὶ καλύπτει τὸ βεῖ τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ. Στις 4 Ἰανουαρίου, ἡ IX Μεραρχία παίρνει ὄσπερα ἀπὸ μάχη τὸ ὄψωμα Κορίτσα, ἀλλὰ χάνει, χτυπημένον ἀπὸ ὠλόσωμο βλήμα ἰταλικοῦ πυροβόλου, τὸ διοικητὴ τοῦ τάγματός ποῦ ἔκανε τὴν ἐπίθεσιν. Στὰ χιονισμένα ἐκείνη βουνά, οἱ φαντάροι ἐνεργῶσαν τώρα τὶς ἐπιθέσεις τους ντυμένοι μὲ ἄσπρες κάπες, γιὰ νὰ γίνονται λιγότερο ὀρατοί. Τὸ ἴδιον καὶ στὴν XIII Μεραρχία, ποῦ εἶχε ἐξανέθει στὴ γραμμὴ τῆς 1320, 1162 καὶ 1034, μὲ πολλὰ λάφουρα καὶ αἰχμαλώτους. Ὀλοκληρώνεται ἔτσι ἡ κατάληψις τοῦ ὄρεινου ὄγκου 1412 καὶ εὐθυγραμμίζεται τὸ μέτωπον τῆς μεραρχίας.

Ἄλλα οἱ Ἴταλοι ἐφερνὰ ἔλα καὶ νέες δυνάμεις. Ἀπὸ τὶς 8 Ἰσμε τὶς 28 Δεκεμβρίου εἶχαν ἐμφανισθῆναι στὴν Ἀλβανία τὶς μεραρχίας Ἀκουί, Κουενέσας, Κρόνο καὶ Μπρένερ. Τώρα ἄρχιζαν νὰ μεταφέρουν τὴ μεραρχία Αἰλίου τῆς Τσοσιάνης. Στις 29 Δεκεμβρίου, μιὰ σημαντικὴ ἀλλαγὴ εἶχε σημειωθεῖ στὴν ἰταλικὴ στρατιωτικὴ ἡγεσία: Τὸν Σοντού, ποῦ εἶχε ἀντικαταστήσει πρὶν τὸν Πράσκα, τὸν ἀντικαθιστοῦσε τώρα ὁ Οὐίγκο Κβαλλέρο. Δὲν φτουράγαμε οἱ ἡγέτες τῆς περιδοξῆς, ἀστοχημένης εἰσβολῆς.

Καὶ ἡ ἐξαΐψις τοῦ πολέμου, ἐναντιωμένη τώρα, μονοδιασμένη ἀπὸ τοὺς μεγάλους πάγους, ἔλα καὶ κατέπερε. Ὁ ἀνεφοδιασμός τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἶχε γίνῃ δραματικός. Μαχόμενα τμήματα ἐβλεπαν τὴν κουραμάνα τους - μοναδικὴ τροφὴ - νὰ περιορίζεται στὸ ἓνα ἄνθος τῆς κανονικῆς μερίδας. Τὰ ζῶα δεκατρίζονταν, εἶχανε λιπυμὸς νὰ τὰ βλέπει νὰ ζημερώνονται στὸ βουνόσιον ἀγιάζει μὲ κρύσταλλα κρεμασμένα στὴ χαίτη τους, στίς ὀρέες Κοκκίλωναν ἐκεῖ ποῦ βρίσκονταν σταματημένα γιὰ τὴ νύχτα. Ὅπου ὁ τόπος δὲν εἶχε πνιγεῖ στὸ χιόνι, τὸ χῶμα εἶχε γίνῃ ἀπέραντος βούρκος καὶ ἔλα τὰ ρούφαγε. Οἱ χιονοβόλλες ἐβερναν τὰ ὄψωματα, ἀρπάζανε τ' ἀντίσκηνα, τύφλωναν τοὺς ἄντρες, ποῦ τραποῦνονταν νὰ κρατηθῶν στίς προφυλακὰς. Ἡ ἔκθεσις τῆς II Μεραρχίας ἀνὰφέρει ὅτι σπάνια ἡ στρατιωτικὴ ἱστορία ἀναγράφει τέτοια παραδείγματα αὐτοθυσίας, ἄντρες ποῦ κινδυνεύουν νὰ θωροῦν ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ μέσα στὸ χιόνι νὰ παραμῶνουν στίς θέσεις τους. Ἡ IV Μεραρχία, ποῦ εἶχε διαταγῇ νὰ ἐξορμήσει γιὰ νὰ καταλάβῃ τὴ Νιβίτσα, πέρα ἀπὸ τὸ Κουρ-

βέλεσι, στὴν κοιλιάδα τοῦ Μπέντις, ἔχανε ἀπὸ τὰ κρουσπαγήματα Ἰσμε διακόσιους ἄντρες τὴν ἡμέρα. Ἀπὸ τότε ποῦ μῆτις στὸν ἀγῶνα, στὸ διάστημα ἀπὸ 8 Ἰσμε 21 Δεκεμβρίου, εἶχε ἀπώλειες ἀπὸ μάχης, σὲ νεκρούς καὶ τραυματίαις, χιλιάσις ἐκατὼν σακραναχτοῦ ἄντρες, ἐνῶ ἀπὸ κρουσπαγήματα δύο χιλιάδες ἔρτακοσίους ἔντεκα. Δυὸ χιλιάδες ὀχτακόσια ζῶα τῆς εἶχανε ψοφήσει.

Μέσα σὲ τέτοιαις συνθήκαι, ἐρχεται διαταγὴ στὴ Μεραρχία νὰ πάρει τὴ Νιβίτσα - καὶ τὴν παίρνει. Πιάνει ἐκεῖ ἓνα ἐλλοκληρο ἰταλικὸ τάγμα αἰχμαλώτων, κάμπον πεντακόσιαις ὀδόντοις ψυχῆς. Ἀριστερά, τὴν κοιλιάδα τοῦ Σουσιότσα, τὸ ἀπόσπασμα Τσακαλιώτων καὶ ἐπιθεσὶν καὶ κατορθώνει μὲ ἀγῶνα σκληρό, βῆμα τὸ βῆμα, νὰ πάρει τὴ Βράνισα καὶ τὴ Μπλιάνο. Στὸν παραλιακὸ τομέα ὅμως οἱ Ἴταλοι κρατῶνε καλὰ τὴ Σκουτάρα, τὸ ὄψωμα πάνω ἀπὸ τὴ Χειμάρρα, γιὰτὶ τοῦ ἔχουν ὀχυρώσει μὲ συρματοπλέγματα καὶ χαρακώματα πολλὰ. Ἐκεῖ, σὲ μιαν ἡρωικὴ ἔσρα, θὰ κατορθώσι νὰ φτάσι δὴ καὶ συρματοπλέγματα, ἐπικεφαλῆς τοῦ τάγματός του, ὁ ταγματάρχης Γ. Παπαδόπουλος, καὶ θὰ πέσει. Γύρω ἀπὸ τὸ πῶμα του γίνεται ἀγῶνας ὀμηρικός, ἀπὸ τοὺς στρατιώταις του ποῦ θέλουν νὰ τὸ πάρουν.

Στις 6 Ἰανουαρίου, τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο διατάσσει νὰ σταματήσουν οἱ ἐπιχειρήσεις. Μονάχη στὸ Β' Σῶμα δίνεται ἐντολὴ νὰ πάρει τὴν Κλεισοῦρα καὶ τὴ γραμμὴ Γαρόν - Σοῦκα - Πονγκροκάν.

Ἡ δευτέρη περίοδος τοῦ πολέμου, αὐτὴ ποῦ ἄρχισε μὲ τὴν ἑλληνικὴ γωνικὴ ἀντεπίθεσις τῆς 14ης Νοεμβρίου, ἐκλείνει.

Ὁ ἀπλογοισμός εἶταν πλούσιος. Στὸ βόρειο μέτωπον εἶχε σπάσει ἡ ἰταλικὴ γραμμὴ, πάθρηκε τὸ Ἰβάν, ἡ Μοράβα, ἡ Κορυτσο, ἐξασφαλίστηκε τὸ ὕψιπεδο μὲ προέλασι πρὸς τὰ βόρεια, πέρα καὶ ἀπὸ τὸ Πόγραδετς, δυτικὰ ὡς τὴν κοιλιάδα τοῦ Τομορίτσου. Στὸ κεντρικὸ μέτωπον, ἀπὸ τὸ Γράμμο Ἰσμε τὸν Ἄωο, εἶχε συνεχιστεῖ ἡ ἀπόθρησις τοῦ ἔχθρου ποῦ ἄρχισε μὲ τὴν καταστροφὴ τῆς Μεραρχίας Τζοιλία στὴν Πίνδο - πάθρηκαν τὸ Λεσκοβίσι, τὸ Φράσιρι, ἡ Πρεμετὴ. Οἱ δυνάμεις τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ ἀπελοῦσαν τώρα τὴν Κλεισοῦρα. Στὸ νότιο μέτωπον, ἀφοῦ ἐνακακερδήθηκε τὸ ἔθνικον ἔδαφος, εἶχε ἀνατραπεῖ ὁ ἔχθρος στὸ Χάνι Δελβινάσι, στὴ γραμμὴ Κασαβιά - Μπουράκο - Μακροκάμπος, παραβίβηθη ἡ κοιλιάδα τοῦ Δρίνου, πάθρηκε τὸ Ἀργυρόκαστρο - τὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ ἔρτασε στὸ Μάλι Σπάτ, στὸ Γκόλινο, ἀντίκρου στὸ Τεπελένι. Στὸν παραλιακὸ τομέα εἶχαν παρθεῖ οἱ Ἅγιοι Σαράντι, ἡ Χειμάρρα, εἶχε ἀνοιχτεῖ ἡ κοιλιάδα τοῦ Σουσιότσα, ὁ δρόμος πρὸς τὸν Αἰλῶνα.

Ἡ ἔνταξις τοῦ ἔχθρου εἶχε ἀποτελέσματα συντακτικὰ γιὰ τὴν ἡγεσίαν του. Μέσα σὲ δυὸ μῆνας τρεῖς Ἴταλοι ἀρχιστράτηγοι συναλλάζονταν στὴν Ἀλβα-

να, ενώ η πολιτική ήγηση του αντιπάλου πάθαινε μια διεθνή ταπείνωση κι' έναν ισχυρότατο ήθικό κλονισμό.

Η Ελληνική προέλαση είχε γίνει βέβαια με αγώνες σκληρούς πολύ, βαρύτατες θυσίες. Το βάθος της κυμαινόταν από τριάντα ίσασμε όγδόντα χιλιόμετρα πέρα από τη μεθόριο. Τι συνέχια και τι συνέπειες θά είχε, κανένας δεν μπορούσε να το ξέρει για τήν ώρα. Ένα ερώτημα διαγραφόταν όλο και πιο έντονα : Τι θά κάνει ή Γερμανία ;

Στην Ελλάδα, κάθε ψυχή ήθελε να τ' λησμονεί — είτανε φυσικό, είτανε ανθρώπινο. Είτε όμως ο καθένας άναρωτιόταν μέσα του είτε όχι, ένα είτανε βέβαιο : Πώς, ήθικα, ή μάχη δόθηκε και κερδήθηκε. Στον κόσμο τουτό ύπ'ρχε ίσως Δικαιοσύνη. Μά στέρεα καρδιά ο Έλληνας λαός άντικρυξ από έδώ κι' έμπρός τού άνιγμα τής 'Ιστορίας.

Σ τις 6 'Ιανουαρίου 1941 — παραμονή τής τρίτης περιόδου τού Έλληνο-ιταλικού πολέμου — οι άντικρυστές δυνάμεις τών άντιπάλων στο μέτωπο είταν οι ακόλουθες : 'Από Έλληνική πλευρά δεκαεπτεΐς μεραρχίες πεζικού και μία ίππικού. Μία ακόμα μεραρχία πεζικού, ή VI, σχεδίαζόταν να μεταφερθεί στην 'Αλβανία από τού βουλγαρικό μέτωπο. 'Απίαντι σ' αυτές, οι 'Ιταλοί διέθεταν δεκαπέντε μεραρχίες πεζικού, μια θωρακισμένη που θά ένοσχυόταν και μ' ένα σύνταγμα Βερσαλλιέρων, ένα ακόμα σύνταγμα Βερσαλλιέρων, ένα σύνταγμα Γρεναδιέρων, δύο συντάγματα ίππικού, τάγματα από Μελανοχιτώνες, 'Αλβανούς. 'Από τις 3 'Ιανουαρίου, είχε άρχισι ν' αποβιβάζεται στον Αΰλινα και μια νέα Ιταλική μεραρχία, οι α Λύκοι τής Τοσκάνης ». Στο κέντρο τού μετώπου, τού Έλληνοκ Β' Σώμα Στρατού είχε πάρει θέσεις για τήν έξόρμηση κατά τής Κλεισούρας.

Γιά να έχει κανένας στο νοϋ του τού διάγραμμα τής τοποθεσίας, άς φανταστεί ένα πελώριο Η, που ή μεσιανή του κεραία, τού « ζύγωμα », να έχει πλάτος κάπου δεκαπέντε χιλιόμετρα. 'Η κεραία αύτή είναι τά στενά τής Κλεισούρας. Στην πραγματικότητα έχουν χάραξη κυματερή. 'Ανάμεσά τους κυλάει σερπετά, από άνατολικά σέ δυτικά, ο 'Αΰιος. Τό χωριό ή Κλεισούρα βρίσκεται στο σημείο όπου ή μεσιανή κεραία κόβει τού κάθετο δεξί σέλιος. Στην Έλλη άκρη, άριστερά, είναι τού Τεπελένι.

Τέσπεροι όρεινοι όγκοι συμπιέζουν τού ποτάμι και τού δρόμο Κλεισούρα - Τεπελένι, σχηματίζουν τά στενά : 'Από μεσημβριόνα είναι τού Δεμπέλιτ και τού Λουτζέρισε' από τά βορεινά ή Τρεμπεσίνα και τού Σεντέλι. Τού κάθετο δεξί σέλιος τού Η τού σχηματίζει ο δρόμος 'Ιωάννινα - Πρεμετή - Βεράτι. 'Ακολουθεί ός τήν Κλεισούρα τόν 'Αΰιο, έπειτα, πρós τού βοριά, τή Ντέονισσα. Τού άριστερό κάθετο σέλιος σχηματίζεται από τού Δρίνο και τή δημοσιά 'Ιωάννινα - 'Αργυροκάστρο - Αΰλιών. 'Η τοποθεσία είναι κρίσιμη, ένα καθολιστικό σημείο χαραγμένο καταγής και που πρέπει να τού ξορκίσαι για να μπορούσαι να περάσεις.

'Η διαταγή έπιχειρήσεων είχε έκδοθεί από τις 3 'Ιανουαρίου. Σέ γενικές γραμμές, τού σχέδιο είτανε να γίνει προσβολή και υπερκέρση τής όργανωμένης τοποθεσίας τού ήθ'ρο από δεξιά, βορειοανατολικά. 'Η XV Μεραρχία θά ένεργούσε από τήν κατεύθυνση τού Φράταρι πρós τού 1237, τού Μάλι Τοπόγλιαντ, τού Μάλι Γαρονίν' όταν ή XV θά έφτανε στους πρώτους άντικυματικούς εκπούς τής, ή I Μεραρχία, σέ δεύτερο χρόνο, θά έξορμούσε πρós τά ύψοματτα

753 - 735, με σκοπό να στραφεί κατόπι άριστερά και να κόψει το δρόμο Κλεισόρα - Βεράτι. Ή καταλήγη της Κλεισόρας και η στήριξη στις ανατολικές βουνοπλαγιές της Τρεμπουσίνας ήταν ο τελικός αντικειμενικός σκοπός.

Οι Ίταλοι είχαν όμοιοι στον άέρα την έπιβεβαιωμένη έπιθεση. Όλη την ήμερα της 7 Ιανουαρίου, ήμερα καταχρησμένη, καταγίνονταν να όργανώσουν τις θέσεις τους. Τη νύχτα, στην περιοχή της Κλεισόρας, βάλθηκαν ν' άνοιχνούν με δυνατά προβόλα τη δημοσιά. Στο στρατηγείο της Ι Μεραρχίας είχαν φτάσει τρεις άμερικανοί δημοσιογράφοι να παρακολουθήσουν την έπιθεση.

Έκτοξεύτηκε στον τομέα της XV Μεραρχίας πρώτα, στις 7 το πρωί, χωρίς προπαρκαυχή πυροβολικά. Δύο τάγματα χύζηναν όρημητικά και, ύστερα από σκληρό άγώνα, μέσα σε δύο ώρες, πήρανε το Μάλι Τοπόγιαντι. Οι Ίταλοι έβκαν άμέσως άνορθώσιμη με λοζυρά μέσα πυρός, πυροβολικό και όπλοια, αλλά το έλληνικό πυροβόλο, τ' αυτόματα, οι όπλοια, τους σταμάτησαν. Τότε, σε μ' ένα άόρατο γνήψιμο, τα έλληνικά τμήματα ξαναχυμάνε επ' όπλου λόγγη, μπροστά οι άξιωματικοί. Οι αντίπαλοι έρχονται στα χέρια, άγώνας άρχίζει πεισματερός, με σφιγμένα δόντια. Οι Ίταλοι είχαν χαρακώματα βαθειά, «όρθίως βάλλοντα», διπλή σειρά συρματοπλέγματα, έφθνα μέσα πυρός όμας δέν κατώρθωσαν ν' ανέξουν στη θέελα που τους έβανε και τους σάρωνε. Στις δύο ή ώρα παίρνει το Μάλι Χιρότα και τα έλληνικά τμήματα είναι έτοιμα να συνεχίσουν την προχώρησή τους προς το Μάλι Γαρωνίν, αλλά ή μεραρχία, τις 4 ή ώρα, διατάζει άναβολή γι' αβριο, γιατί ή κοντόπνοση χειμωνάτικη ήμερα σώθηκε στο μεταξύ και πέφτει το σκοτάδι.

Στο πεδίο της μάχης κείτονταν όχτακόσιοι νεκροί και τραυματίες του έχθρου είχαν πιαστεί πάνω από τριακόσιοι πενήτα αιχμάλωτοι. Τα ήττημένα Ιταλικά τμήματα άνηκαν στη μοιραία, άνασχηροτημένη τώρα Μεραρχία Τζούλια, τη Τζούλια της Πίνδου. Οι Λύκοι της Τσοκάνης δέν είχαν προλάβει να την ένωσήσουν με το μοναδικό τάγμα που της έστειλαν γι' αυτό το σκοπό.

Η Ι Μεραρχία είχε άρχισει τη δική της έπιθεση, σύμφωνα με τη διαταγή έπιχειρήσεων, στις Ι ή ώρα μετά το μεσημέρι. Στα ύψώματα 936, 926, 812 και 723 οι Ίταλοι πρόβαλαν έπίμονη αντίσταση. Συγκέντρωση άπάντων τους τών πυρών όλου του μεραρχιακού πυροβολικού τους άνάγκασε να τα έγκαταλείψουν. Μάταια ή άεροπορία του έχθρου βομβάρδισε σ' άλληλλάλληλα κόμματα το πεδίο της μάχης, το παρατηρητήριο της μεραρχίας. Ίσαμε το άπόγευμα όλοι οι αντικειμενικοί σκοποί της ήμέρας είχαν παρθεί. Πιάστηκαν και τριακόσιοι αιχμάλωτοι.

Τη νύχτα, ή XV Μεραρχία κίνησε ένα τάγμα με δύο όπλαμούς όρειβατικού πυροβολικού προς τα δυτικά. Το τάγμα έφτασε στο χωριό Σούκα

Έτσι, στις 2 ή ώρα το πρωί, άρχισε να βάλλεται από το έλληνικό πυροβολικό ή δημοσιά Κλεισόρα - Βεράτι. Άκουγόταν από εκεί το βουητό της Ιταλικής στρατιάς που ύπογαρούσε με το βαρύ της πυροβολικό και τ' αυτόκίνητα. Το τάγμα της Σούκας, περιμαζεύοντας αυτούς που σκόρπιζαν ανατολικά του δρόμου, συγκέντρωσε έξακόσιοι στρατιώτες αιχμάλωτους και δεκαεπτά άξιωματικούς, χώρα το έφθνο όλο. Αιχμάλωτος άξιωματικός δόλωσε πός τα τμήματα που έφευγαν άνηκαν στη Μεραρχία Άκου, που είχε έφθει να ένωσήσει τη Τζούλια.

Την άλλη ήμερα το πρωί ή έπιθεση ξαναρχίζει. Στις δύο το μεσημέρι παίρνεται από τη XV Μεραρχία το Μάλι Γαρωνίν, ενώ ή Ι Μεραρχία άγωνίζεται για το 753 και το παίρνε ύστερα από τρεις ώρες μάχη. Είναι όυρωμένο με χαρακώματα, διπλά συρματοπλέγματα. Τ' άποσήμερο πάθρηκε το 735 και, το ίδιο άπόγευμα, τα έλληνικά τμήματα βγαίνανε στη δημοσιά, βορεινά της Κλεισόρας. Το προγεφύρωμα αυτό ετανε τώρα πια χαμένο για τους Ίταλους. Πάνω στα ύψώματα, είχαν κυριευτεί αυτόματα, όπλοια, όλοο κάθε λόγγης και μιá πολυμηχί σημαία.

Ό έχθρος είχε ύποσσει ρήγμα σοβαρότατο στην άμυντική του διάταξη. Ή γραμμή Πονγκρόντι - Γαρωνίν είχε περάσει από έλληνικά χέρια. Απόμανε πια να ξεκαθαριστεί ή περιοχή της Κλεισόρας και να παρθεί το χωριό. Αυτό γίνεται την επομένη ήμέρα, που είναι καταχρησμένη και βροχερή. Σεά βουνα γύρω ρίχνει χιόνι.

Στις δεκάμισή το πρωί, ένα έλληνικό σύνταγμα, το 7ο, μπήκε ύστερα από άγώνα στην Κλεισόρα. Οι Ίταλοι, φεύγοντας, είχαν βάλει φωτιά, γράμμισαν και τις γέφυρες πάνω στη Ντένιτσινα, στους δρόμους προς το Τεπελίει και προς την Πρεμετή. Όμως ή νίκη ετανε σημαντική, ο έχθρος είχε παλαίει απεγνωσμένα να σώσει την κρίσιμη τοποθεσία. Ό νέος άρχιστράτηγος Όλγρο Καβαλλέρο το ζήτησε με δραματική του έκκληση από τον μέραρχο της Τζούλια, τον στρατηγό Τζιρότσι : «Είναι άνάγκη — του έλεγε — να κλειστεί το κενό άκόμα κι' αν πρόκειται να θυσιαστείς έσύ ή ίδιοι. «Αν διασπαστεί ή τοποθεσία, δέν κρατάμε πια. Το άπαται ή Πατρίδα» αν είναι να πεθάνουμε, θα έφθω να πεθάνω μαζί σου. Κάνε την τελευταία αυτή προσπάθεια, σου το ζητάω σι' όνομα της Ίταλιας...»

Όλο και πιο βαρύς γινόταν όπόσσο ο καιρός. Οι καταχνιές και οι άγριες χιονοθύελλες πνίγουν τόσο την περιοχή που τα έπιτιθέμενα τμήματα δέν έχουν πολλές φορές όρατότητα πέρα από τα δέκα μέτρα. Όταν θα ξαναρχίσουν οι

επιχειρήσεις, στις 16 'Ιανουαρίου, οι ελληνικές δυνάμεις που προχωρούν πολεμώντας, βουτηγμένες ως τα σκέλη στο χιόνι, θα χάνουν πολλές φορές τον προσανατολισμό και θα νομίζουν πώς παίνουν ένα ύψωμα ενώ στην πραγματικότητα παίνουν άλλο. Στο Ντράς έ Κάις, το 900 σύσταγμα της XV Μεραρχίας άναβαίνει τὰ χαράματα, πυχτά, και βρίσκει ναρκωμένους από το κρύο τους λίγους 'Ιταλούς που τὸ φυλάγανε. Προχωρεί, μαζώνει πάνω από τριακόσιους συνολικά αιχμαλώτους, μαζί και τὸν συνταγματάρχη Μενγκέτι, διοικητὴ τοῦ 77ου συντάγματος τῶν Λύκων τῆς Τσοπάνης. Παίρνεται τὸ Μάλι Νισίτσι και νομίζεται πὸς πάθρηκε τὸ Μάλι Κορέπ. Διὸ μέρος ἀργότερα, γίνεται ἐξόρμηση γιὰ τὸ ὕψωμα Μπρέγκου Μεμουλάζιτ' ἔταν ἡ καταχνιά σκορπάει, ὁλοι βλέπουν πὸς αὐτὸ πὸν πᾶνε τὰρα νὰ πάρουν εἶναι τὸ Κιάφε Σοφιούτ, γιὰτὶ τὸ Μεμουλάζιτ' τὸ πήρανε διὸ μέρος πρῖν, χωρὶς νὰ τὸ ξέρουν. *Αν και κρατημένο με πείσμα ἀπὸ τοὺς 'Ιταλοὺς, τὸ Κιάφε Σοφιούτ θὰ παθεῖ με τὴν ἐφυλόλγηρ.

Νίκες δύσκολες, ἀνεξήγητες, μέσα σ' ἕναν ἀνήμερο χειμῶνα. Τις νύχτες, στὶς θέσεις μάχη, πολλοὶ πεθαίνουν ἀπὸ τὸ κρύο. Τμήματα ὀλόκληρα ἀναγκάζονται νὰ ξενοχτυνε ἔρθα, με τ' ἀντιστοίχά τους ριγμένα στὴ ράχη, γιὰτὶ στὴνθερα ἀδύνατο νὰ τὰ στήσουν ἢ και νὰ καθήσουν κὰν καταγῆς. Ἡ θερμικρασία εἶχε πέσει στὸ 12 ὕπὸ τὸ μηδέν, τὰ ζῶα φοφοῦσαν. Σὲ μερικὲς μονάδες πυροβολικοῦ εἶχαν ἀπομείνει μόνο τὰ 40 % ἀπὸ τὰ ὑποζῷα.

Κι' ἄμας ἡ προέλαση συνεχίζεται, ὅλο και βαθύτερα στὴν 'Αλβανία. Οἱ 'Ιταλοὶ ἔκαναν ἐντεπιθέσεις ἀπανωτές, με ὑποστήριξη γενναία τοῦ πυροβολικοῦ τους, γιὰ νὰ τὴν ἀνρχαχτισουν. Ἀποκρούονται ὅλας. Στις 25 'Ιανουαρίου παίρνεται ὕστερα ἀπὸ ἀγῶνα σκληρὸ τὸ Μάλι Σπικνάρτι, τελευταῖος ἀντισυμμαχικός σκοπὸς τοῦ σχεδίου ἐπιχειρήσεων πὸν εἶχε ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ Β' Σῶμα Στρατοῦ στὶς 12 τοῦ ἴδιου μήνα. Ἀριστερά, ἡ I Μεραρχία ἔρτανε κι' ἀνάβαινε νὰ ἐγκρατισταθεῖ στὶς βορεινὲς πλαγιὰς τῆς Τρεμπέσνας. Ψηλότερα ἀνωμα, στὸ βοριά, ἡ ἑλληνική γραμμὴ περνοῦσε ἀπὸ τὸ Μπούμπεσι.

Οἱ προθέσεις τὰρα πιά τὸ Σῶματος Στρατοῦ, μετὰ τὴν διάθεση σ' αὐτό, ἀπὸ τὶς 19 'Ιανουαρίου, μὲς ἀκόμα μεραρχίας, τῆς V (ὕποστράτηγος Γ. Παπαστεργίου), εἶτανε νὰ γίνει ἀπὸ τὴν κατεῦθυνση τοῦ ὑπερέκρηση τοῦ ἐχθροῦ πὸν βρισκότανε πέρα ἀπὸ τὸ Σεντέλι, στὸ Τεπελένι, και πὸν εἶχε καθήλωσει ἐκεῖ τὸ Α' Σῶμα Στρατοῦ. Ὑπερέκρησθ κι' αἰχμαλωσία. Ὁ δρόμος πρὸς τὸν Αἰλιῶνα θ' ἀνοιγότανε τότε διάπλατα : Μετὰ τὴν Τρεμπέσνια και τὸ Σεντέλι ἡ ὄρεινη περιοχὴ τελειώνει, ἡ 'Αλβανία ξεπλύνεται ἀνεπεράσιπτη, παραδίνεται. Οἱ 'Ιταλοὶ καταλάβαιναν τὴ φοβερὴ τους θέση. Εἶχανε μεταφέρει στὴ ζώνη τῶν ἐπιχειρήσεων νέες δυνάμεις: τὴ Μεραρχία Πινερίλο, τὴ Μεραρχία Κυνηγοῖ τῶν Ἄλπεων, τμήματα τῆς Μεραρχίας Μοδένα και τῆς Μεραρχίας Σιέννα. Ἐτσι, στὴ ζώνη τοῦ Β' Σῶματος Στρατοῦ, τρεῖς ἑλληνικὲς μεραρχίες πολεμώντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν ἐπιχειρήσεων, εἶχαν ἀντιμετωπίσει ἐνῆα ἰτα-

λικές, ἀπὸ τὶς ὅποιες οἱ τέσσερες ἔμπαιναν γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἀγῶνα, ξεκούραστες κι' ἀβηρατες. Στὴν ὑπερχὴ αὐτὴ τοῦ ἐχθροῦ, ἄς προσθεθεῖ ἡ ἀσυνάροπτη ἀεροπορία του και τ' ἄρθωνα μηχανημάτὰ του πυρὸς καμυλιὰς προχιάς, πολύτιμα γιὰ ὄρεινὸ πόλεμο. Οἱ 'Ιταλοὶ, τέλος, βρίσκονταν τὰρα κοντὰ στὶς θέσεις τους κι' ἀνεποδιάζονταν κανονικά, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες εἶχανε ξεμακρύνει πολὺ ἀπ' τὶς δικὲς τους.

Ὅλ' αὐτὰ, θὰ εἶτανε πάλι τίποτα, ἀν δὲν εἶχε φτάσει ὁ πολὺ βαρὺς χειμῶνας. Σὲ τέτοια ἐποχὴ, ἐπιχειρήσεις δὲν μπορούσαν πιά νὰ συνεχιστοῦν, εἶταν ἀδύνατο. Ἀπόμεινε ἡ ἐρχόμενη ἀνοιξη. Ἄλλὰ αὐτὴν οἱ 'Ιταλοὶ καταλάβαιναν πὸς ἔπρεπε νὰ βιαστοῦν νὰ τὴν ἐκμεταλλεῖτοῦν ἐκείνοι: διαφορετικὰ δὲο θὰ εἶταν τὰ ἰνδεχόμενα, και τὰ δὲο δυσάρεστα γι' αὐτοὺς : Ἡ νὰ ἐπιτεθοῦν και πάλι οἱ Ἕλληνες, με ἀποτέλεσμα νὰ τοὺς πετάξουν στὴ θάλασσα, ἢ νὰ ἐπέμβουν οἱ Γερμανοὶ γιὰ νὰ σώσουν τὴν κατὰσταση, τὸ σύμμαχό τους. Νὰ τὸν σώσουν με τὴν ταπεινώση, παίρνοντας αὐτοὶ τὸ μερίδι πὸν προοριζόταν γιὰ τὴν 'Ιταλία. Ὁ Καβαλλέρο δὲν εἶχε καιρὸ νὰ χάνει. Ἀρχισε νὰ συγκεντρώνει δυνάμεις στὴ ζώνη τοῦ ἑλληνικοῦ Β' Σῶματος Στρατοῦ. Ὡς τὴν ἀνοιξη, τοῦ ἀπόμεινε ἕνας μόνο μήνας.

Ἄλλωστε αὐτὸ εἶταν και τὸ πρόγραμμα πὸν εἶχε φέρε ἀρχιστράτηγο στὴν Ἄλβανία ἀπὸ Ἀρχηγὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου πὸν εἶταν πρῖν. Ἡ διαρῆνια του με τὸν Σοντού, ἀρκετὰ παλαιότερη, εἶχε ξεσπάσει στὶς 9 'Ιανουαρίου. Ὁ Σοντού ὑποστήριξε πὸς δὲν μείνει ὄλλη σωτηρία παρὰ νὰ ἐγκρατίζοῦν τὸν Αἰλιῶνα και νὰ κάνουν στρατηγικὴ ὑποχώρηση στὸν ποταμὸ Σκούμπη. Ὁ Καβαλλέρο ἐπικράτησε. Στις 13 'Ιανουαρίου τὸ πρωτ, γινόταν ἐπίσημος γνωστώς ὁ διορισμός του. Μέσα σὲ δύομιση μῆνες ἀπὸ τὴν εἰσβολή, εἶταν ὁ τρίτος 'Ιταλὸς ἀρχιστράτηγος στὸ μέτωπο τῆς Ἄλβανίας.

Στὸ μεταξῷ, γεγονότα σημαντικὰ εἶχαν σημειωθεῖ στὰ παρασηνικά τῆς ἀξονικής ἡγεσίας και τοῦ μετώπου. Ὁ Γερμανὸς στὴ Ρώμη στρατιωτικὸς Ἀκύλωνος στρατηγὸς φὸν Ρίντελεν εἶχε πάει στὴν Ἄλβανία γιὰ μιὰν ἀκόμα ἐπιθεώρηση. Στις 11 'Ιανουαρίου, ὅταν οἱ Ἕλληνες ἔμπαιναν τὴν Κλεισούρα, λίγο εἰσιψε νὰ πισοτεῖ αἰχμαλώτους ἐκεῖ. Τὸ περιστατικὸν πρέπει νὰ τοῦ ἔκανε ἀρκετὴ ἐντύπωση, γιὰτὶ τὸν βλέπομε νὰ πειθεῖται πὸς μιὰ ἱταλικὴ ἐπίθεση δὲν εἶχε ἐπιβες ἐπιτυχίας. Τις ἴδιες ἡμέρες, στὴ Γερμανία, ὁ Χίτλερ ἔκανε συσκέψεις με τοὺς ἐπιτελεῖς τους γιὰ τὴν κατὰσταση στὴν Ἄλβανία. Εἶχε δώσει διαταγή, ἀπὸ τὶς 21 Δεκεμβρίου, νὰ ἐκπονηθεῖ σχέδιο ἐπιχειρήσεων στὰ Βαλκάνια. Ἡ πορεία τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων θὰ εἶταν ἀπὸ τὴν κατεχόμενη ἤδη Ρουμανία στὴ ἀρλικὴν Βουλγαρία κι' ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ χωρὶς νὰ θεγεῖ γιουγκοσλαβικὸ ἢ τουρκικὸ ἔδαφος, γιὰ νὰ μὴν προκύ-

ψουν από εκεί περιτλοέως. Το σχέδιο είχε πάρει τον συνθηματικό τίτλο «Μαρίτσα».

Όμως η 'Ανάσταντ Γερμανική Διεύθυνση ήθελε να μελετηθεί και πάλι η κατάσταση στην 'Αλβανία. Στέλνει λοιπόν στις 14 'Ιανουαρίου τέσσερες αξιωματικούς έμπεριφορώμενος του όρεινου πολέμου, μ' επικεφαλής τον συνταγματάρχη Γιόλντ, άδερφό του άρχηγού του ιδιαίτέρου επιτελείου του Χίτλερ. 'Ακολουθούν συνάψεις, συζήτησις του φόν Ρίμπεντροπ, που γύρισε από την 'Αλβανία, με τόν φόν Μπράουιτς, τόν φόν Πάουλου, τόν Κάτελ. Διαπιστώνεται ότι άποστολή γερμανικού στρατού στην 'Αλβανία, όπως είχαν ζητήσει άρχικά οι 'Ιταλοί, είναι πολύ δύσκολη : οι 'Έλληνες άπειλοιν με την προέλασή τους τόν Αϊώλωνα. Όσο για τόν Δυρράχιο, τόν λιμένα του είναι στενό, άκατάλληλο για στρατιωτικές μεταφορές. Οι 'Ιταλοί έχουν άλλάξει τόν μεταξύ άπόψις, δέν θέλουν τούς Γερμανούς τόν δηλώνει με τρόπο ό στρατηγός τους Γκουτζίον στόν Κάτελ, προβάλλοντας τήν άπόφορο άκρίβειά του Δυρραχίου. 'Αλλάσσει, λέει, περιτό τόν βιστόνι : ή άπόφρασι μπορεί νά παρθεί και τόν Μάρτη. Ό Κάτελ, φυσικά, μένει κατάπληκτος.

Τά ίδια, έπισχυμένα κι' άνεπτυγμένα, θά ύποστηριζει ό Γκουτζίον στη μεγάλη σύσκεψη του Ζάιτομπουργκι, που γίνεται στις 19 και 20. Είναι εκεί τώρα ό Χίτλερ, ό Μουσολίνι, ό φόν Μπράουιτς, ό Τσιάνο, ό Ρίμπεντροπ. Οι Γερμανοί όμως δέν πειθόνται, δέν είχαν γνωρίσει πιά τόν σύμμαχό τους από την καλή. Τά έπίσημα πρακτικά λένε : « Πρέπει κατά συνέπειαν νά άπολυθώσι τόν ένδεχόμενον θετικής από τής Ιταλικής πλευρής βοήθειάς κατά την περιπτώσιον γερμανικής επέμβωσις εκ τού βουλγαρικού έδάφους έναντι τής 'Ελλάδος ». Και μιά σημείωση στο περιβόριο, που φαίνεται να είναι από τόν χέρι του Χίτλερ : « Η γερμανική έπίθεσις θά έπιφέρει πάντως σοβαράν άνακούφισιν του 'Ιταλικού μετώπου ».

Στη δεύτερη σύσκεψη, τής 20ής 'Ιανουαρίου, οι 'Ιταλοί δέν φαίνεται να έπαϊξαν ρόλο έξαιρετικά λαμπρό. Ό Τσιάνο γράφει στο « Ημερολόγιό » του : « Ό Χίτλερ μιλάει κάπου δυό ώρες συνέχεια για τήν προσεχή του έπέμβαση στην 'Ελλάδα. Έξετάζει τόν πρόβλημα από τήν άποψη τής τακτικής και τόν τοποθετεί σ' ένα γενικώτερο πολιτικό πλαίσιο. Πρέπει νά άμολογηθεί πός τόν κάνει μ' έξαιρετική ικανότητα. Ό στρατηγός Γκουτζίον, που με τή φουσκωμένη κοιλιά του και τά βαμμένα του μαλλιά, έκανε, καθώς λέει ό πρεσβευτής 'Αλφιέρι, μετριώτατη έντύπωση στους Γερμανούς, τονίζει μ' έκπληξη πόσο βαθιά είναι οι στρατιωτικές γνώσεις του Χίτλερ ».

Ό Μουσολίνι έφυγε από τόν Ζάιτομπουργκι άφοι πριν είχε έξασφαλίσει τή σιωπηρή συγκάθεση του Χίτλερ για μιά νέα έπιθετική προσπάθεια στην 'Αλβανία. Δέν τού άπόμνε όμως παρά ένας μόνο μήνας για νά οργανώσει και να πετύχει αυτό που ύποσχέθηκε στο θριαμβευτή σύμμαχό του : « Νά καταλύσει τήν 'Ελλάδα ».

Η διαγραφόμενη άπειλή στά νύτα των δυνάμεων που είχαν άγρυπνεϊ στό Τεπελί, άλλα και βορειότερα, του δρόμου προς τόν Βεράτι, δέν άρινε τήν Ιταλική ήγεσία νά ήσυχάσει. Τς τελευταίες ήμέρες του Γενάρη έκανε πιά προσπάθεια ν' άντιτάξει τήν άπειλή στην άπειλή. Όργάνωσε κι' έβαλε σ' έφαρμογή έπίθεση κατά τής Κλεισούρας.

Βάση καλή για έξόρμησις έδινε στους 'Ιταλούς ή κορυφογραμμή τής Τρεμπισίνας. Με τόν φοβερό κρύο που είχε πλακώσει τώρα, τά έλαρά άλληνικά τμήματα έχει - άπάνω είχε χρεαστεί ν' άποταρηνχτούν και ν' απαγκιάσουν λίγο χαμηλότερα, στις άνατολικές πλαγιές. Χιονόδρομοί τών άλπίνων είχαν βρεϊ έτσι τήν εύκαιρία, πίασαν τήν έρρημομένη κορυφογραμμή. Τους ένίσχυσαν σέ λίγο δυό τάγματα Μελινοχιτώνες.

Ό Ούγο Καβαλιέρο είχε ύποσχεθεί νά δημιουργήσει εκεί ένα ατεϊχορο. Συγκέντρωσε λοιπόν άνατολικά στό Δρίνο δεκατέσσερα τάγματα, δυτικά στό ποτάμι δώδεκα και μαζί τή θωρακισμένη μεραρχία τών Κενταύρων. Στό Τεπελί είχε φέρι νέα μονάδα, τή Μεραρχία Λεονάνο. Τής άνέθεσε τήν άποστολή νά έπιθεθεί βοήθημένη από τούς Κενταύρους κι' ένα τάγμα άλπίνων. Πληροφορίες που είχαν τά έλληνικά τμήματα έπαφής από αιχμαλώτους, βεβαίωσαν πός ό έχθρος συγκέντρωσε εκεί σοβαρές δυνάμεις.

Η πρώτη κρούσις θά γίνει στις 25 και θά καταλήξει σέ σύγκρουση άγρια, με χειροβομβίδες και με τήν έξιβολήγη. Οι 'Ιταλοί, μετά τήν άπόκρουσή τους, θά βάλουν τόν πυροβολικό τους ν' άνασάφει τήν περιοχή.

Η κυρίως έπίθεση όμως εκδηλώνεται τόν πρωϊ τής 26 'Ιανουαρίου. Έχει δυό βέλη : Τό ένα από τήν ψηλότερη κορυφή τής Τρεμπισίνας, τόν 1923, προς τή Γκρόκα και τήν Κλεισούρα, τ' άλλο στή νότια πλευρά τών στενών και τού 'Αώου, από Πόστνην στό Μπρετζάνι. Η πρώτη κατεύθυνση σημειώνει έπιτυχία : Παίρνει τόν ύψοδείχτη 1620, άπλώνεται χαμηλά, στά χωριά Μουστίν, Μερτσούρα, Φραστάν, καταρριζεί κατά τή δημοσιά. Η Κλεισούρα κινδυνεύει.

Μιά κίνησις έλληνική, με δύναμη τάγματος, από τόν Ποντοκορπί, προσβάλλει τόν άριστερό τών 'Ιταλών, τούς σταματάει. Στη νότια πλευρά τού στενού, ό έχθρος κατόρθωσε, σκεπασμένος από τήν πυκνότητα καταχνιάς, νά φτάσει ως τής έλληνικής γραμμής άθέατος. Έκανε από εκεί τήν εφοδύ του. Η άπόκρουσις του γίνεται με κόπο, ύστερα από άγώνα εκ τού συστάδην, που κράτησε μιά δώδεκαρη ώρα.

Ό άντικειμενικός σκοπός τού έχθρου, ή Κλεισούρα, δέν είχε παρθεϊ, ή άπειλή όμως που δημιουργήθηκε με τόν θλάκα στό άριστερό, έκανε τόν στρατηγέο του Β' Σώματος ν' άνησυχήσει. Έπρεπε νά ξεκαθαριστεί ή κορυφογραμμή τής Τρεμπισίνας με κάθε θυσία, κι' άς ειταν ή έποχή τόσο άπόρροση για έπιχειρήσεις. 'Αλλά και τόν Α' Σώμα Στρατού είχε άνησυχήσει. Ζήτησε νά τού ύπαχθει τόν άμυντικό Συγκρότημα Κλεισούρας : τόν Γεν. Στρατηγέο ένέκρινε με σκοπό νά ξεκαθαριστεί όλη ή περιοχή από Μπρετζάνι σέ ρέμα Ζαγοριά.

Τις τέσσερες επόμενες ημέρες οι Ίταλοι κάνουν άπικνωτές, σοβαρότατες προσπάθειες να περισφίξουν την τοποθεσία και να πάρουν την Κλεισούρα. Μόνο μέσα στη νύχτα ανάμεσα 29 και 30 του Γενάρη, θά ένεργήσουν πέντε επιθέσεις στο Μπρετζάνι. "Άλλες δύο γίνονται την άλλη μέρα τ' απόγευμα και μιιά ακόμα, τελευταία, τη νύχτα της 31. "Η επιχείρηση στο σύνολό της θ' αποτύχει, θά κατορθώσει όμως κάτι : να καθηλώσει εκεί τις ελληνικές δυνάμεις που διαφορετικά θά χτυπούσαν την άμυντική γραμμή του Βερατιού.

"Η ελληνική προσπάθεια για εκκαθάριση της Τρεμπεινίας εκδηλώνεται στις 29 τού πρωί. Παίρνεται ύστερα από άγωνία σκληρό τó ύψωμα 1733, ύστερα τó 1923. Με πραγματική αὐτοθυσία κατορθώνουν τά ελληνικά τμήματα να κρατήσουν την κορυφή αυτή, που τή διεκδικεί ó εχθρός με δυνατή αντίπιθεση, άφθονο πυροβολικό, άεροπλάνα που βομβαρδίζουν και πολυβόλου από χαμηλά. "Άλλά ó χιονοθύελλες ξαναρχίζουν, λυσοσμανάνε, κάθε προχώρηση πέρα από τó 1923 γίνεται αδύνατη.

Στις 29 Ίανουαρίου, την ίδια ημέρα της ελληνικής αυτής προσπάθειας στην Τρεμπεινία, σημειώνεται στην Ίθίνα ένα γεγονός που έπικαιρε ειδική έμφαση μέσα σέ τέτοιες συνθήκες. Πέθανε ó πρωθυπουργός Μεταξάς.

"Από ημέρες εΐταν άρρωστος τó εΐχανε κρύψει από τó λαό. "Ο πρωθυπουργός είχε προσβληθεί στην άρχή από άμυνδαλιτίδα πολύωδη, με μεγάλο πυρετό. "Αναξυπωρώθηκε έτσι, από τις άποροφθήσεις, ένα παλιού του έλικος, με άποτελεσμα να προκαλέσει αιμορραγία. Τρείς μεταγγίσεις αίματος δέν μπόρεσαν να σώσουν τόν Ίωάννη Μεταξά. Τó βράδι της Τρίτης 28 Ίανουαρίου έπεσε σέ κόμμα και τά χαράματα της 30, ώρα έξήμιση, ξεψόχησε.

Τήν ίδια μέρα, στις ενδιάμεση τού πρωί, όρκιζόταν πρωθυπουργός ó Άλέξανδρος Κορυζής.

"Ο θάνατος τού Μεταξά, τού πρωθυπουργού που είχε εύτυχηση να διαγνώσει και να εκφράσει τή θέληση τού έθνους, τού Μεταξά που είχε διατελέσει παλαιότερα έπιτελικός άριστος, άν έρχοταν σ' άλλη στιγμή μπορεί και να τραυματίζε τó ήθικó τού άγωνιζόμενου λαού. Τώρα όμως οι νίκες είχαν έπισημαρευτεί στις νίκες, ó εχθρός είχε άπωθηθεί στις βάσεις του, κάθε άπειλή έμοιαζε να έχει εκλείψει από τήν κατεύθυνση της Άλβανίας. "Η άνεργασία τού θανάτου τού Μεταξά έπικαιρε μιιά σημασία έθνικου πένθους, δέν προκαλούσε όμως κι' άνησυχίες σοβαρές. Στο Ίσκιε πριν από τρεις μήνες ζωηρότατα αντίλεγόμενο πρόσωπο τού κυβερνήτη, συναντιόνταν τώρα συμβολικά, σέ μιιά νέα έθνικη ένότητα, οι πόθοι όλων τών φρονιμάτων. "Οπαδοί τού καθεστώτους άλλά κι' αντίπαλοί του, που είχαν άναστείσει από τήν αύγή της 29ης "Οκτωβρίου τις διαφωνίες τους, πένθησαν τόν πρωθυπουργό της νίκης.

Στό μέτωπο, ή περίοδος που ακολουθούσε εΐταν άναγκαστικά έτοιμη, ó χειμώνας είχε φτάσει τού κορυφώμά του. "Επιχειρήσεις τοπικές, περιορισμένης σημασίας, διεξάγονται τώρα σ' όλο τó μήκος τού Φεβρουαρίου, και πολλές που θ' άποφασιστούν στή 'μεταξύ αναβάλλονται ή σταματάνε μιλίς άρχισαν, μουδιασμένες από τά μεγάλα κρύα. Στην Τρεμπεινία τó χιόνι έχει φτάσει στή τρία μέτρα, ó χιονοθύελλες είναι άσταματήτες. Στους κάμπους τά ποτάμια ξεχειλίσαν, παρώνουν τά γεφύρια, πνίγουν έ,τι βρούν στή διάβα τους. Τά κρουαγήματα πληθαίνουν σ' όλα τά μέτωπα, δεκατάκτα, μονάδες. "Ημιομηγία τρελλαίνονται από τήν αδιάκοπη βροχή τά βουνά. Και ó άνεροδιασμοί παρέλυσαν, δέν υπάρχουν πιά δρόμοι, μονοπάτια. "Όλα έχουν βουλιάζει στή νερό, τó δούρο ή στή χιόνι.

"Αρχές Φεβρουαρίου, τó Γενικό Στρατηγείο πού σχεδιάζει επιθετικές ενέργειες πρós τó Σεντέλι και πρós τó στενό της Σαλάριας, άλλά και πού προβάπει ένδεχόμενη επέκταση τού πολέμου στή βουλγαρική μεθόριο με πιθανή δράση τών Γερμανών, συγκεροτεί μιιά νέα άνώτερη διοίκηση : τó Τμήμα Στρατιάς Ίηπειρού. "Υπό τόν στρατηγό Μάρκο Δράκο και μ' έδρα τά Ίωάννινα, τó ΤΣΗ θά έχει άποστολή να συντονισέ τις ενέργειες τών δυνάμεων τού κεντρικού και τού δυτικού μετώπου. "Ο Άρχιστάγος θ' άποκτήσει έτσι τήν εύχέρεια να μετακινείται από τó θέατρο επιχείρησεων της Ίηπειρού στή βουλγαρική μέτωπο.

Στό Τμήμα Στρατιάς Ίηπειρού ύπάγονται, με διαταγές τών 6 και 7 Φεβρουαρίου, τά Α' και Β' Σώματα Στρατού. Οι μεραρχίες II, III, IV και VIII άποτελούν τó πρώτο σ' Ι, V, XI, XV και XVIII άποτελούν τó δεύτερο. Ζώνη ενεργείας της Στρατιάς : από τó Ίόνιο Ίσκιε τόν Άψο.

"Ο διοικητής τού ΤΣΗ, μιλίς ανέλαβε τά καθήκοντά του, στις 14 Φεβρουαρίου, διέταξε τó Α' Σώμα Στρατού να εκδηλώσει τήν επίθεση που είχε αποφασιστεί με προηγούμενες διαταγές, άνάμεσα στήν Δρίνο και στήν Άϊω. "Ο σκοπός εΐτανε να ένισχυθεί ó σύνδεσμος με τó άριστερό τού Β' Σώματος, τού άρχισε τις επιχειρήσεις του από τήν Τρεμπεινία πρós τó Σεντέλι. Τó μέτωπο τού Β' Σώματος εΐκανε νολό άπλωμένο, χρειάζοταν έπιβάρυνση. Πληροφορίες έξ άλλου είχαν έρθει στή Γενική Στρατηγείο, από αΐχμαλώτους, πώς οι Ίταλοι άντίκρυ κάνουν μεγάλες συγκεντρώσεις, πού προοιωνίζουν επιθετική τους προσπάθεια σέ μεγάλη κλίμακα.

Εΐναι προάγγελα σημεία για τήν επίθεση τού Ούγκο Καβαλλέρο — τήν άεαρήν επίθεση — όπως έχει άπουληθεί.

Τó Β' Σώμα Στρατού, έποτε άφηναν κάποιον περιθώριο οι χιονοθύελλες, έβρισόταν πάνω στην παγωμένη Τρεμπεινία. Τή νύχτα της 12 πρós 13 Φεβρουα-

ρίου τὸ μπουρίν εἶναι τόσο δυνατὸ πὸς τὰ τμήματα βρίσκονται σ' ἀμηχανία· φτάνει ὁ σωματάρχης σὸ σταθμὸν διοικήσεως τῆς V Μεραρχίας καὶ συμβουλευέται τὸ διοικητὴ τῆς μήρας, ὃς πρέπει ν' ἀναβληθεῖ γιὰ τὴν ἄλλη μέρα ἡ ἐπιθεσι. Ἀλλὰ τὰ τάγματα ἔχουν πιά ξεκινήσει, προχώρησαν, νέα διαταγὴ εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ τοὺς σταλεῖ. Ἄν φτάσει ἀργά, θὰ προκαλέσει σύγχυση ἐπικίνδυνη.

Ἔτσι, στὶς δύο ε' ἀπομειψήρου, τὸ 43 σύνταγμα παίρνει τὸ χωριὸν Ἀρτζα ντι Σόπρα, ὅστερα τὸν ὑποδείχτη 1178. Τὰ χωράματα τῆς 15 ἀρχίζει ἀγωνίας πολήρης γιὰ τὴν κορυφὴν Πούντα Νόρντ. Ὁ ἐχθρὸς κάνει ἐκεῖ ἀπακνωτὲς ἀντεπιθέσεις, ἀλλὰ δὲν κατορθώνει νὰ σώσει τὸ ὄψωμα 1260. Ἀποστρέφεται μὲ σοβαρὰς ἀπώλειες. Τὸ 11/44 τάγμα, πὸς δίνει τὴ μάχη, κατορθώνει νὰ καταλάβει τὴ ἀνατολικὴς πλαγιὰς τῆς Πούντα Νόρντ, ἐνὸς τὸ 1ο τάγμα τοῦ ἴσου συντάγματος, τὸ μεσημέρι, παίρνει τὸ διάσπελο τῆς Μετζγκορόνης, ἀνάμεσα Τρεμπεσίνα καὶ Σεντέλι. Ὅλες αὐτὲς οἱ κινήσεις, μᾶσα σὲ κακοτοπίες, στὴ βαρucheϊωνιὰ πὸς τὶς θέσεις, εἶναι ἀπίστευτα δύσκολαι, βασιανιστικῆς. Τὰ τάγματα πὸς ξεκινάει γιὰ τὴ Μετζγκορόνη μὲ σκοπὸ νὰ ξεκαθαρίσει τὸ διάσπελο, κάνει πᾶνω ἀπὸ δώδεκα ὥρες νὰ φτάσει τὸν σκοπὸ τοῦ.

Οἱ Ἴταλοι, στὸ μεταξὺ, ἀγωνίζονται μὲ πείσμα νὰ ξεκαπάρουν τὰ ὑψόμενα πὸς ἔχουν χάσει. Ἀδικα. Στὴν ἀντιπθεσὴ τοὺς μονάχα γιὰ τὴν Ἀρτζα ντι Σόπρα ἄφησαν χάμου διακόσιους νεκροὺς. Τὸ πρωὶ τῆς 16, ὀλοκληρωθῆναι ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ἡ κατάληψη τῆς Πούντα Νόρντ. Οἱ χιονοθύελλαι στὸ μεταξὺ ὄλο καὶ πύκναιναν, λυσσομανοῦσαν, οἱ κρουσκαχημένοι πλήθαιναν. Δύο μαζὶ τάγματα τοῦ 14ου συντάγματος καταλήγουν νὰ ἔχουν πεντακόσιους ἐν ὄλω ἄντρος. Οἱ κερδισμένες ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας θέσεις κερδιόνταν μὲ τὰ δόντια, χωρὶς καὶ νὰ μπορούν νὰ ἐνισχυθῶν, νὰ γίνουν βάσεις γιὰ νέες ἐξορμήσεις. Ἡ κατάληψη τοῦ Σεντέλι δὲν φαίναν πιά πολὺ πιθανή.

Ἡ πάλι τῆς 18 Ἰσκιε τῆς 25 Φεβρουαρίου ἡ κατάσταση παραμένει στάσιμη. Ἡ διοίκησις τῆς Στρατιάς Ἡπειροῦ προβαίνει στὴν ἀντικατάστασι τῶν μονάδων πὸς ἀγωνίζονταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου· προωθεί στὶς θέσεις τοὺς τῆς XVII Μεραρχία (ὑποστράτηγος Ἄν. Ρουσσόπουλος), καὶ τὸ 21ο σύνταγμα. Δὲν ἀπομένουν παρὰ μερικὲς ὅσκατες προσιθίσεις νὰ γίνουν μὲ τὴν ἐλπίδα μήπως λυθεῖ τὸ ἀμπόδεμα τοῦ Τεπελενιού. Ἀλλὰ πῶς μᾶσα στὸ καταχέμενο καὶ μὲ τὸν ἐχθρὸ πὸς ὄλο καὶ λαβαίνει ἐνισχύσεις; Ἡ Ἰταλικὴ στρατιά ἔχει ἐμφανίσει, μᾶσα στὸ τελευταῖο τοῦτο διάστημα, νέες δυνάμεις : τὴ 2η Μεραρχία πεζικοῦ Σφοδρῶσκα, τὸ 53ο τάγμα Μελανοχιτώνων τὸ τάγμα Καλμπιά. Στὴ ζώνη τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ παρουσιάζονται τὰ τάγματα 85, 30, 16, 29 καὶ 7 τῶν Μελανοχιτώνων, τμήματα τῆς 59ης Μεραρχίας πεζικοῦ Κάλμπι. Ἀστέρευτη πηγὴ εἶναι ἡ Ἴταλία.

Στὴ ζώνη τοῦ Α' Σώματος, ἡ II Μεραρχία εἶχε προετοιμάσει ἐπιθεσι,

πὸ συνδιασμό μὲ τὴν ἐπιθετικὴν ἐνέργεια τοῦ Β' Σώματος, γιὰ νὰ πάρει τὴν Πέστονη καὶ τὸ Λέλι. Ἐοδηλώθηκε στὶς 15 Φεβρουαρίου καὶ κατόρθωσε, μ' αἰφνιδισμό γοργό, νὰ ἐγκατασταθεῖ στὶς πρώτες ἐθρικές θέσεις. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ὅμως ἡ ἀντίστασι τῶν Ἴταλῶν εἶχε ἐκδηλωθεῖ δραστήρια.

Τὴ νύχτα, ἕνας ἑλληνικὸς λόχος κάνει νέον αἰφνιδισμό, παίρνει ἕνα ἀντέρεισμα, ὅμως ἡ προχώρησι πρὸς τὴν Πέστονη εἶναι μικρὴ, ἡ ἀντίστασι τοῦ ἐχθροῦ μεγάλη.

Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωὶ ἡ ἐπιθεσι ξεκαρξίζει καὶ ἐξελίσσεται εὐνοικά, ἐνὸς τὸ Σῶμα διατάσσει τὸ μεραρχία νὰ ξεκαθαρίσει ἀμέσως, ἂν μπορεῖ, τὴν κορυφογραμμὴ Γκόλιου καὶ ὀλη τὴν περιοχὴ ἀνάμεσα Δρίνο καὶ Ζαγορία. Εἶναι τὸ κλειδί τῆς τοποθεσίας. Ἡ ἐπιθεσι πρὸς τὴν Πέστονη, πὸς γίνεται στὶς 18 τὸ πρωὶ μὲ δύο τάγματα ὑποστηρηγμένα ἀπὸ τρεῖς βαρεῖς πυροβολαρχίας, ἔχει μεγάλας ἀπώλειαι, καὶ κατορθώνει νὰ πάρει μόνο τὴν κορυφὴ τοῦ χωριοῦ. Ἡ κατάληψη τῆς Πέστονης θὰ ὀλοκληρωθεῖ τὴν ἄλλη μέρα καὶ ὃς πιστοῦν ἐκεῖ τραυκόσιι - τόσοι αἰχμάλωτοι μὲ δέκα ὄχτὸ ἀξωματικούς καὶ ἄρθονο πολεμικὸ ὄπλα.

Ἀλλὰ τὸ Λέλι, αὐτὸ δὲν παίρνεται, ἡ Μοῖρα τὸ ἔχει σημαδέσει. Τὸ προστατεύου ἀγριε χιονοθύελλαι καὶ φοβερά πυρὰ τοῦ ἐχθροῦ. Δοσιμαζέται ὑπερκερτικὴ προσάθει ἀπὸ τὸ Γκόλιου· ἡ ἐπιτυχία τῆς δὲν εἶναι τόση πὸς νὰ κερθεῖ καὶ τὸ «δόντι» τὸ κρατῆνε γερὰ οἱ Ἴταλοι. Τὶς νύχτες οἱ χιονοθύελλαι σπέρνου θανατικὸ, σκαπάζου τὸ Γκόλιου μ' ἐνάμιση μέτρο χιόνι. Κάθε μέρα ἐκεῖ ἀπάνω ἀχρηστεύονται ἀπὸ τὰ κρουσκαχημάτα ἐξήντα ὡς ὀγδόντα ἄντρος. Καὶ τὸ πυροβόλου τοῦ ἐχθροῦ ρίχνει ἀσταμάτητα, κοπανάει τὶς ἐκτεθειμένες ἑλληνικὲς θέσεις.

Ὡς τὸ τέλος τοῦ Φεβρουαρίου οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις θ' ἀγωνισθῶν γιὰ νὰ ξεκαθαρίσουν τὴν περιοχὴ Πέστονη - Λέλι. Ἡ ἑλληνικὴ προέλασι θὰ σταματήσει κάπου ἐκεῖ, γιὰτι θὰ προλάβει νὰ τὴ μακαρώσει στὴν πλάτη ὁ μέγας, ὁ σκοτεινὸς ἀντίπαλος, ἡ Γερμανία τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ, τοῦ Ἀδλφου Χίτλερ.

Κι' ἀρχίζει ἡ τελευταία, ἡ αὐτέχρημη ἀπίστευτη ἐξόρμησι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, πὸς θὰ τὸν φέρει στὰ πρόθυρα τῆς τελικῆς νίκης, ἔξω ἀπὸ τὸ Τεπελένι. Λίγο ἀκόμα καὶ θὰ εἶχε σπάσει ἡ ἔσχατη ἀμυντικὴ γραμμὴ τῶν Ἴταλῶν, ἕνας κατῆφορος θὰ γινόνταν ὁ δρόμος πρὸς τὸν Αἰλλόνα.

Οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις εἶταν ἐξαντλημένες. Ὁ διοικητὴς τοῦ Τμήματος Στρατιάς Ἡπειροῦ, πὸς εἶχε κληθεῖ στὴν Ἀθήνα τὰ τέλη Φεβρουαρίου γιὰ ν' ἀνταλλάξει σκέψεις μὲ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο, εἶχε ἐκθέσει τὴν κατάστασι

του μετώπου σε μεγάλο συμβόλαιο που έγινε με παρόντες το βασιλέα, τον Πρέδρο της Κυβερνήσεως, τον Ήπουργό των Στρατιωτικών, τον Αρχιστρατήγο. Ο στρατηγός Δράκος εξήγησε πώς για να γίνουν, όπως το ήθελε η Κυβέρνηση, επιχειρήσεις με σκοπό να παρθεί το Τεπελένι, έπρεπε ν' αντικατασταθούν τρεις κουρασμένες μεραρχίες του Β' Σώματος Στρατού και πώς αυτό θα χρειαζόταν ένα διάστημα από είκοσι ως είκοσιπέντε ημέρες. Κατά την άποψη λοιπόν του ΤΕΗ δεν μπορούσε να γίνει αποφασιστική επίθεση πριν από τὰ τέλη Μαρτίου.

Συνέπεια της διαφοράς στις απόψεις μεταξύ ΤΕΗ και 'Ανωατής 'Ηγεσίας θα είναι ν' αντικατασταθεί, στις 6 Μαρτίου, ο στρατηγός Δράκος από το στρατηγό Πιτσιόκα, ως τότε διοικητή του ΤΕΔΜ. Έγιναν και δύο ακόμα αντικαταστάσεις σωματηριών. Τη διοίκηση του ΤΕΔΜ την ανέλαβε ο διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού στρατηγός Τσολάκογλου.

Στο μεταξύ, είχε έρθει στα Γιάννια διαταγή για την επιχείρηση προς το Σεντέλι και το θύλακα του Δρίνου. Η διαταγή πρόβλεπε ταυτόχρονη ενέργεια των Β' και Α' Σωμάτων Στρατού με σκοπό να ξεκαθαρισθεί η περιοχή της Μετζγκοράνης, να παρθεί το συγκρότημα 1232 - Δραγκότι και να εξαπολυθεί επίθεση από το Γεώλικο προς την Κόντρα, στη μεσημβρινή όχθη του 'Αιούου. Έτσι, από βορρά κι' από νότο, θα κοβόταν η κοιλιά του 'Αιούου, με αποτέλεσμα να κυλωθούν οι Ιταλικές δυνάμεις του Λέκλι.

'Αλλά η Γερμανία άρχισε κιόλας ν' ανακαταβεί, να ορθώνει το βαρύ της ίσκιο στον όριζοντα. Με τις πρώτες ημέρες του Μαρτίου, η γενική κατάσταση παίρνει για την 'Ελλάδα πολύ σοβαρή τροπή: Γερμανικά στρατεύματα αρχίζουν να μπαίνουν στη Βουλγαρία, που έχει προσηλωθεί πιά στο Τριμερές Σύμφωνο. Τα στρατεύματα αυτά προωθούνται λίγο - λίγο προς τὰ ελληνικά σύνορα.

'Αν και με ξεκάθαρη τώρα την απειλή της Γερμανίας στις πύλες της χώρας, ο στρατός του ελληνικού μετώπου δεν άδραχνε. Το Β' Σώμα Στρατού είχε κρίνει πώς η δημοσιά που περνάει τα στενά της Κλεισούρας έπρεπε να ξεκαθαρισθεί ως το ύψωμα 370. Το ύψωμα 370 βρίσκεται στη βορεινή πλευρά του δρόμου, πριν από τη Μετζγκοράνη. Η επιχείρηση εΐταν απαραίτητη στον προπαρασκευαστικό στάδιο για την επίθεση που θ' ακολουθούσε. 'Από εκεί, από το δρόμο, θα γινόταν ο ανεφοδιασμός των τμημάτων και θα μπορούσε να πάρει θέσεις στα πλάγια της δημοσιάς το πυροβολικό που θά ύπεστηρίζε την επίθεση.

Την εΐθνην για τὴ δύσκολη επιχείρηση την ανέλαβε προσωπικά ο μέραρχος της XVII Μεραρχίας ύποστράτηγος Ρουσόπουλος. Το Σώμα είχε έκκρας άμφιβολίες. Τη δημοσιά την όργωναν τ' άρματα μάχης των 'Ιταλών, στις άσπιδες των βράχων ο έχθρος είχε εγκαταστήσει τμήματά του. Το τοπίο είναι άγριο, ιδιαίτερα εκεί που θά έπρεπε να γίνει η κυρία επίθεση. Τρεμισόνα

και Σεντέλι τευτώνονται μακροστενα προς το βορρά, πνιγμένα εκείνη την εποχή στο χιόνι, που έφτανε το έναμιστο μέτρο. Γεωρώνει τὰ δυο βουνά το διάσπλο της Μετζγκοράνης, άλλα Λερβόδεξά του είναι χαράδρες κορτές, βαθιές, δυο βράχους. Η κατοχή άόριστο της δημοσιάς, έρω και ίσκιμα το 370, θα ζελτίωνε για τους Έλληνες την κατάσταση πολύ, γιατί θα μπορούσε να τους γίνει βάση.

Τη επιχείρηση την ανέθεσε ο μέραρχος στο Συγκρότημα Κλεισούρας, που είχε διοικητή τον Συντεγματάρχη Γούλα. Θα γινόταν τὴ νύχτα της 2 προς 3 Μαρτίου.

Μόλις έπεσε το σκοτάδι της νύχτας εκείνης, σε μιὰ καμητή του δρόμου κοντά στο 370 αρχίζει να σκέβεται ένα αντιαρματικό χαντάκι ως τρία μέτρα βάθος κι' άφτά φάρδο, που κόβει στα δυο τὴ δημοσιά. Στις 11 τὴ νύχτα, δύω μισή κιχτή από σκεπτικέι, παλυβολητές και πεζικό, πιάει το 370, όργανώνει εκεί πρόχειρη άμυνα, φροντίζει όμως και να μὴ κόψει το τηλεφωνικό σύρμα των 'Ιταλών που βρίσκονται στις δυο άκρες του δρόμου, ώστε να μὴ ύπονοιαστούν τίποτα. Το έργο συνεχίζεται με μεγάλη προφύλαξη κι' όλη την όλλη μέρα: τέλειωσε στις δέκα τὴ νύχτα.

Στις 11 πριν από τὰ μεσάνυχτα, άκούστηκε το άρμα μάχης που έρχόταν ταχτικά από το Δραγκότι για ν' ανεφοδίζει τους 'Ιταλούς του Σενεγκάλ. Δεν είδε την τάφρο, κουτροβαλιάστηκε μέσα της. Στο σκοτάδι, το πλήρωμά του βγήκε έξω, γλῶτωσε, άλλα την ίδια στιγμή το ελληνικό τμήμα του 370 έκοβε το τηλεφωνικό σύρμα. Οι 'Ιταλοί του Σενεγκάλ άνύποπτοι, στέλανε να τὸ επισκευάσουν, οι τρεις όμως τηλεφωνητές τους που έρχονταν γι' αυτό το σκοπό, πίστωνα αΐμάλωτοι. Στο μεταξύ, στη Μετζγκοράνη, οι εκεί 'Ιταλοί καταλάβαιναν πώς κάτι άσυνήθιστο γίνεται στο 370: άρχισαν να στέλνουν περιπόλους άπανωτές, όλη νύχτα. Άναψε το τουφεκίδι, οι περίπολοι άποσύρθηκαν. Άποφασίστηκε τότε στη Μετζγκοράνη να κάνουν μιάν έπιθετική ενέργεια με δύναμη περισσότερη από λέχο, άλλα κι' αυτή άποκρούστηκε από τους ύχυρωμένους στο 370 Έλληνες.

Στις 4 Μαρτίου το πρωί, οι 'Ιταλοί του Σενεγκάλ άνήσυχτοι που είχε κοπή η τηλεφωνική επικοινωνία με τους δικούς τους, μὴ βλέποντας και να έρχεται το άρμα που περίμεναν από την προηγούμενη μέρα, έστειλαν στο Δραγκότι ένα άλλο άρμα. Αυτό δεν έπεσε στην τάφρο: την είδε, είδε και το άρμα που είχε πάει μέσα της. 'Αλλά την ίδια στιγμή, στο Σενεγκάλ, οι 'Ιταλοί άρχισαν να καταλαβαίνουν πώς περιφέρονται σ' έναν κλοιό: από τὴ Γαρόπα, από το 370, από την Κλεισούρα. Πρόβαλαν μιὰ μικρή αντίσταση κι' άρχισαν σε λίγο να παραδίνονται. 'Ως το άπόγευμα, είχαν πισώσει αΐμάλωτα έλα τὰ τμήματά τους άνάμεσα Κλεισούρα και 370, μαζί με τρία άρματα μάχης. Η δημοσιά, σ' ένα μίλι χιλιόμετρα μακρος, είχε άπυλωθεί.

Έταν άσχεχημο παιχνίδι αυτό που τους είχαν παίξει οι Έλληνες: ο διοι-

κητής της Τζούλια στρατηγός Μάριο Τζιρότι το ένωσε, έβγαλε διαταγή : « Τò δυσάρεστο γεγονός — έλεγε — της γενομένης υπό του έχθρου άποκοπής εν πλήρει ήμέρα, εις την κοιλιά του 'Αώου (πραγματικόν όνειδος δι' ήμεις), δεικνύει άφ' ενός ότι δεν ήσχηθη εις έκάστην στιγμην ή πρόποισα έπιμελής επαγρύπνησις, έξ άλλου δέ αποτελεί ένα μάθημα διά τò μέλλον...»

'Η κυρίως έπίθεση κατά τού Σεντέλι άρχισε στις 7 Μαρτίου. Όλη ή χα-
μυλή ζώνη από τò 370 ως τή Μετζυκοράνη και πέρα εΐτανε σκεπασμένη από
πυκνή καταχνιά, όμως από τὰ ύψώματα και ιδιαίτερα από τή Γκρόπα, όπου
είχε τò παρατηρητήριο του ο μέρουρας, ή τοποθεσία φαινόταν πιατό.

'Η έλληνική προπαρασκευή πυροβολικού εΐταν δυνατό ή κ' εΐστοχη-
Στις 9 ή ώρα, τὰ δύο συγκροτήματα που είχαν αναλάβει τήν έπίθεση έξόρμη-
σαν. Τò βόρειο προς τò διάσπλο τής Μετζυκοράνης κ' από εκεί στο 1437, γιά
να κυλώσει από βοριά τής άμυνόμενης μέσθ του χωριού έχθρικής δυνάμεως
τò νότιο προς τò 370 κ' από εκεί στο βραχοβούνι που βρίσκεται στα νοτιοδυ-
τικά τής Μετζυκοράνης, γιά να συμπληρώσει τήν κύλωση.

'Η έπίθεση ξετυλίχτηκε κανονικά. Οι 'Ιταλοι είχαν αιφνιδιαστεί. Στις
έντακα παρά τέταρτο, τò βόρειο συγκρότημα φτάνει σ' έναμηση χιλιόμετρο
άποσταση από τή Μετζυκοράνη, ενώ στις δύο τ' άπομειήμερο τò νότιο συγ-
κρότημα παίρνει τὰ μεσημβρινά άντερείσματα του χωριού κ' έχει πιά υπό
τò πυρά του τις νότιες παρυφές του Σεντέλι.

Στις εΐξήμηση τ' άπόγευμα, ή νίκη είχε φανεί. Μέσα στον κλοιό που δημιουρ-
γήθηκε από τὰ δύο συγκροτήματα, τὰ έναμμένα τώρα μεταξύ τους, οι 'Ιταλοι
άντιχτυπιόνταν χωρίς νά μπορούν νά βρουν, ενώ τò έλληνικό πυροβολικό τους
σφυροκοπούσε. Άρχιζαν νά παραδίνονται κατά μάζες. Αιχμαλωτίζονται έτοι-
πάνω από χιλιοι όπλίτες με εΐκοσι αξιωματικούς και τόν όπλισμό τους άνέπα-
φο, κυριεύονται τέσσερα όρειβατικά πυροβόλα, τρία άντιαρματικά ά, αυτόματα,
όλυμο, όλώκληρης άποθήκης με όλυκό και πρόφομα. Οι άπόλοιες τών 'Ιταλών
εΐταν βαρείες: οι έπιτιθέμενοι δεν είχαν περισσότερους από έκαστò έκτός
μάχης.

Τήν ίδια νύχτα, δύο τολμηρές προωθήσεις έλληνικών ταγμάτων είχαν
άποφασιστικό άποτέλεσμα : νά παρθεί χωρίς άντίσταση τò 1437 και γενικά
τò νότιο, άπρόσιτα άντερείσματα του Σεντέλι, που δεσπόζουν τής Μετζυκο-
ράνης. Όταν τήν άλλη μέρα τò πρωί οι 'Ιταλοι ξεκίνησαν νά πΐνε νά τὰ πΐ-
σουν αυτοί, τὰ βρήκανε παρμένα. Άν είχανε προλάβει, θά μπορούσαν από
εκεί, μ' εΐλάχιστες δυνάμεις, νά προβάλουν άντίσταση άποτελεσματική.

Περιορίστηκαν λοιπόν ν' άντιδράσουν έντονα στα έλληνικά τμήματα που
προχωρούσαν τώρα προς τò 1633 και που άνηφρόριζαν στους φοβερούς γκρεμούς

του Σεντέλι. Οι 'Ιταλοι κρατούσαν τήν κύρια κορυφογραμμή κ' από εκεί
έχαναν δυνατές άντεπιθέσεις, όλη μέρα. Έσπαζαν ή μιά μετά τήν άλλη μπρο-
στά στην άυτοθεσία τών δύο έλληνικών ταγμάτων τής πρώτης γραμμής. Ό
άγώνας τών ταγμάτων αυτών εΐταν υπεράνθρωπος εκεί στο κρουσταλλιασμένο
χόνι, που τò μαύριζε κάθε τόσο και τò τίνιζε ψηλά, σέ συντριβάνια θανάσιμα,
τò άγριεμένο ιταλικό πυροβολικό. Μαζ' με τις όβριδες, οι όλυμο θέριζαν. Και τὰ
κρυπτήματα δεκάτιζαν τὰ έλληνικά τμήματα, που στέκονταν γραμμικά
στην έσχατη αΐτή προς τò Τεπελένι γραμμή, όπου έφτασε με τέντωμα άπί-
στευτο ή έλληνική άνάταση του 1940 - 41.

Τò Α' Σώμα Στρατού εΐτανε νά εξαπολύσει τή δική του έπίθεση τήν 1η
Μαρτίου, αλλά μιά καθυστέρηση στην προπαρασκευή της προκάλεσε άναβολή
γιά τις 7. Τò Σώμα θά έπιχειρούσε νά ολοκληρώσει τήν κατάληψη του Γκό-
λο και νά υπερκεράσει τήν τοποθεσία Λέλι, ενώ από τήν Πίσταση τὰ εκεί
τμήματα θά στρόφονταν δυτικά, προς τò Αραγκότι. Όλη ή προσπάθεια εΐτανε
νά παραβιαστεί ή γραμμή Λέλι - Κόντρα - Αραγκότι.

Στις εΐξη και τέταρτο τò πρωί τής 7 Μαρτίου άρχίζουν οι δύο ύποτομείς,
Χόρμβας και Μαλέσσοβας, τήν έπίθεση. Στò Γκόλο, έπιτίθεται τò 'Απόστα-
σμα Κατσότα ύστερα από ένα τέταρτο προπαρασκευής πυροβολικού. Με γοργή
ένέργεια, ύστερα από άγώνα εκ του συστάθην, παίρνει τò Δόντι και πΐνει 200
αιχμαλώτους. Άλλά τραυματίζεται ο διοικητής του τάγματος που κάνει τήν
έπίθεση, τò τάγμα καθλώνεται από τò έχθρικό πυροβολικό κ' αναγκάζεται
τέλος νά συμπτυχθεί στη δυτική πλαγιά τού Γκόλο. Στην ίδια πλαγιά θά
καθλωθεί και τò άλλο τάγμα, που είχε πάρει στο μεταξύ τò ύψωμα βορειοα-
νατολικά του Λέλι. 'Η έπίθεση αΐτή είχε πετύχει τόν άρχικό της αιφνιδια-
σμό αλλά δεν κατώρθωσε νά εκμεταλλευτεί άμέσως ύστερα τήν έπιτυχία.

Στάν ύποτομεία τής Μαλέσσοβας, τὰ τμήματα που είχαν έπιτεθεί σκόνταψαν
σέ γερή έχθρική άντίσταση μπροστά στο 739. Τά έχθρικά πυρά έφρονταν από
τρεις σημεία. Τήν άλλη μέρα ξαναρχίζει ή έπίθεση και σταματάει πάλι μπροστά
στο 739. Οι 'Ιταλοι κρέτησαν τὰ έλληνικά τμήματα καθλωμένα εκεί ως τις
3 τ' άπομειήμερο.

Εΐταν άγώνας σκληρός, οι έπιτιθέμενοι είχανε φτάσει τόσο κοντά στους
άμυνόμενους που τò παρατηρητήριο του πυροβολικού δεν μπορούσε νά τους
έγερει. Οι 'Ιταλοι βρίσκονταν ψηλότερα. Με τις χειροβομβίδες στη χούφτα,
οι φαντάροι άνηφορίζοντας έβριζαν, κορδίδευαν οι 'Ιταλοι τους άποκρίνονταν
στον ίδιο τόνο. Έότερα τινιζόταν ή χειροβομβίδα, σέπαζε με τόν πάταγο της,
με χμάματα και καπνούς, τις φωνές.

Μιά ομάδα ελληνική, αν και βαλλόμενη άγρια με κάθε λογής πυρά, ιδιαίτερα με τους προδοτικούς, ψηλοκρεμαστούς όλμίσκους, είχε κατορθώσει να φτάσει ως είκοσιπέντε μέτρα από τον έχθρο. Άντικρυ, έρθιος ένας Ίταλός πολεμούσε με λύσσα, ρίχνοντας άπακωντά τις χειροβομβίδες. Σε μιá στιγμή, ένα βλήμα του ελληνικού πυροβολικού σκάζει πλάι του, τον τινάζει στον άέρα. Γύρο, δεξιά, ζερβά, οι χτυπημένοι πέφτανε, κυλόνταν, τα πολυβόλα των Ίταλών θέριζαν, τó θέαμα ήταν άγριο και σοληρό. Άλλά μιá ελληνική δημοκραία όλμων κατόρθωσε να επιστημάνει τá έχθρικά πολυβόλα, που βρίσκονταν σ' ελάγιστη άπόσταση. Χωρίς να θίξει τους επιτιθέμενους, άρχισε να τά κοπανάνει. Οι Ίταλοί άναγκάστηκαν να τά παρατήσουν και να ζητήσουν καταφύγιο πίσω.

"Άρα τρεις τ' άπομείωμερο, ξεσπάει ή λαχή : α' Αέρα !» Ένα ελληνικό τάγμα είχε βρει την εικαρία, καθώς οι Ίταλοί ήταν άπασπολημένοι με τους άντικυριούς τους, να περάσει στα νότια της έχθρικης τοποθεσίας, που βρέθηκε έτσι κυκλωμένη. Οι ύπερασπιστές του 739 άρχισαν να πετάνε τá όπλα τους.

Είναι τó τελευταίο ελληνικό κατορθώμα, την παραμονή άκριβώς της ήμέρας που ó Ουγκό Καβαλλέρο θά έξαπολύσει τή φοβερή του επίθεση κατά του κέντρου του ελληνικού μετώπου.

Ό πόλεμος έμπαινε στην τελευταία φάση του

Γ'. ΟΥΤΕ ΣΠΙΘΑΜΗ !

Τολμηρά, επικίνδυνα τεντωμένη προς τó βοριά ήταν ή φτερούγα του ελληνικού μετώπου στο πέταγμα του μέσα στην Άλβανία, όπως τó είχε βρει και τó μούδιασε ή βαρυσχεμινιά. Οι Ίταλοί είχανε δοκιμάσει να έπιωφανθούν στην τοπική τους επίθεση της 26 έως 31 Ίανουαρίου. Τó σημάδεψαν τότε στη μισάλη. Είναι εκεί που άρχίζει ή επικίνδυνη καμπή, ó θόλακας του Άρίνου. Άστοχισαν. Δέν ήταν όμως αυτή ή μεγάλη προσπάθεια που είχε τάξει ó Μουσολίνι στον Χίτλερ, στο Ζέλτισμουργκ που ειδώθηκαν με βδομάδα πριν. Τού είχε ύποσχεθεί ανά κατακλίσει την Έλλάδα. Η μεγάλη επίθεση θά είναι αυτή που προετοιμάζει ó Καβαλλέρο από τά μέσα Ίανουαρίου. Τó ελληνικό Γενικό Στρατηγείο δέν είχε άργήσει να τó πληροφοροφθεί: αλχμάλωτοι με μαρτύρηση, από τó πρώτο κιόλας δεκαήμερο του Φεβρουαρίου, και οι μονάδες του μετώπου ειδοποιήθηκαν με σχετική διαταγή στις 18.

Ό Μουσολίνι χρειαζόταν, πραγματικά, μιá τουλάχιστον στρατιωτική έπιτυχία, όσο γινόταν πιο έντυπωσιακή, πριν έπέμβη ó σύμμαχός του. Τó δηλώνει ó ίδιος άπερίφραστα, σ' έκθεσή του προς τó βασίλειά της Ίταλίας. Και θά τó ξεκαπεί έχι μιá μόνο φορά. Η έκθεση αυτή βρίσκεται στο Μυστικό Άρχείο του Καβαλλέρο : α' Οφειλομεν να έχωμεν — γράφει ó Ντούτσε — τουλάχιστον μιαν στρατιωτικήν έπιτυχίαν, πριν οι Γερμανοί άρχίσουν, τάς άρχάς Άπριλιου, την επίθεσίν των».

Όστόσο τά σχέδια του Καβαλλέρο ήταν πολύ πιο προσγειωμένα, λιγότερο φιλόδοξα. Σάν άπώτερο μόνον άντικειμενικό σκοπό έβλεπε ó τρίτος Ίταλός άρχιστράτηγος της Άλβανίας τά Γιάννια. Άρχική του πρόθεση θά έπιτεθεί σέ περιωρισμένο μέτωπο, να πετύχει έτσι ένα ρήγμα στο ελληνικό κέντρο, να διανοίξει την κοιλιά της Ντέονιτσας και να χωρίσει στα δυό τις εκεί ελληνικές δυνάμεις, της Τρεμπεσίνας από τή μιá, τού Άψου από την άλλη. Τέλος να προέλσει προς την Πρεμετή, τó Λεσκοβίσι, τή Μέρτζανη. Είναι χαρακτηριστικό ότι, για την έπιτευχμή αυτή σημαντικότερη έπιχείρηση, δέν είχαν ειδοποιηθεί καν οι Ιταλικές δυνάμεις του βόρειου μετώπου, Τήν ίδια μόνον ήμέρα που θά έκδηλωθεί ή άερνή επίθεση, θά μάθει ó Ίταλός διοικητής της Ένάτης Στρατιάς, κατά τύχη, πός άρχισε έπιθετική ένέργεια στο κεντρικό μέτωπο. Και θά ζήτησει μ' έπιστολή του, από τόν Καβαλλέρο, όδηγίες τί να κάνει αν χρειαστεί...

Οι ελληνικές μονάδες είχαν, στο μεταξύ, προσέξει την έντονη δραστηριότητα που άρχιζε άντικρυ. Παρατηρητήρια, περίπολοι, έναέριες κατοπτρείσεις ειδοποιούσαν για μετακινήσεις και συγκεντρώσεις του έχθρου στα νότια και

στ' ἀνατολικὰ τῆς Γαλιτίας. Εἶναι ἓνα χωριὸν στ' ἀριστερὰ τοῦ δρόμου πρὸς τὸ Βεράτι. Ὁ ἐχθρὸς ἀνοίγει νέους δρόμους πρὸς τὸ μέτωπο, συγκεντρώνει πυρμαχικὰ σὲ μεγάλας ποσότητες, ἐργάζεται νύχτα - μέρα. Εἶταν φανερὸ πὸς τὴ ζώνη τοῦ Β' Σώματος κάτι πολὺ πὸν σοβαρὸ ἀπὸ ἄλλὰ τὰ ἴσως ἓνα-ἓνα μερὰ ἐτοιμαζόταν. Στὴ χαράδρα τοῦ Πρώτ Μάθ πιάνεται αἰχμάλωτος ἕνας Ἰταλὸς ἀξιωματικὸς ποὺ ἔχει ἀπάνω του ἓναν πολὺ διαφωτιστικὸ χάρτη: Μὲ χρώματα, εἶναι σημειωμένη ἡ κίνησις τῶν μεραρχιῶν ποὺ θὰ πάρουν μέρος στὴν ἐπίθεσι.

Ἄλλὰ ὁ Μουσολίνι ἐνίσχυε κ' ἀπὸ τὴν Ἰταλία, μὲ εἰδικὲς ἀποστολὰς, τὸ μέτωπο. Ἐστῆσαν τάγματα μελανοχίτωνες νὰ πλαισιώσουν τὸν τακτικὸ στρατὸ, μεγάλους τίτλους τοῦ φασισμοῦ, ὑπουργοὺς του καὶ ἄλλους, νὰ τὸν ἐμφύχουσιν. Στις 23 Φεβρουαρίου βγάξει ὁ ἴδιος ἓνα λόγος στὴ Ρώμη καὶ λέει: «Τὸ τελευταῖον ἔρσιμα τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ἡπειρὸν ἦτο καὶ εἶναι ἡ Ἑλλάς, τὸ μόνον ἔθνος τὸ ὁποῖον δὲν ἠθέλησε νὰ παρατηθεῖ τῆς ἀγγλικῆς ἐγγυήσεως. Ἦτο ἀπαράτητον ν' ἀντιμετωπισομεν τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐφῆρθσαν σύμφωνα ἔθλοι οἱ ὑπεύθυνοι στρατιωτικοὶ παράγοντες». Ἐκανε ὕστερα ἓναν ἐξωραϊσμόν καὶ παραποιημένον ἀπολογισμὸν τῆς ὡς τώρα ἐκστρατείας καὶ κατέληξε: «Ἐντὸς ὀλίγου θὰ εἴθῃ ἡ ἀνοιξίς καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνοιξίς εἶναι ἰδικὴ ἐποχὴ, ἄλλὰ θὰ μᾶς ἔθουν ρόδινα. Σὰς τὸ ἐπαναλαμβάνω: Ὅλα θὰ μᾶς ἔθουν ρόδινα». Ὁ ὑπαντιμῶς εἶταν βέβαια στὸν φασιστικὸ ὕμνον: «Giovinezza, giovinezza, primavera di bellezze». Ὁ λυρικὸς ἡγέτης τοῦ φασισμοῦ δὲν μπορούσε, ὅστε καὶ στὴν παραμονὴ ἀκόμα τοῦ τελευταίου τοῦ ἐξευτελισμοῦ, νὰ λησμονῆσει τὸν πατροπαράδοτον μελοδραματικὸν τὸν.

Δὲν περιορίσθη σ' αὐτὰ. Ἀποφάσις νὰ προσθεῖσι καὶ τὸ βάρος τῆς προσωπικῆς τοῦ παρουσίας στὸ μέτωπο, τὴν ὥρα τῆς μεγάλης προοπτικῆς. Τίς πρώτες ἡμέρας τοῦ Μαρτίου ἔφτασε στὴν Ἀλβανίαν, ἐπιθεώρησε τίς δυνάμεις τοῦ μετώπου. Θὰ παρακολουθοῦσε τὴν ἐπίθεσι ἀπὸ τὸ παρατηρητήριον τοῦ Κέμαρι.

Τὸ δυνατὸν τοὺς χτύπημα οἱ Ἰταλοὶ εἶχαν λογαριάσει νὰ τὸ καταφέρουν σὲ μέτωπο στενὸν, μόλις ἕξῃ χιλιόμετρα πλάτος, γιὰ νὰ εἶναι συγκεντρωτικὸν, θανάσιμον. Κύριος ἀξίονας τοῦ ἡ κατεῖθον ἀπὸ Γαλιτία σὲ Μπούμπει, στὴ ζώνη τῆς I ἑλληνικῆς μεραρχίας. Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ ἀνατίθεται στὸ VIII ἰταλικὸν Σῶμα Στρατοῦ, ποὺ τὸ ἀποτελοῦν οἱ μεραρχίαι Κάλιαρι, Πούλε, Πινερόλο, Μπάρι καὶ δύο τάγματα μελανοχίτωνες. Πλαισιώνονται πὸ δεξιὸν τοῦ ἀπὸ τῆς μεραρχίας Σφορτσόκα, στ' ἀριστερὸ ἀπὸ τῆς μεραρχίας Κονήγιοι τῶν Ἄλπεων. Σὲ δεῦτερον κλιμάκιον ἔχουν τίς μεραρχίας Μπάρι καὶ Σιένα

Ἀργότερα, θὰ ἐρχόταν νὰ προσθεῖσι σ' αὐτὴς ἡ μεραρχία Λύκκι τῆς Τοσκάνης. Ἐφεδρικός μεραρχίας εἶταν ἡ Πιερὸντε καὶ ὁ Κέντιουρι. Στὴ ζώνη ἀνάμεσα Ἄωο καὶ Ἄφο, βρίσκονταν συντάγματα Βερσαλλέριαν, τάγματα Ἀλτινιανόν, Μελανοχίτωνες, τὸ ἄλλο κάπου δεκαπέντε τάγματα πεζικοὺ καὶ δύο τάγματα πολυβόλα.

Τὸ σύνολον, δώδεκα μεραρχίας, ὅπως τὸ λέει ὁ ἴδιος ὁ Μουσολίνι στὴν ἐκθεσὴ τοῦ ποῦ προανεφέραμε, εἶταν ἐπιβλητικὸν. Ἀπὸ πυροβολικὸν, ἡ στρατιὰ αὐτὴ διέθετε γύρω στὰ 400 στόμια πυρός.

Ἀντίκειντο τῆς τίς παρέτασσε τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων; Οἱ μονάδες του στὸ μέτωπον εἶταν πολὺ ταλαιπωρημένες, δεκατισμένες ἀπὸ τὰ κρουσπαγήματα-τίς κακοῦσιες, τίς ἀερισπορικὲς ἐπιδρομὰς τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ μεραρχίαι I, XV καὶ XI εἶχαν πολεμικὸν δίχως ἀναπαύσιν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐκστρατείας. Τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖο, ὕστερα ἀπὸ τὴν XVII μεραρχία ποὺ εἶχε προωθηθεῖ καὶ πολέμους στὴν Τρεμπισόνα καὶ στὸ Σεντέλι, ὅπου βρίσκονταν τώρα μαζί με τὴν V, εἶχε διατεθῆ τὴν IV μεραρχία (συνταγματάρχης Κλ. Μπουλιανῆς) νὰ εἶναι ἑτοιμὴ νὰ πορευθεῖ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Ἀργυροκάστρου στὴ ζώνη τοῦ Β' Σώματος Στρατοῦ. Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσῆς ἔξ ἄλλου, ἡ VI μεραρχία (ὑποστράτηγος Ν. Μάρκου) θὰ ἐκινουόταν μὲ πορείας νὰ πάει στὴν περιοχὴ τῆς Πρεμετῆς, γιὰ ἐφεδρεία. Συνολικὰ, σ' ἐλθὴ αὐτὴ τὴ ζώνη, βρίσκονταν ἕξῃ ἑλληνικὲς μεραρχίαι: μόνο ποῦ, ἀπ' αὐτὴς, ἡ VI καὶ ἡ XI δὲν εἶχαν πὰρᾶ ἕξῃ τάγματα ἡ μιά, πέντε ἡ ἄλλη.

Ἡ ἐπίθεσι τοῦ Καβαλλέρο δὲν βρῆκε ὡστόσο τίς ἑλληνικὲς δυνάμεις ἀνετοίμες. Εἶχαν λάβει διαταγὴ νὰ κρατήσουν γερὰ καὶ νὰ ὀργανώσουν τὴν κατεπείγουσαν τοποθεσίαν. Ἡ διαταγὴ αὐτὴ θὰ ἐφαρμοσθεῖ μὲ πολὺ ζῆλον, ἔτσι ποῦ σ' ἓνα μῆνα διέστημα, ἀπὸ τίς 9 Φεβρουαρίου ὡς τίς 9 Μαρτίου, θὰ ἐνισχυθοῦν οἱ προωθημέναι ἑλληνικὲς θέσεις. Τὸ ἦθικόν τοῦ στρατοῦ εἶναι ἀριστον, ἠθικὸν νικητῶν. Καὶ καὶ μὲν ὁ πόλεμος θέσεων, τὸ βάλτωμα, δὲν ταυρίζονταν στὴν ἑλληνικὴ πολεμικὴ ἰδιοσυγκρασία, οἱ προσπάθειαι ὅμως ἐπιχειρησῆς καὶ τὸ ἄλλο φρόνημα τοῦ πολέμου αὐτοῦ ἔχουν χαλυβδῶσαι τίς ψυχὰς. Τὸ ἀίσθημα τῆς εὐθύνῃς, ἡ ἐπίγνωση πὸς ὑψάνεται ἐδῶ ἡ μοναδικὴ στὸν κόσμον παρουσία τῆς ἐλευθερίας, ἐμπνέει αἰσιοδοξίαν καὶ ἀποφασιστικότηταν. Ἡ ἰταλικὴ ἐπίθεσι, ποῦ τὴν περμιμένον ἔθλοι, πρέπει νὰ πάρει τὴν ἀπάντησιν ποῦ ἀρμόζει.

Ἡ ἰταλικὴ ἀεροπορία, ὅσο ζῶσαν ἡ κρίσιμη ἡμέρα, ζῶσαν τὴν δρόσιν τῆς Οὐσιαστικῆς δίχως ἀντίπαλον στὸν ἀέρα, ἀλάνωζε ἀνενόχητην, βομβάρδιζε ἐντατικὰ τὴν γραμμὴν τοῦ μετώπου, τίς συγκοινωνίας. Στις 8 Μαρτίου, ἡ δρόσιν τῶν Ἰταλῶν στὸν ἀέρα κορυφώνεται. Χτυπήθηκαν οἱ ἐφεδρεῖαι, τὸ πυροβολικὸν ποῦ εἶχε πάρει θέσεις στὸ μέγιστον τῆς κοιλιάς τῆς Ντέονιτας, ἰδιαίτερα τὸ βαρὸν, ἡ δημοσιὰ Κλεισοῦρας - Βερατιοῦ, ἡ κορυφογραμμὴ τῆς Τρεμπισόνας,

τά παρατηρήτρια. Κάθε κίνηση, από τις πρώτες ελληνικές γραμμές ως την Πρεμιέ, είχε σταματήσει.

Είτανε φανερό πώς η μεγάλη στιγμή ζυγώνει.

Ήξεραν πώς θά ζεσπάσει, δέν ήξεραν όμως πότε ακριβώς. Χαράματα της Κυριακής 9 Μαρτίου, στο Ροντέν, στο στρατηγείο της I Μεραρχίας, οι αξιωματικοί πετάχτηκαν από τον ύπνο τους από κοντινές εκρήξεις. Μια έχθρική πυροβολαρχία έφριχνε πάνω στο χωριό. Ός που να ντυθούν βιαστικά, να βγούν έξω, ο ήριζοντας εκεί πέρα, στις γραμμές του πεζικού, καιγόταν. Είταν χαροκόπι δαιμονικό, βομβαρδισμός άπιθανος σ' ένταση και πυκνότητα, βροντοκόπμα από κεραυνούς άπαικωτούς, που τράνταξαν συθέμελα τη γή, με λύσσα, να τής ξεριζώσουν τὰ σπλάχνα. Πέρα, σὲ πολλές δεκάδες χιλιόμετρα απόσταση, σ' άλλους τομείς του μετώπου, οι φαντάροι που βρίσκονταν άκόμα με τὸ κεφάλι πλαγιασμένο στὸ χῶμα, άκούαν αστασιμένοι τη γή νὰ βογκάει καὶ νὰ τρέμει σὰ νὰ γίνονταν στὰ έγκατά της τιμπανοκρουσία συναγερωῦ. "Ολοι κατάλαβαν πὸς κάτι μεγάλο άρχίζει.

Δέν ήξεραν όμως άκόμα γιὰ πὸν θά είναι: δεξιά τους; άριστερά; έδῶ, στὴ δική τους τὴ ζώνη; Ἡ ήμέρα ξεμέρωνε συννεφιασμένη, εκεί - κάτω τὰ πυρὰ τοῦ έχθρου ξεσκιζαν με άστραπές ασταμάτητες τὴ θολούρα, άνάσκαφταν τὰ πάντα, τίνανταν στὸν άέρα δλιώλητρα δέντρα ξεριζωμένα, τὸ χῶμα ανέβραζε σὰν καζάνι πὸν κοχλάζει. Τριακόσια Ιταλικά κανόνια τίναντα φλόγες και σίδερο καυτὸ κατὰ τις ελληνικές γραμμές, σὲ βάθος και σὲ πλάτος. Ἡ διοίκηση της Μεραρχίας γρήγορα βρέθηκε χωρὶς έπικοινωνία με πολλὰ της τμήματα: τὰ σύρματα τῶν τηλεφῶνων ελχνε κοπέι, τὰ πυρομαχικά τινάζονταν στὸν άέρα, ὁ όπλισμός τοῦ πεζικοῦ γίνονταν πολλός, δλάκερο τὸ τοπίο, ένα καμίνι άπέραντο, μούγκριζε, τύφλωνε, ξεκούριαινε. Δοκιμαζέταν νὰ έπικοινωνήσουν με τὸν όπτικό τηλεγράφο. Δέν φαινόταν. Τὰ πάντα ελχνε γίνεαι μιὰ θέλεια από κανόνι, σκόνη και φλόγες πὸν στρουθίζαν.

Δυνάμηση άδρες κρέτησε ἡ προπαρασκευὴ τοῦ Ιταλικῦ πυροβολικοῦ και στις δυόμισαι αυτές άδρες έπισαν άπάνω στις ελληνικές θέσεις κάπου εκατὸ χιλιάδες βλήματα. Ἄλλὰ ἡ Μεραρχία ελχε καταλάβει τὸρα πὸς ὁ κλῆρος είναι δικός της. Μπορεῖ ὁ βομβαρδισμός νὰ γίνονταν σ' όλο τὸ κεντρικὸ μετώπο, ἡ έπιμονή όμως τοῦ έχθρου, τὸ μακιακό σφυροκόπμα, συγκεντρώνονταν στὰ ύψόμενα 717 και 731. Στις 7 ἡ άρα, ένῶ ὁ καταρτισμός τοῦ πυροβολικοῦ συνεχίζονταν, ξεκινούσε γιὰ τὴν έπίθεση τὸ έχθρικό πεζικό.

Θά περιέμενε κανένας πὸς εκεί άπάνω, στὰ ύψόμενα αυτά πὸν τ' άνασκάλεψε με νύχια πυρωμένα τὸ πνεῦμα της όργης, δέν θ' άνάστανε πὰ ψυχὴ ζωντανή. Κι' όμως νὰ ἰ μέσ' από τὰ χῶματα, τίς πέτρες, τὰ κομματιασμένα

συρματοπλέγματα, τοὺς ξεκοιλιασμένους γεώσκακους, άναδειχτηκαν ανθρώπινα έντα, σὰ νὰ βρουκόδικαζαν, άναστράβησαν. Ἐσφιζαν στὸ μάγουλο τ' όπλο, σμιάδεφταν, έριζαν. Τὰ Ιταλικά τάγματα πὸν προχωρούσαν σὲ πυκνές μάζες, χτυπήθηκαν στὸ ψαχνὸ και ματώθηκαν, πολλοί γονάτισαν, κιλίστηκαν χέμια. Τὰ ελληνικά πολυβόλα ελχαν άρχισεαι τὸρα τὸ βαρὺ τους κροτάλισμα, ένα γαύγισμα βροχῶν. Κλιστές άτακαλωτές γάζωναν τὸν άέρα. Τὸ έχθρικό πεζικό άναγκάστηκε νὰ σταματήσει, νὰ ζητήσει έδῶ - εκεί καλύμματα πρόχεται πσιωγύρισε.

Είταν ἡ πρώτη άπόπειρα. Ἄκολούθησαν άλλες. Σ' όλο τὸ μετώπο της μεραρχίας έκαναν κρούσεις, προχωρούσαν, δοκιμαζαν, έφριχναν χειροβομβίδες, λάκιζαν. Ἄπο πάνω, ὁ άέρας έβραζε από τὴν άεροπορία τους, πὸν συνόθεσε τις έξομρήσεις τοῦ πεζικοῦ. Είτανε κάπου διακοσμία άεροπλάνα, τὰ έβροβήγντα βομβαρδιστικά, κι' έφριχναν βόμβες, πολυβόλοῦσαν. Στὸ 709, στὸ 710, στὸ 060, στὸ 1308, ὁ έπίθεσις σκοπεύονταν σ' ένα τεῖχος άόρατο, τρώνε τὰ μὲρ τας. Στις 9.30, ύστερα από νῆα μπῶρα τοῦ πυροβολικοῦ, ξεκινανε πάλι γιὰ τὸ 731. Είτανε τὸρα ένα τάγμα. Ὁ τόπος όλος ελχε γίνεαι κανόνι και φλόγα, ἡ γή άμορφη, κάτι σὰ ρημάδι από γκρεμισμένη οικοδομή. Ελχεν πὸς τὸρα πὰ πάει, δέν θὰ βρούνε πάνω στὸ ύψωμα παρὰ μονάχα πτώματα, κι' αυτά λυομένα. Τοὺς ύποδέχτηκε ήγριο τουφεκιδι, πολυβόλα πὸν θέριζαν, χειροβομβίδες. Ὑστερα από τρία τέτατρα προσπάθειαι, άναγκάστηκαν νὰ παρατηθήσουν, άποτραβήχτηκαν καταπληγασμένοι στὴ χαράδρα Πρίβ Βέλες, κι' εκεί τοὺς πέτυχε συναγμένους, άρχισε νὰ τοὺς λιανίζει τὸ ελληνικό πυροβολικό.

Οι άπόαλείς τους γίνονταν τὸρα πὸν βαρείες. "Ομως ἡ έαρηνή έπίθεση έπερτε νὰ πετύχει, παιζόταν ἡ τιμὴ της Ἰταλίας, ὁ Ντούσσε κοίταζε από τὸ παρατηρητήριο, ελταν ἡ έσχαιτή ἡ αὐτοῦς εύκαιρία. Τὸρα ἡ ποτέ. Νέο τάγμα, σὲ νέο κύμα, άκολουθεῖ τὸ προηγούμενο, κι' αὐτὸ κατορθώνει με τὰ πολλὰ νὰ βάλει πόδι στὸ 717. Είταν τὸ προχωρημένο φυλάκιο της ελληνικής γραμμῆς, τὸ κρατούσε ένας ολλιάμης μονάχα. "Ομως γίνεταί άντεπίθεση από άλλον ελληνικό ολλιάμη, με δυὸ ταγματάρχες έπικεφαλής, και ξανακατῶν τὸ 717, κωνηγαίει τοὺς Ἰταλοὺς ὡς τις προφυλακίες τους.

Τὸ μεσημέρι νέα έπίθεση τῶν Ἰταλῶν παίρνει τὸ 717. Στις δύο ἡ άρα δοκιμαζόντου και γιὰ τὸ 731. Ἄποκοροίνονται. Ξαναδοκιμαζόντου στις τρεις στὸ Κιάφε Λουζίτ. Σκοπεύονταν. Στις τέσσερες, χτυπάνε στὰ δεξιά Πιτοτα. Στις έξιμιση πάλι. Ἄποτυχία. Ελχνε βάλει τὸρα δυὸ τάγματα σὲ δυὸ κλιμάκια, και σύγκραρα βομβάρδιζαν όλη γύρω τὴν περιοχή ὡς τὴν Τρεμπσίνα, νὰ τὴ φέινε. Είταν ἡ έβροδη έπίθεσή τους. Ὅταν άποτραβήχτηκαν τέλος — και κατασκασιμένοι — μπροστὰ στις ελληνικές γραμμές ελτανε στίβες τὰ πτώματα. Ἡ πρώτη ήμέρα έδρνε με ειρωνικό κέρδος γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς τὸ 717, με κλονυχιζα. Στὸν Ἐπιτελάρχη τοῦ Β' Σώματος, πὸν ρωτοῦσε από τὸ τηλε-

φωνο τὸν μέραρχο τῆς I στρατηγῆς Βραχῆν ἂν θὰ ἐπιδιώξεις νὰ ἔγκαιρα εἰς τὸ ὄψωμα, ἐκεῖνος ἀποκρίνεται: «Γιὰ ποῦ λόγος; Τὸ εἶχαμε καθὼς ἔχει ἡ πύλα τὴν καρδίαν, νὰ τὴν εἰσποιεῖ γιὰ τὸν κίνδυνον. Μᾶς εἰδοποίησεν. Ἐκανε τὴ δουλεία του».

Στὸ παρατηρητήριον τοῦ Κίμαρι, ὁ Μουσολίνι παράτησε τὴ διόπτρα νευρικός καὶ χλωμός. Ἀπὸ τὸ μισήμερι κιάλας εἶχε καταλάβει. Θὰ γράφει, ὕστερα ἀπὸ ἕνα δεκάμηρον, στὸ βλαβερὸν τῆς Ἰταλίας: «Τὴν 12ην ὥραν ἐγὼ, ὁ ὅποιος παρακαλοῦσθαί ἀπὸ τὸ παρατηρητήριον τὴν μάχην, εἶχον καθαρὰ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ ἐπιθεσις εἶχεν ἀποτύχει».

Στὸν τομέα τῆς XV Μεραρχίας, δεξιὰ, οἱ Ἰταλοὶ εἶχον ἐπιτεθεῖς στίς 8 τὸ πρωί, καθηλώθησαν ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ πυρὰ, στίς τρεῖς ἡ ὥρα ἀποτραβήχτηκαν. Ἄλλη τους ἐπίθεσις, στὸ διάστημα τοῦ Μπουμπουσι, εἶχε γι' ἀποτέλεσμα νὰ πέσει ἕνα τους τάγμα μέσα στὸ φραγμὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πυροβολικοῦ καὶ νὰ διαλυθῆι.

Ἀκόμα δεξιότερα, στὴ ζώνη τῆς XI Μεραρχίας, ἡ ἐπιθεσις τους καθηλώθησε μπροστὰ στὰ ἑλληνικὰ χαρακώματα. Μιὰ τοπικὴ ἀντεπίθεσις, τοὺς ἔβριξε πίσω. Ἐδῶ στόχος τους εἶχαν τὸ Μάλι Σπαντάρτι, σημεῖο πολὺ σημαντικό γιὰ μιὰ νέα τους προώθησις. Ἀλλὰ ἡ XI Μεραρχία εἶχε κλέψει ἕνα ραδιογράφημα ποὺ εἶπε: «Τὸ Μπρέγκου Λιούλιε καὶ τὸ Μάλι Σπαντάρτι πρέπει νὰ περιέλθωσι-εἰς τὴν κατοχὴν μας. Δὲν εἶναι ἀνεκτὸν νὰ μὴ κατορθώσῃ ὁ ἰταλικὸς Στρατὸς νὰ ἀπωθῆσιν τὸν μειονεκτοῦντα ἑλληνικὸν Στρατὸν. Ζήτημα τιμῆς. Ὁφείλομεν νὰ ἐκδιχθῶμεν τοὺς νεκροὺς μας καὶ νὰ εἰσβαίῃ τὸν ἐνδῆξον παραδόσεων μας. Ἡ Μεραρχία, εἰδοποιημένη ἔτσι, πρόλαβε τὸν ἔχθρὸ. Μὲ τὸ πυροβολικὸ τῆς τὸν διέλυσε προτοῦ ἐξορμήσει.

Ἀριστερά, στὴν V Μεραρχία, μιὰ ἀπόπειρα τῶν Ἰταλῶν νὰ κινηθῶσι πρὸς τὴν Πούντα Νόρντ, πονήγει στὰ σπάργανα. Ἄλλη τους ἐπιθεσις, ἀπὸ τὸ Σεντέλι, τσακίστηκε προστὰ στὸ πυροβολικὸ καὶ στὰ πολυβόλα, ἔφησε κ' ἀι-χμάλωτους. Τὴν ἴδια τύχη εἶχε ἕνα τάγμα ποὺ χώθηκε ἀπὸ τὴ νύχτα στὴ χαράδρα τοῦ Μαρτίσαι. Ὅστε στὴ ζώνη τῆς XVII Μεραρχίας, γύρω στὴ Μετζγκοράνη, κατόρθωσαν τίποτα, παρὰ τίς ἄγριες ἐπιθέσεις τους. Ἄφησαν μονάχα 150 αἰχμάλωτους καὶ δύο ἀξιωματικούς.

Αὐτὸ τὸν ἀπολογισμὸ, μαζὶ μετὰ τίς βρωμιάς ἀπώλειαις, εἶχε στὴν πρώτη ἡμέρα τῆς ἡ φοβερῆς σὲ μέσῃ, προπαρασκευῆ πυροβολικοῦ, μᾶζας πεζικοῦ, ἐκρινθὴ ἐπιθεσις τοῦ Καβαλλέρο. Εἶχε πελαχθεῖ τὸ ἑλληνικὸ μέτωπον μετὰ τετρακόσια κανόνια ποὺ ἔφραζαν μέσῃ στίς πρώτες διύμισι ὥρας πᾶνω ἀπὸ ἑκατὸ χιλιάδες βλήματα. Πεντέμισι χιλιάδες βλήματα τοῦ ὄρειβατικοῦ καὶ τοῦ πεδικοῦ χρεοστάσιον ἡ I ἑλληνικὴ Μεραρχία γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ 731 καὶ τὸ Μπρέγκου Ραπίτ. Ὅμως ὥσως καὶ τὸ ἕνα καὶ τὸ ἄλλο. Ἐκεῖνοι ποὺ στέκονταν τόρα γαντζωμένοι ἐκεῖ - ἀπάνω, μέσα στὴ νύχτα, δὲν ἔμοιαζαν πιά μετὰ στρατὸ,

δὲν ἔμοιαζαν μετὰ πλάσματα ἀνθρώπινα. Εἶταν κάτι σκέλεθρα ντυμένα μετὰ κουρέλια, ἐπιδόσμου, φαντάσματα μαυριδερὰ κ' ἄγριεμένα, ὅλο χῶμα καὶ ἰδρώτα ποὺ παγώνει, μάτι γυαλιστερό ἀπὸ τὴν πείνα, τὴν ἀγωνία, τὴν πάλιν μετὰ τὸ Χάρο. Σάλευαν σὰ μεθυσμένα, τ' αὐτὰ τους εἶχανε κουφαθεῖ ἀπὸ τὸν πάταγο τῶν κανονιῶν, τὰ δάχτυλά τους μούδιασαν στὴ σκανδαλίη τοῦ ὕπνου, ποὺ ἀναίθε ἀπὸ τὴ χρῆσις. Ἐνωῦθεν ὅμως ἐκεῖ - κάτω, πίσω, στὴν Ἑλλάδα, κάποιες ἀγαπημένες ψυχὲς ποὺ στέκονταν καὶ περιμένα μετὰ τὸ νοῦ στὸν ὑπερασπιστὴ τους. Καὶ γύρω, σ' ἀπέραντο κύκλο, τὸν μεγάλο κόσμον νὰ κοιτάξῃ μετὰ κρατημένη ἀνίστα ποὺ τίμημα καταβάλλει στὸ πάθος τῆς ἡ ἐλευθερία καὶ πῶς θέλει τοὺς μάρτυρες τῆς γιὰ νὰ ὑπάρξῃ ἡ ἀνθρωπιά.

Ἐφημέριον ἡ 10 Μαρτίου, ἡμέρα Δευτέρου, καὶ τὸ πυροβολικὸ τοῦ Καβαλλέρο ἐκναρχεῖται. Ἐκναρχεῖται ἀπὸ τὴν Τραπεζοῖνα, μετὰ πείσμα διπλοῦ, γιὰτὶ ἡ πρώτη μέρα χάθηκε κ' αὐτὸ εἶναι ἀσχημὸ γιὰ μιὰν ἐπιθεσις, ποὺ πρέπει εἶτι σοβαρὸ σκοπεῖται νὰ τὸ πετύχῃ στίς πρώτες ὥρας τῆς. Τὸ κανονεῖ τόρα ἀπὸλύτως ἀνατολικὰ, στὸ 731. Εἶναι τέτοιο ποὺ μόνο μετὰ τοὺς βρυσκοὺς βομβαρδισμοῦ τοῦ Βερντέν, στὸν Πρῶτον Παγκόσμιον Πόλεμον, μπορεῖ νὰ παραβληθῆι. Τ' αἰσίου καὶ ζαρῖνει περίτρησις ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ καιρὸς εἶταν συννεφιασμένος, ἔφερε βροχὴ, χάρα ὅμως μάνιαζε ἡ θύελλα μετὰ ἀναμμένα σίδερα ποὺ κίβουον τὸν ἀέρα καὶ δίνουον γύρω βουρδουλιές. Εἶναι ἕνας ἀέρας ποὺ πιά δὲν ἀνασαιίνει, ἔδωσε ἀπὸ τὸν κανόνι, τὴ σκῆν, τίς εὐλογίας. Τὰ ἑλληνικὰ χαρακώματα δὲν ὑπάρχουον πιά, μήτε τὰ συρματοπέδηματα, ἔφραζαν ἕνα μετὰ τὸ χῶμα. Ὁρα ἐνιὰ παρὰ δέκα, τὸ ἰταλικὸ πεζικὸ παρουσιάζεται, προχωρεῖ καταπάνω στὸ 731. Ἀπίστευτο! Ἐκεῖ ἀπάνω ὑπάρχουον ἀκόμα ἀνθρώποι, ξετραποῦνον κάτω ἀπὸ τοὺς σωρούς τὰ χαλάσματα, πολεμᾶνε. Ἡ ἐπιθεσις ἀπλώνεται σὲ λίγο καὶ βορειοανατολικὰ, πρὸς τὸ Μπρέγκου Ραπίτ: εἶναι λαχρόστατι, μᾶζας πυκνὲς ποὺ πέφτουον ἀλόσμως πᾶνω στίς ἑλληνικὰς θέσεις.

Διὰ λόχου ἀπὸ τοὺς ἀμυνόμενους ἔχουον ἀποθεκαστικεῖ, τοὺς στέλλθησαν δυὸ διμοιρίαις νὰ συμπληρῶσουον ὅσο γινόνταν τὰ κενὰ τους. Οἱ ἀντίπαλοι εἶταν τόρα τόσο κοντὰ μεταξὺ τους, ποὺ δούλευε ἡ χειροβομβίδα. Στίς δέκα παρὰ δέκα, οἱ Ἰταλοὶ ἔβειξαν πῶς ἀπόκαμαν. Ἐνας τους λοχαγεὶς εἶχε πιαστεῖ αἰχμάλωτος, μερικοὶ στρατιώταις τὸ ἴδιο. Οἱ ἀπώλειαις κ' ἀπὸ τὰ δύο μέρη εἶταν βαρεῖαις. Ἡ ἐπιθεσις ἔσταξε, σκόρπισε πίσω, στὴ χαράδρα Πρὸθ Βέμου.

Ἄλλὰ κοντὰ τὸ μισήμερι γινόνταν νέα ἐπιθεσις στὸ Μπρέγκου Ραπίτ. Τὰ ἑλληνικὰ πυρὰ τῆς ἐξοῦσαν τὸν ὄρη, ὡς ποὺ τὸ μισήμερι, οἱ Ἰταλοὶ ἐνισχημένοι μετὰ νέαις δυνάμει, ἐκναρχεῖσαν. Τὸ ἑλληνικὸν πυροβολικὸν ἔβριπε νὰ τοῦ τελειώσουον τὰ πυρομαχικά, ὅμως τὸ πεζικὸ κατόρθωσε μετὰ μόνὰ τὰ δικὰ

του να σπάσει το πρώτο κύμα του έχθρου. Νέο κύμα ακολούθησε, ξεπέρασε το πρώτο, έφτασε κοντά στις ελληνικές θέσεις, πιάστηκε με τους άμυνόμενους. Στις δωδεκάμιση είχε κι' αυτό σκοπίσει, να κρυφτεί στις χαράδες, πέρα.

Στις 6 τ' άπόγεμα, οι Ίταλοι ένοιγαν μεγάλη φωτιά κατά του 731. Χόμψαν όστερα με ταυτόχρονη προσπάθεια να το υπερκεράσουν από τη δημοσιά, ενώ έπιαναν και να βομβαρδίζουν την Τρεμπσίνα. Είταν η έβδομη επίθεση τους για το 731. Το ύψωμα έμπαινε πιά, ζωσιμένο με φλόγες, στο θρόλο. 'Η επίθεση σκόνταψε όπως οι προηγούμενες. Στις έφτάμιση το βράδι σταμάταγε η φωτιά σ' όλο το μέτωπο της Ι Μεραρχίας και τέλειωνε η δεύτερη ημέρα της αεαρήνης. 'Ημέρα που θά δικαιολογήσει άπόλυτα την 'Ημερησία Διαταγή του Σώματος Στρατού στην Ι Μεραρχία :

«Πολεμιστάς Ιης Μεραρχίας :

Πρό του άκαμάτου ήρωισμού σας έθραύσθησαν από τής χθές άπασαι αι άπεγνωσμένα έχθρικά προσάβεια.

Πρό των χελυβδίνων γραμμών σας, συνετρίβησαν κατά το διήμερον διάστημα τρεις νεοπαι έχθρικά Μεραρχία.

Είμαι υπέρφρανος διότι ήγούμαι τοιούτων ήρώων.

'Η Πατρίς σεμνύνεται δι' αυτούς.

'Η παρούσα να φθάση μέχρι του τελευταίου όπλιτου τής Μεραρχίας.

Γ. Μπάκος

'Υποστράτηγος».

Και στη ζώνη της XV Μεραρχίας, την ημέρα εκείνη είχανε σπάσει τέσσερες Ιταλικές επίθεσεις και οι άμυνόμενοι, με μία τους άντεπίθεση, πήρανε κι' ένα λόφο. Μονάχα δεξιά, στο Μάλι Σπαντάριτ, θά κατορθώσουν οι Ίταλοι να σημαδύσουν μιάν έπιτυχία, ληγίζω κι' αυτή : Μέσα στην καταχνιά και στη ραγδαία βροχή, θά πετύχουν ν' άντερέψουν ένα ελληνικό τάγμα, να πάρουν επίκαιρα σημεία πάνω στην κορυφογραμμή. Λίγη ώρα άργότερα, δύο ελληνικοί λόχοι θ' άντεπιτεθούν και θά πάρουν πίσω την τοποθεσία.

'Η νύχτα πέρασε άνήσυχη πολύ. 'Από ψηλά, από τα βουνά, Γκόλιμο, Τρεμπσίνα, Σοντέλι, τά εκεί ελληνικά τμήματα έβλεπαν ένα θέαμα μοναδικό. 'Η κούαδα της Ντόστονιτας καιγόταν. 'Ανασαν πέρα άντίκρου οι λάμψεις από τις Ιταλικές πυροβολαρχίες κι' έσκαζαν δώδε τα πύρινα άνθη των εκρήξεων. Είτανε κοντά χαράματα, ώρα τεσσερεσήμιση - πέντε. 'Ακούγονταν τώρα, από τη μεριά των Έλλήνων, πυρά πεζικού, γοργά, λαχανιαστά σά να βιάζονταν να προλάβουν. Το κακάρισμα των πολυβόλων, τα χαλάζι αυτό της μάχης, είχε πυκνώσει και τα όπλαπολυβόλα μαζί. Ξεκρίνονταν μυριάδες

μικρές φλόγες που πεταλούδιζαν σπαρταριστά, έγλυφαν το χώμα. 'Αλλά στην άρημισμένη εκείνη ζούργαλα με τά ζυνημένα θηρία, έφτανε μοικρητά όλων των ειδών : βαρεία, κυματέρά, κορτά, βραχνά, ξερά, κροταλισματα, σφυριγματα, σεισμοι και βρόντοι. Κάπου - κάπου έβλεπες ένα φυτό μακρόμωχο να τινάξεται ψηλά, ν' αϊλακάνει τη μαυρίδα τ' ούρανο, όστερα να γέρνει και ν' ανοίγεται σε λουλουδι χρωματιστά, κόκκινο, πράσινο, να μεταερίλτεται σελώνοντας πέρα - δώδε μη με στιγμή, με μαγική χάρη. Οι φωτοβολίδες αυτές έθιαν τά σήματα και το πυροβολικό συμμορφωνόταν. Είτανε μιá κολασμένη γιορτή εκεί - κάτω, τελετή μαύρης μαγείας. Μέσα στη νύχτα, η πλάση είχε κυριευτεί από το δαίμονα και δερνόταν άρημισμένη.

'Εκαναν μιάν επίθεση στο 731, άποκρούστηκαν, τους κινήθηκε η άντεπίθεση, πιάστηκε αχμάλωτος κι' ό διοικητής τους. Για να έξουθενώον, κάψανε στο κανονιά το ύψωμα που τους είχε γίνει πιά καμρός, μαζί και το Μπρέβιο Ραπίτ. 'Ο Καβαλλέρο είχε έμπλέξει τώρα νέα μεραρχία στον τομέα εκείνου : την Πούλιε. Στο μεταξύ, άλλα τμήματα είχανε χωθεί, βοηθούσαν από το σκοτάδι, στη χαράδρα. Πρόι Μάθ, προχώρησαν από εκεί όσο πιο βαθειά μπορούσαν. 'Αν καθόρθων να βγούνε στο Χάνι Βινοκάζιτ, μαζί με το 72ο σύνταγμα της Πούλιε που ήγαναι από τη δημοσιά, θά πετύχαιαν από το Σπλ Καμράτε να υπερκεράσουν το 731.

Είτανε δυό τάγματα διαλεκτά, Μελανοχίτωνες : η κίνησή τους, καλά λογαριασμένη, είχε συνδυαστεί μ' επίθεση μετωπική, μόλις θά έφεγγε η αύγή. Χάραξε θολή, πένθυμη. 'Εβρεχε βαρεία και η καταχνιά έφταν ασήκωτη, τους έκρυφε μέσα στον άγνού της. Πρόβαλαν ξαφικά άντίκρου σ' ένα ελληνικό άνταρματικό ούλαμο, που είταν τετακμένος πίσω, κοντά στο Χάνι Βινοκάζιτ. Την ίδια ώρα, εαμιουλόταν πάνω στο 731 η κατά μέτωπο επίθεση.

'Η μάχη είχε γενικευτεί. Στο 731 τά κύματα του έχθρου άνέβαιναν, προβάτιζαν στριμωχτά, όμως σκόνταβαν και πρώτανε εμπροστά μπροστά στα πυρά του ελληνικού πεζικού. Στη δημοσιά, τά τμήματα της Πούλιε άρχζαν να κοινοστούκονται, να καθλώνονται πελεκιμένα. 'Ομως τά δύο τάγματα είχανε χωθεί βαθειά πίσω, προπορούσαν. Βρέθησαν κάπου τριακόσια μέτρα από το ελληνικό πυροβολικό. 'Ενας άνθυπολοχαγός του πετάχτηκε τότε αυτόωλητος, μπήκε μπροστά στο ελληνικό πεζικό, το συνεπύρε. Πέσανε πάνω στους Μελανοχίτωνες, ενώ σύγκαρα, καθώς ένα καιρό στο Δερβενούια, άρχζαν από τις δυό πλαγιές της χαράδρας να ρέγνουν και να ροβολάνε τά εκεί ελληνικά τμήματα.

Οι Ίταλοι είδανε πως πέσανε σε δόκιμο, τά έχασαν. 'Εωσαν πίσω, σκόρπισαν στους βράχους. 'Ο άδιάκοπος βομβαρδισμός είχε κόψει τά τηλεφωνικά σύρματα και το ελληνικό σύστημα πυρός δέν μπόρεσε να λειτουργήσει άμέσως : οι Μελανοχίτωνες λοιπόν πίστεψαν για μιá στιγμή πως θά γλυτώσουν με μιá λίγο - πολλο ταχτική ύποχώρηση κατά τά βόρεια. 'Αλλά είχανε γελαστεί. Τώρα η χαράδρα άρχιζε να βροντάει από τις εκρήξεις, ν' άντιβούζει, και οι βολές

αυτές, μπρός, πίσω, δεξιά, ζερβά, Έκοβαν με μπαλταδιές τους βράχους, γέμιζαν τα πάντα άστραπές, φλόγες και καπνό. Τα βλήματα έρχονταν από παντού, διασταυρώνονταν. 'Ο άντιαρματικός ούλαμιός άρχισε να ρίχνει το μάκρουσ στή χαράδρα. Οι 'Ιταλοί είδανε πώς είναι χαμένοι.

Τότε έβλταν τή φωνή, παλάβωσαν. 'Έτρεχαν δώδε, κάθε, πέταγαν τα όπλα τους, σήκωναν ψηλά τα χέρια, ακουόντ'ακαν μεταξύ τους, κουτρουβαλούσαν, οβρλιαζαν, τó ήθικό τους είχε σπάσει. Μερικοί άντιστέκονταν, άλλοι όμως έφνεραν με τó μαντήλια τους να παραδοθούν, να γλυτώσουν.

Και παραδόθηκαν. Περιμαζεύτηκαν λίγο - λίγο, ως τις 4 ή ώρα τ' απόγεμα, σέ μάζες και σκορπιστάς, πεντακόσιοι-ένας αιχμαλώτοι, άπ' αυτούς τρεις ταγματάρχες, ένας λοχαγός, δεκατρείς κατώτεροι αξιωματικοί. 'Η χαράδρα ήταν γεμάτη πτώματα. Τήν είπανε, σέ καταθέσεις τους, «Χαράδρα του θανάτου».

'Αλλά στό μεταξύ ó Καβαλλέρο δέν έπαυε τις προσπάθειές του για τó 631. Στις έντεκα παρά τέταρτο εξαπέλυσε νέα έπιθεση, γερή, πού, φυσικά, τσακίστηκε. 'Όστερα άρχισε έναν τρομαχτικό βομβαρδισμό, κάτι σάν τή συντέλεια του κόσμου. 'Ένα τέρας φονικό και φρενιασμένο από τή λύσσα που δέν καθόρθωνε τίποτα, κοπάνανε με τή γροθιά του τή ματωμένη γή, να τή λιώσει. 'Ακολούθησε έπιθεση στό Μπρέγκου Ραπίτ, και στό 709, και στό 710. Μάταια όλα. 'Όπως μάταιες είκανε και οι έπιθέσεις τής τρίτης αυτής ημέρας στις ζώνες τής XV Μεραρχίας, τής XVII. 'Η Πούλια, μπροστά στό 731, είχε πάσει αιμorrhαγία φοβερή : 'Ο Καβαλλέρο, τήν ίδια νύχτα, άναγκάστηκε ν' άντικαταστήσει τή μεραρχία αυτή με τή Μπάρι, που τήν είχε για έφεδρική.

'Ο Μουσολίνι τόν ρώτησε πούά είναι ή γνώμη του για τόν άπολογισμό τού πρώτου τριήμερου. «—Μέτριος», άποκρίθηκε ó Καβαλλέρο, «—Μηδένας, έκανε ó Ντούτσε κοφτά.

Τέταρτη ημέρα. 'Ο καιρός είναι κρύος, συννεριασμένος, πότε-πότε φέρνει και βροχή. Τή νύχτα, λίγο πριν από τή μία, ó εχθρός είχε κάνει έπιθεση σ' όλο τó μέτωπο τής I Μεραρχίας και είχε άποκουστέ. Έταν έπιθεση δυνατώτερη από τής περασμένης νύχτας, άρχισε στό πεδίο τής μάχης πτώματα πολλά. Στις πενήντημό τó πρωί, νέα έπιθεση τούτέστηκα κατά του 731, αλλά κι' από τήν Τρεμπεσίνα ως τó Μπρέγκου Ραπίτ, ή ένδεκάτη στή σειρά, με τμήματα τής Μπάρι. 'Απέτυχε. Σέ μία ώρα, πάλι. Αυτή-έδώ είναι αφινδιαστική. Δέν δείχτηκε τυχερότερη από τις άλλες. Τότε δοκίμασαν πάλι να τρυπώσουν στή χαράδρα Κιάφε Λούζιτ, αλλά σημάδεύτηκαν, γυπήθηκαν, διαλύθηκαν. Τó πυροβολικό τους, έλη τήν ημέρα, είχε όργαστεί.

Έίταν ήμέρα αξιομνημόνευτη και για τή XVII Μεραρχία. 'Έκει στήν περιοχή τής σημειώθηκε ένα από τά πιο χαρακτηριστικά κατορθώματα του πολέμου. Στις 7 τó πρωί, κοντά στόν 'Αδω, πάνω στό βραχοβούνι Έξω από τή Μετζ'γκοράνη, δυό έλληνικές ομάδες μάχης μ' έναν έφεδρο ύπολοχαγό διοικητή τους, πέτυχαν μ' έγχείρημα τολμηρότατο να αιχμαλωτίσουν δώδεκα 'Ιταλούς αξιωματικούς και δικαίους εικοσιτρείς στρατιώτες. 'Ο ένας από τους αιχμαλώτους ήταν άντισυνταγματάρχης, ó άλλος ταγματάρχης. 'Εκτελούσαν άναγκώρσις, γιά τó προτομώσαν έπιθεση, και πιάστηκαν κοντά σ' τήν όρτση τó κύριο σώμα. 'Όταν κατάλαβαν σέ τί λογό ελληνικό τμήμα είχαν παραδοθεί, δέν μπόρεσαν να κρύψουν τήν κατάπληξή τους.

'Η τέταρτη λοιπόν ήμέρα τέλειανε άπελπιστική για τόν Ιταλική ήρση. Τ' απόγεμα, ó Μουσολίνι κάλεσε σέ σύσκεψη τους έπικεφαλής. 'Έχουν διασωθεί στενογραφημένα πρακτικά τής και δίνουν μιάν εικόνα άρικτά παραστατική τής σσηής.

'Ο Τζελοζό είχε θελήσει να καθυσυχάσει τόν Ντούτσε με τή διαβεβαίωση πώς τó Τεπελίνο δέν κινδυνεύει. Έίχανε ξεκινήσει για έπιθεση χωρίς προηόμνο και παρηγοριόνταν τώρα με διαπιστώσεις πώς δέν κινδυνεύουν. 'Ο Μουσολίνι όμως είχε μιλήσει ώμά : «Πρώτα - πρώτα — είπε — τó πεζικό των τριών έπιτιθειμένων μεραρχιών προχώρησε πολύ λίγο. 'Η Πινερόλο, ή πού δυναμική, πέτυχε έλάχιστα πράγματα, ή Πούλια λιγότερα και ή Κάλαρι δέν κουνήθηκε καθόλου. Είμαι σχεδόν βέβαιος πώς ή έπιθεση δέν εξέλισσεται καλά. Χτες έφτασε στήν πρώτη γραμμή ή Μπάρι, αλλά ως τή στιγμή τούτη δέν έκανε τίποτα. Συμπέρασμα : 'Έχουμε τέσσερες μεραρχίες που μένουν άκίνητες. Πρέπει να βγούμε από αυτή τήν άδράνευ, άφού μέλλοιτα έχουμε διαθέσιμες άλλες δύο μεραρχίες. Δυό ακόμα σφάνουν από τήν 'Ιταλία και, άν χρειαστεί, θα διατάξω να έρθουν κι' άλλες δύο.

» Δεύτερο : Πρέπει να συνεχίσουμε αυτή τήν έπιθεση γιατί, άν τήν εγκαταλείψουμε, είναι όλοφάνερο πώς χάθηκε ή ύπόθεσή μας. Οι 'Έλληνες μπορούν να μς δημιουργήσουν τίποτα δυσάρεστες πάλι καταστάσεις, όπως έγινε ύστερα από τήν έπιθέσή μας στήν Κλεισούρα από τήν Τρεμπεσίνα. Γι' άλλες έπιχειρήσεις δέν μπορούμε να σκεφτούμε, γιατί δέν έχουμε καιρό. 'Η Γερμανία θα έπιθετεί στις άρχες 'Απριλίου και θα μς είδοποιήσει έξη ήμέρες πριν».

Και τόνισε πάλι : «Προτού επέμβη ή Γερμανία, είναι άπαραίτητο να έχουμε μιάν έπιτυχία στρατιωτική, γιατί άλλως ό Γερμανία θα λένε, με τó δικιο τους, πώς ό 'Έλληνες υπεχώρησαν χάρη σ' αυτούς... 'Έχουμε μπροστά μας δεκαοκτώ ήμέρες».

'Η σύσκεψη έλεισε με τ' ακόλουθα λόγια του Μουσολίνι : «Είναι άπαραίτητη, για τó γόητρο του Ιταλικού στρατού, μιá στρατιωτική νίκη ως τó τέλος του μγνός. 'Έκανα πάντοτε τα πάντα για να κρατήσω ψηλά

τ' όνομα και τó γόητρο του Ιταλικού στρατού, αλλά τώρα πρέπει ή κατάσταση ν' αλλάξει έντελώς. Είπα στον έξοχότατο Γκουστίνι νά στείλει έδώ όλα τά έρόδια που υπάρχουν στην 'Ιταλία, γιατί έδώ είναι ó 'Ιταλικός Στρατός, έδώ γίνεται ó πόλεμος κι' έδώ πρέπει νά νικήσουμε.»

Είταν τόση ή άποχώρηση του Μουσολίνι με τó μέτωπο τής 'Αλβανίας που ξεχνούσε — καθώς παρατηρεί ó Καβαλλέρο στό 'Ημερολόγιό του — την πρόσφατη ήττα τής 'Αρριχίς.

Οί ένάγωνες παραινήσεις του θά προκαλέσουν τη σκληρή προσπάθεια τής 13 Μαρτίου και πέμπτης ημέρας από τότε που άρχισε ή μεγάλη επίθεση.

'Η νέα αυτή προσπάθεια εκδηλώθηκε άργά, μετά τó μεσημέρι. Στις μίαμιση ή ώρα είχε άρξοις δυνατός βομβαρδισμός σ' όλη την τοποθεσία τής I Μεραρχίας, ίσαμε πίσω, στά μετόπισθεν, και στις τρισίμιση άκουστήκαν τά πολυβόλα, ξεκίνησε τó πεζικό. 'Ερχότανε σέ πυκνές μάζες, άπανωτά κύματα. Καμιά πενήνταριά άεροπλάνα συμπορεύονταν, έφριγαν και πολυβολούσαν. 'Ο βομβαρδισμός του πυροβολικού είχε τώρα άπλωθεί και σ' άριστερά, στό Κιάφε Λουζίτ, στην άκρη τής Τρεμπέσινας. Τά πυρά του έλληνικού πεζικού βρίσκανε ψαχνό, θέριζαν έμως νέα κύματα πρβάναν από εκεί-κάτω, ζύγωναν στις έλληνικές θέσεις, και τότε γίνονταν όρηγνικές αντίπεθσεις, από τμήματα που ηρδούσαν έξω από τά χαρακώματα κι' έφταναν, έδώ-έκει, στά χέρια με τούς 'Ιταλούς. 'Η χειροβομβίδα και ή ειρολόγηθ έδουεσαν σ' όλη την περιοχή. 'Όταν ένα Ιταλικό τμήμα ζύγωνε πολύ σ' έλληνικό χαρακώμα, άκούγονταν από εκεί-μέσα τó στριγγό παράγγεμα των άξιωματικών : «'Εφ' όπλου λόγγη κι' ά-μέσως τ' όμαδικό, κρού σούσουμο των άτσάλιων, τó ξεητράωμα τής λεπιδας. Τό αίμα των 'Ιταλών πάγωνε, λινδάν η καρδιά τους. Μονάχι α πόλλο ψυχοβόμβοι κατόρθωναν νά κρατηθούν στή θέση τους και νά περιμένουν με τη χειροβομβίδα στή χούφτα. 'Από τó χαρακώμα χυμούσαν σκυρτωί, μαυρισμένοι διαβόλοι με κουρελιασμένες στολές και βαφραία κράνη που τραπέλιζαν.

'Η φάση αυτή στάθηκε φοινική και γοργή. Σέ τριανταπέντε λεπτά, οί 'Ιταλοί είχανε σπάσει. Κινηγήθηκαν ως τις βάσεις τους, πίσω' εκεί τούς χτύπησε τó έλληνικό πυροβολικό. 'Αλλά δέν είχαν παρατηθεί ακόμα. Σώπασαν ως τó βράδι. Στις έφτάμιση ή ώρα, εξαμύλιοναν τó δέκατη τρίτη επίθεσή τους κατά τού 731. 'Από δεξιά, μία φωτοβολίδα είχε σημάει ότι στί 717 ή επίθεση άποκρούστηκε στί 731 έμως ó άγώνας συνεχίζόταν. Συνεχίστηκε ίσαμε τις 9 τó βράδι σχεδόν, και τότε λούραξε. 'Η πέμπτη ημέρα έκλεισε με παραιτήση γι' άλλη μία φορά των 'Ιταλών.

'Αγώνες βαρείοι, αίματοκυλισμένοι, ανέπτυδα. Τήν έκτη ημέρα, από τά έλληνικά παρατηρητήρια θά φανεί ξεκάθαρα νά ξαναγραφίζονται οί στρατιώτες του έχθρου με τά πού βίασε μέσα νά βαλισουν στην έπίθεση. Οί άξιωματικοί τους μεταχειρίζονταν τά πάντα, ξύλο, περίστομα, έσπιναν πολυβόλα καταπάνω στά τμήματά τους κι' έφριγαν. Οί δυστυχημένοι έκείνοι, οί άποβαρμημένοι από τις μάταιες έξορμήσεις και τó μακαλειό, βρίσκονταν έτσι άνέμεσα σέ δύο πυρά. Τραβούσαν μπρός παραζλισμένοι, σά ζώα στί μακαλήρα.

Τώρα είχαν άρχισει από τά χαράματα. Χτύπησαν άγρια, μαζί με κατακνήσιμα πυρά τού πυροβολικού τους και των όλμων, τó 717, τó Μπρέγκου Ραπίτ, τó 709, τó 710, τó μαρτυρικό 731, τó Κιάφε Λουζίτ. Στις 6 τó πρωί εξαμύλιοναν νέα θέελλα, που κατόρθωσε νά ζυγώσει επικίνδυνα τó 709. 'Εκει άπάνω άγωνίζονταν ένας έλληνικός λόχος οί άξιωματικοί του είχανε χτυπηθεί όλοι από δύο πυρά. Τραβούσαν έμως στάλθηκε από τά δεξιά για ένίσχυση κι' έκανε μαζί με τó λόχο άντεπίθεση, που κινήγησε τόν έχθρο πίσω στή χαράρα Πρώ Βέλες.

Νέα προσπάθεια, μαζί με φοβερό βομβαρδισμό, κατά τις δύο τ' άπομεσήμερο, στί Μπρέγκου Ραπίτ - 731. 'Ο έχθρος κατορθώνει ν' ανέβει στί 717, αλλά μία άντεπίθεση τόν άνταρπεί άμέσως, τόν νυγηάει πίσω. Είταν ή δέκατη πέμπτη Ιταλική άπόπειρα. Στις έξη τ' άπόγευμα θά επιχειρήσουν τη δέκατη έκτη' αλλά τώρα πιά τó 731 έχει γίνει φαλακρό, τó δάσος που τó σκέπαζε τις πρώτες ημέρες πετοκόπηκε, ξεριζώθηκε από τις εκρήξεις. Δεξιά, τó 717, που είταν πριν χωματοβούνι, δέν υπάρχει πιά, ίσοπεδώθηκε. 'Η μαζία των ανθρώπων παραμόρφωσε τó τοπίο τού Θεοό.

Τριακίσιες - τόσες έξέδους είχε κάνει την ημέρα εκείνη ή Ιταλική 'Αεροπορία και γύρω στούς πενήντα βομβαρδισμούς.

Τήν έβδομη ημέρα, τó πείσμα των 'Ιταλών φάνηκε νά καταπέφτει άποκαμμένο. Τό πρωί πέρασε ήσυχο. Τ' άπομεσήμερο άρχισαν νά ρίχνουν με τó πυροβολικό τους, πάντα πάνω στί 731, και μόνο στις έχτώ τó βράδι, ύστερα από πάση τής βολής, έκαναν μιά αφηνιαστική επίθεση. Κατόρθωσαν έτσι νά προσεγγίσουν τις έλληνικές γραμμές, αλλά μία άντεπίθεση με τη λόγγη και τις χειροβομβίδες τους άντέτρεψε πάλι, τούς κινήγησε πίσω με ζητωγραφές.

'Εκλεινε μία βδομάδα από την ημέρα που ή μεγάλη επίθεση είχε άρχισει. 'Ο Μουσολίνι μπορούσε τώρα νά κάνει τόν άπολογισμό της : «Παρά τη βέβαιη όρημή και τó πνεύμα άντοθυσίας τού στρατεύματος, ιδιαίτερα τής Μεραρχίας Μπάρι — έλεγε στίον Καβαλλέρο — τó αποτέλεσμα είναι μηδαμινό». 'Ο άρχιστράτηγος τού είχε άπαντήσει με ειλικρίνεια. «Τού είπα — γράφει στί 'Απομνημονεύματά του — ότι θεωρώ ειλικρινώς τις μονάδες μας άνίκανες νά πετύχουν διάρρηξη τού μετώπου τού έχθρου». Και συμπέρανε : «'Αν σήμερα ίσαμε άδριο ίδούμε ότι ó έχθρος κάμπτεται, τότε μπορούμε νά συνεχίσουμε την επίθεση με δύναμη μεγάλη' διαφορετικά πρέπει νά σκερτούμε καλύτερα».

‘Ο Ντούτος με ρώτησε : «Δηλαδή ;» Τού απάντησα ότι αν δεν διαφαίνεται ή επιτυχία, δεν πρέπει να συνεχίσουμε τον αγώνα, αλλά να τον αναστείλουμε και να εξοικονομήσουμε δυνάμεις για μιὰ μεταγενέστερη προσπάθεια.

‘Η Ιταλική επίθεση δεν είχε τελειώσει· ή πρώτη δύμω, ή ούσιαστική όρμη της, είχε κοπεί. Τρείς ημέρες, από 16 έως 18 Μαρτίου, το μέτωπο ήσυχάζει· ξανακρίνει στην παλιά του όψη, την πριν από την ‘Επίθεση : άραιός διάλογος πυροβολικού, περίπολοι, κάπου-κάπου κανένα άεροπλάνο. Ξαφνικά, χαράματα της 19 Μαρτίου, το Ιταλικό πυροβολικό ξεσπάζει βουρλισμένο. ‘Αμέσως εκδηλώνεται επίθεση κατά του 731 — ή δεκάτη δύση.

Από τη φορά οι επιτιθέμενες δυνάμεις ήταν μικτές : Μπροστά πήγαιναν τέσσερα άρματα μάχης, πίσω το πεζικό. Τα άρματα κατέβηκαν από το Μοναστέρο, πήραν τον καρρόδρομο, κι’ από το 717 και πέρα άκυλούθησαν την κορυφογραμμή. Ξοπίσω τους πήγαινε ένας λόχος πεζικού, από άντρες διαλεχτούς της Μερραρχίας Σιένα. ‘Οπως άργότερα θά καταθέσουν αλγμάλωτοι, το έπιδακτο αυτό σώμα είχε άσκηθεί στην περιοχή του Βερατιού, να πολεμάει σε συνδυασμό με άρματα μάχης και να παραβιάζει ισχυρές άμυντικές τοποθεσίες.

‘Ο βομβαρδισμός ήταν έντονος, ή Ιταλικός λόχος μπόρεσε να φτάσει στις νότιες άντερείδες του 731. ‘Αλλά ως εκεί. ‘Αντεπίθεση έλληνική, τον κύλωσε· Κοντά στις όχτω ή ώρα, το Ιταλικό τμήμα είχε αποδοκατιστεί, οι άξωματικοί του σκοτώθηκαν όλοι, εκτός από έναν που πίσωτρη αλγμάλωτος με λγους στρατιώτες. Στο πεδίο της μάχης ελίγαν μείνει εκατόν-τόσο νεκροί. Τα άρματα, χτυπημένα από το πυροβολικό των ‘Ελλήνων, που δεν είχαν καν άντιαρκματικό, τέλειωσαν άσχημα : Δύο τους γκρεμίστηκαν στη χαράδρα Πρόδ Μάθ, έλλο κοκάλωσε πάνω στο 717, με σκοτωμένο μέσα έλο το πλήρωμά του, και μόνον ένα είχε γλυτώσει φεύγοντας γοργά.

Την έλλη νύχτα οι ‘Ιταλοί δοκίμασαν μιὰ κρούση Ισχυρή, στον τομέα της ΧVIII Μερραρχίας, αλλά απέτυχαν κι’ εκεί. ‘Η όρμη τους έλο και ξεπερσ, ή μεγάλη προσπάθεια τους είχε εξαντλήσει. Το πρωί της 22 Μαρτίου, στις δεκάμισή ή ώρα, παρουσιάστηκαν στις πρώτες έλληνικές γραμμές, μπροστά στο 731, κήρυκες που έχθροί με ένική σημάια. Έίταν τρεις στρατιωτικοί παπάδες μ’ έναν ύγειονομικό άξωματικό και τραυματιοφορείς. ‘Αλλά ό έπιμεφαλής παπάς βρισκόταν σε κακή κατάσταση. Μ’ έλο που τους είχανε θέσει στις προφυλακές τα μάτια, είχε προλάβει να ιδεί κάτι από το τρομερό όραμα που άπλωνόταν μπροστά στο 731. Οι πρώτες καλοκαίριες είχανε κάνει τα πτώματα να τουμπανιάσουν, άρχιζε με την άποσύνθεσή τους και ή άποσφορά. ‘Αλλά δεν ήταν βέβαια αυτό το χειρότερο, γιατί ή σφαγή είχε φτάσει στο άποκορύφωμά της κοντά στις έλληνικές γραμμές. Κι’ έτσι όμως, με ό,τι προλαβε

να ιδεί ό έμοιρος ‘Ιταλός παπάς, είχε κυριευτεί από τρεμύλα, το πρόσωπό του ήταν λευμόν. ‘Όταν στο σταθμό διοικήσεως του τάγματος 111/19 του έβγαλαν τον έπίδωμο από τα μάτια, τα σάκπασε με τις δυο του παλάμες και ψιθύρισε : «Terribile!» — Τρομερό! Πήγε να λιγοθυμίσει και τον συνέφεραν με δυνατές δόσεις κονιάκ.

Πραγματικά : το θέαμα μπροστά στο 731 ξεπερνούσε την άντοχή του άνθρώπου. Θά το διαπιστώσει το ίδιο απόγεμα ό ταγματάρχης του έλληνικού στρατού που θά διατρέξει το χώρο άνάμεσα στα δύο ύψώματα, 731 και 717, για να πάει στους ‘Ιταλούς μ’ έντολή να υπογράψει το πρωτόκολλο. Σ’ έλο το πλάτος της λουρίδας, κάπου εκατόν πενήντα μέτρα, τα πτώματα σιβάζονταν σε σωρούς, έδώ διαμελισμένα, έλλο παραμορφωμένα, με πληγές φοβερές, που έγχασαν. Έίταν άγκυλωσμένα σε συμπλέγματα, ‘Ιταλοί μεταξώς τους ή και μ’ ‘Ελληνες από τις άντιπεθέσεις, σκόρπια μέλη κομμένα, θερισμένα από το πυροβολικό. ‘Ο ταγματάρχης δεν είχε ιδεί τις πλαγιές του Πρόδ Μάθ και του Πρόδ Βέλες, που θά ήταν κι’ αυτές σε κατάσταση άνόλογη. Τα όρνα χειροπετούν, καθόνταν βαρειά πάνω στα λείψανα, λαχτάριζαν με τα πένθιμα φτερά τους καθώς ράμφιζαν τη σπαραγμένη σάρκα.

Θά γράφει μιὰ μέρα, δυο μήνες άργότερα, το πρακτορείο Στεφάνι, πως εκεί, άνάμεσα 9 και 14 Μαρτίου του 1941, δέθησαν μάχες που σπάνια αναφέρονται στην ‘Ιστορία. Κι’ έλθήβια : μετά το θρύλο του Βερντέν στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν είχε σημειωθεί τέτοια εκατόμβη καθώς του 731. ‘Εκει θά έσθηγε μιὰ μέρα ό Μουσολίνι το μνημείο των πεσόντων στο έλληνικό μέτωπο ‘Ιταλών.

‘Αλλά οι όροι του Β’ Σώματος Στρατού δεν ήταν άποδοκτοι από το μέραρχο της Μπάρι στις 22 Μαρτίου. Το έλληνικό Γενικό Στρατηγείο είχε αξίωση άνακωχή σ’ έλο το μέτωπο. Οι ‘Ιταλοί τη χρειάζονταν μόνον εκεί, στο 731, για να ξεφρακίσουν το θέαμα που τσάκιζε το ήθικό του στρατού τους. Με τέτοια εϊκόνα δέθρου και φρικης πώς να όδηγήσουν νέα τμήματα στην έπίθεση; ‘Ο ύπολοχαγός του έλληνικού στρατού που είχε σταλεί στις Ιταλικές γραμμές με τους κήρυκες, άνέφερε τη διαφωνία. ‘Από τις έντεκάμισή τη νύχτα οι έχθροπαρξίες ξεανάρισαν και το Ιταλικό πυροβολικό, σά για να έδικυθεί τώρα, βρόντησε έλη τη νύχτα, ως το πρωί.

‘Η έπίθεση θά ξανάρχιζε άργά, μετά τα μεσάνυχτα της 24ης. Έίταν αφηνδιστική, χωρίς πυροβολικό, και πάντα για το 731. Την ύποστηρίζαν πυκνά πυρά από τα πολυβόλα και τους όλυμους. Κατόρθωσε να φτάσει ίσως τις έλληνικές θέσεις, εκεί όμως, μέσ’ από τα χαρακώματα, άκούστηκε το παγερό ξεθηκάρωμα και ή κλαγγή από τις έμπολόγγες. Οι ‘Ελληνες έτοιμάζονταν γι’ άντεπίθεση, άρχιζαν κιάδως να προβαίνουν. Τότε τα Ιταλικά τμήματα λγίγαν έκριναν φρονιμότερο ν’ άποσυρθούν. Μια φετοβολίδα τινάχτηκε στον ούρανό ψηλά, έδειξε πώς ή έπίθεση είχε άποκουστεί.

Στις προεξήμηση τῆ νύχτα νέα ἀπόπειρα γιὰ ἰταλικὴ ἐπίθεση καταπνίγηκε στὸ ξεκίνημά της. Τὴν τελευταία του κρούση ὁ Καβαλλέρο θὰ τὴν κάνει τὴν ἡμέρα τῆς ἐθνικῆς γιορτῆς τῶν Ἑλλήνων, 25 Μαρτίου, στὴν Πέστανη καὶ στὸ Σεντέλι, μὲ ταυτόχρονο βομβαρδισμὸ ὄλου τοῦ μετώπου ἀπὸ πυροβολικὸ καὶ ἀεροπορία. Ἄλλὰ θὰ σκοιτάζει ὀριστικά καὶ ἐκεῖ, θὰ πέσει νὰ πνιγεῖ μέσα στὸ αἷμα.

Ἡ μεγάλη ἐαρινὴ ἐπίθεση εἶχε καταλήξει σὲ ἕττα μεγάλῃ καὶ ἀνεπανόρθωτῃ τῶν Ἰταλῶν. Μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ Ντούτσε. Δώδεκα ἰταλικὲς μεραρχίες, μὲ ἀεροπορία ἰσχυρὴ καὶ ἐφόδια ἀφθονά, εἶχαν ριχτεῖ σ' ἐξῆ ἑλληνικὲς μεραρχίες δίχως ἀεροπλάνα, πεινασμένες, ξεθεωμένες, καὶ δὲν τοὺς πήρανε οὔτε σπιθαμὴ γῆς. Τὸ φαινόμενο ξεφεύγει ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς λογικῆς, περνάει στὴν περιοχή τοῦ θαύματος.

Τὸ φῶς εἶχε πιάσει λίγο - λίγο νὰ γλυκαίνει, ἔμπαινε ἡ ἀνοιχτὴ. Στὰ βουνὰ τὰ χιόνια ἔλιωναν, ἔκαναν τὰ μονοπάτια γλυστέρια, στοὺς κάμπους περνοῦσαν πότε - πότε κἀνὶ χιόνια χλιαρὰ καὶ μυρωμένα, ποὺ ἐξάφνιαζαν τὴν καρδιά ὄστερα ἀπὸ τόσο μπουρίνι καὶ τόσο θέλινο.

Ἐβλεπε τὸ τοπίο τῆς Ἀλβανίας, τὸ στεγνὸ, σκελετωμένο, τὰ χερσιὰ μὲ τίς σταχτιὲς πλάκες γιὰ σκεπὴ, τοὺς σταχτιοὺς τοίχους, τὴ σταχτιὰ πέτρα, νὰ γλύφεται ἀπὸ μελιχρὰ φέγγη ποὺ ἔρχονταν σὰν ἀπὸ γωνιὰς τ' οὐρανοῦ κρυφές, ἔτσι καθὼς γλυστράνε οἱ ἀχτίδες ἀπὸ τὰ ψηλὰ παράθυρα τοῦ τρούλου κάτω ἀπὸ τοὺς θλόους τῆς ἐκκλησιᾶς. Καὶ τὰ ποτάμια κυλοῦσαν φουσκωμένα, πρόσχαρα, καὶ τὸ χελιδὸν ἔψαχνε νὰ βρεῖ δέντρο ἀπελῆκτο ἀπὸ τὸν πόλεμο, νὰ κλαρώσει. Εὐλογία Θεοῦ ἀπλωνόταν γύρω. Ἔταν ὁ μῆνας τῆς Λαμπρῆς, Ἀπριλοῦ.

Ὅμως τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ τὴν ἴσκιωνε κρυφὴ ἔγνοια. Ἡ χώρα βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸ ἀσφῆκτο βᾶρος τῆς γερμανοκρατούμενης Εὐρώπης. Κι' οἰομύαχη. Ἡ Τουρκία φοβόταν νὰ σαλέψει, εἶχε ἀπὸ πάνω της τὸν ρωσικὸ ἔγκο, σὺμμαχο ἀκόμα τῶν Γερμανῶν. Ἡ Γιουγκοσλαβία ἔπαιζε παιχνίδι ὀπιλοῦ. Στις 25 Μαρτίου, ἡμέρα τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς γιορτῆς, ὁ ἀνταποκριτὴς στὸ Βερολίνο τῆς ἀμερικανικῆς Columbia τηλεγραφοῦσε: « Ὅλη ἡ προσοχὴ συγκεντρώνεται ἤδη εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν μόνην βαλκανικὴν χώραν ἣ ὅποια παραμένει οὐσιαστικῶς ἐκτὸς τοῦ Τριμεροῦς. Οἱ γερμανικοὶ κύκλοι παρατηροῦν ὅτι ἡ πραγματικὴ θέσις τῆς χώρας αὐτῆς εἶναι πολὺ κρίσιμος. Εἶναι ἤδη οὐσιαστικῶς κυλιωμένη ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ Ἀξονος καὶ εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν μὲ μιαν ἐξ' αὐτῶν.

Πραγματικά, ἡ εἰσοδος τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων στὴ Βουλγαρία, στὶς 2 Μαρτίου, εἶχε διαλύσει τίς ρωμαντικὰς αὐταπάτας ἐκεῖνων ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ποὺ εἶχαν πιστέψει στὶς χερουβικὰς διαθέσεις τοῦ Χίτλερ. Δὲν εἶτανε λίγοι: Σὲ τέτοιες περιστάσεις, θὰν ἡ ἀδικία γύρω περσοῦει, ὁ ἀδικημένος ἔχει τὴν τάση νὰ ἐμπιστευταί εὐκολα καὶ νὰ συγκληθῆται ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμα βουτήξει τὰ χέρια του στὸ αἷμα. Ἐξωραϊζει, ἐξιδανικεύει, γιὰ νὰ βρεῖ ἐκεῖ μὲ δικαιολογία ἐπιβίαις στὴ ζωὴ. Ἡ ἴδια ἄλλωστε ἡ Γερμανία εἶχε φροντίσει ἀπὸ καιρὸ, ἐπιτήθεια, νὰ καλλιεργήσει αὐτὴ τὴν πλάνη τῶν Ἑλλήνων, γιὰ νὰ τοὺς ἀποκοιμώσει. Ἡ προπαγάνδα τῆς ἀθηναϊκῆς πρεσβείας τῆς τέτοιες ὁδηγίες εἶχε. Παρουσιάζονταν οἱ Γερμανοὶ, σ' ἔλο τὸ διάστημα τοῦ πολέμου μὲ τὴν Ἰταλία, ὅχι μόνον νὰ κρατῶνε ἕνα κλαδί ἐλιᾶς ἀλλὰ καὶ ἐρωτευμένοι παράφορα μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ σκοινοθεσία αὐτὴ εἶχε ἀρχίσει πρὶν

κόμα από το γενικό πόλεμο: Είταν οι 'Ολυμπιακοί άθλώνες του Βερολίνου, με την ελληνική δάδα που ξεκίνησαν από την 'Ολυμπία: είταν οι επισκέψεις του Γκαίτρινγκ και του Γκαϊμπελς στην ελληνική πρωτεύουσα: ή 'Όπερα της Φραγκφούρτης που είχε σταλεί επίσημος να παίζει στο θέατρο Κοποπούλη την Τετραλογία του Βάγκνερ, υπό την αιγίδα του ελληνικού 'Εθνικού Θεάτρου, και που την κλασίσαν δεξιώσεις και παρασημοφορίες. Είταν, πάνω απ' όλα, το κύμα από βολούς Γερμανούς «περιηγητές» που είχαν καταλάβει την 'Ελλάδα και που έπαιξαν το διπλό ρόλο του προπαγανδιστή και του κατακτητού. Χάρη στα «φιλολογικά» αυτά αισθήματα της ναζιστικής Γερμανίας, καθορώθηκε ή διατήρηση, της προεδρίας της στην 'Αθήνα, υπό τον πρόκριτο «Ερμπαχ φον Σέμπουργκ, σ' όλο το διάστημα του ελληνοιταλικού πολέμου. 'Εξασφαλιζόταν έτσι ή τακτική πληροφοριοδότηση του Βερολίνου και μαζί ή καταργασία της ελληνικής κοινής γνώμης.

Κατεργασία που αποδείχτηκε ωστόσο, σαν ήρθε ή κρίσιμη ώρα, ατέλεσφορη. Γιατί όσο εύκολα πίστευε ο λαός εκείνο που του είταν εύχρηστο να πιστεύει, άλλο τόσο γοργά συνσπίαστηκε γύρω από τη σημαία της πατρίδας όταν σήμανε ο συναγερμός των ψυχών. Και ακόμα τότε δεν ήξερε αυτό που θα γίνει γνωστό πολύ αργότερα: το πως ή γερμανική διπροσωπία παίζαρε την 'Ελλάδα κι' αντάλλαζε προκαταβολικά τμήματά της από τα ζωτικότερα, για να εξαγοράσει συμμάχους: Το πως είχε προσφερθεί ή Θεσσαλονίκη στους Γιουγκοσλάβους για να βγούμε στην πόλεμο με τον 'Αξονα, ή 'Ανατολική Μακεδονία και ή Δυτική Θράκη στους Βουλγάρους για ν' ανοίξουν πρόθυμα τις πόλες τους στη Βερμάρτ.

Τι ήθελαν, άλλθβη, στη Βουλγαρία εκείνες οι 680.000 γερμανικές στρατός; Κανένα δεν μπορούσε πια στην 'Ελλάδα ν' άμφιβάλλει: ή κατεύθυνση τους είταν ξεκάθαρη, τα ελληνικά σύνορα. 'Ο γερμανικός Τύπος άλλωστε είχε φροντίσει να τονίσει πως ο ελληνοιταλικός πόλεμος βαίνει προς το τέρας του. Σε τί λογής τέρας, είταν φανερό. 'Οχι βέβαια στη νόξη της 'Ιταλίας. 'Η εαρινή επίθεση είχε μαδηρή τα τελευταία στρατιωτικά όνειρα της μεγαλαυχίας του φασισμού.

Φυσικά, ο κόσμος δεν ήξερε τις επίσημες ή ήμπετισμένες ενέργειες που είχαν γίνει στο μεταξύ για την ανακαίτιση του επερχόμενου γερμανικού κινδύνου. Μπορούμε να τις συνοψίσουμε, σήμερα, κάτω από τις ακόλουθες επικεφαλίδες:

Τόν 'Ιανουάριο 1941, με τους Γερμανούς τότε στη Ρουμανία μόνο, "Ελληνες και Βρεταννοί αντιπρόσωποι των δύο κυβερνήσεων συναντιόνταν στην 'Αθήνα και συζητούσαν για πρώτη φορά τον γερμανικό κίνδυνο. 'Ο άρχιστρά-

τηγος Παπάγος υποβάλλει σχετική έκθεση στην ελληνική κυβέρνηση με προτάσεις για τα επβαλλόμενα σε τέτοια περίπτωση μέτρα.

Στις 13 του ίδιου μήνα, έρχεται στην 'Αθήνα ο 'Αγγλος άρχιστράτηγος της Μέσης 'Ανατολής Γουέιβελ. Γίνονται δύο συσκέψεις στο 'Γπουργείο των 'Εξωτερικών, με συμμετοχή του Μεταξά και των άρμόδιων στρατιωτικών παραγόντων. 'Ο άρχιστράτηγος Παπάγος δηλώνει ότι, για να κρατηθεί μέτοπο στην 'Ανατολική Μακεδονία και στη Δυτική Θράκη, χρειάζεται να ενισχυθούν οι ελληνικές δυνάμεις των βουλγαρικών συνόρων με εννία άγγλικές μεραρχίες, μαζί με την ανάλογη αεροπορία. 'Ο Γουέιβελ αποκρίνεται πως δεν διαθέτει αυτές τις δυνάμεις και πως μόνο δυο έσκαμε τρείς μεραρχίες μπορούσε να σταλεί στην 'Ελλάδα και λιγοστά αεροπλάνα, όχι άμως κι' αυτά. Οι 'Ελληνες αντιπρόσωποι είχαν υποστηρίξει πως άνεπαρκείς βρετανικές δυνάμεις θα έκαναν κακό αντί καλό: Θά είχανε για μόνο αποτέλεσμα να επιταχύνουν την κάθοδο των Γερμανών, άφου θά τους προήθευαν το επιζήρημα άρσιβός που εκείνοι ζητούσαν. 'Αστόσο, προτού φύγει από την 'Αθήνα, στις 16 'Ιανουαρίου, ο Γουέιβελ άνεκρίνωσε στην 'Ελληνα άρχιστράτηγο πως είχε λάβει τηλεγραφική εντολή από την κυβέρνηση του να επιμείνει: Δύο άγγλικά συντάγματα έπρεπε να έρθουν άμως στην 'Ελλάδα. Είτανε φανερό πως οι 'Αγγλοι ήθελαν, για λόγους δικής τους πολιτικής, να φανούν ότι συντρέχουν το σύμμάχό τους, ότι τερθούν δυα είχαν ύποσχεθεί επίσημως τόσες φορές. Διαφορετικά, ή διεθνής εντύπωση θά είταν πως άθέτησαν το λόγο τους, και το αποτέλεσμα όχι μόνο ν' άνακαίτισει ή κοινή γνώμη της χώρας τους, αλλά και, προπάντων, να επηρεαστεί άσχημα ή άμερικανική κοινή γνώμη, σε στιγμή που ή 'Αγγλία περίμενε την 'Αμερική ν' αποδωθεί κοντά της σε πόλεμο.

'Η 'Ελληνική κυβέρνηση, σύμφωνη σε τούτο με τη γνώμη του άρχιστράτηγος της, ειδοποίησε την άγγλική μ' έγγραφο της 18ης 'Ιανουαρίου πως μόνον άν οι Γερμανοί έμειναν στη Βουλγαρία, θά έπρεπε να γίνει άποβίβαση άγγλικών στρατευμάτων στην 'Ελλάδα. Το διάβημα γνωστοποιήθηκε στη Γιουγκοσλαβία, που είχε άνησυχήσει στο μεταξύ μήπως ο έρχομός των 'Αγγλων προκαλείσει επέκταση του πολέμου στη Βαλκανική, κι' από τη Γιουγκοσλαβική κυβέρνηση το πληροφορήθηκε ή γερμανική. 'Η άποφυγή των 'Ελλήνων να δώσουν άφορμή γίνόταν έτσι κατάδηλη, άναμφισβήτητη.

'Ολ' αυτά ώστόσο, ελάχιστα συγκινούσαν τη Γερμανία του Χίτλερ. 'Η έλσοδο στη Βουλγαρία των γερμανικών στρατευμάτων έπτά ημέρες πριν από τη μεγάλη επίθεση του Καβαλλέρο, άπεσφηνίζε τις προθέσεις του Ράιχ. Κι' όμως, από ελληνική πλευρά, δεν θά λείψει ούτε και τότε κάθε προσπάθεια ν' αποτραπεί το κακό. Στις 12 Μαρτίου, ο Γερμανός πρόξενος Θεσσαλονίκης άναφέρει στην προεδρία της χώρας του πως του ήγινε πρόταση από 'Ελληνες στρατιωτικούς να σταματήσουν οι έχθροπραξίες με τους 'Ιταλούς και ν' αντι-

κατασταθούν τὰ Ἰταλικά στρατεύματα ἀπὸ γερμανικά, ἔστω καὶ συμβολικά, ἀπὸ μιὰ μεραρχία. Ὁ πρεσβευτὴς Ἐρμπαχ διεβίβασε στὸ Βερολίνο τὴν πληροφορία, μὲ τὴν προσθήκη τῆς δικῆς του γνώμης πὸς πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἀνεξάρτητη ἐνέργεια τῶν Ἑλλήνων στρατιωτικῶν.

Στις 15 Μαρτίου ὁ ὑπουργὸς Γ. Μερκούρης, σὲ εἰδική συνομιλία του μὲ τὸ Γερμανὸν στρατιωτικὸ ἀκόλουθο, εἶπε πεῖ ὅτι, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ δεχθῆται μεσολάβησι γιὰ τὸν περμιτισμὸ τοῦ πολέμου στὴν Ἀλβανία. Εἶναι φανερὸ πὸς, μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ, γίνονταν οἱ τελευταῖες ἀπόπειρες νὰ ματαιωθεί ἡ νέα εἰσαβολή: Ἄν ὁ πόλεμος μὲ τὴν Ἰταλία εἶταν τὸ αἴτιο ποὺ οἱ Γερμανοὶ θὰ καθιέρωναν στὴν Ἑλλάδα, τότε νὰ λείπει ὁ πόλεμος μὲ τὴν Ἰταλία.

Ὁ Ρίμπεντροπ, ὕστερα ἀπὸ σκέψη, εἶχε προτιμήσει ν' ἀφήσει ἀναπάντητο αὐτὸ τὸ διὰβημα. Ὁ ἀγνοοῦν ὅμως καὶ δύο ἀκόμα, ἐπισημότερα αὐτά, διὰβήματα, ποὺ θὰ γίνοντο στὸ Βερολίνο ἀπὸ τὸν Ἑλληνα πρεσβευτὴ Ρῦζο Ραγκαβῆ στις 18 Μαρτίου. Τὸ ἓνα εἶναι πρὸς τὸν περιβόητο καύραρχο φὸν Κανάρη, ἀρχηγὸ τῆς Ἰγρησιαῖς Πληροφοριῶν τῆς Βέρμαχτ, τὸ ἄλλο πρὸς τὸν ὀρυπουργὸ τῶν Ἐσωτερικῶν φὸν Βάιτκόικερ. Ὁ ὀρυπουργὸς εἶχε ἀπαντήσει στὸν Ρογκαβῆ πὸς οἱ Ἕλληνες εἶχαν διαπραΐξει ἓνα ἀποφασιστικὸ σφάλμα: τὴν ἀποδοχὴ τῆς βρετανικῆς στρατιωτικῆς βοήθειας. Σφάλμα πλαστὸ, τὸ εἶπαμε, γιὰτὴ τὴν ἀποδοχὴ αὐτὴ, καὶ τὴν ἀφίξη στὴν Ἑλλάδα ἀγγλικοῦ στρατοῦ, τὴν εἶχε προκαλέσει ἡ εἰσοδος ἀκριβῶς τῶν Γερμανῶν στὴ Βουλγαρία. Ἐκεῖνοι ἤρξαντο χερῶν ἀδικων. Ἀλλὰ θὰ εἶναι τὸ μόνον πρόσχημα ποὺ τοὺς ἀπομένει ν' ἀνασφύρουν ἀπὸ τ' ὑπλοστάσιο τῆς ἐπίσημης ὑποκρισίας. Μὲ αὐτὸ γὰ λῆβαρο θὰ ξεκινήσουν οἱ σιδηροφρακτεὶ μεραρχίαι τῆς Βερμαχτ νὰ χτυπήσουν τὴ μικρὴ, καταμειωμένη Ἑλλάδα.

Μετὰ τὴν ἑαρινὴ ἐπίθεσι καὶ τὸ ἄδοξο γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς τέλος τῆς, στὸ ἀλβανικὸ θέατρο πολέμου εἶχαν γίνει τοπικὰ μόνον ἐπιχειρήσεις, ποὺ δὲν ἔβλεπαν τὴν κατάστασι οὐσιαστικά. Μόνον τὴν ζώνη τοῦ ΤΣΑΜ εἶχαν ἐπιχειρηθεῖ κάποιες ἐνέργειαι σημαντικότερες, γιὰ νὰ βελτιωθοῦν οἱ ἑλληνικαὶ θέσεις: Στὸν τομέα τῆς XVI Μεραρχίας πᾶρθηκε, ὕστερα ἀπὸ ἐπίμονο ἀγῶνα, ὁ Τεκές, προχωρημένον σημεῖον στρατηγικῶς τῶν Ἰταλῶν, ἐνὸς τῶν τομέα τῆς IX Μεραρχίας κατορθώθηκε νὰ περῶντο τὰ ὄψωμάτα 2120 καὶ 1876 στὸ συγκροτήμα (τῆς γριᾶς τὸ μῆψμα, καθὼς καὶ, δεξιὰ, τὸ 1143.

Ξάρνου, στις 27 Μαρτίου, ξεσπάσουν στὴ Γιουγκοσλαβία γεγονότα συγκλονιστικά. Δέκα ἡμέρας πρὶν, ἡ ἀμφίροπτι στάσι τῆς χώρας αὐτῆς εἶχε ἐξοκαθαρισθεῖ μὲ τὴν προσχώρησι στὸ Τριμερὲς Γερμανίας - Ἰταλίας - Ἰαπωνίας. Ἀλλὰ οἱ φιλελευθεροὶ δυνάμεις τῆς Γιουγκοσλαβίας εἶχαν ἔξερθεῖ. Νεοὶ ἀξωματικοὶ, διανοούμενοι καὶ κληρικοὶ, μ' ἓνα στρατιωτικὸ πραξικό-

πημα, ἀνέτρεψαν στις 27 Μαρτίου τὸ καθεστὸς τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ τὴν κυβέρνησι Τσέβκοβιτς κα' ἀνεκήρυσαν βασιλεὺς τὸν νεαρὸ Πέτρο τὸν Β'. Στις 29 Μαρτίου ἡ Γιουγκοσλαβία ἔκανε γενικὴ ἐπιστράτευσι.

Τὰ γεγονότα αὐτά, εὐχάριστα γιὰ τὴν συμμαχικὴν παράταξι, εἶχαν ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο ἐξαρτοῦσε ἀπὸ τὴν στάσι τῆς Γιουγκοσλαβίας τὴν ἀντίδρασι του κατὰ τῆς ἐπιμελήμενης γερμανικῆς εἰσβολῆς: Ἄν ἡ Γιουγκοσλαβία πολεμοῦσε στὸ πλεῖρον τῶν Συμμάχων, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ κρατηθεῖ ἡ γραμμὴ Μπέλες - Νέστος. Εἶταν ἀπαράτητη γιὰ ν' ἀνεροδιάζεται ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην ἡ Γιουγκοσλαβία. Ἄν ὅμως ἡ Γιουγκοσλαβία παρέμενε οὐδέτερη, ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔπαιζε ρόλο θὰ εἶταν τὸ ἄν θ' ἄρνηε ἡ ὀχι τοὺς Γερμανοὺς νὰ περῶσιν ἀπὸ τὸ ἑδαφὸς τῆς. Συνέφερε τότε νὰ γίνεσι συμπτύξι καὶ ἀγῶνας σὲ μέτωπο διαφορετικὸ: πίσω, στὴ γραμμὴ Ὀλυμποῦ - Ἀλιάκμων - Βενετικῶς - Ὀρλιακας - Βασιλίτσα - Σμόλικας - Μέρτζανη - ἄλβανικὴ μεθόριος, ἡ μὲ προσηκατωλισμὸ βορειοανατολικὸν, στὴν τοποθεσία Κατωμακιστῶν - Βέρμιο - Ὀλυμπος, ποὺ ἐξασφάλιζε τὰ νῦκτα τοῦ μετώπου τῆς Ἀλβανίας.

Ἄς προστεθεῖ πὸς τὸ ἀδύνατον γιὰ τὴν Ἑλλάδα σημεῖον τῆς τοποθεσίας Μπέλες - Νέστος εἶταν τὸ τμήμα τοῦ Μπέλες ἀπὸ τ' ὄχυρό Ποπολίβιτσα ὡς τὸ Τριεθνὲς τριγωνομετρικὸν σημεῖον, ἐκεῖ ποὺ ὁρίουν τὰ σύνορα Ἑλλάδος, Γιουγκοσλαβίας καὶ Βουλγαρίας. Ἄν γινόταν ἀπὸ καὶ παραβίασι τῆς ὀχυρωμένης γραμμῆς, θὰ εἶχε γι' ἀποτέλεσμα τὴν ὑπερέρασι ἀπὸ τὰ δυτικὰ διόκληρον τῆς σειράς τῶν ὀχυρῶν, τῆς ἘΓραμμῆς Μεταξῶν, τὴν ἀποκοπὴν ὀλων τῶν δυνάμεων τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τὴν κἀθοδο τοῦ ἔχθρου ὀλόβισια στὴ Θεσσαλονίκην. Τὸ ἐνδεχόμενον αὐτὸ ἔπρεπε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς νὰ τὸ ἀντιμετώπισε σὲ περίπτωσι ποὺ ἡ Γιουγκοσλαβία θὰ εἴπειε πὸς θὰ σταθεῖ στὸ πλεῖρον τῶν Συμμάχων καὶ θ' ἀγῶνιστεῖ.

Ἡ μεταπολίτευσι τῆς 27ης Μαρτίου αὐτὸ ἔκανε. Μόνον ποὺ ἡ νέα, μετὰ τὴν μεταπολίτευσι κυβέρνησι Σίμοβιτς, θὰ ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ συνεργασίαν μὲ τὸ ἑλληνικὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο, ὡστε νὰ ἐκπονηθεῖ σχέδιον κοινόν. Τέτοιον πράγμα δὲν ἔγινε. Ἡ γιουγκοσλαβικὴ Ἀνάταξι Διοίκησι δὲν ἀντιμετώπισε ὡστε καὶ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ περιορίσει τὸ μελλοντικὸν μέτωπο τῆς χώρας τῆς, ποὺ θὰ εἶταν ἐκτεθεμένη τῶρα σὲ πολλαπλὴ εἰσβολή: ἀπὸ τὴν κατεῦθυνσι τῆς Ἀλβανίας, τῆς Ἀστρίας, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Βουλγαρίας, Ἀποφασίστερη, ἀντίθετα, ν' ἀμυνθεῖ ὁ γιουγκοσλαβικὸς στρατὸς σ' ἄλλο τὸ πλάτος καὶ τὸ μέκος τοῦ ἔθνικου τοῦ ἑδάφους: Εἶταν μιὰ ἀπόφασι ἐμπνευσμένη ἀπὸ συναισθηματικὰ μᾶλλον παρὰ πρακτικὰ ἑλατήρια, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ διασπορὰ τῶν δυνάμεων καὶ ἄμυνα ἀδύναμη παντοῦ.

Στις 3 Ἀπριλίου τὴ νύκτα, γίνεται μιὰ σύσκεψι Ἑλλήνων, Ἀγγλῶν καὶ Γιουγκοσλαβῶν ἀνωτάτων στρατιωτικῶν ἡγετῶν στὸ σιδηροδρομικόν

σταθμό του Κέντρου. 'Αποφασίζεται κοινή Έλληνογερμανική ενέργεια κατά των 'Ιταλών της 'Αλβανίας, με σκοπό να τους πετάξουν το γρηγορότερο στη θάλασσα και να λείψει έτσι η άνοχητή αυτή πληγή. Το Έλληνο Γενικό Στρατηγείο έβγαλε άμέσως όστερα τις σχετικές διαταγές του: Το Τμήμα Στρατιάς 'Ηπείρου θα εξορμήσει προς τον Αϊώνα και το Βεράτι, το Τμήμα Στρατιάς Δυτικής Μακεδονίας προς το Έλασσόν και το Δυρράχιο, σε συνεργασία με τις γιουγκοσλαβικές δυνάμεις, που θα έπρεπε στο μεταξύ να έχουν προέλθει προς τα Τίρανα.

'Αλλά οι Γερμανοί έβαζαν τώρα σ' εφαρμογή το δικό τους σχέδιο, το «Μαρίτσα». Οι 'Ιταλοι σώζονται έτσι από τον έσχατο έξουτελισμό και σύγκαιρα παραμερίζονται, υποβαθίζονται σε ρόλο άπλου κομπάρσου. Ο Χίτλερ έλωστο δέν φρονιτζε για τους συμμάχους του: είχε το δικό του το λόγο να επέμβει: Βιαζόταν να προλάβει τους Ρώσους, που τους υποψιαζόταν ότι μπορεί ν' αλλάξουν ξαφνικά στρατόπεδο. Τις όψιμες του αυτές τις ένιχυε ή άρνηση της Μεγάλης Βρετανίας, έστω και μετά την ήττα της Γαλλίας, να του ζητήσει ειρήνη. Από τον 'Ιούλιο κιόλας του 1940, ο Χίτλερ είχε δηλώσει στον στρατάρχη Μπράουνιτς πως θ' αναγκάζονταν να χυτηήσει τη Ρωσία και του είχε ζητήσει να προβεί σε μελέτη του σχετικού σχεδίου επιχειρήσεων. 'Αλλά για να χυτηθεί άποτελεσματικά ή Ρωσία, έπρεπε ν' άποτραπεί πρώτα κάθε περισπασμός από το Νότο και ν' άρχισει ή έκστρατεία άρκετά ωρίς ώστε να μη την προλάβει ο φοβερός ρωσικός χειμώνας. Από τον περασμένο Νοέμβριο κιόλας, ο Χίτλερ είχε γράψει στον Μουσσολίνι: «Θά επιθυμούσα την ένοϊξη, και το άργότερα ως την 1η Μαΐου, να έπιστρέψουν από τη Βαλκανική οι γερμανικές μου ένοπλες δυνάμεις. Στις 18 Δεκεμβρίου είχε έδώσει τη διαταγή του γενικών κατευθύνσεων για την επιχείρηση «Βερβαρδόςσα». Είναι ή συνθηματική όνομασία που θα υποδηλώνει την κατά της Ρωσίας επιχείρηση. Και από τα πρακτικά της δικής της Νυρεμβέργης συνάγεται ότι ή έπίθεση αυτή έστεινε ν' άρχισει στις 11 ή το άργότερα στις 18 Μαΐου, ήμέρα Κυριακή.

Πριν όμως, έπρεπε ο Χίτλερ να τελειώνει με τους Έλληνες. Στις 17 Μαρτίου, ο Μπράουιτς-του δηλώνει πως ή Δωδεκάνησα Στρατιά είναι έτοιμη να εισβάλει στην Έλλάδα. Από το σημείο αυτό και πέρα, ο Πόλεμος των πέντε ήπειρων παίρνει νέα, άποφασιστική τροπή.

Την ήμέρα της νέας εισβολής φαίνεται πως την προσδιώρισε ή μυστικοπύθει του πολυηπτικού Φύρερ. Κυριακή είχε έπιτεθεί κατά της Πολωνίας, της Νορβηγίας, της Γαλλίας. Κυριακή λογάριζε να χυτηήσει τη Ρωσία. Κυριακή 6 'Απριλίου θα έπιδώσει ο πρεσβυτης Έριμπαχ τη διακοίνωση του Ράιχ στον Έλληνα πρεσβυπουργό.

Στο σπίτι του 'Αλέξανδρου Κορυζή το τλήφωνο κουδούνισε χαράματα, στις πέντε και τέταρτο. Πήρε το άκουστικό ή κυρία Κορυζή άκουσε να της μιλάνε γαλλικά. Της έπλαν ότι ο πρεσβυτης της Γερμανίας θέλει να ιδεί έπειγόντως τον πρεσβυπουργό. 'Η συνάντηση όριστηκε για μισή ώρα άργότερα. Δέν εΐταν δύσκολο να μαντέψει κανένας το λόγο ενός διπλωματικού διαβήματος σε τόσο άσυνήθιστη ώρα. Ο Κορυζής ειδοποίησε άμέσως το βασιλέα, τους ύπουργούς. Ο Έριμπαχ, που ήρθε την όριμένη ώρα, χαϊρέτησε τυπικά τον πρεσβυπουργό και του δήλωσε πως την ίδια αυτή στιγμή, στο Βερολίνο, γινόταν έπίδοση από τη Γερμανική Κυβέρνηση στον εκεί Έλληνα πρεσβυτη της έγγράφου. Έστειλ μάλ διακοίνωση, που άντίγραφο της θα διάβαζε τώρα κι' αυτός στον πρεσβυπουργό.

Έταν μακριά ή διακοίνωση. 'Αράδια έλες τις αίτιασεις που ή γερμανική διπλωματία είχε καθυλώσει να συναρμολόγησει για δικαιολόγησι της άναδρίας να χυτηθεί στο πλευρό του ένας μικρός, μαχόμενος λαός. Έταν οι αιώνας κατηγορίες: Πώς είχε γίνει δεκτή από την Έλλάδα ή άγγλική έγγρηση, πως είχαν άναληφθεί από την Έλληνική κυβέρνηση μεγάλες ύποχρεώσεις άπέναντι της 'Αγγιλίας κι' ότι, παρ' δια αυτά και παρά τις άλλες, συγκεκριμένες Έλληνικές ένέργειες που παρεβίαζαν την ύδτερότητα, ή κυβέρνηση του Ράιχ είχε έπιδείξει ύπερμετρη ύπομονη και μακροθυμία. Πώς ή 'Ιταλία «έξαγκράστηκε» να δράζει στρατιωτικούς στην Έλλάδα, γιατί είχαν παραχωρηθεί Έλληνικές βάσεις στο άγγλικό ναυτικό. Πώς ή 'Αγγιλία καταγίνεται να δημοιορήσει στην Έλλάδα νέο κατά της Γερμανίας μέτωπο, όπως στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Πώς 200.000 άγγλικός στρατός είναι έτοιμος ν' αναλάβει δράση στην Έλλάδα.

Και κατέληγε ή διακοίνωση: «Διά τον λόγον τούτον ή κυβέρνηση του Ράιχ έδωσεν ήδη διαταγές εις τα στρατεύματα της όπως έκδώσουν τας βρετανικάς δυνάμεις εκ του Έλληνικού έδάφους. Πάσα άντίστασις προβαλλομένη εις τον γερμανικόν στρατόν θα συντριβή άμελιτικώς.

» Η κυβέρνηση του Ράιχ καθιστώσα τούτο γνωστόν εις την Έλληνικήν κυβέρνησιν, τονίζει ότι τα γερμανικά στρατεύματα δέν έρχονται ως έχθροι του Έλληνικού λαού και ότι είναι μακράν του γερμανικού λαού ή πρόθεσις όπως πολεμήση και καταστρέψη καθ' εαυτών τον Έλληνικόν λαόν. Το κτύπημα όπερ ή Γερμανία είναι ήναγκασμένη να καταφέρη έπι του Έλληνικού έδάφους προορίζεται διά την 'Αγγιλίαν. Η κυβέρνηση του Ράιχ είναι πεπειμένη ότι εκδώσασα ταχέως τους παραισάκτους 'Αγγλους έξ Έλλάδος, προσφέρει άποφασιστικήν ύπηρεσίαν πρωτίστως εις τον Έλληνικόν λαόν και την εύρωπαϊκήν κοινότητα».

Και έτσι είναι που, ξαφνικά, ένα πρωί του 'Απριλή 1941, το μακρό έλ-

ληνικό έθνος βρέθηκε να πολεμάει με τις δυο μαζί μεγαλύτερες στην Ήξηρά Δυναμίες του κόσμου. Ή στιγμή ήταν πολύ μεγάλη, όλοι τó ένωσαν.

Ό ραδιοφωνικός σταθμός τής 'Αθήνας είχε διακόψει την ταχτική μετάδοση τής κυριακάτικης Λειτουργίας για ν' άναγγελλει σημαντικά γεγονότα. Μεσολάβησε μιá λιγότετημη σωπή, έκατομύμια κρατημένες άνάστες. Ή έδηση είτανε πώς στις πεντέμητη τó πρωτό, ó πρεσβευτής τής Γερμανίας —άλλ. Ό πρωθυπουργός είχε άπαντήσει πός ή 'Ελλάς θ' άντισταθεί.

Τό άντίθετο, θά είταν αυτοδιάθεση. Δέν είχαμε άπαντήσει άδύνα στους 'Ιταλούς επειδή πιστεύαμε πός θά τους νικούσαμε. Είχαμε άπαντήσει έτσι γιατί αήτή είταν ή έπιταγή τής έλληνηκής ψυχής και τής έλληνηκής 'Ιστορίας. Πίστεψε άραγε κανένας, εκείνες τις στιγμές, στό άνδεχόμενο μιás νύχης; Όταν, όχι βέβαια. Στιγμές πέτοιες δέν μοιάζουν με τίποτα. Ό τωκ, ή 'Ιταλία, τόν περασμένο 'Οκτώβριο, είχε έπιτεθεί, όλοι θαρούσαν πός ó άγώνας θά γίνει για τήν τιμή τών θύλων και μόνο. Ή όμορφή εκείνης τής ώρας δέν είταν ή προσδοκία τής νύχης, είταν ή άπόφαση για τέλος ταυριαστό. Ή νύξη είχε έρθει άπό τόν άποχαρητισμό άκριβώς στή ζωή, άπό τήν άπόφαση να κοπούν όλες οι γέφυρες πού φέρνουν πίσω. Τώρα πού ή Γερμανία βροντούσε με άταλόφραχτη γροθιά τήν πόρτα τής χώρας, κανένας δέν γελούταν, ή ώρα είταν πολύ δραματική για κομπασμούς. Κι' όμως, ένας άνεμος τρελλής έλπίδας φύσηξε για μιá στιγμή! —Πού ζέρεσι! Οι νύκτες τής 'Αλβανίας είταν όλοζώντανες, τó έθνος είχε άποκτήσει μιá καινούργια έπίγνωση γι' άφανέρωτες δυνατότητές του, τó θαύμα έμοιαζε χώρος οικείος... Ό έπιτόλαιο παρατηρητής θά ύποθέσει έδώ πός είταν ύπερίτιμηση φαντασμένη κι' άκριτη. Λάθος. Είταν χαμοέλασμα φρεναπάτης. Ή τραγική περηφάνεια έχει άντιδράσεις πού μοπορων νά ξεγελάσουν τόν άπόρροακτο. Ή λαϊκή σνείδηση, τόν 'Απρίλη τού 1941, άντιμετώπισε με περίσκεψη τήν ώρα πού είχε σημάει. 'Αναρωτιόταν όλοι τι θά γίνει τώρα, πός αυτό θά τελειώσει, μήπως μιá τελειώνει και ή 'Ελληνηκή 'Ιστορία. Κανένας δέν ήξερε ό,τι έξέρομα σήμερα : τήν έκβαση τού πολέμου. Μιά Γερμανία νικήτρια, με τή Βουλγαρία στό πλευρό της, είταν αυτοχρημα τó τέλος και τής έλληνηκής ιστορίας και τής έλληνηκής φυλής.

Τέτοιες στιγμές, έχουν βάρος αιώνων.

* * *

Δέν ξεκινούσαν με πολύ έλαφρή σνείδηση οι Γερμανοί για τή νέα τους βιαιοπραγία. Οι ραδιοφωνικοί τους σταθμοί, σά σέ συνηγεμό, έδιαν άπό τó πρωτό άδιόκοπα διακοινώσεις πένω σέ διακοινώσεις, προεκρήξεις πένω σέ προκηρύξεις. Ό Γκαϊμπελς είχε διαβάσει στό ραδιόφωνο ó έθιως τήν προκήρυξη τού Χίτλερ πός τó γερμανικό λαό και τήν ήμερησια διαταγή τού πός τó στρατό. Δοκίμαζαν νά δικαιολογήσουν τήν άνακνρία. Ό Ρίμπεντροπ κάλεσε

άργότερα τούς ζένους δημοσιογράφους και τούς διάβασε τή διακοινωση πού είχε έπιδοθεί στή έλληνηκή κυβέρνηση.

'Αλλά στό μεταξύ ó λόγος είχε δοθεί στά όπλα. Στό πλατό έλληνικό μέτωπο βροντούσε άπό τά χαράματα τó κανόνι. Ή έπίθεση εκδηλώθηκε κατά τού Μπέλες στις πέντε και τέταρτο τó πρωτό, δηλαδή πριν ó πρεσβευτής 'Ερμπαξ έπιδώσει τή διακοινωση τής χώρας του. Οι Γερμανοί χτύπησαν στό άδνατο σημείο τής γραμμής, άνάμεσα στό Τριενθές και στό πρώτο όχυρό τής σειράς, τήν Ποπολίβριτοα, πού ή κατασκευή τής δέν είχε προλάβει νά συμπληρωθεί. Σά λίγο ή έπίθεση γενικεύοταν, έφτανε ίσασε τά βόρεια τής Κομοτινής.

Ή κύρια προσπάθεια τού έγθροú ώστόσο γινόταν στό άριστερό τού μετώπου, στό Μπέλες και σ' όχυρο Ρουπέλ. Τά ενδιόμας όχυρά τής γραμμής είταν πέντε: άπό δυτικά πός τ' άνατολικά ή Ποπολίβριτοα, τó 'Ιστιμπια, τó 'Αρπαλοζού, τó Κολκαγκά και ό Παλιουριώνας. Τά τρία μεσσία είναι κοντήτερα μεταξύ τους, σχηματίζουν τρίγωνο.

Τό Μπέλες, άπό τις έφτά ή ώρα τó πρωτό καιγόταν. Τ' άεροπλάνα καθέτου έφορησίως, βλέποντας τόν έλληνικό στρατό άπροσπάτετο άπό τόν άέρα, χαμήλασαν, άρχισαν νά βουτώνε και νά πολυβολούν ζυστά. Τά δάση πένω στό Μπέλες είχαν πιάσει φωτιά άπό τις πολλές βόμβες, οι τηλεφωνικές έπικοινωνίες είχαν κοπεί, τó δίκτυο έξαρθρώθηκε.

Τά φυλάκια, στήν προκάλυψη, έκαναν στό μεταξύ άγώνα άπεγκωμένο. Στό 162, πού άντιστάθηκε ως τó μεσημέρι, σκοτώθηκαν όλοι χωρίς εξαίρεση οι άντρες, μιá κι' ó ύπολοχαγός διοικητής. 'Αλλά τών Γερμανών ή ύπεροχή είταν έξουθενωτική, τó άριστερό τού ύποτομέας Ροδοπόλειως, με τά δυό του μοναδικά τάγματα, είχε μείνει άκόλυπτο άπό τις έπτάμητη ή ώρα κινώας. Τά ύπολέμματα τού ένος άπό τά τάγματα είχαν πιάσει τó ύψωμα 1120 και άγωνίζονταν εκεί άπάνω κρατώντας τούς Γερμανούς σέ πεντακόσια μέτρα άπόσταση. 'Από τούς έπτάκόσους άντρες τού τάγματος τó ένα τρίτο είταν πιά έκτός μάχης.

Στό σκουρότετο πολυβολείο Π9 ή άντίσταση κράτησε ως τήν έπτάμητη τó βράδι. Τά 33.000 φυσίγγια και οι χειροβομβίδες τού προωποικού έξηντλήθηκαν. Ό Γερμανός διοικητής τού τμήματος πού έκανε τήν έπίθεση, βλέποντας τις πολλές άπώλειές του, είχε όρρησει. 'Όταν τέλος τó πολυβολείο ύπέκυψε, ó Γερμανός σννεζέρη τόν άρχηγό τού λοχία Δημήτρη 'Ιντο κι' έπειτα έβαλε και τόν τσουφέκισα.

Είταν ó νόμος τού πολέμου αυτός; 'Ας τó κρίνουν όσοι πιστεύουν άκόμα στήν άρετή τού άνδρισμού.

'Αλλά ó βάρος τής κύριας γερμανικής προσπάθειας έπεφερε βέβαια στό όχυρό, άρχίζοντας άπό τó δεξί τής XVIII Μεραρχίας, τόν ύποτομέα Θύλακος. 'Εδώ, τó 'Ιστιμπια σφοροκοπήθηκε άνελάντα άπό τó γερμανικό πυροβολικό,

ένω πυροβόλα εὐθυτενούς τροχιάς, ἀπὸ μῖαν ἀπόσταση μικρῆ, μόλις διακόσια ἢ ἑξακόσια μέτρα, χτυποῦσαν με' ἄμεση, ὀριζόντια βολῆ τὰ φατώματα τοῦ ὄχρου. Στις ἐφτά ἡ ὠρα, τὸ πεζικὸ τοῦ ἔχθρου χύμηξε σὲ πυκνὴς μάζας. Τὸ Ἰστίμπεη ἀντιστεκόταν. Ἔσπεας τὸ πρῶτο κύμα τοῦ ἔχθρου, καθὼς και ἄλλα, ποὺ τ' ἀκολούθησαν ἄμεσως· κατὰ τὶς ὀχτὴ ἡ ὠρα ἕως, οἱ Γερμανοὶ κατέρωσαν νὰ ἐπικαθίσουν στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὄχρου, ποὺ εἶταν σκαμμένω μέσα στὴ γῆ. Ἀπὸ ἐκεῖ και πέρα, ἔγινε ἕνας ἀγώνας τυφλός, οἱ ἀπ' ἔξω νὰ πασχίζου νὰ μπουῖνε μέσα, οἱ ἀπὸ μέσα ν' ἀμύνονται με' δτι, ὄπλο τοὺς ἀπόμεινε. Τέλος οἱ Γερμανοὶ βάλθηκαν νὰ φράζουσι τ' ἀνοιγμάτα τοῦ ὄχρου μὲ πέτρας και χρώματα, γιὰ νὰ κάνουν τὴ φρουρὰ τοὺς νὰ παραδοθεῖ ἀπὸ ἀσφύξια.

Στὸ Κελκαγιὰ ἴδια κατὰστροφ. Τὰ πτώματα τῶν Γερμανῶν σιβίζονταν μπροστὰ στὸ ὄχρου, ἀλλὰ ἡ ἐπιμύνη τῶν ἄλλων, ποὺ ἔρχονταν ἑξοπίσω, δὲν λυγίζει. Στὴ μία ἡ ὠρα ἔχουν ἀνέβει στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὄχρου. Μὲ χειροβομβίδας και δυναμίτες ποὺ ρίχνου ἀπὸ τ' ἀνοιγμάτα τῶν, προσπαθοῦν νὰ τὸ ἀποκατατρέψουν. Ἐότερα κάνουν μὴν ἀπόμεινε νὰ μπουῖνε μέσα, ἀλλὰ σὲ ὑπόγειες στοὺς βρονταῖε ὁ θάνατος· κανένας ἀπ' ὄσους μπήκανε δὲν ξαναβγήκε.

Μὲ τὸ βράδι, θ' ἀρχίσουν και' ἐδῶ τὴν ἀπόφραξή τῶν ἀνοιγμάτων, γιὰ νὰ σκάσουν μέσα τὴ φρουρὰ ἢ νὰ τὴν ἀναγκάσουν νὰ παραδοθεῖ.

* * *

Δεξιὰ ἀπὸ τὴ XVIII Μεραρχία εἶταν ἡ XIV (ὑποστράτηγος Κ. Παπακωνσταντίνου). Τὸ μῆτωπό της ἔπαινε ἀπὸ τὸ Στρυμῶνια Ἰσάμη τὸ Κάτω Νευροκόπι, κάπου ὀγδόντα χιλιόμετρα φάρδος. Ἐκεῖ, οἱ Γερμανοὶ χτύπησαν με' μεγάλη σφοδρότητα δύο κυρίως ὄχρου: σ' ἀριστερὰ τὸ Ρουπέλ, στὸ δεξιὸ τὸ Περιθῶρι.

Ἡ ἐπιθεσι κατὰ τοῦ Ρουπέλ εἶναι ἀπὸ τὶς μεγάλες στιγμὲς αὐτοῦ τοῦ πολέμου, ποὺ ἔμπαινε πιά στὸ τελευταῖο τοῦ στάδιο. Τὸ Ρουπέλ βρίσκεται στὴν ἀνατολικὴ ὄχθη τοῦ Στρυμῶνος, ἀπαγορεύει τὰ στενὰ τοῦ ποταμοῦ σὲ συνδυασμὸ με' τ' ὄχρου Παλιουριῶνες ἀπὸ τὴ δυτικὴ ὄχθη. Οἱ Γερμανοὶ ἔφριξαν πάνω στὸ Ρουπέλ ὄλο τὸ βάρος τους. Βομβαρδισμός πυροβολικῶ ἀρχισε στις πέντε και τέταρτο τὸ πρωί, στις ἔξη χύθηκαν ἀπὸ ψιγὰ τὰ Στούκιας. Ἐἶχαν εἰδικὲς σειφῆνες, ποὺ οὐβρλιαζαν ἀταξία καθὼς γίνονταν οἱ βουτιές, γιὰ νὰ σπάζουσι τὰ νεῦρα τῶν ἀμυνομένων. Ἡ τοποθεσία ὀλόκληρη εἶταν μέσα στις φλόγες, ὁ ἀέρας ἔτρεπε, σκαίονταν ἀπὸ τὶς λάμψεις. Τὸ θέαμα και τὸ ἀκουσις ἔπαινε ἕνα τρομαχτικὸ μεγαλεῖο καθὼς τὸ σύστημα πυρός τοῦ ὄχρου ἀπαντοῦσε τώρα σύσσωμο και' ἀπὸ ἀντίκρου ζήγωναν τ' ἄρματα μάχης τοῦ ἔχθρου και οἱ μοτοσικλεττές. Πυκνὴς μάζες πεζικῶ τ' ἀκολούθουσαν. Στὸ Στρυμῶνια κατέρβαιναν βάρκες ἀπὸ λάσπη, ἔξελαιες ἀπὸ γερμανικὸ στρατὸ, ἀμφίβια τέρατα με' μυριάδες κεφαλὰς ἀπὸ πρᾶσινωπὸ ἀτσάλι.

Ἐ ἔχθρος εἶχε κατεῦθουσι κατὰ κύριο λόγο πρὸς τὰ δύο ἀπὸ τὸ σύστημα ὄχρων τοῦ Ρουπέλ: τὸ Ὀρίσιαι και τὸ Μολῶν Λαβέ. Ὅμως ἡ ἀντιστάσή τους δειγνόνταν ἀποτελεσματικῆ: δὴ ἀρματα χτυπήθηκαν, ἔμειναν στὸ δρόμο τῆς Κούλας, δύο ἄλλα ἀχρηστοῦθηκαν στὴ διασταύρωση με' τὸ δρόμο ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὴν Τοπλίσιτσα. Μιὰ γερμανικὴ πυροβολαρχία, ποὺ πήγαινε και' αὐτὴ στὴν Τοπλίσιτσα, χτυπήθηκε, διαλύθηκε. Ἀλλὰ οἱ Γερμανοὶ εἰσόνταν νὰ τὴν περιμένου τὴν ἀντίστασι τοῦ Ρουπέλ και ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὶς ἀπώλειες. Συνέχισαν τὶς ἐπιθεσεις τοῦ σὲ κύματα ἀπανωτὰ, ἀκόλουθου.

Στὸ μεταξῶν, δεκαοχτὸ βάρκες εἶχανε μπλέξει στὸ ὑποβρύχιο δίχτυ ἀπὸ σύρμα, στὸ Στρυμῶνια, βούλιαζαν χτυπημένες ἀπὸ τὸ πυροβολικὸ τῶν ὄχρων. Βούλιαζαν και' με' τὸ ἐμψυγο φορτίο τους. Ἐκατὸν ἑκοσι ἀεροπλάνα βουζιάζαν, οὐβρλιαζαν ἀδιάκοπα πέρα - δῶδε στὸν οὐρανὸν. Ὁ ὑπερασπιστὸς τοῦ Ρουπέλ ἔδειχναν θαυμαστὴ ψυχραιμία. Ἡ ἀναμέτρηση φιλοπατρίδας και σιδηρῆς δυνάμεις εἶταν ὄλο σκληρὴ, ἀπορροσιμένη. Σ' ὄλο τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας, οἱ Γερμανοὶ, τεχνίτες πιά στὴν ἐπιθεσι, στέλνουσι τὰ κύματα τοῦ σὲ ἕνα πίσω ἀπὸ τ' ἄλλο, ἀκούραστα, ἀνεξάντλητα, διαλύονται, ἄλλα προβαίνουσι πίσω, με' τοὺς ἴδιους πυκνοὺς σχηματισμοὺς, με' τὴν ἴδια ὀρμή. Κάθε μισὴ ὠρα, κύματα ἀπὸ Στούκιας ἔρχονται ἀπὸ πέρα, ἀλλοκάνουσι ἀφηρημασιμένα τὸν οὐρανὸν. Τὴν τοποθεσία τῶν ὄχρων Παλιουριῶνες, Ρουπέλ, Καρατάς, τὴ χτυπᾶνε ὀγδονταδιὸ γερμανικὲς πυροβολαρχίες. Τὸ σύμπαν, κάτω και' ἀπάνω, φαίνεται νὰ ἔχει πνιγεῖ στὴ φλόγα.

Ἡ νύχτα ποὺ ἦρε δὲν σταμάτησε τὸν πόλεμο. Οἱ Γερμανοὶ ἔκαναν ἀδιάκοπες προσπάθειες νὰ ζυγώσουν τὸ Ρουπέλ. Ἐἶχαν σκοντάψει και στὴν ἄλλη τους γερρὴ προσπάθεια, δεξιὰ, στὸ Περιθῶρι, ἀφοῦ ὄμως εἶχανε καταστρέψει τὰ πέντε ἀπὸ τὰ εἰκοσιένα ἔργα τοῦ ἐπιφανείας. Συνολικὰ, στὸν τομέα αὐτὸν τῆς XIV Μεραρχίας, μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας ὅτι οἱ Γερμανοὶ ἔχχαν ἀποτύχει τὴν πρώτη ἡμέρα.

Ἀνατολικὰ, στὴ ζώνη τῆς VII (ὑποστράτηγος Χρ. Ζωιόπουλος) δύο εἶταν τὰ ὄχρου: τὸ Λίσιαι και τὸ Πυραμιδοειδές. Ἐδῶ οἱ Γερμανοὶ ἔφριξαν λιγότερο βάρος ἀπὸ τὸ Ρουπέλ, τὸ Λίσιαι ὄμως χτυπήθηκε ἀπὸ συνδυασμένες δυνάμεις, ἄρματα μάχης, πυροβόλα αὐτοκινούμενα και πυκνοὺς σχηματισμοὺς πεζικῶ. Ἡ ἄμυνα τοῦ ὄχρου εἶταν καλομελετημένη. Ἀφρονε τὸν ἔχθρο νὰ φτάσει ἀνεὐχλῶτος στὰ ὀγκυακόσια ὄς χίλια μέτρα, και τότε, ὀλόκληρα, ἀρχισε ὀλόκληρο ν' ἀστράφτει και νὰ βρονταῖε. Ὁ φραγμὸς ποὺ ἐξαπολύθηκε ἔτσι ἀπὸ πεζικῶ και' πυροβολικὸ, με' δεξιὰ τὸ Πυραμιδοειδές νὰ βοηθήσει, κερκωνοβόλησε τοὺς Γερμανοὺς ποὺ προχωροῦσαν σ' ἀνοιχτὸ χῶρο. Σκῆρπισαν παλαβομένοι, ἀφήνοντας χῆμα σωροὺς τοὺς χτυπημένους.

Νέκ ἐπιθεσι, με' πεζικῶ, τοακίσηκε ἀπὸ τὸ φράγμα τοῦ ὄχρου. Σκῆρ-στελταν τότε καταπάνω του τ' ἄρματα μάχης. Ἡ φρουρὰ τοῦ Λίσιαι εἶχε ἐνθουσιαστῆ, πολεμοῦσε σὲ μεθυσμένη. Ἀφρονε τ' ἄρματα νὰ φτάσουσι στὰ

πεντακόσια μέτρα, ύστερα τὰ σημάδεψαν καλά μὲ τ' ἀντιμαρματικά πυροβόλα, τοὺς ἔριξαν. Τρία ἀπὸ τὰ τέσσαρα ἄρματα ἔγιναν κέσινο. Οἱ Γερμανοὶ ἔκαναν νέα προσάβεια, μὲ βαρύτερα ἄρματα μάχης, ἀστόχησαν, ἔχσαν ἄλλα δὺδ.

Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα, ἄρχισαν τὴς ὑπερκερῶντικῆς κινήσεις, πότε ἀνάμεσα Περιθῶρι καὶ Λίσσε, πότε πρὸς τὰ ὄψαματα Ὀσόγια. Ἀνατολικότερα ἀκόμα, στὴ ζώνη τῆς Ταξιαρχίας Νέοτου, ἡ γερμανικὴ ἐπίθεση τὰ προεκρίθη στ' ὄχυρὸ Ἐχίνος, πάλιν ἀπὸ τὴν Ἐσάνη. Ἀκόμα πρὸ ἀνατολικά, στὸ μακροτάτο Ἑλληνικὸ μέτωπο, εἴταν ἡ Ταξιαρχία Ἐβρου καὶ τ' ὄχυρὸ Νυμφαία, πάλιν ἀπὸ τὴν Κομοτινή. Αὐτὸ βρέθηκε περικυκλωμένο σχεδὸν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, ποὺ εἴχαν ἀποθήσει τὰ ἑσπερὰ τμήματα προκαλύψεως. Πυροβόλα ἔβαν τῶν τύπων καὶ διαμετρημάτων, στρέμνια γύρω του, τὸ σφυροκοποῦσαν, καὶ ἡ ἀεροπορία τοῦ ἔριχνε ἀπὸ ψιλά.

Ἡ ἀεροπορία! Ὁ μεγάλος καὶμὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ποὺ ἄντεχε στὴν ἐπίθεση, ἀλλὰ ποὺ δὲν εἶχε τὴν ἥθικὴ ἀνακούφιση νὰ βλέπει τὰ διὰ τοῦ ἀεροπλάνου νὰ τὸν προστατεύουν. Τῆ συντακτικῆ ὑπεροπλία τῶν Γερμανῶν στὸν ἀέρα θὰ τὴν δοκιμάσουν, τὴν ἴδια ἐκεῖνὴ νύχτα, κοντὰ χαρμάματα, οἱ Ἕλληνες στὴν πρωτεύουσά τους καὶ στὸν Πειραιᾶ. Βρόντος τρομερὸς συγρόλινο τὸ λεκανοπέδιο τῆς Ἀττικῆς καὶ τὸ λιμάνι: Μιὰ νόσφι μαγνητικῆ, ριγμένη ἀπὸ γερμανικὸ ἀεροπλάνο, εἶχε ἀνατινάζει ἓνα ἀγγλικὸ μεταγωγικὸ γεμάτο ἐκρηκτικὰ ὕλα. Κομμάτια τῆς προκυμαίας, ἀποβάθρες, βούλιαξαν, τινάχτηκαν στὸν ἀέρα μιὰ ἀμαξοστοιχία φορτωμένη πυρομαχικά, γκρεμίστηκαν σπῆτια, ἀποθήκες. Ἡ Γερμανία ἔκανε τὴν παρουσία της αἰσθητὴ μὲ τρόπο κεραυνοβόλο. Προσωποποιημένους ἄεθρος.

Τὸ μεγάλο πλῆγμα τῆς πρώτης ἡμέρας εἴταν ἡ διελδοση τῶν Γερμανῶν στὰ δυτικὰ, ἀπὸ τὴν κορυφογραμμὴ τοῦ Μπέλες πρὸς τὴν κοιλιά τῆς Ροδοπέλεως. Οἱ γιουγκοσλαβικὲς δυνάμεις, στὴν κοιλιά τοῦ Στρομόντιου, εἶχαν συμπτυχθεῖ, ὁ ἔχθρος κατόρθωσε νὰ παραβῆναι τὰ ὀρεινὰ περσίματα καὶ νὰ κατέβει ὡς τὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ, στὸ πλευρὸ καὶ στὰ νῦτα τῆς Ἑλληνικῆς ἀμυντικῆς τοποθεσίας. Ἡ ἐκεῖ XVIII Μεραρχία δὲν εἶχε τὴν δυνατοτητα ν' ἀντεπιτεθεῖ γιὰ νὰ δοκιμάσει νὰ σταματήσει τοὺς Γερμανοὺς, ποὺ ἡ πρόθησή τους ἔβραζε σὲ κίνδυνο διὰ τὴν Ὀμάδα Μεραρχῶν. Χρειάστηκε νὰ διαταχθεῖ συμπτύξη τοῦ ἀριστεροῦ τῆς XVIII Μεραρχίας στὴν τοποθεσία ἀπὸ Σερμυδιὰ σὲ λιμνὴ τῆς Κερκίνης, νὰ ἀνατεθεῖ ἡ ἔμμη τῆς τοποθεσίας Κρουσίον καὶ ἡ ἀπόκρουση τοῦ ἔχθρου ἀνατολικά τῆς λιμνῆς Δοιράνης στὴν XIX Μηχανοκίνητη Μεραρχία (ὑποστράτηγος Ν. Λιούμπας), ἐνισχυμένη καὶ μὲ δύο λόγους τῆς φρουρᾶς Θεσσαλονίκης. Εἴταν ἡ διάθεσις κ' ἐξάνληση

τῶν τελευταίων δυνάμεων ποὺ εἶχε ἡ Ἑλληνικὴ ἡγεσία. Ἡ κατάσταση ἀρχίζει νὰ γίνετα δύσκολη, τὰ ὄχυρὰ ἡμῶς κρατοῦσαν.

Τὴ Νυμφαία τὴν ἄψσαν πίσω κ' ἀντιπέρασαν οἱ Γερμανοὶ: μπήκανε στὴν Κομοτινὴ νύχτα. Τὸ ὄχυρὸ, ξεμοναχισμένο, ἀντιτοκείταν μὲ ψυχὴ στὸν ἔχθρὸ, ποὺ ἤθελε ἡμῶς νὰ παραβῆσει τὸ γρηγορότερο τὴς κατεδύσεως ἀπὸ Κομοτινὴ σ' Ἀλεξανδρούπολη καὶ σὲ Καβάλα. Οἱ Γερμανοὶ χτύπησαν διὰ νύχτα τὴ Νυμφαία μὲ πυροβολικὸ πολὺ κ' ἐπιθέσει τοὺς πεζικοὺς τους. Ἀπέτυχαν ὅλες, καὶ μὲ βαρεῖς ἀπώλειες. Τὴν ἡμέρα ποὺ ξημέρωσε, συνεχίστηκε τὸ δράμα τῆς Νυμφαίας: τὴ χτυποῦσαν τώρα πάλιν ἀπὸ ἐκτὸ πυροβόλα, Στουλάκι, ποὺ χαμιλῶναν κ' ἔρχησαν βόμβες, πολυβολοῦσαν. Τέλος, στὴς ἑννὰ τῆ νύχτα, κατόρθωσαν οἱ Γερμανοὶ, μὲ φλογεβόλα στὸ χέρι, νὰ ξεφορτωθοῦν τὴ διμοιρία ποὺ ἀγωνίζεταν σ' ἓνα ξεμοναχισμένο συγκρότημα καὶ σ' ἓνα πολυβόλο. Στὸ ἑσωτερικὸ τοῦ ὄχυρου, γενικά, ἡ ἀτμόσφαιρα εἴταν ἀφορητὴ, ὁ ἀέρας εἶχε πῆξει, δὲν ἀνασπῶνταν ἀπὸ τὴς καπνογόνους χειροβομβίδες, τοὺς δυναμιτικὰς. Τὰ φῶτα εἶχανε σβόσει, στὸ βουρὸ σκοτάδι καὶ στὴς ὀπυέσεις στὸ ὄχι τὸ Χάρος παραμόνευε. Στὴς ἐντεκάσιμη τῆ νύχτα, τ' ὄχυρὸ, ἐξουθενωμένο πιά, ἔπαψε νὰ πολεμᾷ. Τὰ μεσάνυχτα παραδόθηκε.

Στὸν Ἐχίνο, οἱ Γερμανοὶ ἔκαναν μιὰν ἐπίθεση, καθλιώθηκαν μὲ σοβαρὲς ἀπώλειες καὶ δὲν ἐξανασπῶσαν πιά ἓνα μέρα. Στὸ Κάτω Νευροκόπι πάλι, ἔριχνε ἀπὸ ἄνω τὸ πρῶτ ψιλά βροχὴ, καταχνιὰ ἀπλωνόταν πυκνὴ σ' ὄλο τὸ λεκανοπέδιο. Ὁ ἔχθρος τὴν ἐκμεταλλεῖσθηκε, προεβήθηκε ἀβήρητος, ἀλλὰ γιὰ νὰ καθηλωθεῖ σὲ λίγο μὲ σημαντικὰς ἀπώλειες.

Ἀνάμεσα στὸ Σταυρὸ καὶ στ' ὄχυρὸ Μαλιέγκα, οἱ Γερμανοὶ κατόρθωσαν νὰ εἰσχωρήσουν στὴ χαράδρα, ἀπὸ πρῶτα ἀνέτρεψαν ἓνα λόχο στὸ Σταυρὸ. Προχώρησαν ὡς τὴ διάβαση τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐκεῖ, μιὰ ἀντεπίθεση καλὰ ὀργανωμένη, τοὺς ἔριξε πίσω, ἔκαπῆρε τὸ Σταυρὸ.

Ἡ 7 Ἀπριλίου εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς μεγάλης ἀγωνίας γιὰ τ' ὄχυρὸ Περιθῶρι. Ἀπὸ τὴς πέντε τὸ πρῶτ ἀρχισαν νὰ βροντᾷ καταπάνω του τὸ γερμανικὸ πυροβολικὸ. Τὴ νύχτα ὁ ἔχθρος εἶχε κατορθώσει νὰ μπῆι στὸ χωριὸ, στὰ νῦτα τοῦ ὄχυρου, ἔριχνε τώρα κ' ἀπὸ κεῖ, μὲ πυρὰ τοῦ πεζικοῦ. Σὲ λίγο, φάνηκαν μέσα στὸ δόκος τὰ ἔχθρικὰ τμήματα νὰ παίρνω τοὺς σχηματισμοὺς τοὺς γιὰ τὴν προσέλαση.

Στὴς ὀχτὼ ἀρχίζει ἡ ἐπίθεση. Τὸ ὄχυρὸ ἀπαντᾷ μ' ὄλια του τὰ στόμια πυρὸς κ' ἀπὸ δεξιὰ τὸ βογηταί καὶ τὸ Λίσσε. Ἀλλὰ μερικὰ τμήματα τοῦ ἔχθρου κατορθώνουν νὰ προχωρήσουν ἀπὸ τὰ νοτιανατολικά, νὰ ἐπικαθῆσουν στὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ ὄχυρου. Ρίχνουν χειροβομβίδες μέσα στὴς στοῶς, δοκιμάζωυν καὶ νὰ μπῶυνε. Τὸ σκοτάδι εἶναι βαθύ, διατάχτηκα νὰ σβουστοῦν τὰ φῶτα. Τότε, ἐκεῖ στὰ λαγοῦμα μέσα, ἀρχίζει πάλιν φωνικὴ, μ' ἐκρήξεις ποὺ βροντᾷνε τρομερά, ἀντιχτυπιώνται στὰ τοιχώματα, ἀστραπὲς ποὺ ἐσοχίζωυν τὸ σκοτάδι, οὐράλιαματα τῶν Γερμανῶν ποὺ πέφτουν χτυπημένοι, κλαγγῆς, πυροβολισμοὺς,

βροντήματα γοργά και σπασμωδικά από τ' αὐτόματα. Ὡς τὸν τελευταῖο ἔξο-
νόνται οἱ Γερμανοὶ πὺλ μπήκανε στὶς στοές. Μιά ἀντίπεψη στὸ μεταξύ
ἀπὸ πάνω, στὴν ἐπιφάνεια, τοὺς διώχνει πίσω. Οἱ ἄντρες τοῦ ὄχρουοι χυμῶνε
μὲ τὶς χειροβομβίδες στὸ χέρι.

Στὴν ὑποχώρησή τους οἱ Γερμανοὶ χτυπήθηκαν ἀπὸ φραγμὸ τοῦ πυρο-
βολικοῦ, ἔπαθαν μεγάλη φθορά. Ἄφρασαν στὸ πεδίο τῆς μάχης ἕξη πολυβόλα,
τρὶα ὀπλοπολυβόλα, σαραντατριὰ τουφέκια, μιὰ συσκευὴ καπνογόνο, ἄφθονα
πυρομαχικά. Ἐίχανε χάσει κι' ἕνα λοχαγὸ, χτυπημένον θανάσιμα. Τὰ πτώματα
σωριάζονταν στίβες ὀλόγυρα στ' ὄχρουο.

Στὶς τεσερισήμισι ἔγινε νέα ἐπίθεση, μὲ ἄρματα καὶ πεζικό, πὺλ ἀπο-
κρούστηκε πάλι. Τσακίστηκε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν πυροβολικὴν ἕνα ἄρμα καὶ ἄλλα
τρὶα τὸ ἀκολούθησαν στὶς ὀχτώμισι, σὲ μιὰ νέα ἀπόπειρα ἄρμάτων κατὰ τῶν
ὄχρουο.

Ἰδια τύχη εἶχανε τὴν ἡμέραν αὐτὴν οἱ ἐπιθέσεις τῶν Γερμανῶν στὸ Ρουπέλ.
Μέσα σὲ πυκνὴ ὀμίχλη, μὲ ὑποστηρίξει γενναία πυροβολικὴ καὶ ἀεροπορικὴ,
ἔκαναν ἀλλεπάλληλα ἐφόδους ὡς τὴν ὄρα πὺλ ἔπεσε τὸ σκοτάδι. Μὲ τὴν νύχταν,
παραιτήθηκαν. Ἀλλὰ εἶχανε πετύχει, ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἡμέραν, νὰ εἰσδύ-
σουν σὲ μικρὰς ὀμάδες πίσω, στὰ νῦτα τοῦ ὄχρουο, κι' ἀπὸ ἐκεῖ ἔκαναν μεγάλη
ζημιὰ στὶς τεταγμένες σὲ διάφορες θέσεις ἑλληνικὰς πυροβολαρχίας. Ὅταν
μετὰ τὸ ἡμέρωμα κινηθῆσαν ἀπὸ ἑλληνικὰ τμήματα, ὑποχώρησαν κι' ἔπι-
σαν τὸ ὄψωμα Γκολιάμα, ὄχρωθήκαν ἐκεῖ, ἀντέταξαν κρατερὴ ἄμυνα.

* * *

Ἡ σύμπτυξις τῆς XVIII Μεραρχίας, βοηθημένη ἀπὸ τὴν χαμηλὴν νέφωση,
ἔγινε χωρὶς παρενόχληση ἀπὸ τὸν ἔνθρο, πὺλ εἶχε στὸ μεταξύ χάσει τὴν ἐπαφή-
ἀπόμειναν ὀμως, ξεμοναχιασμένα, τὰ ὄχρουο τοῦ Θύλακος. Τὸ Κελιαγιὰ οἱ
Γερμανοὶ τὸ ἐπινέξαν στ' ἀσφυγιόνονα. Ἀνενόηλοι, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε γύρω
κανένας νὰ τοὺς χτυπήσει, ἐφραζαν τ' ἀνοήματα τῶν πυροβολείων κι' ἄρχισαν
νὰ διοχετεύουν κάτω, στὶς στοές, ἄερια πυνιγὰ καὶ βαρὺ καπνὸ. Παρ' ὅλας
τὶς εἰδικὰς προσωπίδας τοὺς οἱ ἄντρες τῆς φρουρᾶς πίνβαιναν ἀσφυξία. Χωρὶς
ἄξυγόνον νὰ συντηρηθοῦν, εἶχανε ἀσθετεῖ καὶ οἱ λάμπες. Στὶς ἐντεκάμισι ἡ
ὄρα ὁ διοικητὴς τοῦ ὄχρουο, πὺλ αὐτὸς δὲν φορούσε προσωπίδα, γιὰ νὰ μορεῖ
νὰ δίνει δικταγὰς, ἀποφασίζει νὰ πᾶνε ἡ ἀντίσταση καὶ πέφτει λιπόθυμος στὰ
χέρια τῶν στρατιωτῶν του.

Τὸ Ἄρταλοῦμι ἀντιστάθηκε ὡς τὶς τρισήμισι τ' ἀπόγεμα. Τὸ Ἰστί-
μπεη συνέχισε κι' αὐτὸ τὸν ἀγῶνα του, τελικὰ ὀμως ἡ φρουρὰ του, πινγιμένη
ἀπὸ τ' ἄερια καθὼς τοῦ Κελιαγιὰ, ἀναγκάστηκε νὰ παραδοθεῖ στὶς τέσσερες
ἡ ὄρα. Τὴν Ποπολίβιτσα, ἂν καὶ μὲ κατεστραμμένα ὀλα τῆς τὰ ὄχρουοματικὰ
ἔργα, δὲν κατόρθωσαν οἱ Γερμανοὶ νὰ τὴν ἐξαναγκάσουν σὲ παράδοσιν. Τὸ

ἄσχυμον εἶταν ὅτι στὸ μεταξύ κατέρρεε ἡ γιουγκοσλαβικὴ ἀντίσταση στὴ
Νότια Σερβία: Ἐίταν ἐκεῖ στὴν κοιλιά τοῦ Ἄξιοῦ, στὸ σημεῖον συνδέσμου
τῶν Γιουγκοσλαβικῶν μὲ τοὺς Ἑλληνας. Ἡ 2η θωρακισμένη Γερμανικὴ Με-
ραρχία, ἐκωνιμένη ἀπὸ τὸ Πετρίτσι, εἶχε ἀνοιχτεῖ πρὸς τὰ δυτικὰ, πῆρε τὴν
Στρώμιντσα, κατέβηκε στὸ Βλάντοβο, καὶ τ' ἀπόβραδο ἐξανάρκαξε τοὺς Γιου-
γκοσλαβικοὺς νὰ ὑποχωρήσουν στὰ δυτικὰ τοῦ Ἄξιοῦ, ν' ἀφήσουν ἀκάλυπτον
τὸ ἀριστερὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἀπὸ τὶς ἑννὰ τὸ βράδι καὶ πέρα, ἡ XIX ἑλληνικὴ Μεραρχία, πὺλ κρατούσε
τώρα τὴν τοποθεσίαν Κρουσιών, πλάτος πελώριο, πάνω ἀπὸ πενήντα χιλιό-
μετρα, ἔπαιρνε ἀλλεπάλληλα τὰ μηνύματα: Οἱ Γερμανοὶ προελάνουν ἀπὸ τὸ
Βλάντοβο στὴ Φούρικα ἀπὸ τὴν Φούρικαν στὸ διάδρομον λίμνης Δοιράνης -
Ντάμας: πᾶρηκε ἡ Γευγελή. Ἡ κατάσταση γίνονταν τώρα πιά δραματικὴ.
Δραματικότερη θὰ ζημερώσει ἡ 8η Ἀπριλίου.

Ἡ 2η θωρακισμένη Γερμανικὴ Μεραρχία πέρασε στὶς ἕξη τὸ πρωὶ
τῆς μεθόριον, ἀνέτρεψε τὶς ἐλαφρὰς δυνάμεις πὺλ ἀποτελοῦσαν τὴν προελάνουση,
μπήκε στὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος καὶ προελάνει ἀκατάχατη πρὸς τὴν Θεσσαλονίκην.
Ἡ λύσις τοῦ δράματος ἀρχίζει ν' ἀχνογράφεται. Θὰ εἶναι γοργὴ καὶ σκληρὴ.
Τὸ Ἐχίνουο ἀγωνίζεται ὡς τὸ ἀπομεσήμερον, ἡ φρουρὰ τοῦ νὰ ὑπερασπιεῖ
9 ἡμῶν τὸ βῆμα. Σὰν ἀπὸ καράβι πὺλ βουλιάζει ἀκούγονται οἱ ἐπιουλῆσεις τοῦ
προχωρημένου συγκροτήματος M στὸ τηλέφωνο: α' Ἐπίορσε τὸ πολυβόλον
B24 ... Περικυλωθήκαμε. . . Βαλλόμεθα ἀπὸ παντοῦ. . . Ὡ. Τέλος, στὶς τρεῖς
τ' ἀπομεσήμερον, ὅταν διαπιστώνεται πὺς δὲν ὑπάρχει πιά ἑλιπίδα σωτηρίας,
ἡ φρουρὰ τοῦ Ἐχίνουο παρατάει τ' ὄχρουο καὶ φεύγει. Στὸν Κένταυρον ὅπου θὰ
φτάσει, μαθαίνει πὺς οἱ Γερμανοὶ μπήκανε ἀπὸ τὴν παρασημένη νύχταν στὴν
Ξάνθη καὶ στὴν Κομοτηνὴν.

Τὸ Πυραμιόειδες δὲν ἀντιμετώπισε ἄλλη ἐπίθεση παρὰ μόνον τὸ ἔντονον
σφυροκόπημα τῶν φανωματῶν του ἀπὸ πυροβόλα εὐθουτενοῦς τροχιὰς. Τὸ
Λίσσε ὀμως οἱ Γερμανοὶ προσπάθησαν νὰ τὸ περισφίξουν μ' ἐξορμήσεις ἀπὸ
τὸ χωριὸ Ὀχρουο, χωρὶς καὶ νὰ τὸ κατορθώσουν. Τὰ πύρα τοῦ φρουριοῦ τοὺς
καθθήλωναν.

Ἄδικα ἀγωνίστηκαν οἱ Γερμανοὶ νὰ σπάσουν καὶ τὴν ἀντίσταση τῶν
ὄχρουο Περθίωρι καὶ Ρουπέλ. Στὸ πρῶτον, φτάσανε κάπου ὀδόνταν μέτρα
ἀπὸ τὰ συρμακτοπέλεματα μὲ ἑλληνικὴν ἀντίπεσιν, πὺλ ἔγινε μὲσα σ' ἀκρά-
τητο ἐνθουσιασμὸν, κατέληξε σὲ πᾶλη σῶμα μὲ σῶμα. Τελικὰ, οἱ Γερμανοὶ ἀ-
ναγκάστηκαν νὰ ὑποχωρήσουν μὲ μεγάλη ἀταξία, ἐνῶ τοὺς χτυποῦσαν τ' αὐ-
τόματα τοῦ ὄχρουο. Τὸ πεδίο τῆς μάχης ἀπόμεινε γεμῆτον πτώματα καὶ σκορ-
πισμένο ὕλικον.

Νέα ἐπίθεση, ἰσχυροτάτη, ἀπὸ δύο γερμανικὰ συντάγματα πεζικοῦ, μὲ
ἄρματα μάχης καὶ πολὺ πυροβολικόν, κατέληξε σ' ἀντυχία κι' αὐτὴ, ὀστερα
ἀπὸ τρῶρον ἀγῶνα.

Στό Ρούπελ, άπανωτές γερμανικές έπιθέσεις, πού γίνονταν μέ πείσμα άνεάντλητο και σοβαρές άπάλειες, άποκρούονταν δίες. Μόνον έκείνοι πού είχαν κατορθώσει μέ τρωπόσου στά νότια τής άμυντικής τοποθεσίας και μέ περιχαρακωθούν στά ύψώματα, τή Γκολιάμα και τό Τεμπιλάρ, άπειλούσαν τό πλευρό τής XIV Μεραρχίας. Τούς ύπεστήριζε ή άεροπορία τους κι' άπέκρουαν δίες τίς έλληνικές προσπάθειες γιά έξουδετέρωσή τους.

Στό μεταξύ, κατά τ' άπόγεμα, φάνηκαν νά καθρορίζουν από τό Μπέλες και τά τμήματα του έχθρου, ένδ πυροβολικό του άρχισε νά χτυπάει τό Λόφο τών Λουτρών και τό σιδηροδρομικό σταθμό τό Σιδηροκάστρο. Βάλλονται και τά τμήματα τής XIV Μεραρχίας πού είχαν περισφίρει τή Γκολιάμα.

Βορειοδυτικά, τ' όχυρό Παλιουριώνας βομβαρδίζεται από πυροβολικό κι' άεροπορία σ' έλο τό διάστημα τής ήμέρας. Κατά τίς τέσσερες τ' άπόγεμα ό βομβαρδισμός φτάνει σέ παροξυσμό. Τά φανώματα του όχυρού βάλλονται τώρα κι' από φορητά όπλα, ένδ έξαπολύεται έπιθεση σφοδρότατη κατά τό συγκροτήματος 224. Άπανταίς ό φραγμός πυρός του όχυρού κι' ό έχθρος καθλώνεται βουτηγμένος στό αίμα. Άπανταίς του άπέπειρες, άργότερα, νά φτάσει στά συρματοπλέγματα, σκοντάβουν. Μόνο τή νύχτα στίς έννιά ή άρα θά κατορθώσουν κάποια έχθρικά τμήματα νά τρωπόσουν μέσα στη χαράδρα και νά πιάσουν θέσεις στά νότια του 368, του δυτικού από τά τρία συγκροτήματα του όχυρού.

'Αλλά άς άγωνίζονταν τά όχυρά τόν ύπερ πάντων άγώνα· ή λύση του δράματος θά έρχόταν από τήν κατεύθυνση τής Γιουγκοσλαβίας. Η ραγδαία προέλαση τής 2ης Θωρακισμένης, γερμανικής Μεραρχίας άρχισε νά δημιουργεί σύγχυση στό άριστερό. Ό δρόμος πρós Κιλκίς - Θεσσαλονίκη έμεινε άνοιχτός και ή XIX έλληνική Μεραρχία έκανε τή έπαφή μέ όριώμένα τμήματα τής, πού τά είχαν υπερφαλαγγίσει οι Γερμανοί μέ τά ταχικίνητα μέσα τους. Στίς πέντεμισή τ' άπόγεμα δημιουργείται ρήγμα στό άριστερό τής XIX Μεραρχίας. Άνατολικά τής λίμνης τής Δοιράνης, τά έλληνικά τμήματα ύποχωρούν ή πιάνουν έδώ - έκεί θέσεις χωρίς εΙρμό. Μερικά άπομονώνονται, άλλα διαλύονται. Ό άξιωματικός πού είχε σταλεί από τό Τμήμα Στρατιάς Άνατολικής Μακεδονίας νά συνδεθεί μέ τό Γιουγκοσλαβικό Γενικό Στρατηγείο, γύριζε μέ τήν πληροφορία πός οι Γιουγκοσλάβοι είχαν ήττηθεί στό Κουμάνοβο, ό Γερμανοί προελάνουν πρós τά Σκόπια. Οι Άγγλοι, στρατοπεδεύόμενοι έπ' άρχής στό Βέρμιο, δέν είχαν κινηθεί νά τούς δώσουν βοήθεια. Η Γιουγκοσλαβία κατέρρεε.

Και οι Γερμανοί θά έμπαιναν τήν έλλη ήμέρα στό Θεσσαλονίκη, εΙτανα φεραρε. Δέν ύπηρεζε δύναμη στόν κόσμο νά τούς συκρατήσει. Τό ΤΣΑΜ άνα-

τιματόπιζε πιά κίνδυνο αχμάλωσίας γιά τό σύνολο τών δυνάμεών του. Τότε, ό διοικητής του (ύποστράτηγος Κ. Μπακούπουλος) άπεφάσισε νά διατάξει σύμπτυξη πρós τά λίμνια τής Άνατολικής Μακεδονίας και τής Καλαδικής· άλλα και ή έπιβίβαση σέ πλοία από έκεί δέν ήταν εύκολη, τώσα καρφάρι δέν ύπηρεχαν. Ούτε κι' έφεδρείες ύπηρεχαν νά καλύψουν τήν έπιβίβαση, ούτε άεροπορία γιά νά τήν προστατέψει.

Έτσι είναι πού, μπροστά στο τραγικό άδέξοδο, άποφασίζεται τό βράδυ τής 8 Άπριλίου, από τό διοικητή του ΤΣΑΜ, νά ζητηθεί ή συνθηκολόγηση. Έπρεπε νά γλυτώσει τήν αχμάλωσία έλος ό στρατός τής Άνατολικής Μακεδονίας και τής Δυτικής Θράκης. Η έπιστολή πρós τή γερμανική στρατιωτική Διοίκηση στέλνεται τή νύχτα μέ άξιωματικό. Ό Διοικητής του ΤΣΑΜ ζητούσε νά διατηρήσουν οι Έλληνες μαχητές τόν όπλισμό τους ή τουλάχιστον νά τούς έπιστραφούν τά όπλα τους μετά τό τέλος του πολέμου.

Στίς δέκα και μισή τή νύχτα, ό Διοικητής τής Θεσσαλονίκης άνέφερε τηλεφωνικά στό ΤΣΑΜ ότι είχε λάβει έκείνη τή στιγμή έπιστολή του έπικεφαλής τής γερμανικής έμπροσθοφυλακής, πού βρισκόταν στόν Άγιο Θανάση, είκοσι χιλιόμετρα από τή Θεσσαλονίκη, νά παραδώσει τήν πύλη χωρίς όρους. Σύμφωνο μέ όδηγία του ΤΣΑΜ, ό διοικητής Θεσσαλονίκης άνεζήτησε στόν άεροπορικό Προξενείο τόν άξιωματικό πού βρισκόταν κιάλας έκεί μέ τήν πρόταση γιά συνθηκολόγηση και ξεκίνησε μαζί του γιά τίς γερμανικές γραμμές.

Σημέρωμα ή 9 Άπριλίου κι' ό άγώνας δέν είχε σταματήσει στο όχυρό πού έμειναν άκόμα άπαρα. Στό Περιοθόρι και στή Μαλιγιάρα γίνονται άντεπίθεση μέ ανώμαλες δυνάμεις τών δύο όχυρών, ξεκάνηκαν τό ύψωμα Σόλλα κι' έπιανε αχμάλωτους, μαζί κι' ένα λοχαγό. Στήν περιοχή Παρταλούσκα άλλα άντεπίθεση άνέτρεπε τόν έχθρο κι' έπιανε πάνω από έκαστο αχμάλωτους καθός και τό διοικητή ένός τάγματος. Στήν κάτω Βροντού έξαναγκάζονταν παράδοση μιá γερμανική διλοχία πού είχε καταλάβει τή νύχτα τή ύψωμα Άγιος Κωνσταντίνος. Είταν διακόσιοι πενήντα άντρες μ' έναν άντι-συνταγματάρχη έπικεφαλής.

Στό Ρούπελ, ύστερα από βομβαρδισμό πού κράτησε ως τίς τρεις τ' άπόγεμα, παρουσιάστηκαν κήρυκες μέ λευκή σημάια νά πούνε πός ή Θεσσαλονίκη είχε παρθεί και κάθε άντίσταση στό έξής είναι μάταιη. Ό διοικητής του όχυρού άπάντησε πός τά όχυρά δέν παραδίνονται παρά μόνον όταν κατορθώσε ό άντίπαλος νά τά πάρει. Οι κήρυκες έβωσαν τό λόγο τής τιμής τους πός δέν λένε ψέματα κι' έφυγαν άφού δήλωσαν πός θά ξεκάνηουν τ' άλλο πρωί.

Στή Γκολιάνα μέ τούς περιχαρακωμένους Γερμανούς, ό άγώνας συνεχιζόταν. Τό ίδιο και σ' όχυρό Παλιουριώνας, πού βομβαρδίζόταν από πυροβολικό κι' άεροπορία. Ήρθαν κι' έδώ κήρυκες, τ' άπόγεμα, έβωσαν τό λόγ-

τους πώς παραδόθηκε ή Θεσσαλονίκη. Στις 23 ή 24 σταμάτησε ή φωτιά κι' έτσι ένα από τὰ τελευταία προύρημα της αγωνιζόμενης ἑλληνικῆς Μακεδονίας εἶπε τὴν τελευταία του λέξη.

Ἀπὸ τὰ χαράματα, ὁ στρατηγὸς διοικητὴς τῆς 29ης Θεωρακισμένης γερμανικῆς Μεραρχίας στρατηγὸς Φάιελ εἶχε πάει με ἀεροπλάνο νὰ συναντήσει κοντὰ στὴ Σύμφρα τὸ στρατάρχη φὸν Λιστ, διοικητὴ τῆς Δωδεκάτης Στρατιάς. Εἶχε γυρίσει πίσω στὶς ἐννιά, ἀπάντησε στὸν Ἕλληνα ἀπεσταλμένο πὸς οἱ ὄροι γιὰ συνθηκολόγησι γίνονται κατ' ἀρχὴν δεκτοὶ καὶ πὸς ἀπὸ τὶς δέκα ή ὄρα θὰ δινόταν τὸ πρόσταγμα ἀπαύσεως πύρι.

Ἡ συνάντησι τοῦ στρατηγοῦ Φάιελ με τὸν στρατηγὸ Μπακόπουλο ἔγινε τὸ μεσημέρι, στὸ γερμανικὸ Προξενεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπακολούθησε ή ὑπογραφή Πρωτοκόλλου, με χρονολογία 9 Ἀπριλίου καὶ ὄρα δύο μετὰ τὸ μεσημέρι. Οἱ Γερμανοί, κατὰ τὴν ἐπαφή τους με τοὺς διαφόρους Ἕλληνες ἡγήτορες, τόνισαν τὸ βασιμασὸ τοῦς γιὰ τὴν ἀντίστασι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ γιὰ τὴν πολεμικὴ τὸν ἀξία. Εἶπαν πολλὰ αὐτὸς οἱ μαρτυρίες, περὶ συνθεσὴ πὸς τὴν Ἱστορία καὶ θὰ εἶταν ἰσως μάταιο νὰ τὶς παραθέσει κανένας ἐδῶ. Ἄς συγκρατήσουμε ὡστόσο, ἀνάμεσα σ' ἄλλες τὶς ἄλλες, τὶς ἀκόλουθες μόνο. Συνοψίζουσι τὰ πάντα.

Στοὺς Παλιουριῶνες, ὁ ἐκεῖ Γερμανὸς συνταγματάρχης παρέταξε, τιμῆς ἔνεκεν, ἕνα γερμανικὸ τάγμα μπροστὰ στ' ὄχυρό καὶ κέλεσε τὸν Ἕλληνα διοικητὴ νὰ τὸ ἐπιθεωρήσει. Στὸ Ρουπέλ ὁ ἐντεταλμένος γιὰ τὴν παραλαβὴ τοῦ Γερμανοῦ ἀξιωματικῆς, ἀφοῦ συνεχάρη τὸν Ἕλληνα διοικητὴ τοῦ ὄχυρου, τοῦ δήλωσε πὸς εἶναι τιμὴ καὶ περὶφάνεια γιὰ τοὺς Γερμανοὺς νὰ ἔχουν τέτοιους ἀντιπάλους. Ὁ στρατηγὸς Πάουλ Χάσερ, σ' ἕνα τὸν ἄρθρο σὲ γερμανικὴ ἐφημερίδα, με τίτλο: «Οἱ ἄνδρες! Ἕλληνες», ἔγραφε: «Τὰ ἐπιτεθέντα συντάγματα εἶχον ἤδη πείραν διασπάσεως ὄχι μόνον γραμμῶν ἐκ προηγουμένων ἐκστρατειῶν εἰς τὰς ὁποίας εἶχον λάβει μέρος. Οἱ Ἕλληνες ἔμως φουροὶ τῶν ὄχυρων ἠμύνθησαν, παρὰ τὰ φλογόβλια καὶ τὰς χειροβομβίδας, μετὰ σκληροῦ φανατισμοῦ, ἀνάλογο τοῦ ὅποιου δὲν εἶχον συναντήσει οἱ Γερμανοὶ στρατιῶται εἰς οὐδεμίαν τῶν προηγουμένων ἐκστρατειῶν των. Ἐρ' ἔσον καὶ ἕνας ἀκόμη στρατιώτης ἤδυνάτο νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ Ὅχυρόν του, πυροβολούσων.»

Ὁ στρατάρχης φὸν Λιστ, στὴν ἡμερησια διαταχὴ τοῦ δήλωσε ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπερησπίσθησαν τὴν πατρίδα των γενναίως. Καὶ τέλος, στίς 4 Μαΐου, τὸ λόγο τοῦ πρὸς τὸ Ράιχσταγ, ὁ Χίτλερ θὰ πεῖ:

«Ἡ ἱστορικὴ δικαιοσύνη ἔμως με ὑποχρεώνει νὰ διαπιστώσω, ὅτι ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀντιπάλους ποὺ ἀντιμετώπισαμεν, ὁ Ἕλληνα στρατιώτης ἰδίως ἐπολέμησε με ὄψιστον ἡρωισμόν καὶ αὐτοθυσίαν. Ἐσυνθηκολόγησε μόνον ὅταν ή ἐξακολούθησι τῆς ἀντιστάσεως δὲν ἦτον πλέον δυνατὴ καὶ δὲν εἶχε κανένα λόγον.»

Ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ ἀρχίζε νὰ μπειναι πὸς τὸ πῆθος τῆς κατοχῆς. Στὸ μέτωπό τῆς, πᾶνω στὰ αἵματα, εἶχε σκαλώσει ἕνα κλωνάρι δάφνης.

Ενὼ στὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονία ζετιλιγόταν ή πρώτη φάσι τοῦ τελικοῦ δράματος, στὴν Ἀλβανία ή ἑλληνικὴ λόγχι ἀνάδιε τὶς ὕστατες ἀνταλαμπὲς τῆς νίκης.

Στις 7 Ἀπριλίου, τὴν ἀγωνία τῶν ὄχυρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ μετώπου τὴν ὑποκρούει σὸ δυτικὸ μετ' ἐπιθετικῆς ἐξόρμησι — ή τελευταία. Εἶναι ἐφαρμογὴ τῶν διαταγῶν ποὺ εἶχαν ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο μετὰ τὴ συνάντησι Ἕλληνας, Γιουγκοσλάβων καὶ Βρετανῶν ἀντιπροσώπων στὸ Κέβαλι. Τὴ νύχτα 6 πρὸς 7 Ἀπριλίου, οἱ Γιουγκοσλάβοι ἀνεκοίνωσαν τηλεφωνικῶς τὸν ΓΣΑΜ πὸς θὰ ἐπιθεθοῖν στὸν τομέα τῆς Στρούγγρας γιὰ νὰ προσπαθήσουν νὰ πάρουσι τὸ διάσελο τοῦ Θάν. Τὸ σχέδιο προέβλεπε ταυτόχρονη ἑλληνογιουγκοσλαβικὴ ἐνέργεια. Ἡ XIII ἑλληνικὴ Μεραρχία, ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ δεξι τῆς στρατιάς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ μπορούσε ἔτσι νὰ συνθεθεῖ με τοὺς Γιουγκοσλάβους, ὄργωνωσε γρήγορα τὴν ἐπιθεσὴ τῆς καὶ τὴν ἐξαπέλευσε.

Τὸ ἐγχεῖρημα εἶταν δύσκολο γιὰ λόγους πολλοὺς. Τόσο ή XIII Μεραρχία ἔσο καὶ IX, ποὺ προοριζόταν νὰ μπει στὴ μάχη ἀμέσως ὕστερα, εἶχαν γιὰ τὴν ὄρα διάταξη ἀμυντικῆ. Γιὰ νὰ μεταπέσουν σ' ἐπιθετικὴ, χρειαζόταν κάποιο διάστημα χρόνου. Οἱ θέσεις τους, ἔπειτα, εἶταν ἀπομακρυσμένες πολὺ ἀπὸ τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς ἔπρεπε λοιπὸν νὰ καταλάβου ἄλλες, με βάση γιὰ ἐξόρμησι, καὶ βιαστικὰ, στὸ φῶς τῆς ἡμέρας, με κίνδυνο νὰ χυτηθοῖν ἀπὸ τὸν ἔχθρο πρῶωρα, στὴν προκαταρκτικὴ ἀκόμα φάσι τοῦ ἀγῶνα. Ἀντιθετα, οἱ θέσεις τοῦ ἔχθρου εἶταν ὀργανωμένες ἀπὸ καιρὸ κι' ἀπλώνονταν σὲ βάθος κάπου εἴη χιλιόμετρα. Τὶς προστάτευαν συρματοπλέγματα πυκνὰ, ἀπὸ παντοῦ.

Κι' ἔμως, στὴ μιάμησι τὸ μεσημέρι τῆς 7 Ἀπριλίου, τὰ τμήματα τῆς XIII Μεραρχίας ξεκινᾶνε. Ὅπως εἶταν ἐπόμενο, ἀρχισαν νὰ βλλόνται ἀμέσως. Τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ δὲν εἶχε πετύχει νὰ καταστρέψει τὰ συρματοπλέγματα τῆς ἔχθρικῆς τοποθεσίας, τὸ τάγμα ἔμως ποὺ ξεκίνησε πρῶτο, ἔφτασε μπροστὰ τους καὶ ἀρχισε νὰ ξεριζώνει τοὺς πασσάλους με τὰ χέρια, ἐνῶ τὸ θέρικαν τὰ πολυβόλα καὶ τ' αὐτόματα τοῦ ἔχθρου. Στις δύο καὶ τέταρτο παίρνεται ἔτσι τὸ ὕψωμα 1116 καὶ πίνεται αἰχμάλωτο δύο σχεδὸν τὸ ἱταλικὸ τάγμα ποὺ τὸ ὑπεράσπιζε, τριακόσιοι τριανταπέντε ὀπλίτες, δεκάξή ἀξιωματικοί.

Τὸ ἄλλο ἑλληνικὸ τάγμα, ποὺ ἐξόρμησε ἀκράτητο, ξεπέρασε τὰ ἔχθρικά συρματοπλέγματα, πιάστηκε σ' ἀγῶνα ἐκ τοῦ συστάδην με τὸν ἔχθρο, πῆρε τὴν πρώτη γραμμὴ χαρακωμάτων, προχώρησε στὸ ὕψωμα 1315, ἔπιασε ἐκεί- τὸν ἐνενηνταδύο ὀπλίτες καὶ τέσσερους ἀξιωματικούς. Σὲ νέα του ἔκωες ἐξέρ-

μηση, πρὸς τὸ 1301 τώρα, καθιλόθηκε μπροστὰ στὰ νέα συμμαχοπέγματα, κάποιο δικαίωμα μέτρα ἀπὸ τὴν κοροφῆ.

Μὲ τὸ βράδι, ἡ ἐπίθεση σταμάτησε γιὰ νὰ συνεχιστεῖ τὴν ἄλλη μέρα. Οἱ ἀπώλειες εἶταν σοβαρές, ὅλοι οἱ λοχαγοὶ εἶχαν πέσει, δεκατέσσεροι διμοιρίτες καὶ γύρω στοὺς τριακόσιους ὀπλίτες, ἔλειπαν καὶ πυρομαχικά. Τὰ παρατηρητήρια ποὺ εἶχαν τὸν ὀρίζοντα γιὰ νὰ ἴδωσιν τοὺς Γιουγκοσλαβούς νὰ μπαίνουν κι' αὐτοὶ στὸν ἀγώνα, σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο ἐπιχειρήσεων, ἀνέφεραν ὅτι δὲν εἶχε ἀκουστεῖ ἀπὸ κεῖ παρὰ μόνον ἓνας κανονιοβολισμός, στὶς ἔργα τὸ πρῶν. Κράτησε κάποιο μιά ὥρα κ' ὕστερα σώπασε. Μάταια ἀγνοῦνταν τὸ ΤΣΑΜ νὰ συνθεθεῖ τηλεφωνικῶς μὲ τὴ διοίκηση τῆς Γιουγκοσλαβικῆς στρατιάς. Στάλθηκε ἓνας ἐπιτελὴς στὰ Σκόπια. Ἀνέφερε πὸς τὰ γερφύρια εἶταν ἀνεπιχειρήσιμα, ἡ κατάσταση χείρως κ' ὅτι στὸ Μοναστήρι, καθὼς ἔμαθε, ἐπικυρτοῦσε ἀναρχία καὶ πανικὸς.

Ἡ Γιουγκοσλαβία κατέρρεε, αὐτὸ ἔγινε ὀψιθέριον τὸ πρῶν τῆς 8 Ἀπριλίου. Ὁ στρατὸς τῆς εἶχε κιάλας διαλυθεῖ. Ἀξιωματικοὶ ποὺ ἔφταναν σ' ἑλληνικὸ ἔδαφος, στὴ Φλώρινα, σὲ κακὴ κατάστασις ἓνας ταγματάρχης τοῦ Γιουγκοσλαβικοῦ Γενικοῦ Στρατηγείου ἀνέφερε πὸς ἡ κατάστασις στὴ χώρα τοῦ εἶταν ἀπελπιστικὴ, δὲν ὑπῆρχε πιά ἀνάτακτο διοίκηση τοῦ Γιουγκοσλαβικοῦ στρατοῦ, τὸ Βελιγράδι καὶ οἱ πόλεις τῆς νότιας Σερβίας βομβαρδίζονταν ἀδιάκοπα ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Ὡς τις ἑνὰ τὸ βράδι εἶχανε καταρῶναι στὴ Φλώρινα ἕξι Γιουγκοσλαβικοὶ στρατηγοὶ καὶ πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ἀνώτεροι.

Δὲν μπορούσε πιά νὰ γίνεταί σκέψη γιὰ συνέχιση τῶν ἐπιθετικῶν ἐπιχειρήσεων στὴν Ἀλβανία. Τὸ ΤΣΑΜ ἀπέφρασε νὰ τις ἀναστελεῖται καὶ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο συμφώνησε.

Ἄλλὰ ἡ κατάστασις ἐπείρνε πολὺ πῶς σοβαρὴ τροπὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡμέρα, 9 Ἀπριλίου. Ἡ κατάρρευσις τῆς Γιουγκοσλαβίας εἶχε γι' ἀποτέλεσμα τὴν προέλαση τῶν Γερμανῶν ἀπὸ τὸ Περλεπὶ εἰς Μοναστήρι κι' ἀπὸ κεῖ πρὸς τὸ νότο. Κινδύνευε τώρα μὲ ὑπερβαλλόμενη τὸ ἀριστερὸ τοῦ ἑλληνοβρετανικοῦ Συγκροτήματος W, ποὺ κατείχε τὴ γραμμὴ Καϊμακτσαλάν - Βέρμιο - Ὀλυμπος, μὲ προσανατολισμὸ βορειοανατολικό. Κινδύνευαν καί, πρὸς τ' ἀριστερά, τὰ νότια τοῦ ἄλβανικοῦ μετώπου.

Ἡ ἑλληνικὴ Ἀνώτατη Διοίκηση, σὲ συνεργασία μὲ τὸ στρατηγὸ Οὐέλσον, ἀρχηγὸ τοῦ ἀγγλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος, ἀπέφρασε ν' ἀποσπῆρε τις δυνάμεις τοῦ Συγκροτήματος W, ποὺ βρισκόταν ἀπὸ τὸ Καϊμακτσαλάν ὡς τὴ λίμνη Βεγορίτιδα, καὶ νὰ μετατοπίσει τὴν ἀμυντικὴ γραμμὴ στὰ δυτικὰ, μὲ μέτωπο πρὸς τὸ βορρῆ. Τὸ κενὸ ποῖ θ' ἀνοίγονταν ἔτσι, ἀπὸ Βεῶν ὡς τὴ λίμνη τῆς Μεγάλης Πρέσπας, θὰ τὸ ἔφραζαν δυνάμεις τοῦ ΤΣΑΜ, συγκεκρι-

μένα ἡ Μεραρχία Ἴππικῆ. Θὰ γινόταν καὶ προώθησις τῶν βρετανικῶν ἀρμάτων μάχης πρὸς τὸ Μοναστήρι, μίπως μποροῦσαν ν' ἀναγκάστουν τὴν προέλαση τοῦ ἔχθρου. Ἐπρεπε νὰ κερθῆτε χρόνος, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ σύμπτυξις κι' ἐγκατάστασις στὴ νέα τοποθεσία Ὀλυμπος - Βέρμιο - Βεγορίτις - στενὰ Κερλί Δερβὲν (Κλειδί) - Μαλαρέκα - Νυμφαῖο - Βέρνο (Βίτσι) - Βαρνοῦς. Ἐπρεπε προπῶντα νὰ ὀργανωθεῖ ἡ ἔμμενα στὸ Κλειδί.

Εἶναι μιά τοποθεσία στενὴ, στὰ δυτικὰ τῆς λίμνης τῶν Πετρῶν. Τὸ ὄλο μέτωπο ποὺ ἔπρεπε νὰ κλυθθεῖ στὰ πλευρὰ τῆς, εἶχε ἀνάπτυγμα μεγάλο, κάποιο εἰκοσι χιλιόμετρα. Εἶταν δυσανάλογο μὲ τις διαθέσιμες δυνάμεις. Ἀντίκρυζε τὸ βορρῆ, μ' ἐλαφρὴ καμπὴ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ, καὶ προοριζόταν ν' ἀνεπιτελοῖται τοὺς Γερμανούς ποὺ κατέβηκαν ἀπὸ τὸ Μοναστήρι.

Ἐκεῖ πήρανε ἔσρατ ἑλληνικὰ τάγματα πεζικοῦ, ἑνωμένα ἀπὸ τρία συντάγματα πυροβολικοῦ. Ἡ γενικὴ κατάστασις δὲν εἶταν καλὴ, ἡ ἀποσπῆρα εἶχε πάρε τὴν ἀριστερὰ ἐκείνη καὶ τὴ θολορὰ ποὺ εἶναι πρόφραγμα τῶν συμφορῶν. Στὴ Βεῶν, στὸ σταυροδρόμι ἀπὸ Μοναστήρι κι' Ἐδεσσα πρὸς Κοζάνη, μπροστὰ στις ἑλληνοβρετανικὲς γραμμὲς, κυκλοφοροῦσαν πρόσωπα περιέργια, μὲ στολὰς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀλλὰ ποὺ κανένας δὲν ἔζηρε ἂν δὲν εἶναι Γερμανοί. Ἀπὸ τὰ στενὰ κυλοῖσε ἓνα ποτάμι πρόσφραγμα, ἀνακατεμένο μ' ἑλληνικὰ τμήματα. Ἡ 6η αὐστραλιανὴ Μεραρχία εἶχε διαταχθεῖ νὰ μεταφερθεῖ στὸ Κλειδί, ἐνῶ ἀνατολικὰ τῆς Βεγορίτιδος ἡ XX ἑλληνικὴ Μεραρχία εἶχε στρέψει τὸ μέτωπο τῆς πρὸς τὴν Ἐδεσσα, γιὰ ν' ἀπορράξει τὰ περάσματα πρὸς τοὺς Πόρους. Τὸ ἀριστερὸ τῆς ἀγκάλιαζε τὴ λίμνη καὶ εἶχε πιάσει τὰ ὑψόμενα ποὺ βρίσκονται στὰ δυτικὰ. Οἱ Γερμανοὶ πέρασαν μὲ μηχανοκίνητες δυνάμεις τὸν Ἀξιῶ, κοντὰ στὴ Γευγελή, καὶ προχωροῦσαν τώρα πρὸς τὴν Ἐδεσσα.

Ἄλλὰ ἔπρεπε νὰ γίνῃ σύμπτυξις καὶ στὴν Ἀλβανία — αὐτὸ εἶταν τὸ πῶς ὀδυνηρὸ. Ἐδάφρη παρμένα μ' αἶμα, θυσιῶν ἐπαράφρατες, κρατημένα μέσα στὸ βαρυχειμένο μὲ τὰ δόντια, ἔπρεπε νὰ τὰ παρατῆσαι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς τὰ χεῖρα ἐνὸς ἀντιπάλου ἡττημένου ὄπισθο. Τὴν 9η Ἀπριλίου κιάλας, εἶχε διαταχθεῖ ἡ ἐκκένωση τῆς Κορυτσῆς ἀπὸ τὰ πολεμικὰ ὄπλα καὶ τὰ ἐφόδια. Ἡ γενικὴ σύμπτυξις θὰ γινόταν στὴν κατεῦθουση Κορυτσά - Καστοριά - Γρεβενά, γι' αὐτὸ κι' ἔπρεπε τὸ Κλειδί νὰ κρατηθεῖ μὲ κάθε τρόπο. Ἄν οἱ Γερμανοὶ τὸ παρεβιάζαν, τότε οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις τοῦ ΤΕΚΜ, ποὺ κρατοῦσαν θέσεις στ' ἀνατολικὰ τῆς ἀρτηρίας Μοναστήρι - Κοζάνη γιὰ νὰ καλύψουν τὴ σύμπτυξη, θὰ βρίσκονταν ἀποκομμένες.

Ἡ XIII Μεραρχία, ποὺ ἀποτελοῦσε τὴ δεξιὰ πτέρυγα τοῦ ΤΣΑΜ, διαταχτικὴ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὀρεινὴν περιοχὴ ἀνάμεσα στις λίμνες Μεγάλη Πρέσπα κι' Ἀγριδιά. Θὰ κρατιόταν ἔτσι ἓνα μέτωπο ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο στὸν Ἀλιάκμονα, ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Βοῦρνο, στὸ Σινιάτσικο, στὸ Βίτσι, στὴ Μεγάλη Πρέσπα. Σὲ δεῦτερον χρόνο, ἡ σύμπτυξη θὰ πῆγαινε βαθύτερα: στὴ γραμμὴ

από "Όλυμπο σε Βενέτικο ποταμό - "Όρλιακα - "Ιόνιο πέλαγος, για να κινήσει το μέτωπο και να μπορεί να κρατηθεί αποτελεσματικά από τις ελληνοβρετανικές δυνάμεις.

Τα γεγονότα όμως εξελίσσονταν τώρα με ρυθμό δλο και πιδ γοργό. Πρωτ' της 10ης 'Απριλίου οι γερμανικές δυνάμεις συναντιώνταν με τις Ιταλικές στ' ορεινό-ορεινό βόρειο. Πανηγυρίζουν. Τό XXXX γερμανικό θεωρακισμένο Σώμα Στρατού, που αποτελείται από την 9η Θεωρακισμένη Μεραρχία, την 73η Μεραρχία πεζικού και τη σωματοφυλακή SS α'Αδάλφους Χίτλερ», κατεβαίνοντας από τό Μοναστήρι, ζυγώνεται οι γερμανικές εμπροσθοφυλακές έρχονται σ' έπαφή με τις ελληνοβρετανικές δυνάμεις στην τοποθεσία Βεύη - Κλειδί. 'Η παρατημένη Φλόρινα περνάει στα χέρια του έχθρου. Οι Γερμανοί ετοιμάζονται να παραβιάσουν την άμυντική τοποθεσία στ' στενά του Κλειδιού και γι' αυτό τό σκοπό συγκροτούν τρεις ομάδες έπιθεστικων: μια στ' άριστορό τους με κατεύθυνση την Κέλλι, μια στ' κέντρο τους προς Βεύη - Κλειδί κι' άπωτέρα Κοζάνη, και στ' δεξί τους προς τό Ξυνό Νερό, αύτή για να προχωρήσει στ' άριστορό και στ' νότια των "Αγγλων.

'Ο καιρός εΐταν άσχημος, βασίλευε άκόμα έδω ό χειμώνας. Τη νύχτα είχε χιονίσει, έκανε κρύο σουσυχρό, τή βουνα γύρω πυρρώνονταν άσπρα. Στις 11 'Απριλίου, ή πίεση των Γερμανών γίνεται πιδό αισθητή. Τό πυροβολικό τους χτυπάει τις έλληνικές θέσεις από τη Βεύη, ενώ τή έλαφρά όπλα και των δύο αντιπάλων ανταλλάσσουν πυρά. Κοντά τό σούρουπο, ό έχθρος κάνει μιάν έπίθεση με δύο τάγματα, που καθυλώνεται από τό πυροβολικό, άριστερά όμως ή έπίθεση σημειώνει πρόοδο άργή αλλά σταθερή. Στόν τομέα της Μεραρχίας 'Ιππικού, στ' Πισοδέρι, ή γερμανική έπίθεση άποκρούσθηκε.

Τη νύχτα ό καιρός χειροτέρεψε, έπεσε νέο χιόνι. Στους δρόμους της 'Αλβανίας, στη μεγάλη δημοσιά από "Αργυροκάτρο σε Κασαβιά, από 'Αλβανία σ' 'Ελλάδα, άκούγονταν όλη-νύχτα κίλισμα βαρύ, λαχανιασμένο, τρακτέρ που σέρνουν πυροβόλα του βαρέος και κατεβαίνουν προς τή πίσω, προς τή σύνορα. 'Η μεγάλη υποχώρηση άρχιζε λίγο-λίγο. 'Η διαταγή θά δοθεί με τηλεφώνημα του Γενικού Στρατηγείου στις δύο Διοικήσεις, τό Τμήμα Στρατιάς Δυτικώς Μακεδονίας και τό Τμήμα Στρατιάς 'Ηπείρου, στις 12 'Απριλίου τό πρωί. Τό έντονωμα προς τό βοριά, τ' όνειρο του στρατού της νίκης, έπαυσε τέλος.

Τό ΤΣΑΜ με τις τρεις από τις τέσσερες μεραρχίες του, ξεκινούσε για τόν 'Αλιάκμονα, ενώ ή XVI Μεραρχία θά έπανε τή στενά τό Κιάφι Κιάφι, σε συνδυασμό με την I, για να καλύψουν τη σύμπτυξη του ΤΣΗ. Της Στρατιάς 'Ηπείρου ή σύμπτυξη, με άξονα την κοιλάδα του Δρίνου, θ' άρχιζε τη νύχτα της 13 προς 14.

* * *

Πρωτ, ώρα δχτώμιση της 12 'Απριλίου, τή χιόνι κόπασε για μιή στιγμή

στο Κλειδί, και τότε οι Γερμανοί ξεκίνησαν. Είχανε βάλει μπρός τή SS, μινάδα του στρατού τους διαλεκτή, σιληρή. Προχώρησαν άργά, βαρεία, σε πυκνές σχηματισμούς, άδιάφοροι για τη μεγάλη εφορά που τούς γινόταν. Τους ύπεστήριζε πυροβολικό, όμιμο και πολυβόλα.

'Έρχονταν από τις δύο πλευρές του δρόμου, καταπάνω στις θέσεις των "Αγγλων, ιδιαίτερα στο εύαισθητό σημείο ανάμεσα στο Τάγμα 'Ανχιευτών και στο 2/8 αυστραλιανό Τάγμα. 'Η μάχη είχε κορώσει. Μ' έπιμονή και άκαμψία τή SS προχωρούσαν, πέφτανε, συνέχιζαν, ως που, κατά τις 11 τό πρωί, καθόρθωσαν να μπουν σήνα στο άκρο άριστορό των Αυστραλών. Μιά διμοιρία του 2/8 είχε έξουδετερωθεί έντελώς, δέν γλύτωσαν παρά μόνον έξη της άντρας.

Τό τάγμα των 'Ανχιευτών είχε χάσει κάθε σύνδεσμο με τούς δεξιά του Αυστραλούς, νόμισα πώς είχαν έλθει να κυλωθούν. Κάτω από την άλυγγοτή πίεση των Γερμανών, άναγκάστηκε κι' αυτό να πωσωπλατίσει κατά τό σιδηροδρομικό σταθμό του Κλειδιού, για ν' αναδιοργανωθεί. 'Αλλά ομάδα του στο μέταξυ άποτύχησε, χάθηκαν, οι άπώλειες μεγάλωναν ώσένα. Βάλενε τούς ό-πλοπολυβόλητες όπι σθερωλακή, να καλύψουν την υποχώρηση, και πήρανε ό,τι μεταφορικό με σο βρέθηκε πρόχειρο, τράβηξαν πίσω, για τό 'Αμύντιο. 'Από τή έξη άντικραμτικά πυροβόλα, τή πέντε είχανε μινει στα χέρια του έχθρου.

Τ' άπόγεμα, οι Αυστραλοί του 2/8 είδανε πώς είχαν άπομείνει μόνι τους ν' άντιστέκονται και κινούνεον να κυλωθούν. Σκέφτηκαν περί τού πρακτέου. Οι έπικεφαλής των λόχων τους συγκεντρώθηκαν στο Σταθμό Διοικήσεως του τάγματος, άπέφασαν ν' άποσυρθούν από τό πεδίο της μάχης την ίδια εκείνη νύχτα, καθώς όμως γύριζαν πίσω στους λόχους τους, βρέθηκαν μπροστά σ' έπίθεση από γερμανικά άρματα μάχης και πεζικό. "Ως που ν' αντιδράσουν, ως που να οργανώσουν την άμυνά τους, τ' άρματα είχαν προχωρήσει βαθιά μέσα στις γραμμές, λάχοι όλόκληροι διαλύονταν. Δημιουργήθηκε σύγχυση, άρχιζε έδω - εκεί ή φυγή. Οι Αυστραλοί άφησαν τό ύλικό τους εκεί που βρισκόταν, χάμου, άφησαν τή όπλα τους, κι' έφυγαν έξαναλημένοι από τό άσυνήθιστο γι' αύτούς κρύο, τις τρεις νύχτες άγρύπνια. Στ' άριστορά, τό 24 τάγμα, που είχε χάσει κάθε έπαφή με τη Διοίκηση γιατί τή τηλεφώνια καλώδια είχαν κοπεί γλύτωσε με τρόπο άνέλπιστο, βοηθημένο από τό σκοτάδι. Δυτικότερα άκόμα, εΐταν τή έλληνική τμήματα, ή XII Ταξιαρχία. Οι Γερμανοί έξόδησαν τις άπογευματικές ώρες, τή άπάθησαν ύστερα από άγώνα και μήτρικε στόν 'Αετό.

'Ετσι οι βόρειες δυνάμεις του Συγκροτήματος W, υπό τόν στρατηγό Μαξέο, είχαν τή μάχη και την τοποθεσία του Κλειδιού, πράγμα που έπετάχυνε την κατάρρευση όλου του μετώπου.

Στό δεξί της Μεραρχίας 'Ιππικού, ή XXI έλληνική Ταξιαρχία, με ξεσκειο τώρα τό πλευρό της, χτυπήθηκε από τόν έχθρό αφηνιδιστικά και ρί-

χτηκε πίσω στα βόρεια ύψωματα της Κλεισούρας. Οι Μεραρχίες XII και XX, που είχαν διαταχθεί από τη Διοίκηση άκριβώς του Συγκροτήματος W να εγκαταλείψουν το Βέρμιο και να μετακινηθούν σε νέες θέσεις, προς τα δυτικά, βρέθηκαν ξαφνικά εκτεθειμένες. Η υποχώρησή τους γινόταν, έτσι κι' αλλιώς, με αδιάκοπες, ξεθεωτικές πορείες, ενώ οι χιονοθύελλες έθεσαν το Βέρμιο. Η ήττα των Άγγλων στο Κλειδί άφάγκασε τώρα τα τμήματα της XX Μεραρχίας να πέσουν νοτιότερα, γιατί ο δρόμος από 'Αμύνταιο σε 'Αετό κι' από εκεί στα στενά της Κλεισούρας είχε μείνει στο έλεος των Γερμανών. 'Αλλά ούτε και οι συνθήκες για μιάν αντίσταση στην Κλεισούρα έμοιαζαν ευνοϊκές. Οι δύο έλληνικές μεραρχίες που κατέβησαν τέλος να φτάσουν εκεί, δεν είχαν πιά σε κατάσταση άξιόμαχη. Η XX είχε μετακινήθει με πορείες χειρτερές και με μέσα πρωτόγονα, βοδάμαξες, και τ' αποτέλεσμα ήταν να χάσει στο δρόμο τη συνοχή της καθώς και το βαρύ της όπλισμό. Η XII ήταν έξ' άρχης συγκροτημένη από στοιχεία παράτακτα, στρατιώτες του πυροβολικού, πεζοναύτες, πολιτοφίλακες, τραυματίες του άλβανικού μετώπου, 'Οθωμανούς, μεγάλες ήλικίες που είχαν ξεσηκωθεί όπως - όπως για την άμυνα της Θράκης. Η μετακίνησή τους τώρα, σε κατεύθυνση αντίθετη από εκείνη του βρισκόταν ο τόπος τους, το θέαμα των τμημάτων που πενούσαν από τις γραμμές τους διαλελλυμένα, τα άγγλικά μηχανοκίνητα που έφταναν, οι διαδόσεις από πράκτορες της γερμανικής προπαγάνδας πώς ο άγώνας είναι μάταιος στο έξηχ γιατί έχουν χαθεί τα πάντα, το σφυροκόπημα από τη γερμανική άεροπορία, τα όρνθοντα χιλιόμετρα που έκαναν με τα πόδια, όλ' αυτά μαζί, τους είχαν τσοκιάσει το ήθικό. Έφτασαν στην Κλεισούρα μπουλούκια - μπουλούκια, όχι πιά συντεταγμένα τμήματα, και χωρίς πρόφιμα, χωρίς πολυβόλα, μ' ελάχιστα πυρομαχικά.

Τις μετακινήσεις τους αυτές από το Βέρμιο στα δυτικά, καθώς και τη σύμπτυξη γενικά από το Κλειδί, είχε αναλάβει να τα καλύψει η 1η βρετανική Θωρακισμένη Ταξιαρχία και οι άλλες δυνάμεις του στρατηγού Μακκέ. Οι Γερμανοί δεν άφησαν να χαθεί χρόνος: κατέβηξαν από κοντά τους Βρετανούς. Τους χτύπησαν στο Σωτήρα, χαράματα της 13 άνοιξε ή μάχη και, το βράδι της ίδιας ήμέρας, ο Ταξιαρχός Τσάρινγκτον διάταξε υποχώρηση. Δεν έπρεπε να έπιμείνει περισσότερο, γιατί ή άποστολή της ταξιαρχίας του ήταν μονάχα επιβραδυντική.

'Από το Σωτήρα στην έπόμενη άμυντική τοποθεσία, το Προάστειο, ή άποσταση είναι κάπου είκοσι χιλιόμετρα: οι Γερμανοί τα διάτρεξαν γρήγορα. Έβαλαν μπροστά τ' άρματα μάχης, από ψηλά τα Στοιβάκ, και ρίχτηκαν στους Βρετανούς. Η μάχη που έπαυκαλούθησε κράτησε ως το σούρουπο, για να ξε-

λιχθεί στο τέλος σε άρματομαχία. Ήταν ή πρώτη και τελευταία του είδους αυτού στο έλληνικό μέτωπο. Ένας Άγγλος άντισυνταγματάρχης την περιγράφει με χρώματα ζωηρά: α Έβτανε-λέι-ώραία εικόνα. Τα άρματα μάχης και τα όχηματα ζωομένα από βόλτες, τα τροχιοδεικτικά βλήματα των 47 και των 50 χιλιοστομέτρων, τα τροχιοδεικτικά των πολυβόλων Μπρέν, οι λάμψεις από πυροβόλα και τουφέκια και οι έκρηξεις των βλημάτων, συνδυάζονταν με τις τελευταίες φωτιές του ήλιου που βασάλτευε πάνω στο σκοτεινό όγκο των βουνών.

Η σύμπτυξη των Βρετανικών δυνάμεων έγινε επιδέξια, πίσω από πρόπετασμα καπνού. Έτσι το έλληνικό μέτωπο, ύστερα από τα άναχρονιστικά μέσα των βαλκανικών πολέμων που ο έλληνικός στρατός χρησιμοποιήσει για να πολεμήσει τους 'Ιταλούς, έβλεπε τώρα τα πιο έξελεγμένα και σύγχρονα του δυτικού μετώπου. Η παγκόσμια σύρραξη, με το φοβερό της ύφους, έκανε την πανηγυρική της εμφάνιση και στην έλληνική γη.

Έρχονταν τώρα ή σειρά των στενών της Κλεισούρας. Ήταν άδύνατο φυσικά να κρατηθούν από έλληνικά τμήματα με την έλαττωματική σύνθεση και τη μειωμένη μαχητικότητα των τμημάτων της XX Μεραρχίας. Κράτηση τους Γερμανούς ώστόσο κάπου είκοσι ώρες, σε μιá μάχη άπαιτισμένη κι' άνοιση. Και πάλι έδω, όρθρο βαθύ καθώς είχε άρχισε ή έπίθεση των Γερμανών, οι Έλληνες στρατιώτες έβλεπαν σατισμένοι τα τροχιοδεικτικά βλήματα του έχθρικού πυροβολικού ν' αλιαιώνονται με γλώσσες φωτιές τον ούρανο, τα πρόπετάσματα καπνού να κυλούντα βαρεία πάνω στο πεδίο της μάχης, κρύβοντας στα σπλάγχνα τους μυριάδες στόμια που σάτευαν φωτιά, θέρικαν. Ένα μετά το άλλο παίρνονται από τους Γερμανούς τα ύψωματα της τοποθεσίας. Το έλληνικό πελικό πολεμεί με τα άτομικά του τουφέκια και τα όπλοπολυβόλα του 1915, δίχως άεροπορία, δίχως άντιαρματικά.

'Αλλά ή κατάληψη της Κλεισούρας από τους Γερμανούς ήταν κάτι πολύ σοβαρό. Τώρα ο δρόμος προς την Καστοριά, τα Γρεβενά, έμεινε άνοιχτός. Οι δυνάμεις του Τμήματος Στρατιάς Δυτικής Μακεδονίας, που είχαν άρχισει τη σύμπτυξη τους στην Άλβανία από το βράδι της 12 'Απριλίου και βάζιζαν τώρα στη δημοσιά Καστοριά - Γρεβενά, βρισκονταν εκτεθειμένες στους Γερμανούς, που ζύγωναν. 'Αλλά και βαθύτερα, κινδύνευαν τα νύκτα του Τμήματος Στρατιάς 'Ηπείρου, άφου τίποτα δεν ήε εμπόδιζε πιά τους Γερμανούς να προχωρήσουν προς την Καλαμπάκα, το Μέτωπο, τα Γιάννινα. 'Ολόκληρη έτσι ή Στρατιά της Άλβανίας, ή στρατιά της νύκας, κινδύνευε μ' αλμαλωσία. 'Από είκοσιτετράωρο σε είκοσιτετράωρο θά βρισκόταν μεταξύ δύο πυρών.

Κι' άρχίζει ή κατάφραση, πρώτα των δύο μεραρχιών του Τμήματος

Στρατιᾶς Κεντρικῆς Μακεδονίας. Σὲ ὑποχώρησι ἀδιάκοπη μπροστὰ σ' ἕναν ἐχθρὸ ὑπέροτρο, μὲ τὸ θῆκο δηλητήριαζόμενο ἀπὸ τὴ συνείδησιν τῆς ἀνημπορίας, τὴν ἀνισότητά σὲ μέσα, τὴν κακοτυχία, μὲ τὴ συνοχὴ τῶν τμημάτων τους ἔλο καὶ νὰ χάνεται, τὸ βασίλειμα κάθε ἐλπίδας, οἱ μονάδες αὐτῆς φυαίαντων αἰσθητῶν, λυάνουν σὰν κομμάτια πάγος πλάσι εὐλόγια. Λόγοι ὀδύνηδροι διαλύονται, τμήματα χάνουν τὴν ἐπαρχὴ μεταξὺ τους, βρίσκονται χωρὶς ἐκεῖθερο προσοικοντολισμῶ, τὰ μέσα διαβιβάζεσαν εἶναι χιμαϊρικά, οὐτε τηλεφωνικὰ καλῶδια προφταίνουν νὰ τοποθετηθοῦν. Οἱ Ἀγγλοὶ, πού καθὼς φαίνεται βρίσκονται σὸ ἐξῆς κάθε ἀντίδραση περὶ τῆ, ἀφήνουν τὰ στενὰ τῆς Σιάτιστας καὶ φεύγουν. Εἶναι ὁ ἄερας τῆς καταστροφῆς, πού ὅταν ἀρχίσει νὰ φυσᾷει δὲν ἀντικρατιέται μὲ τίποτα, δυναμώνει ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή, γυρίζει σὲ θύελλα. Μέσα σὸ ταραχμένο χνώτο τῆς ὁ καθένας νιώθει πὺς έγινε ἕνα τίποτα, θρῶμα ἀπὸ ἄχρρο.

Ἀπὸ τὰ μεσάνυχτα τῆς 14 Ἀπριλίου τὸ Τμήμα Στρατιᾶς Κεντρικῆς Μακεδονίας εἶχε πάψει πιά νὰ ἐκπληρώνει τὴν ἀποστολὴ του, τὴν κάλυψιν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀλβανίας ἀπὸ ἀνατολικά. Ὁ διοικητῆς τοῦ ΤΖΚΜ (ὑποστράτηγος Χρ. Καράσσο) διέταξε σύμπτυξιν στὴ δυτικὴ ἄκρῃ τοῦ Ἀλιάκιμονος. Ἀλλὰ κ' ἐκεῖ ἡ διαδρομὴ συνεχίζεταν. Δὲν ὑπῆρχε πιά ὅστε εἶνα ὄργανωμένο τμήμα ἱκανὸ ν' ἀναλάβει μιὰν ὀποιονδήποτε ἀποστολὴ. Τῆ διαλύσῃ καὶ τὴ σύγχυση τῆς ἀποκορῶφανε ἡ κατάστασι πού ἐπικρατοῦσε σὸ δρόμο πρὸς τὰ μετόπισθεν, στὴ δημοσιὰ Γρεβενὰ - Καλαμπάκα.

Εἶτανε ἐξέχειλ ἀπὸ φυγάδες, Ἕλληνας καὶ Γιουγκοσλάβους πρόσφυγες πού φεύγανε μέσα στὴ νύχτα, νὰ γλυτώσουν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς. Εἶχε βρέξει, ἡ λάσπη τοὺς βάραινε τὰ πόδια. Αὐτοκίνητα σταματημένα, μερμεδεμένα μεταξὺ τους τόσο πού νὰ πῆζουν, νὰ φράζουν τὴ διαβάσιν, στρατιώτες καὶ πολίτες, γυναικόπαιδα, βοδῆμαξες, Ἀγγλοὶ, χωριάτες, γέροι, κάποια συντεταγμένα ἀκόμα στρατιωτικὰ τμήματα, ἔλος αὐτῶν ὁ ἀνθρώπινος ποταμὸς φάναξε κ' ἀνάβραξε, βοῶντε καὶ στρμημαγνῶταν. Οἱ ὀδηγοὶ βροχίνον μεταξὺ τους, δέρονταν, οἱ γυναῖκες σπῆριζαν, τὰ παιδιὰ κλαίγανε, ξεσπῶνιζαν.

Κι' ἔλωμα τοὺς παλάβεινε ἡ σκέψῃ τῆς αἰγῆς, τὸ ξημέρωμα πού θὰ ἔφτανε ἀπὸ πάνω καὶ ἡ ἐχθρικὴ ἀεροπορία.

Ἔφτανε. Ἀρχισε τοὺς πολυβολισμοὺς, τὰ σφυρίγματα, τῆς βουτιᾶς. Ὁ δρόμος εἶταν στενός, φιδωτός, μὲ ὄχτους ψηλοὺς, τὸν ἐφραξαν τότε καὶ οἱ χτυπημένοι πού σφωρίζονταν, οἱ ἄλλοι πού πέφτανε τοσαυταπαιτῶν. Στὸν πανικό, εἶχε προστεθεῖ ἡ σφαγῆ. Κι' ἔλο αὐτὸ τὸ χοχλαστικὸ ἀνθρωποκῆ γινῶταν βουρκοκῆρι πηγγμένο ἀπὸ ψυχῆς, ἰδρωτῆς, λάσπες, αἱμάτα.

Ἀπὸ τὴν Ἀλβανία, κατέβαινε ὁ νικητῆς στρατός. Κρουνεῖλιζε ἀπὸ τοὺς

δρόμους καὶ τὰ μονοπάτια, πρὸς τὰ σύνορα, πρὸς τὴν Ἑλλάδα, δίχως ἀκόμα οἱ Ἴταλοὶ νὰ ἔχουν καταλάβει πὺς ἀποσύρθηκε, ἀπαγκιστρώθηκε, ἀνίκανον μὲ τὸ πιστέψουν. Εἶταν δεκατέσσερες μεραρχίες, μιὰ ταξιαρχία πεζικοῦ, μιὰ μεραρχία ἱππικοῦ. Ἡ ἐξάμηνη ἐπιστρατεία, ὁ χειμῶνας, ἡ πείνα, τὸ θανατικὸ, τῆς εἶχαν ἐξαντλήσει, τῆς δεκάτισαν. Τὸ πεζικὸ εἶταν μειωμένο στὰ 80%, τὰ πυροβόλα εἶχαν ἀπομείνει τὰ μισὰ, λιγοστὰ καθὼς εἶταν δὲν τὰ σφάλλεζαν, λοιπὸν τὸν τελευταῖο καιρὸ ἔναβαν κ' ἐσκάζαν ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη χρῆσῃ, σκοτώνοντας τοὺς πυροβολητῆς πού τὰ ὑπηρετοῦσαν. Πυρομαχικὰ εἶχαν ἀπομείνει ἐλάχιστα. Ἔνας στρατὸς ἀπὸ φαντάσματα κατέβαινε ἀπὸ τὴν Ἀλβανία. Ὅμως κρατοῦσε ἀκόμα ὀκτώμη τὸ θῆκο του, μονάχα πού τὰ χεῖλη του εἶχανε μιὰ ζῆρα πυκρῆ.

Τῆς τελευταίας ἀκόμα ἡμέρας, καὶ μετὰ τὴ γερμανικὴ εἰσβολή, εἶχανε δώσει μάχες νυκθόρες. Στὸ νόμισμα 731, ἐκεῖ ὅπου εἶχε γονατίσει καὶ ψυχοπαράδωκε ἡ ἐπαρὴ ἐπίθεσι, οἱ Ἴταλοὶ εἶχανε κάνει στῆς 14 Ἀπριλίου δύο ἰσχυρότατες ἐπιθέσεις κ' ἀποκρούστηκαν. Σ' ἄλλα σημεῖο τοῦ μετώπου ἔκαναν κρούσεις μάταια. Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ ἐφέυγε ὅποτε αὐτὸς τὸ ἐκρινε, ἐχι διαγινόμενος.

Ἡ ἐγκατέλειψῃ ὀνόσσο τώρα τῶν τόπων πού εἶχε ποτίσει μὲ αἷμα, εἶταν σκληρῆ. Κάθε ὄνομα χωριοῦ, κάθε ψῆδρομο, κάθε διάσπελο, κάθε τοποθεσία, κάθε λιθάρι, εἶχε ἀποκτεῖσι ψυχῆ, έγινε μῦθος. Ἐδῶ δόθηκε ἡ τάδε μάχῃ, σ' ἐκείνην - ἐκεῖ τὴν πλαγιὰ ἔπεσαν τόσοὶ δικοὶ μας, σὲ τοῦτο τὸ παραγγῆ παρεῖσαν τὴν τελευταία πνοή του ὁ σύντροφος, ὁ ἀδερφός, ὁ φίλος, ὁ συντοπίτης. Ὅα' αὐτὰ, εἶχανε ριζεὶ ριζες μέσα στὰ σπλάγχνα, ἔγιναν ζωντανὰ, μιλοῦσαν. Σφαρκί, ὁ κόσμος γύρω εἶχε γεμίσει φωνῆς, στοιχειώσε. Βαρὸς κ' ἀμύλητος πορεύεταν κατεβαίνοντας πρὸς τὰ σύνορα ὁ νικητῆς στρατός τῆς Ἀλβανίας.

Ἐκεῖ, στὴν ὀροπετικὴ γραμμὴ σὰν ἔφταναν, ἔγιναν πράγματα ἐπίστευτα. Ἄντρας ἄεστον, πού ἴσκαμε χρέδ δὲν εἶχανε γιοαστεῖ πιά τίποτα, σωριάζονταν χᾶμιον, ἔβαζαν τῆς χροῖφτες τους σὸ χῶμα, ἐσκυβαν κ' ἀνασπῶνταν τὴ γῆ. Ἄλλοι ὀρθοὶ, ἀμύλητοι, κοίταζαν κατὰ πίσω μὲ μάτι ποθενὸ, τὰ κορφοβῶντα πού εἶχαν παραστήσει, ἐκεῖ πού τοὺς πῆγε σφερογυρίζοντας τ' ὄνειρο μιὰς αἰγῆς. Τὸν εἶχανε πλάσει μὲ τὸ νοῦ τους ἀλλιώδῃς τοῦτο τὸ γυρισμῶ: σὲ φάλαγγες πυκνῆς, μὲ τὸ βῆμα, λόγγες ν' ἀστράφτουν, σάλπιγγες νὰ κελᾶδαν, ἔλωμα νὰ χιμαϊντρίζουν, καμπάνες νὰ σημαίνουν, μακτῆλια νὰ τοὺς καλωσορίζουν. Καὶ νὰ φυσᾷει παντοῦ ὁ ἀνεμος τῆς νίκης, ὁ ἥλιος νὰ λάμπει μέσα εἰς καταγάλανο, εἰρηρικὸ οὐρανὸ. Αὐτὸ θὰ εἶταν δικαιοσύνη. Αὐτὸ θὰ εἶταν νίκη τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ θ' ἀντιπλήρωνε γιὰ τὴν ἀδικία, θὰ γιάτρπεσε ὄλες τῆς πλῆγῆς. Καὶ οἱ νεκροὶ θ' ἀναστῆνάζαν τότε ἐλαφρομένοι κάτω ἀπὸ τὸ χῶμα τους, κ' ἔσοι μαυροφορέθηκαν στὴν πατρίδα, ἔσοι ἀπόμειναν μὲ ἀδειανή

ἀγκυλιά, όσοι δὲν θύβλεπαν τὸν πολεμιστὴ τους νὰ γυρίζει πίσω, θὰ ἔξεραν πὸς αὐτοὺς ποὺ ἔρχονται ἀντὶ γιὰ κείνον, εἶναι οἱ ἐκδικητές.

Ὅμως νὰ, κάποιος ἄλλος νόμος φαίνεται πὸς δοξεῖ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου τούτου. Νόμος παράνομος, κρυφὸς καθὼς ἡ ἀτιμία. Νόμος ποὺ παραφύλαξε τὸν ἄνθρωπο, τὸν ἀναγυλάει καὶ τὸν μαχαίρωνε στὴν πλάτη. Νόμος ποὺ δὲν ἔφερε παρὰ τὸ δικαίωμα τοῦ θηρίου. Τί τ' ἔφραλες τὰ παλαιὰ λόγια! Νὰ τῆ ἡ ἀλήθεια ἀδιάντροπη, ξεστῆθωτη, τοῦ δρόμου.

Μέσα στις λαβωμένες αὐτές ψυχές, ποὺ ξαγρυπνοῦσαν πίσω ἀπὸ τραχιὰ ἀξόριστα πρόσωπα, μέσα στὰ γουβιασμένα μάτια, κάτω κλωνίζονταν, κάτω βαθῆ. Ἐκεῖ στὰ σύνορα τῆς πατρίδας, ποὺ εἶχε ἀντιπαλαίψει μάτια καὶ ποὺ τώρα κυλιότανε χάμω κατασπαραγμένη, σφαχτάρι, ὁ κόσμος μονομιᾶς εἶχε ἀδειάσει ἀπὸ νόημα. Ἔγινε ἔξνος, ἔχθρικός, ἔνα πελώριο αἰσχος. Ὅλα πιά ἔχκων κάθε ἀξία, γίνονταν ἀδιάφορα καὶ περιττά.

* * *

Ἄπο τις δυνάμεις τοῦ βόρειου μετώπου, ἡ XIII Μεραρχία εἶχε εἰδικὴ ἀποστολή: Νὰ καλύψει τὴ σύμπτυξη. Ἦτοτε ἀπὸ τὴ μάχη τῆς Κλεισοῦρας, κινδύνει ἡ μοναδικὴ ἀρτηρία πρὸς τὰ Γρεβενά, ποὺ θ' ἀκολουθοῦσαν οἱ δυνάμεις τοῦ ΤΣΔΜ. Ἡ XIII Μεραρχία θὰ ἔπιανε θέσεις στὴν περιοχὴ τῆς Καστοριάς καὶ θὰ καθυστεροῦσε όσο γινόταν τὸν ἐχθρὸ. Προχωρημένα τῆς τμήματα βρέθηκαν ἐκεῖ ἀπὸ τις 14 τὰ χαράματα. Ἡ Μεραρχία Ἰππικοῦ ἐξ ἄλλου, θὰ πρωτοῦσε τμήματά της στὴ βόρεια ἔχθρη τῆς ἑλμνης, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὸν ἀγῶνα τῆς XIII Μεραρχίας. Μόνο ποὺ, μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς Στρατιᾶς Δυτικῆς Μακεδονίας, οἱ Γερμανοὶ εἶχαν πάρει τὰ στενὰ τῆς Σιάτιστας, προχωροῦσαν τώρα ἀνενόηλοι πρὸς τὴ Νεάπολη, τὰ Γρεβενά, καὶ ἡ προσπάθεια τῆς XIII Μεραρχίας νὰ καλύψει τὴ σύμπτυξη σὲ σημεῖο βορειότερο, στὸ Ἄργος τὸ Ὀρεστικό, γινόταν ἄσκοπη. Αὐτὸ δὲν τὸ ἔξερε ἡ XIII Μεραρχία.

Μεγάλῃ Τρίτῃ 15 Ἀπριλίου, στις πεντέμισθ τοῦ πρωτοῦ, ἡ ἀμυντικὴ διάταξη τῆς XIII Μεραρχίας στὴ μεσημβρινὴ ἔχθρη τῆς ἑλμνης τῆς Καστοριάς εἶναι ἔτοιμη· περιμένει τοὺς Γερμανοὺς ποὺ ἔρχονται ἀπὸ ἀνατολικά, ἀπὸ τὴν Κλεισοῦρα. Τὰ ἑλληνικὰ αὐτὰ τμήματα, ποὺ θ' ἀντιμετώπιζαν τὴ Θωρακισμένη Μεραρχία τῶν SS αὐτὸς Χίτλερ, εἶναι συνολικὰ τρία τάγματα πεζικοῦ, μὴ ὁμάδα Ἀναγνωρίσεως, ἕνας λόχος βαρέων πολυβόλων κι' ἑπτὰ πυροβολαρχίες, ἐλαφριές καὶ βαρετές. Στὴ βόρεια ἔχθρη εἶχαν ταχθεῖ μὴ μοῖρα βαρῦ πυροβολικό, ἕνα πεδινὸ πυροβόλο μὲ ἀντιαρμητικὴ ἀποστολή, μὴ Ὀα ἑλμων κι' ἕνα ἀντιαεροπορικὸ πυροβόλο. Τὴ διάβαση τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς, στὴν ἀερολιμένα, τὴν κατεῖχε ἡ 21η Ὅμας Ἀναγνωρίσεως, μὴ Ὀα τοῦ 1ου Συντάγματος Ἰππικοῦ κι' ἕνας ἀντιαρμητικὸς οὐλαμὸς τῶν 47. Ἡ μάχη ποὺ θὰ δινόταν μὲ σκοπὸ νὰ ἀπιβραδύνει τὴ γερμανικὴ προέλαση ὡς ποὺ νὰ περάσει ὁ ἔγκος τῆς XIII Μεραρχίας, πίσω, στὸ δρόμο πρὸς τὰ Γρεβενά, θὰ εἶταν ἡ μονα-

δικὴ ἀεὶ συναντήσεως καὶ ἀεὶ ἀνοικτοῦ πεδίου μάχης τοῦ Ἑλληνογερμανικοῦ Πολέμου. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι, στὴν ἱστορικὴ ἀκριβῶς τούτῃ στιγμῇ, ἡ ἑλληνικὴ αὐτὴ μεραρχία ἔρχετο ἀγῶνα διμετοποῖ : ὡς τὰ περαμένα μεσάνυχτα εἶχε χτυπηθεῖ μὲ τοὺς Ἰταλοὺς στὸ Τσαγκόνι καὶ εἶχε πιάσει εἰκοσιεξὴ Βερσαλλιέρος αἰχμαλωτῶτες, ἀφοῦ πρῶτα διέλυσε τὸ λόχο τους.

Ἡ μάχη τοῦ Ἄργους ἄρχισε πρῶτ - πρωτ, μ' ἑλαφρὰ-γερμανικὰ μηχανοκίνητα ποὺ προχώρησαν μαζὶ μὲ καμμὶ δεκαπενταριά ἄρματα μάχης καὶ πεζικό. Στὴς ἑξῆ ἡ ὥρα τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολικοῦ ἄρχισε βολὴ καὶ ἡ ἐπίθεση ἐκδηλώθηκε.

Γίνονταν στὸ πεδινὸ νότιο τμήμα τῆς ἑλμνης, πρὸς τὸ Διοσηλίδι. Τὸ ἑλληνικὸ πυροβολικὸ καὶ πλὴν παρὰ τὸ πεζικό μαζὶ, πέτυχαν ν' ἀποκοροῦσαν τοὺς Γερμανοὺς, τοὺς τοῖσους εἰκοσιπέντε αὐτοκίνητα καὶ ἄρματα, οἱ ἀπολείπει τοῦ ἐχθροῦ εἶταν σημαντικές. Οἱ Γερμανοὶ δοκίμασαν τότε ὑπερκέρση τοῦ ἑλληνικοῦ δεξιού, ποὺ εἶταν κοντὸ γιὰτὶ δὲν ὑπῆρχαν ἀρκετὰ τμήματα νὰ τὸ ἐπιπυροῦσαν. Οἱ δυνάμεις τῆς XIII Μεραρχίας, ποὺ ἔφταναν λίγο-λίγο πίσω, στὴ γέφυρα Μανιάκι, πᾶνω στὸν Ἀλιόκιονα, εἶταν ἐξαντλημένες ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη πορεία· εἶχανε καλύψει μὲ τὰ πόδια τὴν ἀπόσταση Πύργατος - Καστοριάς, πὼς νὰ μποῦνε τώρα σὲ μάχη; Ὁ μέραρχος τοὺς μύλησε, τοὺς ἔβαλε νὰ καθήσουν καὶ νὰ ξεποστᾶσουν σ' ἕνα ἀπόσπασο τῆς ἀεροποταμίας.

Στὴς ἑντεκα ἡ ὥρα οἱ Γερμανοὶ κάνουν νέα προσπάθεια νὰ διασπάσουν τὴν τοποθεσία στ' Ἀμπελιόνα. Τὴν ὑποστήριζαν μὲ δεκά περίπου βαρετὶς πυροβολαρχίες. Ἐφερναν πεζικό τους μὲ τ' αὐτοκίνητα ἀπὸ τὴν Κλεισοῦρα, τὸ ἀποβίβαζαν νοτιοανατολικά τῆς ἑλμνης, στὴν Κρεπενή, καὶ τὸ ἔφρουν στὴ μάχη. Ἀνοίγονταν μεσημβρινά, πρὸς τὴ Μηλιτσα, γιὰ νὰ ὑπερκεροῦσαν τὸ ἑλληνικὸ δεξι, ἀλλὰ ἡ ἀντίδραση τῶν ἀμυνομένων εἶταν ζωηρότατη: τ' ἄρματα πισωγύριζαν νὰ ζητήσουν κάλυψη, τὸ πεζικό κηθηλιωνόταν, οἱ πυροβολαρχίες τοῦ ἐχθροῦ, χτυπημένες ἀπὸ τις ἑλληνικές, ἀναγκάζονταν νὰ σωπαίνουν, ν' ἀλλάξουν ἀδιάκοπα θέσεις.

Παράλληλα μὲ τὴν ἐπίθεση αὐτὴ στὴ μεσημβρινὴ ἔχθρη, εἶχε καθυλωθεῖ ἀπὸ τὸ πρῶτ δευτεροκόσμος προσπάθεια τῶν Γερμανῶν τὴν διάβαση τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς. Ἄπο τὸ μεσημέρι ὡς τις τέσσερες ἡ ὥρα θὰ κάνουν ἀλλεπάλληλες ἐξορμήσεις μὲ ἄρματα καὶ πεζικό, ποὺ θ' ἀποκοροστοῦν ἑλες. Κάτω ὅμως, στὴ μεσημβρινὴ ἔχθρη, στὴ ζώνη τῆς XIII Μεραρχίας, ἔρχονταν ὄλο καὶ νέα αὐτοκίνητα, ἀποβίβαζαν πεζικό. Ἡ πίεση δυνάμεινε στὰ τρία σημεῖα τῆς γραμμῆς, στὸ Διοσηλίδι, στοὺς Ἀμπελιόκπους καὶ στὴ Μηλιτσα. Ἄπο τὴ Μηλιτσα οἱ Γερμανοὶ δοκίμαζαν νὰ προχωρήσουν δυτικὰ, νὰ κόψουν τὸ δρόμο, γιὰ νὰ παγιδεῦτεῖ ἔτσι ὅλη ἡ ἑλληνικὴ δύναμη. Ἡ ἀντίδραση τῶν ἀμυνομένων εἶταν ζωηρὴ ἡ μὴ μετὰ τὴν ἄλλη τρεῖς ἑλληνικές ἀρμητικὲς καὶ μὴ πεδινὸν πυροβολαρχίες ἔφρουνταν, πύρινεσες βισατικὰ κι' ἀνοιγαν φωτιὰ ἀμέσως. Ἡ καθυστάση ὅμως, ὡς ἡ μέρα προχωροῦσε, γινόταν ὄλο καὶ πὼ κρίσιμη.

Στη μίμηση τὸ μεσημέρι ἔγινε τρίτη ἐχθρική ἐπίθεση. Ἄφωνα ἄρματα καὶ πυροβολοὶ τὴν ὑποστήριξαν. Κατάρωσαν τώρα οἱ Γερμανοὶ ἃ ἀπωθήσαν τὴν 1η τοῦ ἱππικοῦ τοῦ ὑπεράστιξ τοῦ Ἀμπελόκηπου, νὰ πᾶν τὸ χωριό. Ὁ Δαρκος Χατζηλιμάδης προσπάθησε νὰ συγκρατήσει τὸ τμήμα του, τὸ κατόρθωσε, ἀλλὰ χτυπήθηκε κ' ἔπεσε νεκρός.

Ἀρχίξε τώρα ἡ ἀγωνία. Τὸ δεξιὸ τῆς μεραρχίας κινδύνευε, δυνάμεις νὰ τὸ καλύψουν δὲν ὑπῆρχαν. Συγκροτήθηκε βιαστικὰ ἓνα ἀπόσπασμα παράταρο ἀπὸ ἡμιονητοὺς, ἀδέσποτους τυρκειοφόρους, μιὰ διμοίρια τοῦ Μηχανικοῦ ποῦ ἔφυγε νὰ περνᾷ ἀπὸ ἐκεῖ, δυὸ λόχους μηχανημάτων τοῦ αὐτοσχέδιου τμήματος στάλθηκε νὰ πιάσει θέσεις στὰ χωματόβουρνια, μπροστὰ στὸ Ἄργος τ' Ὀρεστικὸ, νὰ ἐμποδίσαι ἀπὸ ἐκεῖ τὴν ὑπερέκβαση. Ἄλλὰ τὸ γερμανικὸν πυροβολοὶ, ἄφωνα, φοβεροὶ, ἔριχνε πρὸς ὅλες τῆς κατευθύνσεις. Σ' ἓνα ὕψωμα πῶσω ἀπὸ τὸ Διοπτρῶ εἶχε ταχθεῖ ἀπὸ τὸ μεσημέρι μιὰ ἑλληνικὴ μοῖρα τοῦ θρεβατικοῦ, σχεδὸν ἀκάλυπτη. Χτυπήθηκε ἀπὸ τῆς ἐχθρικής ὀβίδες, ἐξουδετερώθηκε, ὁ ταγματάρχης διοικητῆς τῆς Παπαρόδου ἔπεσε πᾶνω στὰ κανόνια του νεκρός. Τώρα, ἀνάμεσα στὸ Ἄργος τ' Ὀρεστικὸ καὶ τοὺς Ἀμπελόκηπους δὲν ὑπῆρχε πᾶ οὔτε ἓνα ἑλληνικὸν τμήμα νὰ ἐμποδίσαι τὰ ἄρματα μάχης, ποῦ ὅπου νᾶναι κατὰ πρόβαιναν, νὰ φυλάξαι τὸ δρόμὸ πρὸς τὰ Γρεβενά. Ἡ καμψή του κοντὰ στὴ Μηλίτσα βρισκόταν κιάλας κάτω ἀπὸ τὰ πυρὰ τοῦ ἐχθρικοῦ πυροβολοῦ. Ὁ μέραρχος στρατηγὸς Μουτούσης διέτρεχε τὸ πεδίο τῆς μάχης πᾶνω σὲ μιὰ μοτοσυκλέτα, ἐμφύχωνε, ἀγωνίζονταν νὰ συγκρατήσει ὅτις μπορούσε. Στὶς τέσσερες τ' ἀπόγευμα, συναντᾷ ἓνα τάγμα. Ἔβγαινε ξεθεωμένο ἀπὸ τὴν οὐρασκ. Τοῦ μίλησε, ἐξήγησε τὴν κατάστασιν, μῆπῃς ὁ ἴδιος μπροστὰ κ' ἀνέβρῃταν μὲ τὰ πολυβόλα στὰ χέρια νὰ πᾶν ὅσες θέσεις στὰ Σπατλίκια, πρὶν τοὺς προλάβει ὁ ἐχθρός.

Στὶς πέντε ἢ ὦρα, νέα ἐξόρμησι τοῦ ἐχθροῦ, ἀποραστικὴ αὐτῆ, μὲ συνδυασμὸν πεζικοῦ, ἀρμάτων, πυροβολοῦ, ἀεροπορίας. Τὸ γερμανικὸν πυροβολοὶ εἶχε ἐξαπολύσει τώρα καταγισμὸν ἀδιόκοπο πᾶνω σ' ὅλη τὴ γραμμῆ, ὁ ἐχθρός ἐβαλε νὰ φωνάζουν σ' ἑλληνικὴ γλῶσσα: « Ἀφήστε τὰ ὄπλα καὶ φύγετε... Πετᾶτε τὰ ὄπλα σας, ἔλατε σ' ἐμᾶς... Εἰμαστε φίλοι σας, μὴ μὲ χτυπάτε... Παραδοθῆτε...» Κάπου σαφάντα Στούκας κατέβαιναν χαμηλὰ, ἴσαμε πενήντα μέτρα ὕψος, βομβάρδιζαν τὶς ἑλληνικὰς πυροβολαρχίας, ὕστερα τὶς πολυβολοῦσαν. Τέσσερα πυροβόλα χάλασαν, πολλὰ βλητοφόρα ἀντινάχτηκαν. Ὁ διοικητῆς τοῦ βαρέος ἀνέφερε στὸ τηλεφῶνον πὸς εἶχε κυκλωθεῖ κ' ἔδου νᾶναι θὰ αἰχμαλωτίζονταν τὸ ἴδιο τηλεφῶνονος σὲ λίγο ὁ διοικητῆς μιὰς πεδινῆς πυροβολαρχίας κ' ἀποχαιρετοῦσε συγκινημένως τὴν μεραρχία του.

Ἡ κατάστασις εἶταν πᾶ ἀπελπιστικὴ. Ἀπορασίστηκε ἡ ἀντιναῖξη τῆς φεφυρας Μανίτικ. Σὲ λίγο τὰ πρῶτα ἄρματα τοῦ ἐχθροῦ φάνηκαν νὰ ἔρχονται κατὰ τὸ Ἄργος. Βάλλουν γοργὰ ὁ ἑλληνικὰς πυροβολαρχίας τὰ τελευταία βλήματα ποῦ τοὺς ἀπομένουν, ὅμως οἱ Γερμανοὶ προχωροῦν, στὶς ἑπτὰ ἢ

ὦρα κυκλῶνουν τὸ Ἄργος, τὸ παίρνουν. Οἱ κάτοικοι εἶχανε παρακαλέσει τὴν διοίκισιν τῆς XIII Μεραρχίας νὰ μὴ γίνουν ὀδομαχίες καὶ καταστραφεῖ ἡ πολιτεία τους. Τὰ ἑλληνικὰ τμήματα ποῦ εἶχαν διασωθεῖ, ὑποχωροῦσαν τώρα βοηθημένα ἀπὸ τὴ νύκτα ποῦ ἔφευγε, τὴν ψυχρὰ βροχὴ ποῦ εἶχε ἀρχίσει, περνοῦσαν νὰ ἐξαπολύσουν τὴν ἀεροπορία τους πικρὰ πᾶνω ἀπὸ τὸ Ἄργος, νὰ τὴ βάλλουν νὰ οὐρλιάζει μὲ τὶς σιφίηνες τῆς. Λευκὲς φωτοβολίδες σήμαναν πὸς ἡ Καστοριά εἶχε πεθεῖ.

Στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς λίμνης, οἱ Γερμανοὶ κατάρωσαν τὸ βράδι νὰ γίνον κύριοι τοῦ ὄρειου ὄγκου ποῦ δεσπόζει τὴ διάβασι τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς. Κάμποτοι ἀντρες ἀπὸ τὰ ἐκεῖ τμήματα τῆς Μεραρχίας Ἱππικοῦ κατέβωσαν νὰ ξεφύγουν προτοῦ παρθεῖνουν ἀπὸ τὸν ἐχθρό, ποῦ ἐρχόταν γύρω - γύρω στὴ λίμνη, ἀπὸ τὴν Καστοριά, στὰ νῦτα τους, οἱ ἄλλοι ὅμως αἰχμαλωτίζονταν. Ὅσοι εἶχανε ξεφύγει, ἀκόριπαν στὰ βουνά, ψάχνοντας νὰ βροῦναι τὴ μεραρχία τους.

Ἐνα μῆνα ἀργότερα, στὴν κατεχόμενη Ἀθήνα, στὸ γερμανικὸν Φρουραρχεῖο, θὰ γραφόνταν ὁ ἐπίλογος τῆς μάχης τοῦ Ἄργους τοῦ Ὀρεστικοῦ μὲ τρόπο ἀναπάντεχο: Ὁ διοικητῆς τῆς θωρακισμένης Μεραρχίας τῶν SS στρατηγὸς Ντῆτριχ εἶχε ζητήσει νὰ ἰδεῖ ἓνα ἑλληνα ἀξιωματικὸν ποῦ νὰ ἔχει λάβει μέρος στὴ σύγκρουσι ἐκεῖνη. Εἰδοποιήθηκε ὁ συνταγματάρχης Λιάσης. Εἶχε διατελεσει τότε διοικητῆς τῆς γραμμῆς μάχης. Ὁ στρατηγὸς Ντῆτριχ τοῦ ζήτησε νὰ περιγράψαι τὴ διάταξι τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων στὸ Ἄργος τ' Ὀρεστικὸ κ' ἀνοίξει μπροστὰ του ἓνα χάρτη. Ὁ συνταγματάρχης εἶδει τὶς θέσεις στρατηγὸς ἑαυτοῦ ἀρχιεψε. Ἀποπῆρε τὸν ἑλληνα ἀξιωματικὸν πὸς τοῦ λέει ψέματα, ἔρχισε νὰ βρῆξει. Εἶταν ἀδύνατο, εἶπε, μόνο τρία τάγματα νὰ εἶχανε πολεμήσει στὸ Ἄργος. Εἶτανε τρεῖς μεραρχίες, XIII, ἢ ἢ IX καὶ ἢ X. Εἶχε εἶπε, ἀποδείξει.

Ἡ συνομιλία, σὲ τόνο δέξυκτο, βᾶσθηξε κάπου δυὸ ὦρες, ὡς ποῦ τέλος, μπροστὰ στὶς λεπτομέρειες ποῦ ἀράδεισε ὁ συνταγματάρχης Λιάσης, ὁ στρατηγὸς Ντῆτριχ ἀναγκάστηκε νὰ παραδεχθῆ τὴν ἀλήθεια. Πρῶτος τοῖς εἶταν ὁ διοικητῆς τῆς Μεραρχίας καὶ ποῦ βρισκόταν οἱ διαδοχικοὶ σταθμοὶ του κατὰ τὴ μάχη. Ὅταν τὸ μαθεῖ κ' αὐτὸ, σγκώθηκε, συνεχάρη τὸν ἑλληνα ἀξιωματικὸν γιὰ τὴν πελαρχίαν τῶν ἑλληνικῶν τμημάτων ποῦ εἶχαν πολεμήσει στὸ Ἄργος, καὶ ζήτησε νὰ διαβιβᾶσουν τὰ συγχαρητήριά του στὸν ἄλλοτε μέραρχο.

Αὐτὴ εἶταν ἡ τελευταία μεγάλῃ σύγκρουσι τοῦ διπλοῦ πολέμου 1940 - 1941. Τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα θὰ ἔπαιαν πᾶ νὰ βροντᾶνε. Ὁ ἐχθρός, ἀσυγκράτητος τώρα,

κατέβαινε, κλαδωνόταν σ' όλη τή χώρα, τήν τύλιγε σφιχτά στά πλοκάμια τής κατοχής.

Με τρόπο άριστοτεχνικό είχε γίνει ή άπακρίστρωση στην 'Αλβανία, όμως αυτό δεν έμπόδιζε από εκεί και κάτω, στο δρόμο για πίσω, να σημειωθεί ο μεγάλος κλονισμός του ήθικου.

Μονομιές, έτσι κι' άφησαν τις προωρημένες τους θέσεις, εκεί που τους κρατούσε απεί σκοπόν ένα φοβερό τέντωμα, έσπασαν. Είχανε φτάσει στο μη περιαιρού της ανθρώπινης άντοχής, ίσασε χρέι τός συνείχε τó φρόνιμα τής νίκης: τώρα πάει κι' αυτό, έβρασε. Σκοτεινά, συλλογίστηκαν πώς άφου τούτο τó χώμα, τó πληρωμένο άκριβά, χανόταν, άφου ο άλλος έχθρός, ο πανίσχυρος, προχωρούσε τώρα στο έσωτερικό τής χώρας κι' όπου νάναι, άργά ή γρήγορα, θά φανόνταν κι' έδώ, δεν είχε κανένα νόημα να περιμένουν. 'Η ίδεια πώς μπορούσαν να πέσουν αλυμάλωτοι στα χέρια τών 'Ιταλών, προδομένοι, τούς άναστόλωνε. Οι στρατίες τής 'Ανατολικής και τής Κεντρικής Μακεδονίας είχανε παραδοθεί, τó ήξεραν, τó είχε πεί τó ραδιόφωνο: τί τούς άπέμνε λοιπόν τώρα; Νά κοιτάζουν ο καθένας τó σπύτι του, που από ώρα σε ώρα θά έπερτε στο χέρια του έχθρου, τούς δικούς του που ποιάς ξέρει τί μοίρα τούς περιμένει, τó βίος τους, άποκούμπι μοναδικό στη μαύρη έποχή που άρχίζει. Γρήγορα στην πατρίδα πίσω, στη γωνιά, για τήν άλλη μάχη, τήν άδοξη. Νά ίδουμέ τι θά γίνει με τήν καινούργια συμφορά τού γένους, που άρχίζει: τή σλαβία.

Τά βουνά τής 'Αλβανίας γέμισαν τότε τμήματα άσύνταχτα που βορολούσαν τις πλαγιές, φάλαγγες που λίγο-λίγο φύβαναι, σκόρπιζαν. Στους δρόμους οι φυγάδες πηδούσαν στα καμύονα, γρατώνονταν ν' άνέβουν, να γλυτώσουν λίγη πορεία, να φτάσουν πίσω τó γρηγορότερο. Πετούσαν τά κρήνη στις χάρδρες και τά κοιτάζαν με άπάθεια μηδενιστική να καταρακάλαν τον καθήρο χοροπηδώντα: ξελαφρώνονταν όλοένα κι' από κάτω, όπλο, κουβέρτες, γυλιό, σακίδιο, παγούρι. Κάπου-κάπου έβλεπες ένα αυτόκιντο γιεμτό χωροφύλακες άπλωμένους να τραβάει κατά πίσω, στη δημοσιά, για κάποιο πέραςμα, να πιάσει φυγάδες, να τούς εκτελέσει για παραδειγματισμό. 'Αλλά τά Στούκας είχανε ξεπροβάλλει στο μεταξύ πάνω από τις βουνοκορφές, βούζαν, έπαφαν βουτιές, έρχονταν στα τυφλά, τά πολυβόλα τους κααόριζαν σαν όρνια σ' έριμάλη, οι βόμβες τράνταζαν τόν τόπο. 'Ωστε λοιπόν ο έχθρός εφτανε πιά κυριαρχος, άλώνιζε έλεύθερα στη χώρα. Στα πλευρά τών δρόμων εφτανε τώρα πιά ή εικόνα τής καταστροφής: έλοχα σκοτωμένα, αυτόκιντα πολυβολήματα, ύλιού σκόρπιο, μουλιάρια ξεκαπίστρωτα, άδέσποτα, να βασαίζουν, κάποια τμήματα που κρατούσαν άκόμα τή συνοχή τους και που είχανε καταλλιστεί εκεί πρόχαιρα, σαν από άμηχανία τί νό κάνουν, που να πάνε, τώρα που δεν ύπήρχε πιά σκοπός.

Και εφταν Μεγάλη Βδομάδα, ώρα βαθεία για τήν 'Ορδοδοξία, για τήν 'Ελ-

λάδα, για τó σπυτιό. Στα έσολησάκια του βουνού, στα χωριά γύρω, άκούγονταν να σημάινουν, χαμένες κάτω από τόν μεγάλον ούρανον, συλλογισμένες, οι καμπάνες. 'Όλα θύμιζαν σπύτι, άλλοτινούς καιρούς, παιδικά χρόνια, είρήνη. Και μαζί, ο καθένας άποζεχνόταν σ' εδωλους παραλληλισμούς: Μεγάλη Βδομάδα για τήν 'Ελλάδα, τά Πάθη τής που άρχίζουν, ο 'Εσταυρωμένος που παίρνει νόημα έθνικό.

'Από τις 15 'Απριλίου κιάλας ο σωματάρχης ύποστράτηγος Μπάκος άναγκάζεται ν' άναφέρει στο Γενικό Στρατηγείο: αή δημουρηγηθείσα κατάσταση θά έπιφέρη άναποφεύκτως άδοξον διέλυσιν του Στρατού, ής δεν είναι άξιος. 'Απακα Ιεραρχία Σώματος Στρατού προτείνει ως μόνην άπομένουσαν λύσιν άνακαχην μετά Γερμανών έπί όρω μη εισόδω 'Ιταλών εις 'Ελληνικόν έδαφος. 'Ο διοικητής του Τμήματος Στρατιάς 'Ηπειρω καλεί τήν ίδια ήμέρα σέ συσκεπή τούς σωματάρχες και όλοι τούς άποφάινονται πώς ή κατάσταση έχει γίνει πολύ κρίσιμη, πώς οι μονάδες δεν θά προλάβουν να όδηγηθούν στην τελική άμυντική τοποθεσία, πώς ο φόβος διηλεκτικότητας από τούς 'Ιταλούς, ο κάματος ή κατάληψη έλληνικών έδαφών, τούς έχει σπάσει τó ήθικό, ώστε κάθε αντίσταση στο έξής να είναι άδύνατη. Αυτά γράφονται στο χαρτί, ύπογράφονται και στέλνονται στον 'Αρχιστράτηγο. 'Από κει και πέρα, άρχίζει να ώριμάζει με ρυθμό γοργό ή ίδεα τής άνακαχής.

Συνεργασία 'Ελλήνων και 'Αγγλων δεν ύπήρχε πιά ούτε μπορούσε να ύπάρξει. Οι δυνάμεις τους είχαν διχαστεί, ακολουθούσαν δρομολόγια άποκλιόνοντα. 'Ενώ τά ύπολείμματα τής στρατιάς Κεντρικής Μακεδονίας στράφηκαν προς τά δυτικά και τραβούσαν από δρόμους βουήσιους προς τήν 'Ηπειρο, οι Βρετανικοί κατέβαιναν προς τó νότιο, με σκοπό ν' άντισταθούν σ' αυτό που τó έλεγαν ατοποθεσία Θερμοπυλών και που είναι στην πραγματικότητα ή γραμμή Στυλίδω - 'Ιτέα. Στις 16 'Απριλίου, σέ μιá συνάντηση Παπάγου - Ούβλιων έξω από τή Λαμία, ο 'Αρχιστράτηγος τού έλληνικού στρατού συνιστά στον 'Αγγλο στρατηγό να έσκενωσει από τά στρατευόμενα του τήν 'Ελλάδα, για να σταματήσει ή καταστροφή τής χώρας. Είδοποιείται με τηλεγράφημα ο 'Αρχιστράτηγος τής Μέσης 'Ανατολής στρατηγός Γουέιβελ.

'Αλλά τó βιβλίο τούτο δεν έχει σκοπό να περιγράψει τούς άγώνες τών Βρετανών στις διαδοχικές τοποθεσίες όπου πολέμησαν, τόν Παταμώνα, τά Σέρβια, τά Τέμπη, τó Μπράλλο, κατά τήν ύποχώρησή τους προς τά λιμάνια. Εφταν άγώνες έπιβραδυτικοί, ως που οι βρετανικές δυνάμεις να έπιβιβαστούν και να φύγουν από τήν 'Ελλάδα. 'Από τή στιγμή όπου ή συνεργασία τών δύο στρατών στο πεδίο τής μάχης είχε διακοπεί, ο έπίλογος τού πολέμου για τόν έλληνικό στρατό γίνεται χωριστός. Στις 18 'Απριλίου, Μεγάλη Παρασκευή,

συγκροτείται στο Τατόι, στ' ανάκτορα, μεγάλη σύσκεψη. "Ελαβαν μέρος ο Γεώργιος ο Β', ο Άγγλος πρεσβευτής, ο στρατηγός Ούλιαν, ο Άρχιστρατήγος Παπάγος, ο στρατηγός της αεροπορίας Ντ' Αλμπιάν, ο ναύαρχος Τέρλ. Η κατάσταση στο μέτωπο γινόταν πισωτική, ή Ανάταξη ήγεια το στρατού και ή Κυβέρνηση μάταια επέμεναν στη άποφή τους για συνέχιση του πολέμου. "Όλα τά μηνύματα από εκεί-άπάνω έπειθαν πώς αυτό είναι άδύνατο. "Ο Άρχιστρατήγος Παπάγος εξέθεσε στη σύσκεψη τό γιατί : "Ο έλληνικός στρατός είναι εκτεθειμένος σ' άδιόικτες επιδρομές τής έχθρικής αεροπορίας χωρίς να έχει ούτε ένα αεροπλάνο ν' άντιτάξει. "Ο άνεροδικασμός του είχε γίνει αδύνατος τώρα που χάθηκαν οι "Άγιοι Σαράντα, που αυτοκίηχτα δεν ύπηρχαν και που μοναδική άρτηρία άπόμεινε ο δρόμος προς τά Γιάννινα. Οι νάρκες που πόντιζαν τά γερμανικά αεροπλάνα στον Πειραιά είχαν παραλύσει κάθε κίνηση στο λιμάνι.

Στις δύο ή ώρα, σέ σύσκεψη του Ύπουργικού Συμβουλίου με παριστόμενο τό Βασιλέα, ο Ύπουργός των Στρατοικιών διάβασε ένα τηλεγράφημα του στρατηγού Μπάκου. Τό τηλεγράφημα έλεγε : ν' Ανέφερα έπανειλημμένως και άναφέρω μετά παρησίας κατάστασις εξέλισσεται ραγδαίως επί τά χείρην. "Ο σωματάρχης εξέδριξε στ' έννομα του Θεού την κυβέρνηση ν' άπορασισει άμέσως, για να μήν έχουν ύστερα να θρηνησουν έρείπια χωρίς προηγουμένο. "Όποιοςδήποτε νομίζει — συμπεραίνει ο σωματάρχης — πώς μπορεί να σκώσει τό σκαυρό του μαρτυρίου καλύτερα, άς συνάξει κι' άς πείει εκεί να κλάψει την καταστροφή, γιατί τά δικά τους τά δάκρυα στρέφω.

"Όταν ή συνεδρίαση τέλειωσε, ο πρωθυπουργός, που είχε στο μεταξύ δηλώσει άδυναμία ν' άπορασισει, έφυγε, πήγε στο σπίτι του, κλεισθηκε στο γραφείο του και σκοτώθηκε με δυο σφαίρες περιστρόφου.

Την έλλη μέρα, Μεγάλο Σάββατο, ξεκάνημε σύσκεψη του Τατόι, με τόν Γουέτλεϊ τώρα, που είχε έρθει επίτηδες από τή Μέση Άνατολή, και τόν άντιστράτηγο Άλέξ. Μαζαράκη σ' άνακλήρωση του Κορυτζή. Στη σύσκεψη αυτή, άπου μελετήθηκε και πάλι ή κατάσταση, άπορασιστηκε ή άποχώρηση των Άγγλων από την Έλλάδα.

Τόν επίλογο τής έκστρατείας τής Άλβανίας, που θα έκλεινε σέ λίγο, τόν χαρακτηρίζει κυρίως ή διαφανία που ζήτησε άνάμεσα στην πρωτεύουσα και στις δυνάμεις του μετώπου. Κανέναν δεν μπορούσε στην Άθήνα ν' άγοει τάρα πιά τή σπλήρη πραγματικότητα· όμως οι άνειλημμένες ύποχρέωσεις άπέναντι στους Άγγλους, ή ύπαρξη άκόμα στρατού τους πάνω στο έλληνικό έδαφος, ύποχρώνουν την έλληνική ήγεια να έπιμένει σ' έναν άγώνα μέχρις έσχάτων, άγώνα άσκοπο.

Στην Ήπειρο ή κατάσταση ακολουθούσε τό δικό της δρόμο. Τήν κύρια πρωτοβουλία για τερματισμό του πολέμου την είχε αναλάβει εκεί ο δεσπότης των Ίουαννίνων Σπυριδών. Άνήσυχος για τή τύχη του ποιμνίου του, βλιπώντας τό μάτιο τής έπιμονής σ' έναν άγώνα άπελευκόμενο, είχε άρχισει να πείζει τους στρατηγούς, τους ζήτησε να δώσουν λύση. Πρώτα έκανε έκκληση στο διοικητή τής Στρατιάς Ήπειρου, τό στρατηγό Πιτσιά. "Ο Πιτσιάς άνήγηθη. "Ήθελε να μείνει πιστός στις διαταγές του κέντρου· αυτό θ' άποτελέσει τό γνώμιο ελης τής μετέπειτα διαγωγής του. "Ο δεσπότης στράφηκε τότε στους σωματάρχες. "Ο στρατηγός Μπάκος, διοικητής του Β' Σώματος Στρατού, ήταν ο πτώ άριμος να συμφωνήσει με τό Σπυριδών, τό φανερόνουν και οι άναφορές του προς τό Γενικό Στρατηγείο. Οι 18 και 19 Άπριλιου θ' αναλυθούν σέ ζυμώσεις· ο δεσπότης έρχεται σέ προσωρινή έπαφή με τους σωματάρχες των Β' και Α' Σωμάτων Στρατού, πηγαίνει με αυτοκίηχτο και τους βρίσκει, άνεβαίνει στη Δερβιτσάνη, όπου το στρατηγείο του Α' Σώματος, ύπιστοφυλακής ελης τής στρατιάς. "Ο δεσπότης συζητεί εκεί με τους έπιτελείς, προκαλεί σύσκεψη στο Καλλάκι. Καρπός τής θα είναι ένα τελεσίγραφο προς την κυβέρνηση, με προθεσμία για άπάντηση δώδεκα ώρες. "Όμως για τήν άποστολή του τελεσίγραφου είχε τεθεί έρος ή προηγουμένη συγκατάθεση του στρατηγού Πιτσιά.

Η πρώτη ύσωση έπιμενε άνένδοτα στη συνέχιση του πολέμου. Κατέβηκε στην Άθήνα ο Έπιτελάρχης του Γ' Σώματος κι' εξέθεσε στον Άρχιστρατήγο την κατάσταση, του εξέηγγσε πώς είναι άνάγκη να προλάβουν, πώς ο έλληνικός στρατός κινδυνεύει να μεταφερθεί αιχμάλωτος στην Ίταλία, πράγμα άπαράδεκτο. "Ο στρατηγός Παπάγος άποκρίθηκε πώς είναι άρχιστρατηγός όχι μόνο των Έλλήνων άλλ και των Άγγλων που βρίσκονται άκόμα στην Έλλάδα, δεν μπορεί λοιπόν, προτού τό συμμαχικό αυτό έκστρατευτικό σωμα άποχωρήσει, να προβεί σέ διαπραγματεύσεις με τόν έχθρό. Η άποχώρηση των Άγγλων, κατά τήν έκτίμηση του Άρχιστρατήγου, δεν θα έλοκληρωνόταν πριν από τις 5 Μαΐου.

Δεκαπέντε ήμέρες άκόμα, μέσα σέ συνθήκες καθώς αυτές που είχαν δημιουργηθεί εκεί στην Ήπειρο, ήταν διάστημα χρόνου άδιάνηχο. "Ο στρατηγός Τσολάκογλου πήρε τότε τήν άπόφαση. Παραμέρισε τό διοικητή τής Στρατιάς Ήπειρου κι' ανέλαβε τήν πρωτοβουλία για συνθηκολόγηση. Αυτό σήμαινε στάση.

Η άντιπροσωπεία προς τους Γερμανούς θα ξεκίησει στις έξη τό πρωί τής 20ής Άπριλιου. Είναι τριμελής : από τόν συνταγματάρχη Μπαλή, τόν ταγματάρχη Λαγιά και τόν έπιλαρο Βλάχο. Η τελευταία άπόπειρα τής πρωτεύουσας να προλάβει τό άναπόρευο, θα είναι ή άποστολή στα Γιάννινα με αυτοκίηχτο δύο άξιωματικών. ΟΦτάει άργά — τότε πληροφορεί ο στρατηγός Πιτσιάς —. "Ο Τσολάκογλου έστειλε χίρκες στους Γερμανούς. Η Ίταλική αεροπορία, άούστη πιά, άσυγκράτητη, βομβάρδιζε τά Γιάννινα

με τυρήλι μακρὰ. Ἡ ἡπειρωτικὴ πρωτεύουσα καίγεται, στὸ Α' Στρατιωτικὸ Νοσοκομεῖο δύο βόμβες ἔσκασαν μέσα στὸ χειρουργεῖο, σκότωσαν πολλοὺς. Χτυπιέται καὶ ἡ Ἄρτα. Στὶς ἔξῃ τ' ἀπόγευμα, γυρίζουν στὸ Βοτανάκι ὁ ἀπεσταλμένοι ἀξιωματικοὶ μαζί μὲ τὸν Γερμανὸ στρατηγὸ Ντῆριχ καὶ μετ' αὐτὸν τὸν πρωτοκόλλο γιὰ ὑπογραφή.

Ἄλλοι οἱ Γερμανοὶ, ἀφοῦ πρῶτα υπέγραψαν, δὲν τίμησαν ὕστερα τὴν ὑπογραφή τους. Τὸ πρῶτο ἐκεῖνο πρωτόκολλο εἶταν ἀπόλυτα τιμητικὸ γιὰ τὸν ἑλληνικὸ στρατό. Τὸ δεύτερο, ποῦ θ' ἀναγκάσουν οἱ Γερμανοὶ τὸ στρατηγὸ Τσελόκογλου, σὰν αἰχμάλωτο πολέμου πιὰ, δὲν ὑπογράφει τὴν ἑλλή μέρη στὰ Γιάννινα, προβλέπει ἄνευ ὄρων τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἀιχμαλωσίαν του.

Εἶταν πολλὰ ἀργὰ πιὰ γιὰ ὅποιονδήποτε ἀντίδραση. Ἡ κυβέρνησιν καὶ ὁ Γεώργιος ὁ Β' ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Μετ' ἀποσιωπημένη πίεσιν, πένθημα, οἱ νικητὴς τῆς Ἰταλίας ἀρχίζαν νὰ παραλείνουν σὲ μακρὴς ἀποστάσεις ἀπὸ τοὺς τόπους ὅπου τοὺς εἶχαν ὀρίσει νὰ παραδώσουν τὸν ὄπλιόμ τους, νὰ πετῶνε χάμους, σὲ σαρκοῦ, σὰν παληοσίδερα, τὰ τιμημένα ὄπλα τους. Ἐνας νέος, λεβέντης πυροβολάρχης ἔξω ἀπὸ τὰ Γιάννινα, νίναξεν τὴν ὥρα ἐκείνη τὰ μαυλὰ του πάνω στὰ κανόνια του. Οἱ ἄλλοι, οἱ πολλοὶ, ἀποφασισμένοι ἔτσι καὶ ἄλλιώς νὰ μὴν πάσουν στὰ χέρια τοῦ Γερμανοῦ μὲ τὴν στολή τους, βάλθηκαν νὰ λακίζουν κρυφά, νὰ σκορπιῶνε ὅπου μποροῦσαν, σ' ὅλες τὶς κατευθύνσεις, μὲ δ,τι μέσο βρισκάνε πρόχειρο ἢ καὶ μετ' αὐτὰ πῶδια, καὶ ἄς εἶχαν πορευτεῖ ἔτσι ὅλο τὸ δρόμο ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν ὡς ἐδῶ. Γέμισεν τὸ στήθος τῆς χώρας ἀπὸ φυγάδες ὄχι τοῦ πολέμου ἀλλὰ τῆς αἰχμαλωσίας. Μὲ ὀδύσσεις ἀφάνταστες οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ, οἱ νηστικοὶ καὶ καὶ δυὸ βδομάδες, οἱ κινήμενοι, θὰ τραβοῦσαν τώρα γιὰ τὰ σπίτια τους, γιὰ τὰ χωριά τους, ποῦ τὰ εἶχε κιάλας ἰσκιώσει ὁ Κυρὸς τῆς σκλαβιάς.

Ἡ ὑπεναχώρησιν τῶν Γερμανῶν ἀπὸ τοὺς ὄρους τοῦ ἀρχικοῦ πρωτοκόλλου δὲν εἶταν αὐθαίρετη, ὅπως νομίστηκε τότε. Μετ' ἐπιπλέον στοιχεῖα ἀπεκαλύψαν πὸς τὴν εἶχε προκαλέσει ἡ ἀξίωσιν τοῦ Μουσολίνι νὰ λῆξαι καὶ ἡ χώρα τοῦ μέρους στὴ συνθηκολόγησιν. Ἀξίωσιν ἰταμὴ, ἐπονειδίσθη, ἀκόμα πιὰ ἐπονειδίσθη καὶ ἀπὸ τὴν ἔγχε τὸ φασισμὸ στὰ πολεμικὰ πεδία.

Ἡ ἀντιπληρωμὴ θὰ ἐρχόταν δύομηνια ἄργότερα, στὰ 1943, ὅταν ἡ κατάρρευσιν τῆς χώρας τοῦ Ντοῦτσε θὰ εἶχε τὸν γνωστὸ τραγικὸ ἐπιλόγιο : τὸν ἔσχατο ἐξευτελισμὸ τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιον τοῦ σύμμαχου, τὸν ἀπαγχονισμὸ τοῦ δραπετῆ Μουσολίνι. Τὸ κακῆς τύπου αὐτὸ τῶν Καيسάρων, εἶτανε γραμμένον τὴ τελειώσει τὴ σταδιοδρομία του καὶ τὴ ζωὴ του σὲ λυσοφυγιδικὸς, ποῦ δὲν ἔχει κἀν τὴν ὑστατὴ τιμὴ νὰ κρηθεῖ ἀπὸ τὴν τακτικὴ Δικαιοσύνη, παρὰ ἐξοντώνεται ἀπὸ τὰ ἐξαρτωμένα στήθη ἐκεῖνων ποῦ κάποτε τὸν προσκύνουν.

Αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ τέλος τοῦ ἰταλικοῦ φασισμοῦ. Ἡ ἐισβολὴ στὴν Ἑλλάδα εἶχε στοιχίσει στὴν Ἰταλίαν 13.755 νεκροὺς, 50.874 τραυματίες, 12.368 κρυοπαγημένους, 25.067 ἀγνοουμένους. Σύνολο : 102.064 ἄνθρωποι. Στὸ μεταξύ, τὴν ἴδια αὐτὴ ἀνοίξῃ τοῦ 1941, ἡ σύγκρουσιν γιὰ τὴν κυριαρχίαν τοῦ μεσογειακοῦ χώρου θὰ συνεχίζονταν στὴν Κρήτη. Ἐἴταν τὸ προγεφυρώμα ποῦ χρειάζονταν οἱ Γερμανοὶ γιὰ νὰ κατέβουν στὴ Μέση Ἀνατολή, τὸν ἀπώτερο αὐτὸ σκοπὸ τῆς καθόδου τους στὸ Νότον. Ἐνα μῆνα ἀκριβῶς μετὰ τὴ συνθηκολόγησιν τῆς Ἡπείρου, στις 20 Μαΐου, κύματα ἀπανωτὰ ἀπὸ ἀεροπλάνια σὲ πυκνοὺς σχηματισμοὺς, μὲ χιλιάδες ἀλεξιπτωτιστῆς, ρίχθηκαν σὲ γεωφάνια πάνω στὴν ἑλληνικὴ μεγαλόνησον, τὴν ῥάμψισαν ἀνήμερα στὸ κεφάλι. Ὑπεράσπιζαν τὴν Κρήτη, μαζί μὲ τοὺς ἐπὶ τόπου Ἑλληνας, Νεοχρηστικοὺς καὶ Ἀγγλοὺς. Ἡ ἀφήρησιν ὅμως τῆς μάχης ἐκεῖνης χρειάζεται ἐιδικὴ ἐξιστορήσιν, ποῦ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ βιβλίου. Ἡ Βερμάρτὴ πλήρωσε βαρεῖα σὲ αἶμα τὴν ἐπιχειρήσιν τῆς Κρήτης, ἔχασεν ἐκεῖ τὸν ἀνόθον τὸν ἀλεξιπτωτιστῶν της. Ἐχασεν καὶ ἄλλο ἓνα δεκάμηρο ἀπὸ τὸν ἀκριβὸ κιάλας λογαριασμὸ τοῦ χρόνου ποῦ τῆς εἶταν ἀπαραιτήτος γιὰ τὴν ἐξόρησιν κατὰ τῆς Ρωσίας.

Μετὰ τὴν κατάρρησιν τῆς Κρήτης, ὁ πόλεμος πέρασε νοτιώτερα, στὴν Ἀφρική, συνεχίσθη. Ἑλληνικὴς δυνάμεις, τότε, συγκεντρώθηκαν στὴ Μέση Ἀνατολή, ὀργανώθηκαν καὶ πολεμοῦσαν κατὰ τῆς Γερμανίας.

Ἐδῶ τελειώνει ἡ ἱστορία τοῦ πολέμου τοῦ 1940 - 1941. Εἶναι ἡ τελευταία σύγκρουσιν στὴν Εὐρώπῃ μετ' ἀνάμειξιν, μέσα καὶ ὄπλα τόσο δυσανάλογα. Ἀπὸ τὴ μιά ὁ βαρὸς ὄπλιμος τῆς σύγχρονης τεχνοκρατίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη μέσα ἀναχρονιστικὰ στὰ χέρια ἐνὸς λαοῦ μικροῦ, ποῦ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ὑπαρξὴ του καὶ γιὰ τὶς παραδόσεις του. Στὴν ἀγώνια αὐτὸν, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἔβωσε τὸ προσωπικὸ του ὕψος, ὅμοιο σὲ γενικὴς γραμμὲς μετ' αὐτὸ 1821. Ἡ ἀναμέτρηση τοῦ 1940 - 1941 γίνεται ἀνάμεσα στὴ λιτότητα καὶ τὸ στόμφο, τὴ φιλοπατρία καὶ τὸν ἱμπεριαλισμὸ. Ἡ τεχνοκρατία, χάρη στὸ σιδηρένιον τῆς ἔγχο, θὰ πετύχει γιὰ μιά στιγμὴ νὰ γονατίσει τὴ μαχόμενη ψυχὴ. Ἡ ἀντίστροφὴ ὅμως θὰ ἔρθει γρήγορα, καὶ τὸ μᾶθημα θὰ μείνει.

Περὶσσότερο καὶ ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν ἐνὸς ἔθνους ποῦ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν του, ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 προβάλλει στὴ σκηνὴ τῆς ἱστορίας ἓνα ἀγῶνα γενικώτερο : μιᾶς φυλῆς ἀνθρώπων. Αὐτῆς ποῦ προσδιορίζεται ἀπὸ τὸ πᾶθος τῆς ἐλευθερίας.

Πέρα ἀπὸ τὸν πάταγο τῶν αυτοκρατοριῶν ποῦ γκρεμίζονται, θ' ἀπομείνει ν' ἀκούγεται μέσα στὸν ἀποκαωμένον κόσμον, λιανὸ καὶ κρυστάλινον, ἐρημικὸ καὶ ἄπρημο, τὸ ἑωθινὸ ποῦ σήμανε τὴ σάλπιγγα πάνω στὸν ἑλληνικὸ βράχο μιὰ φθινοπωρινὴ αὐγὴ.

ΤΕΛΟΣ

ΘΕΑΤΡΟΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Σημ. Οδικόν δίκτυον ως ήτο την 28 Οκτωβρίου 1940